

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

MEMLÛK SULTANI NÂSİR MUHAMMED B. KALAVUN'UN SİYASİ
FAALİYETLERİ (684-741/1285-1341)

Ahmet SAĞLAM

Danışman
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU

MANİSA-2015

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 21/05/2015 tarih ve 14/Ek19 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Ahmet SAĞLAM'ın "Memlûk Sultanı Nâsir Muhammed B. Kalavun'un Siyasi Faaliyetleri (684-741/1285-1341)" konulu tezi incelenmiş ve aday 15/06/2015 tarihinde saat 10.30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ¹⁸⁰ dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.

**Bu halde adayın tez konusu ve/veya danışmanı değiştirilebilir.

BAŞKAN
Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU
(Danışman)

ÜYE
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ÜYE
Prof. Dr. Cüneyt KANAT

ÜYE
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Şükran YAŞAR

Evet Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir

Tez, mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

YEMİN METNİ

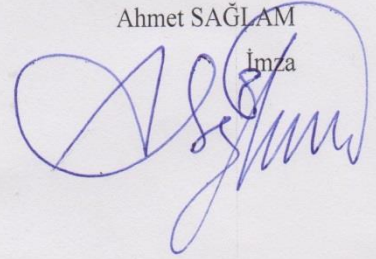
Doktora tezi olarak sunduğum "MEMLŪK SULTANI NĀSİR MUHAMMED B. KALAVUN'UN SİYASİ FAALİYETLERİ (684-741/1285-1341)" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dŷecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gŷsterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15/06/ 2015

Adı Soyadı

Ahmet SAĞLAM

İmza

ÖZET

en-Nâsır Muhammed b. Kalavun *el-Melikü'n-Nâsır* ünvanıyla Memlûk Türk Devleti'nde 693-694 (1293-1294), 698-708 (1299-1309), 709-741 (1310-1341) yılları arasında üç kez tahta oturur. Dokuz yaşında oturduğu tahtın asıl sahibi saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa ile vezir Alemüddin eş-Şücâî'dir. Bir yıl geçmeden Ketboğa genç sultanı ve annesini kalenin bir odasında göz hapsine alırken kendisi *el-Melikü'l-Âdil* ünvanıyla tahta oturur. el-Eşref Halil suikastına karışmış olan Hüsameddin Lâcîn'i de saltanat nâibi olarak atar.

Ketboğa'nın iki yıl süren kısa saltanatı sonrası Hüsameddin Lâcîn Ketboğa'yı tahttan uzaklaştırıp *el-Melikü'l-Mansûr* ünvanıyla sultan olur ve en-Nâsır Muhammed'i de Kerek'e gönderir. el-Eşref Halil'in memlûkleri 698/1298 yılında kalede akşam namazı kılmakta iken Lâcîn'i bir suikast ile öldürürler ve en-Nâsır Muhammed'i ikinci kez tahta oturturlar. Yeni yönetim bu kez saltanat nâibi Seyfeddin Sâlâr ile üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr arasında gidip gelir. Her ikisinin önderliğinde Bahri ve Burcî memlûkler arasında mücadele başlar. Giderek kızışan rekabetin yanında baskı altındaki en-Nâsır Muhammed çareyi Kerek'e 708 (1308) yılında kaçmakta bulur. Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr aynı yıl (708/1309) *el-Melikü'l-Muzaffer* ünvanıyla sultan olurken Sâlâr da saltanat nâibliğinde devam eder. en-Nâsır Muhammed tahta tekrar dönmek için hazırlıklara başlar. Suriye'deki Halep, Hama, Kudüs ve Safed nâiblerinin ve Kerek'teki bedevi Arapların desteği ile 709 (1309) yılında, yirmi beş yaşlarında üçüncü kez son olarak tahta oturur. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü kez tahta oturmasıyla yeni bir dönem başlar. Öncelikle kendisini baskı altında tutan Baybars ve Sâlâr'ı idam ettirir. İdarede söz sahibi kıdemli emirlerin yerlerini emirliğe yükselttiği kendi memlûkleriyle kısa sürede doldurur. Sultan kendisine sadık adamlarıyla son dönemini istikrarlı bir şekilde yönetmeyi başarır.

en-Nâsır Muhammed otuz iki yıl süren üçüncü saltanat dönemi boyunca güçlü ve otokrat bir sultan olarak öne çıkar. Bu dönem savaşıardan çok barışın konuşulduğu bir devirdir. Bu dönem Mısır kültür ve medeniyet tarihinin zirvesi ayrıca devletin ulaştığı en üst nokta olarak kabul edilir. Haçlı saldırıları ve Moğol istilâları sonrası uzun süredir ilk kez Mısır ve Suriye'de istikrarın hâkim olduğu bir dönemdir. Çalışmamızın amacı da en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un saltanat dönemlerindeki siyasi faaliyetlerini ele alıp otuz iki yıl süren üçüncü saltanat döneminde tesis ettiği devlet yapısını ortaya koymaktır.

ABSTRACT

Sultan al-Nasir Muhammad b. Qalawun was raised to the sultanate in the Turkish Mamluk as al-Malil al-Nasir for the three times 693-694 (1293-1294), 698-708 (1299-1309), 709-741 (1310-1341). He was only nine years of age at the time, and power was in the hands of viceroy, Kitbogha al-Mansûrî and vizier 'Alam al-Dîn al-Shujâ'î. The next year Kitbogha deposed the boy king, removed him from the palace, and confined him and his mother to an apartment in the Citadel. He then claimed the throne for himself as al-'Âdil Kitbogha and appointed as viceroy Hüsam al-Dîn Lâjîn, the former governor of Damascus who had emerged from hiding after his involvement in the assassination of al-Ashraf Khalîl ibn Qalawun.

Kitbogha's two year reign ended when al-Mansûr Lâjîn deposed him in turn and exiled al-Nâsir Muhammad to Karak. In 698/1299 the mamluks of al-Ashraf Khalîl aided by Burjî mamluks, revolted against Sultan Lâjîn murdered him while he was at prayer in the Citadel, and brought al-Nâsir Muhammad back from exile at al-Karak to his rightful throne. In a new government, Sayf al-Dîn Sâlâr was appointed to the Office of viceroy and Baybars al-Jashanîr to the of ustâdâr. But this only began yet another struggle between Sâlâr, the leader of the Bahrî and Baybars, the leader of the Burcî. The increasing rivalry between them and their interference with the authority of al-Nâsir Muhammad, resulted in al-Nâsir's losing his throne once again. He fled back to al-Karak in 708 (1308). Baybars al-Jashankîr was declared sultan as al-Malik al-Muzaffarî in 708 (1308) and Sâlâr was appointed to the Office of viceroy.

Al-Nâsir Muhammad prepared his return to the throne of Egypt. He gained the support of the bedouin Arabs in al-Karak and of the governors of Aleppo, Hamah, Jerusalem and Safad. Al-Nasir Muhammad mounted the throne for the third time at the age of twenty-five, this time to stay.

Al-Nasir's third accession to the throne ushered in a new era in Mamluk history. He began by eliminating the amirs who had betrayed him; Baybars and Sâlâr were executed. They were replaced by the mamluks who supported him, most of whom were former mamluks of his brother al-Ashraf Khalîl. They were promoted to the rank of amir and assigned official posts.

Al-Nasir governed with a limited number of trusted men of high caliber, whose long terms are reflective of the stability of al-Nâsir's court. He was a strong, autocratic ruler; his third reign lasted thirty-one years, until his death in 741 (1341). Those years have been described as the "climax of Egyptian culture and civilization", a time when "the state reached the highest pinnacle of its power". He was popular with the people. He's third reign was known for peace better than war. The aim of our study was to deal of the reigns of the Sultan and to reveal the structure of the state of the this period.

ÖNSÖZ

Memlûkler (1250-1517) Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesinde üç asra yakın hüküm sürmüş bir Türk-İslam devletidir. Çağdaşı tarihi kaynaklarda *ed-Devletü't-Türkiye* olarak zikredilen Memlûk Türk devleti tarihin tanık olduğu en büyük Türk devletlerinden birisidir. Yeryüzünün en hareketli coğrafyalarında uzun soluklu siyasi teşekküller kuran Türkler ilk kez bir hanedanın yönetmediği bir devlet ile kutsal topraklara hükmeder. Ortaçağ'ın en önemli siyasi gelişmelerinden haçlı seferleri ve ardından Moğol istilâları ile Türk-İslam dünyasının inkıraza uğradığı bir dönemde tarih sahnesine çıkarak doğudan ve batıdan gelen istilâcı güçlerin saldırılarını durdurmayı başarır. Sıra dışı bir dönemde hareketli bir bölgenin üç asra yakın idaresini elinde tutarak coğrafi keşiflerden Amerika'nın keşfine değin günümüz Batı dünyasının oluşumuna giden bir sürecin de dolaylı olarak oluşumunda etkili olur.

Memlûk kökenli Kıpçak Türkleri idaresindeki Memlûk Türk devleti, adını Türklükten meşruiyetini de İslâmî kurumlardan alarak Haçlılar ve Moğolları kutsal topraklardan uzaklaştırıp Türk-İslam dünyasının hamiliğini üstlenir. Hatta çalışma konumuz en-Nâsır Muhammed b. Kalavun döneminde Türk-İslam dünyasını temsil eden siyasi bir aktör olarak Osmanlı öncesinde küresel bir güç olur. Bilindiği gibi Ayn Câlût Savaşı'nda (3 Eylül 1260) kazanılan zaferle Memlûk Türk devleti Türk-İslam âleminin başına musallat olan Moğollar'ın ilerleyişini durdurmuştur. Ancak Moğollar Suriye bölgesine yönelik saldırılarını ısrarla sürdürmüşlerse de Baybars ve Kalavun önderliğinde Memlûk Türk devleti tarafından her defasında geri püskürtülmüşlerdir. Haçlılar ise son kalıntıları el-Eşref Halil zamanında bölgeden tamamen temizlenmiştir. Bunun yanında bölgeye dönük Moğol-İlhanlı tehdit ve tehlikesi devam etmiştir.

Tez konumuz olan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun üç dönem 693-694 (1293-1294), 698-708 (1298-1309), 709-741 (1310-1341) Memlûk tahtına oturur. Çocuk yaşta oturduğu birinci saltanat dönemi bir yıl sürer. On dört yaşında oturduğu ikinci saltanat dönemi ise on yıl sürer ve bu dönemde İslâmî bir çehreye bürünen Gazan önderliğinde İlhanlılar tarafından Suriye bölgesine seferler düzenlenmişse de Moğol-İlhanlı tehdit ve tehlikesi tamamen bertaraf edilmiştir. Birinci saltanatında tahttan uzaklaştırılan, ikinci saltanatında tahtı terk etmek zorunda kalan en-Nâsır Muhammed, memlûk grup mücadeleleri arasında baskı altında geçen bu dönemlerinde kazandığı tecrübelerle otuz iki yıl sürecek üçüncü saltanat dönemi

boyunca kendi otoritesine göre bir iktidar dönemi tesis eder. Tesis edilen siyasi yapı inşa edilen kurumlarla güçlendirilir. Bu dönemde devletin her açıdan zirvede olduğu haşmetli bir çağ yaşanır. Suriye bölgesi 1300'lerin başında yüz gün boyunca İlhanlılar tarafından işgal edilirken izlenen başarılı iç ve dış siyaset sonrası İlhanlılar ve Çukurova Ermenileri çözüme sürecine itilir. Sultan, kısaca “*Halifenin kürsüsü Bağdat'ı ele geçirmek*” olan dış politikasından asla ödün vermez. Kahire 1300'lerde İlhanlı hükümdarı Gazan'ın tehdidi altında iken 1340 yılında Bağdat, Musul ve Diyarbakır'da en-Nâsır Muhammed adına okunan hutbeler ve darp edilen paralar söz konusudur. Ancak sultanın vefatıyla gelişmeler sekteye uğrarken devlet içeride emirler arası mücadelelere sahne olmuş ve giderek en-Nâsır Muhammed dönemindeki siyasi gücünden uzaklaşmıştır.

Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Siyasi Faaliyetleri (684-741/1285-1341) adlı çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşur. Çalışmamızda zengin tarihi kaynaklar ışığında en-Nâsır Muhammed'in üç saltanat dönemi boyunca yaşanan iç ve dış siyasi gelişmeleri irdeleyeceğiz. Siyasi konuları temel alan bir tarih çalışması olması hasebiyle giriş kısmında en-Nâsır Muhammed öncesi Memlûk Türk devletini siyasi yönden kısaca ele almayı uygun gördük. Memlûk sistemi ve Memlûk Türk devletinin kendine özgü orijinal saltanat yapısı hakkında bilgiler verdik. Yine bu kısımda en-Nâsır Muhammed'in ailesi, doğumu ve sünnet merasimine değinerek giriş kısmını tamamladık.

Üç saltanat dönemini de kapsayacak şekilde ele aldığımız bölümlerin ilkinde iç siyasetteki gelişmeleri en-Nâsır Muhammed'in üç kez tahta oturmasından hareketle üç kısımda ele aldık. Dış gelişmeleri konu alan ikinci bölümü ise iki kısımda, aktif dış gelişmeler ve diplomatik ilişkiler başlığı altında ele aldık. Son bölümde de en-Nâsır Muhammed'in siyasi kişiliği ve devlet adamlarıyla olan ilişkilerini ele aldık.

Birinci bölümde en-Nâsır Muhammed'in birinci ve ikinci saltanat dönemleri üst düzey emirlerin gölgesinde başkentte yaşanan grup mücadeleleri arasında sultan açısından sönük geçen devirlerdir. Ancak gerçek saltanat dönemi olan ve otuz iki yıl süren üçüncü saltanat döneminin başlarında kendi siyasi otoritesini tesis etmek için giriştiği üst düzey emirlerin tasfiyelerini anlattık. Yine bu kısımda siyasi otoritesine hizmet edecek reformları ele aldık. Lağvedilen ve ihdas edilen kurumları yöneticileri ile anlattık ki, kurumların işleyişini tam olarak aktarabilmiş olalım. Bu arada en-

Nâsır Muhammed'in tahtından uzak kaldığı dönemlerde tahta oturan sultanlar ve dönemleri hakkında çok fazla detaylara girmeden yaşanan gelişmeleri en-Nâsır Muhammed açısından aktarmaya çalıştık. Gâsıp sultanlar olarak tesmiye ettiğimiz bu sultanlar Zeyneddin Ketboğa (694-696/1294-95-1296-97), Hüsameddin Lâçîn (696-698/1297-1299) ve Baybars el-Çaşniğîr (708–709/1309–1310) dönemleridir.

Çalışmamızın ikinci bölümü olan dış gelişmeler bölümünü iki kısma ayırarak yakın komşuluktan kaynaklı aktif olarak ilişkilerin yaşandığı İlhanlılar, Çukurova Ermenileri, Haçlılar, Afrika'daki devletler, Anadolu beylikleri ve tâbi devletler dediğimiz Hicaz ve Yemen ile olan ilişkileri hârici gelişmeler kısmında, elçiler aracılığıyla geliştirilen ve karşılıklı mektuplaşmaların yapıldığı ikili ilişkileri de diplomatik ilişkiler kısmında ele aldık. Burada üç saltanat dönemi boyunca yaşanan gelişmeleri bir bütün halinde ele aldık. Üç dönemi birlikte vermemizin sebebi iç siyasette olduğu gibi sürekli değişen bir dış politika söz konusu olmayıp gelişmeler birbirine bağlı olarak gelişmektedir.

Önde gelen batılı Memlûk tarihi araştırmacıları Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemini özelde Memlûk tarihi açısından genelde Mısır tarihi açısından parlak bir dönem olarak vurgulamışlardır. İngiliz şarkiyatçılardan Stanley Lane-Poole ve Arap kökenli Amerikalı İslam tarihçisi Philip K. Hitti bu dönemi Mısır kültür ve medeniyetinin doruk noktası olarak ifade ederken S. J. Glubb devletin gücünün ulaştığı zirve noktası olarak tarif eder. Dolayısıyla çalışmamız en-Nâsır Muhammed'in ortaya koyduğu bu sıradışı dönemin oluşumunu sağlayan ve bizzat sultan tarafından tesis edilen siyasi yapıyı incelemeyi amaçlamaktadır. Türk kültür ve medeniyetinin bariz bir şekilde damgasının vurulduğu bu dönem siyasi, iktisadi, içtimai, mimari, edebi, adli, dini her açıdan incelenmeye değer zengin tarihi kaynaklara sahiptir. Çalışma dönemimizin zengin tarihi kaynakları daha dar sahada çalışma yapmamıza imkân sunmaktadır. Ancak, danışman hocam Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU'nun ülkemizin önde gelen Memlûk tarihi araştırmacılarıyla yaptığı istişare sonrası; gerek Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun dönemlerinin bir bütün olarak ülkemizde ele alınmamış olması gerekse uzun süreli istikrarlı bir dönemin inşasını sağlayan ve bizzat sultan tarafından tesis edilen döneme özgü siyasi yapıyı teşkilatlarıyla ele almayı uygun bulduk Bu çerçevede “*Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Siyasi Faaliyetleri (684-741/1285-1341)*” adlı doktora çalışmasına karar verdik. Bu alandaki eksikliği

gidermeye yönelik bu çalışmamızda dönemin iç ve dış siyasi gelişmelerini bir bütün olarak kapsamlı bir şekilde ele almış bulunuyoruz.

Bu mütevazı çalışmamız boyunca imkânımız ölçüsünde ulaşabildiğimiz tüm kaynaklardan ve bilimsel çalışmalardan azamî ölçüde yararlanmaya çalıştık. Çalışmam boyunca kaynak temininde gerektiğinde yurt dışından eser temin eden İSAM Kütüphanesi yetkililerine teşekkür ederim. Ayrıca tezimizde karşılaştığımız önemli bir sorun olan Arapça, Türkçe, Farsça ve Moğolca isim, unvan, kurum ve eser adlarının transkripsiyon meselesinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin transkripsiyon sistemini kullandık. Günümüzde kullandığımız birçok Arapça isimleri günümüzdeki şekliyle yazmaya özen gösterdik. Özellikle günümüzde pek kullanılmayan Türkçe adların yazımında Türkçe'ye hâkim olan dönemin biyografi müellifi Safedî'nin isimlerin yazılışı hakkında verdiği bilgileri de değerlendirerek yazdık. Çalışmamızın genelinde imlâ birliğini sağlamaya çalıştık. Ayrıca tarihleri gösterirken hicri takvimin yanında parantez içinde de miladi takvimi verdik. Son olarak devletin adının dönemin çağdaş kaynaklarında *ed-Devletü't-Türkiye* yani Türk Devleti olarak zikredilgi için bu hususu vurgulamak adına Memlûk Türk Devleti olarak ifade etmeyi uygun gördük.

Çalışmamız sırasında yardımlarını aldığım saygıdeğer hocalarıma ve bazı dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Başta konunun belirlenmesinde tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Kazım Yaşar KOPRAMAN'a, çalışma dönemimin kaynakları başta olmak üzere zengin kütüphanesini benimle paylaşan Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK'e, görüş ve tavsiyeleriyle çalışmamıza katkılar sunan Prof. Dr. Fatih Yahya AYZAZ'a, Memlûk tarihi üzerine yaptığı araştırmalarından istifade ettiğim, kaynakların kullanımı konusunda görüş ve tavsiyelerinden yararlandığım, çalışmam boyunca tez izleme komitelerimde bulunarak birçok hususta beni yönlendirmiş olan Prof. Dr. Cüneyt KANAT hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Lisans, Yüksek Lisans, Doktora ders ve çalışmalarım boyunca derslerini aldığım tarihçi olarak yetişmemde bilginin ötesinde bana tarihçi olma şuurunu ve kimliğini kazandıran iki hocama ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Her iki hocamla daha önce yaptığımız çalışmalar bir yerde bu çalışmamın da temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Kıpti Kilisesi üzerine bitirme tezi olarak hazırladığım Arapça çeviri ile beni Mısır tarihine yönlendiren ve Doktora tez izleme komitelerimde bulunarak görüş ve tavsiyelerde bulunan değerli hocam Prof. Dr.

Mehmet ÇELİK'e, yine Mısır Türk-İslam tarihinin bir dönemi üzerine yaptığım Yüksek Lisans çalışmamda olduğu gibi bu çalışmamda da danışmanlığımı yapan, Doktora tez çalışmam boyunca birçok problemin giderilmesinde yol gösteren, emeği geçen kıymetli hocam Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU'ya;

Ayrıca çalışmam boyunca her türlü desteği sağlayan ve tüm mesaimi çalışmama harcamamda katkıları olan Artvin-Çoruh Üniversitesi Tarih bölümü başkanı Doç. Dr. Fatih DEMİREL'e kütüphanelerini benimle paylaşan ortaçağ tarihi öğretim üyeleri Yrd. Doç.Dr.Ömer SUBAŞI ve Yrd.Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE'ye, tezimle ilgili Kıpçak Türkçe adların okunmasında yardımcı olan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Sinan UYGUR'a, çalışmam boyunca yardımlarını aldığım oda arkadaşlığı yaptığım Arş. Gör. Muhittin KUL'a;

Son olarak her zaman desteğini aldığım kıymetli eşim Fatma'ya, oğlum Mehmet Fatih'e ve kızım Feriha Ferhan'a;

En derin şükran ve saygılarımı arz ederim.

Manisa 2015

Ahmet SAĞLAM

KISALTMALAR

AÜ	Ankara Üniversitesi
AÜDTCFD	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
CÜİFD	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ÇÜİFD	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİBY	Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
GÜSBE	Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü
İA	İslam Ansiklopedisi
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
SAD	Selçuklu Araştırmaları Dergisi
TAD	Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi
TİD	Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi
TDVY	Türk Diyanet Vakfı Yayınları
TTK	Türk Tarih Kurumu
B.t.y.	Basım Tarihi yok
B.y.y.	Basım Yeri Yok
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Hız.	Hazreti

Nşr.	Neşreden
Sad.	Sadeleştiren
Thk.	Tahkîk
Trc.	Tercüme
Yay.	Yayıncılık, Yayınları , Yayınlayan.
a.g.e.	Adı Geçen Eser
b.	bin, ibni (oğul, oğlu anlamında kullanılır)
bkz.	bakınız
c.	cilt
h.	Hicrî Takvim
m.	Miladî Takvim
ö.	ölüm yılı
s.	sayfa
t.y.	tarih yok

İÇİNDEKİLER

KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR.....	1
GİRİŞ	30
1. Memlûk Sistemi	33
2.en-Nâsır Muhammed Öncesi Memlûk Türk Devleti.....	42
3. Memlûk Türk Devleti'nde Saltanat Yapısı	52
4.en-Nâsır Muhammed'in Ailesi ve Çocukluk Dönemi	66
4. 1. Ailesi.....	66
4. 2. Doğumu.....	70
4. 3. Sünnat Merasimi	71
BİRİNCİ BÖLÜM.....	74
DÂHİLİ GELİŞMELER	74
1.1.EN-NÂSİR MUHAMMED'İN BİRİNCİ SALTANAT DÖNEMİ VE SONRASINDA YAŞANAN İÇ SİYASİ GELİŞMELER.....	74
1.1.1.en-Nâsır Muhammed'in Birinci Saltanatı: (693-694/1293-1294).....	74
1.1.2. Gâsıp Sultanlar	82
1.1.2.1. Sultan Zeyneddin Ketboğa Dönemi (694-696/1294-1296).....	82
1.1.2.2. Sultan Hüsameddin Lâçîn Dönemi (696-698/1296-1299).....	86
1.1.3.en-Nâsır Muhammed'in Kerek'e Gönderilmesi	94
1.2.EN-NÂSİR MUHAMMED'İN İKİNCİ SALTANAT DÖNEMİ (698-708/1299-1309) VE SONRASINDA YAŞANAN İÇ SİYASİ GELİŞMELER....	97
1.2.1.en-Nâsır Muhammed'in İkinci Saltanatı: 698-708 (1299-1309).....	97
1.2.1.1. Cülûsu	97
1.2.1.2.Bahrî ve Burcî Memlûklerin İktidar Mücadelesi	100
1.2.1.3.en-Nâsır Muhammed'in Ümera Tahakkümünden Kurtulma Girişimi	106
1.2.2. İkinci Saltanat Döneminde Yaşanan Dâhili Gelişmeler	113
1.2.2.1. Gayr-i Müslimlerin Günlük Yaşamlarına Dair Bazı Uygulamalar	113
1.2.2.2. Lübnan Dürzileri'nin Tedip Edilmesi	117
1.2.2.3. Bedevi Arapların Tedip Edilmesi.....	118
1.2.3. Sultan Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr Dönemi (708–709/1309–1310)	120
1.2.4.en-Nâsır Muhammed'in İkinci Kerek Günleri.....	130

1.3.EN-NÂSİR MUHAMMED'İN ÜÇÜNCÜ SALTANAT DÖNEMİ (709-741/1310-1341) İÇ SİYASİ GELİŞMELER	136
1.3.1.en-Nâsır Muhammed'in Üçüncü Saltanatı: Cülûsu	136
1.3.2. en-Nâsır Muhammed'e Düzenlenen Darbe Teşebbüsü	140
1.3.3.en-Nâsır Muhammed'in Otoritesini Tesis Etmesi ve Tasfiyeler	144
1.3.3.1. Gaspçıların Tasfiye Edilmesi	145
1.3.3.2. el-Mansûriyye Memlûklerinin Tasfiyesi	150
1.3.4.en-Nâsır Muhammed'in İdari Reformları	162
1.3.4.1.en-Nâsır Muhammed'in İlgâ Ettiği Kurumlar	163
1.3.4.2.en-Nâsır Muhammed'in İhdas Ettiği Kurumlar.....	173
1.3.5.en-Nâsır Muhammed'in Siyasi Konumunu Güçlendiren Mali Reformlar	201
1.3.5.1. Geçici Örfi Vergilerin Kaldırılması	201
1.3.5.2. Mısır ve Suriye'de İкта Topraklarının Yeniden Dağıtımı: er-Revkû'n-Nâsırî	203
1.3.6. Üçüncü Saltanat Döneminde Yaşanan Bazı Dâhilî Gelişmeler	207
1.3.6.1. Bedevi Arapların Tedip Edilmesi	207
1.3.6.2. Gayr-i Müslimlerle İlgili Yaşanan Toplumsal Hadiseler	208
İKİNCİ BÖLÜM	215
HÂRİCİ GELİŞMELER	215
2.1.EN-NÂSİR MUHAMMED'İN SALTANAT DÖNEMLERİNDE HÂRİCİ GELİŞMELER	215
2.1.1. İlhanlılar ile ilişkiler	216
2.1.1.1. İlhanlı Hükümdarı Gazan Dönemi (1295-1304) Memlûk-İlhanlı İlişkileri	216
2.1.1.2. İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Dönemi (703-717/1304-1316) Memlûk-İlhanlı İlişkileri.....	251
2.1.1.3. İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Dönemi (717-736/1316-1335) Memlûk-İlhanlı İlişkileri.....	261
2.1.1.4. Ebû Saîd Sonrası (736-741/1335-1341) Memlûk-İlhanlı İlişkileri. 274	
2.1.2. Çukurova Ermeni Krallığı ile İlişkiler	277
2.1.2.1.Gazan'ın Suriye Seferlerinde Ermeniler	280
2.1.2.2. Gazan'ın Suriye Seferleri Sonrasında Ermeniler Üzerine Düzenlenen Seferler	285
2.1.2.3. Ermeni Kralı I. Oşin Dönemi (1308-1320) İlişkiler	289
2.1.2.4. 720 (1320) Yılı Sîs (Kozan) Seferi.....	292
2.1.2.5. Ayas'ın Fethi (722/1322) ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler	293

2.1.2.6. Ayas'ın İkinci Fethi (737/1337).....	299
2.1.3. Haçlılar ile İlişkiler ve Arvâd Adasının Fethi (702/1302)	303
2.1.4. Afrika'daki Devletler ile İlişkiler	304
2.1.4. 1. Kuzey Afrika ile İlişkiler	304
2.1.4. 2. Nûbe ve Habeş Bölgesi ile İlişkiler	308
2.1.5. Tâbi Devletler ile İlişkiler	312
2.1.5.1. Mekke ve Medine Emirlikleri ile İlişkiler.....	312
2.1.5.2. Yemen Resûliler Devleti ile İlişkiler.....	327
2.1.6.en-Nâsir Muhammed'in Anadolu Beylikleri ile İlişkisi	332
2.1.6.1. Karamanoğulları Beyliği ile İlişkiler.....	336
2.1.6. 2. Eretna Beyliği ile İlişkiler	341
2.1.6. 3. Dulkadiroğlu Beyliği ile İlişkiler	345
2.2.SULTAN EN-NÂSİR MUHAMMED DÖNEMİ DİPLOMATİK İLİŞKİLER	348
2.2.1. Aragon Krallığı ve Diğer Avrupalı Ülkeler ile Diplomatik İlişkiler	351
2.2.2. Bizans İmparatorluğu ve Gürcü Krallığı İle Diplomatik İlişkiler	358
2.2.3. Altın Orda Devleti ile Diplomatik İlişkiler.....	361
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	372
SULTAN EN-NÂSİR MUHAMMED'İN SİYASİ KİŞİLİĞİ ve ŞAHSİYETİ 372	
3.1. Sultan en-Nâsir Muhammed'in Yönetim Anlayışı.....	372
3.2. Sultan en-Nâsir Muhammed'in Halife ile İlişkisi.....	376
3.3. Sultan en-Nâsir Muhammed'in Hama Nâibi Ebü'l-Fidâ ile İlişkisi.....	381
3.4. Sultan en-Nâsir Muhammed'in Memlûkleri ile İlişkisi	384
3.5. Sultan en-Nâsir Muhammed'in Vefatı ve Şahsiyeti	387
SONUÇ	393
EKLER	400
HARİTA:	400
RESİMLER:	402
KAYNAKÇA	408

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

İslam tarihinde Memlûkler dönemi tarihçilik açısından çok önemli bir yere sahiptir. Tarih üzerine yapılan çalışmalar sayı ve tür bakımından önceki ve sonraki dönemlere nazaran en verimli dönemini yaşar.¹ Mısır, İslam dünyasının bir parçası olduktan sonra İbn Abdülhakem (182-257/803-870)² ile başlayan mahalli tarih yazıcılığı Memlûkler döneminde zirveye çıkar.³ İslam tarihinde en çok tarih eserinin yazıldığı ve birçok önemli tarihinin Türk olduğu⁴ Memlûkler dönemi hem İslam tarihçiliği hem de Türk tarihçiliği⁵ açısından tarih biliminin zirve yaptığı, ilmiye ve askeriye sınıfı dışından tarihçilerin yetiştiği bir dönem olmuştur.⁶ Bu durum; gerek yöneticilerin ilmiye sınıfını himayeleri gerekse memlûk emirlerinin ulaştıkları mevkilerinin getirisi olan zenginliklerini hem sadaka-i cariye olarak dini-içtimai

¹ Donald Presgrave Little, *An introduction to Mamluk historiography: an analysis of Arabic annalistic and biographical sources for the reign of al-malik an-Nasir Muhammad ibn Qala'ün*, Wiesbaden 1970, s. 1; "Historiography of the Ayyûbid and Mamlûk epochs", *The Cambridge History of Egypt*, Cambridge University Press, 2008, I, 412-444; İsmail Yiğit, "Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 754. Robert Irwin, "Mamluk Literature", *Mamlûk Studies Review*, VII-I, (2003), 1-29; Cahit Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2010, s. 72.

² İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah İbn Abdülhakem, *Fütuhu Mısır ve'l-Mağrib* (Thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1995; İbn Abdülhakem'in bu eseri mahalli tarih yazıcılığının ilkleri arasında gösterilmektedir. Nadir Özkuyumcu, "İbn Abdülhakem", *DİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 278-279.

³ Tarihçilik açısından memlûk tarihçilerinin eserlerini incelediğimizde genelde *el-havâdisât ve'l-vefeyât* türü çalışmalar olduğunu görmekteyiz. Belirli usule göre kaleme alınmış bu çalışmalar klasik İslam tarihçiliğini esas alır. Her yıl iktidarda bulunan başta Sultan olmak üzere halifeler, vezirler, nâibler, eyalet valileri isim isim verilir. Bu ayrıntılı bilgi değişiklik olmadığı takdirde bir sonraki yıl verilmez, görevlerinin başında olduklarına dair hatırlatmadan sonra olaylara geçilir. Her saltanat değişimi en ince detayına varıncaya kadar ara başlıklar altında ele alınır. Her sene sonunda vefat eden ilmî ve askerî sınıfa mensup ünlü kişiler hakkında bilgiler verilir. Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış", *TİD*, 1983, s. 32.

⁴ Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325), İbn Devâdârî (ö. 736/1336), Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331), Zehebî (ö. 748/1347), Safedî (ö. 764/1363), İbn Dokmak (ö. 809/1407), Aynî (ö. 855/1451), İbn Tağriberdî (ö. 874/1470) ve İbn İyas (ö. 930/1524) Memlûkler döneminin Türk kökenli tarihçileridir. Türkçe ad ve kavramların yazılışında kendilerini belirgin bir şekilde ortaya koyan müellifler çalışmalarında Türklük kavramı ve bilincine yönelik ifadelerle sık sık yer verirler.

⁵ Ulrich Harmann, "Turkish Legends in the Popular Historiography of Medieval Egypt, " in *Proceeding of the Vith Congress of Arabic and Islamic Studies*, ed, Frithiof Rundgren (Leiden 1975), s. 99, 102; Robert Irwin, "Mamluk Literature", s. 3-4. "Türk asıllı olan Memlûk tarihçileri Türkçe bildiklerinden sultanlarla, emirlerle daha kolay dostluk kurabiliyorlardı. Böylece olayların aslına daha iyi öğrenmekteydiler. Sarayda Türkçe konuşulduğu için orada söylenenleri ve dedikoduları anlayıp eserlerine aktarma imkânına sahiptiler. İbn Devâdârî, Aynî ve İbn Tağriberdi gibi. İyi Türkçe bilmenin olayların doğru anlaşılıp aktarılmasındaki önemini İbn Tağriberdi, tarihçi İbn Hacer el-Askalânî'nin Sultan Barsbay'ı âzat eden efendisinin adını yanlış vermesine şaşar ve İbn Hacer'i Memlûklerle samimi ilişkileri olmadığından mazur görür. " Samira Kortantamer, "Memlûklerde Türk Kültürü", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 175.

⁶ Little, "Historiography of the Ayyûbid and Mamlûk epochs", s. 420.

faydasından istifade etmek hem de evlâdü'n-nâs olarak zikredilen çocuklarına iyi bir gelecek bırakmak için kurdukları vakıflarla açıklanabilir.⁷ Böylece geçim derdinden uzak emirlerin çocukları diğer bilim dallarının yanında tarih çalışmaları da telif etmişler, Moğolların Bağdat'ta kesintiye uğrattığı ilmi ve kültürel faaliyetler Memlûk Türk devlet yöneticileri sayesinde Kahire ve Şam'da daha da canlanarak devam etmiştir.⁸ Ayrıca Mısır ve Suriye'de idari kadrolardaki ümeranın anadili olan Türkçe'yi öğrenmek için yazılmış Türkçe sözlük ve gramer kitaplarının⁹ yanı sıra müellifi ve çevirmeni Türk olan çeşitli sahalarda Türkçe eserler kaleme alınmıştır.¹⁰

Memlûk Türk Devleti (ed-Devletü't-Türkiye¹¹) sultanları içerisinde en kudretlisi olan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun (1285-1341)'un üçüncü saltanat

⁷ İbn Haldun (ö. 808/1406), yaşadığı çağda eğitim ve öğretim merkezinin Kahire olduğunu, doğunun ve batının bu yöndeki içler acısı durumunu belirttikten sonra Kahire'nin ilim, sanat ve hüner merkezi olarak kalmasını binlerce yıllık medeniyet merkezi olmasının yanında Eyyübiler ve sonrasında kurulmuş olan Türk devletine borçlu olduğunu ifade ederek sözlerine şöyle devam eder; “*Memlûk kökenli Türk emirlerin arkalarında bırakacakları servetlerine sultanların el uzatarak çocuklarına bir şey bırakmayacaklarından servetlerinin kaybolmasından korkarak bunları vakfemişlerdir. Bundan dolayı Türk emirler pek çok medrese, tekke, zaviye, han ve imaretiler bina edip, bol gelirler temin eden vakıflar bağlamışlar, bu vakıflarına evlatlarının nezaret etmesini yahut gelirlerinin bir hissesinin evlatlarına verilmesini şart ve bu suretle evlatlarının geçinmesini de temin etmişlerdir. Bununla beraber bu Türkler hayır ve hayratı seven iş ve maksatlarında ecir ve sevap arayan insanlardır. İşte bundan dolayı Mısır'da vakıflar çoğaldı. Vakıflar çok olduğu için de Mısır'da ilim ve fenler çoğaldı. İlimin çeşmeleri kaynayıp taşıtı*”. İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvanü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âserehüm min Zevî's-Sultani'l-Ekber*, I-VIII, (Thk. Halil Şehhâde), Beyrut 1421/2001, c. I, s. 548-549; a. mlf. , *Mukaddime*, I-III, (Ter. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1997, c. II, s. 453-455.

⁸ İbn Haldun, *İber*, c. I, s. 546-547; a. mlf. , *Mukaddime*, c. II, s. 448-449, 453-454.

⁹ en-Nâsır Muhammed'in III. döneminin başında Berberî asıllı Arap gramercisi Ebu Hayyan tarafından kaleme alınmış *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk* (Türklerin dilini anlama kitabı) önemli bir eserdir. Çalışma Türkçe bilmeyen Araplara Türkçeyi öğretmekten başka müellifinin ifadesiyle; “Türk dilinin büyük bir kısmını lûgat, sarf ve nahiv bakımından kaydetmektir” diye özetlediği amacı göstermektedir ki kitap bilimsel bir yaklaşımla teorik amaçla kaleme alınmıştır. Özellikle Türk boyları hakkında verdiği bilgiler önemlidir. 712 (1312) yılında yazılan bu gramer çalışmasından başka müellifi meçhul *Kitâb-ı Mecmû u Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Muğulî* (Eserin 3/2'si Arapça-Türkçe sözlüğüdür) çalışma dönemimizde yazılmış Türkçe sözlüklerdir. Bunların dışında sonraki dönemlerde *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fî'l-Luğati't-Türkiyye*, *Kitâbu Bulgati'l-Muštâk fî Luğati't-Türkî ve'l Kıpçak*, *El-Kavâninü'l-Külliyeye li-Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye*, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Luğati't-Türkiyye* Türkçeyi anlamak için kaleme alınmış eserlerdir. Bu çalışmalarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Toparlı, Recep, “Kıpçak Dili ve Edebiyatı”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 814-821.

¹⁰ Memlûkler döneminde Türkçe yazılmış eserler şunlardır. *Seyf-i Sarâyî, Gülistan Tercümesi, İrşâdü'l-Mülûk ve's-selâtin, Kitâb fî'l-Fıkh bilisâni't-Türkî, Mukaddimetü'l-Gaznevî fî'l-İbâdât, Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandi, Münyetü'l-Guzât, Kitâb fî'l-İlmi'n-Nüşşâb, Kitâbü'l-Hayl, Baytaratu'l-Vâzih*. Adlarından da anlaşılacağı üzere edebi, dîni, hukukî, askerî ve tıbbî konuları içermektedir. Türkçe eserlerin Burcî Memlûkler (1382-1517) yani Çerkes Memlûklerin muktedir olduğu dönemde yazılması ilginç olup devletin sukutuna kadar Türkçe'nin her sahada hâkim bir dil olduğunun en bariz göstergesidir. Bu çalışmalarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Recep Toparlı, “Kıpçak Dili ve Edebiyatı”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 814-821.

¹¹ Memlûkler Devleti tarihini anlatmaya başlayan dönemin müellifleri bu devletin adını eserlerinde *Devletü't-Türk* (=Türk Devleti) ya da *ed-Devletü't-Türkiyye* (=Türkiye Devleti) diye tanımlarlar. Baybars el-Mansûrî, (ö.725/1325), *Zübde*, s. 1; İbn Devâdârî (736/1336 sonrası), *Kenzü'd-Dürrer*, c.

dönemi boyunca (709-741/1310-1341) Mısır ve Suriye’de istikrarlı bir dönem yaşanır. Siyasi dengeleri lehine çevirerek ödün vermediği otoritesiyle saltanatı boyunca gücünü Mısır ve Suriye’nin imarına ve kalkınmasına harcamıştır. Çeşitli sahalarda birçok yapı inşa etmiştir. Sultanın yanı sıra ümera ve valiler de adeta yarışarcasına bölgelerinin mamur hale gelmesine gayret etmişlerdir. Mimarî, edebî, dinî, kültürel birçok alanda hayranlık uyandıran abidevî eserler ortaya çıkmıştır.¹² Doğal olarak değişik alanlarda görülen gelişmeler tarihçilik alanında da kendini göstermiştir. Bu dönem ve yakın dönemde Mısır ve Suriye’de birçok tarihçinin yetişmesinde ve tarihçilik anlayışının gelişmesinde sultanın payının olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla İbn Haldun ve haleflerinin tezahür etmesini, bu dönemdeki istikrarın yanında yoğun imar faaliyetlerinin ilim hayatına kazandırdığı ivmeyle oluşan geniş imkânların ve yoğun tarihî çalışmaların devamının bir neticesi olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca çalışma dönemimizde farklı bilim alanlarında şöhret sahibi tarihçilerden¹³ başka Mısır ve Suriye’nin farklı bölgelerinden önemli

VIII, s. 12; Nüveyri (ö.1333), *Nihaye*, c.XXIX, s.267; İbn Kesir (ö.1373), *el-Bidaye*, c.XVII, s.308; İbn Haldun (ö.1406), *İber*, c.V, s.426; Kalkaşendî (ö.1418), *Subhu'l-'Aşâ*, c.IV, s.6; Makrizi (ö.1442), *el-Hitat*, c.II, s.208, 211, 215, 218, 220; İbn İyas (ö.1524), *Bedâi'ü'z-zuhûr*, c.I, s.288. Ayrıca dönemin çağdaş müelliflerinin eserlerine *ed-Devletü't-Türkiye* (=Türkiye Devleti) ismini vermeleri dikkat çekicidir. Bu konuda bkz. Baybars el-Mansûrî (ö.725/1325)'nin *Et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiye*'si, İbn Devâdârî (ö. 736/1335 sonrası)'nin *ed-Dürretü'z-Zekiyye fi Ahbari'd-Devleti't-Türkiye*'si, İbn Habib (ö.1377)'in *Dürretü'l-Eslâk fi Devleti'l-Etrâk*'i, İbn Dokmak (ö.1407)'in *en-Nüfhatü'l-miskiyye fi'd-Devleti't-Türkiye*'si öne çıkan eserlerdir. Ayrıca ismi meçhul bir müellifin *Tarihu'd-devleti't-Türkiye (650-805/1252/1402)* [Cambridge, U.L. Ms. Qq. 147] adlı eserinin adı *Türkiye Devleti Tarihi* anlamını taşır. Ebu Hayyân (ö.745/1344)'in devletin konuşma dili olan Türkçe'yi anlamak için kaleme aldığı *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk (Tükler'in Lisanını Anlama Kitabı)* adlı eseri söz konusudur.

¹² İlmî faaliyetler o denli yoğun ve güzel eserler ortaya çıkarmıştır ki, örneğin baytarlık üzerine ortaçağda yazılan en mükemmel çalışmalar Memlûkler devrinde hususiyile de çalışma dönemimizde yazılmıştır. Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Taceddin İbn Hinna (1242-1307), *Kitâbü'l-Baytar*, I-II, (Ed. Fuat Sezgin), Wissenschaften 1984. İbn Hinna'nın dışında bu alanda en güzel çalışmanın müellifi İbn Münzir çalışma dönemimizde yaşamıştır. Çalışması için bkz. Ebû Bekr b. Bedreddin b. Münzir, İbnü'l-Münzir (ö. 741/1340), *Kitâbu'n-Nâsirî* ya da *Kamilü's-Sinâateyn fi'l-Baytar ve'z-Zertaka* (Thk. Abdurrahman İbrîk), Halep 1993. Eser Osmanlı sultanı IV. Mehmed (1642-1693) döneminde *Baytar-nâme-i Cedîd* adıyla Hacı Mustafa el-Bağdadî tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Baytarlık üzerine diğer çalışmalar için bkz. Muhittin Eliaçık, “Tarihçi Atâ'nın Atçılık ile ilgili eseri: Et-Tuhfetü'l-Fârisîn fi-Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidî”, *Turkish Studies*, Volume 8/ 7 Summer 2013, s. 149-156.

¹³ Örneğin yönetici sınıfından tarihçi ve coğrafyacı Hama valisi Ebü'l-Fidâ (ö. 632/1331), askerî sınıftan Baybars el-Mansûrî, (ö. 725/1325), tefsir alanında tarihçi İbn Kesir (ö. 1373), hadis alanında Birzali (ö. 739/1339), Zehebî (ö. 748/1347) ve ansiklopedik eser telif eden coğrafyacı Ömerî (ö. 749/1349) ile bürokrasi sınıfından Nüveyrî (ö. 733/1333) çalışma dönemimizde yaşamış tarihçilerdendir. Ayrıca popülaritesi günümüzde hala devam eden İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de bu dönemde yaşamıştır.

müverrihler yetişmiştir.¹⁴ Öyle ki, tez çalışma dönemimizin tarihçilerini diğer dönemlerden farklı olarak *Mısırlı Çağdaş Tarihçiler* ve *Suriyeli Çağdaş Tarihçiler* adıyla tasnif etmek mümkündür. Son olarak kaynakları yazıldığı dilden hareketle Arapça, Farsça kaynaklar şeklinde zikretmenin söz konusu kaynakları yazan çeşitli milletlere mensup müellifleri kucaklayıcı ortak nokta olduğu için uygun gördük. Yukarıda kısmen değindiğimiz aşağıda da ele alacağımız üzere Arapça kaynakların müelliflerinin birçoğu Türk olup eserlerinde bu vurguyu görmek mümkündür.

1. Vekayinâmeler

1.1. Arapça Kaynaklar

1.1.1. en-Nâsır Muhammed'in Çağdaş Mısırlı Müellifler

Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325), Sultan Kalavun'un memlûklerinden olup memlûk sistemi içinden yetişen Türk kökenli nadir tarihçilerden birisidir. Askeri kimliğinin yanında fakîh kimliğiyle de temayüz etmiştir. Sultan Kalavun ve oğulları el-Eşref Halil ile en-Nâsır Muhammed'in saltanat dönemleri boyunca önemli idari ve askeri birçok görevler îfa etmiştir. Moğollara ve Haçlılara karşı yapılan birçok savaşa katılmış ve en-Nâsır Muhammed'in üçüncü döneminin ilk yıllarında saltanat nâibliği görevinde bulunmuştur. Bu durum eserinin önemini artırmakta ve dönemin en otoriter kaynaklarından birisi olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir. Baybars el-Mansûrî'nin eserleri umumî tarihi bilgiler içeren, yaratılıştan 724 (1324) yılına kadar olan hadiseleri anlatan *Zübdetü'l-Fikre fi Târîhi'l-Hicre*¹⁵ ile 647-711 (1249-1311) yılları arasını anlattığı *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye*¹⁶ adlı Memlûk Türk devleti tarihidir ki, bu eseri çalışma konumuz olan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun için kaleme almıştır.¹⁷ Müellif Memlûkler devletinde sultandan sonra en üst

¹⁴ Mısır'da yetişmiş birçok tarihçinin yanı sıra çalışma dönemimizden örnek verirse Halep'te İbn Habib el-Halebî, Safed'te Safedî, Hama'da Ebü'l-Fidâ, Dımaşk'ta Bîrzali, İbn Kesir, İbn Cezeri ve daha birçok sayısız müverrih yetişmiştir.

¹⁵ Baybars el-Mansûrî, Rukneddin Baybars ed-Devâdâr en-Nâsırî el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre fi Târîhi'l-Hicre* (Thk. D. S. Richards). Beyrut Das Arabische Buch Berlin, 1998/1419; Asri Çubukçu, "Baybars", *DİA*, İstanbul 1992, c. V, s. 220/221.

¹⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye* (Thk. Abdülhamid Salih Hamdân), Kahire 1987. Bu eserin 648-681 (1248-1282) yılları arasını anlatan kısmı Prof. Dr. Rahmi Er danışmanlığında Yüksek Lisans Tezi olarak Türkçe'ye çevrilmiş olup çalışma dönemimiz yer almamaktadır. Hüseyin Polat, "Et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye", *AÜSBE Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı*, Ankara 1997.

¹⁷ Müellif Baybars el-Mansûrî bu eserinin sonunda şu ifadeleri kullanır; "Bu sireti (tarihi) derleyen, yüce Allah'a muhtaç kul der ki: "İşte mübarek Nâsırîye Sultanlığı'nın hazinelerine hizmet ederek Türk Devleti'ne ait olan et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye adındaki ansiklopediden özet olarak ayrı bir cilt hâlinde yazdığım bu eseri burada bitiriyorum... Onun saltanatını ve dönemini kıyamete dek devam ettirip kuşaktan kuşağa aktarması için Allah'a dua ediyorum. İfadelerimdeki eksiklik ve yanlışlıktan

düzy idari bir mevki olan saltanat nâibliğini görevini sürdürürken tutuklandığı 711 (1312) yılına kadar öne çıkan hadiseleri anlatır. Müellifin hadiselerin tanığı olmasının yanında birçok resmi belgeler, fermanlar, özellikle Memlûk-İlhanlı münasebetlerinde en-Nâsır Muhammed ile İlhanlı Hükümdarı Gazan Han arasında yapılan yazışmaları vermesi çalışmamız için önemlidir.

Memlûkler dönemi evlâdü'n-nâs sınıfından yani memlûk olarak getirilip emirliğe kadar yükselen askerlerin çocuklarından olan Türk asıllı İbn Devâdarî (ö. 1336) dönemin öne çıkan tarihçilerindendir. Dokuz ciltlik umumi bir tarih çalışması olan *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Ğurer* adlı eserinin son iki cildi istifade ettiğimiz çalışmalarıdır. Memlûkler devletinin kuruluşundan başlayarak 698 (1298-1299) yıllarına kadar olan devreyi anlattığı sekizinci cildi *ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri'd-Devleti't-Türkiyye*¹⁸ en-Nâsır Muhammed'in doğumunu (15 Muharrem 684 / 23 Mart 1285) ve I. saltanat dönemini ihtiva eder. Çalışmasının son cildi *ed-Dürri'l-Fâhir fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır* adlı eseri 698 (1298-1299) ile 736 (1335-1336) yılları arasında vuku bulmuş önemli hadiseleri aktaran ve en-Nâsır Muhammed adına kaleme alınmış husûsî bir vekayinâme'dir. İbn Devâdarî'nin çalışmasını bıraktığı yerden devam ettiren Şemseddîn eş-Şücâî (ö. 745/1344 sonrası)'nin *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsırî Muhammed bin Kalavun es-Salihî ve Evlâdihî*¹⁹ adlı eserinde en-Nâsır Muhammed'in saltanatının son beş yılını (737-741/1337-1341) ve sonrasını kronolojik olarak anlatmaktadır. Makrizi'nin başvurduğu önemli kaynaklardan birisidir. Şücâî, bilgilerin yanı sıra birçok vesikayı aktarmış, özellikle Suriye bölge valisi Tengiz (ö. 741/1340) hakkında ve en-Nâsır Muhammed'in ölümü sonrası şahsiyeti hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Hususi tarih çalışmalarından birisi de Yûsûfî (676-759/1277-1358)'nin *Nüzhetü'n-Nâzır fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır*²⁰ adlı iki ciltlik tarih eseridir. Kayıp birinci cildinden bolca alıntılar yapan Aynî (ö. 855/1451) başta olmak üzere Makrizi ve İbn

dolayı kusurumu mazur görünüz. Çünkü Türklerin tarih alanında iddiaları ve yetişmiş elemanları olmadığı için, benim de bu alanla kusurum olmuştur..." Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 239-240.

¹⁸ İbn Devâdarî, Seyfeddin Ebû Bekr b. Abdullah b. ed-Devâdarî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer*, I-IX, *ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri'd-Devleti't-Türkiyye*, (Thk. Ulrich Haarmann), c. VIII, Kahire 1971; *ed-Dürri'l-Fâhir fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır*, (Thk. Hans Robert Roemer) c. IX, Kahire 1960/1379; Cevat İzgi, "İbnü'd-Devâdarî", *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 11-13.

¹⁹ Şemseddin eş-Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsırî Muhammed bin Kalavun es-Sâlihî ve Evlâdihî*, (Thk. Barbara Schafer), Wiesbaden 1977.

²⁰ Yusufî, Musa b. Muhammed b. Yahya el-Yusufî, *Nüzhetü'n-Nâzır fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır* (Thk. Ahmet Hutayr), Beyrut 1986. (2 ciltlik eserin 1. cildi kayıp olup 2. cildi mevcuttur). Mustafâ Kılıç, "Yusufî", *DİA*, c. XLIV, s. 42-43.

Tağriberdi çalışmasından bolca istifade etmiştir. Eserin en önemli yanı diğer kaynaklarda yer almayan yazışmalara, tevkî ve menşûrlara, biyografilere yer vermesidir. Elimizdeki II. cildi 733-739 (1332-1340) yılları arasını ele alarak en-Nâsır Muhammed'in saltanatının sonlarına doğru yaşanan hadiselerle ışık tutmaktadır.

Memlûkler döneminin öne çıkan çalışma alanlarından birisi de şüphesiz ansiklopedik eserlerin telif edilmesidir. Bu müelliflerin öncülerinden olan Nüveyrî (677-733/1279-1333) en-Nâsır Muhammed'in çağdaşıdır. Bürokrasi sınıfından olmasıyla dikkatimizi çeken Nüveyrî birçok kurumda görev almış Mısır ve Suriye'de değişik divanların yöneticiliğinde bulunmuştur. en-Nâsır Muhammed'in kendi adına inşa ettiği "*en-Nâsırıyye Medresesi*"nin de bir müddet yönetiminde bulunan Nüveyrî, sık sık sultanın huzuruna çıkmasının yanında sultan adına kullandığı yetkisiyle dikkatimizi çekmektedir. *Nihayetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* adlı 33 ciltlik 721 (1321) yılında başladığı eserini 733 (1333)'de tamamlamıştır.²¹ Sultan'a ithaf ettiği dev hacimli eseri, her biri kendi içinde beş kısma ayrılan toplam beş bölümden oluşur ki son bölüm yaratılıştan başlayarak 733 (1332) yılına kadar geçen hadiseleri konu alır. Nüveyrî, 20 ciltten oluşan son bölümünde Hint, Çin ve Türk devletlerinden hususî olarak da Memlûk Türk devletinin kuruluşundan 731 (1331) yılına kadar geçen dönemini anlatır. Önemli hadiseleri başlıklar vererek anlatan Nüveyri, birçok resmi belgenin, mektupların günümüze ulaşmasını sağlamış ve idari, askeri, ilmi şahsiyetler hakkında doyurucu bilgiler vermiştir. Özellikle çalışma dönemimizdeki hadiselerin tanığının diliyle aktarması önemlidir. Dolayısıyla dönemin tanığı olan Nüveyri'nin eseri çalışmamızın en önemli kaynaklarından olup diğer çağdaş kaynaklarla karşılaştırma imkânı sunmaktadır.

Kıpti asıllı Memlûk tarihçisi Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil (ö. 759/1358 sonrası), İbnü'l-Adîm el-Mekîn'in "*el-Mecmû'u'l-Mübârek*" adlı umûmî tarih çalışmasına zeyil olarak yazdığı *en-Nehcü's-Sedîd* adlı eseri Sultan Baybars dönemiyle başlayıp en-Nâsır Muhammed'in vefatıyla sona erer (658-741/1259-1341). Mısır ve Suriye'nin yanı sıra Hicaz ve Yemen'i de içine alan eser müellifin kendi bilgi ve

²¹ Nüveyri, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, I-XXXI (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvaz, Dr. Hikmet Keşlî Fevvaz), c. XXXII-XXXIII (Thk. Üstaz İbrahim Şemseddin), Beyrut 2004; Kratchhkovsky, "Nüveyrî", *İA*, İstanbul 1964, c. IX, s. 374-375; Mustafa Öz, "Nüveyri", *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 304-306.

gözlemlerine dayandığından tezimiz için önemli bir kaynaktır.²² Ancak şunu hatırlatmalıyız ki, Mufaddal İbn Ebi'l-Fedâil'in çalışmasını neşreden Blochet, Mufaddal'ın çalışmasının Nüveyrî'den yapılan özentisiz bir kısaltma olduğunu iddia ederek iyi bir tarihçi olmadığını gelişi güzel kaleme aldığını hatta Kıptî birisi olarak (her bilgiye rahat ulaşamayacağından varsayımla) mükemmel bir tarihçi olmasının beklenemeyeceğini ileri sürmüştür.²³

Dönemin en kısa tarih yazıcılarından birisi olan Safedî (ö. 1318 ?)'nin *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Memlûk fî Muhtasar Sîret Men Veliye Mısır minel-Mülki* adlı eseridir.²⁴ Sultan'ın özel nedimliğini de yapan Safedî vezirlik dairesinde sıradan bir memur olarak çalışmıştır. Müellifimiz Safedî (ö. 1318 ?) ile biyografik kaynaklar kısmında bahsedeceğimiz *el-Vâfi ve'l-Vefeyât'ın* sahibi çağdaşı Safedî (ö. 762/1363) farklı kişilerdir.

Dönemin ansiklopedik eser kaleme alan ender tarihçilerinden birisi de Ömerî (700-749/1301-1349)'dir. en-Nâsır Muhammed'in son döneminde sır kâtipliğini yapan Ömerî aynı zamanda coğrafyacı ve ediptir. Hicretten başlayarak 743 (1342-1243) yılına kadar getirdiği *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*²⁵ adlı çalışması 27 cilt olup iki ana kısma ayrılır ki birinci kısım fiziki coğrafya'ya ikincisi kısım da milletlere ve tarihlerine tahsis edilmiştir. Eserinin III. cildi çalışma sahamız olan Mısır ve Suriye coğrafyasının yanında idari, adli ve bürokratik kurumlar hakkında bilgiler verir. Yine aynı cildinde en-Nâsır Muhammed'in kişiliği, tuğrası ve imzası hakkında çağdaş müelliflerde olmayan nadir bilgiler vardır. Bir ara sultanın sır kâtipliğini de deruhte etmiştir. Bunun yanında *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf* adlı Memlûk devlet teşkilâtı üzerine kaleme aldığı mühim eserin de sahibidir. Babası ve biraderiyle birlikte üst düzey memur sınıfından olan Ömerî, babası Mısır'da özel sekreter olarak görev yaparken kendisi de aynı görevi Suriye'de yapmıştır. Ayrıca

²² Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, *en-Nehcü's-Sedîd ve'd-Dürrü'l-Ferîd fî mâ ba'de't-Tarîhi İbni Amîd*, (Thk. E. Blochet 658-716; Samira Kortantamer, *Agypten und Strien zwischen 1317 und 1341 in der Chronik des Mufaddal b. Abi l-Fadâil*, Freiburg, 1973; Casim Avcı, "Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil", *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 364-365.

²³ Little, *An introduction*, s. 31-32.

²⁴ Safedî, Hasan b. Ebû Muhammed Abdullah Haşimi Abbasi Safedî, *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Memlûk fî Muhtasar Sîret Men Veliye Mısır Mine'l-Mülk : Yüerrihu min Asri'l-Feraine ve'l-Enbiya Hatta Sene 717 h.*, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut 2003/1424; Krenkow, "Safadî", *İA*, İstanbul 1979, c. X, s. 50.

²⁵ Ömerî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr fî memâliki'l-emsâr*, I-XXVII, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî,) Beyrut 2010; Abdülaziz el-Alevî, "İbn Fazlullah el-Ömerî" *DİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 483-484.

çalışmasını yaparken çalışma dönemimizi hâvî 693-744 (1293-1343-44) yılları arasındaki bilgileri çağdaşı Suriyeli tarihçi Zehebî (ö. 748/1347-48)'nin *Kitâbü Düveli'l-İslam* adlı eserinden iktibas ettiği varsayılmaktadır.

1.1.2.en-Nâsır Muhammed'in Çağdaşı Suriyeli Müellifler

Eyyübî hanedanına mensup devlet adamı kimliğinin yanında tarihçi ve coğrafyacı olan Ebü'l-Fidâ (672-732/1273-1331), en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde Hama valisi olarak vefat ettiği 732 (1331) yılına kadar yöneticilik yapmıştır. Hama'da sırasıyla nâib (710/1310), melik (=emir) (712/1312) ve sultan (720/1320) unvanlarıyla yöneticilik yapan Ebü'l-Fidâ'nın sultanla ilişkisi sultan-vali ilişkisinden çok dostane ve arkadaşçadır. Yılda iki üç defa Kahire'ye bolca hediyelerle geldiğini hatta en-Nâsır Muhammed ile birlikte hac ibadeti için kutsal topraklara gittiklerini görüyoruz. Geniş kültürlü bilge bir yönetici olarak karşımıza çıkan Ebü'l-Fidâ'nın tarih üzerine kaleme aldığı *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* ya da *Târîhu Ebi'l-Fidâ*²⁶ adlı çalışması yaratılıştan başlayarak 729 (1329) senesinde sona ermektedir. Hadiseleri yaşamış bir valinin kaleminden çıkmış olması eserin önemini daha da artırmaktadır. Tarih, fıkıh ve edebiyat türünde verdiği eserleriyle meşhur İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349) Ebü'l-Fidâ'nın *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*'e 18 yıllık ilaveyi hâvî bir *Tetimme*²⁷ yazmıştır.

Yine İbn Şâkir el-Kütübî (ö. 764/1363) İbn Hallikan (ö. 681/1282)'in meşhur biyografi çalışması *Vefeyâtü'l-A'yân*'ın²⁸ devamı olarak kaleme aldığı *Fevâtü'l-Vefeyât*'ın müellifidir. Konumuzla ilgili bir diğer çalışması asrısaaadetten başlayarak 760 (1360) yılına kadar getirdiği umumi tarih kitabı *Uyûnü't-Tevarîh*²⁹ kronolojik sıraya dikkat ederek hadiseleri anlatmış ve o yıl vefat eden önemli şahsiyetler hakkında bilgi vermiştir.

²⁶ Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali b. Mahmud el-Eyyübî, Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer = Târîhu Ebi'l-Fidâ*, I-II, (Thk. Mahmûd Deyyub), Beyrut 1997/1417; Brockelman, "Ebü'l-Fidâ", *İA*, İstanbul 1987, c. IV, s. 78; Abdülkerim Özeydin, "Ebü'l-Fidâ", *DİA*, c. X, İstanbul 1993, s. 320-321.

²⁷ İbnü'l-Verdî, Ebü Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî = Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer* (Thk. Ahmed Rifad Bedrevi), I-II, Beyrut 1970; İsmail Durmuş, "İbnü'l-Verdî", *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 239-240.

²⁸ İbn Hallikan, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekir b. Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yâni ve Ebnâi'z-Zemân*, I-VIII, (Thk. İhsan Abbas), Beyrut 1968; Abdülkerim Özeydin, "İbn Hallikan", *DİA*, c. XX, Ankara 1999, s. 17-19.

²⁹ Kütübî, Salâhuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârani el-Kütübî, *Uyûnü't-Tevarîh* (Thk. Afif Nayif Hatum), Beyrut 1996; Abdülkerim Özeydin, "İbn Şâkir el-Kütübî", *DİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 8-9.

Muhaddis ve tarihçi olan Birzâlî (665-739/1267-1339) Suriyeli tarihçilerden biridir. Şam'daki birçok medresede baş müderrisliklik yapmış olup dönemin diğer tarihçilerine nispetle yaygın bir şöhrete sahip değildir. en-Nâsır Muhammed dönemi Suriye tarihi hakkında bilgiler veren Birzâlî'nin *el-Vefeyât li'l-Birzâlî* ya da *Târîhu'l-Birzâlî*³⁰ adlı biyografi çalışması 665/1267 yılından vefat ettiği 739/1339 yılları arasını hâvî bir vekayinâmedir. Başta İbni Kesir olmak üzere pek çok tarihçi eserinden iktibas etmiştir.

Yine "*Târîhu Havâdisi'z-Zemân ve Enbâihî ve Vefeyâtü'l-Ekâbiri ve'l-A'yâni min Ebnâihî*" ya da "*Târîhu'l-Cezerî*" adlı meşhur eserin sahibi Cezerî (658-738/1268-1338) dönemin Suriyeli çağdaş tarihçilerindendir.³¹ Hicretten itibaren kronolojik olarak hadiseleri anlattığı ve her yılın sonuna o yıl vefat edenlerin hayatları hakkında bilgi verdiği çalışmasında 677 (1278) yılından itibaren olayların tanığı bizzat kendisidir. Çalışmamızda 689-738 (1290/1291-1337/1338) yıllarını konu alan üç cilt olarak Ömer Abdüsselam Tedmûrî tarafından yayınlanan eserinden yararlandık. Vefeyat kısmı siyasi olaylardan daha fazla yer almaktadır. Mizzî, Zehebî, Birzâlî ve Yûnînî gibi birçok tarihçinin eserinin güvenilirliği ve nadir bilgileri ihtiva etmesi dolayısıyla başvurdukları kaynaklar arasındadır.

Yûnînî (ö. 726/1325-26) de çağdaşları Birzâlî ve İbn Cezerî gibi ilmiye sınıfına mensup bir tarihçidir. Sibî İbn Cevzî'nin *Mir'atü'z-zaman*'ın devamı olarak kaleme aldığı *Zeylû Mir'âti'z-Zemân*³² adlı eserin müellifidir. Sibî İbn Cevzî'nin ölümüyle başlayıp 711 (1311)'lere kadar gelen çalışması, konumuzun ilk dönemleri için çağdaş bir tarihçi olarak önemlidir. Araştırmacıların kanaati, Yûnînî'nin ufak tefek kısaltmalar veya ilavelerle çalışmasının İbn Cezerî'nin bir kopyası olduğudur.³³

Hadis ve tarihçilik alanında şöhret sahibi bir bilgin olan Zehebî (673-748/1274-1347) aslen Diyarbakırlı Türkmen bir aileye mensup olup Suriye ve Mısır

³⁰ Birzâlî, Ebû Muhammed Alemüddin Kâsım b. Muhammed b. Yusuf Birzâlî, *Tarih*, Topkapı Sarayı, Ktp. , III. Ahmed, Nr. :2951-2; *el-Vefeyât li'l-Birzâlî*, (Thk. Ebu Yahya Abdullah el-Kündürî), Kuveyt 2005/1426; Ali Yardım, "Birzâlî" *DİA*, c. IV, İstanbul 1992, s. 216.

³¹ İbn Cezerî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrahim b. Bekr el-Cezerî ed-Dımeşkî, *Târîhu Havâdisi'z-Zemân ve Enbâihî ve Vefeyâtü'l-Ekâbiri ve'l-A'yâni min Ebnâihî = Târîhu'l-Cezerî*, I-III, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut 1998/1419; A. S. Bazmee Ansari, "Cezerî", *DİA*, c. VII, İstanbul 1993, s. 506-507.

³² Yûnînî, Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Ahmed el-Ba'lebekkî Yûnînî, *Zeylû Mir'ati'z-Zemâni*, I-IV, Haydarabad 1954; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Yûnînî", *DİA*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 596-597.

³³ Little, *An introduction*, s. 57-58.

bölgesinde ilim tahsil etmiş ayrıca Mısır ez-Zahiriyye Medresesi'nde³⁴ hadis müderrisliği yapmıştır. İslâmiyet'in başlangıcından 9. asrın başlarına kadar onar yıllık bölümlere ayırarak olayları anlattığı ve sonuna da meşhur kimselerin hâl tercümelerini verdiği *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-Â'lâm*³⁵ isimli eseri Zehebî'nin meşhur tarih eseridir. Kırk bine yakın biyografinin yer aldığı birçok nadir rivâyetlerle süslü eser hicretten başlayarak onar yıllık bölümler halinde ihtiva ettiği yıllar adıyla Ömer Abdüsselam Tedmürî tarafından 53 cilde tekabül edecek şekilde neşredilmiştir. Hicretten başlayıp zeyli ile beraber 1-746 (622-1345) yılları arasını anlattığı çalışmanın 691-700 ile 701-750 yıllarını konu alan iki cildinden istifade ettik. Neşrinde cilt olarak değil de yıllar olarak verildiği için biz de dipnotta hicri yıl olarak kullandık. Ayrıca yine hicretten başlayıp 764 (1363) yılına kadar her yılın altına o yıl vefat eden önemli kişiler hakkında bilgiler verdiği *el-Iber fî Haber men Ğaber*³⁶ adlı eserinin yanı sıra *Târîhu'l-İslam*'da geniş olarak ele aldığı konuları özetleyerek verdiği *Düvelü'l-İslam (et-Târîhu's-Sağîr)*³⁷ adlı diğer bir çalışmasından da yararlandık.

İbni Kesîr (701-774/1301-1373) müfessir, muhaddis ve fakih olarak yazdığı birçok eserinin yanında *el-Bidâye ve'n-Nihâye*³⁸ adlı eseriyle de müverrihliğini konuşturur. Kendisinin de ifade ettiği gibi Birzâlî (665-739/1267-1339)'nin tarihini temel alarak hazırladığı eseri başlangıçtan 767 (1365) yılına kadar yaşanmış önemli olayları kronolojik olarak ele aldığı umumî bir İslam tarihidir. İbnü'l-Cevzi ve İbn Kesir geleneğinde yazılan eser çalışma dönemimizde yazılmasıyla önemini daha da artırmaktadır. İbn Kesir, başta yaşadığı çağ olmak üzere önceki dönemlerle ilgili yapılan çalışmalarda yararlanılan ana kaynaklardandır. Bu yönüyle çalışması ortaçağ

³⁴ Baybars tarafından inşa edilen ez-Zâhiriyye Medresesi hakkında bkz. Makrizî, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî, *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr fî Zikri'l-Hutat ve'l-Âsâr*, I-II, Beyrut, B. t. y. , c. II, s. 378-379.

³⁵ Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tarihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-Â'lâm*, I-LIII, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), (H. 691-700/701-750 yıllarını konu alan 2 cildi), Beyrut 2000; Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *DİA*, c. XLIV, Ankara 2013, s. 180-188.

³⁶ Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *el-Iber fî Haber men Ğaber*, I-IV, (Thk. Ebu Hâcir Muhammed es-Se'îd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1985.

³⁷ Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Düvelü'l-İslam*, I-II, (*et-Târîhu's-Sağîr*), (Thk. Hasan İsmail Merve-Mahmud el-Arnaût), Beyrut 1999.

³⁸ İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Şihabüddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize 1998/1419; a.g.m., *Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul 1995; Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr", *DİA*, c. XX, İstanbul 1999, s. 132-134.

Türk-İslam tarihi için kıyas kabul etmeyen bir değere sahiptir. Muhaddis kimliği olayları aktarırken râvîlerin doğru ve güvenilir olmasına dikkat ettiğini göstermektedir.

Suriye'nin değişik eyaletlerinde müderrislik yapan, idarî ve dînî görevlerde bulunan İbn Habib el-Halebî (710-779/1311-1377) Sultan Kalavun ve evlâdını hâvî *Tezkiretü'n-Nebih fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benîh*³⁹ adlı çalışması çalışma dönemimizle ilgili kaleme alınmış hususî bir eserdir. Eserde dönemin öne çıkan siyasi hadiselerinin yanı sıra her yılın sonunda vefat eden önemli şahsiyetlerin biyografilerine yer verilir. Yine Memlûk Türk devletinden bahseden *Dürretü'l-Eslâk fî Devleti'l-Etrâk*⁴⁰ adlı diğer bir çalışması aynı konuları ihtiva eden bir çalışma olup birbirine olan benzerliklerinden dolayı biri diğerinin müsveddesi olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Halebî'nin çalışmalarının dili ağır edebî anlatım tarzıyla dikkat çeker.

1.1.3. Yakın Dönem Memlûk Müellifleri

en-Nâsır Muhammed'in çağdaşı olan tarihçilerin yanı sıra çalışma dönemimizin hemen sonrasında Mısır ve Suriye bölgesinde yaşamış önemli tarihçiler vardır. Bu tarihçiler olayları farklı müelliflerden okuyarak çağdaş tarihçilerin göz ardı ettiği bazı meselelere dikkat çekmişlerdir.

Tarih felsefesi ve sosyoloji biliminin kurucusu olarak kabul edilen ve en-Nâsır Muhammed'in son dönemlerinde dünyaya gelen İbn Haldûn (732-808/1332-1406) *Kitabü'l-Iber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve Men Âserehüm min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*⁴¹ isimli eserin müellifidir. Dünya tarihi olan bu eserin kendisinden çok birinci cildini oluşturan *Mukaddime*'si⁴² meşhur olmuştur. Tarihe farklı bir yaklaşımla; sorgulama ve tenkit, olaylararası sebep-sonuç

³⁹ İbn Habib el-Halebî, Ebû Muhammed Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habib el-Halebî, *Tezkiretü'n-Nebih fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benîh*, I-III, (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire 1986; Süleyman Tülücü, "İbn Habîb el-Halebî", *DİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 508-510.

⁴⁰ İbn Habib el-Halebî, Ebû Muhammed Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habib el-Halebî, *Dürretü'l-Eslâk fî Devleti'l-Etrâk*, Süleymaniye Ktp. Yeni Cami, Nr:849.

⁴¹ İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Kitâbü'l-Iber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve Men Âserehüm Min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, I-VIII, (Thk. Halil Şehhâde-Süheyl Zekkar), Beyrut 1421/2001.

⁴² İbn Haldun, *Mukaddime*, I-III, (Ter. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1997; Tahsin Görgün, "İbn Haldun" *DİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 538-555; Cengiz Tomar, "İbn Haldun" *DİA*, c. XX, İstanbul 1999, s. 1-12.

ilişkisi, toplumların ve devletlerin yapısal özelliklerinden ve müesseselerden bahsederek tarihi geçmişte yaşanmış olayların nakledilmesinden ziyade bir bilim dalı olarak telâkki edilmesini savunmuştur. İlk kez dile getirdiği fikirlerine dayanarak yaptığı yorumlar hayranlık uyandıran türdendir. İlim ve fende ilerlemenin toplumları kalkındıran en büyük amil olduğunu vurgulayıp yaşadığı dönemde örnek olarak akli ve nakli ilimlerde ileri olan Mısır ve Kahire'yi göstermiştir. Doğduğu Tunus'u gençliğinde terk edip Fas ve Endülüs'ün çeşitli bölgelerinde üst düzey mevkilerde görev yapar. Gittiği yerlerde ilmi faaliyetlerle iç içe yaşam süren İbn Haldun, Mısır'a 784 (1382) yılında gelmeden önce 779 (1377) yılında Tilimsan⁴³ bölgesinde tamamladığı *Mukaddime*'sinde doğunun ve batının istilalar ve iç çekişmeler yüzünden harap halinin aksine Mısır ve Kahire'nin Türk devlet yöneticilerinin kurduğu vakıflar sayesinde ilim ve fende gelişmişliğine işaret etmiştir.⁴⁴ Bir yerde de İslam dünyasının kendi yaşamından yüzyıllar sonra karşılaşacağı meşum akıbetin sebep ve sonuçlarına değinerek bu konudaki görüşlerini dile getirmiş yaşadığı dönemle ilgili Endülüs-Emeviler'i hakkında istikrarsızlıklarından dem vurarak, sonlarının yaklaştığına dair geçmişten örnekler vererek yaptığı tahliller dikkat çekicidir. Mukaddimesinde ele aldığı halifelik, saltanat gibi müesseselerle ilgili bilgi ve yorumları önemli olup geçmiş ve gelecek arasında bağlantılar kurarak tarihçilik anlayışına yeni bir kapı aralamıştır. İbn Haldun Kahire'de ilmi faaliyetlere ivme kazandırarak öğrencileri Makrizi (ö. 845/1442) ve İbn Tağriberdi (ö. 874/1470) ile devam eden yeni bir tarihçi neslinin doğmasını sağlamıştır. Çalışmasını yaratılıştan başlayarak yaşadığı döneme kadar getirmiş, bölgelere taksim ettiği İslam dünyasında tarih sahnesine çıkmış devletleri sırayla ele almıştır. Mukaddimesinde öne sürdüğü yeni tarihçilik anlayışını *Kitabü'l-Iber*'ine yansıtmadığı kabul gören bir görüş olmasının yanında İbn Haldun, kronolojik olarak yıl yıl olayları ele almadan önemli hadiselerle değinerek ele almıştır. Konumuzla ilgili olarak en-Nâsır Muhammed'in saltanat dönemleriyle alakalı olarak öne çıkan hadiseleri özetleyerek vermiştir.

⁴³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 44-45.

⁴⁴ İbn Haldun, *Iber*, c. I, s. 548-549; a. mlf. , *Mukaddime*, c. II, s. 453-455.

Haçlı Seferleri ve Memlûk tarihi açısından ana kaynaklar arasında zikredilen İbnü'l-Furat (735-807/1335-1405)'ın *Târîhu'd-Düvel ve'l-Mülûk*⁴⁵ adlı eser kronolojik olarak önemli hadiseleri ele almakta ve VIII. ve IX. ciltleri çalışma dönemimizi kapsamakta olup tezimiz açısından çağdaş bir kaynaktır. Mısır'ın köklü ailelerinden gelen İbnü'l-Furat, günümüze ulaşmayan birçok kaynaklardan istifade etmiş, resmi arşiv belgelerine, anlaşma metinlerine yer vermiş, mahalli sultanlara gönderilen mektuplardan bahsetmiş ve dikkatli bir biçimde analiz yaptığı görülmüştür. Birçok tarihçiden istifade eden İbnü'l-Furat'ın eseri kronolojik olarak 501-799 (1107-1396) yılları arasında vâki olayları hâvidir. Nüveyri'nin çalışması ile tamamen örtüşmesi ile dikkat çeken eserin birçok cildi de eksiktir.

Memlûkler dönemi evlâdü'n-nâs'dan İbn Dokmak (750-809/1349-1407) hanefî fakihî ve tarihçidir. Yaşamının son yıllarında kısa süre Dimyat valiliği yapan İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*⁴⁶ adlı eserinde Hulefâ-yı Raşidîn devrinden başlayarak 805 (1402-3) yılına kadar geçen önemli olayları kronolojik olarak anlatmıştır. İbn İyas'ın *en-Nüfhatü'l-Miskiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye*⁴⁷ adıyla tesmiye ettiği Memlûkler dönemini hâvî çalışmasının Ömer Abdüsselam Tedmuri tarafından yapılan neşrinden istifade ettik. Devletin ismini Türk devleti olarak açıkça vurgulayan İbn Dokmaken-Nâsır Muhammed'in Dokmak (Tokmak) adlı Türk memlûkünün soyundan geldiği için bu adla anılmıştır. İbn Dokmak "Mısır Tarihçisi" ünvanını taşıyan tarihçiler arasındadır.

Memlûkler dönemi tarih yazıcılığının en önemli şahsiyetlerinden birisi şüphesiz Makrizî (766-845/1364-1442)'dir. Mısır ve Suriye'de başta kadılık olmak üzere kâtiplik, müderrislik, muhtesiplik, imamlık, hatiplik, vakıf yöneticiliği gibi uzun dönem çeşitli görevler ifa ettikten sonra kendini tarih çalışmalarına hasreden Makrizî, birçok eser telif etmiştir. Dönemin tarihçileri arasında en fazla şöhrete sahip Makrizî, İslamî dönem Mısır ve Kahire konusu ele alındığında başvurulacak temel

⁴⁵ İbnü'l-Furat, Nasîruddîn Muhammed b. Abdürrahîm b. Ali el-Mısrî el-Hanefî, *Tarihu İbnu'l-Furat=Târîhu'd-Düvel ve'l-Mülûk*, c. VIII-IX, (Thk. Necla İzzeddîn, Konstantin Züreyk), Beyrut 1967; Sadi S. Kucur, "İbnü'l-Furat", *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 45-46.

⁴⁶ İbn Dokmak, Sarimüddin İbrahim b. Bedreddin Muhammed b. İzzeddin Aydemir İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn fi Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, I-II, (Thk. Muhammed Kemâleddin İzzedd Ali), Beyrut 985/1405.

⁴⁷ İbn Dokmak, Sarimüddin İbrahim b. Bedreddin Muhammed b. İzzeddin Aydemir İbn Dokmak, *en-Nüfhatü'l-Miskiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye: min Kitâbi'l-Cevheri's-Semîn fi Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn (min sene 637 hatta sene 805 h.)*, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut 1999/1420; Asri Çubukçu, "İbn Dokmak", *DİA*, c. XIX, Ankara 1999, s. 415-416.

kaynakların müellifidir. Mısır'ı iktisâdi, içtimaî ve siyasi yönden modern dönem tarihçiliğini aratmayacak bir anlayışla ele almış ve Kahire'nin tarihî geçmişini ortaya çıkarma çabasında olduğu görülür. Makrizî'nin Mısır tarihinde yaşanmış kıtlıkları ele aldığı *İğâsetü'l-Ümmi bi Keşfi'l-Gummi ev Târihu'l-Mecâât fi Mısır*⁴⁸ adlı çalışmasından başka en çok istifade ettiğimiz eserleri Mısır'ın topografyası, şehirleri, kaleleri, su kanalları, tersâneleri, bahçeleri, çarşıları ve sokaklarından başka camiler ve medreseler hakkında doyurucu bilgiler sunan kısaca *el-Hıtat*⁴⁹ ile Mısır tarihini anlatan *es-Sülûk*'u⁵⁰ çalışmamız açısından başvurduğumuz temel kaynaklardır. en-Nâsır Muhammed döneminde inşa edilen yapılar hakkında detaylı bilgiler sunan *el-Hıtat* ile en-Nâsır Muhammed dönemlerinde yaşanan siyasi gelişmeleri detaylı olarak anlatan *es-Sülûk* çalışmamızın ana başvuru kaynaklarıdır. Tek kusuru alıntı yaptığı müellifleri zikretmeyen Makrizî olayların sebep ve sonuçlarına dayalı analizlerle araştırmacıların önünü açmakta ve kadılık mesleğinin maharetini bu alana yansıtmaktadır. Çalışma dönemimizden bir asır sonra yaşamış olması olayları tarafsız ele almasında ve yorumlamasında önemlidir. en-Nâsır Muhammed'in vefatı (ö. 741/1341) sonrası şahsiyeti hakkında Şücâî'den naklen ilave bilgilerle aktardığı malumatlar önemlidir. Ayrıca şunu açıkça vurgulamak gerekir ki, çeviriler sayesinde XIX. yüzyılın ortalarında batılılar tarafından tanınan Makrizî'nin çalışmalarından hareketle Mısır tarihinin taksimi söz konusudur. Örneğin çalışma alanımız olan *Memlûk Türk Devleti'nin* Memlûkler adıyla hatta Bahrî ve Burcî Memlûkler olarak isimlendirmesi Makrizî'nin yaptığı tasnif sebebiyledir.⁵¹

Türk asıllı hanefî fakîhi, tarihçi, hadis ve dil âlimi olan Aynî (762-855/1361-1451) Memlûkler döneminin önemli tarihçilerindendir. Ayntab (Antep)'da babasının 1382'de vefatıyla boşalan kadılık makamına geçen Aynî'nin daha sonra burayı terk ettiği ve son olarak da Kahire'ye yerleştiği görülür. Burada Makrizî'nin yerine Kahire muhtesipliğine getirilmesiyle aralarının açıldığı kaynaklarda zikredilir.

⁴⁸ Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî, *İğâsetü'l-ümmi bi keşfi'l-Gummi ev Tarihi'l-mecâât fi Mısır*, (Thk. Bedreddîn Sibâî), Kahire 1956.

⁴⁹ Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, I-II, Beyrut, B. t. y. ; a. g. e. , I-III, (Thk. Muhammed Zeynühum-Mediha eş-Şarkâvî), Kahire 1997; Fuad Seyyid Eymen, "Makrizî", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 448-451

⁵⁰ Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I-IV, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Aşûr), Kahire, 1934, 1958; a. g. e. , I-X, (Thk. Muhammed Abdülkadir Ata), Beyrut 1417/1997.

⁵¹ Makrizî, *el-Hıtat*, c. II, s. 232.

Kahire’de hadis müderrisliği yapmasının yanı sıra üç idari görevi; evkaf nâzırlığı, Kahire Hanefi başkadılığı ve muhtesiblik görevini bir arada yürüten Aynî, Sultan Zahir Çakmak döneminde bütün görevlerinden alınmış (m. 1449) ve son yıllarında kitaplarını ve emlakını satarak geçimini sağlamaya çalışmıştır. Aynî’nin Türk olması ve Türkçe’yi iyi bilmesi sultanlar yanında yüksek bir mevkide olmasını sağlamış ve kimsenin ulaşamayacağı müstesna görevlerde bulunmuştur. Zamanının çoğunu sarayda geçirmesi her çeşit bilgi ve belgeye sahip olmasını kolaylaştırmıştır. Yaratılıştan 1446 yılına kadar getirdiği *Ikdü'l-Cümân fi Târîhi Ehli'z-Zemân*⁵² adlı eseri bir tarih çalışması olup Memlûkler dönemini özellikle de Bahri Memlûkler devri için önemli kaynaklardandır. en-Nâsır Muhammed’in çağdaşlarından tarihçi Yûsûfî (ö. 759/1358)’nin günümüze ulaşmayan kayıp I. cildinden yaptığı alıntılar önemlidir. Ayrıca Makrizî ile muhtesiplik görevinde halef-selef olmaları aralarının açılmasına kadar giden bir çekişmeyi doğurmuştur. Makrizî’nin üslubundan farklı olarak nakil yaptığı müellifin adını vererek bahsettiği bilgiler Makrizî’nin *es-Sülûk’u* ile mukayese edilmesini sağlamıştır. Ülkemizde Memlûk Tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Kazım Yaşar Kopruman “*Aynî’nin Ikdü'l-Cümân’ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar*”⁵³ adıyla yaptığı doktora tez çalışması Aynî’nin eseri üzerine bilimsel anlamda ülkemizde yapılan ilk çalışmadır.

Memlûkler dönemi evlâdü’n-nâs sınıfına mensup tarihçilerin en büyüklerinden birisi şüphesiz İbn Tağriberdî (812-874/1409-1470)’dir. Türkçe’yi ve Türk tarihini iyi bilen İbn Tağriberdî’nin hocaları Makrizî (ö. 845/1441) ve Aynî (ö. 855/1451)’nin vefatıyla Mısır tarihçilerinin önderi olmuştur. İbn Tağriberdî, Müslüman Mısır tarihçiliğinin altın devri sayılan XV. yüzyılın en başarılı tarihçilerinden birisidir. Mısır’ın fethinden başlayarak vefatından bir yıl öncesine kadar geçen dönemi (m. 641-1467) anlattığı *en-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*⁵⁴ en önemli tarih eseridir. Hocası Makrizî’den farklı bir yol izleyerek

⁵² Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-Aynî, *Ikdü'l-Cüman fi Târîhi Ehli'z-Zeman: Asru Selâtini'l-Memâlik* (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire 1982; Ali Osman Koçkuzu, “Aynî”, *DİA*, c. IV, İstanbul 1991, s. 271-272.

⁵³ Kazım Yaşar Kopruman, “el-Aynî’nin İkdü'l-Cüman’ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar”, *AÜDTCF*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1971.

⁵⁴ İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nücûmü'z-zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XVI, Kahire, B.t.y.;a.g.e., I-XVI, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1992/1413; Mustafa Çuhadar, “Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf bin Tağriberdî, Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Yazmalarının Tavsifi”, *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*; (Basılmamış Doktora Tezi), 1991; Mustafa Çuhadar-İsmail Yiğit, “İbn Tağriberdî”, *DİA*, c. XX, Ankara 1999, s. 385-388.

çalışmasını oluşturmuştur. Önce her sultanın dönemini öne çıkan siyasi ve toplumsal olaylar ağırlıklı ele almıştır. Daha sonra ele aldığı sultanın dönemini kronolojik sırayı takip ederek o yıl vefat eden önemli kişilerin listesini ayrıca inşa edilen yapılar ve toplumu olumsuz yönde etkileyen salgın, âfet, yangın gibi felâketler hakkında bilgiler vermiştir. Önemli olayların sonunda alıntı yaptığı müellifleri konuşturarak hadiseleri detaylandıran bir disipline sahiptir. Diğer tarihçilerden farklı olarak olayların sebep ve sonuçlarına değinip ilave yorumlarıyla okuyucuya yol gösterir. Çalışmamızla ilgili hacimli tarih çalışmasının iki ciltlik kısmı Çalışma dönemimizle ilgili başvurduğumuz önemli kaynaklardan birisidir. Eserini hazırlarken Baybars el-Mansûrî, İbn Devâdârî, İbn Kesir, Safedî, Nüveyrî, Birzalî, Zehebî ve Makrizî gibi tarihçilerin eserlerinden yararlanmıştı.

Müfessir, muhaddis, fakih ve dil bilimcisi olarak her alanda bıraktığı eserlerle tanınan Süyûtî (849-911/1445-1505) İslâmî bilimler sahasında sayısız eserler telif etmiş, tarih alanında özellikle konumuzla ilgili olarak Mısır ve Kahire tarihi üzerine yazdığı *Husnü'l-Mühadara fî Ahbâri Mısır ve'l-Kahire*⁵⁵ isimli eserini kaleme almıştır. Çalışması özel olarak Mısır tarihi üzerine yoğunlaşmasından dolayı çalışma dönemimizi hâvîdir. Süyûtî'nin bir başka eseri *Târîhu'l-Hulefâ*⁵⁶ en-Nâsır Muhammed'in halifeler ile ilişkileri bakımından yararlandığımız bir çalışmasıdır. Yine Süyûtî'nin çağdaşı evlâdü'n-nâs'dan olan İbn İyas (852-930/1448-1524)'ın *Bedâiu'z-Zühûr fî Vekâi'î'd-Dühûr*⁵⁷ adlı tarih çalışması başlangıçtan başlayarak 1522 yılına kadar Mısır'ın Osmanlılar tarafından ilhakına yani Memlûklerin yıkılışına kadar anlatır. Eserini oluştururken 37 tarih kitabından istifade ederek yıl yıl başta siyasi meseleler olmak üzere sosyal ve ekonomik konuları ele almıştır. Tezimizle ilgili başlangıçtan 765 (1364) yılı hadiselerini anlattığı birinci cildin birinci kısmı başvurduğumuz son Memlûk kaynağıdır.

1.2. Farsça Kaynaklar

⁵⁵Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudeyrî es-Süyûtî, *Husnü'l-muhadara fî tarihi Mısır ve'l-Kahire*, I-II, (Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1967; Abdülkadir Karahan, "Süyûtî", *İA*, c. XI, s. 258-263; Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, c. XXXVIII, Ankara 2010, s. 188-189; Erkan Göksu, "Celaleddin Es-Süyûtî ve Tarihçiliği", *NÜSHA*, Yıl:7, Sayı:25, 2007, s. 37-53.

⁵⁶ Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire 1964. Çalışmamızda eserin <http://www.al-mustafa.com> adresinde yayınlanan PDF'sinden yararlandık.

⁵⁷ İbn İyas, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas, *Bedâiu'z-Zühûr fî Vekâi'î'd-Dühûr*, I-V, (Thk: Muhammed Mustafa), Kahire 1975/1395; Muhammed Razûk, "İbn İyas", *DİA*, c. XX, İstanbul 1999, s. 97-98.

Çalışma dönemimizde yazılmış Farsça vekayinâmeler genel olarak Moğollardan ve İlhanlılardan bahsetmekte, kısmen de olsa İlhanlı-Memlûk ilişkileri doğrultusunda bilgiler vermektedir. Aksarâyî'nin (ö. 733/1332-3) *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ı,⁵⁸ Vassaf'ın (663-734/1265-1334) *Tecziyetü'l-Emsâr ve Tecziyetü'l-Âsâr* adlı eserinin hülasası olan *Tahrîr*'i⁵⁹ Hamdullah Müstevfî'nin (680-750/1281-1350) *Tarih-i Güzide*'si,⁶⁰ Kaşânî'nin (ö. VIII/XIV. Yüzyılın ortası) *Târîh-i Olcaytu*'su⁶¹ ile Reşidüddin Fazlullah'ın (646-718/1248-1318) *Camî'ut-Tevârih*'i⁶² çalışma dönemimize çağdaş olan müelliflerin Farsça eserleridir. İlhanlı veziri Reşidüddin Gazan'ın Memlûklere karşı düzenlediği seferlerin ve savaşların tanığı olarak İlhanlılar açısından olayları aktarır. Aynı zamanda da verdiği bilgileri Memlûk kaynaklarıyla kıyaslayarak doğru bilgilere ulaşmamıza yardımcı olur.

1.1.3. Ermenice Kaynaklar

Çukurova Ermeni Krallığı tarihini anlatan Kilikya müverrihlerinden Gunstabl Simbat'ın (1208-1277) *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*⁶³ ile Hetum (Hayton)'un *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*⁶⁴ çalışma dönemimizden bahseden önemli iki Ermeni kroniğidir. Bunların yanında Türkçeye çevrilmiş XIII. ve XIV. yüzyıllarda Ermenice yazılmış kronikler söz konusudur. Küçük hacimli olan bu kronikler bölgeye gelen Moğollar ile ilişkiler Türk-Moğol ilişkileri adı altında Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu konuda A. G. Galstyan'ın Rusça çalışması *Ermeni Kaynaklarına*

⁵⁸ Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Çvr. Mürsel Öztürk), Ankara 2000; İsmail Aka, "Aksarâyî", *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 293.

⁵⁹ Vassaf, Şerefüddîn Abdullah b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naîm-i Yezdî Şirazi Vassaf (ö. 730/1329-30), *Tahrîr-i Târîh-i Vassaf*, (Yay. Abdü'l-Muhammed Ayetî), Tahran 1372/1994; Osman Gazi Özgüdenli, "Vassaf", *DİA*, c. XLII, Ankara 2012, s. 558-559.

⁶⁰ Hamdullah Müstevfî, Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah Müstevfî, *The Tarikh-i Guzida=Tarih-i Güzide*, Compiled by Edward G. Browne, Leiden 1913/1331; Abdülkerim Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfî", *DİA*, c. XV, İstanbul 1997, s. 454-455.

⁶¹ Kâşânî, Ebü'l-Kâsım Cemâlüddîn Abdullâh b. Alî b. Muhammed el-Kâşânî (ö. VIII./XIV. yüzyılın ilk yarısı) "Tarih-i Olcaytu": (İnceleme-Çeviri Derya Örs), *AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992; Derya Örs, "Kâşânî" *DİA*, c. XXV, Ankara 2002, s. 4-5.

⁶² Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'ut-Tevârih*, (İlhanlılar Kısmı), (Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmad Hesamipour Khelejani), TTK basımı, Ankara 2013; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşidüddin Fazlullah-ı Hamedânî", *DİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 19-21.

⁶³ *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), TTK Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946. Müellif 1152'den 1275 yılına kadar olan kısmı yazmış olup 1286-1331yılları arasını muhtemelen Mareşal Boudouin'in tamamladığı küçük hacimli eser olduğuna dair girişte malumat vardır.

⁶⁴ Hetum, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, (Ter. H. D. Andreasyan), TTK Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946. Ermeni Kralı II. Hetum'nin Memlûkler'e karşı yaptığı savaşlara katılan Müverrih Hetum 1076'dan 1307 yılına kadar geçen hadiseleri anlatır.

*Göre Moğollar*⁶⁵ adıyla İlyas Kamalov tarafından Tükçe'ye çevrilmiştir. Diğeri de Hasan Oktay tarafından daha hacimli *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*⁶⁶ adlı çalışmadır. Her iki çalışma benzer kaynakların çevirisi olmakla beraber kısmen farklılıklar da mevcuttur.

2. Tabakât ve Terâcîm Kitapları

Memlûk tarihçilerinin eserleri genelde *el-havâdisat ve el-vefeyât* türü çalışmalardır.⁶⁷ Bahsettiğimiz zengin *el-havâdisat* türündeki vekayinâme eserlerin yanı sıra *el-vefeyât* türü tabakât ve terâcîm yani biyografik çalışmalar da söz konusudur. Oldukça zengin olan bu çalışmalar kroniklerde olmayan nadir bilgiler sunarak birçok konuyu aydınlatmaktadır. Özellikle çalışma dönemimizde kaleme alınmış bolca vefeyât türü çalışma vardır.

Memlûkler döneminin en önemli biyografi müellifi evlâdü'n-nâs'dan Safedî (696-764/1296-1363) çalışma dönemimizde yaşamış dönemin önemli ediplerindedir. Tarihî, edebî birçok eser telif eden Safedî'nin 14 bin önemli kişiyi hâvî biyografik çalışması *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*⁶⁸ ile çağdaşı 2017 kişinin biyografisini kaleme aldığı *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*⁶⁹ adlı eserleri son derece önemli biyografi çalışmalarıdır. Safedî'nin ayrıca fethinden yaşadığı döneme kadar Şam valilerini anlattığı *Tühfetü Zevi'l-Elbâb fî Men Hakeme bi Dimeşk minel'l-Hulefâi ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb*⁷⁰ adlı yerel çalışması dönemimizin çağdaşı bir müellifin kaleminden çıkmış olması bakımından önemlidir.

Biyografi müelliflerinden muhaddis İbn Hacer el-Askalâni (ö. 852/1449) h. 701-800 (m. 1302-1398) yılları arasında yaşamış 4500 kişinin biyografisini verdiği

⁶⁵ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kamalov), İstanbul 2005.

⁶⁶ Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul 2007.

⁶⁷ Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış", s. 32.

⁶⁸ Safedî, Salahaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedî, *el-Vafi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, (Thk. Ahmed Arnavud, Türkî Mustafa), Beyrut, 1420/2000; İsmail Durmuş, "Safedî", *DİA*, c. XXXV, İstanbul 1998, s. 447-450.

⁶⁹ Safedî, Salahaddin Halil b. İzzeddin Aybek b. Abdullah es-Safedî, *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, I-VI, (Thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev'ıd), Dimaşk 1998/1418.

⁷⁰ Safedî, Salahaddin Halil b. İzzeddin Aybek b. Abdullah es-Safedî, *Tühfetü Zevi'l-Elbâb fî Men Hakeme bi Dimeşk minel'l-Hulefâi ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb*, (Thk. İhsan bint Said, Hulusi- Züheyr Hamidan es-Samsam), Dimaşk 1991.

*ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*⁷¹ adlı çalışması ile yaşadığı dönemi (h. 773-852/ m. 1372-1449) anlattığı *İnbâü'l-Gumr bi-Enbâi'l-Umr fi't-Târîh*⁷² adlı eseri Mısır ve İslam âleminin çeşitli yerlerindeki tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini ele alır. Ayrıca daha önce müellifleri hakkında bilgi verdiğimiz önemli biyografi çalışmaları vardır. İbn Tağriberdi (812-874/1409-1470)'nin *el-Menhelü's-Sâfi*'si,⁷³ Kütübî (ö. 764/1363)'nin *Fevâtü'l-Vefeyât*'i⁷⁴ Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *ed-Dav'u'l-Lâmi*'si⁷⁵ ile Yûnînî (ö. 726/1325-26)'nin *Zeylü Mir'âti'z-Zemân*'i⁷⁶ bu alanda başvurduğumuz önemli eserlerdir.

3.Seyahatnameler

Ortaçağın en önemli seyyahlarından olan İbn Battûta (703-770/1304-1368) çalışma dönemimizde yaşamıştır. Fas'ın Tanca şehrinden 725 (1325) yılında 22 yaşlarında iken hac niyetiyle çıktığı yolculuğu onu dünyanın gelmiş geçmiş en büyük seyyahları arasına girmesini sağlamıştır. Kendisinin *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* diye isimlendirdiği *Rihle'si* dilimize *İbn Battûta Seyahatnâmesi*⁷⁷ olarak çevrilmiştir. Sayısız çevirileri yapılmakla beraber çalışmamızda A. Sait Aykut'un çevirisinden yararlandık.

Memlük Türk devletinin hâkim olduğu toprakların tamamını gezmiş birisi olarak dönemin toplumsal yapısı hakkında önemli bilgiler sunan İbn Battûta, bir keresinde en-Nâsır Muhammed'in başkanlığında düzenlenen bir mezâlim divanına tanık olmuştur.⁷⁸ en-Nâsır Muhammed'in üçüncü kez gittiği hac ibadetini birlikte ifa

⁷¹ İbn Hacer, Ebül-Fazl Şihabüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalani, *ed- Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, I-VI, (Thk. Muhammed Abdulmuîd Dân), Haydarabad 1392/1972; M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalâni", *DİA*, c. XIX, İstanbul 1993, s. 516.

⁷² İbn Hacer, Ebül-Fazl Şihabüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalani, *İnbâü'l-Gumr bi-Enbâi'l-Umr fi't-Târîh*, I-IX, (Thk. Muhammed Abdulmuîd Han), Beyrut 1986. M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalâni", *DİA*, c. XIX, İstanbul 1993, s. 516.

⁷³ İbn Tağriberdi, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*, I-XIII, (Thk. M. Muhammed Emin, Said Abdülfettah Âşûr), Kahire 1984/1405.

⁷⁴ Kütübî, Salâhuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârani el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, I-IV, (Thk. İhsan Abbas) Beyrut 1973-1974.

⁷⁵ Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, I-XII, (Nşr. Hüsameddin el-Kudsi), Kahire 1353-1355/1934-1936; Cengiz Tomar, "Sehâvî", *DİA*, c. XXXVI, Ankara 2009, s. 313-316.

⁷⁶ Yûnînî, Ebül-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah Yûnînî, *Zeylü Mir'ati'z-Zemân*, I-IV, Haydarabad 1954.

⁷⁷ İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levatî et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I-II, (Çvr. A. Sait Aykut), İstanbul 2000; A. Sait Aykut, "İbn Battûta", *DİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 361-368.

⁷⁸ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 55-56.

eden seyyah Mekke, Medine ve Yemen hakkında bilgiler verir. Memlûk topraklarının dışında Altın Ordu ve İlhanlı toprakları, Anadolu, Bizans, Orta Asya, Hindistan, Maldivler, Çin ve Endülüs'ü gezen İbn Battûta siyasi ve toplumsal yapılar, inançlar, gelenekler hakkında bilgiler verip bölgelerin kendince sıra dışı özelliklerinden bahseder. Seyyahımız Avrupa dışında eski dünyanın tümünü gezmiştir. Kısacası çalışma dönemimizin zengin kroniklerine seyyah gözüyle somut bilgiler sunmakta ve görsel tasvirleriyle de araştırmacının ufkunu aydınlatmaktadır.

Çalışma dönemimizin seyyahlarından Abderî (ö. 737/1336)'nin kaleme aldığı *Rihle'si*⁷⁹ 688 (1289) yılında Mağrib'den Mekke'ye hac yolculuğu için çıktığı seyahatini anlattığı bir eseridir. Eseri Mısır'ın siyasi, ekonomik ve toplumsal durumundan çok dönemin entelektüel tarihi üzerinde durur. Son olarak da dönemin çağdaş seyyahı Marko Polo'yu zikretmekte yarar vardır. Memlûk devletinden pek bahsetmeyen seyyah Anadolu'ya giriş yaptığı bölge itibariyle Çukurova Ermenileri ve Anadolu hakkında kısmi bilgiler verir.⁸⁰

4. Coğrafya Kitapları

Önemli coğrafya müelliflerinden olan *Yâkut el-Hamevî*'nin (ö. 626-1229) *Mu'cemü'l-Büldân*⁸¹ isimli eseri çalışma sahamızda geçen yer adları için başvurduğumuz temel bir kaynak olmuştur. Yine çalışma dönemimize çağdaş coğrafyacılar Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-Büldân*⁸²'i ile Himyerî (ö. 727/1327)'nin *er-Ravdü'l-Mi'sâr fi Haberi'l-Aktâr*⁸³ adlı çalışmaları şehirler hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca İbnü'l-Verdi (ö. 861/1471)'nin kaleme aldığı *Harîdetü'l-'Acâibi ve Ferîdetü'l-Garâibi*⁸⁴ adlı coğrafya çalışması yer isimleri ile ilgili başvurduğumuz kaynaklar arasında olup diğer coğrafya eserlerinde olmayan Avrupa, Afrika ve Arap

⁷⁹ Abderî, Ebu Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Abderî el-Hâhî, *er-Risaletü'l-Abderî* (Thk. Ali İbrâhim Kürdi, Tkd. Şakir el-Fehham), Dımaşk 1999; Nihad M. Çetin, "Abderî", *DİA*, c. I, İstanbul 1988, s. 67-68.

⁸⁰ *Markopolo Seyyahnamesi*, I-II, Tercüman 1001 Temel Eser.

⁸¹ Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1977/1397; Casim Avcı, "Yâkut el-Hamevî", *DİA*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 288-291.

⁸² Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-büldan*, (Ed. Fuat Sezgin, Haz. Farid Benfeghou, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer), Frankfurt 1992. (J. T. Reinaud ve William Mac Guckin de Slane'nin hazırladığı Paris 1840 basımından tıpkıbasımdır.)

⁸³ Himyerî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdülmünim es-Sanhâcî el-Himyerî, *Er-Ravdü'l-Mi'sâr fi Haberi'l-Aktâr* (Nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1975; Mustafa L. Bilge, "Himyerî", *DİA*, c. XVIII, İstanbul 1998, s. 60-61.

⁸⁴ İbnü'l-Verdi, Ebu Hafs Siracüddin Ömer, *Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*, (Thk. Enver Mahmud Zenâfî,), Kahire 1428/2008; Mustafa L. Bilge, "İbnü'l-Verdi", *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 238-239.

ülkeleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bunlardan başka Ömerî'nin bahsi geçen ansiklopedik çalışmasının ilk dört cildi,⁸⁵ Kalkaşendî'nin III., IV. ve V. ciltleri⁸⁶ ve Makrizi'nin *el-Hıtat*'i⁸⁷ yer yer coğrafi bölgelerden bahseden ve çalışmamızda yararlandığımız kaynaklardır.

5. Teşkilat Kitapları

Memlûkler döneminde devlet teşkilatı üzerine yazılmış eserler çalışma dönemimizde kaleme alınmıştır. Ansiklopedik eser sahibi müellifler Nüveyri ile Ömerî bu alanda çalışmalar yapmışlardır. Nüveyri (677-733/1279-1333)'nin *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* isimli ansiklopedik çalışmasının VI. cildi bazı devlet kurumlardan bahsederken VII. ve VIII. ciltleri kitabet ilmine tahsis edilmiştir.⁸⁸ Yine Ömerî (700-749/1301-1349)'nin ansiklopedik çalışmasının III. cildi kurumlara değinirken *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf*⁸⁹ adlı eseri devlet teşkilatı üzerine kaleme alınmıştır. Çalışma en-Nâsır Muhammed'in ülke içi ve ülke dışı devlet adamları ile yaptığı yazışmalardan yola çıkarak hazırlanmıştır. En yukardan aşağıya devlet adamları, nâibler ve ülke içinde yaşayan toplumların önderleri ile yapılan yazışmalar hakkında bilgiler verir. Çalışmamız açısından özellikle yabancı devletler ve idarecileri hakkında bilgi vermekte ve hangi devletle nasıl yazışma yapıldığını üslup ve usul açısından ele almaktadır.

Şüphesiz bu alanda en hacimli çalışmayı Kalkaşendî (756-821/1355-1418) vermiştir. Arap edebiyatına ve kitabet ilmine hâkimiyeti sayesinde bir müddet kadılık ve hocalık yaptıktan sonra vefatına kadar uzun yıllar divan-ı inşâ'da kâtiplik yapan Kalkaşendî, bu görevini sürdürürken inşâ sanatının en mükemmel ansiklopedik örneğini teşkil edecek olan *Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ*⁹⁰ adlı eserini yazmıştır.

⁸⁵ Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emsâr*, c. I-IV, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî), Beyrut 2010.

⁸⁶ Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sâ fî Sinaati'l-İnşâ*, c. III-IV, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin) Beyrut 1987.

⁸⁷ Makrizi, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizi, *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr fî Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, I-II, Beyrut, B. t. y.

⁸⁸ Nüveyri, Ebu'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, c. VI-VIII, (Thk. Dr. Ali Bomalhimu), Beyrut 2004.

⁸⁹ Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf* (Thk. Semîr Mahmûd Derubi), Kerek 1992/1413.

⁹⁰ Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *es-Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ*, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), c. I-XIV, Beyrut 1987. İpşirli, Mehmet, "Kalkaşendî", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 265-267; Ramazan Kazan, "El-Kalkaşandî'nin Subhu'l-a'sâ Adlı Eseri ve Edebi Özellikleri", *NÜSHA*, Yıl:III., Sayı:8, Kış 2003.

Ömerî'nin çalışmalarından iktibaslar yaparak kaleme aldığı hacimli eserinde bürokrasinin gelişimi ve kâtiplerin yetişmesi için önemli bilgiler vardır. Eser Memlûk dönemine ve önceki devirlere ait sayısız vesikadan faydalanılarak hazırlanmış olup Memlûk devlet teşkîlatını teferruatıyla anlatır. Bu resmî evraklar dönem hakkında birinci el kaynaklardır ve en-Nâsır Muhammed dönemiyle ilgili olarak da zengin vesikalar sunmaktadır. Ayrıca en-Nâsır Muhammed'in tuğrasını gerçek çizimiyle veren tek kaynaktır.⁹¹ Kalkaşendî'nin bir mukaddime, on bölüm ve bir sonuçtan oluşan dev hacimli eseri yirmi yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Eserin mukaddimesi kitabet ilmine dair konulardan bahseder. Birinci bölüm içinde Türklerin de yer aldığı bazı toplumlardan, ikinci bölüm coğrafya'dan, üçüncü bölüm idari görevlere haiz kimselerin künye ve elkablarından, dördüncü bölüm yazışmalar konusuna yer verirken eserin tarihi manada en önemli kısmını oluşturur. Eserin sonuç kısmına da posta teşkîlatının tarihçesi tahsis edilmiştir. Bizim ulaşamadığımız ancak Kalkaşendî'nin bolca alıntılar yaptığı İbn Nâzırü'l-Ceyş (ö.786/1384)'in⁹² *Kitâbü Teskîfi't-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerif* adlı çalışması Memlûkler döneminde inşa divanı üzerine yazılan bir teşkîlat kitabıdır.

Kalkaşendî'den başka bu alanda eser veren bir diğer müellif de İbn Hacer'in talebesi ve Süyûtî'nin çağdaşlarından olan Garsüddin Halil b. Şahin (813-873/1410-1468)'dir. Sultan el-Melikü'l-Eşref Barsbay'ın (1422-1438) baldızı ile evlenerek sultana yakınlaşmış ve tablhane emirliği, darphane nâzırlığı, vezirlik gibi merkezdeki idari görevlerden başka Kerek, Kudüs, Malatya ve İskenderiye nâibliği ile Halep Atabekliği gibi pek çok idari, askeri görevlerde bulunmuştur. Halil b. Şahin Sultan Zahir Çakmak (1438-1453) döneminde kaleme aldığı eseri *Zübdetü Keşfi'l-Memâliki ve Beyâni't-Turûki ve'l-Mesâliki*⁹³ adlı kitabı bizzat görev yaptığı kurumların

⁹¹ Kalkaşendî tuğralar hakkında bilgi verirken örnek olarak en-Nâsır Muhammed'in tuğrasını çizimiyle gösterir.

السلطان الملك الناصر ناصر الدين ابا
السلطان الشهيد الملك المنصور سيف الدين قلاوون
es-Sultanü'l-Melikü'n-Nâsırü Nâsırü'd-Dünyâ ve'd-Dîn

ibnüs-Sultani's-Şehîdî'l-Meliki'l-Mansuri Seyfeddin Kalavun. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 164.

⁹² İbn Nâzırü'l-Ceyş hakkında bkz. Asri Çubukçu, "İbn Nazırü'l-Ceyş", *DİA*, c. XX, İstanbul 1999, s. 229-230.

⁹³ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik fi Beyâni't-Turûki ve'l-Mesâliki*, (Thk. Halil Mansur), Beyrut 1997/1417; Şükrü Çetin, "XV. Yüzyıl Memlûk Kaynaklarından Zübdetü Keşfü'l Memâlik ve Sosyal Kültürel Açından Değerlendirmesi", *Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam*

anlatıldığı bir eserdir. Memlûkler devletinin Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesinde ihdas ettikleri siyasî, idarî, askerî teşkîlatların işleyişi ve bu teşkîlatların yöneticilerinin vasıflarından bahseden çalışması değerli bir kaynaktır. Bu kaynakların yanı sıra teşkîlat ile ilgili İbn Haldun'un Mukaddimesi ve Makrizî'nin *el-Hıtat* adlı çalışması idari, askeri, mali ve dini kurumlar hakkında bilgiler vermektedir.

6. Diplomatik Kaynaklar

Baybars el-Mansûrî, Nüveyri, Ömerî, İbn Devâdârî ve Kalkaşendî'nin daha önce bahsettiğimiz eserlerinde diplomatik vesikalar mevcuttur. Çalışma dönemimizle alakalı Muhammed Mahir Hammâde'nin mezkur müelliflerin eserlerinden iktibas ederek birarada verdiği *el-Vesâiku's-Siyasiyyeti ve'l-İdâriyyeti li'l-Asri'l-Memlûki*⁹⁴ adlı çalışması Memlûkler dönemini hâvî vesikalardır. Ahidnâmeler,⁹⁵ taklîdler,⁹⁶ tevkîler,⁹⁷ menşûrlar⁹⁸ ve mersûmların⁹⁹ yer aldığı zengin bir vesika kataloğudur. Özellikle çalışma dönemimizle alakalı Memlûkler'in diğer devletlerle yaptığı yazışmaların derlemesidir. Bu çalışmada idari, siyasi, içtimai, iktisadi ve dini birçok alanda sultanın emirlerini ve yasaklarını içeren resmi vesikalar vardır. Yine Memlûk Türk devleti ile İspanya Aragon krallığı arasında en-Nâsır Muhammed'in saltanat dönemlerinde yapılan yazışmaları nakleden Aziz Suryal Atiya'nın *Egypt and Aragon: embassies and diplomatic correspondence between 1300 and 1330 A. D.*¹⁰⁰ adlı çalışması ve bu çalışmadaki mektupların içeriğini aslına uygun olarak Arapça veren M. Cemaleddin Sürurî'nin *Devletü Beni Kalavun*¹⁰¹ adlı çalışması vesikaların bir arada verildiği ve istifade ettiğimiz çalışmalardır.

Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008; Asri Çubukçu, "Halil b. Şahin", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 328-329.

⁹⁴ Muhammed Mahir Hammâde, *el-Vesâiku's-Siyasiyyeti ve'l-İdâriyyeti li'l-Asri'l-Memlûki*, Dımaşk 1978/1398.

⁹⁵ Ahidnâmeler halifeler ve sultanlar adına kaleme alınan vesikalardır. Halife tarafından sultana verilen ahidnâme ile meşruiyeti söz konusudur. Ayrıca Sultan halefini belirlediği bir ahidnâme yazdırır. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 112. Örnek ahidnâme yazıları için bkz. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 114-115.

⁹⁶ Taklîd; saltanat nâibi, eyalet nâibleri ve vezirler gibi üst düzey memurlar için Sultan adına kaleme alınan resmi yazılardır. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 112. Örnek taklîdler için bkz. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 115-117.

⁹⁷ Tevkî', ilgili memurlara Sultan adına kaleme alınan yazılar. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 112.

⁹⁸ Menşûr, askerleri ilgilendiren ordu ile alakalı Sultan adına kaleme alınan yazılardır. Menşûr hakkında bkz. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 117-120.

⁹⁹ Gündelik işler hakkında kaleme alınan resmi yazılardır. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 113.

¹⁰⁰ Aziz Suryal Atiya, *Egypt and Aragon: embassies and diplomatic correspondence between 1300 and 1330 A. D.* 1966 (İlk baskısı 1938).

¹⁰¹ M. Cemaleddin Sürurî, *Devletü Beni Kalavun*, Kahire 1947.

ARAŞTIRMALAR

Çalışma alanımızla ilgili olarak genelde Memlûkler tarihini konu alan bilimsel kitap veya makaleler kısa özet bilgiler şeklindedir. Örneğin William Muir, Sir John Glubb, Robert Irwin, Claude Andre Clot, P. M. Holt, Said Abdülfettah Aşûr, Bernard Lewis, Linda Northrup, Kazım Yaşar Koprıman, İsmail Yiğit, Kasım Abduh Kasım ve Muhammed Süheyl Takkûş'un Memlûk tarihini genel olarak ele alan çalışmaları¹⁰² istifade ettiğimiz Memlûk tarihi araştırmacılarıdır. Ayrıca Memlûkler dönemini derinlemesine ele alan David Ayalon¹⁰³ ve Reuven Amitai'nin¹⁰⁴ Memlûkler üzerine yaptıkları farklı konulardaki araştırmalarından da istifade ettik.

¹⁰² William Muir, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt: A History of Egypt from the fall of the Ayyubite dynasties to the conquest by the Osmanlıs A. D. 1260-1571*, Amsterdam 1968; Sir John Glubb, *Soldiers of Fortune The Story of The Mamlukes*, Newyork, 1973; Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Age, The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Southern Illinois University Press, 1986; Claude Andre Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev. Turhan Ilgaz), İstanbul 2005; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul 1999; Said Abdülfettah Aşûr, *El-Asru'l-Memâliki fi Mısır ve 'ş-Şam*, Kahire 1976; a. mlf. , *Mısır ve 'ş-Şam fi asri'l-Eyyübiyyîn ve'l-Memâlik*, Kahire 1992; a. mlf. , *el-Müctemeu'l-Mısri fi 'asri selâtini'l-Memâlik*, Kahire 1992; Bernard Lewis, "The Coming of the Steppe Peoples: Egypt and Syria", *The Cambridge History of Islam*, Edited by P. M. Holt, Ann K. S. Lambton and Bernard Lewis, Vol. 1A, 2008, s. 175-231; Linda Northrup, "The Bahri Mamlûk Sultanate, 1250-1390", *The Cambridge History Of Egypt, Cambridge University Press*, 2008, I, s. 242-289; Kazım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, İstanbul 1992, c. VI, s. 433-540; a. mlf. , "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 99-126; İsmail Yiğit, *Memlûkler 648-923/ 1250-1517*, İstanbul 2008; a. mlf. , "Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 748-758; Kasım Abduh Kasım, *Asrı Selâtini'l-Memâlik, et-Tarihü's-Siyasi ve'l-İçtimâi*, Kahire 1998; a. mlf. , *el-Müerrihûn fi'l-Usûri'l-Vüstâ*, 1984 Kahire (II. Basım); a. mlf. , "Muhammed b. Kalavun", *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 547-548; Muhammed Süheyl Takkuş, *Tarihü'l-Memâlik fi Mısır ve Bilâdi 'ş-Şam*, (Nşr. Dârü'n-nefâis), Beyrut 1997/1418.

¹⁰³ David Ayalon, "The Wafidiya in the Mamluk Kingdom," *İslamic Culture* (1951): 91-104; a. mlf. , "Notes on the Furusiyya exercises and games in the Mamluk sultanate", *Scripta Hierosolymitana*, 9 (Jerusalem, 1961), 31-62; a. mlf. , "Aspects of the Mamluk phenomenon: The importance of the Mamluk institution", *Der Islam*, 53, 2 (1976), 196-225; a. mlf. , "The auxiliary forces of the Mamluk sultanate", *Der Islam*, 65, (1988), 13-37; a. mlf. , "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV (1989), s. 238-247. Memlûkler ile ilgili yaptığı çalışmalara bu alana tartışmasız en çok katkı yapan araştırmacı Ayalon'un bu makalelerinden başka 14 makalesinin bir arada verildiği *Islam and the Abode War* adlı çalışmasından istifade ettik. David Ayalon, *Islam and the Abode War* Military slaves and Islamic adversaries, Variorum, 1994.

¹⁰⁴ Reuven Amitai, "The Rise and Fall of the Mamluk Institution: A summary of David Ayalon's Works", *In Studies in İslamic History and Civilisation in honour of Professor David Ayalon*, ed. M. Sharon, Leiden 1986: E. J. Brill: 19-32; a. mlf. , "The Remaking of the Military Elite of Mamluk Egypt by al-Nâsir Muhammad b. Qalâwûn", *Studia Islamica*, 72 1990: 145-63; a. mlf. , "Whither the İlkanid Army? Ghzan's First Campaign into Syria (1299-1300)", *Warfare in Inner Asian History (500-1800)*, ed. Nicola Di Cosmo, Leiden 2002, s. 221-264; a. mlf. , "The Mongol Occupation of Damascus in 1300: A study of Mamluk Loyalties", *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. Michael Winter-Amalia Levanoni, Leiden, Boston 2004, s. 21-41; a. mlf. , "The Resolution of the Mongol-Mamluk War", *Mongols, Turks, and Others. Eurasian Nomads and the Sedentary World*, ed. Reuven Amitai-Michal Biran, Leiden-Boston 2005, s. 359-390; a. mlf. , "Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life", *Mamluk Studies Review*, XII-I, 2008, 119-131.

Çalışmamızla doğrudan örtüşen araştırmalara gelince ilki Donald Presgrave Little'in "An introduction to Mamluk historiography: an analysis of Arabic annalistic and biographical sources for the reign of al-malik an-Nasir Muhammad ibn Qalawun"¹⁰⁵ adlı çalışmasıdır ki kaynak analizine dayanan iki bölümden oluşan bir araştırmadır. Little, bu çalışmasının birinci bölümünde en-Nâsır Muhammed'in birinci ve ikinci saltanat dönemlerinde yer alan 694 (1294-1295), 699 (1299-1300) ve 705 (1305-1306) yıllarında vuku bulan hadiselerin kaynaklar üzerinde verilmiş biçimine göre bu bilgileri aktaran kaynakların analizini yapmıştır. Çalışmasının kaynaklar bölümünde en-Nâsır Muhammed'in çağdaşı müellifleri Mısırlı ve Suriyeli olarak ayrı ayrı iki başlık altında ele aldıktan sonra en-Nâsır Muhammed sonrası tarihçileri de üçüncü bir başlık altında ele almıştır. Müellifler ve eserleri hakkında doyurucu bilgiler sunan Little, daha sonra da bahsi geçen üç ayrı yılı ele almıştır. Olayların akışını, nasıl ele alındıklarını cümle yapılarına varıncaya değin detaylı olarak irdelemiş ve diğer kaynaklarla karşılaştırmalar yapmıştır. Çalışmasının ikinci bölümünde ise en-Nâsır Muhammed'in birinci ve ikinci saltanat dönemlerinde önde gelen emirlerden olan ve üçüncü kez tahta oturmasında aktif bir rol üstlenen Kara Sungur'un biyografisini Safedi, İbn Hacer el-Askalani ve İbn Tağriberdi'nin biyografi çalışmaları ışığında ele almış ve analiz etmiştir. Little'ın bu çalışması kaynaklar açısından istifade ettiğimiz önemli bir çalışmadır.

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemiyle ilgili olarak yapılan önemli iki çalışma söz konudur. Amalia Levanoni'nin *A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of Nasir Muhammad b. Qalawûn, 1310-1341*¹⁰⁶ adlı çalışmasında en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemini, Baybars döneminde temeli atılan ve Kalavun döneminde de geliştirilen Memlûk kurumlarının aksadığı bir dönem olarak ele alır ve en-Nâsır Muhammed'in uygulamalarını eleştirerek bu dönemin inkırazı sağlayan amillerin temelini atıldığı bir devir olduğunu ileri sürmektedir. Birçok yerli araştırmacı tarafından en-Nâsır Muhammed hakkında başvuru çalışması olarak

¹⁰⁵ Donald Presgrave Little, *An introduction to Mamluk historiography: an analysis of Arabic annalistic and biographical sources for the reign of al-malik an-Nasir Muhammad ibn Qalawûn*, Wiesbaden 1970.

¹⁰⁶ Amalia Levanoni, *A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of Nasir Muhammad b. Qalawûn, 1310-1341*, Leiden 1995:E. J. Brill; a. mlf. , "The Mamluk Conception of The Sultanate", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26, No. 3 (Aug. , 1994), pp. 373-394.

yanlılıkla dipnotlarda atıfta bulunulan¹⁰⁷ bu çalışmada Amalia, ana kaynakları kullanarak verdiği bilgilerle en-Nâsır Muhammed dönemi memlûk sistemi ile idari kurumlardaki Baybars ve Kalavun döneminden farklı uygulamalara değinmiş ve liyakatsiz kimselere emirlik tevcih edildiğinden bahsetmiştir. Bir yerde iddialarında haklı görünse de asıl sorunun tüm dengeleri kendi otoritesine göre tesis eden en-Nâsır Muhammed'in kendinden sonra tahtı ehliyetli ve nüfuzlu bir halefine bırakmamasıdır. Sultanın vefatının hemen öncesinde halefi olarak düşündüğü oğlu Anuk'un vefatı ve 28 yıl Suriye bölge nâibliği yapan Tengiz'in¹⁰⁸ kendisi tarafından idamı ile siyasi dengeler değişmiş ve en-Nâsır Muhammed'in ölüm döşeğinde baş gösteren emirler arasındaki sürtüşme vefatıyla iyice çekilmez bir hale gelmiştir. Kısaca en-Nâsır Muhammed sonrası ardı sıra yaşanan taht mücadeleleriyle sarsılan istikrar önce içeride daha sonra da dışarıda sarsıntıya uğramıştır. Dolayısıyla Amalia'yı haklı gösteren deliller söz konusu olsa da bizce asıl mesele en-Nâsır Muhammed'in beceriksiz varislerinin yanında siyasi istikrarsızlığın el-Eşref Halil sonrası olduğu gibi tekrar nüksetmesidir. Şunu da belirtelim ki, aynı araştırmacının Memlûkler dönemini genel olarak ele aldığı bir başka çalışmasında en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemini "Memlûk Sultanlığının Altın Çağı" olarak ele almasını hatırlatmakta yarar vardır.¹⁰⁹ Bu konuyla ilgili bir karşılaştırma yapmak gerekirse Osmanlı devletinin en parlak yılları olarak söz edilen Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleştirilen geçmiş dönemlere göre farklı uygulamaların bazı kurumların çözülmesine yol açmasıyla Osmanlı'da kötü gidişatın başlangıcı olarak gösterilmesi¹¹⁰ Amalia'nın iddialarını çağrıştırmaktadır.

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemiyle ilgili yapılan diğer önemli bir çalışma da Hayat Nasır el-Hacci'nin *The Internal Affairs in Egypt During the Third*

¹⁰⁷ Bu yanlış atıflar için örnek olarak bkz. Osman G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, İstanbul 2009, s. 140; Abdullah Mesut Ağır, "Memlûklarda Asabiyye", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, (2009), s. 8; Fatma Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2011, s. XXVI-XXVII.

¹⁰⁸ Emir Tengiz (ö. 740/1340) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 116-138; İbn Tağrıberdi, *Menhel*, c. IV, s. 156-168; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 520.

¹⁰⁹ Amalia Levanoni, "The Mamluks in Egypt and Syria: the Turkish Mamluk sultanate (648-784/1250-1382) and the Circassian Mamluk sultanate (784-923/1382-1517)", *The New Cambridge History of Islam: The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries*, Edited By Maribel Fierro, Vol. II, s. 250.

¹¹⁰ *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1993, s. 36. XVII. Yüzyılda yaşamış bir Osmanlı müellifi olan Koçi Bey, risalesinde Sultan IV. Murat ve kardeşi Sultan İbrahim'e devletin kötü gidişatının önüne geçilmesi için her iki sultana tavsiyelerde bulunmaktadır. Sık sık da Kanuni devrine atıfta bulunarak çözülen kurumlar için alınacak tedbirleri sıralamaktadır.

*Reign of Sultan Al-NâsirMuhammad B. Qalâwûn, 709-741/1309-1341*¹¹¹ adlı çalışmasıdır. en-Nâsir Muhammed'in üçüncü dönemi ile sınırlı olup, Mısır'da bu dönemde göze çarpan iktisadi, içtimai ve dini konuların yanında sınırlı siyasi konuların yer aldığı çalışma tez konumuz açısından önemli bir araştırmadır. Bu yazarın en-Nâsir Muhammed'in vakıflarından *Siryakus*¹¹² Vakfî'nin vesikalarını yayınladığı ve dönemin vakıf çalışmaları hakkında bilgiler verdiği araştırması ile Memlûk toplumu üzerine kaleme aldığı çalışmalarından¹¹³ da yararlandık. Yine konumuzla doğrudan alakalı P. M. Holt'un en-Nâsir Muhammed'in ailesini ve dünürlerini konu alan makalesi¹¹⁴ çalışmamız açısından önemli olup en-Nâsir Muhammed'in merkezde ve taşradaki emirlerle yaptığı aile içi evliliklere bütüncül bir bakış açısıyla ele almakta ve evlilikler aracılığıyla onun devlete egemen bir hanedan kurma düşüncesinde olduğu izlenimi vermektedir.

Çalışmalarından istifade ettiğimiz ülkemizin önemli tarihçileri İsmail Hakkı Uzunçarşılı,¹¹⁵ Faruk Sümer,¹¹⁶ Osman Turan¹¹⁷ ve bunların yanı sıra çağdaş memlûk tarihi araştırmacıları Samira Kortantamer,¹¹⁸ Cüneyt Kanat,¹¹⁹ Altan Çetin,¹²⁰ Fatih

¹¹¹ Hayat Nasır el-Haccî, *The Internal Affairs in Egypt During the Third Reign of Sultan Al-NâsirMuhammad B. Qalâwûn, 709-741/1309-1341*, Kuveyt 2000.

¹¹² Kahire'ye yakın bir yerleşim yeridir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 219.

¹¹³ Hayat Nasır el-Haccî, *es-Sultân en-Nâsir Muhammed b. Kalavun ve Nizamü'l-Vakfî fi Ahdihi*, Kuveyt 1983; *Ahvâlü'l-Âmmeti fi Hukmi'l-Memâliki H. 678-784/M. 1249-1382*, Kuveyt 1994; *Es-Sultanî ve'l-Müçtemau fi Saltanatî'l Memâliki Fetretî Hukmi's-Selâfîni'l-Memâliki'l-Bahriyye min senetin H. 661/M. 1262 ilâ senetin H. 784-M. 1382*, Kuveyt 2002.

¹¹⁴ P. M. Holt, "An-Nasir Muhammad B. Kalavun (684-741/1285-1341): His ancestry, Kindred and Affinity", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, Leuven 1995, s. 313-324.

¹¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988, (IV. Basım); "Emir Çoban Soldoz ve Timurtaş", *Belleten*, S: XXXI/124, Ekim 1967, s. 601-646; "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretne Devleti", *Belleten*, S:XXXII/126, S. 161-189.

¹¹⁶ Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", *TAD*, Cilt. I, Sayı: I, (1963), s. 1-98; "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, I (1969), s. 1-147; *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı I-II, İstanbul 1999.

¹¹⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996.

¹¹⁸ Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış" *TİD*, 1983, s. 31-35; "Memlûklerde Türk Kültürü", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 173-190; "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi" *TİD* 1984, s. 27-45; *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üni. Edeb. Fak. Yayınları. No. 75, İzmir 1993.

¹¹⁹ Cüneyt Kanat, "Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı:3, İstanbul 2000, 23-56; "Bahrî Memlûkler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars el-Çaşnığîr 1309-1310", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı. XIII, (1998), 97-120; "Gazan Han Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, (2000), 105-120; "Memlûk Devleti'nde İktidar Değişikliği Bahrî Memlûklar'dan Burcî Memlûklar'a", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, 541-546; "Memlûk Devleti'nde Askerî Bir Oyun: Kabak Oyunu", *CİEPO XIV*, Çeşme 2000, 371-379. "Memlûk Devletinde Bir Hanedan Oluşturma Teşebbüsü: Kalavun ve Oğulları", *CİEPO*

Yahya Ayaz¹²¹ çalışma konumuzu da hâvî yaptıkları tez ve makaleleriyle birçok konuya açıklık getirmiş ve bu çalışmalar bolca yararlandığımız çalışmalar olmuştur. Yineen-Nâsir Muhammed'in inşa ettirdiği sanat değeri yüksek yapılar üzerine araştırmalar söz konusudur. Ahmet Ali Bayhan, Philipp Speiser, Howayda al-Harithy ve Behrens-Abouseif bu alanda yaptıkları çalışmalarıyla¹²² öne çıkan sanat tarihçileridir.

Memlûkler üzerine yapılan araştırmaların ve makalelerin yayınlandığı *Chicago Üniversitesi* bünyesinde *Mamlûk Studies Review* isimli dergi Memlûkler ile ilgili dünya genelinde yapılan modern araştırmaların genişçe listesini vermektedir. *Middle East Documentation Center'a (MEDOC)* ait internet sitesi¹²³ söz konusu derginin bütün sayılarına erişim imkânı sunmaktadır. Çalışmamızla ilgili bu makalelerden bolca yararlandık. Son olarak Memlûkler dönemine ait kavram ve terimlerle ilgili Muhammed Ahmed Dühman'ın *Mu'cemü'l-Elfâzı't-Târihiyye fî Asri'l-Memlûki*¹²⁴ adlı çalışması ile Abdülmünim Mâcid'in Memlûkler devlet teşkilâtının yanı sıra sarayları, resmi törenleri vb. konuları ele alan *Nüzümü Devleti Selâtini'l-Memâlik ve Rüsûmühüm fî Mısır*,¹²⁵ adlı çalışması ve Arapça kelimelerin

XV, Londra 2002; "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu), Bildiriler, Adana, 1999, s. 423-434.

¹²⁰ Altan Çetin, "Memlûk Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir", *Belleten*, Cilt: LXXI - Sayı: 262, 2007 Aralık, s. 909-921; "Memlûk Devleti'nde Cezalar ve İşkencelere Dâir", *Belleten*, Cilt: LXXIV-Sayı: 270 - Yıl: 2010 Ağustos, s. 351-368; "Memlûkler Devrinde Kullanılan Meskûkâta Bir Bakış", *TİD*, Cilt:XIX, Sayı:I, 2004, s. 39-54; *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, İstanbul 2007.

¹²¹ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, İstanbul 2009; "Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Selus (ö. 693/1294), Ç. Ü. *İlahiyat Fak. Der.*, V/1 (Adana 2005, s. 91-122; "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhap Savaşı (702/1303)" *SÜİFD*, XV 2007, s. 1-32; *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı: Üstâdârlık (1250-1382)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008; "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu", Ç. Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/1, (Adana 2007), s. 45-94.

¹²² Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'daki Türk Kültür Varlığından Örnekler: Kahire/Nasır Muhammet B. Kalavun Camii", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:7, Erzurum 2001, s. 23-26; a. mlf. , "Kahire Kalesi", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:10, Erzurum 2003, s. 7-41; Philipp Speiser, "The Sultan al-Nasir Muhammad Madrasah in Cairo: Restoration and Archaeological Investigation" *Mamlûk Studies Review*, XII/2 2008, s. 197-221; Howayda al-Harithy, "The Patronage of al-Nâsir Muḥammad ibn Qalāwūn, 1310-1341", *Mamlûk Studies Review* IV, 2000, s. 219-244; D. Behrens-Abouseif, "Al-Nasir Muhammad and Al-Asraf Qaytbay-Patrons of Urbanism", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubids and Mamluk Eras*, Leuven 1995, 267-284.

¹²³ http://mamluk.unchicago.edu/MamlukStudiesReview_I_1997.pdf

¹²⁴ Muhammed Ahmed Dühman, *Mu'cemü'l-Elfâzı't-Târihiyye fî Asri'l-Memlûki*, Beyrut 1410/1990.

¹²⁵ Abdülmün'im Mâcid, *Nüzümü Devleti Selâtini'l-Memâlik ve Rüsûmühüm fî Mısır*, I-II, Kahire 1979.

Türkçe anlamı için Mevlüt Sarı'nın *Mevârid*'i¹²⁶ sıkça başvurduğumuz çalışmalardır. Fıkhi terimler için başvurduğumuz temel kaynak çalışmamız ise Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*'dur.¹²⁷

¹²⁶ Mevlüt Sarı, *Mevârid* (Arapça Türkçe Lügat), İstanbul 1982.

¹²⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, İstanbul 1967.

GİRİŞ

Zengin bir maziye sahip olan Mısır, tarih boyunca doğudan ve batıdan büyük siyasi güçlerin hâkim olmak için mücadele ettikleri bir yer olmuştur. Çağlar öncesinden günümüze değin farklı dönemlere ait değişik türde yapılarıyla çeşitli kültürlerin izlerini taşır. Mısır’da kalıcı izler bırakan milletlerden birisi de Türklerdir. Yeryüzünün en hareketli coğrafyalarında uzun soluklu siyasi teşekküller kuran Türkler; Anadolu’dan önce Mısır’da da devlet kurarak bölgede derin izler bırakmışlardır.

Hz. Ömer zamanında (634-644) İslam dünyasının bir parçası olan Mısır¹²⁸ Emeviler ve Abbasiler idaresinde kalmıştır. Firavunlar döneminden beri de ilk kez Tolunoğulları döneminde merkezi bir devlet olmuştur. Tolunoğulları (868-905) ve İhşidiler (935-969) ile başlayıp Eyyûbiler (1171-1250) ve Memlûkler (1250-1517) ile devam eden ve Osmanlı ile 1881’de nihayete eren Mısır’daki bin yıllık Türk varlığının kalıcı izleri günümüzde halen mevcuttur.

İbn Haldun, devletlerin bir canlı gibi doğduğunu, geliştiğini ve zamanı geldiğinde de yaşamlarının sona erdiğini ifade eder. Yine aynı müellif, kavminin ve akrabalarının yardımıyla devlet kuran sultanların, devletin kuruluş aşaması sonrasında devleti kendi şahsında birleştirerek yakınlarının tahakkümünden kurtulmak için başka bir unsura yani kendi neslinden olmayan yardımcıları ihtiyacı duyduklarını¹²⁹ belirtir. Ortaçağ İslam devletlerinin en önemli hususuna işaret eden İbn Haldun, bu sözleriyle sultanın devlete hâkim olması için kudret ve şevket sahibi asabiyet erbabına olan ihtiyacını vurgular. Bu çerçevede hilafetin saltanata dönüşmesiyle başlayan iktidar mücadelesinde I. Emevi halifesi Muaviye (661-680) asaletini ve gücünü aldığı Ümeyye kabilesinden başka siyasi otoritesinde en fazla dayandığı güç Kelb kabilesidir.¹³⁰ Hz. Muaviye’nin özel muhafız birliğini kurduğu

¹²⁸ Mısır’ın fethi için bkz. Nadir Özkuyumcu, *Mısır ve Kuzey Afrika’nın Müslümanlar Tarafından Fethi*, Ankara 2007, (Kültür Bakanlığı e-kitap).

¹²⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 460.

¹³⁰ Halife Muaviye (661-680) Ümeyye ailesinden sonra özel olarak desteğini aldığı Kelb kabilesi sayesinde siyasi nüfuzunu artırmıştır. Hilafetin saltanata dönüştüğü istihlaf meselesi (halefini tayin etme) yani veliaht olarak gösterdiği oğlu Yezid, Kelb kabilesinden evlendiği hanımından doğmuştur. Nadir Özkuyumcu, “Kelb”, *DİA*, c. XXV, Ankara 2002, s. 203-204.

Beni Kelb kabilesi hem iktidarını güçlendirmiş hem de bir hanedan oluşumunu sağlayan amillerden biri olmuştur.¹³¹

Emeviler sonrası zihniyet değişimini de beraberinde getirmeyi amaçlayan bir anlayışla¹³² iktidara gelen Abbasiler, Emeviler'in dışladığı toplumların da şüphesiz desteğini almışlardır. Ancak ilk Abbasi halifeleri kendilerini destekleyen bu unsurlardan birçoğunu dışlayarak¹³³ özellikle İranlı bir aile olan Bermekiler'in¹³⁴ zamanla devlette söz sahibi olmalarını sağlamışlardır. Abbasilerde devlete hükmetmek isteyen grupların çekişmesi ilerleyerek Halife Harun Reşit'in oğulları Emin ile Memun arasındaki taht mücadelesi bir yerde "*Araplar mı İranlılar mı devlete egemen olacak?*" mücadelesi olur.¹³⁵ İranlıların desteği ile iktidarda kalan Me'mun (812-833) sonrası ise Mu'tasım (833-842)'in en büyük destekçileri Türkler olmuştur.¹³⁶

Müslümanların İran'ı fethetmesiyle birlikte Türkler, İslam ordularında asker olarak istihdam edilir. Üstün askerî özellikleri ve kahramanlıklarıyla dikkat çeken Türkler¹³⁷ kısa sürede halifelerin gözde birliklerinde yer alırlar. Abbasi halifesi Mu'tasım'ın hilafet dönemi (833-842) Türklerin memlûk adı altında askeri hizmetlerde yoğun olarak istihdam edildiği bir devirdir.¹³⁸ Ordu içinde diğer gruplardan tecrit edilerek Türklerden müteşekkil birliklerin oluşumu, zamanla Türk asıllı komutanların üst düzey askeri mevkilere yükselmesini sağlamış, bu durum

¹³¹ Muaviye'nin Kelb kabilesine mensup hanımı Meysun'dur. İrfan Aycan, "Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4; S:2, Nisan 1990, s. 136.

¹³² Emeviler asabiyet mantığı ile hareket etmişler Emevî ve Kelb kabilesi dışındaki Araplar dâhil tüm unsurlara mesafeli davranmışlardır. Özellikle yeni Müslüman olan İranlı ve orta Asya menşeli toplumlar Abbasiler'in iktidar olmasında haklı bir paya sahiptirler.

¹³³ Abbasiler'in iktidar olmasında önemli katkıları olan Abdullah b. Ali ve Ebu Müslim Horasânî Halife Mansur (754-775) tarafından tertip edilen siyasi entrikalarla öldürülmüşlerdir. Hakkı Dursun Yıldız, "İlk Dönem Abbasi Halifeleri", *DGBİT*, İstanbul 1992, c. III, s. 64-69. Bu durum İbn Haldun'un yukarıda ifade ettiği yakınlarının tahakkümünden kurtulmayı amaçlayan çabaya ideal bir örnektir.

¹³⁴ Bermekiler hakkında bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekiler", *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 517-520.

¹³⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Türklerin Müslüman Olmaları", *DGBİT*, c. VI, s. 20.

¹³⁶ Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları (868-905)*, (Haz. Fazıl Gezenferoğlu), İstanbul 1997, s. 42-43; Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 2000, s. 109.

¹³⁷ Türklerin üstün askeri kabiliyet ve ahlaki özellikleri için dönemin çağdaşı Cahiz müşahedelerini anlatır. Bu konuda bkz. Ramazan Şeşen, *El-Cahiz ve Türklerin Faziletleri*, İstanbul 2002.

¹³⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, s. 395; Elçibey, *Tolunoğulları*, s. 40; Yıldız, "Türklerin Müslüman Olmaları", s. 17-27; a. mlf., *İslamiyet ve Türkler*, s. 107-108.

Türk memlûklerinin¹³⁹ nüfuzlarını artırmış ve giderek güçlenmişlerdir. Daha sonra da “*Sâmerrâ Devri*” olarak adlandırılan “*Abbâsî Devleti’nde Türkler’in iktidar devresi*”¹⁴⁰ başkent ve eyaletlerde Türk asıllı memlûklerin idarî, askerî makamlarda söz sahibi oldukları bir dönem olmuştur.¹⁴¹ Merkezi otoritenin zayıflamasına paralel eyalet valilerinin memlûk edinmesi zamanla başkentten otoritesini sarsmaya dolayısıyla da başkentten uzak bölgelerdeki valilerin bağımsız hareket etmelerine yol açar. Nitekim Mısır’da Tolunoğulları (868-905) devletini kuran Tolunoğlu Ahmed (868-884)¹⁴² ile İhşîdiler (935-969) devletinin kurucusu Muhammed b. Togaç (935-946)¹⁴³ Abbasiler döneminde ilk uygulamalarını gördüğümüz memlûk kökenli askerler iken devlet kuran emirler olmuşlardır.¹⁴⁴ Özellikle Tolunoğulları dönemi (868-905) Nil’den Fırat’a Mısır ve Suriye¹⁴⁵ tarihinin geleceğini etkileyen, bölgenin kaderinde önemli izler taşıyan bir devlet olarak hatırlanır. Gerçekten de İhşîdiler, Fatımiler, Eyyûbiler ve Memlûkler dönemlerinde Suriye coğrafyası Mısır’a bağlı bir merkez olarak varlığını idame ettirmiş, *Bereketli Hilal*’in parçası olmuştur. Mısır, Türklerin kurduğu bu devletler sayesinde Firavunlar döneminden beri ilk kez yerinden yönetilmiş, Mısır’ın bolluk ve bereketi Mısırlıların istifadesine sunulmuştur.¹⁴⁶ Tolunoğulları’ndan Memlûkler devletine değin kurulan devletler

¹³⁹ Memlûkler ile ilgili malumat verileceğinden kısaca şunu aktaralım ki, bu askerler halifelerin özel birliklerinde istihdam edilen askerlerdir. Bu konuyla ilgili bkz. Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasi Halifesi Mu’tasım’ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi”, Selçuk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, (2005), s. 211-230.

¹⁴⁰ Türkler için inşa edildiğine inanılan bu şehir aynı zamanda Mutasım döneminde Abbasiler devletinin başkenti olmuştur. Halife Mutasım Türkler sayesinde hilafet makamını güçlendirirken aynı zamanda Türklerin devlet içinde nüfuzlarının artmasını sağlamıştır. Elçibey, *Tolunoğulları*, s. 42-43; Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 109.

¹⁴¹ Koprman, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, s. 434; Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk Sistemi”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 322-323.

¹⁴² Kazım Yaşar Koprman, “Tolunoğulları”, *DGBİT*, İstanbul 1992, c. VI, s. 55-81; Nadir Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 16.

¹⁴³ Kazım Yaşar Koprman, “İhşîdiler”, *DGBİT*, c. VI, s. 194-206; Nadir Özkuyumcu, “İhşîdiler”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 42.

¹⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 69-203; Koprman, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, s. 435; Kızıltoprak, “Memlûk Sistemi”, s. 322.

¹⁴⁵ Memlûk kaynaklarında geçen *Bilâdü’ş-Şam* ile kastedilen Suriye coğrafyasıdır ki, günümüzde birbirinden bağımsız devletlerin (Filistin-İsrail-Ürdün-Lübnan-Suriye) kurulduğu bu coğrafya Kalkaşendî’nin ifadesiyle, Filistin, Ürdün, Dımaşk, Humus ve Kınnesrin adlı beş bölgeden oluşmaktadır. *Subhu’l-A’şâ*, c. IV, s. 88-90. Günümüz Suriye, İsrail, Filistin, Ürdün ve Lübnan toprakları tarihteki Suriye coğrafyasının karşılığıdır.

¹⁴⁶ Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, s. 34.

Mısır'da yoğun olarak memlûk istihdamını sürdürmüşler,¹⁴⁷ devlet yöneticileri desteğini her zaman arkalarında hissedecekleri kendilerine sadakatle bağlı bir kitlenin varlığını tesis ettikleri gibi kendileriyle beraber devlete egemen olmalarını da sağlamışlardır.

1. Memlûk Sistemi

Memlûk sistemi, Selçuklular'da uygulanan gulâmlık müessesesinin¹⁴⁸ gelişmiş bir örneği olarak ideal şeklini Memlûkler devletinde almıştır. Osmanlılar'da devşirme sistemi¹⁴⁹ adı altında uygulanan bu sistem en gelişmiş şekliyle Memlûk Türk devletinde teşekkül etmiştir. Memlûk sistemi İslam medeniyeti alanı dışında uygulaması görülmeyen¹⁵⁰ İslâmî kaideler çerçevesinde tanzim edilmiş idari-askeri-dini-hukukî-iktisadi-içtimaî bir müessesedir.¹⁵¹ Başlangıçta, Abbasi hilafet ordusunun her zaman savaşa hazır asker ihtiyacını karşılamaya yönelik olan bu sistem¹⁵² zamanla devlette söz sahibi siyasî ve askerî liderlerin yetiştiği kurumlar haline dönüşür.

Moğol istilâları başta Abbasiler olmak üzere hanedanlar tarafından yönetilen birçok İslam devletinin sonunu getirmiştir. Yine bu istilâlar neticesinde memlûk sistemi içinden yetişen askerler kendi irade ve idarelerinde bağımsız bir devlet kurmuşlar ve Türk-İslam dünyasında oluşan siyasi boşluğu doldurmuşlardır. Bir bakıma Moğolların istilâ ettiği ülkelerin insanları anavatanlarından kilometrelerce uzakta Moğolları durdurarak hem öçlerini almışlar hem de yeni yurtlarına sadakatle bağlı kalarak devletlerini yeni bir anlayış ve bu anlayışlarına hizmet eden kurumlarla yeniden tanzim etmişlerdir. Bu kurumların en önemlisi Memlûk Türk devletinin idari

¹⁴⁷ Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 48-52.

¹⁴⁸ Erdoğan Merçil, "Gulâm", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIV, s. 181-184.

¹⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Devşirme", *İA*, c. III, s. 563-565; a. mlf. , *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara 1988; Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, Ankara 1994, s. 254-257. Her şeyden önce uygulamalar İslam fikhına=hukukuna uygun olarak yapılmaktadır. Osmanlı'daki yeniçeri ocağının kuruluşundaki ana felsefe her zaman savaşmaya hazır gerekli asker ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra her zaman sultana sadakatle bağlı idari ve askeri kadrolarda yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak ve özellikle Rumeli'nin hızla Türk-İslamlaştırılmasını sağlamaktır.

¹⁵⁰ Ayalon, "Kölelik Sistemi", s. 211.

¹⁵¹ Gayri müslim bir ortamdan fahiş paralar verilerek getirilen memlûkler kadıların huzurunda işlemleri yapılır, önce iyi bir Müslüman daha sonra da iyi bir asker olarak yetiştirilirler, yetenek ve dirayetlerine göre askeri ve siyasi kurumların başında merkezde ve taşrada görev alırlar.

¹⁵² Yıldız, "Türklerin Müslüman Olmaları", s. 17-27; a. mlf. , *İslamiyet ve Türkler*, s. 106.

ve askeri kadrolarının yetiştiği memlûk sistemidir. Memlûk sisteminin temel kavramı olan *memlûk* sözcüğü ve sistemin işleyişi hakkında bilgi vererek meseleyi ele alalım.

Memlûk, sözcük olarak “bir kimsenin mülküne dâhil olan şey” demektir.¹⁵³ Arapça sahip olma (=malik olma) anlamına gelen **me-le-ke** (م لك) fiilinden türemiş ismi meful (مماوك) olup çoğulu *memâlik* (=مما يك) yani *memlûkler*’dir.¹⁵⁴ Abbasiler dönemi itibariyle istilâhî bir kavram halini alarak “*harplerde esir düşerek veya köle tacirlerinden satın alınarak askeri birliklerde istihdam edilen beyaz insan*”ı ifade için kullanıldığı¹⁵⁵ iddia edilmiştir. Bununla birlikte *memlûk* kelimesi, “*hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerinde görev yapan hususî, iktisadi, içtimai ve hukuki bir statüye sahip ücretli beyaz asker*”in karşılığı bir kavram olarak ortaçağ İslam devletlerinde kullanılmıştır.¹⁵⁶ Kelimenin kaynağı olarak İslam hukukuna baktığımızda gündelik işlerde çalışan köleler ve hizmetçiler için farklı kavramlar kullanılmakta ve her birisi farklı bir kimliği ifade etmektedir. Bu bağlamda sıradan bir köle için *rakîk*,¹⁵⁷ *rakabe*,¹⁵⁸ *kın*,¹⁵⁹ *milk-i yemin* ve sadece kadın köle manasına *cariye*,¹⁶⁰ *eme*¹⁶¹ ile *memlûke*¹⁶² kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz.¹⁶³ Sözcük

¹⁵³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-u İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, İstanbul 1967, c. III, s. 346; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu ve diğerleri), İstanbul 2011, s. 1083; Ayrıca *memlûk* kelimesini batılı araştırmacılar “*asker olarak eğitilen (özellikle Türk, Çerkes ve Gürcü asıllı) ve genellikle beyaz tenli olan bir köle*” olarak izah ederler. David Ayalon, “The importance of the Mamluk institution”, s. 196-225; Robert Irwin, *The Middle East*, s. 3; Levanoni, “The Mamluks in Egypt and Syria”, s. 752.

¹⁵⁴ Kur’an-ı Kerim’de <Mâ Meleket Eymânükum>, <Mâ Meleket Eymânühüm>, <Mâ Meleket Eymânühünne> ve <Mâ Meleket Yemînüke> şeklinde ayetlerde geçmektedir. En-Nisâ, 24, 25, 26; en-Nûr, 31, 33, 58; er-Rûm, 24, 25, 36.

¹⁵⁵ Yabancı modern *Memlûk* araştırmacıları, harplerde esir düşen veya köle tüccarlarından köle olarak satın alınan gayrimüslim beyaz insan, şeklinde tanımlarlar. Ayalon, “Aspects of the Mamluk phenomenon:” s.196-225; Levanoni, “The Mamluks in Egypt and Syria:” s.237-285.

¹⁵⁶ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 108-114; Kazım Yaşar Kopruman, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, s. 433; “*Memlûkler*”, *Türkler*, Ankara 2002, c. VI, s. 99; Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 41-42.

¹⁵⁷ Makrizi, Mısır Kahire’de sıradan kölelerin satıldığı yer olarak سوق الرفة (=köle pazarı)’ndan bahsederken köle anlamında *rakîk* kelimesini kullanır. Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 93. Makrizi aynı eserin bir başka yerinde köleler için ayrılmış iki oda ve aralarında *memlûklerin* yerlerinin bulunduğu bahsederken ayrı ayrı *rakîk* (=köle) ve *dikketü’l-Memâlik* (=memlûklerin oturdukları bank=kanepeler) ifadelerini kullanması dikkat çekicidir. Makrizi, *el-Hıtat*, c. I, s. 374. Esirler için kullanılan *Rakik* için bkz. Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 349.

¹⁵⁸ Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 349.

¹⁵⁹ Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 343.

¹⁶⁰ Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 333.

¹⁶¹ Kur’an-ı Kerim’de kadın köle anlamına sadece *eme* kelimesi kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerim, el-Bakara, 2/221, en-Nur, 31. *Eme* kelimesinin tafsilatı hakkında bkz. İ. , Ruveyda Sağlam, “Kur’an-ı Kerimde Kölelik Konusu”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü- Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2010, s. 58-60.

olarak “*teslimiyet ve itaat*” anlamına gelen *abd*¹⁶⁴ sözcüğü köle anlamında en yaygın kullanılan bir söcüktür. Ayrıca; İslam hukukunda var olan kölelikle ilgili hükümlerin *memlûkler* için geçerli olmaması yani İslam hukukunun hürler hakkındaki hukukunu uygulamış olmaları aslında bu durumu açıklar.

Çalışma dönemimizde kaynaklarda geçen *memlûk* sözcüğü ile kastedilen gündelik işlerde çalıştırılan ve yukarıdaki terimlerle ifade edilen sıradan köleler değildir. Dönemin memlûk kökenli müelliflerinden Baybars el-Mansûri'nin eserinde geçen ifade bu konuyu açık bir biçimde açığa kavuşturur. Şöyle ki, Sultan el-Eşref Halil emirlerinden Lâcîn'i cezalandırdığını ifade ederken tahkîr mahiyetinde Emir Baydara'ya hitaben; “*gerçek bir köle olarak sana hediye ettim*”¹⁶⁵ anlamındaki ibare teknik açıdan incelendiğinde köle anlamına gelen *rik* kelimesi kullanılmış dolayısıyla köle ile memlûk arasındaki fark bariz bir şekilde ifade edilmiştir.¹⁶⁶ Yine konuyla alakalı çalışma dönemimizden örnekler vermek gerekirse, çocuk yaştaki en-Nâsır Muhammed'i tahttan indirip kalede göz hapsine alan Ketboğa¹⁶⁷ ile Kerek'e süren Lâcîn¹⁶⁸ her ikisi de babasının ve kendisinin memlûkü olduklarını vurgulayarak

¹⁶² Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 346.

¹⁶³ Kopraman, “Mısır Memlûkleri”, *Türkler*, s. 99.

¹⁶⁴ Muhammed Hamidullah, “Abd”, *DİA*, c. I, İstanbul 1988, s. 57.

¹⁶⁵ Bu ibare aynen şöyledir. = *وهب لك حقه ل تيسير مملوكا رقاً*. Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 310. Sultan el-Eşref Halil'in Hüsameddin Toruntay'ın yerine Nâibü's-saltana olarak atadığı Baydara aynı zamanda kendisine karşı yapılan suikastın tertipleycisidir. Emir Baydara Sultan el-Eşref Halil'in katillerinden olup cinayet mahallinde Sultan ilan edilmiş ancak kısa süre sonra öldürülmüştür. Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 295-296; a. mlf. *et-Tuhfe*, s. 136; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 162-163; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 366; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 792-793. Baydara'nın hayatı hakkında bkz. İbn Tağriberdi, *Menhel*, c. III, s. 493-495.

¹⁶⁶ Memlûk sözcüğünün köle anlamına değil de itaatini ve bağlılığını bildiren bir terim olması hasebiyle sultanların, emirlerin memlûk kökenleriyle asla gurur duymadıklarını hatta dönemin müelliflerinin yöneticilerin etnik kökenine ve konuştukları dile vurgu yaparak devleti isimlendirmiş olmaları dikkat çekicidir. Dolayısıyla batılı yeni araştırmacılar memlûk kökeninin öne çıkarılarak yapılan isimlendirmenin yanlışlığına değinerek bu konuda tez ve makaleler yayınlamışlardır. Şüphesiz bu durum konunun ülkemizde, derinlemesine bir tahlil ile yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu konuyla ilgili bkz. Koby Yosef, “The Term Mamlûk and Slave Status during the Mamluk Sultanate”, *Al-Qantara*, XXXIV-1, 2013, s. 7-34; a. mlf. , “Dawlat al-atrâk or dawlat al-memâlik? Ethnic origin or slave origin as the defining characteristic of the ruling elite in the Mamlûk sultanate”, *Jerusalem Studies in Arabic and İslam*, 39 (2012), s. 387-411.

¹⁶⁷ Ketboğa, hal edilen sultana; “*Ben senin, babanın ve kardeşinin memlûküyüm, sen mülkün sahibisin, benden korkma. Devleti sen büyüyünceye kadar muhafaza eder, ahvali öğreninceye kadar gerekli tedbiri alırım*” diyerek sözde sadakatini bildirmiştir. İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 357.

¹⁶⁸ Makrizi'nin aktardığına göre Lâcîn, en-Nâsır Muhammed'e hitaben; “*Bunların (ümera) seni sultan olarak görecekerini bilseydim, vallahi tahtı sana devrederdim. Ben senin ve babanın memlûküyüm. Tahtı senin için koruyacağım. Sen Kerek'e git orada rahat edersin. Büyüyüp devleti yönetecek hale geldiğinde tahtına oturursun. Tek şartım da Hama sahibi gibi¹⁶⁸ Dimaşk'ı bana vermindir.*” Bu sözleri duyan en-Nâsır Muhammed sağ bırakacağına dair yemin etmesini ister. Her ikisi de karşılıklı olarak sözlerine sadık kalacaklarına dair yemin ederler. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 832.

(sözde) sadakâtlerini bildirmişlerdir. Yine en-Nâsır Muhammed ikinci dönem saltanatının sonlarına doğru tahtını terk edip Kerek'e yerleştikten sonra Baybars el-Çaşnigîr ile yaptığı yazışmalarda kendisinden bahsederken *el-memlûk* ifadesini kullanır. Hür olarak Mısır'da Sultan çocuğu olarak doğan ve iki kez tahta oturan en-Nâsır Muhammed'in bu tavrı zaman kazanmaya yönelik üçüncü kez tahta oturmak için kurgulanmış bir taktik olduğu muhakkaktır.¹⁶⁹ Aslında kaynaklara baktığımızda *memlûk* kavramının bir tevazu anlamında kullanıldığı, muhatabın hizmetkârı şeklinde yorumlanabilecek modern dünyada dahi farklı ifadelerle karşılık bulan bir sadakat terimi olarak kullanılmıştır. Örneğin Eyyûbi sultanlarının halifeye yazdıkları mektuplarında halifenin memlûkü olduklarını¹⁷⁰ ifadeleri Karamanoğlu Musa Bey'in Sultan en-Nâsır Muhammed'e,¹⁷¹ Dulkadiroğlu Karaca Bey'in oğlu Halil'in de Suriye bölge nâibi Tengiz'e hitaben¹⁷² yazdıkları mektuplarında bölgelerinde Sultan en-Nâsır Muhammed'in memlûkleri olduklarını açıkca dillendirmişlerdir. Açıkçası bu bilgiler memlûk kelimesinin gerçek bir kölelikle ilgisinin olmadığını bariz bir şekilde gösterir. Dolayısıyla *memlûk*'ün karşılığı *köle*, *memlûkler* (=memâlîk) kelimesinin karşılığı olarak da *kölemenler* kavramının kullanılması tuhaf olmasının da ötesinde hatalıdır.

Esaret müessesesine dayalı İslami kaideler çerçevesince tanzim edilmiş idari, askeri, iktisadi ve hukuki bir terim olan *memlûk* kimliğinin en önemli vasfı

¹⁶⁹en-Nâsır Muhammed ilk mektubunda *babası yerinde gördüğü* Baybars el-Çaşnigîr'i son mektubunda daha da ileri bir ifade kullanarak *el-Memlûk Muhammed b. Kalavun ve el-Melikî el-Muzafferî* ifadelerini kullanmıştır. Nüveyri'nin ortamı sakinleştirmek için yaptığını ileri sürdüğü ifadeleri Makrizi bir aldatmaca olarak tanımlamıştır. en-Nâsır Muhammed'in Baybars el-Çaşnigîr için yazışmalarında kullandığı *el-Melikî el-Muzafferî* ifadesini İbn Tağriberdi sükûnetin sağlanması ve fitnenin giderilmesini amaçlayan bir yaklaşım olarak açıklar. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 111; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 53; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 245. Saîd Abdülfettah Aşûr bu üslubu dahiyane olarak nitelemektedir. Aşûr, *el-Asru'l-Memalikiyyi*, s. 120.

¹⁷⁰ Salahaddin Eyyûbi halifeye hitaben *el-Hâdim* (hizmetkâr), halefleri de *el-Memlûk* kavramını kullanmıştır. Hatta Nasır b. el-Aziz *Ekallü'l-Memâlîk* (memlûklerin en küçüğü) ifadesini kullanmıştır. Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 7.

¹⁷¹ Karamanoğlu Bedreddin Bey'in kardeşi Bahâeddin Musa Bey 735 (1335) yılında hac farızasını ifa için gidişte olduğu gibi dönüşte sultanın bir müddet misafiri olarak kalmış ayrılma vakti geldiğinde sultanın emirlik tevcih ederek ikamet etme isteğini nazikçe geri çevirmiştir. Musa Bey, vatanından uzak yaşayamayacağını ifade ederek Karamanoğullarının sultanın **memlûkleri** olduğunu, sultanın gölgesi altında inam ve ihsanı sayesinde rahat yaşadıklarını ifade etmiştir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 398.

¹⁷² Dulkadiroğlu Karaca Bey, oğlu Halil ile bir grup adamını Suriye bölge nâibi Tengiz'e göndererek Elbistan nâibliğini talep ederken bölgesinde sultanın **memlûkü** olarak hizmet etmek istediğini bildirmiş ve iki bin iğdiş atını da hediye olarak takdim etmiştir. Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 430-431.

savaşlarda esir olmaktır. Örnekleme gerekir ise Sultan Kutuz¹⁷³ ve Moğol asıllı Sultan Ketboğa¹⁷⁴ gibi savaş esiri iken zamanla sultanlığa kadar yükselebilmektir. Bu çerçevede Moğollar'ın 1239-40 yıllarında *Deşt-i Kıpçak*¹⁷⁵ bölgesine yaptıkları istilalar¹⁷⁶ neticesinde esir pazarlarında bolca bulunan Kıpçaklar esir tacirleri tarafından Mısır'a getirilmişlerdir.¹⁷⁷ Dolayısıyla Kıpçak Türkleri ilk dönem memlûkler içinde yoğun olarak bulunur. Yine esaretten başka kıtlık, açlık, kuraklık ve hastalık gibi doğal afet durumları, ailelerin zorunlu¹⁷⁸ ya da çocuklarını satmalarının adet olduğu durumlar memlûk sisteminin önemli insan kaynaklarıdır.¹⁷⁹ Bunların dışında özellikle en-Nâsır Muhammed döneminde olduğu gibi aileler

¹⁷³ Kutuz'un annesi Sultan Celaledin Harezmsah'ın kızkardeşi olup babası da Celaledin Harezmsah'ın amcasının oğludur. (Nüveyri, *Nihaye*, c. XXIX, s. 306-307; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 40; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 458.) Bir savaş sırasında Moğollar'a esir düşen Kutuz, Türk ve Müslüman olup esaretten sultanlığa yükselmiştir. Kutuz hakkında bkz. Safedî, *el-Vâfi*, c. XXIV, s. 251-254; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 74-77; Tekindağ, Şehabeddin, "Kutuz", *İA*, c. VI, İstanbul 1977; s. 1057-1060; İsmail Yiğit, "Kutuz", *DİA*, c. XXVI, Ankara 2002, s. 500-501.

¹⁷⁴ Ketboğa, İlhanlı hükümdarı Hülâgû (654-663/1256-1265)'nun ordusunda genç bir asker iken Nüveyri'ye göre Ayn-ı Calut Savaşı (Eylül 1260)'nda, Zehebi, İbn İyas, ve İbn Tağriberdî'ye göre Birinci Humus Vakası (10 Aralık 1260)'nda Memlûkler tarafından esir alınır. Memlûkü olarak girdiği Kalavun'un hizmetinde terakki ederek onlar emirliği, tablhone emirliği ve binler emirliğine kadar yükselmiştir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXIX, s. 303; Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, H. 701-750, s. 30-31; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. VIII, s. 55; İbn İyas, *Bedâi ü'z-zuhür*, c. I, s. 386. Memlûklerin Moğollarla yaptığı II. Humus Savaşı (679-1281) sırasında Sultan Kalavun memlûkü Zeyneddin Ketboğa'yı Mısır'da nâib olarak atamıştır. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 203.

¹⁷⁵ Kuman-Kıpçak ülkesi beş kısma ayrılır ki, Orta Asya, Yayık-Volga, Don-Donetz, Aşağı Dinyeper ve Tuna'dır. XIII. Yüzyıl Moğol istilası ile parçalanmalar, zorlaşan hayat şartları, hastalıklar ve kıtlıklar ile mücadeleler; bölge insanını, yöreye özgü bir gelenek olan sıhhatli gürbüz çocukların para karşılığı satımını zorunlu kılmıştır. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 150; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 188-193. Kıpçak çölü veya Kıpçak bozkırı anlamına gelen Deşt-i Kıpçak, Kafkas Dağları'nın kuzeyinde, [Dinyester](#) ile [İrtis](#) ırmakları arasındaki bölgenin tarihsel adıdır. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2006, s. 180. İslam kaynaklarında Doğu Avrupa- Batı Sibirya bozkır bölgeleri yani Kuman-Kıpçak sahası *Deşt-i Kıpçak* (Kıpçak Bozkırı) olarak zikredilmiştir. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2005, s. 188-193.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. XII, s. 312-315.

¹⁷⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXIX, s. 268-269.

¹⁷⁸ Çalışma dönemimizin çağdaşı olan Ömerî, eserinde Havarizm ve Kıpçak bölgesini anlatırken söz konusu bölgede yaygın olan çocuk alım-satımları hakkında detaylı bilgi verir. Ravilerin isimlerini vererek naklettiği bilgilerde, söz konusu Kıpçak ülkesinde yöneticilerin tebaasından birine kızdığına malını gasbedip çocuklarını alıp sattığını, yine hırsızlığın meşru olup çalınan çocukların satıldığını ayrıca vergisini ödeyemeyen ailelerin çocuklarını satarak vergilerini ödeme yoluna gittiklerinden bahseder. Ömerî, 738 Recep ayında (Şubat 1338) Kıpçak Bozkırında dolaşıp Akça Kirman (Akkirman) ve Bulgar ülkesine geçen tacir eş-Şerif Şemseddin Muhammed el-Huseyni el-Kerbelâi'nin kendisine anlattığı bilgiyi paylaşarak, seyahati sırasında maiyetinde getirdiği memlûkleri ve cariyeleri ihtiyaçlarından dolayı satan anne ve babalarından satın aldığı naklediyor. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 149-150.

¹⁷⁹ Kalkaşendî, Maişet darlığından dolayı evlatlarını sattıklarından söz ederek gayri müslim olan özellikle Türk cinsinin cesareti, şecaati, vefakârlığının yanında çehresi güzel ve zarif insanlar olduklarından bahseder. *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 458.

çocuklarını fahiş ücretler karşılığında ileride onların yaşayacağı şaşalı günlerin hayali ve kendilerinin de fakirlikten kurtulacakları ümidiyle gönüllü olarak çocuklarını satmışlardır.¹⁸⁰ Nadir de olsa tamamen hür olan kimseler memlûk sınıfına katılmıştır. Örneğin en-Nâsır Muhammed için Özbek Han'dan gelen gelin alayında görevli Kavsûn,¹⁸¹ hür bir insan iken resmi işlemler sonrası tacirlikten en-Nâsır Muhammed'in memlûkleri arasına katılmıştır.

Bir *memlûk*'ün anayurdundan ayrıldıktan sonra Kahire'de asker olarak yetişmesine değin uzun bir yolculuk söz konusudur. Kuşkusuz bu yolculuğun en önemli ögesi hoca (=üstâd) lakaplı memlûk tacirleridir.¹⁸² İnsan sarrafi, işinin ehli, geniş yetkilere sahip bu tacirler sultana yakın kimseler olup memlûk adaylarını en ince ayrıntısına kadar seçerek satın alırlar. İstedikleri memlûkü Kahire'ye getirmek için gerektiğinde fahiş ücret öderlerdi. Yukarıda da değindiğimiz gibi genelde Deşt-i Kıpçak (=Kıpçak Bozkırı) bölgesine, Balkanlardan Orta Asya'ya değin geniş coğrafyaya ait¹⁸³ bu insanlar memlûk tacirleri tarafından belirli merkezlerden¹⁸⁴ toplanarak Kahire'ye getirilirler. Kahire'de kendilerine özel satış yerlerinde resmi işlemleri tamamlanarak¹⁸⁵ Kalatü'l-Cebel'de¹⁸⁶ bulunan *tıbaklar*'a¹⁸⁷ kendi

¹⁸⁰ Makrizi bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır; “Memlûk sultanı için, kişi başına 100 bin dirhem (5 000 dinar) ödeyen tacire bir baba karşı koyamaz, oğlunu satardı.” Makrizi, *Hıtat*, c. II, s. 214.

¹⁸¹ Hür bir insan olan Kavsun en-Nâsır Muhammed'in dikkatini çekmiş ve sekiz bin dirhem ödeyerek memlûkleri arasına girmiştir. Yine tıbak'a göndermeden emirlik tevcih ettiği Kavsun sultanın damadı olarak gözde emirlerinden olmuştur. Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 307-308. Kavsun (ö. 742/1341)'un hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 136-140; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 107-110; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. III, s. 257-258; J. Van Steenberg, “The Amir Qawsun: Statesman or Courtier? (720-741 AH/1320-1341 AD)” *In Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, III, ED. U. Vermeulen and J. Van Steenberg, 2001, s. 449-466.

¹⁸² Sultan adına memlûk tedarik işiyle görevli bir memur olup, bu memura “*tâcirü'l-memâlik*” denir. “*Onlar emiri*” rütbesindeki bu emir seyahate çıkmaz ancak ticareti kontrol ederdi. Ayalon, “Kölelik Sistemi”, s. 213-215.

¹⁸³ Devletin memlûk ihtiyacını Güney Rusya, Orta Asya ve Kafkas bozkırlarından tedarik ettiğini kaynaklar ifade etmektedirler. Çalışma dönemimizde ise daha çok Deşt-i Kıpçak denilen Altınordu devleti bozkırları başta olmak üzere Balkanlar, Karadeniz'in kuzeyi, Tebriz, Bağdat, Anadolu da dâhil memlûk tedarik edilen yerlerdir. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 149-150; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 456-457; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 524.

¹⁸⁴ Memlûk adayları ilk dönemler Mısır'a gelmeden önce Sivas, Semerkant, Horasan ve Yabanlu Pazarı aracılığıyla getirilmişlerdir. Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı, Selçuklular Devrinde Milletlerarası Bir Fuar*, İstanbul 1985, s. 9-19; Kızıltoprak, *Türkler*, c. V, s. 326. en-Nâsır Muhammed döneminde bu merkezlerin yanı sıra Özbek ülkesi, Tebriz, Anadolu ve Bağdat memlûklerin tedarik edildiği önemli merkezlerdir. Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 314.

¹⁸⁵ Kadıların onayı ve tanıklıklarıyla gerçekleştirilen bu işlemler tamamen belgelendirmeye dayalıdır. Savaşlarda esir düşmedikleri müddetçe hür insanlar asla bu sisteme dâhil olmazlar. Zoraki elde tutulanlar hürriyetlerini ispatladıkları takdirde serbest kaldıkları gibi gasıplar cezalandırılırlar. Makrizi, *Hıtat*, c. I, s. 374; c. II, s. 92, 213-214.

cinslerinin yanına yerleştirilirler. Daha önceki yaşamında gerçek anlamda köle olsun ya da savaş esiri olsun memlûk kimliğine haiz olan herkes artık farklı bir yaşamın basamaklarını tırmanmaya başlar.

Memlûklerin yetiştiği, büluğ yaşına kadar temel İslami ilimlerin tedris edildiği sonrasında da askerlik sanatının talim edildiği okullar olan *tıbaklar* memlûk kimliğinin ve grup dayanışmasının kazandırıldığı önemli bir merkezdir.¹⁸⁸ Burada hiyerarşik idari bir yapıda görev yapan hadımlar¹⁸⁹ gözetiminde çok sıkı eğitimden geçirilirler. Başarılı bir şekilde eğitimlerini tamamladıktan sonra azat edilerek rütbesiz bir asker hüviyetinde memlûkü oldukları emirin ya da sultanın hizmetine girerler.¹⁹⁰ İ'tak yani azat olan bir memlûkün nisbesinin de olduğu uzunca bir adı

¹⁸⁶ Kal'atü'l-Cebel, sadece sultanın ve ailesinin yaşadığı bir saray ve sultanın dairelerinin bulunduğu bir yer değil aynı zamanda memlûklerin yetiştirildiği kışlalar, tablhâne, taşthâne, üst düzey ümeranın köşkleri, çarşılar, meydanlar, camiler, hamamlar ve medreseleri de içine alan büyük bir külliye, saray-kale konumunda bir yerdir. Selahaddin Eyyûbi (567-589/1171-1193) tarafından inşasına başlanan ve oğlu Seyfeddin Melik Adil (596-615/1200-1218) döneminde tamamlanan saray-kale Kahire'deki Mukattam dağının bir tepesinin üzerindedir. Eyyûbiler ve Memlûkler döneminde sultanların ikamet yeri olan Kal'atü'l-Cebel için bkz. Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 330-334; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. III, s. 372-379; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 23-24; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 201-206; Eymen, Fuad Seyyid, "Kahire", *DİA*, c. XXIV, Ankara 2001, s. 174; Ahmet Ali Bayhan, "Kahire Kalesi", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:10, Erzurum 2003, s. 7-41. Kal'atü'l-Cebel en-Nâsır Muhammed döneminde yenilenerek çehresi değişmiştir. Sultan buraya ikamet yeri olarak inşa ettiği el-Kasru'l-Ablak isimli saraydan başka mezâlim divanının görüldüğü ve törenlerin düzenlendiği Eyvan ile cami inşa etmiştir. Kalakaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. III, s. 373.

¹⁸⁷ Tıbâklar (=Atbâk, tekili:tabaka) Sultan Baybars tarafından Kal'atü'l-Cebel'de inşa edilen memlûklerin küttâbiye ve fûrûsiyye eğitimi aldıkları okullar olup daha sonra Muhammed b. Kalavun tarafından genişletilmiştir. Makrizi, *Hıtat*, c. II, s. 92, 213-21; Ayalon, "Kölelik Sistemi", s. 223; Levani, *A Turning Point in Mamluk History*, s. 13. Cengiz Kallek, "Tabaka", *DİA*, c. XXXIX, Ankara 2010, s. 288.

¹⁸⁸ Müslüman yapılip sünnet edilen ve büluğ yaşına kadar dini eğitim alan bir memlûk tıbak'a yerleştirilmeden önce Türkçe bir isim alır. Tıbâk'ta acemi olarak geldiğinde "ini" ismiyle sorumlu olduğu bir "ağa"nın kontrolünde hareket eder. Aynı efendinin memlûkleri "hûşdâşiye" adıyla zikredilir ki (*günümüzde* aynı yıllarda askeri okullara ve polis kolejlerine girenlerin yanı sıra aynı yıllarda askerlik yapanların *tertip-devre* kelimelerini kullanmaları gibi) ilerde görev aldıklarında birbirlerini kollayan bu insanlar arasında grup dayanışması söz konusudur. Bir aile ortamı için gerekli kavramların ihdas edilip birbirlerine kaynaşmaları için yarışların düzenlendiği, asabiyet bağlarının aşılandığı tıbaklarda *fûrusiyye* yani bir süvari için gerekli askeri eğitimler verilir. Bu eğitimler ferdi olmalarının yanı sıra kabak, çevgân (top oyunu), atıcılık gibi toplu yarışlar tertip edilir. Ayrıca azat oluncaya kadar evlenmelerine izin verilmez. Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 81-92.

¹⁸⁹ Tavâşî adındaki hadım edilmiş eğitimcilerdir. Ayalon, "Kölelik Sistemi", s. 227-228; Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 81-82.

¹⁹⁰ Makrizi bu konuyla ilgili şu bilgileri verir; "Devletin ilk döneminde memlûkler, anavatanlarından Mısır-Kahire'ye küçük çocukken getirilirdi. Genç memlûk kendi cinsinden yani ırkından olanlara tahsis edilmiş bir tabaka'ya yerleştirilirdi, çocuk yaşta memlûk bir hadıma teslim edilerek Kur'an-ı Kerim'den gerekli olan bilgileri öğrenmeye başlardı. Her grup öğrenci için Kur'an-ı, yazmayı, şeriataın temellerini ve duaları öğretmek amacıyla her gün gelen din hocası veya fakih vardı. Fakih yeni yetme memlûklere İslam dininin temel bilimlerini tekrar ederek öğretirdi. Memlûk yetişkin çağına gelince silah kullanma sanatını, yay ve mızrak kullanmasını öğrenmiş olurdu". Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 213-214; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 524-525; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 127-128.

vardır. Bir yerde kimliğinin izahı olan bu nisbeyi anlatacak güzel örneklerden birisi de İlhanlı hükümdarı Gazan'ın üçüncü Suriye seferi öncesi huzuruna gelen Memlûk elçisi Emir Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî ile aralarında geçen diyalogtur. İbn Devadârî'nin Emir Özdemir'den dinlediği bu konuşmada Gazan, adının üç isimden oluşmasının nedenini sorduğunda Özdemir şöyle cevap verir: “Biz küçükken tacirler bizi satın alıp Mısır'a getirir. Kendi adımızın yanında bizi getiren tacirin ismini de alırız. Yaşımız ilerlediğinde de bir lakabımız olur. Memlûk ismim *Özdemir*, tacirim *Mücîriddin*'dir. Büyüyüp insanlar arasına karıştığında (azat edildiğimde) *Hüsameddin* lakabını aldım, isimlerimiz benzediğinden karışmaması için bizi Mısır'a getiren tacire nisbet ediliriz” diyerek *Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî* olan isminin izahını yapar.¹⁹¹ Memlûkler bu örnekte olduğu gibi tacirlerinin nisbesinden başka genellikle memlûkü oldukları sultanın ya da emirin nisbesiyle anılırlar. Çalışma dönemimizde çok azının sağ olduğu Salih Eyyüb'ün memlûkleri *es-Sâlihî* ya da *es-Sâlihîyye* nisbesiyle anılırken Baybars'ın memlûkleri *ez-Zâhirî* ya da *ez-Zâhirîyye*, Kalavun'un memlûkleri *el-Mansûrî* ya da *el-Mansûrîyye* ve el-Eşref Halil'in memlûkleri de *el-Eşrefî* ya da *el-Eşrefîyye* nisbeleriyle zikredilirler. Emir Rukneddin Baybars b. Abdullah el-Mansûrî¹⁹² örneğinde olduğu gibi asıl adı Türkçe Baybars olup Müslüman olduktan sonra Rukneddin, memlûkü olduğu Kalavun'a nisbetle *el-Mansûrî* ve bütün memlûklerin babaları meçhul olduğu için “*Allah'ın kulu*” anlamında babasının adı Abdullah'tır. Çalışma konumuz en-Nâsır Muhammed'in memlûkleri *en-Nâsîrî* ya da *en-Nâsîrîyye* nisbesiyle anılırlar.

Bu bilgilerden sonra ıstılahi anlamda memlûk sözcüğü ile; “*Memlûk tacirleri tarafından özenle seçilip Mısır-Kahire'ye getirilerek memlûk kimliği ile yerleştirildiği tıbaklarda dini, askeri eğitimini tamamlayarak hiyerarşik bir düzen dâhilinde yükselerek idari ve askeri mevkilerde söz sahibi olan imtiyazlı bir sınıf*” kastedilir. Son olarak şu hususu belirtelim ki, hür bir asker olarak efendisine sadakati ölünceye kadar devam eder. Günümüzdeki bir subay ile tıbak'tan mezun bir memlûk'ün temel prensipte durumları aynıdır.¹⁹³

¹⁹¹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 71-72.

¹⁹² Baybars el-Mansûrî hakkında bkz. Safedî, *el-Vâfî*, c. II, s. 79-80; İbn Tağrıberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 474-475.

¹⁹³ Buradaki temel kastımız her iki tarafın çağlarına göre yaşadıkları ortamdır. Söz gelimi bir subay askeri lojmanlarda halkın içine pek karışmadan yaşamakta ve seyahatte iken ordu evlerinde konaklamakta devletin imkânlarından en iyi şekilde yararlanmaktadır. Yine yaşam boyu dikkat etmesi gereken kurallar, üstlerine ve astlarına karşı sorumlulukları vardır. Özetle bir itaat kültürü içinde görev

Devletin başı olan Sultan başta olmak üzere merkezde ve eyaletlerdeki idari kadrolar bu sistemden yetişmiş memlûk kökenli askerlerin elindedir. Her memlûk askeri dirayet, cesaret ve yetenek gerektiren sıra dışı bir teamül ile en üst idari mevkilerin kapısını aralama imkânı bulmakta, bahtı açık olanlar emirliğe hatta sultanlığa kadar yükselebilmektedirler. Memlûklerin bu gizemli yaşamı hür bir insan iken getirildiği Mısır'da en üst idari bir mevkie yükselen Hz. Yusuf'un¹⁹⁴ ibretlik yaşam hikâyesiyle benzerlikler barındırmaktadır. Dolayısıyla ailelerini terk ederek çocuk yaşta geldikleri Mısır'da ilâhi bir lütfâ mazhar olduklarına inanmışlardır.¹⁹⁵ Sultan Baybars el-Bundukdârî'ye (658-676/1260-1277)'a İlhanlı hükümdarı Abaka (663-680/1265-1282)'nın¹⁹⁶ ve Sultan en-Nâsır Muhammed hakkında İlhanlı hükümdarı Gazan Han (694-703/1295-1304)'ın soylu olmayıp köle asıllı olduklarını hâvi tahkîr edici ifadeleri¹⁹⁷ pek kâle alınmamıştır. Hatta Sultan Kalavun'un (678-

ve sorumluluk almaktadır. Bir memlûk de devletin imkânlarından yararlanan en üst kesim olarak efendisine ve hûşdâşlarına karşı sadakat göstermek mecburiyetindedir.

¹⁹⁴ Memlûk devlet yöneticilerinin durumuna örnek olarak Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Yusuf kıssasını gösterebiliriz. (Yusuf Suresi, 1-111). Yakup (a. s.)'ın oğlu Yusuf'a gösterdiği aşırı ilgisini kıskanan diğer kardeşleri Yusuf'u kuyuya atarlar. Mısır'a giden tacirler tarafından kuyudan çıkarılarak Mısır'da köle olarak satılır. Kur'an-ı Kerim'de uzunca bir anlatımla dile getirilen hadise aynı zamanda Yahudiler'in Mısır'daki yaşamlarının başlangıcını oluşturur. Günümüz maliye bakanlığının muadili olmasının yanında dönemin en üst idari bir birimin bir mevkinin başına geçen Hz. Yusuf, kölelikten sultanlığa yükselen Memlûk sultanlarına dini meşruiyet noktasında idol olduğunu düşünmek pek de uzak ihtimal değildir.

¹⁹⁵ Kaynaklarda bu konuda doyurucu bilgiler vardır. Büyük emirlerden birinin Sultan Baybars'a; "Allah seni Yusuf'un yerine koydu ve kullarının canı senin elinde" şeklindeki ifadesi söz konusudur. (İbn Muhayzil, *Zeylû'l-Müferricü'l-Kurûbi fî Ahbâr Benî Eyyub*, (Nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), Beyrut 2004, s. 89-90; Makrizi, *Sülûk*, c. III, 1125.) Yine en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un pahalılıktan dem vuran bir yabancıya, ata yurdundan uzakta yaşayan bir kimliğe sahip olduğuna işaret ederek; "Sen garip, ben garip; Yusuf es-Siddîk garip" sözü ile de Yusuf (a. s.)'a atıf vardır. Yusufî, *Nüzhe*, s. 297; Koby Yosef, "Mamluks and Their Relatives in the Period of the Mamluk Sultanate (1250–1517)", *Mamluk Studies Review*, XVI-2012, s. 65. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ulrich Haarmann, "Joseph's Law—The Careers and Activities of Mamluk Descendants before the Ottoman Conquest of Egypt," in *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Philipp and Haarmann, Cambridge 2007, s. 61.

¹⁹⁶ İlhanlı hükümdarı Abaka'nın (663-680/1265-1282) Memlûk sultanı Baybars'a gönderdiği elçi sultanın yüzüne; "Sen Sivas'ta satılmış bir memlûksün. Nasıl oluyor da kendini yeryüzünün hükümdarları ile bir tutuyorsun?" diyerek aşağılayıcı bir üslup kullanır. (İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 140; Makrizi, *Sülûk*, c. II, (Thk. M. Abdülkadir Atâ), s. 55-56.) Ayrıca söz konusu diyalogun İngilizce ve Türkçe versiyonları için bkz. Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, s.121; Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı. XVI, (2001), s. 39-40.

¹⁹⁷ Gazan Han (694-703/1295-1304) ordusunun başında 9 Rabiulahir 699 (3 Ocak 1300) Pazar günü Dımaşk yakınlarında konakladığında itaatını bildirmek için huzuruna gelen Dımaşk'ın önde gelenlerine kim olduğunu sorduğunda, *Şâh Gâzân b. Argûn Hân b. Abaka Hân b. Hulâgu Hân b. Tûlûy Hân b. Çingiz Han*, cevabını verirler. en-Nâsır Muhammed'in babasının kim olduğunu sorduğunda ise sadece "Elfi" cevabını alır. Gazan "Elfi'nin babası kim" diye sorduğunda ise hepsi sükût ederler. Gazan, en-Nâsır Muhammed'in bir memlûkün oğlu olduğunu kendisinin ise soylu

689/1279-1290) *el-Elfi*¹⁹⁸ lakabını sultan olduktan sonra da kullanmaya devam etmesi dikkat çekicidir.

2.en-Nâsır Muhammed Öncesi Memlûk Türk Devleti

Türk-İslam coğrafyasında Hristiyan Haçlı tehlikesinin yanında ortaya çıkan putperest Moğol tehdidi Türk-İslam dünyasında siyasi ve toplumsal istikrarı sarsıntıya uğratmıştır. Mısır ve Suriye bölgesinde Eyyûbi hanedanına mensup yerel idareciler arasında öteden beri var olan çekişmeler bu süreçle birlikte iyice derinleşmiştir. Böyle bir durumda memlûk birliklerinin yardımıyla tahta oturan son Eyyûbi sultanı Salih Necmedin Eyyüb (1240-1249) düşmanlarıyla mücadele etmek için sıradan birliklerden ayrı Nil nehrinin ortasında Ravza¹⁹⁹ adasına özel memlûk birliklerini yerleştirir. Sayıları sekiz yüz ila on bin arasındaki bu insanlar Moğol istilası sonrasında esir pazarlarına düşen Kıpçak ve Harezm kökenli Türkler'dir. Memlûkler kara ile bağlantıları kesilerek itina ile eğitilmişler, Sultan Salih Eyyüb'e nisbetle *el-Memâlikü's-Sâlihiyye* ya da Ravza adasının içinde olduğu Nil nehrine Araplar arasında Nil Denizi (Bahru'n-Nîl) denilmesinden hareketle de *el-Memâlikü'l-Bahriyye* yani Bahrî Memlûkler diye isimlendirilmişlerdir. Kısa sürede önemli askeri birliklerin başına geçen Bahrî Memlûkler ilk zamanlar efendileri Salih Eyyüb'ü güçlendirmişlerdir. Ancak, Mısır'ı ele geçirmek için sefere çıkan Fransa Kralı IX. Lois hanedan içi çekişmeden istifade ederek Dimyat'ı işgal etmiştir. Bu arada da Dimyat'ın düşmesinden memlûklerini sorumlu tutan Salih Eyyüb ağır hastalık sonrası vefat etmiş (23 Kasım 1249). Haçlılar Dimyat'ı işgal ettikten sonra Mısır içlerine doğru ilerleyerek el-Mansûra²⁰⁰ şehrine girmişlerdir. Ancak burada şehir içlerine dağılan haçlı birlikleri memlûkler tarafından imha edilerek tamamına yakını esir almışlardır. Esirler arasında Fransa Kralı IX. Lois'de vardır. Memlûklerin adını duyuran ve Mısır'da yeni bir siyasi teşekkülün ortaya çıkmasını

olduğuna işaret ederek en-Nâsır'ın sultanlığının meşruiyetinin olmadığını ima etmiştir. Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, s. 280.

¹⁹⁸ Arapça 'bin' rakamının karşılığı olan "*el-Elfi*" kelimesi Kalavun'un çok fahiş bir ücrete "bin dinara" satın alındığına işaretir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 3; Makrizî, *Sülûk*, c. I, s. 658; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VII, s. 325-326; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 470-472; a.mlf., "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 99-126.

¹⁹⁹ Ravza; Nil nehrinin yatağında bulunan büyük adalardan birisi olup Eski Kahire'nin yakınında Kasru'l-Aynî'ye doğru uzanmakta ve nehir ada ile Cîze arasında bütün genişliği ile akmaktadır. Aziz S. Atiya, "Ravza", *İA*, c. IX, İstanbul 1964, s. 639.

²⁰⁰ Mısır'da başkent Kahire'nin kuzeyinde yer alan bir şehirdir. Hamevî *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 211-212.

sağlayan bu zafer bereketli hilal topraklarında yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur.²⁰¹

Salih Eyyûb'den sonra Dimaşk'ta sultan ilan edilen Turanşah (1249-1250) Bahrî Memlûklerin kazandığı bu zaferi adeta görmezlikten gelerek onlara soğuk davranır. Bunun üzerine Salih Eyyûb'ün dul eşi Şecerü'd-Dürr ile anlaşılan Bahrî Memlûklerin önderlerinden Baybars el-Bundukdârî, Kalavun es-Sâlihî, Câmedâr Aktây ve Aybek et-Türkmânî'nin de aralarında bulunduğu bir grup memlûk, Farskûr'da²⁰² Turanşah'a suikast tertip ederler. Önce ahşap bir binaya sığınan Turanşah, bina ateşe verilince çareyi kendisini Nil'e atmakta bulur. Memlûklerin ısrarlı takibi ve yoğun ok atışları altında can verir.²⁰³

Bahrî Memlûkler son Eyyûbî sultanı Tûranşâh'ı devirdikten sonra efendilerinin dul eşi ve aynı zamanda huşdâşeleri²⁰⁴ Şecerü'd-Dürr sultane ilan edilir. İslam tarihinde ilk denebilecek bu hadise aslında memlûk kökenli askerlerin kendi devletlerini de kurmalarına imkân tanımıştır. Cariyelikten sultanlığa yükselen Şecerü'd-Dürr'ün melikeliği ile ilk olarak kendi hâkimiyetlerini de kurmayı başarmışlardır.²⁰⁵ Siyasi otoriteleri güçlü ve kudretli kılmak için istihdam edilen memlûkler zamanla siyasi bir otorite, devlet yönetecek muktedir bir güç, devletleşecek bir sistem haline gelir.²⁰⁶ Gasp yoluyla değişen iktidar aynı zamanda Mısır'da yeni bir Türk-İslam devletinin doğuşu anlamına gelmekte ve bunun yanında ileride saltanat değişimlerinin de nasıl olacağına örnek bir model teşkil etmektedir.

²⁰¹ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 436-439; a. mlf. , "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 100-101.

²⁰² Mısır'da Dimyat'ın yakınlarındaki bir köydür. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 228.

²⁰³ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 440-441; a. mlf. , "Memlûkler", s. 101; Kanat, "Suikastlar", s.25-29. Söz konusu hadiseler yaşanırken olayların seyircisi olan bir haçlı esiri yaşadıklarını daha sonra kaleme almıştır. Turanşah'ın katli için bkz. Jean De Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları* (Çev. Cüneyt Kanat), Ankara 2002, s. 143.

²⁰⁴ Huşdâş, efendileri aynı kimse olup birlikte eğitim alıp sultanın ya da emirlerin hizmetine girdikten sonra da arkadaşlıkları devam eden memlûklerdir. Burada huşdâş kelimesinin müennesi olan *huşdâşe* ile kastedilen, aynı efendinin yani Salih Eyyûb'ün memlûkü olmalarıdır. Zira kadın olduğu için *tibâkta* eğitim görmeyen Şecerü'd-Dürr'ün erkek olan memlûklerin huşdâşi olamaz. Kortantamer, "Şecer ud-Dürr'un İntikamı", s. 212-218; Cengiz Tomar, "Şecerü'd-Dürr", *DİA*, c. XXXVIII, Ankara 2010, s. 404-405; Ağır, A. Mesut Ağır, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan:Şecere d-Dürr İsmet ed-Din Umm-i Halil (1250)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol:3, Issue:13, 2010, s. 9-15. Huşdâşlık ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ayalon, "Kölelik Sistemi", s. 238-247.

²⁰⁵ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 101-102.

²⁰⁶ Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 44.

Şecerü'd-Dürr'ün (648-655/1250-1257) melikeliğine İslam aleminin tepkisi²⁰⁷ gecikmeyince Şecerü'd-Dürr, Atabekü'l-Asâkir²⁰⁸ İzzettin Aybek et-Türkmânî ile izdivaç yapmış ve böylece ilk Memlûk sultanı el-Melikü'l-Muizz İzzeddin Aybek (648-655/1250-1257)²⁰⁹ tahta oturmuştur. Bahrî Memlûklere mensup olmayan Aybek iç ve dış gâileleri²¹⁰ el-Bahriyye'nin yardımıyla bertaraf etmesine rağmen önce liderleri Farisüddin Aktay²¹¹ ile anlaşmazlığa düşerek bir komplo ile onu öldürmüştür (18 Eylül 1254). Daha sonra da devlete tek başına hâkim olma hırsı ve Şecerü'd-Dürr'e menfi tutumu Sultan Aybek'in hayatına mâl olmuştur (15 Nisan 1257).²¹² Aybek'ten sonra veraset yoluyla Memlûk tahtına oturan oğlu el-Melikü'l-Mansur Nureddin Ali b. Aybek (655-657/1257-1259) henüz on beş yaşındadır ve İslam dünyasının içinde bulunduğu tehlike korkunç boyutlardadır. Bu arada İlhanlı hükümdarı Hülâgu (654-754/1256-1265) Moğol Büyük Han'ı Mengü (649-657/1251-1259) tarafından İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'yu istilâ etmek üzere batıya gönderilmiştir.²¹³ Hülâgu, Bağdat'ı ele geçirerek Abbasi hilafetine son vermiş daha sonra da Suriye'ye yönelerek Memlûk Türk devletini tehdit etmeye başlamıştır. Tehlike karşısında iç hesaplaşmaları bir tarafa bırakan emirler çocuk yaştaki sultanın kifayetsizliğini hesaba katarak tahttan indirmişler ve saltanat nâibi Kutuz'un sultanlığında anlaşmışlardır. Kutuz, Ali'yi önce Dımaşk'ta hapsedirmiş daha sonra da Bizans'a sürgüne göndermiştir.²¹⁴ Bu davranışıyla muhtemelen

²⁰⁷ Halife el-Musta'sım Mısır'a gönderdiği mektupla emirleri ayıplamış "Orada erkek kalmadıysa, size buradan bir tane göndereyim" diyerek Şecerü'd-Dürr'ün melikeliğini kabul etmemiştir. Oysa bu kadın-melike unvan olarak Salih Eyyub'dan olup ölen oğlu Halil adına resmi belgelerde, sikkelerde ve hutbelerde "Ümm-i Halil el-Müsta'sımiyye es-Salihiyye, Müslümanların Müminlerin Annesi es-Salih'in Zevcesi" şeklinde ibâreler kullanmıştır. İbn Abdüzzahir, Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah (ö. 692/1293), *er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* (Nşr. Abdülaziz el-Huveytir), Riyad 1396/1976, s. 245; Makrizi, *Sülûk*, c. I, s. 368; İbn Tağrıberdî, *en-Nücüm*, c. VI, s. 373-376; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 102.

²⁰⁸ Memlûk orduları başkumandanı olup sultandan sonra ordunun sevk ve idaresinden sorumlu olarak günümüz *Genel Kurmay Başkanlığı* denginde ancak dönemi itibarıyla hem siyasi hem de askeri işlerde söz sahibi bir mevkidir. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 18.

²⁰⁹ Aybek hakkında bkz. Safedî, *el-Vâfi*, c. IX, s. 263-267; İbn Tağrıberdî, *el-Menhel*, c. I, s. 20-28.

²¹⁰ Bahrî Memlûkleri Haçlılar'dan sonra Eyyübi hanedanına mensupen-Nâsır Yusuf'a karşı da mücadeleyi kazanırlar ve Ürdün Nehrine kadar bölge Bahrî Memlûklerin idaresine geçer. Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 233.

²¹¹ Farisüddin Aktay (ö. 652/1254), hakkında bkz. Safedî, *el-Vâfi*, c. IX, s. 185-186; İbn Tağrıberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 502-504.

²¹² Kanat, "Suikastlar", s.25-29.

²¹³ Cüveynî, Alaaddin Ata Melik Cüveynî (ö.681/1238), *Tarih-i Cihan Güşa* (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2013, s. 497-498; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 13.

²¹⁴ Makrizi, *Sülûk*, c. I, s. 417-418; İbn Tağrıberdî, *Nücüm*, c. VII, s. 287.

Memlûk Türk devletinde veraset usulünün yerleşmesinin önünü kesen el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz (657-658/1259-1260)²¹⁵ kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre hilafet makamını yeniden ihdas edip saltanatını meşrulaştırmak istemiştir. Ancak Moğollarla savaş hali bu düşüncesini gerçekleştirmesine fırsat vermez.²¹⁶ Aynı zamanda Harezmsah ailesine mensup²¹⁷ olan Sultan Kutuz İslam âleminin kaderinde önemli bir yer tutan ve tarihin akışını değiştiren Ayn Câlût Savaşı'nda (3 Eylül 1260)²¹⁸ Memlûk ordusunun başında savaşa katılmıştır. Cesareti, zekâsı, dirayeti ve savaş alanındaki şecaatiyle kazandığı zaferle Moğollar'a tatmadıkları yenilgi acısını tattırması ve bir yerde geçmişin intikamını almıştır.²¹⁹ Yüzyılın başından beri Türk-İslam dünyasını yakıp yıkan en büyük istilâ hareketi ilk kez Memlûk Türkleri tarafından durdurulmuştur. Memlûkler bu zaferle İslam âleminin umudu olmuş, Moğollar'a ve Haçlılara karşı Müslümanların hamiliğini üstlenmişlerdir. Bu zaferin asıl yankısı ise kılıç hakkıyla elde edilen meşruiyet ve gerçek anlamda devletin kuruluş miladıdır.²²⁰ Memlûkler, bu zafer sonrası bereketli topraklar üzerinde, Nil havzasından Fırat'a, kutsal toprakları işgal ve istilâlardan kurtarıp hâkimiyetlerini pekiştirme çabasına girerler.

²¹⁵ Kutuz (ö. 658/1260) hakkında bkz. Safedî, *el-Vâfi*, c. XXIV, s. 251-254; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 74-77; Şehabeddin Tekindağ, "Kutuz", *IA*, c. VI, s. 1057-1060; İsmail Yiğit, "Kutuz", *DİA*, c. XXVI, s. 500-501.

²¹⁶ Abbasi hanedanından Ebu'l-Kasım Ahmed adında birisinin Irak'ın batısında bulunan Benû Mühennâ Araplarının yanına iltica ettiği haberi üzerine Sultan Kutuz o'nu Mısır'a getirterek Kahire'de halife ilan etmek düşüncesindedir. Yunûnî, *Zeylû Mir'tü'z-Zemân*, c. I, s. 485; Süleyman Özbek, "el-Melikü'z-Zahir Rukneddin Baybars Zamanı Memluk Devletinin Dini Siyaseti" *TİD*, Sayı, 9 (1994), s. 289-307.

²¹⁷ Kutuz'un annesi Sultan Celaledin Harezmsah'ın kızkardeşi olup babası da Celaledin Harezmsah'ın amcasının oğludur. Asıl adının Mahmud b. Memdûd olduğu nakledilir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXIX, s. 306-307; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 40.

²¹⁸ Tarihin akışını değiştirecek ölçüde önemli sonuçlara yol açan, İslâm medeniyetine sekte vuran Moğol istilasını durduran bu savaş hakkında bkz. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 49-51; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXIX, s. 302-304; Baybars Mansûrî, *Zübde*, s. 50-52; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 55-58; John M. Smith, Jr., "Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure?", *HJAS*, ILIV/2 (1984), s. 307-328; Fayed Hammâd Âşûr, *el-Alâkâtü's-Siyâsiyye Beyne'l-Memâlik ve'l-Muğûl fi'd-Devleti'l-Memlûkiyyeti'l-ülâ*, Kahire 1976, s. 51-59; Abdülkerim Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, c. IV, İstanbul 1994, s. 275-276; Süleyman Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 134-143; Ramazan Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, İstanbul 2013, s. 22-24.

²¹⁹ Bilindiği üzere başta Sultan Kutuz olmak üzere Memlûkler Moğol ordularının istilâ ettikleri bölgelerden esir pazarlarına düşerek memlûk sistemine dâhil oluyorlardı. Bu zaferle Memlûkler yerlerini yurtlarını yakıp yıkan ailelerini perişan eden Moğollardan adeta intikam almışlardır.

²²⁰ Süleyman Özbek, "Memlûklerde Meşruiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar: Sultanı Öldüren Sultan Olur", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 53, s. 158.

Memlûk Türk devletinin tarih sahnesindeki varlığını kabul ettiren Kutuz, selefinin kifayetsizliğini öne sürerek ele geçirdiği tahtın keyfini süremeden Ayn Câlût zaferinin kahramanlarından Baybars el-Bundukdârî ve arkadaşları tarafından düzenlenen bir suikastla öldürülür. Temelinde bir iç hesaplaşmanın yattığı bu suikast, önceden beri var olan ancak Moğol tehlikesiyle değiştirilmiş bir iktidar mücadelesinin²²¹ ve Kutuz'un zafer öncesi söz verdiği Halep nâibliğini vermemesi²²² gibi sebeplerle Baybars'ın bizzat sultanı öldürmesiyle son bulmuştur.²²³ Kutuz'un öldürüldüğünü duyan Atabek Farisüddin Aktay²²⁴ "O'nu hanginiz öldürdü?" diye sormuş, Baybars; "Ben" diye cevap vererek tahta oturmuştur. Hemen oracıkta sultanlığı herkes tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca Aktay "Saltanat Kal'atü'l-Cebel'de tahta oturmadan tamam olmaz" diyerek bir an evvel kalede tahta oturmasını hatırlatır.²²⁵ Bu durum daha sonra "sultanı öldüren sultan olur" şeklinde darb-ı mesel olmuştur.²²⁶

en-Nâsır Muhammed'ten sonra Memlûk sultanları arasında en uzun saltanatta kalma başarısı gösteren ve memlûk kökenli sultanların en büyüğü ve aynı zamanda devletin gerçek kurucusu kabul edilen el-Melikü'z-Zahir Rukneddin Baybars el-Bundukdârî (658-676/1260-1277)²²⁷ gerek devletin kuruluş aşamasında gerekse Ayn Câlût zaferinin kazanılmasında önemli bir paya sahiptir. Sultan olduktan sonra ilk

²²¹ Sultan Aybek saltanatta kendisine rakip olarak gördüğü Bahri memlûklerin lideri Farisüddin Aktay'ı Kutuz'un da aralarında bulunduğu emirler bir komplo ile öldürmüş ve bunun üzerine Baybars, Kalavun, Sungur ve el-Bahriye emirleri Suriye'ye kaçmışlardır. Makrizi, *Sülûk*, c. I, s. 391. Dolayısıyla Moğol tehlikesi ile ertelenen eski bir hesaplaşma yeniden gündeme gelmiştir.

²²² Yûnûnî, *Zeylû Mirâ'tü'z-Zemân*, c. I, s. 365; Makrizi, *Sülûk*, c. I, s. 426. Baybars verilen sözün yerine getirilmemesini de bahane ederek aslında Aktay'ın intikamını almıştır.

²²³ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 53-54; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXIX, s. 305-306.

²²⁴ Atabek Farisüddin Aktay (ö. 672/1273) hakkında bkz. Safedî, *el-Vâfi*, c. IX, s. 186-187; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 504-505.

²²⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 3-4; Makrizi, *Sülûk*, c. I, s. 436-437. Saltanat değişiminin sıradışı uygulaması hakkında bkz. Daniel Beaumont, "Political Violence and Ideology in Mamluk Society", *Mamluk Studies Review*, VIII-1, 2004, s. 218.

²²⁶ Özbek, "Meşruiyet Arayışları", s. 155-172.

²²⁷ Sultan Baybars (ö. 676/1277) ve saltanatu hakkında bkz. İbn Abdüzzahir, *er-Ravzü'z-zâhir fi sîreti'l-Meliki'z-Zahir* (Nşr. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad 1396/1976; İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi* (Trc. Şerafeddin Yaltkaya), İstanbul 1941; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXX, s. 3-235; Makrizi, *Sülûk*, c. I, s. 435-696; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VII, s. 175-258; Saîd Abdülfettah Âşur, *ez-Zahir Baybars*, Kahire 1963; M. Fuad Köprülü, "Baybars I", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, c. II, s. 357-363; Süleyman Özbek, *El-Melikü'z-Zahir Rukneddin Baybars hayatı ve faaliyetleri*, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 1988 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Kazım Yaşar Koprıman, "Baybars I", *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 221-223; Peter Thorau, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, (Trc. P. M. Holt), London 1992.

icraat olarak hilafet kurumunu Mısır'da yeniden ihdas etmesiyle dini meşruiyet²²⁸ sorununu halleden Baybars, 1265 Şubatında haçlılara karşı başlattığı askeri harekâta Kaysariyya, Yafa, Aslis ve Arsuf, 1266 yazında Safed ve Remle, 1268'de Antakya şehirlerini geri alır. Moğolların 1265, 1269, 1271 yıllarında yaptıkları saldırıları püskürtür. Moğollara karşı kazandığı Elbistan (1277) zaferi ile Suriye'nin büyük bir kısmını ele geçirir.²²⁹ Askeri başarıların verdiği özgüvenle orduda emirler için getirilen hiyerarşik düzen ve bu düzene uygun ikta' dağıtım sistemi, dört mezhebe uygun adlî sistemin tesisi²³⁰ ile Müslüman âlimlerin ve İslam âleminin teveccühünü kazanmıştır. Bunların yanında bir dizi idari ve askeri düzenlemeler²³¹ ve disiplinli işleyen memlûk sistemi Memlûkler devletini bölgenin en güçlü ve uzun ömürlü devletleri arasına taşımıştır. Sultan Baybars bu uygulamalarının yanında merkezde ve eyaletlerde yaptığı icraatlarla bir yerde devletin gerçek kurucusudur.²³² Moğol istilasından kaçan mülteci Türkmen gruplarını Gazze ile Antakya arasına ve Çukurova bölgesine, haçlıların işgal ettiği yerlere yerleştirerek bölgenin günümüze değin yansıyan demografik yapısını şekillendirmiştir. Seleflerinin taht mücadelesiyle geçen kısa dönemlerinin aksine uzun süren istikrarlı devri devletin kuruluş aşamasını tamamlayarak yükselme dönemine girdiği bu dönem bölgenin en güçlü siyasi aktörü olduğu parlak yıllardır. Baybars, genellikle Suriye'de geçirdiği zamanının tamamını cihat hareketlerine adayarak sıkıntılara gark olmuş ümmetin imdadına koşmuş ve Türk-İslam aleminde eşine az rastlanır bir asker olarak anılmayı hak etmiştir.

²²⁸ Halife *el-Müstensır Billah Ahmed Ebu'l-Kasım* 9 Haziran 1261 günü Sultan Baybars tarafından karşılanır. Başta devlet ricali, ümera ve kadılar olmak üzere karşılamaya gelenler arasında Müslümanlardan başka ellerinde İncillerle Hristiyanların, Tevratlarla Yahudilerin de göz kamaştırıcı karşılama merasimine katıldıklarından kaynaklar bahsetmektedir. İbn Abdüzzahir, *er-Ravzü'z-zâhir fi sîreti'l-Meliki'z-Zahir* s. 275; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 60-61; İbn Devâdarî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 73; Makrizî, *Sülûk*, c. I, s. 449; Özbek, "Meşruiyet Arayışları", s. 293. Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, hilafet makamı güçlü olanın Sultan olduğunu onaylamaktan öteye gitmemiştir. Ancak Memlûk sultanı Baybars ortaçağın bu en büyük dini-siyasi kurumunu Mısır'da yeniden ihya ederek İslam âlemi nezdinde hem büyük bir saygınlık kazanmış hem de yapmak istediği askeri ve siyasi hareketlere meşruiyet kazandırmıştır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. P. M. Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", (Ter. Samira Kontantamer), *Bellekten* LII, 202, 1988, s. 227-246.

²²⁹ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 105-106.

²³⁰ Daha önce sadece Maliki mezhebine uygun adli bir sisteme sahip Mısır'da Sultan Baybars Hanefî, Şafî ve Hanbelî fikhını da uygulamıştır. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 35. Bu uygulamanın ilki olarak Suriye'de Nureddin Zengî'nin dört mezhebe uygun kadı tayinini ve Mısır'da Bahrî Memlûkler'in kurucusu Eyyübî sultanı Melik Salih Eyyüb tarafından dört mezhebe göre hukuk eğitimi verilen medreselerin inşasıyla sünni İslam dünyasını kucaklayan bir anlayışı ortaya koymuştur. Levanonî, "The Mamluks in Egypt and Syria.", s. 241.

²³¹ Levanonî, *A Turning Point in Mamluk History*, s. 6.

²³² Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 106.

Yaşamından sonra “*Mısır Aslanı*” olarak anılmış, hikâyeleri destansı öykülerle nesilden nesle aktarılmıştır. Devletin gerçek kurucusu olan Baybars dönemi ile birlikte adını Türklükten²³³ meşruiyetini de başta hilafet olmak üzere İslamî kurumlardan alan²³⁴ Memlûk Türk Devleti tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Baybars’dan sonra oğulları Berke ile Sülemiş sırayla tahta otururlar. el-Melikü’s-Saîd Berke (676-678/1277-1279)²³⁵ babası Baybars’ın isteği doğrultusunda sultan olsa da büyük emirleri gücendirince tahtan uzaklaştırılarak kimse ile yazışmaması şartıyla Kerek’e gönderilmiştir.²³⁶ Yerine kardeşi el-Melikü’l-Adil Bedreddin Sülemiş (678-1279)²³⁷ otursa da abisi ile aynı kaderi paylaşarak²³⁸ tahttan uzaklaştırılmış kısa bir süre sonra da Kalavun tahta geçmiştir. Kalavun her iki sultan döneminde aktif görevler almış ve Atabek’i olduğu yedi yaşındaki Sülemiş’i

²³³ Memlûk devleti tarihini anlatmaya başlayan dönemin müellifleri bu devletin adını eserlerinde *Devletü’l-Türk* (=Türk Devleti) ya da *ed-Devletü’l-Türkiyye* (=Türkiye Devleti) diye tanımlarlar. Nüveyri (ö. 1333), *Nihaye*, c. XXIX, s. 267; İbn Kesir (ö. 1373), *el-Bidaye*, c. XVII, s. 308; İbn Haldun (ö. 1406), *İber*, c. V, s. 426; Kalkaşendî (ö. 1418), *Subhu’l-A’sâ*, c. IV, s. 6; Makrizî (ö. 1442), *el-Hitât*, c. II, s. 208, 211, 215, 218, 220; İbn İyas (ö. 1524), *Bedâi’ü’z-zuhûr*, c. I, s. 288. Ayrıca daha da önemlisi dönemin çağdaş müellifleri eserlerine *ed-Devletü’l-Türkiye* (=Türkiye Devleti) ismini vermişlerdir. Bu konuda bkz. Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325)’nin *et-Tuhfetü’l-Mülûkiyye fi’d-Devleti’l-Türkiye’si*, İbn Devâdârî (ö. 1335 sonrası)’nin *ed-Dürretü’z-Zekiyye fi Ahbari’d-Devleti’l-Türkiye’si*, İbn Habib (ö. 1377)’in *Dürretü’l-Eslâk fi Devleti’l-Etrâk’ı*, İbn Dokmak (ö. 1407)’in *en-Nüfhatü’l-miskiyye fi’d-Devleti’l-Türkiye’si* öne çıkan eserlerdir. Ayrıca ismi meçhul bir müellifin *Tarihu’d-devleti’l-Türkiyye (650-805/1252/1402)* [Cambridge, U. L. Ms. Qq. 147] adlı eserinin adı *Türkiye Devleti Tarihi* anlamını taşır. Çalışma dönemimizde yaşamış olan Ebu Hayyân (ö. 745/1344)’ın devletin konuşma dili olan Türkçe’yi anlamak için kaleme aldığı, *Kitâbü’l-İdrâk li-Lisani’l-Etrak’ı* söz konusudur. Ayrıca Memlûkler döneminde Türkçe’yi anlamak için yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Recep Toparlı, “Kıpçak Dili ve Edebiyatı”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 814-821. Zeki Velidi Togan, Memlûkler’in 1250-1382 yılları arasında hükümet sürenleri *Türk Memlûkleri* olarak tesmiye ederken (Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 179) Şehabeddin Tekindağ, *Türk Memlûk Devleti* (Tekindağ, Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 27-28) olarak isimlendirmiştir. Ayrıca Memlûkler dönemine dair Türk kültürü hakkında bkz. Kortantamer, “Memlûklerde Türk Kültürü”, s. 173-190.

²³⁴ P. M. Holt, Memlûklerin hilafet kurumunu Mısır’a taşımalarını seremonik bir hadiseden öte Halife-Sultan ilişkisinin yani karşılıklı biat ve yemin ahitleşmesinin Memlûk saltanatını meşrulaştırdığı gibi işgal altındaki Müslüman toprakları almak ve cihanşümul bir devlet yapısıyla hareket etme zorunluluğunu da beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır. P. M. Holt, “Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı”, s. 227-228.

²³⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXX, s. 236-255, c. XXXI, s. 15-17.

²³⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXX, s. 255.

²³⁷ Hayatı hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXX, s. 255-256; a. mlf. c. XXXI, s. 16, 135-136; İbn Tağriberdî, *el-Menhal*, c. VI, s. 13-14.

²³⁸ Baybars’ın oğlu Berke de saltanattan azledilerek kimse ile yazışmaması şartı ile Kerek’e gönderilmiştir. Yerine tahta oturan kardeşi Sülemiş te üç ay sonra azledilerek önce Kerek’e daha sonra Kalavun tarafından Kahire’ye getirilmiş ve el-Eşref Halil döneminde de uzun zamandır tutuklu bulunan diğer kardeşi Hıdır ve Annesi ile İstanbul’a sürgün edilmişlerdir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXX, s. 255, c. XXXI, s. 15-17, 135-136; İbn Tağriberdî, *el-Menhal*, c. VI, s. 13-14. Baybars’ın kızlarından birisi ile evli olan Lâcîn Sultan olduktan sonra İstanbul’da vefat eden Sülemiş’in mumyalanmış naşı ile beraber annesi ve kardeşini Kahire’ye getirtir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 207.

saltanattaki yetersizliğini öne sürerek saltanattan uzaklaştırmış ve kendisi oturmuştur.²³⁹ Kalavun (678–689/1279–1290) Baybars'ın memlûklerinin devlete tamamen hâkim olması ve müsait zamanın gelmesini beklediği yönünde yorumlanacak bu tavrı sorunsuz şekilde Sultan olmasını sağlamış hatta üç asra yakın hüküm sürmüş Memlûk Türk devletinde Kalavun'dan sonra iki oğlu ve torunları tamamen tesadûf olarak değerlendirebileceğimiz dönemin şartları gereği Mısır'da sultan olmuşlardır (1279-1382).²⁴⁰ el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun el-Elfi (678-689/1279-1290)²⁴¹ Sultan Baybars'dan sonra Memlûk Türk devletinin ikinci büyük sultanıdır. Baybars gibi Borçoğlu sülalesine mensup halis Kıpçak Türk'ü olan Kalavun²⁴² bin dinara satın alındığı için *el-Elfi* nisbesiyle meşhur olmuştur.²⁴³ Selefî Baybars'ın siyasetini aynen devam ettiren Kalavun, Suriye bölgesine ısrarla saldıran Abaka (663-680/1265-1282) komutasındaki Gürcü ve Ermeni askerlerinin de katıldığı müttefik Moğol İlhanlı ordusunu II. Humus Savaşı (30 Ekim 1281)'nda²⁴⁴ hezimete uğratarak Halep ve çevresini Memlûk topraklarına katmıştır. Abaka yenilgi üzerine kahrından ölmüş ve yerine geçen Ahmet Teküdar (680-682/1282-1284)'ın müslüman olmasıyla ilişkiler kısa süreliğine de olsa sakinleşmiş hatta barış girişimleri için mektuplaşmalar söz konusu olmuştur.²⁴⁵

²³⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 658.

²⁴⁰ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 107.

²⁴¹ Sultan Kalavun (ö. 689/1290) hayatı ve saltanat dönemi hakkında bkz. İbn Abdüzzahir, *Teşrifü'l-eyyam ve'l-usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansur* (Nşr. Murad Kamil), Kahire 1961; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 231-303; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 48-135; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 663-756; *el-Hutat*, c. II, s. 238; Sobermheim, "Kalavun" *İA*, İstanbul 1977, c. VI, s. 121-123; M. Hamza İsmail el-Haddad, *es-Sultanü'l-Mansur Kalavun*, Kahire 1413/1993; Ali Aktan, "Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", *Belleten*, Cilt LIX- Sayı:226, Aralık 1995, s. 605-620; Linda Northrup, *From slave to sultan: The career of al-Mansûr Qalawun and the consolidation of Mamluk rule in Egypt and Syria (678–689 A. H. /1279–1290 A. D.)*, Stuttgart 1998; İsmail Yiğit, "Kalavun", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, Ankara 2001, s. 227-228; S. Hilmi Özkan, "El-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi hayatı ve faaliyetleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1999; Ağır, Mesut, "Memlûk tarihçilerine göre Sultan Kalavun dönemi siyasi olayları", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2004.

²⁴² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 3; *Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük*, Ankara 1993, s. 663.

²⁴³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 3.

²⁴⁴ A. Mesut Ağır, "Sultan Kalavun Devri Memlûk-İlhanlı Münasebetleri II. Humus Savaşı H. 679/M. 1281", *Akademik Bakış*, S:15, Ekim 2008, s. 1-10.

²⁴⁵ İbn Abdüzzahir, *Teşrifü'l-Eyyâm*, s. 6-8; Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbâr*, s.107; *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, s. 610; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 133; Vassaf, *Tahrîr-i Târih*, s. 71; Baybars Mansûrî, *Zübde*, s. 219; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 249; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 60; Makrizi, *Süluk*, c. II (Thk. M. Abdülkadir Atâ), s. 157-158; Cüneyt Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti'ndeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S:12, (2002), s. 233–247.

Memlûk sultanı Kalavun başkent Kahire’de yaşanan taht mücadelelerini dikkate almış olmalı ki, saltanatının ilk yıllarında yaklaşık 1282 yılında memlûkleri arasından kendisine sadakatle bağlı yeni bir grup oluşturmuş ve bunları kale buçlarına yerleştirmiştir. Kalavun’un bu birliği tesis etmesindeki amacı, siyasetteki muhtemel hasmı ve aynı zamanda mensubu olduğu Bahrî Memlûklarının nüfuzunu kırmak, kendi saltanatını güçlendirmek ve kendisine itaatte kusur etmeyecek bir grup oluşturmaktır. Bunun için on iki bin memlûkü²⁴⁶ arasından seçtiği genelde Kafkas kökenli memlûklerini Kal’atü’l-Cebel burçlarına yerleştirir. Son zamanlarında sayıları üç bin yedi yüzü bulan seçkin memlûk birliğine ikamet ettikleri yere nisbetle Burcî memlûkleri (el-Memâlikü’l-Burciyye) denilmiştir.²⁴⁷ Bahrî memlûkler gibi halka karışmayan kale içinde burçlarda yaşayan bu memlûk grubu için Makrizi, Kalavun’un “Benim, çocuklarım ve Müslümanlar için bir sur ve kale gibi koruyucu olsunlar”, dediğini nakleder.²⁴⁸ el-Eşref Halil babasının yolundan giderek sayılarını artırdığı Burcî memlûklerinin gece kalmamaları şartıyla kaleden çıkıp çarşıya çıkmalarına izin vermiştir. el-Eşref Halil’in katli sonrası ilk kez siyasette adlarını duyuracak olan bu birlik özellikle en-Nâsır Muhammed’in ikinci saltanat döneminden üçüncü saltanat döneminin başlarına kadar devletin en önemli askeri unsuru olarak öne çıkacaklar ve bu dönem siyasi olaylarına sık sık müdahil olacaklardır.

Kalavun döneminde yaşanan en önemli iç hadiselerden birisi Suriye’de Kalavun’un sultanlığını tanımayan Dımaşk nâibi Şemseddin Sungur el-Aşkar²⁴⁹ meselesi olmuştur. Kalavun bunun üstesinden geldikten sonra fetih hareketlerine aralıksız devam etmiş, haçlı işgali altındaki Merkab Kalesi (1284), Merakiye Kalesi (1286), Lâzikiyye (1287) ve Trablus’u (1289) fethetmiştir. Son haçlı kalıntılarının elinde bulunan Akka’yı ele geçirmek için başlattığı sefer hazırlıklarını tamamlayamadan 10 Kasım 1290’da vefat eder.²⁵⁰ Kalavun halefi olarak görmek istediği büyük oğlu es-Salih Ali daha sağlığında iken vefat ettiği için²⁵¹ kardeşi el-

²⁴⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 113; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 85-86.

²⁴⁷ Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 213; a. mlf. , *es-Süluk*, c. I, s. 756; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. VIII, s. 330. Burcî memlûkleri için bkz. Kazım Yaşar Koprıman, “Burciyye”, *DİA*, c. VI, Ankara 1992, s. 419-420; a. mlf. , “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, s. 500-506; Kanat, “Baybars el-Çaşnığır”, s. 102-103.

²⁴⁸ Makrizi, *Hutat*, c. II, s. 213.

²⁴⁹ Sungur el- Aşkar (ö. 692/1293) hakkında bkz. İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 87-95.

²⁵⁰ Koprıman, “Mısır Memlûkleri”, *Türkler*, s. 106-107.

²⁵¹ Sultan Kalavun’un oğulları Ali ve Halil’in veliahd olduklarına dair belgeler Kalkaşendî de vardır. Kadı Muhyiddin b. Abdüzzahir’in kaleme aldığı menşûrlar için bkz. Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, c. X, s. 166-177.

Melikü'l-Eşref Selahaddin Halil b. Kalavun (689-693/1290-1293)²⁵² Kalavun'un yerine tahta oturur (11 Kasım 1290). Kalavun'un sultan olmasına sıcak bakmadığı²⁵³ oğlu el-Eşref Halil'in kısa saltanat döneminde öne çıkan en önemli vakıa Akka'nın fethi (18 Mayıs 1291) ve son haçlı kalıntılarının temizlenmesidir.²⁵⁴ Ebü'l-Fidâ'nın müşahedelerini anlattığı Akka'nın zorlu kuşatmasında²⁵⁵ en ağır savaş donanımlarıyla karada ve denizde haçlılara karşı yoğun çarpışmalar yaşanmış, kuşatmada yüz arabanın çektiği²⁵⁶ bin tekerlekli mancınık²⁵⁷ kullanılmıştır. Akka fatihi el-Eşref Halil dönemi Sur, Sayda, Aslis, Antartus ve Rumkale'nin fetihlerinin gerçekleştiği bir devirdir. Tehlikenin üzerlerine geldiğini gören Çukurova Ermenileri el-Eşref Halil ile anlaşma yaparak Sis bölgesindeki Behisni (Besni), Maraş ve Telhamdun kalelerinin teslimine razı olurlar.²⁵⁸ el-Eşref Halil askeri yönden bu denli parlak bir saltanata sahip olmasına rağmen onun kişisel kaprisleri²⁵⁹ hayatına mal olmuş tarih eşine az rastlanan, seleflerini kıskandıran bu fatihin vahşi bir cinayete kurban gidişine tanıklık etmiştir.

Sultan el-Eşref Halil 693 yılının başında (Aralık 1293) İskenderiye'ye gitmek için yola çıkar. Yol üzerinde iken avlanmak için Cize²⁶⁰ taraflarına yönelir. Tarâne'ye geldiklerinde vezir İbn Selus sultanın yanından ayrılarak maiyetiyle

²⁵² Sultan el-Eşref Halil (ö. 693/1293) hakkında bkz. İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 301-352; İbn Kesir, el-Bidaye, c. XIII, s. 316-335; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 756-793; *el-Hıtat*, c. II, s. 238-239; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 3-41; Ekrem Hasan el-Ulebî, *el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun*, Beyrut 1987; Abdülkerim Özyayın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, c. XV, İstanbul 1997, s. 319-320; Mustafa Kılıç, "Memlûk Sultanı el-Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri", *C. Ü. İ. F. D.* XIV/1-2010, s. 133-171.

²⁵³ Kalavun oğlu Halil'in tutum ve davranışlarını beğenmediği gerekçesiyle "Müslümanların başına Halil'i tayin etmem" diyerek veliahdlık taklidini imzalanmamıştır. Ancak daha sonra sultan olan el-Eşref Halil babasının vermediğini Allah'ın kendisine verdiğini, söylediği nakledilir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 115; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 756.

²⁵⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 278-282; a. mlf., *et-Tuhfe*, s. 126-126; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 308-310; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 124-127; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 766; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 249.

²⁵⁵ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 359-360.

²⁵⁶ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, 359; Kılıç, "Eşref Halil", s. 145.

²⁵⁷ Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 212.

²⁵⁸ Kılıç, "Eşref Halil", s. 152-156.

²⁵⁹ el-Eşref Halil sultan olduktan sonra babasının nüfuzlu emirlerini ve önemli devlet adamlarını arka plana itmesi, hislerine mağlup, heyecanlı, aniden karar veren kişilik yapısıyla emirlerin kendisini devirmek için gizliden gizliye fırsat gözlemelerine sebep olur. İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 27.

²⁶⁰ Cize, Nil nehrinin batı kıyısında Kahire'den İskenderiye'ye giderken yol güzergâhında uğrak yerlerden bir yer olup piramitler bölgesini de içine alan bir yerleşim birimidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 200; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. III, s. 392; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 205-206.

İskenderiye'ye yönelir. Amacı İskenderiye'ye varıp burada hazırlık yapmaktır. Bu arada vezir, saltanat nâibi Baydara aleyhinde sultana şikâyetçi olur. Sultan el-Eşref Halil saltanat nâibi Baydara'yı üst düzey emirlerin de hazır bulunduğu bir mecliste çok kötü azarlaması gelişmelerin önünü açar. Maiyetinde birkaç memlûkü ve av kıyafetiyle sultanın hazırlıksız durumunu fırsat bilen emirler Baydara önderliğinde 12 Muharrem (13 Aralık) Pazar günü ikindi vaktine yakın Teruce'de sultana suikast düzenleyerek elim bir şekilde öldürürler.²⁶¹ Maktül Sultan el-Eşref Halil'in kanı kurumadan Baydara önce *el-Melikü'l-Kâhir* daha sonra da *el-Melikü'l-Evhad* ünvanıyla aynı gün sultan ilan edilir.²⁶² Makrizi, sultanın katillerinden Baydara'nın cebinden “*Ramazan'da şarap içen, fasıklık yapan, namaz kılmayan kimsenin katledilmesi hususunda fukahanın görüşü nedir? Cevap olarak da, öldürülür ve katiline günah olmaz*” yazılı pusulanın çıktığından söz eder.²⁶³ Suikast sonrası gelişmeler suikastçıların istediği şekilde gitmez. Bu durum aslında suikastı tertipleyenlerin iyi organize olamadıklarını gösterdiği kadar Kalavun ailesi dışından birisinin tahta oturması için şartların henüz müsait olmadığını gösterir. Sonuçta da başta Baydara olmak üzere suikastçıların birçoğu el-Eşref Halil'in memlûkleri tarafından öldürülür.

3. Memlûk Türk Devleti'nde Saltanat Yapısı

Memlûk kökenli askerlerin yönettiği Memlûk Türk devleti kendine özgü saltanat yapısı²⁶⁴ ve merkezi (üniter) devlet yapısı ile öne çıkar. Memlûk kökenli askerler ortaçağ İslam devletlerinde sultanın ve emirlerin hizmetinde askerler iken Memlûk Türk devletinde devletin sahibi olan seçkin bir sınıf olmuştur. Dolayısıyla

²⁶¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 295-296; a. mlf. , *et-Tuhfe*, s. 136; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 162-163; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 366; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 792-793; *el-Hitat*, c. II, s. 239; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 16-18; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 167; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 90-91; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 345-347. Dönemin çağdaş müellifi İbn Devâdârî, vezir İbn Selus ile Baydara arasında devamlı bir mücadele olduğundan bahsederek vezir'in ve sultan'ın öfkelendiği kimselere sahip çıktığı onları kendi tarafına meylettirdiğini anlatır. Son olayda da fitnenin asıl sebebi olarak, sultanın İskenderiye'deki iktalarına Baydara'nın el koyduğuna dair vezirin ulaştırdığı haberlerin tahrikiyle ümeranın huzurunda muhakeme edilen Baydara'ya sultanın kamçı ile vurmasını, hakaret edip kovmasını gösterir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 346; Kanat, “Suikastlar”, s. 34-39.

²⁶² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 165; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 790.

²⁶³ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 792-793.

²⁶⁴ Memlûk saltanat yapısı ile ilgili bkz. P. M. Holt, “Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı”, s. 227-246; Kortantamer, “Memlûklerde Devlet Yönetimi”, s. 27-45; Amalia Levanoni, “The Mamluk Conception of The Sultanate”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26, No. 3 (Aug. , 1994), s. 373-394.

devlete hâkim bir hanedanın oluşmaması memlûk kökenli emirlere saltanat yolunu açtığı gibi kanlı iktidar değişimlerini de beraberinde getirmiştir. Bunun yanında saltanat makamının güçlü emirlere açık olması sultan adaylarının her zaman kendilerini güçlü tutma istek ve arzuları içerisindeki hasımlarına dışarıda da devlet düşmanlarına karşı daima hareketli askeri bir yapının mevcudiyetini sağlamıştır. Ancak bu kanlı iktidar çekişmeleri devletin son dönemlerinde de aksine bir durum arz ederek devletin çözülmesine yol açan en önemli amillerden birisi olmuştur. Bu yönüyle saltanat şekli döneme ve bölgeye mahsus şartlar taşıyan özel bir durumdur. Dolayısıyla merkezi bir bölgede, hareketli bir coğrafyada içeride ve dışarıda amansız mücadelelerin ortasında devletin istikrarı güçlü bir sultanın kanatları altında mümkün olmuştur.

Tamamen Türkler idaresinde olan ve *Bahrî Memlûkler* adıyla da isimlendirilen²⁶⁵ Memlûk Türk devletinin (648-784/1250-1382) ilk yılları devletin saltanat yapısının da şekillendiği bir dönem olmuştur. Açıkcası memlûk asıllı emirler saltanat makamını ya gasp ederek ele geçirmişler ya da saltanat veraset yoluyla el değiştirmiştir. Ayrıca etkinliği tartışılabilir halef-selef olan sultanlar arasında ve sultanlar ile emirleri arasında evlilikler yoluyla akrabalıkların tesis edildiği de görülmüştür.²⁶⁶ Sultanın otokrat kişiliğiyle bağlantılı olarak monarşik bir idareyi andıran Memlûk sultanının tahtını koruması hûşdâşlarının ve memlûklerinin gücüyle var olduğundan uygulama olarak oligarşik idari bir yapıyı andırmaktadır.

Ortaçağ İslam devletlerinde tahta oturan sultanın Allah'ın takdiri ile tahta oturduğuna dair inanç²⁶⁷ Memlûk Türk devletinde de değişmez. Türk devlet felsefesinde sultan olmak için ileri sürülen “*Tanrı bağışı*” yani “*Tanrı tarafından kendisine verilen kut* (devlet, baht, iyi, talih)’tan dolayı hükümdarın hâkimiyet

²⁶⁵ Makrizi tarafından yapılan bu taksimat için bakınız. Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 232.

²⁶⁶ Memlûk Türk devletinde halef selef ilişkilerinde dikkat çeken öğelerden birisi de siyasi evliliklerdir. Altın Orda Hanı Berke Han'ın kızı ile evlenen Baybars devletlerarası yaptığı bu siyasi evliliği üst düzey emirleri arasında da yapmıştır. Baybars ve Kalavun'un bacanak oldukları bir durum da bu dönemde Memlûkler'e iltica eden bir grup Vafidiye'nin lideri Karamun Ağa'nın kızlarıyla her ikisinin evliliğidir. Kalavun'un çok sevdiği oğlu Ali'nin annesi olan ve ismi kaynaklarda zikredilmeyen ilk eşi ile 664 Muharrem (1265 Kasım) ayında yaptığı görkemli düğünün bütün masrafını aynı zamanda hûşdâş olan Sultan Baybars karşılamıştır. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 56; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 542. Karamun'un diğer kızıyla da Baybars'ın kendisinin evlendiği görülmektedir. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 56. Sultan Baybars ile Kalavun'un akrabalık ilişkileri Baybars'ın oğlu Berke ile Kalavun'un kızı Gaziye'nin 674/1276 yılındaki evliliği ile daha da ilerlemiştir. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 83; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 623.

²⁶⁷ “De ki: "Mülkün sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin; dilediğinden çekip alırsın; dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın; iyilik elindedir. Doğrusu Sen, her şeye kadir'sin””. Kur'an-ı Kerim, 3:26.

sağladığı inancı²⁶⁸ bu dönemde de meşruiyetini korumuş²⁶⁹ ve aynı zamanda “güçlü olan sultan olur” şeklinde tezahür etmiştir. Memlûk Türk devletinin kuruluşundan itibaren bir hanedanın oluşmaması²⁷⁰ orijinal idari bir yapıyı doğurmuştur.²⁷¹ Çalışma konumuz süresince yaşanan taht kavgalarına açıklık getirmesi için en-Nâsır Muhammed öncesi saltanat değişimlerine değinmek yerinde olacaktır.

Memlûk Türk devleti taht değişikliğinde değişmeyen kurallar söz konusudur. Boşalan taht, ya ölen sultanın oğlu tarafından ya da istişare sonrasında en güçlü emir tarafından doldurulur. Ölen sultanın oğlunun Sultan seçilmesi üst düzey emirlerin kendi aralarındaki iktidar ve güç dengesini gözeterek zaman kazanma amacıyla başvurdukları geçici bir çözüm yoludur. Saltanat makamında olası rakiplerini sindiren ve şartların oluştuğuna inanan kıdemli emirlerden birisi hûşdaşlarının ve memlûklerinin gücünü arkasına alarak genç sultanı azleder ve tahta oturur.²⁷² Sultanların tahtı terk etmesi iki seçenekten biri ile ya Memlûk Türk devletine özgü siyasi cinayetler ya da babasının yerine geçen kıdemli emirlerin kontrolündeki kukla sultanların azledilmeleri şeklindedir. Memlûkler’de irsiyete yani soy dayanışmasına dayanmayan²⁷³ genelde güç zoruyla yer değiştiren saltanat, mevcut sultanın devlet

²⁶⁸ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 2006, s. 113-116; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 355-370; Ali Aktan, “Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9, Erzurum 1990, s. 270.

²⁶⁹ Memlûk müelliflerinden Halil b. Şahin, saltanatın ilâhî kaynaklı olduğunu ve sultanın Allah tarafından seçildiğini vurguladıktan sonra sultan, "hutbenin, kılıcın ve kalemin sahibidir" sözleriyle, sultanın tebaasını yönetmekle görevli olduğunu ifade eder. Ve yine halifelikte var olan inancı tekrarlayarak, sultanın Allah’ın halifesi ve gölgesi olduğuna işaret eder. Şunu da açıkça ifade etmeliyiz ki, memlûklerde sultanın belli bir soydan gelme anlayışı mevcut değildir. Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 53-67; Süleyman Özbek, “Zübdetü’l-Keşfi’l-Memâlîk’de Türk Devlet Telâkkisinin Yansımaları”, *GEFAD*, Cilt, 29, (Prof. Dr. Reşat Genç’e Armağan sayısı), s. 82-94.

²⁷⁰ Bahri Memlûkler (1250-1310) döneminde hanedan oluşturma çabaları kuruluşundan itibaren var olan Memlûk geleneğiyle bağdaşmayınca teşebbüsler boşa çıkmıştır. P. M. Holt, "Succession in the Early Mamluk Sultanate," *Deutscher Orientalistentag 16*, (1985): s. 146, 148; a. mlf, "The Structure of Government in the Mamluk Sultanate," in *The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, ed. P. M. Holt (Werminister, 1977), s. 46. Çalışma dönemimizi de hâvî Kalavun Hanedanının (1279-1382) oluşumundan söz edilse de bu dönem (1250-1310) Kalavun (1279-90), el-Eşref Halil (1290-93) ve en-Nâsır Muhammed’in III. dönemi (1309-1340) dışında çoğunlukla emirler oligarşisine karşı sultanın sembolik olarak tahta oturmasından öteye gitmemiştir. P. M. Holt, "The Position and Power of the Mamluk Sultan," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 38, 2 (1975), s. 240.

²⁷¹ Halife Müstekfi Billah 709 yılını Şaban ayında (Ocak 1310) en-Nâsır Muhammed’in tahta üçüncü kez oturmak için harekete geçtiği haberi gelince, Sultan Baybars el-Çaşnigîr lehine yayınladığı ahidnâmesinde, saltanatın irsi olmadığını, seleften halefe veraset yoluyla intikal etmeyeceğini ifade etmiştir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 65.

²⁷² Kanat, “Suikastlar”, s. 24.

²⁷³ David Ayalon, "Studies on the Structure of the Mamluk Army", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 16 (1953), s. 457-458; "From Ayyubids to Mamluks", *Revue des Etudes*

idaresindeki yetersizliğinden ya da sultanın büyük emirleri göz ardı ederek keyfi icratlarda bulunması gibi argümanlar ileri sürülerek zorunlu taht değişiklikleri yaşanır. Böyle durumlarda güç zoruyla ya da tertiplenen bir suikast ile sultanın tahttan uzaklaştırılması söz konusudur. Eyyûbiler devleti sona ererken yaşanan siyasi cinayetler yeni bir devletin oluşumuna imkân sağladığı gibi ileride yaşanacak saltanat değişimlerine de örnek bir model olmuştur. Turanşah'ın ve ilk Memlûk sultanı Aybek'in suikastla ölümü²⁷⁴ ve Sultan Aybek'in Atabek Farisüddin Aktay'ı idam ettirmesi saltanat değişimi ve saltanatta kalmak için önemli bir argüman olmuştur. Sonraki dönemlerde de Kutuz, el-Eşref Halil ve Lâcîn sultan iken Baydara ve Tuğçu sultan ilan edildikten hemen sonra suikastla öldürülmüşlerdir.²⁷⁵ Bu cinayetlerden başka ilk Memlûk sultanı Aybek'in oğlu Nureddin Ali, Baybars'ın oğulları Berke ile Sülemiş ve çalışma konumuz en-Nâsır Muhammed birinci saltanatı sonrası yaşlarının küçüklüğü, devlet idaresindeki kifayetsizlikleri öne sürülerek azledilmişlerdir. Kutuz, Nureddin Ali'yi,²⁷⁶ Kalavun, Sülemiş'i²⁷⁷ Ketboğa da en-Nâsır Muhammed'i tahttan indirerek²⁷⁸ saltanat tahtına oturan kıdemli emirlerdir. Özetlemek gerekirse eceliyle vefat ederek tahtını bırakan Baybars ve Kalavun ile saltanatu terk etmek zorunda kalan Ketboğa hariç hepsi zorla tahttan indirilmişlerdir. Ketboğa ise şartların vehameti karşısında saltanattan feragat etmiş ve halefi Lâcîn'e itaat ederek yaşamının sonuna değin nâiblik yapmıştır.²⁷⁹

Islamique 49, Paris 1981, s. 56; "Mamluk Military Aristocracy: a Non-Hereditary Nobility", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10, Jerusalem 1987, s. 209-210.

²⁷⁴ Kanat, "Suikastlar", s. 25-29.

²⁷⁵ Bahri Memlûkler zamanında yaşanan bu suikastlar için bkz. Kanat, "Suikastlar", s. 23-56.

²⁷⁶ Aybek'ten sonra tahta oturtulan küçük yaştaki Nureddin Ali, Mısır kapılarına dayanmış Moğol tehlikesi öne sürülerek üst düzey devlet adamlarının istişaresi sonrası Kutuz Sultan seçilmiştir. Kutuz olası bir tehlikeyi göz önünde bulundurarak Ali'yi önce Dımaşk'a hapsedirmiş daha sonra da Bizans'a sürgüne göndermiştir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 417.

²⁷⁷ Baybars'ın devlete yaptığı hizmetler ve hatırasına hürmeten sağlığında iken veliaht tayin ettiği oğlu Berke (1277-1279) daha sonra da diğer oğlu Sülemiş (1277) tahta çıkartılmışlar ancak Sülemiş'in yaşının küçüklüğü öne sürülerek Kalavun tahta oturmuştur. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 468.

²⁷⁸ Ketboğa, maktûl Sultan el-Eşref Halil'in memlûklerinin isyan ettiği günün sabahında emirlerin hepsini toplayarak makamında oturum düzenler. Emirlerle hitaben; "*Devletin şeref ve namusu kırıldı, saygınlığı kayboldu. Çocuk yaştaki en-Nâsır'ın sultanlığıyla bunları sağlamak imkânsız*" dedikten sonra halifenin ve kadıların huzurunda emirlerin ittifakıyla en-Nâsır Muhammed'in hal edilip Ketboğa'nın Sultan olmasına karar verirler. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 179; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 806.

²⁷⁹ Selefî Lâcîn'in sultanlığını tanıyan Ketboğa hüşdaşiyesinin hışmına uğramadan önce Serhad'de daha sonra da Hama'da vefatına kadar nâiblik yapmıştır. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 202; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 99; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 826; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 68.

Gerek siyasi cinayetler gerekse aziller göstermektedir ki, aslında tahta oturmak için tek bir meşruiyet gerekli idi; “Güçlü olan kim ise sultan da o’dur”. En güçlü emirin sultan olduğu bu siyasi yapıda suikastı gerçekleştirdikten sonra tahta oturan sultanların da aynı akıbeti paylaştıkları görülmüştür. Aybek suikastının elebaşlarından Kutuz, Aybek’in oğlu Ali’yi azlettikten sonra sultan olarak Moğollar’a karşı kazandığı zafer sonrasında daha önceki bir iç hesaplaşma sebebiyle Baybars önderliğinde tertiplenen suikastla yaşamını yitirmiştir.²⁸⁰ Yine Kalavun’un oğlu el-Eşref Halil gücendirdiği babasının memlûkleri tarafından elim bir suikastla öldürülmüş ve olay yerinde sultan seçilen Baydara hemen oracıkta maktûl sultanın memlûkleri tarafından öldürülmüştür.²⁸¹ el-Eşref Halil’in bir başka katili Lâcîn suikast sonrası önce gizlenmiş daha sonra da şartlar elverince Ketboğa’dan sonra sultan olmuştur. Ancak o da el-Eşref Halil’in memlûklerinden Tuğcu²⁸² ve Gürcü²⁸³ tarafından tertiplenen bir suikastla öldürülmüştür.²⁸⁴ Lâcîn suikastı sonrası emirler arasında anlaşmazlık çıkmış, daha önce anlaştıkları en-Nâsır Muhammed’in Kerek’ten çağrılıp tahta oturtulması fikri yerine, en-Nâsır’ın yaşının küçük olduğu gerekçesiyle Lâcîn suikastının tertipleycilerinden Tuğcu sultan yapılmak istenmiştir.²⁸⁵ Ertesi gün Çukurova bölgesinden seferden dönen Emir Bedreddin Bektaş’ın²⁸⁶ Kahire’ye girmesiyle hesaplar altüst olmuştur. Önce Tuğcu daha sonra da Gürcü öldürülür²⁸⁷ ve en-Nâsır Muhammed ikinci kez tahta oturtulur. Bu bilgilerden sonra en-Nâsır Muhammed öncesinde saltanat tahtına üç meşruiyetten biri ile oturduğu görülmüştür. Veraset ile tahta oturanlar, “sultanı öldüren kim ise sultan o’dur”²⁸⁸ darb-ı meseline uygun olarak ve “güçlü olan sultan olur” anlayışı ile

²⁸⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 55; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXIX, s. 305-306; Kanat, “Suikastlar”, s. 31-34.

²⁸¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 792-793; Kanat, “Suikastlar”, s. 38.

²⁸² Emir Tuğcu (ö. 698/1298) hakkında bkz. Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. II, s. 604-605; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 414-415.

²⁸³ Emir Gürcü (ö. 698/1298) hakkında bkz. Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. IV, s. 157; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 125-126.

²⁸⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 226-227; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 856-857; a. mlf. , *el-Hutat*, c. II, s. 268-269; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. VIII, s. 101-102; Kanat, “Suikastlar”, s. 44-47.

²⁸⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü’d-Dürer*, c. VIII, s. 380; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 230; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 866.

²⁸⁶ Emir Bedreddin Bektaş el-Fahrî (ö. 706/1306) hakkında bkz. İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 385-386.

²⁸⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 231; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 868-869; s. 48.

tahta oturan sultanlardır. Aslında güçlü olanın sultan olduğu bir siyasi yapı söz konusudur.

Ayrıca tahta oturduktan sonra iradelerine göre de bu dönemdeki sultanları gerçek sultanlar ve kukla sultanlar adıyla iki kısımda ele alabiliriz. Aybek, Kutuz, Baybars, Kalavun, el-Eşref Halil, Ketboğa ve Lâcîn gerçek sultanlar yani bunlar devlete hâkim iken Aybek'in oğlu Nureddin Ali, Baybars'ın oğlu Berke ve Sülemiş iradelerinin dışındaki otoritelerin devleti yönettiği kukla sultanlardır. Memlûk saltanat değişimiyle ilgili verdiğimiz bilgiler ışığında görülmektedir ki, hanedan oluşumuna çaba gösterilmiş ancak bu girişimler başarılı olmamıştır.²⁸⁹ Memlûkler üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan K. Yaşar Koprman, Memlûk Türk devletinde Kalavun'dan sonra iki oğlu ve torunlarının bir asır boyunca (1279-1382) iktidarda kalmalarını tamamen tesadüf olarak değerlendirmiş ve bu durumu dönemin şartları gereği gelişen olaylar sonrası Mısır'da sultan oldukları şeklinde ifade etmiştir.²⁹⁰ Memlûk geleneği ile bağdaşmayan soy bağılılığına²⁹¹ ve verasete dayanmayan saltanat yapısı²⁹² güçlü olanın Sultan olduğu (gücünü hûşdaşlarından ve memlûklerinden alan) askeri oligarşik bir devlet anlayışının²⁹³ egemen olduğu bir devlettir. Otokrat bir yapısı olan Sultan ne tam bağımsız ne de mutlak devlete hâkim idi. P. M. Holt'un ifadesiyle, Müslüman olarak sorumluluklarının yanında kadıların sultanın her yaptığını sorgulama gibi bir yetkileri de yok idi.²⁹⁴

Memlûk Türk devletinde taht kavgaları için yaşanan siyasi cinayetler modern tarihçiler tarafından farklı anlayışlarla yorumlanmıştır. Cinayetlere maruz kalanlar

²⁸⁸ Ulrich Haarmann, "Regicide and the 'Law of the Turks, '", *Intellectual Studies on Islam*, ed. Michel M. Mazzaoui and Vera B. Moreen (Salt Lake City, 1990), s. 127-135; Daniel Beaumont, "Political Violence", s. 218. Eski bir Türk yasası olduğu ileri sürülen bu görüşe örnek Mete'nin babası Teoman ile mücadelesidir. Mete ile Teoman'ın mücadelesini Türk mitolojisi soyluluk meselesine bağlar. Mete'nin, Teoman'ın soylu hatunundan doğan oğlu olmasına ve tahta geçecek güç ve yeteneği taşımasına rağmen, Teoman (Tuman), yeterince soylu olmayan hanımı Yensih'ten olan küçük oğlunu tahta geçirmeye çalışmış ve Mete, babasına bu yüzden savaş açmıştır. Sonuçta babasını öldüren Mete hakan olarak devleti idare etmiştir. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1998, s. 6-8.

²⁸⁹ Ayalon, "The Circassians in the Mamluk Kingdom, " s. 145-146; a. mlf. "Studies on the Structure of the Mamluk Army, " s. 457-458.

²⁹⁰ Koprman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 107.

²⁹¹ P. M. Holt, "Succession in the Early Mamluk Sultanate, " s. 146, 148.

²⁹² Memlûk saltanat yapısı ile ilgili bkz. P. M. Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", s. 227-246; Levanoni, "The Mamluk Conception of The Sultanate", s. 373-394; Kortantamer, "Memlûklerde Devlet Yönetimi", s. 27-45.

²⁹³ Levanoni, "The Mamluk Conception of The Sultanate", s. 374.

²⁹⁴ P. M. Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", s. 227.

acı olarak anlatıldığı²⁹⁵ gibi bu tatsız olaylar sayesinde memlûk sisteminin ayakta kaldığını²⁹⁶ ifade edenler de olmuştur. Hatta bu olayların dinamik bir denge oluşturduğunu²⁹⁷ iddia edenler de vardır. Daniel Beumont, bu bilgileri verdikten sonra cinayetlerin memlûk sistemi için yararlı olduğunu söylemenin bir aldatmacadan ibaret olduğunu belirtir ve bunların çok aşırıya kaçan şiddet eğilimleri olduğunu vurgular.²⁹⁸ Memlûk saltanatı için yapılan bu yorumlar tarihçilik anlayışının zamanla değişmesine paralel bir durum arz eder.²⁹⁹ Yine bu cinayetlerle ilgili olarak Sir Jean Glubb, Memlûk vahşetinin korkunç olduğunu ifade ettikten sonra, bir hatırlatmada bulunarak, bu dönemden üç yüz yıl sonra Batı Avrupa’da insanlar hâlâ çivilenerek ve yakılarak cezalandırılmaktadır,³⁰⁰ diyerek okuyucusunu farklı düşünmeye sevk etmektedir. Özetle saltanat mücadelesinde yaşanan bu elim hadiseler her dönemde yaşanmış doğasında var olan iktidar mücadeleleridir. Önemli olan saltanatı ele geçiren sultanın iktidarını devam ettirecek meşruiyete haiz olup olamamasıdır.

Sultanın vasıflarına gelince; Memlûk müelliflerinden Halil b. Şahin, sultanın her şeyden önce iyi bir Müslüman olarak Allah’a itaat etmesi gerektiğinden bahsederek, kendine hâkim olan sultanın halkına da hâkim olacağını vurgular. Esas vazifesi ülkesini ve dinini korumak olan sultana karşılık halkın da görevinin onu sevmek ve ona itaat etmektir, diye özetler.³⁰¹ Bir örnekle açmak gerekirse Kalavun’un oğlu el-Eşref Halil suikastının tertipleycisi dönemin saltanat nâibi Baydara’nın suikast için gerekçesi³⁰² dikkat çekicidir. en-Nâsır Muhammed’in

²⁹⁵ Stanley Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages*, London 1901, s. 246-247.

²⁹⁶ Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Age, The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Southern Illinois University Press, 1986, s. II.

²⁹⁷ Winslow Williams Clifford, *State Formation end the structure of Politics in Mamluk Syro-Egypt, 648-741 A. H. /1250-1340 C. E.*, Bonn 2013, s. 4.

²⁹⁸ Daniel, “Political Violence”, s. 202.

²⁹⁹ Levanoni, “The Mamluk Conception of The Sultanate”, s. 373.

³⁰⁰ Glubb, *Soldiers*, s. 157. Ayrıca 2 Mart 1725’de Paris’te kralı (babasını) öldürme suçundan yargılanan Damiens’in türlü işkenceler altında acı çektirilerek adeta mahkumun acısını keyifle seyretme seromonisine dönüşen cezalandırma teknikleri için bkz. Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, İstanbul 2010, s. 15-17.

³⁰¹ Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 49; a. g. e. , (Çev. Şükrü Çetin), s. 42-43. Baydara’nın el-Eşref Halil’e karşı düzenlediği suikastın gerekçesi sultanın kişisel zafiyetlerinin yanında iyi bir Müslüman olmaması iddiasıdır. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 792-793.

³⁰² Kaynaklar bu konuda çok açık olmasa da Baydara’yı askeri başarılarıyla öne çıkan bir fatihe karşı suikast tertip etmeye iten gerekçe Makrizi’nin kayıtları olsa gerek. Makrizi, el-Eşref Halil’in katillerinden Baydara’nın cebinden “*Ramazan’da şarap içen, fasıklık yapan, namaz kılmayan*

veliaht olarak gördüğü oğlu Anuk'u uygunsuz davranışlarından dolayı ikaz edip tedbir alması önemlidir.³⁰³ Bu örnekler çoğaltılabilir. Yine bu bağlamda Makrizi, iki kısma ayırdığı *Ahkâmü's-Siyâsiyye* (siyasi kararlar)'yi Memlûk Türk devletinde *şerî ve siyasî* olarak iki başlık altında ele almakta ve şerî yani iyi bir Müslüman olmak diye özetledikten sonra siyasî kısmı da adaletle yönetim diye ifade etmektedir.³⁰⁴ Nüveyri'nin uzun malumatlarla anlattığı sultanın vasıfları³⁰⁵ hakkında en önemli husus şüphesiz adalettir.³⁰⁶ Çalışma dönemimizin çağdaşı olup Kalavun'un memlûklerinden Türk kökenli müellif Baybars el-Mansûrî bu durumu en-Nâsır Muhammed ile özdeşleştirerek sultanın yerli yabancı herkese adil davranması sonucu gümrük gelirlerinin arttığını vurgulamış ve bir Türk töresi olan şu sözlerle adaletin önemine değinmiştir: "Dünya devlet çitleri ile çevrili bir bahçedir. Devleti yöneten sultandır. Sultan, askeri ile ayakta duran bir çobandır. Asker ise mal ile ayakta duran ordudur. Mal tebaadan toplanan bir rızıktır. Tebaa ise adalet ile yaşayan halktır. Adalet dünyayı ayakta tutar. " dedikten sonra Baybars el-Mansûrî sözlerini şöyle tamamlar: İşte efendimiz Sultan (en-Nâsır Muhammed) bütün bu özellikleri kendisinde topladı. Bu sebeple de Allah kendisi ve halkı için daha önceki hiçbir melike nasip etmediği kadar geniş nimetler ihsan etti.³⁰⁷ Bu çerçevede Memlûk Türk devletinde adalet konusu bizzat sultanların iştirakiyle tertip edilen mezâlim divanlarında kendini göstermiştir. Dîvanü'l-Mezâlim, devlette söz sahibi emirlerin ve memurların adaletsiz ve hukuk dışı uygulamalarına engel olmak için sultanın bizzat iştirakiyle özel olarak tertip edilen yüksek mahkemelerdir. Memlûk Türk devletinde Aybek et-Türkmani es-Sâlihiyye Medresesi'nde, Baybars da mahkemeler için Kal'atü'l-Cebel'de inşa ettirdiği Dâru'l-Adl'de mezâlim duruşmaları düzenlemiştir. Daha sonra en-Nâsır Muhammed üçüncü saltanat döneminde başta Kahire olmak

kimsenin katledilmesi hususunda fukahanın görüşü nedir? Cevap olarak da, öldürülür ve katiline günah olmaz" yazılı pusulanın çıktığını haber verir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 792-793.

³⁰³ Yine en-Nâsır Muhammed oğlu Anuk'un uygunsuz davranışlarını öğrendiğinde üstâdâr Akboğa'yı görevlendirerek, kendisinin haberi yokmuş gibi davranıp oğlunun birlikte vakit geçirdiği şarkıcı kadınları cezalandırmasını emreder Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 491-492; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 112.

³⁰⁴ Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 220.

³⁰⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. VI, s. 5-86.

³⁰⁶ Bilindiği gibi, doğulu devletler için söylenmiş bir darb-ı mesel vardır: "Sultanın devletini koruması için orduya ihtiyaç vardır. Ordunun ayakta kalması için paraya mala ihtiyaç vardır. Gerekli paranın temin edilmesi için de halka ihtiyaç vardır. Halktan düzenli olarak paranın yani verginin tahsili için de adil bir vergi sistemine ihtiyaç vardır. Kısaca adalet mülkün yani devletin temelidir". *Koçi Bey Risalesi*, s. 36.

³⁰⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 222.

üzere Mısır coğrafyasını yeniden inşa ettiği gibi bu binayı yıktırarak daha büyük ve geniş Eyvan denilen ayrı bir daire inşa etmiştir. en-Nâsır Muhammed Ramazan ayı dışında haftada iki kez Pazartesi ve Perşembe günleri burada mezâlim divanı akdetmiştir.³⁰⁸

Memlûk Türk devletinde en üstte sultanın bulunduğu idari yapı üç merkezde toplanır. Bunlar dönemin teşkîlat kitaplarında *Erbâbü's-Süyûf* (askerler), *Erbâbü'l-Aklâm* (divanlar=vezaret) ve *Zevi'l-İlm* (adlî ve dini merkezler) olarak zikredilir.³⁰⁹ Askeri oligarşik bir devlet yapısına sahip Memlûk Türk devletinde en önemli mevkiler *Erbâbü's-Süyûf*'a mensup askerlerin elinde idi. Memlûk sistemi içinden yetişmiş ve hiyerarşik basamaklardan geçerek en üst rütbe olan yüzler emirliği (*Emîr-i Mie*) veya “binbaşı” (*Mukaddemü'l-Elf*)³¹⁰ rütbesine haiz bu emirler devletin en önemli idari ve askeri yapılarında söz sahibi idiler. Başkent Kahire’de olduğu gibi taşra’da da benzerlerinin tesis edildiği askeri, idari ve adlî-dini kurumlar hakkında kısa bilgiler vererek tez içinde birçok yerde geçen bu kurumlara, terimlere açıklık getirmiş olacağız.

Memlûk devlet teşkîlatındaki askeri kurumların başında saltanat nâibliği gelir. Sultan adına imzalanan tüm yazışmalar, tayinler, aziller başta olmak üzere ordu, maliye ve berîd (haberleşme) ile alakalı konularda yetkili bir kimsedir. Geniş yetkileri sayesinde sultandan sonra Sultan gibi hareket eden saltanat nâibi *Nâibü's-Saltana* ünvanı dışında *Kâfilü'l-Memâliki'l-İslamiyye* ve *en-Nâibü'l-Kâfil* gibi ünvanlarla da anılır. Sultan ve saltanat nâibinin savaş ve benzeri sebeplerden dolayı Kahire’yi terk ettiğinde *Nâibü'l-Gaybe* ünvanlı bir emir vekâleten saltanat nâibinin görevlerini deruhte eder.³¹¹ Saltanat nâibliği makamı önemli bir mevki olup bu makam sonrası

³⁰⁸ Mezâlim divanı hakkında bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 292-293; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 44-45; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133-134; Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 207-209. en-Nâsır Muhammed b. Kalavun’un Dâru'l-Adl’de tertip ettiği mezâlim divanları için bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133-134; İbn Battûta *Rihle*, c. I, s. 55-56.

³⁰⁹ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 305; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 16-39.

³¹⁰ *Ümerâü'l-miîn* veya *Mukaddemü'l-ülûf* ünvanlarına sahip emirler ordunun en üst rütbelileridir. Barış zamanında yüz memlûk süvarisine savaş zamanında ise “ecnâdü'l-halka”ya mahsus bin tımarlı askere komuta eden kimsenin ünvanıdır. Rütbece sırasıyla kırklar, yirmiler, onlar, beşler emirlikleri gelir. Emrinde en az kırk ila yetmiş memlûk olan bando emiri ya da kırk başılar anlamında *ümerâ-i tablhane*, on-yirmi arası memlûk bulunan *ümerâ-i işrînât* veya *aşerât*, on memlûk olan *ümerâ-i aşera* (onbaşı, onlar emirliği) ve beş memlûk idare eden *ümerâ-i hamsevât* (beşler emirliği) gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 287; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 14-15; Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 215-216; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 94-95; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 294, 295, 324; Altan Çetin, *Askeri Teşkîlat*, s. 145-150; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 25-26.

³¹¹ Saltanat nâibliği hakkında geniş malumat için bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 306-307; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 16-18, 24-25, 184, 217, 233, 237-238, c. V, 453-454; Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s.

Sultan olan nâibler vardır.³¹² Kutuz ve Kalavun'un saltanat nâibliğinden saltanat tahtına oturdukları gibi çalışma dönemimizin saltanat nâiblerinden Zeyneddin Ketboğa ve Hüsameddin Lâçîn, en-Nâsır Muhammed'i azlederek saltanat tahtına oturmuşlardır. Daha sonra en-Nâsır Muhammed üçüncü döneminde saltanat nâibi olarak atadığı Argun ed-Devâdâr'dan³¹³ sonra bu makama kimseyi atamamış ve bir müddet bu makam boş kalmıştır.³¹⁴ Tezimizde bu konuyu detaylı olarak işleyeceğiz.

Saltanat nâibliğinden sonra en üst görev atabeklik'tir. Sultandan sonra ordunun sevk ve idaredeki en yüksek rütbelisi olan *Atabeklik* Türkçe bir kelimedir. *Beylerbeyi*, *Atabekü'l-Asâkir*, *Atabekü'l-Asâkiri'l-Mısriyye* veya *Emîr-i Kebîr* şeklinde de ifade edilir. Saltanat nâibliğinin önemini kaybettiği zamanlarda *Müdebbirü'l-Memâlik* şeklinde telaffuz olunmuş ve Kalavun, Sultan Sülemiş döneminde bu ünvanla görev yapmıştır.³¹⁵ Memlûk Türk devletinde yüzler emirliği rütbesine haiz emir tarafından yürütülen önemli askeri müesseselerden birisi de *Re'sü Nevbe* veya *Re'sü Nevbe Kebîr* ünvanlı birimdir. Sultana ait memlûklerin yetiştirilmesinden terfilerine kadar geniş bir alan bu emirliğin sorumluluğu altındadır. Yüzler emirinden başka tablhane emirliği rütbesinde dört emir daha bu teşkîlatta görevlidir.³¹⁶ Yine sultanın katılacağı toplantıların hazırlığı ve tertibi için görevli *Emir-i Meclis*, sultanın silahlarından sorumlu *Emîr-i Silah*, sultanın ahırlarındaki atlardan sorumlu *Emîr-i Ahur* yüzler emiri rütbesindedirler. Yine *el-İstablû's-Sultânî* denilen sultan ahırını *Emîr-i Ahur*'un ikametgâhıdır.³¹⁷ Seleflerinden farklı olarak en-Nâsır Muhammed Emîr-i Ahur'a dîvan tahsis ederek yetki ve sorumluluklarını genişletmiştir. en-Nâsır Muhammed vefat ettiğinde ahırlarda

215; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 349-362; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 26; M. Fatih Yalçın, "Bahrî Memlûklerde Saltanat Nâipliği", *MÜSBE*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.

³¹² Günümüzde en üst idari mevki olan Cumhurbaşkanlık makamına Başbakanlık yapmış birçok ismin geçmesi gibi.

³¹³ Argun ed-Devâdâr hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 452-456; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 306-308.

³¹⁴ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 307.

³¹⁵ Atabeklik göreviyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 18; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 112-113; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 352-353; Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 143-145; P. M. Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", s. 239-241; Coşkun Alptekin, "Atabeg" *DİA*, c. IV, Ankara 1991, s. 38-40; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 27.

³¹⁶ Bu görevle ilgili geniş malumat için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 18, c. V, s. 455; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 353-354.

³¹⁷ Emîr-i meclis, emîr-i silah ve emîr-i ahur hakkında bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 308, 311; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 18-19, c. V, 455-456, 461; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 94-95; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 336-338; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 27-28.

cinslerinin en iyisi 4800, ahırlar dışında da kayıtlı 3600 at bıraktığını³¹⁸ hatırlamamız emîri ahur'un görev ve sorumluluğunu anlatmaya yetecektir.

Günümüz özel kalem müdürlüğüne benzeyen önemli bir müessese de *Devâdârlık*'tır. *Devâdâr* sultana gelen yazıları arz etmek, sultanın yazdığı mektupları göndermek, sultanın huzuruna çıkacaklar için izin almak ve gerekli protokolleri yönetmek başlıca görevidir.³¹⁹ Sultanın huzuruna çıkacaklarla ilgilenen, askerlerin meseleleriyle ilgilenen ve saltanat nâibi olmadığında vekâleten bu görevi yürüten hâciblik müessesesinin başında *Hâcibü'l-Huccâb* isimli baş hacip bulunur ki rütbesi yüzler emirliğidir.³²⁰ Saray muhafız kuvvetlerinin başında bulunan *Emir-i Candâr* savaşta ve barışta her zaman sultanın muhafazasının yanı sıra siyasi suçluların cezalandırılması gibi mühim görevler deruhte eder.³²¹ Sultana ait dairelerin (el-*Büyûtâtü's-Sultaniye*) gelir giderlerini düzenlemekle görevli olan *Üstâdâr*³²² ve sultanın yemeklerini kontrol etmekle görevli *çaşnigîr* sultanın en yakınındaki emirlerdir.³²³ *Üstâdâr*'ın maiyetinde çalışan *çaşnigîr*'den başka daha birçok görevli vardır. Mutfakta görevli müşrifler başta olmak üzere sultanın içecekleriyle meşgul olan şaraphâne görevlileri, sultanın abdest almasında ve temizlik yapmasında yardımcı olan taşthâne görevlileri, sefer sırasında çadırları kurmakla vazifeli firaşhâne görevlileri, ayrıca şâd denilen müfettişler³²⁴ *üstâdâr*'ın maiyetinde³²⁵ görev yapan emirlerdir. Yine sultanın hazinesinden sorumlu *el-Hâzindâriyye*'nin başında görevli *Hâzindâr-ı Kebîr*'den³²⁶ başka bayrak ve sancaklarla ilgilenen emîrü âlem, sultanın av işleri ve av hayvanlarıyla ilgilenen *Emîrü Şikâr*, av kuşlarının bekçiliğini yapan *Hârisü't-Tayr*, imaret işlerini yürüten *Şâddü'l-Amâir*, vergi tahsili vb.

³¹⁸ İbn Tağrıberdi, *en-Nücûm*, c. IX, s. 131.

³¹⁹ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 19, 38, c. V, 462.

³²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 617-618; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 19-20, c. V, s. 450; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 219-220; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 354-356; Aydın Taneri, "Hâcib", *DİA*, c. XIV, Ankara 1996, s. 510; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 29.

³²¹ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 308; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 20, 46, c. V, s. 461; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 358-359; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 29.

³²² Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 308; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 20; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 222. *Üstâdârlık*la ilgili daha geniş malumat için bkz. Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 49-199.

³²³ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 20, 21, 46, 188, c. V, s. 460; Taneri, Aydın, "Çaşnigîr", c. VIII, İstanbul 1993, s. 232; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 208-209.

³²⁴ Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 105.

³²⁵ *Üstâdâr*'ın maiyeti için bkz. Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 208-219.

³²⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 21; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 114; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 340-341.

konularda vezire yardımcı olan *Şâddü'd-Devâvîn* ile şehrin genel asayişinden sorumlu *Vali* önemli askeri birimlerdir.³²⁷

Askeri sınıfın dışında Ömerî ve Kalkaşendî'nin *erbâbü'l-aklâm* adıyla tesmiye ettiği divan görevlileri günümüzdeki sivil bürokrasinin karşılığıdır. Bu kalemlerin başında da vezirlik gelir. Daha önceki Türk İslam devletlerindeki konumunun aksine vezirlik Memlûk Türk devletinde saltanat nâibliğinin gölgesinde kalmış ve mali konulardan sorumlu sıradan bir divan dairesi olmuştur.³²⁸ Asker kökenli emirlerin de atandığı vezirlik ilk dönemler (1250-1309) mali işlerde tam söz sahibi iken özellikle çalışma dönemimizde eski gücünü kaybetmiş hatta en-Nâsır Muhammed üçüncü döneminde iki kez 1313-1323 ve 1329-1341 yılları arasında vezirlik makamına atama yapmamış ve bu kurumu 1329'dan sonra lağvetmiştir.³²⁹ Sivil bürokraside önemli vazifelerden birisi de sır kâtipliğidir. İnşa divanının başkanlığını da yürüten *Kâtibü's-Sir*³³⁰ sultana gelen her türlü yazıyı okumak ve sultanın iradesini diplomatik teamüllere göre yazmak, mezâlim divanına (*Dîvânü'l-Mezâlim*)³³¹ sunulan şikâyetlerin okunup gerekli kararın sultanın ve kadıların görüşleri doğrultusunda yazılması, posta işleri, dairelerden gelen evrakın düzenlenip

³²⁷ Adı geçen görevlilerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 21-23, c. V, s. 456, 459, 461-462; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 342-344, 359-360; Yiğit, *Memlûkler*, s. 192. Vali ile ilgi ayrıca bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 640-643.

³²⁸ Memlûk Türk devletinde vezirlik müessesesi ile ilgili bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 617-618, 626; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 28-29; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik:1250-1517*, İstanbul 2009; a. mlf. "Memlûkler Döneminde Vezirlerin Görevleri", *ÇÜİFD*, VII, 2006, s. 143-17; a. mlf. "Vezir" (Memlûkler), *DİA*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 87-89.

³²⁹ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 306, 309.

³³⁰ Memlûk Türk devletinin en önemli divanlarından olan inşa divanı hakkında günümüze ulaşan zengin bilgi ve belgeye sahibiz. Kalkaşendî'nin kaynaklar bölümünde zikrettiğimiz çalışması bu konuyu detaylı olarak ele almış ve inşa divanında çalışacak kâtipler için çok özel bilgilerle teçhiz edilmiştir. Eseri merkezde ve taşradaki emirlerle, yabancı devletlerle, tâbi ülkelerle yapılan yazışmalar'dan başka tayınlar, mezâlim divanına sunulan halkın şikâyetleri ile ilgili yazışma usulleri hakkında bahseder. Ayrıca inşa divanının taşrada bütün eyaletlerde şubeleri vardır. Nüveyri, *Nihaye*, c. VII, s. 3-102; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 310; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. I, s. 89-139; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 82-86; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 225-227; Mâcid, *Nüzûm*, c. I, s. 54-66; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 378-383; Kazım Yaşar Koprman, "Divan", (Memlûkler), *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, s. 383; Fatih Yahya Ayaz, "Sır Kâtipliği", *DİA*, c. XXXVII, Ankara 2009, s. 116-117.

³³¹ en-Nâsır Muhammed b. Kalavun üçüncü döneminde başta Kahire olmak üzere Mısır coğrafyasını yeniden inşa ettiği gibi *Eyvan* denilen ayrı bir daire inşa ederek burada haftada iki kez pazartesi ve Perşembe günleri mezâlim divanı akdetmiştir. Pazartesi günleri adli meseleler ele alınırken Perşembe günleri eyaletlerin mektupları divana sunulurdu. Mezâlim divanı hakkında bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 292-293; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133-134; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 44-45; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 207-209; Vecdi Akyüz, *İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim, Divanı Mezâlim*, İstanbul 1995. en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Dâru'l-adl'de tertip ettiği mezâlim divanları için bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133-134; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 292-293; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 55-56.

sultanın mührünün konulup gerekli yerlere gönderilmesinden sorumludur. Sır kâtipleri inşa divanında uzman olmalarının yanı sıra çok güvenilir olmasına dikkat edilir.³³² Ordu nazırı (Nâzıru'l-Ceyş) tarafından idare edilen ordu nazırlığı (Nezaratü'l-Ceyş) Mısır ve Suriye'deki Emirlere ait ikta' işlerinin yürütüldüğü divan olup askerlerin kütük bilgilerinin tutulduğu, maaşlar, ikta' menşûrları, ikta' edilen arazilerin ölçüm bilgileri ve gelirleri hakkında detaylı bilgilerin muhafaza edildiği bir yer olması hasebiyle önemlidir. Ordu nazırı Kal'atü'l-Cebel'deki dairesinde görev yapar.³³³

Devletin saç ayağından üçüncüsü ilmiye sınıfına mensup adli ve dini görevlilerdir. Daha önce bahsettiğimiz mezâlim divanlarının görüldüğü Dâru'l-adl'de yeri olan Kadı'l-Kudat yani baş kadılık makamı ilmiye sınıfının en üstünde yer alır. Adli ve dini işleri yürüten baş kadılık Sünni dört mezhebin (Maliki-Şafi-Hanefi-Hanbeli) her biri için ayrı ayrı atanan kadılar tarafından yerine getirilir. Bir yerde günümüz Anayasa Makemesi'ne benzeyen bu baş kadılar ilk zamanlar yok idi. Şafi kadıları tarafından çözülen şerî ve hukuki meseleler Baybars'ın 663 (1263) yılında Kahire'de dört Sünni mezhebin her birinden birer baş kadı tayin etmesiyle mensubu olan herkes kendi davasını kendi başkadı'sına arz etmeye başlamıştır. Daha sonra bu uygulama eyaletlerde de yaygınlaşır. Halkın çoğunun Şafi olması ve daha önceki pozisyonundan dolayı protokolda öncelik daima Şafi baş kadısına aittir.³³⁴ Kadı'l-Kudat'lıktan başka askeri sınıfın şerî ve hukukî davalarına bakan askeri kadılık, Dâru'l-Adl'deki mezâlim davalarında şerî meseleler hakkında fetva veren Dâru'l-Adl müftüleri, beytülmal'in³³⁵ alım satım işlerinden sorumlu âlim kökenli beytülmal vekilliği (vekâletü beytülmal)³³⁶ ve nezâretü'l-hisbe yani umumi ahlakın korunması için çarşı, pazar, dükkan ve üretim yerlerini teftiş ederek haksızlıklara karşı tedbir

³³² Sır kâtipliği hakkında bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. I, s. 97, 104-139, c. III, s. 370, c. IV, s. 19, 29, 30, 44-45, 60, 189, c. IX, s. 26-28; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 224-227; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 99-100.

³³³ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 310-311; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 625-626; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 30-31, 34, 45, 50-51; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 227; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 96-99; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 369-370.

³³⁴ Kadı'l-kudatlık hakkında bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 34-36, 44-45; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 75-77; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 386-387; Şükrü Özen, "Kâdilkudât", *DİA*, c. XXIV, Ankara 2001, s. 77-82.

³³⁵ Devlet hazinesi, devlete ait mal varlığının tamamı ve bunlarla ilgili idari-mali kurum. Beytülmal hakkında bkz. Mehmet Erkal, "Beytülmal", *DİA*, c. VI, İstanbul 1992, s. 90-94.

³³⁶ Askeri kadılık, daru'l-adl müftülüğü ve beytülmal vekilliği hakkında bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 36-45; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 387-388; Mehmet İpşirli, "Kazasker", *DİA*, c. XXV, Ankara 2002, s. 140-141.

alan *Nâziru'l-Hisbe* (Muhtesip) ilmiye sınıfına mensup kimseler tarafından idare edilir.³³⁷ Görüldüğü gibi mahkemeler zevi'l-ilm dediğimiz ilim erbabı tarafından idare edilmektedir. Sultan ve ümera birçok meselede ilim erbabının görüşünü alarak hareket ettiği bilinmektedir. Başta hilafet kurumu olmak üzere dört Sünni mezhebe uygun adalet nizamının tesisi, sultanın ve devlet adamlarının yaptıklarının adli merciler tarafından sorgulamaya tâbi tutulması ve kararların dini geleneklere de uygun olması gerekmektedir. Zira dini konularda açıkca yeri olan meselelere muhalif hareket etmek sultanın meşruiyetini zedelediği gibi tahtında gözü olan birçok kimse için de fırsat teşkil etmektedir. İlmiye sınıfının ağırlığını³³⁸ bir örnekle anlatmak gerekirse, en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde Memlûkler ile İlhanlılar arasında 28 Rabiulevvel 699 (23 Aralık 1299) Perşembe günü vuku bulan Vâdî'l-Hazindâr savaşı sonrası yenilen Memlûkler, Mısır'da halktan vergi toplanması için fetva vermesini istedikleri Nâibü'l-Hisbe Mecdüddin İsa b. el-Hişab, ümeranın zenginliğini ileri sürerek fetva vermemiştir. Daha önce Nâibü'l-Hisbe Mecdüddin İsa'nın fetvasıyla Moğollar'a karşı kazanılan Ayn Câlût Savaşı (3 Eylül 1260) için Kutuz'un halktan topladığı vergi kendisine hatırlatıldığında, o zaman şartların devlet ricali açısından kötü olduğunu şimdi ise ümeranın zengin olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine tacirlerin malları ve ehalinin servetine göre yapılan hesaplamayla 10 dinardan 100 dinara kadar vergi toplanmasına karar verilmiştir.³³⁹

Devlette söz sahibi olan seyfiyye, kalemiyye ve ilmiyye erbabı hakkında detaya girmeden malumat vermeye çalıştık. Elbette daha birçok kurum söz konusudur. Burada önemine ve çalışmamızda geçtiği kadarına değinerek ele almayı uygun gördük. Ancak çalışma konumuzu direk ilgilendiren kurumlar ve başındakilerin oynadığı siyasi role uygun detaylı malumatlar yeri geldiğinde verilecektir.

³³⁷ Hisbe ya da Muhtesiplik hakkında bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 574-577; Kalkaşendi, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 37, 45; Makrizi, *Hutat*, c. I, s. 463-464; Macid, *Nüzum*, c. I, s. 114-130; Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, c. XVIII, Ankara 1998, s. 138; Jonathan P. Berkey, "The Muhtesibs of Cairo Under The Mamluks: Toward an Understanding of an Islamic Institution", *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. Michael Winter-Amalia Levanoni, Leiden, Boston 2004, s. 245-277.

³³⁸ Memlûk sultanları ile ulema arasındaki sıkı ilişkiler için bkz. Yaacov Lev, "Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans", *Mamlûk Studies Review*, XIII-1, 2009, s. 1-26.

³³⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 898-899;

4.en-Nâsır Muhammed'in Ailesi ve Çocukluk Dönemi

4. 1. Ailesi

en-Nâsır Muhammed'in babası Sultan Kalavun hâlis bir Kıpçak Türkü olup Kıpçakların Burcoğlu boyuna³⁴⁰ mensuptur.³⁴¹ Moğollar'ın Kıpçak bozkırlarını istilâ ettiği 642 (1244)'lerde esir düşen Kalavun aynı kaderi paylaşan birçok soydaşı gibi memlûk tacirleri tarafından Mısır'a getirilir.³⁴² Burada Eyyûbi sultanı el-Melik el-Adil'in emirlerinden Alâeddin Aksungur es-Sâkî el-Âdilî yüzünün güzelliği, gürbüzlüğü, iyi bir fiziğinin olmasından dolayı bin dinara kendisini satın alır.³⁴³ Aksungur'un vefatıyla bu kez de 647 (1249-50) yılında son Eyyûbi sultanı Salih Necmeddin Eyyüb'ün memlûkleri arasına, Ravza adasında teşkil edilen yeni birliğine *Bahriyye Memlûklerine* katılır.³⁴⁴ Daha önce değindiğimiz üzere gelişmeler kendisini sultanlığa kadar taşımış ve Memlûk Türk devletinin Baybars'tan sonra öne çıkan bir sultanı olmuştur.

Memlûk Türk devletinin kuruluş aşamasında gerek iç çatışmalar gerekse Haçlılar ve Moğollar ile geçen dışarıdaki çetin savaşlar sırasında Baybars'ın en sadık adamlarından birisi Kalavun'dur. Kalavun devletin her aşamasında önemli hizmetleri olmuş sadece devlet erkânının değil Mısırlıların da gönlünü kazanmış sıra dışı bir şahsiyettir. Kalavun ile Baybars'ın birbirine olan bağlılıkları, yakın dostlukları aile içi yapılan evlilikler ile daha ileri bir safhaya taşınmıştır. Memlûkler'e iltica eden bir

³⁴⁰ Kumanların Kıpçak'ta ve Macaristan'da gösterilebilen Burcoğlu (=Borçoğlu) Uruğundandır. *Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük*, Ankara 1993, s. 663. Günümüz Artvin'in Borçka ilçesinin adını Kumanlar'ın Borç boyundan aldığı iddia edilir. Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000, s. 141.

³⁴¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 3. Kıpçak boyları hakkında bkz. Fahreddin Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 91-92.

³⁴² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXIX, s. 268-269.

³⁴³ Kalavun'un bin dinara satın alındığı hakkında kaynaklar hemfikir iken bin dinarı Alâeddin Aksungur mu yoksa Salih Eyyüb mü verdiğine dair çelişki vardır. İbn Tağriberdi bu çelişkiye değinmiştir. İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 96. Birçok müellif Alâeddin Aksungur tarafından bin dinarın ödendiğinden bahseder. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 3; Makrizi, *Sülûk*, c. 1, s. 755; Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. III, s. 203-204; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 91-97.

³⁴⁴ Kalavun'un künyesi *el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi es-Salihî en-Necmî el-Alâî'dir*. Künyesinde geçen *el-Alâî* ilk efendisi Aksungur Alâeddin'e, *es-Sâlihi en-Necmî* ise son sahibi Necmeddin Salih Eyyüb'e nisbet edildiği içindir. *Kalavun* asıl adı olup müslüman olunca Seyfeddin ismini almış tahta oturunca da *el-Mansur* lakabıyla anılmıştır. Kalavun'un memlûkleri de *el-Mansûr* nisbesiyle zikredilirler. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 174; a. mlf. , *et-Tuhfe*, s. 91; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 3; Makrizi, *Sülûk*, c. 1, s. 755. İbn Tağriberdi, *en-Nücümü'z-Zahire*, c. VII, s. 325; Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. III, s. 203-204; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 91-97.

grup vafidiye'nin³⁴⁵ önderlerinden Karamun Ağa'nın kızlarıyla önce Kalavun daha sonra da Baybars izdivaç yapmıştır. Kalavun'un ilk evliliği olan bu izdivaç 664 Muharrem (1265 Kasım) ayında bütün masraflarını Sultan Baybars'ın karşıladığı görkemli bir düğün ile tamamlanmıştır.³⁴⁶ İsmi kaynaklarda zikredilmeyen ilk eşi³⁴⁷ ile yaptığı bu izdivaçtan Kalavun'un çok sevdiği ve veliahdı olarak gördüğü es-Salih Ali³⁴⁸ dünyaya gelir.³⁴⁹ Sultan Baybars ile Kalavun'un akrabalık ilişkileri Baybars'ın sağlığında iken oğlu Berke ile Kalavun'un kızı Gâziye'nin 674 (1276) yılında kıyılan nikâhlarıyla³⁵⁰ daha da pekiştirilmiştir. İki aile arasında tesis edilen akrabalık bağlarının siyasetteki etkinliği tartışılrsa da Baybars ve Kalavun ailesine mensup sultanlar Memlûk Türk devletinde uzun dönem (658-784/1260-1382) tahta oturmuşlar iktidarda söz sahibi olmuşlardır.

Kalavun'un bir diğer evliliği Mısır'a iltica eden bir başka vafidiye grubundaki³⁵¹ emirlerden Şaktay'ın kızı ile yaptığı evliliğidir. Şaktay, Harput subaşı

³⁴⁵ Kaynaklarda vafidiye olarak adlandırılan bu göçmen grupları dönem dönem sayıları on binleri aşan büyük kalabalıklarla Mısır'a Memlûkler devletine iltica etmişlerdir. Genelde İlhanlı devlet adamları arasında vuku bulan çekişmeler sonucunda iltica eden bu gruplar Memlûkler ile İlhanlılar arasında önemli sorunlara da yol açmıştır. Bu grupların ilki Baybars döneminde 6 Zilhicce 661 (11 Ekim 1263) Perşembe günü Mısır'a Kahire'ye giren bir grup Moğoldur. Önderleri arasında Karamun Ağa ve Nugay Ağa gibi yüksek rütbeli Moğol emirleri vardır. Müslüman olan bu emirler Memlûk ordusunda önemli görevler alarak Seyfû'l-İslam lakabıyla da anılmışlardır. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 51; a. mlf. , *Zübde*, s. 84-86; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXX, s. 55-56; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 501, 542.

³⁴⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 56; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 542. Karamun'un diğer kızıyla da Baybars'ın kendisinin evlendiği görülmektedir. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 87.

³⁴⁷ Kalavun 16 Şevval 683 (26 Aralık 1284) Salı günü vefat eden bu eşi için türbe yaptırmıştır. Makrizi, *Hıtat*, c. II, s. 395. Nüveyri vefat yılı olara 6 Şevval 682 (28 Aralık 1283) olarak verir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 69, 78-79. Türbe ve çevresi daha sonra Bimaristan ve Medrese'yi de içine alacak büyük bir külliye haline gelmiştir. Ayrıca külliye için bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 70-75; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 379-380, 406-408; Eşref Buharalı, "Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu; Tolunoğulları, Zengiler ve Memlûklerde Sağlık Hizmetleri", *TAD*, Cilt: XXV, Sayı:40, 2006, s. 32-36.

³⁴⁸ es-Salih Ali (ö. 687/1288) hakkında bkz. İbn Tağrıberdi, *el-Menhel*, c. VIII, s. 144-145.

³⁴⁹ P. M. Holt, "An-Nasır Muhammad B. Kalavun (684-741/1285-1341):His ancestry", s. 313-314.

³⁵⁰ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi* (Trc. Şerafeddin Yaltkaya), İstanbul 1941, s. 65; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 83; a. mlf. , *Zübde*, s. 149-150, 153; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 340; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXX, s. 142-145; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 623. 18 Zilhicce 674 (3 Haziran 1276) günü kıyılan nikahın nüshası için bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXX, s. 143-15.

³⁵¹ Sultan Baybars zamanında Memlûklere iltica eden bir başka Moğol grubunun geliş hikâyesi kısaca şöyledir: 1230 Yassıçemen Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâddin Keykûbat'a yenilen Celâleddîn Harzemşah'ın askerlerinin büyük bir bölümü Anadolu Selçuklu Sultanının hizmetine girmiştir. Bunlardan Hüsameddin Baycar Harput subaşılığına oğlu Bahâddin Bahadır da Diyarbakır subaşılığına kadar yükselmiştir. Anadolu Selçuklu sultanlığı mücadelesinde hanedan içi çekişmede, Baycar ailesinin destekledikleri IV. Rukneddin Kılıçarslan kardeşi II. İzzeddin Keykavus'a yenilmiştir. Bu arada İlhanlı tahtına oturan Abaka'nın baskısı ve Memlûk topraklarına tecavüz girişimi başta Muineddin Süleyman Pervane olmak üzere aralarında Hüsameddin Baycar ve oğlu Bahâddin Bahadır Moğolların ülkeden atılması için Memlûk Sultan'ı Baybars'ı Anadolu'ya davet

olan Harezmlî Türk Emirlerinden Hüsameddin Baycar³⁵² ile beraber İlhanlı hükümdarı Abaka'nın tehdidinden korkarak Memlûk Türk devletine iltica eden birliklerin içinde yer alan Moğol kökenli bir emirdir. Kalavun, Şaktay'ın kızı Aşlun Hatun ile 681 yılı Ramazan bayramı arefe günü (1 Ocak 1281) kıyılan nikâhla evlenmiştir.³⁵³ Aynı yıl Kalavun'un oğulları es-Salih Ali ile el-Eşref Halil'in de nikâhlarının kıyıldığını görüyoruz. İlhanlı ve müttelikleri Gürcü-Ermeni askerlerine karşı kazanılan II. Humus Zaferi (14 Recep 680/30 Ekim 1281)³⁵⁴ sonrasında yapılan Kalavun'un kendi düğünü sırasında oğlu es-Salih Ali Menkübek Hatun'a âşık olur.³⁵⁵ Menkübek Hatun, Baybars ve Kalavun'un kayın pederi Karamun Ağa ile beraber Mısır'a iltica eden Nogay Ağa'nın kızıdır.³⁵⁶ Yüksek rütbeli bir Moğol emiri olarak Müslüman olmuş ve kendisine emirlik tevcih edilmiş olan Nogay Ağa nikâh öncesi tutuklu kaldığı İskenderiye'deki hapishaneden çıkarılır. Kalavun kendisine ihsanda bulunur. es-Salih Ali ile Menkübek'in kıyılan nikâhından³⁵⁷ sonra aynı yıl³⁵⁸ bu kez

etmişlerdir. Baycar ailesinin Memlûkler'e iltica etmesine sebep olan ilk olay, boş durmayan Ermeni Metropolit Marhasya Sergis'in cizyeden muaf papazlardan mürettep 500 kişilik süvari birliği ile tehlike arz etmesi üzerine Pervâne'nin emriyle 1277 yılında Hüsameddin Baycar Marhasya Sergis'i 30 papazıyla öldürmüştür. *Baybars Tarihi*, s. 56. Diyarbakır'ın yıllık vergisini orduya götürüleceğini ileri sürerek toplayan ve tam bir Sultan gibi davranarak davul ve kös vurup nakkâre çalan ve bayrak taşıyan Baycar, Şam'a doğru yol almıştır. Böylece açık bir şekilde isyan bayrağını açmış durumdadır. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 77. Memlûkler'e ilticayı zorunlu kılan hadiselerin asıl bundan sonra yaşanmıştır ki, Baycar'ın birliğinde görev yapan ve aynı zamanda oğlu Bahadır Baycar'ın kayınbiraderi olan Şaktay ile Çaverci kardeşlerin üçüncü bir kardeşi İlhanlı hükümdarı Abaka'nın ordusunda görev yapmakta ve görevi icabı devamlı hareket halindedir. Gayrimüslim olan bu üçüncü kardeş diğerlerine mektup yazarak çektiği sıkıntıları dile getirip kardeşlerinin içinde bulunduğu bolluktan istifade etmek için yardım isteği, danıştıkları Pervane, biraz mal vererek defetmelerini istemiştir. Ancak Pervane'nin gidenlerin Abaka'ya şikayet edeceklerini söylemesi Bahadır Baycar ve kayın biraderleri gidenleri takip ettikten sonra onları öldürmüşler ve mallarını gasp etmişler. Yine Pervane'nin Abaka'nın öç alacağını öne sürerek Sultan Baybars'a iltica etmelerini tavsiye etmiştir. Moğol emirleri Şaktay ve Çaverci önderliğinde birlikler 3 Muharrem 675 / 17 Haziran 1276 tarihinde Şam'a girmişlerdir. *Baybars Tarihi*, s. 72-73. Bu grubun gelişi ilgili bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXX, s. 148-150; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 340, 356; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 623.

³⁵² Hüsameddin Baycar hakkında detaylı bilgi için bkz. Efe Durmuş, "Türkiye Selçukluları Devrinde Harezmlî Bir Türk Emiri: Hüsameddin Baycar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 19/1, s. 223-232. Ayrıca Harezmlî Türkler ve Baycar için bkz. Muammer Gül, "Harezmlî Türkler'in Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri", *Belleten*, Sayı. 257, Nisan 2006, s. 113.

³⁵³ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 107-108; a. mlf., *Zübde*, s. 229; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 60-61; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 79; Makrizi, *es-Süluk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 163. Ebü'l-Fidâ evlilik yılını 680 (1281-82) olarak verirken babası Şaktay'ın vefatından dolayı Aşlun Hatun'un nikâhının amcası Karamşi (=Karamçi)'nin velayetiyle kıyıldığını haber verir. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 356.

³⁵⁴ A. Mesut Ağır, "Sultan Kalavun Devri Memlûk-İlhanlı Münasebetleri II. Humus Savaşı H. 679/M. 1281", *Akademik Bakış*, S:15, Ekim 2008, s. 1-10.

³⁵⁵ Makrizi, *es-Süluk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 163.

³⁵⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 107-108.

de Nogay'ın diğeri kızı Ardukin ile el-Eşref Halil nikâhlanır.³⁵⁹ Ardukin Hatun³⁶⁰ el-Eşref Halil'in katli sonrası dul kalınca 700 (1300/1301) yılında en-Nâsır Muhammed ile nikahlanmıştır.³⁶¹ Ayrıca bu nikah en-Nâsır Muhammed'in ilk evliliğidir.

Kalavun çok sevdiği oğlu Ali'yi *el-Melikü's-Sâlih Alâeddin Ali* ünvanıyla veliaht ilan edip Mısır ve Suriye'de emirlerden ve devlet adamlarından sadakat yemini alır.³⁶² Ancak es-Sâlih Ali yakalandığı ağır dizanteri hastalığından 4 Şaban 687 (3 Eylül 1288) Cuma günü vefat etmiş³⁶³ ve diğeri oğlu el-Eşref Halil veliaht ilan edilmiştir.³⁶⁴ Kalavun ise Akka seferi için hazırlık yaparken yakalandığı hastalığından beş gün sonra 6 Zilkade 689 (10 Kasım 1290) Pazar günü oğlu el-Eşref Halil'den yarım kalan Akka seferini devam ettireceğine dair söz aldıktan sonra vefat eder.³⁶⁵ Kalavun'un toplamda yedi çocuğu olup vefat ettiğinde beş çocuğu hayattadır. es-Sâlih Ali ile kızı Gâziye Hatun babalarının sağlığında iken vefat etmişler geride ise oğulları el-Eşref Halil, Ahmed ve en-Nâsır Muhammed, kızları Altutmuş ile Daru Anber kalmıştır. Varisleri arasında eşlerinden sadece en-Nâsır Muhammed'in Annesi Aşlun Hatun hayatta olup diğeri vefat etmiştir. Bu arada oğlu Ahmed ise el-Eşref Halil döneminde vefat etmiştir.³⁶⁶

³⁵⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 107; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 349-350; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 72; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 60-61; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, 148.

³⁵⁸ Ebü'l-Fidâ ile İbn Habib es-Salih Ali ile el-Eşref Halil'in nikâhını aynı yıl içinde verirken diğeri müellifler es-Salih Ali'nin 681'de el-Eşref Halil'in 682'de nikâhlarının kıyıldığını nakletmektedirler.

³⁵⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 108; a. mlf., *Zübde*, s. 232; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 349-350; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 66; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 72; Makrizi, *es-Süluk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 177.

³⁶⁰ Ardukin Hatun için bkz. İbn Hacer, *ed-Dürrer*, c. I, s. 347-348.

³⁶¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 917.

³⁶² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 45. Kalavun'un oğlu es-Salih Ali için hazırlattığı veliahtlık tezkiresi için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 220-221.

³⁶³ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 263; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 115; Makrizi, *es-Süluk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 207. es-Salih Ali ile Kalavun'un kızlarından Gaziye'nin vefatı aynı yıldır.. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 105; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VIII, s. 144-145.

³⁶⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 105; Makrizi, *es-Süluk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 207.

³⁶⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 122; a. mlf., *Zübde*, s. 270-271; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 111-112; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 84-85; Makrizi, *es-Süluk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 217-218.

³⁶⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 112; Makrizi, *es-Süluk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 217.

4. 2. Doğumu

en-Nâsır Muhammed, babası Kalavun ile annesi Aşlun Hatun 'un yaptığı izdivaçtan (30 Ramazan 681/1 Ocak 1281) üç yıl sonra 15 Muharrem 684 (23 Mart 1284) Cumartesi günü³⁶⁷ Kal'atü'l-Cebel'de dünyaya gelir. Babası Kalavun bu sıralar Şam yakınlarında haçlılarla mücadele halindedir. Kimi müellifler doğumun Merkab kalesinin fethi³⁶⁸ öncesinde kimisi de fetih sonrası olduğundan bahsederek doğum müjdesini alan babasının yerini farklı olarak nakletmektedirler.³⁶⁹ en-Nâsır Muhammed'in doğumu üzerinde en çok duran müellif İbn Devâdâri'dir. Müellif doğum hadisesini abartarak vermiş ve dört müjde başlığı altında ilginç bilgiler nakletmiştir.³⁷⁰ Bebekliğini ve çocukluğunu sarayda Kal'atü'l-Cebel'de geçiren en-

³⁶⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 113; a. mlf. , *Zübde*, s. 252; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 97; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 84; Ebü'l-Fidâ , *el-Muhtasar*, c. II, s. 356; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 273. Makrizî 684 yılı olaylarını anlatırken doğum günü olarak, 16 Muharrem Cumartesi saat yedide doğduğunu, en-Nâsır Muhammed'in tahta ilk kez çıkışını verirken ise Muharrem ayının ortası ifadesini kullanmıştır. Makrizî, *es-Süluk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 189, 249.

³⁶⁸ Suriye sahillerinde bir kale olan Merkab için bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 108-109. Merkab kalesi St. Jean şövalyelerinin kaldığı önemli stratejik bir yere sahip kaledir. Moğollar'ın Suriye bölgesine saldırısını fırsat bilen şövalyeler müslümanlara saldırarak yağma-talan girişiminde bulunmuştur. Bu hareketi cezalandırmak için harekete geçen Kalavun, Frank elçilik heyetinin barış teklifini mevcut Moğol tehlikesini bertaraf etmek için lehde kararlarla kabul etmiştir. (Mart 1281) Tehlike püskürtüldükten sonra haçlıların Müslüman bir tüccar kafilesine saldırısını fırsat bilerek, anlaşmayı bozmuş ve Merkab kalesini kuşatmıştır. Bu çok muhkem kale günlerce süren, ağır savaş araç-gereçleriyle zorlu bir kuşatma sonrası fethedilmiştir. Merkab Kalesi'nin fethi en-Nâsır Muhammed'in doğumundan birkaç ay sonra 18 Rabiulevvel 684 (24 Mayıs 1285) yılı gerçekleşmiştir. Kalavun, bölgenin haçlı kalıntılarından temizlenmesi için önemli bir zafer daha kazanmıştır. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 268; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 113; a. mlf. , *Zübde*, s. 252; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 355; İbn Dokmak, *et-Tuhfe*, s. 80.

³⁶⁹ Baybars el-Mansûrî, İbn Devâdârî, Nüveyri ve Makrizî gibi müellifler Kalavun'un Şam'a giderken doğum müjdesini aldığını haber verirler. Hatta bazıları fethi doğum ile ilişkilendirmişlerdir. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 113; a. mlf. , *Zübde*, s. 252; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 84; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 268, 273; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 97; Makrizî, *es-Süluk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 189. Ebü'l-Fidâ gibi bazı müellifler de doğum müjdesinin Merkab'ın fethi sonrası gerçekleştiğini naklederler. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 356; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 80.

³⁷⁰ İbn Devâdârî, en-Nâsır Muhammed'in doğduğu gece yaşanan hadiselerden yola çıkarak ravilerin isimlerini de vererek nakiller yapmıştır. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemine denk düşen tarihlerde duyduğu konuşmaları aktaran İbn Devâdârî, dört müjde adı altında sıra dışı anlamlar içeren bilgiler verir. Genelde gelecekle ilgili yorumlar olup doğuma bir takım anlamlar yüklemiştir. en-Nâsır Muhammed'in doğduğu gece (15 Muharrem 685/23 Mart 1285) Musul'da görülen üç kuyruklu, büyük, parlak bir yıldız Münecimbaşı İmadüddin bin ed-Dihan'a sorulduğunda, o gece doğan çocuğun üç yerin, yani Mısır, Suriye ve Irak'ın hâkimi olacağını söylemiştir. (İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 271-273; Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslûp Unsuru: El-'Acâib ve'l-Garâib", *TİD*, IX, 1994, s. 78.)Yine bu yıldızdan hareketle, üç kez saltanata oturacağı, üç yere Mısır, Suriye ve Irak'a hükmedeceği, üç otuz yıl üç ay üç gün yaşayacağı, şeklinde daha da ilave yorumlar yapılmıştır. (İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 274-275.) en-Nâsır Muhammed'ten yıllar önce vefat eden İbn Devâdârî'nin naklettiği bu bilgilerde az da olsa bir rastlantı söz konusudur. İkinci döneme damgasını vuran Gazan'ın Suriye seferleri yüz günlük Şam işgali sonrası bertaraf edilmiş, Mısır ve Suriye'de tesis edilen siyasi istikrar kalıcı olmuştur. en-Nâsır Muhammed'in

Nâsır Muhammed'in tahta oturmasını hazırlayan şartlar çok hızlı gelişmiştir. Üç yaşında abisi es-Sâlih Ali'yi beş yaşında babasını ve sekiz yaşında da babasının yerine tahta oturan abisi el-Eşref Halil'i kaybetmiştir. En yakınlarını peşpeşe kaybeden en-Nâsır Muhammed'in çocukluğunun ne denli sıkıntılı geçtiği ortadadır. Ancak tüm bu sıkıntıların yanında onun çocukluk döneminde unutamayacağı bir hadise sünnet merasimi ve bu merasimde tertip edilen şenliklerdir.

4. 3. Sünnet Merasimi

en-Nâsır Muhammed'in sünnet şöleni Memlûk Türk devletinde eşine az rastlanan görkemli kutlamaların yapıldığı bir merasim olarak yerini almıştır. Sultan el-Eşref Halil eşinin bir erkek çocuk doğuracağını umarak vezir İbn Selus'a yapılacak kutlamalar için hazırlık yapmasını emreder.³⁷¹ Eşi Ardukin Hatun bir kız çocuğu dünyaya getirince Sultan kutlamaları iptal etmemiş kardeşi en-Nâsır Muhammed ve abisi es-Sâlih Ali'nin oğlu Musa'nın³⁷² sünnet merasimlerinin tertip edilmesini emretmiştir.³⁷³

Nüveyri'ye göre şenlikler 20 Zilhicce 692 (21 Kasım 1293) Cumartesi günü sultanın Kabak Meydanı'na³⁷⁴ kabak dikilmesini emretmesiyle başlar. Sultan başta olmak üzere üst düzey emirler ve askerler zırhlarını giymiş halde savaş kıyafetleriyle ve savaş koşullarıyla donatılmış atlarıyla meydana gelirler. Sultan Kal'atü'l-Cebel'den meydana indikten sonra yerlerini alan emirler ve askerler her biri istisnasız sırayla hedefe nişan alıp kabağı vurmaya çalışırlar. Hedefi vuranlar ise sultan tarafından çeşitli hediyelerle ödüllendirilir.³⁷⁵ Oyunun şekli ile ilgili rivayetler farklıdır. Meydanın tam ortasına çok uzunca bir direk dikilir. Direğin ucuna da okun içinden geçebileceği ahşaptan yapılmış çember biçiminde kabağa benzer bir hedef

vefatına yakın Kahire'ye gelen İlhanlı elçileri Bağdat'ta en-Nâsır Muhammed adına okunan hutbeden ve darp edilen paralardan söz ederler.

³⁷¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 293; a. mlf. , *et-Tuhfe*, s. 134; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 113.

³⁷² es-Salih Ali'nin oğlu Musa hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-asr*, c. V, s. 480-481.

³⁷³ Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 112.

³⁷⁴ Kabak Meydanı Kahire'nin dışında ve doğu tarafında olup Cebelü'l-Ahmer'in yakınındaki Kubbetü'n-Nasr ile Kal'atü'l-Cebel arasındadır. Ayrıca Meydânü'l-Esved (Siyah Meydan), Meydânü'l-Iyd (Bayram meydanı), Meydânü'l-Ahdar (Yeşil Meydan), Meydânü's-Sibak (Yarış Meydanı) gibi adlarla da anılmıştır. Sultan Zahir Baybars 666 Muharrem (1267 Eylül) ayında kabak oyununun yanında askeri eğitim amaçlı diğer oyunların da oynanması için bu meydanı inşa ettirmiştir. Baybars Kahire'de olduğu zaman her gün öğleyin meydana iner ve bizzat müsabakaları seyrederek teftiş ettiği nakledilir. Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 111-112.

³⁷⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 159-160.

bağlanır. Yarışmacılar tek tek oku hedeften geçirmeye çalışırlar.³⁷⁶ Makrizi böyle tasvir ederken İbn Tağriberdi ise en-Nâsır Muhammed'in sünnetinden bahsederken oyunu şöyle anlatır. İçinde güvercin olan altın veya gümüşten yapılmış kafes şeklindeki hedef uzunca bir direğin ucuna bağlanır. Dört nala koşan at üzerindeki yarışmacılar hedefi vurarak güvercini uçurtmaya çalışırlar. Hedefi vuranlar ödül olarak da kafesi alırlar.³⁷⁷ Her iki atış tekniğinde de hedefi vuranlara ödül olarak vurduğu altından ya da gümüşten yapılmış kabak şeklindeki hedefi de alırlar. Ayrıca başarılı olanlara hil'at hediye edilir.³⁷⁸

Sözünü ettiğimiz sünnet şöleni için meydana yapılan müsabakalar sultanın teşrifiyle iki gün sürer. İki gün boyunca mızrakların, okların, gürzlerin havada uçtuğu kılıçların şakırdadığı meydan dolup taşar. Sünnet şöleninde şehir adeta boşalmış, herkesin nefeslerini tutup seyrettiği meydana heyecanlı müsabakalar olmuştur. Oynanan kabak oyunu ile de heyecan katlanmıştır. Sünnet şöleni boyunca yapılan masrafların 300 bin dinarı geçtiğini belirten Makrizi; üç bin baş koyun, altı yüz baş sığır, beş yüz baş at kesildiğini sekiz yüz bin kantar³⁷⁹ şekerli içecek dağıtıldığını, yüz altmış bin kantar helva tüketildiğini haber verir. Sultanın cömertliği bunlarla da sınırlı kalmaz. Sünnet sonrası sayıları üç yüzü bulan ümeradan her birine özel kumaşlarla süslü koşumlu iyi cins birer at hediye ederken memlûklere de hil'atlar hediye etmiştir.³⁸⁰

en-Nâsır Muhammed'in sünnet merasimi 22 Zilhicce 692 (23 Kasım 1293) Pazartesi günü yapılır. Sultan el-Eşref Halil'in yaptırdığı el-Eşrefiye sarayında³⁸¹ düzenlenen sünnet merasiminde eğlenceler tertip edilip emirlerin katıldığı halk oyunları oynanır. Çocukların sünnet edilmesinin ardından emirler sultanın kardeşi ve yeğenine altın paralar atarlar. Her emir rütbesine göre yüzler emiri yüz dinar, kırklar

³⁷⁶ Makrizi, *el-Hitât*, c. II, s. 111.

³⁷⁷ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 16.

³⁷⁸ Genel olarak memlûklerde özel olarak en-Nâsır Muhammed'in sünnetinde oynanan kabak oyunu hakkında bkz. Cüneyt Kanat, "Memlûk Devleti'nde Askerî Bir Oyun: Kabak Oyunu", *CİEPO XIV*, Çeşme 2000, s. 371-379.

³⁷⁹ Eski bir ağırlık ölçüsü birimi olan kantar bölgeye ve döneme göre değişkenlik gösterir. XIII-XVI. yüzyıllarda hazırlanmış tüccar rehberlerinin verdiği bilgilere göre bir kantar 41, 3 kg. ile 44, 464 kg. arasında bir değere sahiptir. Cengiz Kallek, "Kantar", *DİA*, c. XXIV, Ankara, s. 317-320.

³⁸⁰ Makrizi, *el-Hitât*, c. II, s. 211.

³⁸¹ Sultan el-Eşref Halil tarafından 692 (1292-93) yılında Kal'atü'l-Cebel içinde inşa edilen el-Eşrefiye sarayını Makrizi, sanat ve mimari olarak benzerinin ed-Devletü't-Türkiye'de yapılmadığı bir saray olarak tasvir etmiştir. Sarayda en-Nâsır Muhammed'in sünnet merasiminin gerçekleşmiştir. Makrizi, *el-Hitât*, c. II, s. 211.

emiri kırk dinar, beşler emiri beş dinar para hediye eder. Sultan el-Eşref Halil emirlerin bu cömertliğinden hoşlanarak emirlere ayrıca hediyeler bahşeder.³⁸²

Görüldüğü üzere bu sünnet merasimi Memlûk Türk devletinin yaşadığı en görkemli günler olarak kaynaklarda yerini almıştır. Türklerin askeri eğitimlerinde ayrı bir yeri olan kabak oyununun bu sünnet şöleninde yer alması oyun hakkında müelliflerin detaylı bilgi vermesini sağlamıştır. Oyunun ümera ile askerleri kaynaştırıp yakınlaştırmasının yanı sıra sultanın huzurunda birçok memlûkün, askerinin terfi etmesini sağlar. Hatta gözde birer asker olmalarına fırsat verir. Bu yönüyle bakıldığında yeni kahramanların çıkmasına imkân tanıyan bir oyun olma özelliği taşımaktadır.

³⁸² İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 16. en-Nâsır Muhammed'in sünnet merasimi hakkında bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 292; a. mlf. , *et-Tuhfe*, s. 134-135; İbn Devâdarî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 343; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 159-160; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 112-113, 211; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 16.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÂHİLİ GELİŞMELER

1.1.EN-NÂSİR MUHAMMED'İN BİRİNCİ SALTANAT DÖNEMİ VE SONRASINDA YAŞANAN İÇ SİYASİ GELİŞMELER

1.1.1.en-Nâsır Muhammed'in Birinci Saltanatı: (693-694/1293-1294)

Sultan el-Eşref Halil,³⁸³ İskenderiye'ye doğru giderken hasekisi ile beraber avlanmak için ayrıldığı Cîze³⁸⁴ yakınlarındaki Tervece'de 12 Muharrem 693 (13 Aralık 1293) günü üst düzey ümeranın düzenlediği³⁸⁵ bir suikastla elim bir şekilde öldürülür.³⁸⁶ Oysa ümeranın ve halkın iştirakiyle kutlanan kardeşi en-Nâsır Muhammed'in görkemli sunnet şöleninin üzerinden daha bir ay geçmemiştir. Suikast sonrası efendilerinin öldürüldüğünü duyan bin beş yüz kişilik atlı *el-Eşrefiye* memlûkleri emirlerden Zeynedin Ketboğa³⁸⁷ önderliğinde harekete geçerler.el-Eşref Halil'in memlûkleri maktül sultanın kanı kurumadan mevcut emirlerden bağlılık yemini alarak Sultan ilan edilen saltanat nâibi Baydara³⁸⁸ başta olmak üzere suikasta

³⁸³ Sultan el-Eşref Halil (ö. 693/1293) hakkında bkz. İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 301-352; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XIII, s. 316-335; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 756-793; a. mlf. , *el-Hıtat*, c. II, s. 238-239; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 3-41; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. I, s. 406-416; Ayrıca bkz. Ekrem Hasan el-Ulebî, *el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun*, Beyrut 1987; Abdülkerim Özeydin, "Halil b. Kalavun", *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 319-320; Mustafa Kılıç, "Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri", *C. Ü. İ. F. D. XIV/1-2010*, s. 133-171.

³⁸⁴ Cîze, Nil nehrinin batı kıyısında Kahire'den İskenderiye'ye giderken yol güzergâhında uğrak yerlerden bir yer olup piramitler bölgesini de içine alan bir yerleşim birimidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 200; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. III, s. 392; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 205-206.

³⁸⁵ el-Eşref Halil sultan olduktan sonra babasının nüfuzlu emirlerini ve önemli devlet adamlarını arka plana itmesi, hislerine mağlup, heyecanlı, aniden karar veren kişilik yapısıyla emirlerin kendisini devirmek için gizliden gizliye fırsat gözlemelerine sebep olur. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 27. Makrizi, sultanın katli sonrası öldürülen Baydara'nın cebinden "Ramazan'da şarap içen, fasıklık yapan, namaz kılmayan kimseni katledilmesi hususunda fukahanın görüşü nedir? Cevap olarak da, öldürülür ve katiline günah olmaz" yazılı pusulanın çıktığını haber verir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 792-793. Suikastına karışan emirler içinde saltanat nâibi Baydara, Halep nâibliğinden azledilen Karasungur, Nevbet reisi Bahadır ile Dımaşk nâibliğinden azledilmiş müstakbel Sultan Hüsameddin Lâçin de vardır.

³⁸⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 295-296; *et-Tuhfe*, s. 136; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 162-163; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 366; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 791-793; *el-Hıtat*, c. II, s. 239; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 16-18; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 167; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 90-91; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 345-347. Sultan el-Eşref Halil'in katli hadisesiyle ilgili bkz. Kanat, "Suikastlar", s. 34-39.

³⁸⁷ en-Nâsır Muhammed'in tahta oturmasının üzerinden bir yıl geçmeden tahta oturacak olan Zeynedin Ketboğa (ö. 702/1302) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 144-143; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. III, s. 218-219; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 115-118; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. III, s. 262-264; Zehebi, *Târihü'l-İslâm*, H. 701-750, s. 30-31; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 239.

³⁸⁸ Sultan el-Eşref Halil'in Hüsameddin Toruntay'ın yerine Nâibü's-saltana olarak atadığı Baydara aynı zamanda kendisine karşı yapılan suikastın tertipleycisidir. Baydara (ö. 693/1293) hakkında bkz. İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 493-495.

karışanların birçoğunu öldürerek efendilerinin intikamını alırlar. Diğer taraftan suikasta iştirak eden Hüsameddin Lâcîn ve Kara Sungur firar ederek Baydara ile aynı akıbeti paylaşmaktan kurtulurlar.³⁸⁹

el-Eşref Halil'in Kahire'de nâib olarak bıraktığı Emir Sencer eş-Şücâî³⁹⁰ yaşanan hadiseler sonrası başkentte bazı tedbirler alır. Nil nehri üzerinden Kahire'ye geçişi sağlayan taşıtları karaya çıkardıktan sonra kale kapılarını kapatır ve izinsiz kimsenin nehri geçmesine ve kaleye çıkmasına müsaade etmez. Şehirde ise sessizlik hâkimdir. Ketboğa Kahire'ye yaklaştığında eş-Şücâî ile elçiler aracılığıyla yaptığı çok sıkı pazarlıklar sonrası en-Nâsır Muhammed'in sultanlığında anlaşmaya varırlar.³⁹¹ en-Nâsır Muhammed 16 Muharrem 693 (17 Aralık 1293) Perşembe günü³⁹² Kal'atü'l-Cebel'de es-Sâlihiyye'ye ve el-Mansûriyye'ye mensup kıdemli emirlerden ve devlet adamlarından sadakat yemini alarak³⁹³ *el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun* ünvanıyla³⁹⁴ dokuz yaşında tahta oturur.³⁹⁵ Cülûs töreni³⁹⁶

³⁸⁹ İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 350.

³⁹⁰ Sencer eş-Şücâî (ö. 693/1294) hakkında bkz. İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 80-82.

³⁹¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 298; Nüveyri, *Nihâye*, c. XXXI, s. 167; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 793; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 19;

³⁹² en-Nâsır Muhammed'in cülûs tarihi ile ilgili kaynaklarımız hemfikir değildir. İbn Tağriberdi ihtilaf konusuna değinmiş ve cülûs gününü 14 Muharrem olarak göstermiştir. Nüveyri 14 Muharrem, İbn Devâdârî ve Makrizi 16 Muharrem olarak verirken İbn İyas ise 18 Muharrem olarak verir. Nüveyri, *Nihâye*, c. XXXI, s. 168; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 352; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 794; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 41; İbn İyas, *Bedai'u'z-Zuhur*, c. I, s. 378.

³⁹³ Biat, karşılıklı olarak verdikleri sözü teyit amacıyla ellerini üst üste koyan, tokalaşan alıcı ile satıcının durumuna benzediğinden, Sultan ya da emirin elinin üzerine ellerini koyan devlet ricali bu hareketle "biat" yani sadakat yemini yaparlar. Kelime anlamı "söz vermek, itaat etmek, kabul etmek" gibi anlamlara gelen yemin seremonisi Memlûkler döneminde "yer ve el öpmek veyahut sultanın eteğini öpmek" şeklinde değişikliğe uğramıştır. İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 528-530.

³⁹⁴ Tahta oturan yeni sultanın babası da Sultan ise resmi işlerde babasının adıyla birlikte ismi yazılır. en-Nâsır Muhammed b. Kalavun gibi. Eğer babası sultan değil ise sadece kendi adı yazılır ki Kalavun'un adı gibi. Makrizi, *el-Hitât*, c. II, s. 211. Sultan en-Nâsır Muhammed'in tuğrası tam olarak ise şöyledir.

السلطان الملك الناصر ناصر الدين ابنا

السلطان الشهيد الملك المنصور سيف الدين قلاوون

Es-Sultânü'l-Melikü'n-Nâsır Nâsîrü'd-dünyâ ve'd-dîn ibnü's-Sultâni's-Şehîdi'l-Meliki'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 298-300; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. XIII, s. 164. Ayrıca tuğrasının yazılışı için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. XIII, s. 165. Sultanın imzası için ise bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 299.

³⁹⁵ Memlûk sultanlarının oturduğu taht iki çeşittir. Cülûs töreni gibi özel günlerde ve devlet meselelerinin konuşulduğu toplantı sırasında oturduğu taht (taht-ı mülk=serîr-i mülk denilen minber) diğeri de sair zaman oturdukları kürsüdür. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 6-7.

³⁹⁶ Cülûs merasimi, ümera ve dört sünnî mezhep kadısının huzurunda halifenin sultana siyah bir hil'at, siyah bir sarık giydirip beline kılıç bağlama seremonileriyle başlar. Halifenin kaleme aldığı saltanat ahidnâmesi kâtibü's-sır (sır kâtibi) tarafından okunduktan sonra kadıların şahitliğinde halife menşûru

sonrasında da gerekli atamalar yapılır. Emirlerden Zeyneddin Ketboğa saltanat nâibliğine, Alemüddin Sencer eş-Şücâî vezirliğe, Hüsameddin Lâçîn er-Rûmî el-Üstadâr³⁹⁷ atabekliğe, Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr üstâdârlığa ve rütbesi yüzler emirliğine yükseltilen Rukneddin Baybars el-Mansûri³⁹⁸ inşâ divanından sorumlu devâdâr olarak atanırlar.³⁹⁹ Böylece geçici de olsa başkentte sükûnet sağlanmıştır. Olayların ülke geneline yayılmaması için vezir eş-Şücâî, maktûl sultan el-Eşref Halil imzalı bir mektubu Dımaşk'a göndererek en-Nâsır Muhammed'in sultanın veliahdı ve halefi olduğuna dair Şam ileri gelenlerinden sadakat yemini alınmasını sağlar.⁴⁰⁰ Sonuçta önce atamalar yapılmış daha sonra da tedbirler alınarak ülke genelinde istikrarın sağlanmasına yönelik adımlar tamamlanmış olur.

en-Nâsır Muhammed'in ilk icraatı el-Eşref Halil suikastına karışan, yardım ve yataklık eden emirlerin tamamının yargılanmasıdır. Suikastçıların elebaşısı Baydara'ya yardım eden emirler tek tek tespit edilip çok acımasız bir şekilde cezalandırılırlar. Bu emirlerden nevbet reisi Seyfeddin Bahadır ile Cemaledin Akkuş el-Mûsulî el-Hâcib boyunları vurulduktan sonra cesetleri fırında yakılır. Sonra Hüsameddin Toruntay es-Sâkî, Seyfeddin Nogay, Aksungur el-Hüsâmi, Muhammed Hoca, Alâeddin Altunboğa, Seyfeddin Alniak ve Seyfeddin Arus yakalandıktan sonra önce kalede hapsedilirler daha sonra çok ağır işkenceler altında ölürler. Elleri kesilip boyunlarına bağlanmış vaziyette develerin çektiği plakalar üzerine çivilendikten sonra Kahire sokaklarında teşhir edilirler.⁴⁰¹ Ağır işkencelere pek fazla dayanamayan

imzalayarak saltanat meşruiyet kazanır. Samira Kortantamer, "Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi" *TİD* 1984, 27-45; 212-218.

³⁹⁷ Ketboğa'dan sonra tahta oturup en-Nâsır Muhammed'i Kerek'e sürcek olan Hüsameddin Lâçîn er-Rûmî hakkında bkz. Hüsameddin Lâçîn (ö. 699/1298) hakkında bkz. Safedî, *el-Vâfi*, c. IV, s. 176-178; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. III, s. 270; Koprman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 481-482; Asri Çubukçu, "Lâçîn", *DİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 39-40.

³⁹⁸ Rukneddin Baybars el-Mansûri, çalışmamızın giriş kısmı kaynaklar bölümünde bahsettiğimiz tezimizde eserlerinden yararlandığımız bir müelliftir. Atanmasıyla ilgili menşûr yazı için bkz. Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 298.

³⁹⁹ İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 350; Nüveyri, *el-Nihâye*, c. XXXI, s. 168; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 794; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 41.

⁴⁰⁰ Nüveyri, *en-Nihâye*, c. XXXI, s. 169. Mektupta el-Eşref Halil imzalı kısaca şu ifadeler yer almaktadır; "Kardeşimiz el-Melikü'n-Nâsır'ı vekil olarak tayin ettik. Hatta o düşmanla karşılaşmış dönünceye kadar veliahdımızdır". Makrizi, *Süluk*, c. I, s. 794; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 202.

⁴⁰¹ Tesmîr cezası, suçlunun el ve ayaklarından iki tahta plaka üzerine büyük çivilerle raptedilmek suretiyle bir deve üzerinde teşhir edilip ölünceye kadar bu hal üzere bırakılmasıdır. Çetin, "Cezalar", s. 356.

mahkûmlar yakınlarının gözleri önünde can verirler.⁴⁰² Yine ümeranın bu suikastı gerçekleştirmesinde büyük payı bulunan vezir İbn Sel'ûs⁴⁰³ da efendisinin katilleri ile aynı akıbeti paylaşır.⁴⁰⁴

en-Nâsır Muhammed tahta oturmuş sükûnet yeni tesis edilmişti ki, saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa ile vezir eş-Şücâî arasındaki çekişme ayyuka çıkar. Kalavun ve oğullarına hizmet etmiş tecrübeli bir devlet adamı olan vezir eş-Şücâî Kal'atü'l-Cebel'de ikamet etmekte ve saraya hâkim bir konumda öne çıkmaktadır. Vezir el-Eşrefiyye memlûklerini ve sultan memlûklerini⁴⁰⁵ arkasına alarak devlete tek başına hâkim olma çabasına girer. Bu bağlamda halka karşı sert davranmaya, emirlere de müstebit hareket etmeye başlar. Dahası saltanat nâibi Ketboğa'yı ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulunur. Memlûkler'ine bolca paralar dağıtıp başını getirdikleri her emirin iktasını vermeyi taahhüt eder. Ayrıca Ketboğa'yı tutuklamak için saltanat yemeği düzenlenmiş ancak adamlarından birinin haber vermesiyle komplo anlaşılmıştır.⁴⁰⁶ Çatışmayı tetikleyen olay ise 22 Safer 693 (22 Ocak 1294) Perşembe günü yaşanır. Adet gereği Ketboğa'nın huzuruna çıkmak için toplanan emirlerden bazılarını kaleye çağıran eş-Şücâî bu emirleri tutuklatır. Bu arada da Ketboğa, el-Eşref Halil'in katillerinden Hüsameddin Lâcîn'i saklamakla itham edilmiş ve bu gerekçeyle tertip edilen bir suikasttan da kurtulmuştur. Yaşanan bu hadiseler üzerine Ketboğa, en-Nâsır Muhammed'e haber göndererek eş-Şücâî'nin

⁴⁰² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 299-300; *et-Tuhfe*, s. 138; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 169-170; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 795-796. Sir John Glubb Memlûk vahşetiyle ilgili yorumu şöyledir. “*Memlûklerin vahşetindeki korkunçluğunu ifade ettiğimizde hatırlamak zorundayız ki, bu dönemden üç yüz yıl sonra Batı Avrupa’da insanlar hâlâ çivilenerek ve yakılarak cezalandırılmaktadır.*” Glubb, *Soldiers*, s. 157. Ayrıca 2 Mart 1725’de Paris’te kralı (babasını) öldürme suçundan yargılanan Damians’in türlü işkenceler altında acı çektirilerek adeta mahkumun acısını keyifle seyretme seremonisine dönüşen cezalandırma teknikleri için bkz. Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, İstanbul 2010, s. 15-17.

⁴⁰³ Vezir İbn Sel'us el-Eşref Halil'in katledilmesinde şüphesiz en önemli paya sahiptir. Kıdemli emirleri yok sayarak yaptığı uygulamalar ve vergi toplarken aşırı baskıları ümeranın suikastı gerçekleştirmesindeki önemli gerekçeler arasındadır. Yakalanıp ağır işkenceler altında öldürülür. İbn Sel'us hakkında bkz. Fatih Yahya Ayaz, “Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Sel'us (ö. 693/1294), *Ç. Ü. İ. F. D.*, V/1 (Adana 2005), s. 91-122.

⁴⁰⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 300; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 170-172; Ömerî, *Mesâlik*, c. XI, s. 301-306; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 173; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, 796-797.

⁴⁰⁵ Memlûk ordusunun en önemli birimini oluşturan memâlikü's-sultânîye yani sultan memlûkleri sultanın kapıkulları yani özel muhafız birlikleridir. İsmail Yiğit, “Halka”, *DİA*, c. XV, Ankara 1997, s. 360.

⁴⁰⁶ Şücâî'nin hizmetinde bulunan ve önemli adamlarından olan Moğol asıllı Gunkuğ (Kunuk ya da Kınık) Ketboğa'ya haber vererek tedbirli davranmasını sağlar. İbn Tağriberdi Kunuk'un ırkdaşını koruduğunu, onu olaylar hakkında haberdar ettiğini ve böylece Ketboğa'nın dikkatli davrandığını bildirmektedir. İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, c. VIII, s. 42.

keyfi uygulamalarda bulunduğunu, emirleri tutukladığını ve tek başına devleti yönetmek istediğinden söz ettikten sonra yaşanan gelişmelerden dolayı muhakeme edilmesi için huzura çağrılmasını ister. eş-Şücâî davete icabet etmeyince Kahire’de yeni bir çatışma başlar. Emrindeki birliklerini, Şehrizer Kürtlerini, Tatarları ve halka askerlerini⁴⁰⁷ toplayan Ketboğa kaleyi kuşatır. Kuşatma sırasında en-Nâsır Muhammed selamette olduğunu göstermek için kale burçlarından aşağı doğru bakınca,⁴⁰⁸ kaleyi kuşatan emirler yer öpüp bağlılıklarını göstererek, sultanın memlûkleri olduklarını ve kötü bir niyetlerinin olmayıp tek isteklerinin devlet nizamı için fesadın ortadan kaldırılması olduğunu, bildirirler. Kale önlerinde vuku bulan sıcak çatışmalarla muhasara yedi gün devam eder. Kalenin suyu kesilir. Sık sık kaleden çıkarak saldırıya geçen Burci memlûkleri Ketboğa ve adamlarını geri püskürtmeyi başarırlar. Ancak durum giderek eş-Şücâî’nin aleyhine gelişmeye başlar. Burcî memlûklerine mensup emirler, eş-Şücâî’nin kendi çıkarlarına çalıştığı efendileri için mücadele etmediğine kanaat getirirler. Şiddetli çatışmaların olduğu bir anda, çaresizce yaşananları seyreden ve sultanın canının tehlikede olduğunu gören sultanın annesi, surların üzerinden; *“Amacınız nedir, söyleyin”* deyince *“eş-Şücâî’nin yakalanmasından ve fitnenin yatışmasından başka hiçbir amacımız yok. Efendimizin kör bir kızı dahi kalsa biz onun memlûküyüz. Kaldı ki, efendimizin oğlu el-Melikü’n-Nâsır vardır ve buna yeter”* diyerek cevap verirler. Sultanın annesi oğlunun canını tehlikeye atmamak için bizzat harekete geçerek bir an evvel sükûnetin sağlanması için Atabek Hüsameddin Lâçîn er-Rumi ile işbirliği yapar. eş-Şücâî’yi konağına kilitleyerek mahsur bırakırlar. Daha sonra sultanın yanına istişare bahanesiyle çıkarılan eş-Şücâî, kalabalık memlûk askerlerinin içinden Bahadır Akkuş’un bir memlûkünün kılıç darbesiyle öldürülür.⁴⁰⁹ Ketboğa ve emirlerin kaleye çıkmasıyla

⁴⁰⁷ Kaynaklarda *Ecnâdü’l-Halka* olarak zikredilen ve Memlûk asıl ordusunu oluşturan iktalı askerlerdir. Tımarlı sipahiler de diyebileceğimiz bu askerler savaş dönemlerinden Mukaddemü’l-Elf yani binbaşılar komutasında yüzler emirliği rütbesine haiz komutanlar tarafından sevk ve idare edilirler. Günümüz nizami birliklerin karşılığıdır. Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, c. IV, s. 15, 16, 50-53; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 422-429; Yiğit, “Halka”, s. 360-362; Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 118-123.

⁴⁰⁸ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 140.

⁴⁰⁹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 300-302; a. mlf. , *et-Tuhfe* s. 139-141; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 172-175; İbn Devadâri, *Kenzü’l-Dürer*, c. VIII, s. 353-356; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, 797-801; İbn Tağribirdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 42-47; İbn İyas, *Bedaiü’z-zuhur*, c. I, s. 110; Kopruman, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, s. 477. Çağdaş müelliflerden Baybars Mansuri ile Nüveyri aynı bilgileri vererek kuşatma sırasında kalenin suyunun kesilmesinden ve sultanın annesi ile kaleyi kuşatanlar arasında geçen konuşmalardan bahsetmemektedirler. Yine İbn Devadâri suyun kesilmesinden bahsederken sultanın annesi ile ilgili geçen konuşmayı şöyle aktarır; *“Kaleyi kuşatan emirler sultana ve annesine haber göndererek, Biz senin, babanın ve abinin memlûkleriyiz, itaatkârız, hasmımız eş-Şücâî’dir, onu yakala ve hapsed. Biz senin kullarınız.”* İbn Devadâri, *Kenzü’l-Dürer*, c. VIII, s. 354-

sükûnet sağlanır. Günlerdir kapalı olan kale kapıları açılırken esnaf da dükkânlarını açar böylece hayat normale döner. Başkentte ardı sıra yaşanan karışıklıklardan dolayı bir türlü gerçekleştirilemeyen saltanat geçit töreni (mevkib)⁴¹⁰ cülûs merasiminden altı ay sonra yapılabilir. Tören alayı 5 Recep 693 (21 Haziran 1293) Pazartesi günü gerçekleşir. Halife ve kadıların ahidnâmesi yazılı belgeler eşliğinde saltanat şiarıyla süslü atın üzerindeki genç Sultan halkın yoğun sevgi gösterileri arasında onları selamlarken başta saltanat nâibi Ketboğa ve diğer ümera ve divan görevlileri sultanın süslü atının çevresinde yaya olarak yürürler. Kaleden inerek Kahire içine *Bâbü'n-Nasr*'dan girilip halkı selamladıktan sonra *Bâbü'z-Züveyle*'den⁴¹¹ çıkılır. Daha sonra tekrar kaleye dönen Sultan burada saltanat yemeği⁴¹² verir.⁴¹³

Yaşanan gelişmeler sonrası saltanat nâibi Ketboğa devlette tek başına söz sahibi olmaya başlar. Onu saltanat makamına taşıyacak olaylar zincirinin başlangıcı ise el-Eşref Halil'in katillerinden Hüsameddin Lâçîn ile Kara Sungur'un Ramazan bayramının ilk günü (1 Şevval 693/25 Ağustos 1294) ortaya çıkmalarıdır. Ketboğa'nın memlûklerinden Seyfeddin Bethas ez-Zeynî'nin şefaati ve Ketboğa'nın himmetiyle sultan her ikisini affetmiştir. Daha sonra da Emir Bedreddin Bektaş el-

355. Burada Ketboğa ve adamları, kaleyi yedi gün boyunca kuşatıp suyunu kesmeleri sözde eş-Şücâî ve adamlarını cezalandırmayı amaçlasa da genç Sultan en-Nâsır ve annesini de cezalandırmışlardır. Vezir eş-Şücâî hakkında bkz. İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, 353-355; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 51-52; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 376; Aynî, *İkdü'l-Cümân*, c. III, s. 234-238; Zehebi, *Tarihu'l-İslam: sene 691-700*, s. 184-185.

⁴¹⁰ *Mevkib*, memlûk saltanat âlâmetlerinden olup sultanın cülûs töreni sonrası Kal'atü'l-Cebel'den inip Babu'n-nasr kapısından Kahire'ye girerek halkı selamlayıp Babu'z-züveyle kapısından çıkarak tekrar kaleye girmesiyle sona erer. Adet halini alan mevkipler sultandan başka herkesin yürüdüğü, sultanın siyah cübbeli saltanat hil 'atini giyip başında siyah sarıkle at üzerinde, vezir başı üzerinde siyah ipek kese içinde taklîdi taşıdığı görkemli alay süslenmiş Kahire içinden geçer. İbn İyâs, *Beda'iu'z-zuhur*, c. I, s. 394.

⁴¹¹ Kahire'nin kuzey ve güneyi için bazı kavramlar kullanılır. Mısır'ın Saîd bölgesi olarak adlandırılan Kahire'nin güneyindeki kısmına *el-Vechü'l-Kıblî*, Kahire'nin kuzeyinde yani Akdeniz tarafında yer alan kısmına da *el-Vechü'l-bahrî* denilir. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 344; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 392-398. Kıblî tarafında yani kuzey kısmında Bâbü'n-Nasr ve Bâbü'l-Fütûh adlı giriş kapıları vardır. Güney kısmında Nil nehri tarafında da Bâbü'z-Züveyle kapısı mevcuttur. Makrizi, *el-Hutat*, c. I, s. 380-381.

⁴¹² *Simat*, olarak isimlendirilen saltanat yemekleri tahta oturan sultanın saltanat törenlerinin bir parçası olmasının yanında Memlûk Türk devletinde çok önemli bir gelenektir. Sık sık Sultan sarayda yemek vererek ümera ve devlet adamlarıyla sohbet eder, önemli meseleleri konuşur. Saltanat sofrası için bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 296; Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 210-211; Altan Çetin, "Memlûk Devletinde Yemek Kültürüne Genel Bir Bakış", *Milli Folklor*, 2006, Yıl:18, Sayı:72, s. 109-113; Amalia Levanoni, "Food and Cooking during the Mamluk Era: Social and Political Implications", *Mamlûk Studies Review*, IX, 2, 2005, s. 202-222.

⁴¹³ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 803; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 47;

Fahrî'nin⁴¹⁴ düzenlediği saltanat sofrasında da yer öpüp bağılık yemini ettikten sonra hil'at giyip kendisine emirlik tevcih edilmiştir.⁴¹⁵

Ketboğa'nın hûşdâsı Hüsameddin Lâçîn'i himaye etmesi el-Eşref Halil'in Kahire dışında Kebeş'te⁴¹⁶ ikamet etmekte olan üç yüz civarında memlûkünün ayaklanmasıyla karşılık bulur. Amaçları sarayda vezirlik binasındaki hûşdâsiyeleriyle birleşip saray-kaleyi ele geçirmek olan el-Eşrefiyye memlûkleri 10 Muharrem 694 (30 Kasım 1294) Salı gecesini isyanı başlatırlar. Kebeş'ten hareket edip meydanı geçtikten sonra Bâbu's-Saâde'yi⁴¹⁷ yakarak şehre girerler. Hapishanedeki hûşdâşlarını serbest bıraktıktan sonra ahırları boşaltırlar, her tarafı yağmalarlar. Ancak kaledeki hûşdâşlarından destek görmeyen memlûkler emirlerin çabuk toparlanmasıyla yaşanan çatışmada geri püskürtülürler. İsyana katılanların kimisinin elleri ayakları kesilerek kimisinin boyunları vurularak, boğularak ya da Bâbü'z-Züveyle kapısına asılarak cezalandırılırlar.⁴¹⁸ Yaşanan bu hadiseden sonra Hüsameddin Lâçîn'in "*en-Nâsır büyüdüğünde ne seni sağ bırakır ne de kardeşinin katline katılanları. Bu el-Eşrefiyye memlûkleri de en-Nâsır tahtta olduğu müddetçe güçleri devam eder. en-Nâsır'ı hal' edip sultan olmak senin yararınadır*"⁴¹⁹ sözlerinin tesiriyle yaşananları fırsat bilen Ketboğa, isyanın sabahında emirlerin hepsini toplayarak makamında oturum düzenler. Ümeraya hitaben; "*Devletin şeref ve namusu kırıldı, saygınlığı kayboldu. Çocuk yaştaki en-Nâsır'ın sultanlığıyla bunları sağlamak imkânsız*"⁴²⁰ dedikten sonra halifenin ve kadıların huzurunda ümera sözbirliği edercesine en-Nâsır Muhammed'in hal edilip Ketboğa'nın sultan olmasına karar verirler. Ve aynı gün 11 Muharrem 694 (1 Aralık 1294) Çarşamba

⁴¹⁴ Emir Bedreddin Bektaş es-Silahdâr (ö. 706/1306) hakkında bkz. İbn Tağrıberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 385-386.

⁴¹⁵ Nüveyri, *en-Nihâye*, c. XXXI, s. 175-176; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 303; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 703; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 48-49; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 141. Hüsameddin Lâçîn daha önce el-Eşref Halil tarafından çarptırıldığı ölüm cezasından da Baydara'nın şefaatiyle kurtulmuştur. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 134.

⁴¹⁶ Kahire'de Yeşkur dağı üzerinde Tolunoğlu Camii civarındaki bir yer adı. Kebeş hakkında bkz. Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 133-134.

⁴¹⁷ Bâbü's-Saâde için bkz. Makrizi, *el-Hitat*, c. I, s. 383.

⁴¹⁸ Makrizi ayaklanma gününü 11 Muharrem olarak verir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, 304; Nüveyri, *en-Nihâye*, c. XXXI s. 177-178; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 805-806; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 48-49; İbn İyas, *Bedaiü'z-zuhur*, c. I, s. 111.

⁴¹⁹ İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 49.

⁴²⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 806.

günü ikinci öncesi emirler yaya olarak Ketboğa ise kendisi için saltanat şiarıyla hazırlanmış at üzerinde nâiblik makamından çıkarak saltanat tahtına oturur.⁴²¹

Böylece en-Nâsır Muhammed'in ismen Sultan olduğu birinci dönemi sona erer. Önce vezir eş-Şücâî'nin daha sonra da Ketboğa'nın tahakkümü altında kukla gibi hareket eden sultan, Ketboğa'nın emriyle annesiyle beraber saraydan uzaklaştırılır. Kale odalarından birinde gözlerden uzak zorunlu ikamete tâbi tutulur.⁴²² Efendisi Kalavun'un oğlu en-Nâsır Muhammed'e “*Ben senin, babanın ve kardeşinin memlûkiyüm, sen mülkün sahibisin benden korkma. Devleti sen büyüyünceye kadar muhafaza eder, ahvali öğreninceye kadar gerekli tedbiri alırım*” diyerek⁴²³ sözde sadakatini bildirmiş ve bir yerde canının emniyette olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Çocuk yaştaki sultanı avutmaktan başka hiçbir amaç taşımayan bu sözler bir yerde en-Nâsır Muhammed'in yaşamasına göz yumarak kendi saltanatını sürdürmektir. Zira devlete hâkim olan memlûkler kendisi gibi halen babası Kalavun'un memlûkleri olup gerek halk nezdinde gerekse asker yanında en-Nâsır Muhammed'in saygınlığı söz konusudur. Dolayısıyla en-Nâsır Muhammed'in yaşaması son derece önemlidir. Ketboğa böyle davranmak suretiyle aslında kendi memlûklerini söz sahibi kılıncaya kadar durumu idare etmektedir.

⁴²¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 305; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 179; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 357; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 177; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 706; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 55; İbn İyas, *Bedâiü'z-zuhur*, c. I, s. 111-112. Ketboğa'nın tahtı gasp etmesinin aslında meşru bir dayanağı vardır. Bu durumu Memlûk Türk devleti geleneklerine bağlayabiliriz. Şöyle ki, Sultan el-Muiz Aybek'den (1250-1257) sonra tahta oturan küçük yaştaki oğlu Ali'nin yerine Sultan Kutuz'un (1250-1260) tahta oturması yine aynı şekilde Sultan Baybars (1260-1277) sonrası sırayla tahta oturan oğulları Berke (1277-1279) ve Sülemiş (1279)'in yerine Sultan Kalavun'un (1279-1290) Sultan olmasıyla Ketboğa'nın Sultan olmasını ilişkilendirebiliriz. Her ikisinin öne sürdüğü gerekçeyi Ketboğa da dillendirmiştir. “ Küçük yaşta bir çocuğun devletin ağır yükünü kaldıramayacağı, bunun için tecrübeli ve dirayetli bir kişinin tahta geçmesi icap eder” iddiasıyla tahtı ele geçirmiştir. Aslında bunu açıklaması “*güçlü olan sultan olur*” ilkesinin işlemlerinden başkası değildir. Makrizi, *Süluk*, c. I, s. 658; İbn Tağriberdi, *Nücum* c. VII, s. 72-73; Ayrıca sultanın meşruiyeti hakkında bkz. Özbek, “Meşruiyet Arayışları”, s. 155-172.

⁴²² Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 368; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 807; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 50.

⁴²³ İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 357.

1.1.2. Gâsıp Sultanlar

1.1.2.1. Sultan Zeyneddin Ketboğa Dönemi (694-696/1294-1296)

Vezir Sencer eş-Şücâî'nin ortadan kalkmasıyla sultan gibi hareket etmeye başlayan saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa⁴²⁴ çok geçmeden 11 Muharrem 694 (1 Aralık 1294) Çarşamba günü *el-Melikü'l-Âdil*⁴²⁵ unvanıyla resmen sultan olarak tahta oturur. ⁴²⁶ Cülûs töreni sonrası Ketboğa, hûşdâşiyesi Hüsameddin Lâçîn es-Sağır'ı saltanat nâibi olarak atarken Fahreddin Ömer b. el-Halili'yi⁴²⁷ de vezir olarak tayin eder.⁴²⁸ Kalavun ailesinden tahtı gasp eden Ketboğa'nın sultanlığına pek sıcak bakmayan Mısırlılar'ı haklı çıkararak⁴²⁹ olumsuz hadiseler peşpeşe yaşanır. Nil nehrinin suyunun azalmasıyla başlayan sıkıntılar önce kuraklıktan dolayı yeterli mahsul alınamayınca pahalılık baş göstermiş buna bağlı olarak da kıtlık Mısır halkını

⁴²⁴ Zeyneddin Ketboğa (ö. 702/1302) hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 144-143; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. III, s. 218-219; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 115-118; İbn Hacer *ed-Dürer*, c. III, s. 262-264; Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, H. 701-750, s. 30-31. Ayrıca Ketboğa'nın saltanat dönemi hakkında bkz. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 143-146; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 305-312; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 357-365; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 179-197; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 177-194; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 55-74; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 806-820; a. mlf. *el-Hıtat*, c. II, s. 239; İbn İyas, *Bedâiu'z-zühür*, c. I, s. 386-394; Koprıman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 479-480.

⁴²⁵ Tam adı *es-Sultanü'l-Melikü'l-Âdil Zeyneddin Ketboğa* olan Sultan Ketboğa İlhanlı hükümdarı Hülâgû (654-663/1256-1265)'nin ordusunda genç bir asker iken Nüveyrî'ye göre Ayn Câlût Savaşı (Eylül 1260)'nda, Zehebi, İbn İyas, ve İbn Tağriberdi'ye göre Birinci Humus Savaşı (10 Aralık 1260)'nda Memlûkler tarafından esir alınır. Memlûkü olarak girdiği Kalavun'un hizmetinde terakki ederek onlar emirliği, tablhane emirliği ve binler emirliğine kadar yükselmiştir. Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, H. 701-750, s. 30-31; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 55; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zuhür*, c. I, s. 386. Memlûklerin Moğollarla yaptığı II. Humus Savaşı (679-1281) sırasında Sultan Kalavun memlûkü Zeyneddin Ketboğa'yı Mısır'da nâib olarak atamıştır. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 203. Ayrıca Zeyneddin Ketboğa'nın halife Hakim Biemrillah adına Şehabeddin Mahmud el-Halebî tarafından kaleme alınan ahidnâme için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. X, s. 47-53; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 126-133.

⁴²⁶ Ketboğa'nın cülûs tarihi kaynaklarda muhtelifdir. Baybars el-Mansûrî Ketboğa'nın cülûs tarihini 9 Muharrem (Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 305) İbn Devadâri 13 Muharrem (İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 357), İbn Tağriberdi cülûs gününü 12 Muharrem olarak verir. (İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 50)

⁴²⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 181; Safedî, *el-Vâfi*, c. XXII, s. 316-317;

⁴²⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 807;

⁴²⁹ Makrizi, Ketboğa'nın tahta çıktığı gün yaşanan bir olayın darb-ı mesel oluşundan bahsederek şöyle bir olay nakleder. "Acâip bir tesadüf olarak, Ketboğa'nın saltanat şiarı ile Kahire'yi dolaştığı gün kaledeki saray mutfak sorumlularından birisi çalışanlardan birisini döver. Bu sırada Ketboğa saltanat atına binip geçit merasimi yaparken herkesin yanı sıra mutfak çalışanları da yeni sultanı görmek için dışarı çıkarlar. Dayak yiyen uşak da "Ey uğursuz gün! Ne uğursuz bir gün" diye seslenir. Bu söz herkesin dilinde o günden sonra yayılarak darb-ı mesel olur". Makrizi, *Sülûs*, c. I, s. 806-807.

perişan etmiştir. Saltanatının ilk yılında buğdayın bir irdebi⁴³⁰ 25 dirhemden⁴³¹ 120 dirheme, ikinci yılında 160 dirheme yükselmiş. Kıtılık o denli ilerlemiştir ki, insanlar kedileri, köpekleri hatta ölüleri yemek zorunda kalmıştır. Kuraklık, kıtlık derken veba Kahire'yi ölü bir kente çevirmiştir. Kıtılığın ülkenin genelinde yaşanması dışarıdan da yardım alınamaması karşısında Sultan ve emirlerin fakir insanları koruma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Köyler boşalmış, insanlar şehirlere akın etmişler. Bu durum salgın hastalıkları daha da yaygınlaştırmıştır.⁴³² Mısır ve Kahire'de bu olaylar yaşanırken İlhanlı hükümdarı Gazan Han'dan kaçan on binden fazla Moğol asıllı Uyratlar⁴³³ grubunun Ketboğa tarafından Memlûk topraklarında iskânına izin verilmesi hatta önderlerine emirlikler tevcih edilip iktalar tahsis edilmesi emirler başta olmak üzere halkın gâsıp sultana karşı nefretini iyice körüklemiştir.⁴³⁴

Yakın dönemde yaşanmış Memlûk-İlhanlı savaşlarını hesaba katarsak Mısırlıların Uyratlardan nefret etmemesi elde değildir. Moğol kökenli bir Sultan olan Ketboğa'nın önderleriyle yiyip içmesi, soydaşlarına özel ilgi göstermesi dikkatleri üzerine çeker. Üstelik gelenlerin eski dinlerine göre yaşamaya devam etmeleri, örf ve adetlerini sürdürmeleri gözden kaçmıyor da değildir. Ramazan ayında alenen yemek

⁴³⁰ XIV. Yüzyıl Mısır'ında yaklaşık 71 kg'a denk gelen bir ağırlık ölçü birimidir. Ayrıca 1 irdeb 100 litre su alır. Döneme ve bölgeye göre değişir. Cengiz Kallek, "İrdeb", *DİA*, c. XXII, Ankara 2000, s. 440-442.

⁴³¹ Dirhem ağırlık ölçüsü olarak kullanıldığı gibi çalışma dönemimizde gümüş para birimi olarak kullanılır. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *DİA*, c. IX, Ankara 1994, s. 368-371. Dinar ise altın para birimidir. a. mlf. , "Dinar", *DİA*, c. IX, Ankara 1994, s. 352-355.

⁴³² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 305-306, 309; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 363-366; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 182, 185-186; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 164; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 808-809; İbn Tağribirdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 57, 60. Ayrıca Ketboğa döneminde yaşanan bu kıtlıklar için bkz. İlyas Gökhan, "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Krizler, Kıtlıklar ve Vebalar", *Fırat Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1998, s. 160-189.

⁴³³ Uyratlar ya da Vafidiye olarak bilinen Moğollar, İlhanlılar'a bağlı Musul, Mardin ve Diyarbakır yörelerini kapsayan Diyarbakır eyalet bölgesinde konuşlandırılmış askeri tümeninin ağırlığını oluşturan bir topluluktur. Bağdat ile Musul arasında bir bölgede yaşamaktadırlar. Uyratlar Baydu-Gazan mücadelesinde Baydu'yu destekleyerek Gazan'ı karşılına almışlardır. Tahta oturmasıyla Uyratları cezalandırmak için fırsat kollayan Gazan, Türkmenler'in Uyratlar hakkında yağma yaptıklarına dair şikâyetlerini değerlendirerek cezalandırmak istemiştir. Gazan'ın gadabından çekinerek Turgay önderliğinde Suriye'ye doğru kaçmışlar ve Mısır'a ilerleyerek Memlûkler devletine iltica etmişlerdir. Kaynaklar'ın ifadesine göre on bin kişi ya da on bin çadırdan oluşan bu kalabalık Uyratlarla ilgili detaylı bilgiler için ayrıca bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 187-189; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, 309-310; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 361-362; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 812; a. mlf. , *el-Hıtat*, c. II, s. 22-23; David Ayalon, "The Wafidiya in the Mamluk Kingdom", *İslamic Culture*, s. XXV, 1951, s. 89-104; Kanat, "Uyratlar", s. 105-107; Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, İstanbul 2005, s. 125-161.

⁴³⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 187-189; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 361-362; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 812.

yiyip kımız içmeleri, atlarını boğazlamadan bağlı olarak ölünceye kadar başına vurup öldükten sonra yemeleri, İslâmiyete göre garip davranışlar sergilemeleri dayanılmaz bir hal almaya başlar.⁴³⁵ Ketboğa'nın Uyratların gayr-i İslâmî yaşantılarına rağmen onları sahiplenmesi şiirlere kadar yansımıştır:

“Ey Allahım kurtar bizi bu azaptan Moğollar ve pahalılık geldi bize, haşlandık
Moğol Devleti içinde telef olduk Moğol Devleti içinde pişirildik”⁴³⁶

ifadeleriyle açıkça dile getirilmiştir. Ketboğa dönemi aksiliklerin birbirini takip ettiği Memlûkler devletinin en zor günleri olarak tarihe geçmiştir.⁴³⁷ Zamanla yaşanan hadiselerle de Ketboğa Mısır'da istenilmeyen adam durumuna düşer. Halk onun iktidardan uzaklaşması için dua etmeye başlar.⁴³⁸

Ketboğa, oğlu Enes'i nâibi olarak Emir Şemseddin el-Kürdî'yi de vekil bırakarak⁴³⁹ Suriye'ye gider. Amacı bölgedeki Uyratları kontrol edip işleri düzene koymaktır. Şevval 695 (Ağustos-Eylül 1296)'de gittiği Suriye'de kendi memlûklerinden Uğurlu el-Âdilî'yi⁴⁴⁰ Dımaşk saltanat nâibi olarak atar.⁴⁴¹ Bir süre bölgede kalıp gerekli atamaları yaptıktan sonra Dımaşk'tan ayrılır. Mısır'a doğru ilerlerken yolda yaşanan gelişmeler Ketboğa'nın saltanatının sonunu getirir. Remle⁴⁴² yakınlarında Ūca'da huzuruna çağırıldığı üst düzey emirlerden Emir Bedreddin Beyserî'yi⁴⁴³ teamüllere aykırı olarak ayakta karşılar. Moğollar'a mektup yazmakla

⁴³⁵ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 309-310; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 361-362; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 187-189; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 370; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 812-813; *el-Hıtat*, c. II, s. 22; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 60. Ketboğa dönemi Memlûk devletine iltica eden Uyratlar hakkında bkz. Kanat, “Uyratlar”, s. 105-120.

⁴³⁶ Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 22. Şiirin çevirisi Cüneyt Kanat'tan alınmıştır. Bkz. Kanat, “Uyratlar”, s. 105-107.

⁴³⁷ Makrizi, *Süluk*, c. I, s. 807,

⁴³⁸ İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 357.

⁴³⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 816.

⁴⁴⁰ Uğurlu el-Âdilî (ö. 719/1319) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-asr*, c. I, s. 542-543; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 462-463.

⁴⁴¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 310; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 194; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 816-817; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 61.

⁴⁴² Günümüz İsrail sınırları içinde bulunan tarihi Filistin şehridir. Sâmi es-Sakkâr, “Remle”, *DİA*, c. XXXIV, Ankara 2007, s. 560-561.

⁴⁴³ Devletin kuruluş döneminden beri var olan kıdemli emirlerden Emir Bedreddin Beyserî (ö. 698/1298) hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 238-239; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 99-100; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 500-502. Beyserî, daha önce tutuklanmış ancak el-Eşref Halil hapisten çıkarmıştır. Lâçin daha sonra kendisini tekrar tutuklayacaktır.

suçlayarak azarlar.⁴⁴⁴ Ancak bu durumun Ketboğa'nın memlûkleri tarafından düzenlenen bir komplo olduğunu Hüsameddin Lâcîn'den öğrenen Emir Bedreddin Beyserî'nin de aralarında bulunduğu emirler Seyfeddin Kıpçak, Seyfeddin Sâlâr ve daha birçok kıdemli emirler Hüsameddin Lâcîn önderliğinde toplantı yaparlar. Toplantıda Ketboğa'nın kendilerini Kahire'de tutuklatarak kendi memlûklerini istihdam edeceğine dair bir kanaat oluşur. Sonuçta emirler Ketboğa'ya karşı bir suikast planı yaparlar. Diğer taraftan Ketboğa kendisine hazırlanan komployu son anda fark ederek birkaç memlûkü ile Dımaşk'a kaçar.⁴⁴⁵ Halefi olarak tahta oturan Hüsameddin Lâcîn'e daha sonra mektup yazarak hûşdâşiyesi olduğunu, saltanattan feragat edip itaatini arz eder.⁴⁴⁶ Lâcîn, "İstesek yakalardık, o bizim kardeşimizdir", diyerek⁴⁴⁷ kimse ile yazışmaması şartıyla Ketboğa'yı ailesi ve memlûkleriyle Serhad'e gönderir. Önce Serhad'de onlar emirliği⁴⁴⁸ rütbesinde nâiblik yaptıktan sonra⁴⁴⁹ en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde Hama'ya nâib olarak atanır. Devletine sadık bir idareci olarak vefatına değin görevini sürdüren Ketboğa Gazan'ın Suriye bölgesini işgali sırasında Memlûk Türk devletinin hizmetinden ayrılmamış, sonrasında da bölgenin tekrar Memlûk idaresine geçmesine çaba sarf etmiştir. Moğol kökenli olmasına rağmen İlhanlılar'a karşı girişilen mücadelelerde başarıyla görevini yürütmüştür. Ketboğa hastalanarak vefat ettiği 702 (1302) yılına kadar Hama nâibliği görevini tam bir itaat ve teslimiyet ruhu ile sürdürmüştür.⁴⁵⁰ Ketboğa Memlûk sultanları içerisinde bahtsız bir sultan olduğu kadar en şanslı sultanlardan birisidir. Farklı bir soydan gelişinin⁴⁵¹ yanında İbn Tağriberdi'nin açıkça

⁴⁴⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 819; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 195. Bu konuyla ilgili Glubb şöyle yorum yapar: "Kalavun'un bilgeliği ile Ketboğa'nın aptallığını karşılaştırabiliriz. Kalavun, Sungur el-Aşkar'ın Moğollar'a gönderdiği mektupları ele geçirdiğinde onları yakmış ve hiçbir şey söylememiştir. Durum müsait olduğunda Sungur'u tutuklatı. Ketboğa ise Beyserî'ye atfedilen sahte mektuplar üzerine hemen çağırıp sert bir şekilde emirlerin önünde azarlamıştır." Glubb, *Soldiers*, s. 169.

⁴⁴⁵ Ketboğa hakkındaki suikast girişimi hakkında bkz. Kanat, "Suikastlar", s. 23–56.

⁴⁴⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 200; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 824

⁴⁴⁷ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 308.

⁴⁴⁸ Onlar emirliği, on veya daha fazla memlûke sahip bir unvan olup Kalkaşendî'nin dört kısma ayırdığı ümera içersinden üçüncü kısma girer ki küçük valilerin kullandığı bir ünvanıdır. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 15.

⁴⁴⁹ Ketboğa Serhad'de bir yıl on ay yirmi gün kalmıştır. İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 99.

⁴⁵⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 202; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 99; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 826; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 68. Ölümü hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 40-41.

⁴⁵¹ Glubb, Ketboğa ile ilgili şöyle yorum yapar: "Tarihi kayıtlardan tarihi gerçekleri öğrenebiliriz, ancak maceralarını anlattığımız tarihi şahsiyetleri şekillendiren ruhlarını keşfetmek bir tarihçi için

dile getirdiği gibi o sıra dışı bir sultan olarak hal edildikten sonra Suriye bölgesindeki nâiblik görevlerini vefatına kadar sürdürmüştür.⁴⁵² Kaynakların zulmünden pek bahsetmeyip iyi yönleriyle övdüğü Ketboğa,⁴⁵³ saltanatta ısrar etmeyerek çatışmayı önlemiş, bu tutumuyla sözde huşdâşiye şemsiyesi altında idari bir görev tevcih edilmesinde mahzur görülmemiştir.

1.1.2.2. Sultan Hüsameddin Lâcîn Dönemi (696-698/1296-1299)

Sultan Ketboğa'nın firar etmesiyle Ūca'da Hüsameddin Lâcîn önderliğinde toplanan ümera⁴⁵⁴ bazı şartlar karşılığında saltanat nâibi Hüsameddin Lâcîn'nin sultanlığında anlaşılır. Bu şartlar Lâcîn emirlerden birisi gibi hareket edip devlet meselelerinde istişare etmeden karar almayacağına ve memlûklerini asla yüksek mevkilere atamayacağına dair söz vermesidir.⁴⁵⁵ Karşılıklı ahitler sonrası emirlerden sadakat yemini alan Hüsameddin Lâcîn *el-Melikü'l-Mansûr*⁴⁵⁶ unvanıyla 17

çok zordur. Çağımızın milliyetçilik düşünceleriyle Moğol asıllı birinin Memlûkler'in sultanı olması bizim için oldukça şaşırtıcıdır. ” Glubb, Soldiers, s. 157-159. Ayrıca Moğol asıllı Memlûk devlet adamları hakkında bkz. Reuven Amitai, “Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life”, The Universty of Chicago Mamluk Studies Review, XII-I, 2008, 119-131.

⁴⁵² İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 69.

⁴⁵³ Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. III, s. 219; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 68.

⁴⁵⁴ Toplantıya katılan emirler şunlardır. Bedreddin Beyserî, Şemseddin Kara Sungur, Seyfeddin Kıpçak, Seyfeddin Bahadır, Seyfeddin Kürt, Hüsameddin Lâcîn er-Rûmî, Bedreddin Bektaş el-Fahrî, İzzeddin Aybek, Cemaleddin Akkuş, Seyfeddin Sâlâr, Mübarizüddin, Seyfeddin Gürcü, Seyfeddin Tuğcu, Seyfeddin Toktay ve Seyfeddin Bırıltaş. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 313; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 821-822; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 99.

⁴⁵⁵ Seyfeddin Kıpçak gidişattan şikayetçi olarak, söz vermesine rağmen sözünü unutup memlûklerini, Mengü Temür'u öne geçireceğini ileri sürerek Lâcîn'e çekincesini daha baştan dile getirmiştir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 313; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 197;

⁴⁵⁶ Tam adı *es-Sultânü'l-Melikü'l-Mansûr Hüsameddin Lâcîn el-Mansûrî* olan Lâcîn ilk önce Ali b. Aybek et-Türkmânî'nin memlûkü iken onun hal' edilmesinden sonra Kalavun tarafından satın alınarak memlûkleri arasına katılır ki, *el-Mansûri* nisbesi ile anılır. Kalavun'un hizmetine girdikten sonra Lâcîn isimli diğer memlûklerinden ayırt etmek için el-Aşkar (sarışın) olan lakabı es-Sağîr (küçük) olarak değişir. Kıpçak Türkü olan Lâcîn, silahlı emirliği görevi sonrası Kalavun döneminde 10 yılı aşkın Dimaşk nâibliği görevini yürütür. el-Eşref Halil döneminde katıldığı Akka muhasarası (17 Cemaziye'l-Evvel 690/18 Mayıs 1291) sırasında tutuklansa da serbest kalarak silahlı emirliği görevine getirilmiş, bu kez da Rum Kalesi fethi (11 Recep 691/28 Haziran 1291) sonrası tekrar tutuklansa da saltanat nâibi Baydara'nın şefaatiyle kurtulur. Baydara ile el-Eşref Halil suikastını gerçekleştirdikten sonra bir süre Tolunoğlu Camii minaresinde saklanan Lâcîn, Ketboğa'nın şefaatiyle en-Nâsır Muhammed affederek emirlik tevcih etmiş, Ketboğa döneminde de saltanat nâibi olmuştur. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 197-198; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 820-821; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 85-86, 106. Hüsameddin Lâcîn (ö. 698/1299)'in hayatı hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 227-228; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 165-176; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 859, 864-865; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 166-173; Asri Çubukçu, “Lâcîn”, *DİA*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 39-40.

Muharrem 696 (15 Kasım 1296) Perşembe günü sultan ilan edilir.⁴⁵⁷ Sultan ve beraberindekiler Mısır'a doğru hareket ederek uğradıkları her yerde saltanat şiarıyla tertip edilen törenler eşliğinde halkı selamlayarak Kahire'ye doğru yol alırlar.⁴⁵⁸ 9 Safer 696 (7 Aralık 1296) Cuma günü de muhalif bir hareketle karşılaşmadan Mısır'a ulaşmışlardır. Sultan Lâcîn adet gereği süslenmiş Kahire sokaklarında saltanat şiarıyla⁴⁵⁹ 15 Safer (13 Aralık) Perşembe günü düzenlenen tören alayı ile de resmen saltanat tahtına oturur.⁴⁶⁰ Emirlerden Şemseddin Kara Sungur'u saltanat nâibliğine, Seyfeddin Kıpçak'ı⁴⁶¹ Şam nâibliğine atar.⁴⁶² Kıdemli emirler önemli mevkilere atanarak memlûk grupları açısından dengeli bir durum oluşturulduktan sonra yeni yönetim icraatlarına başlar. İlk iş Ketboğa'nın hal edilmesinde etkili olan Uyratlar grubunun liderlerini tutuklatmak ve daha sonra da Ulus haricindeki Uyrat liderlerinin hepsini ortadan kaldırmak olmuştur. Böylece Ketboğa zamanında yeni bir güç olarak devlet içinde giderek güçlenen bir oluşum bertaraf edilmiştir.⁴⁶³

Lâcîn'in sultan olması Mısırlılar tarafından sevinçle karşılanmış ve bu sevinçlerini haklı çıkararak bazı emareler de görülmüştür. Mısır'a girmesiyle gıda fiyatlarının yarı yarıya düşmesi,⁴⁶⁴ tahta oturmasının ardından yedi gün boyunca yağın yağmurlar Mısırlıların hasretle beklediği rahmetle kucaklaşmalarını sağlamıştır. Kuraklık, kıtlık, hastalık derken çaresizlik içinde kıvranan halka bu yağmurlar moral olmuştur.⁴⁶⁵ Lâcîn, aralarında müstakbel sultan Baybars el-Çaşniğîr'in de olduğu tutuklu emirleri hapisten çıkarır, birçok emire ve devlet

⁴⁵⁷ Sultan Hüsameddin Lâcîn'in saltanat dönemi için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 311-323; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 197-232; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 365-383; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 194-211; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 820-865; Hitat, c. II, s. 239; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 85-114; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zuhür*, c. I, s. 394-401; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 481-482.

⁴⁵⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 822.

⁴⁵⁹ Halife ahidnâmesi ya da menşûru saltanat şiarının önemli bir parçasıdır. Halife Hâkim Biemrillah adına münşi Şehabeddin Mahmud el-Halebî tarafından kaleme alınan menşûr için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. X, s. 54-58; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 135-140.

⁴⁶⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 823. İbn Tağriberdi Makrizi'den farklı olarak 20 Safer Pazartesi gününü verir. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 87.

⁴⁶¹ İbn Devadâri, Seyfeddin Kıpçak'ın Lâcîn'e yemin ederken Dımaşk nâibliğini vermesi şartını ileri sürdüğünü Lâcîn'in de kabul ettiğini nakleder. İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 367.

⁴⁶² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 313; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 823; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 87.

⁴⁶³ Kanat, "Uyratlar", s. 117.

⁴⁶⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 823.

⁴⁶⁵ İbn İyas, *Beda'iu'z-zuhur*, c. I, s. 394.

adamlarına rütbelere tevcih edip hil'atler giydirir, memlûklerinden birçoğuna da emirlikler tevcih eder.⁴⁶⁶ Kalede sığıntı gibi yaşamakta olan halife'yi kaleden çıkarıp rahat edeceği Menâzıru'l-Kebeş'e⁴⁶⁷ nakleder.⁴⁶⁸ el-Eşref Halil'in katli sonrası saklandığı Tolunoğlu Cami'ni yeniden tamir edip vakıflar tahsis ederek halkın hizmetine açar.⁴⁶⁹ Lâcîn yaptığı bu hizmetlerle halk tarafından o kadar sevilmiştir ki, her zaman ki gibi meydanda oynadığı sıradan bir çevgân oyununda⁴⁷⁰ kolu kırılınca halk iyileşmesi için dualar eder. Çok geçmeden birkaç ay sonra sultanın iyileştiğine dair haberler yayılınca herkes sevinir, Kahire bayram yerine döner.⁴⁷¹

Saltanatının ilk günlerinden itibaren devlete tamamen hâkim olmak isteyen Lâcîn, çok geçmeden vezir Fahreddin b. Halîlî'nin yerine Şemseddin Sungur el-A'sar'ı atar. Emir Şemseddin Kara Sungur'u tutuklatıp yerine de kendi memlûkü Mengü Temür'ü⁴⁷² saltanat nâibliğine tayin eder.⁴⁷³ Önemli mevkilerden uzaklaştırdığı emirlerin yerlerine kendi memlûklerini istihdam ederek yerini iyice sağlamlaştırmaya çalışır. Ayrıca kendine rakip gördüğü bazı emirleri de çeşitli bahanelerle tutuklatır.⁴⁷⁴ Lâcîn saltanatta kendisine engel gördüğü efendisinin oğlu

⁴⁶⁶ Ebü'l-Fidâ, el-Muhtasar, c. II, s. 382; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 202-203; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 826.

⁴⁶⁷ Tolunoğlu Caminin yanında Yeşkur dağı üzerine bina edilen Menâzıru'l-Kebeş ilk halifenin de bir müddet ikamet yeri olup Sultan Lâcîn halifeyi kaleden buraya nakletmiştir. Menâzıru'l-Kebeş hakkında bkz. Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 135-136.

⁴⁶⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 203-204; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 828.

⁴⁶⁹ Sultan Lâcîn, el-Eşref Halil suikastını gerçekleştirdikten sonra Tolunoğlu Caminin minaresinde saklanarak kurtulur. Kurtuluşunun ve Sultan oluşunun lütfu olarak ta camiye vakıflar tahsis edip tefsir, hadis, fıkıh (dört mezhebe göre), tıp dersleri için müderrisler tayin ettirir. Halkın irşadı için vaizler atanır, yetimlerin okuması için hocalar görevlendirilir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 315; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 203; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 827; *el-Hitat*, c. II, s. 268; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 106-107. Tolunoğlu Cami için tahsis edilen vakıf arazileri Cize bölgesindeki Andona köyü arazileridir. Caminin bânisi Ahmed b. Tolun'un Nasrânî kâtibi Andona'ya nisbetle bu isimle anılır. Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 368.

⁴⁷⁰ Çevgân, Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan ve bugünkü polo oyununa benzeyen atlı top oyunudur. Feyzi Halıcı, "Çevgân", *DİA*, c. VIII, Ankara 1998, s. 294-295. Ayrıca Memlûk sultanlarının törensel bir ortamda oynadıkları çevgân oyunu hakkında bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 47.

⁴⁷¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 831; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 88-89;

⁴⁷² Mengü Temür (ö. 698/1298) hakkında bkz. İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. XI, s. 287.

⁴⁷³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 205; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 829; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 88.

⁴⁷⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 315-316; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 208-209; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 89;

en-Nâsır Muhammed'i kendince güvenli gördüğü Kerek'e sürgün eder.⁴⁷⁵ Daha sonra da erkek çocuğu olmayan Lâçîn, Mengü Temür'ü veliyaht tayin eder.⁴⁷⁶ Diğer taraftan kendisini uyaranlara, geçmişten ders çıkarması gerektiğini hatırlatanlara ise pek kulak vermez.⁴⁷⁷

Sultan Baybars'ın kızlarından birisi ile evli olan Lâçîn, daha önce İstanbul'a sürülen ve burada vefat eden Sultan Baybars'ın oğlu Sülemiş'in mumyalanmış naaşı ile beraber annesi ve kardeşini Kahire'ye getirtir.⁴⁷⁸ Halkın gönlünde yer edinen sultanın sık sık oruç tutması, şarap içenleri cezalandırması, altın sırmalı kaftan giyimini yasaklaması, yetimleri himaye etmesi hâsılı dindar kişiliği ve ilim adamlarına saygısı, halk yararına vakıflar tahsis etmesi gibi güzel vasıflarının yanında en önemli kusuru devlet işlerini memlûkü Mengü Temür'e bırakmasıdır. Lâçîn inzivaya çekilerek devlet işlerini emanet ettiği memlûkü Mengü Temür'ün kibirli tavrı kıdemli emirleri gücendirmiş hatta kararlarına karşı gelen bazı üst düzey emirleri⁴⁷⁹ başta Bedreddin Beyserî olmak üzere tutuklatması⁴⁸⁰ aleyhinde kamuoyu oluşmasını hızlandırmıştır.

Başkentte giderek kızışan Lâçîn aleyhtarlığı yaşanan iç ve dış gelişmeler zorunlu taht değişikliğine yol açar. İlhanlı iç siyasetinde yaşanan hadiseleri⁴⁸¹ fırsat bilen Lâçîn, İlhanlılar'a tâbi Çukrova Ermeni krallığı üzerine bir sefer düzenlenmesine karar verir. el-Eşref Halil zamanında yapılan anlaşmaya riayet

⁴⁷⁵ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 314; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 208; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 371; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 832-833; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. VIII, s. 90.

⁴⁷⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 209-210; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 833.

⁴⁷⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 836.

⁴⁷⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 207.

⁴⁷⁹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 316-317; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 222.

⁴⁸⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 209-211; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 203; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 834-835; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 99-100; İbn Tağriberdi, *el-Menhelü*, c. III, s. 500-502.

⁴⁸¹ Gazan Han babası Argun (1284-1291)'dan sonra tahta çıkan Geyhatu (1291-1295)'nun 24 Mart 1295 tarihinde öldürülmesiyle İlhanlı tahtına oturan Hülâgü (1256-1265)'nün torunu Baydu (1295)'nin hükümdarlığını kabul etmemiş ve vezir Nevruz'un desteği ile İlhanlı tahtına oturmayı başarmıştır (3 Kasım 1295). Ancak sular bununla da durulmamış Anadolu'da önce Baltu İsyanı (Eylül 1296-14 Ekim 1297) daha sonra da Sülemiş İsyanı (29 Kasım 1298-27 Eylül 1299) dâhilde de Memlûklerle mektuplaştığı iddiasıyla öldürülen vezir Nevruz'un isyanı (27 Mart 1297-14 Ağustos 1297) Gazan'ın tahta oturduğu günden en-Nâsır Muhammed'in ikinci kez sultan olduğu 1299 yılına kadar devam eden ve epey başını ağrıtan iç isyanlardır. İsyenlar hakkında bkz. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s.234-276; Spular, *İran Moğolları*, s.106-111;Turan, *Türkiye*, s.631-640; Steward, *Armenian*, s.128-136; Özgüdenli, *Gazan Han*, s.118-136.

etmedikleri gerekçesiyle Sis'e Emir Bedreddin Bektaş⁴⁸² önderliğinde bir orduyu sefere çıkarır.⁴⁸³ İbn Tağrıberdi, söz konusu sefer sonucunda Hüameddin Lâçîn'in ile ele geçirilecek yerlere üst düzey ümerayı atayarak başkentten uzaklaştırmayı düşündüğünü, sonuçta da tahtını sağlamlaştırma çabasında olduğunu yazar.⁴⁸⁴

Hüsameddin Lâçîn'in suikastına sebep olacak son hamlesi ise *er-Revkî'l-Hüsâmî* adıyla Mısır'ın tahririni yaptırmasıdır. Bu tahrir ile yeniden dağıtılan iktâ', ümeranın ve *Halka Askerleri*'nin⁴⁸⁵ gelirini yarı yarıya düşürmüştür.⁴⁸⁶ Tahrire karşı çıkanlar ise cezalandırılmışlardır.⁴⁸⁷ Bu arada Mısır'da tutuklamalar sürerken Suriye'de Çukurova seferine katılmış emirlerin ardından bazısının tutuklanması için çıkarılan mersûmlar bazı emirlerin İlhanlı topraklarına firar etmesine yol açar.

⁴⁸² Emir Bedreddin Bektaş es-Silahdâr (ö. 706/1306) hakkında bkz. İbn Tağrıberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 385-386.

⁴⁸³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 212-215; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 837-841; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 89; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 369-370. Çukurova bölgesindeki Ermeni Krallığı ile Memlûkler arasındaki ilişkiler baştan beri hasmane bir durum arz eder. Bölgede bulunan haçlılarla ve İlhanlılarla ittifak ederek Müslümanlara karşı bir siyaset güden Ermeniler, fırsat buldukça Müslümanlara saldırıyorlar memlûklerin ihtiyacı olan kereste ve demir geçişini engelleme girişiminde bulunuyorlardı. Bu tutumlarından dolayı Memlûklerin devamlı baskısıyla karşılaşmışlardır. Her fırsatta İlhanlıları Memlûkler üzerine kışkırtan ve İlhanlılar Suriye'yi işgal ettiklerinde İlhanlılarla beraber Memlûk topraklarını istilâ ederler. Bu gelişmelerden dolayı Memlûkler, Ermeniler üzerine sefer düzenlenmesini her zaman meşru görürler. Sultan Lâçîn döneminde de Sultan el-Eşref Halil ile yapılan anlaşmaya riayet etmemelerinin yanında İlhanlı merkezindeki taht mücadelesi ve Memlûkler'in kendi iç hesapları Sis'e sefer düzenleme ihtiyacını doğurmuştur. Bu sefer ile Çukurova bölgesi yağmalanmış önemli kaleler ele geçirilmiştir ancak Gazan'ın Suriye üzerine sefer düzenlemesi ile fethedilen yerler tekrar Ermeni Krallığı'nın idaresine geçmiştir. İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 369-370; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 837; Ersan, Mehmet, *Ermeniler*, s. 214-219; Steward, *Armenian*, s. 106-128; Ayrıca Memlûkler ile Çukurova Ermenileri ilişkileri için bkz. Fatma Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", *GÜSBE*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2011.

⁴⁸⁴ İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 101.

⁴⁸⁵ Memlûklerde devletin idari ve askeri kadrolarının yetiştiği, ordunun belkemiği başkentteki el-Memâlikü's-Sultaniye ve eyaletlerde Memâlikü'l-Ümerâ adlı nizamî kapıkulu birliklerinin yanında orduyu oluşturan bir diğer unsur da cnâdü'l-halka denilen iktâ sahibi askerlerdir. Memlûk kökenli olmayan hür askerlerden müteşekkil halka birliklerinde evlâdü'n-nas dediğimiz memlûklerin çocukları da bulunuyordu. İktâ'lı askerler birlikleriyle beraber sultanın emriyle savaşa katılırlar, yüz memlûkü olan yüzler emiri (emîr-i mie) savaş zamanlarında bin kişiden oluşan halka askerinde emir komuta ederek mukaddemü elf ünvanıyla hareket ederdi. Bu dönemde sayıları 24 bin atlıya ulaşmaktadır. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminden sonra gelirleri daha da düşen halka askerleri zamanla ordudaki önemini kaybetmiştir. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 15-16; Suyûtî, *Husnü'l-muhadara*, c. II, s. 129; Yiğit, "Halka", s. 360-362.

⁴⁸⁶ Sultan Baybars zamanında yapılan tahrir ile 24 parçaya ayrılan Mısır topraklarının 24/4'ü sultana, 24/10'u ümeraya kalan on parça da halka askerlerine pay edilmişti. Yeni dağıtımda on bir parça ümera ve halka askerlerine ayrılmakta ve böylece ümeranın ve halka askerlerinin geliri yarı yarıya düşmekteydi. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 152; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 841-845; Makrizi, *Hutat*, c. I, s. 88; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, 90-95.

⁴⁸⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 846.

Dımaşk nâibi Seyfeddin Kıpçak⁴⁸⁸ başta olmak üzere bazı kıdemli emirler öldürülme korkusuyla İlhanlı hükümdarı Gazan'a iltica ederler.⁴⁸⁹ Öyle ki, Gazan'ın yanına giderken Lâcîn'in katledildiğine dair gelen haberleri hile olarak değerlendiren Seyfeddin Kıpçak ve beraberindekiler geri dönmemiştir.⁴⁹⁰

Üst düzey emirler başkentten uzaklaştırma çabalarına örnek olarak emirlerden Emir Tuğcu'yu⁴⁹¹ Trablus'a⁴⁹² ve Emir Gürcü'yü⁴⁹³ de Çukurova bölgesinde ele geçirilen kalelere nâib olarak atamak isteyen saltanat nâibi Mengü Temür'ün bu kararı⁴⁹⁴ Sultan Lâcîn'e bildirilerek ancak durdurulur. Ayrıca Mengü Temür, Emir Nogay'a çok kaba sözler sarf edince durum el-Eşrefiyye memlûklerinin önderlerinden Emir Tuğcu'ya bildirir.⁴⁹⁵ Mevcut sıkıntıları da göz önünde bulunduran ümera⁴⁹⁶ Tuğcu'nun önderliğinde sultanın öldürülmesi hususunda anlaşılırlar. Efendileri el-Eşref Halil'in intikamını almak isteyen Burciyye memlûklerinin lideri (=Mukaddemü'l-Memâliki'l-Burciyye) Emir Gürcü, 11 Rabiulahir 698 (16 Ocak 1299) Cuma günü akşamüstü her zaman çıktığı huzura bu kez tedbirli ve suikast tertibini alarak çıkar. İçeri girdiğinde imamı Necmeddin b. el-'Iysâl ile satranç oynayan Sultan Lâcîn'i adet gereği yer öperek selamlar. Ayrıca salonda Hanefî baş kadısı Hüsameddin el-Hanefî ile birkaç saray görevlisi vardır.

⁴⁸⁸ Moğol asıllı Seyfeddin Kıpçak Lâcîn'in hışmına uğrayıp çareyi İlhanlı hükümdarı Gazan'a sığınmada bulmuştur. Yaşanan siyasi gelişmelerin yanı sıra Gazan'ı Suriye üzerine sefer düzenlemeye teşvik eden Kıpçak, 100 günlük Gazan'ın Suriye'yi işgali süresince İlhanlı bölge valisi olarak kalmış ancak İlhanlı ordusunun bölgeyi terk etmesiyle en-Nâsır Muhammed'in itaatine girmiştir. Hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 61-72; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 29; Amitai, "Mamluks of Mongol Origin", s. 119-131.

⁴⁸⁹ Şam nâibi Emir Seyfeddin Kıpçak, Emir Seyfeddin Beytemür es-Silahdâr, Safed nâibi Emir Fârisü'l-Bekî es-Sâkî, Emir Seyfeddin Bizlar ve Emir Seyfeddin 'Izaz firar etme kararı alan emirlerdir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 373-375; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 222-223; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 852; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 96.

⁴⁹⁰ Fırat yakınlarında Re'sü'l-'Ayn'da iken Lâcîn'in katledildiğine dair aldığı haberi hile olarak değerlendirerek yoluna devam eder. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 317; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 375; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 855. İbn Tağriberdi, Seyfeddin Kıpçak'ın Sultan Lâcîn'in öldürüldüğü haberini Gazan'ın yanına vardığında aldığı ileri sürer. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 98.

⁴⁹¹ Emir Tuğcu (ö. 698/1299) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 604-605; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 414-415.

⁴⁹² Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 856.

⁴⁹³ Emir Gürcü (ö. 698/1299) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 157; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 125-126.

⁴⁹⁴ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 153.

⁴⁹⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 153; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 226;

⁴⁹⁶ Lâcîn'in öldürülmesi için anlaşılan emirler Tuğcu, Gürcü, Nogay, Kara Toruntay, Cecek, Arslan, Akkuş ve Beylek er-Resûlî'dir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 859; Kanat, "Suikastler", s. 46.

Emir Gürcü, Burciyye memlûklerinin kışlarına yerleştiğini ve güvende olduklarını sultana söyledikten sonra şamdanları düzeltiyormuş gibi yapar ve elindeki peştameli yerde duran sultanın hançerinin üzerine düşürerek hançerin üstünü kapatır. Sultan da bu arada imamına Gürcü sayesinde sultan olduğunu söylemekte hakkında övücü sözler sarf etmektedir.⁴⁹⁷ Gürcü, sultana akşam namazını kılıp kılmadığını sorması üzerine sultan namaza kalkmak için davranır. O anda orada bulunan ve daha önce Gürcü ile anlaşan Silahdâr Seyfeddin Nogay sultanın hançerini peştamâlin altından gizlice alır. Bunun üzerine Gürcü beklediği anın geldiğini düşünerek kılıcını çekip sultana saldırır. Omuzundan darbe alan sultan kendini toparlayarak can havliyle karşılık verir. Hançeri bulamayınca da Gürcü'ye saldırarak altına alır. Silahdar Nogay yetişerek sultanı bacağından hançerler. Son olarak Gürcü sırt üstü yere düşen sultanı kılıç darbesiyle öldürür.⁴⁹⁸ Lâçîn katili olduğu el-Eşref Halil'in memlûkleri tarafından intikam ateşiyle Eşref Halil'i öldürdükleri biçimde sarayında katledilmiştir. Sultanın katli ile sonuçlanan bu elim hadisenin asıl müsebbibi olan nâibi Mengü Temür ise makamından alınıp kısa süreliğine hapsedildikten sonra o da aynı gün idam edilir.⁴⁹⁹ Yaşamı maceralarla geçen birçok kez ölümden kıl payı kurtulan Lâçîn, devlet işlerini saltanat nâibi Mengü Temür'ün keyfi idaresine bırakarak kıdemli emirlerin şikâyetlerini dinlememiştir. Ayrıca ümeranın aleyhine ikta sistemini yeniden düzenlemiştir. Gelişmeler üzerine de el-Eşref Halil'in memlûkleri olan üst düzey emirler tarafından tertiplenen bir suikastla meşum bir şekilde öldürülmüştür. Öldürüldüğünde ellili yaşlarında olan Lâçîn, iki yıl iki aya yakın bir süre sultanlık yapmıştır. Saltanatı boyunca da halkını gözetip kollamış, yardımsever kişiliği sayesinde de halkının sevgisini kazanmıştır.

⁴⁹⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 856.

⁴⁹⁸ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. , 154; a. mlf. , *Zübde*, s. 223; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 378; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 226-227; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 856-857; a. mlf, *el-Hutat*, c. II, s. 268-269; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 211; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 101-102 İbn İyas, *Bedâi'u'z-zuhür*, c. I, s. 399. Sultan Lâçîn'in öldürüldüğü günü İbn Dokmak (*en-Nüfha*, s. 102), İbn Tağriberdi (*en-Nücum*, c. VIII, s. 101) ve İbn İyas (*Bedâi'u'z-zuhür*, c. I, s. 400) 10 Rabiulâhîr (15 Ocak) olarak verirler. Ayrıca Sultan Lâçîn'in katli için bkz. Kanat, "Suikastlar", s. 44-48.

⁴⁹⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 154; *Zübde*, s. 324; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 380; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 227; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 858; *el-Hutat*, c. II, s. 369; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 103.

Suikast sonrası kıdemli emirler kalede toplantı yaparak⁵⁰⁰ en-Nâsır Muhammed'in Kerek'ten çağrılıp tekrar sultan olmasına ve Tuğcu'nun da saltanat nâibliğine atanmasında anlaşmaya varırlar.⁵⁰¹ Ertesi gün nâiblik makamında Tuğcu'nun verdiği yemek sırasında söz alan Gürcü, sultanı öldürerek efendisinin öcünü aldığını, en-Nâsır'ın yaşının küçük olduğunu Tuğcu'nun sultan kendisinin de nâib olması gerektiğini ileri sürer. Emirlerden Kürt el-Hâcib'in destekleyici birkaç sözü dışında diğer emirler sessiz kalarak bu görüşü onaylamazlar.⁵⁰²

Kahire'de Tuğcu tahta oturma planı yaparken Çukurova bölgesinden seferden dönen Atabek Bedreddin Bektaş'ın Kahire'ye gelmesiyle hesaplar altüst olur. Âdet gereği seferden dönen emirleri sultanın karşılamaya çıkmaması üzerine Bektaş,⁵⁰³ karşılamaya gelen Tuğcu'dan sultanın öldürüldüğünü öğrenir. Kimin öldürdüğünü sorunca da yanındaki emirler Tuğcu'yu gösterirler. Bunun üzerine önce sözlü olarak başlayan tartışma daha sonra çıkan kargaşa Karakuş ez-Zâhirî isimli emirin Tuğcu'yu öldürmesiyle sonuçlanır.⁵⁰⁴ Diğer taraftan yaşananları duyan Gürcü, memlûkleri ile kaçmaya kalkışınca Karafe yakınlarında yakalanarak öldürülür.⁵⁰⁵ Daha önce en-Nâsır Muhammed'in Kerek'ten çağrılmasına dair karar, Tuğcu'nun sultan olma isteği ortaya çıkınca durdurulmuş idi. Bu kez Emir Bedreddin Bektaş'ın da isteği doğrultusunda en-Nâsır Muhammed'in ikinci kez sultan olması kararlaştırılır. en-Nâsır Muhammed Kahire'ye gelinceye kadar bütün resmi

⁵⁰⁰ Kalede tolanan emirler İzzeddin Aybek el-Hazindar, Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr, Seyfeddin Sâlâr el-Üstadâr, Hüsameddin Lâçîn er-Rûmî, Cemaleddin Akkuş el-Efrem, Bedreddin Abdullah es-Silahdar, Kürt el-Hacip, Tuğcu ve Gürcü'dür. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 865. Baybars el-Mansûrî ile Nüveyri Tuğcu ve Gürcü'nün toplantıda olmadığını ifade ederler. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 314; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 229.

⁵⁰¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 154; *Zübde*, s. 324; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 380; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 229-230; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 865-866; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhûr*, c. I, s. 400-401; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 115.

⁵⁰² İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 380; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 230; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 866.

⁵⁰³ İbn Devâdârî, Bektaş el-Fahrî'nin Kahire'ye girmeden önce Bilbis'de Mısır'dan gelen emirlerle görüştüğünü haber vererek her şeyden haberdar olduğunu nakleder. Ayrıca ümeranın yaşananlar hakkında müdahil olmadıklarını ileri sürdüğünü de müellif ilave eder. Tuğcu ile Gürcü'nün katli üzerine anlaşıklarını nakleder. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 380-381.

⁵⁰⁴ Emir Bedreddin Bektaş es-Silâhdâr sultanın durumunu sorduğunda Makrizi diyalogun emir Kürt ile geçtiğini haber verirken Nüveyri ise Tuğcu ile gerçekleştiğini nakleder. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 231; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 868. İbn Devâdârî ise hem Tuğcu hem de Kürt'ün müdahil olduğu bir diyalog sunmaktadır. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 381-382.

⁵⁰⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 231; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 868-869.

yazışmalar yedi emirin ortak imzasıyla gerçekleştirilir.⁵⁰⁶ Böylece gâsıp sultanlar dönemi sona ererken Gazan'ın Suriye seferlerinden dolayı ara verilecek grup mücadeleleri daha sonra hız kesmeden devam edecektir. Burcî ve bahrî memlûkleri arasındaki mücadele en-Nâsır Muhammed'in tahtı terk edip üçüncü kez tahta oturmasına değin devam edecektir.

1.1.3.en-Nâsır Muhammed'in Kerek'e Gönderilmesi

Gasıp sultanlar Ketboğa ve Lâçîn, en-Nâsır Muhammed'i sırayla taht merkezinden uzaklaştırmışlardır. Önce Ketboğa saraydan uzaklaştırarak kale odalarından birinde göz hapsine alır.⁵⁰⁷ Burada annesiyle birlikte kafes hayatını andıran bir yaşam süren en-Nâsır Muhammed, yaklaşık olarak üç yıl bu durumda kalede ikamet ettikten sonra başkentte kalmasını gerektirecek bir durum kalmadığı gerekçesiyle Lâçîn tarafından Kerek'e⁵⁰⁸ gönderilir (4 Rabiulevvel 697/20 Aralık 1297).⁵⁰⁹

Lâçîn, önemli mevkilere kendi adamlarını ve memlûklerini atayarak yerini sağlamlaştırmaya çalıştığı gibi bu yönde elini rahat tutmak için de en-Nâsır Muhammed'i başkentten uzaklaştırmıştır. en-Nâsır Muhammed'in vasîsi⁵¹⁰ Maliki baş kadısı Zeyneddin Ali b. el-Mahlûf'u çağıran Lâçîn, Nüveyrî'nin bizzat kadının kendisinden naklederek verdiği bilgiye göre kadı'ya; “*en-Nâsır Muhammed efendimin oğlu olup vallahi ben de onun nâibiyim. Devleti idare edebilecek güce ulaşincaya kadar onun yerine nâibi olarak devleti ben yöneteceğim. Bu durumda uygun olanın Nâsır'ın Kerek'e gitmesidir. Amacım onu uzaklaştırmak değil onun için saltanatı muhafaza etmektir*” diyerek kadı'nın önce gönlünü daha sonra da onayını alır.⁵¹¹ Sonra da Makrizi'nin aktardığına göre Lâçîn, en-Nâsır Muhammed'e hitaben;

⁵⁰⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 232; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 869; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 382.

⁵⁰⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 208; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 807; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 50.

⁵⁰⁸ Memlûkler döneminde nâiblik merkezi olan Kerek günümüzde Ürdün toprakları içerisinde bir yer olup müstahkem bir kalesi vardır. Kerek hakkında bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 376-378; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 241; Mustafa L. Bilge, “Kerek”, *DİA*, c. XXV, Ankara 2002, s. 278-279; Mahmud Adnan el-Bühayt, *Memleketü'l-Kerek fi'l-Aahdi'l-Memlûkî*, Ürdün 1976.

⁵⁰⁹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 314; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 370; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 204-205; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 101;

⁵¹⁰ Vasî, reşit olmayan bir çocuğun yetkilerini kullanma hakkına sahip kişidir. Ayrıca Memlûkler devletinde sultanın yaşı küçük olduğunda *Nizamü'l-mülk* isimli mürebbi tayin edilir. Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 94.

⁵¹¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 208.

“Bunların (ümera) seni sultan olarak göreceklerini bilseydim, vallahi tahtı sana devrederdim. Ben senin ve babanın memlûküyüm. Tahtı senin için koruyacağım. Sen Kerek’e git orada rahat edersin. Büyüyüp devleti yönetecek hale geldiğinde tahtına oturursun. Tek şartım da Hama sahibi gibi⁵¹² Dımaşk’ı bana vermendir”. Bu sözleri duyan en-Nâsır Muhammed ondan kendisini sağ bırakacağına dair yemin etmesini ister. Her ikisi de karşılıklı olarak sözlerine sadık kalacaklarına dair yemin ederler.⁵¹³ Böylece karşılıklı teminatlar alındıktan sonra en-Nâsır Muhammed annesi ve memlûkleriyle beraber emirler Seyfeddin Sâlâr, Seyfeddin Bahadır el-Hamevî, Taydemir Çûbaş ve Argun ed-Devâdâr eşliğinde Safer ayının sonunda Kahire’yi terk ederek 4 Rabiulevvel 697 de (20 Aralık 1297) Kerek’e ulaşırlar.⁵¹⁴ Emir Seyfeddin Bahadır el-Hamevî en-Nâsır Muhammed’in lalası olarak atanırken Kerek nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem el-Eşref de hizmetine verilir.⁵¹⁵ Çok sarp bir kale olan Kerek güvenlik açısından muhkem bir yer olmasının⁵¹⁶ yanı sıra bereketli toprakları, geniş bahçeleriyle önemli bir tarım merkezidir. Ayrıca Kahire ile Şam arasında önemli bir güzergâh üzerinde olması hasebiyle bir yerde de kontrol altındadır.⁵¹⁷ Dolayısıyla en-Nâsır Muhammed’in güvenli bir yerde yaşaması Lâçîn için son derece önemlidir. Zira nâibi olarak büyüünceye kadar devleti sözde onun adına yönetecek, zamanla da tüm dengeleri lehine çevirerek selefleri gibi gerektiğinde en-Nâsır Muhammed’i ülke dışına sürgün edebilecektir.⁵¹⁸ Güçlü olanın Sultan olduğu

⁵¹² Memlûk devletinde eyaletlerde nâib ünvanlı memlûk kökenli emirler yöneticilik yaparken Hama’yı “melik” ünvanlı Eyyûbî hanedanına mensup idareciler 742 (1341) yılına kadar yönetmiştir. Tarihçi Ebü'l-Fidâ da bunlardan birisidir.

⁵¹³ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 832.

⁵¹⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 832-833; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 90.

⁵¹⁵ Baybars el-Mansûrî, s. *Zübde*, s. 314; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 370; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 208.

⁵¹⁶ Bilge, “Kerek”, s. 278.

⁵¹⁷ Mahmud Adnan, *Memleketü'l-Kerek*, s. 87.

⁵¹⁸ Sultan Aybek’ten sonra tahta oturtulan küçük yaştaki oğlu Nureddin Ali, Mısır kapılarına dayanmış Moğol tehlikesi öne sürülerek üst düzey devlet adamlarının istişaresi sonrası azledilerek Kutuz Sultan seçilmiştir. Kutuz olası bir tehlikeyi göz önünde bulundurarak Ali’yi önce Dımaşk’a hapsedirmiş daha sonra da Bizans’a sürgün edilmiştir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 417. Baybars’ın oğlu Berke de saltanattan azledilerek kimse ile yazışmaması şartı ile Kerek’e gönderilmiş bir müddet sonra vefat edince halefi olarak tahta oturan kardeşi Sülemiş te azledilerek önce Kerek’e gönderilmiş daha sonra Kalavun Kahire’ye getirmiş ve el-Eşref Halil döneminde de uzun zamandır tutuklu bulunan diğer kardeşi Hazar ve Annesi ile İstanbul’a sürgün edilmiştir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 286-287; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXX, s. 255, c. XXXI, s. 15-17, 135-136; İbn Tağriberdi, *el-Menhal*, c. VI, s. 13-14. Baybars’ın kızlarından birisi ile evli olan Lâçîn Sultan olduktan sonra İstanbul’da vefat eden Sülemiş’in mumyalanmış naaşı ile beraber annesi ve kardeşini Kahire’ye getirtir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 207.

bir saltanat yapısı içerisinde Lâcîn ne ümeraya ne de en-Nâsır Muhammed'e verdiği sözlerinde durmuş, hızlı bir şekilde hâkimiyetini güçlendirecek girişimlerde bulunmuştur. Devleti Mengü Temür'e teslim ederek de kötü akıbeti ile yüzleşmiştir.

en-Nâsır Muhammed Kerek'te geçirdiği bir yıl iki aylık süre zarfında (Rabiulevvel 697-Cemaziyelevvel 698/Aralık-Ocak 1297-Şubat 1299) bol bol avlanarak günlerini geçirmiş fırsat buldukça da maiyetindeki emirler ile birlikte vakit geçirmiştir. Çocukluk çağını geride bırakıp gençliğine adım attığı bu günleri, yaşadığı hadiseleri unutmamasının mümkün olmadığı bir gerçektir. Burada iken maiyetindekilerden birisi vardır ki en-Nâsır Muhammed'in hem yaşıtı hem arkadaşı ve hem de üçüncü döneminde önce devâdârlık daha sonra da sırasıyla saltanat nâibliğini ve Halep nâibliğini yapan Argun ed-Devâdâr⁵¹⁹ olup, onun yeri bambaşkadır. O, babası Kalavun'un kendisi için özel olarak satın aldığı ve tıbak'a gitmeden kütüphanede en-Nâsır Muhammed ile beraber eğittiği memlûklerinden. Hanefî mezhebinde fakih derecesinde bir ünvana sahip ve aynı zamanda da mîkât ilmine⁵²⁰ vakıf olan Argun ed-Devâdâr'ın en-Nâsır Muhammed ile dolu dolu vakit geçirdiği şüphesizdir. İbn Tağriberdi'nin biyografisini anlatırken halis bir Türk olarak bahsettiği Argun ed-Devâdâr'ın,⁵²¹ en-Nâsır Muhammed'in kişiliğinin gelişimine yaptığı katkısı şüphesizdir. Bu bilge Türk, en-Nâsır Muhammed'in her zaman en yakınındaki bir isim olarak vefatına kadar sultana ve devletine sadakatini sürdürmüş, öldüğünde de geride bıraktığı yüklü kitapları kütüphanelerde yerini almıştır.

en-Nâsır Muhammed Kerek'te iken günlerini genelde avlanarak geçirmiştir. Sık sık kaleden inerek göçebe Araplar'ın arasına karışmış ve onlarla çok sıkı dostluklar kurmuştur. Kerek'te vaktinin çoğunu geçirdiği av partilerinden birinde iken Kahire'den bir grup emir gelir. Yer öpüp bağlılıklarını arz eden emirler Seyfeddin Almelik el-Çevgendâr⁵²² ile Alemüddin Sencer el-Câvelî,⁵²³ Lâcîn'in

⁵¹⁹ Argun ed-Devâdâr (ö. 731/1331) hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 452-456; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 306-308.

⁵²⁰ Mîkât ilmi, namaz vakitlerini belirleyen bir astronomi ilmidir. Mustafa Helvacı-Yavuz Unat, "İlm-i Mîkat", *DİA*, c. XXII, Ankara 2002, s. 133-134.

⁵²¹ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 452-456; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 306-308.

⁵²² Seyfeddin Almelik el-Çevgendâr (ö. 747/1346) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 27-30; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 85-88.

⁵²³ Alemüddin Sencer el-Câvelî (ö. 745/1344) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 467-470; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 74-76.

elim bir suikasta kurban gittiğini haber verip yaşananları aktararak ümeranın istişaresiyle kendisinin saltanat tahtına oturmasına karar verildiğini bildirirler. Kerek nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem⁵²⁴ sevinçli haberi sultanın annesine bildirdiğinde annesi önce bunun bir komplo olabileceğini düşünmüş olsa da ikna olduktan sonra Kahire'ye gitmeye karar verirler (Cemaziyelevvel 698/Şubat 1299).⁵²⁵

1.2.EN-NÂSİR MUHAMMED'İN İKİNCİ SALTANAT DÖNEMİ (698-708/1299-1309) VE SONRASINDA YAŞANAN İÇ SİYASİ GELİŞMELER

1.2.1.en-Nâsır Muhammed'in İkinci Saltanatı: 698-708 (1299-1309)

1.2.1.1. Cülûsu

en-Nâsır Muhammed 4 Cemaziyelevvel 698 (7 Şubat 1299) Cumartesi günü maiyetiyle Kahire önlerine geldiğinde coşkulu bir kalabalık kendisini karşılar. Emirler, askerler ve halk sultanı karşılamaya çıkmış, dükkânlar kapanmış, çarşı ve sokaklar boşalmıştır. en-Nâsır Muhammed'in tekrar saltanat tahtına oturması büyük sevinç gösterileri içinde dualar edilerek, şiirler söyleyerek her yer tatil edilerek kutlanır. Ayrıca herkesin dilinde şu beyitler vardır;

el-Melikü'n-Nâsır parlak bir Güneş gibi devletine geri döndü

Kürsüsüne dönen Süleyman (a. s.) gibi tahtına döndü.⁵²⁶

Halkın sevinç gösterileri cülûs gününe kadar devam eder.⁵²⁷ Genç Sultan bir yıl iki aydır uzak kaldığı evine, başkent Kahire'ye döndükten iki gün sonra 6 Cemaziyelevvel 698 (9 Şubat 1299) Pazartesi günü 15 yaşında iken ikinci kez tahta oturur. Cülûs töreni sonrası halifenin ve kadıların huzurunda sadakat yemini alan sultan, emirler ile istişare ettikten sonra gerekli azil ve atamaları yapar. Emirlerden Seyfeddin Sâlâr⁵²⁸ saltanat nâibi olurken Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr⁵²⁹

⁵²⁴ Hayatı hakkında bkz. Safedî, *et-Tuhfec*, II, s. 208-215; a. mlf. , *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 561-573; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 9-14; İbn Hacer *ed-Dürer*, c. I, s. 472-473.

⁵²⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 234; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 869, 872; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. VIII, s. 116.

⁵²⁶ İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. VIII, s. 116.

⁵²⁷ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 326; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 234; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 872; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. VIII, s. 116.

⁵²⁸ Seyfeddin Sâlâr (ö. 710/1310) hakkında bkz. Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, H. 701-750, s. 102-107; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 489-494; Kütübi, c. II, s. 86-89; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 5-13.

üstadârlığa (saray ağalığına), Kerek nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem⁵³⁰ Şam nâibliğine ve Seyfeddin Kürt el-Hâcib⁵³¹ Trablus nâibliğine, sâbık Sultan Ketboğa da Serhad nâibliğine atanır.⁵³² Cülûs töreninden iki gün sonra (11 Şubat 1299) Çarşamba günü genç sultan süslü Kahire sokaklarında saltanat şiarı ile süslenmiş at üzerinde tören alayı ile yürüyüş yapar. Sultan halife'nin giydirdiği hil'at içinde halkı selamlarken, emirler de yaya olarak sultanın yanında tören alayı ile yürürler. Ayrıca vezir halifenin yazdığı taklîdi⁵³³ taşır.⁵³⁴ Böylece genç sultan saltanat seremonilerini tamamlayarak görevine başlamıştır . Bu arada da vezaret makamında bulunan vezir Fahreddin Ömer b. el-Halîlî makamında kalırken sultanın yeğeni Musa başta olmak üzere birçok kimseye emirlik tevcih edilir.⁵³⁵

Merkezde ve eyaletlerde yapılan atamalara baktığımızda *Bahrî* ve *Burcî* memlûkler arasında bir denge gözetildiğini görüyoruz. Sultan el-Eşref Halil'in katli sonrası ilk kez seslerini duyuran Burcî memlûklerin⁵³⁶ ağırlıkları hissedilmekte, yeni yönetimde söz sahibi olan Burciyye'nin kudret ve nüfuzu bu dönemde iyice belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Sayıca fazla olan Burcî memlûkleri Lâcîn suikastını gerçekleştirdikten sonra efendilerinin oğlu en-Nâsır Muhammed'i tahta çıkarmanın karşılığını haklı olarak almışlardır. Burcî memlûkleri önderleri Baybars el-Çaşnigîr'in direktifleriyle hareket ederken yaşça büyük ve kıdemli *es-Sâlihiyye* ve *el-Mansûriyye*'ye mensup emirler ise saltanat nâibi Seyfeddin Sâlâr'ın liderliğinde

⁵²⁹ Baybars el-Çaşnigîr (ö. 709/1309) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 71-75; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 467-473; Kazım Yaşar Kopruman, "Baybars II", *DİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 224; Kanat, "Baybars el-Çaşnigîr", s. 97-120.

⁵³⁰ Hayatı hakkında için bkz. Safedî, *et-Tuhfe*, II, s. 208-215; a. mlf. , *A'yânü'l-asr*, c. I, s. 561-573; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 9-14; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 472-473.

⁵³¹ Kürt el-Hacib (ö. 699/1299) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 155-156; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 124.

⁵³² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 326; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 7; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 234; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 213; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 876; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. VIII, s. 116. İbn Kesir, Hüsameddin el-Üstadâr olarak zikrettiği Baybars el-Çaşnigîr'in Atabekü'l-asâkir olarak atandığından bahseder. İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVII, s711; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 402.

⁵³³ Halife Hakim Biemrillah Ahmed b. Ebî'r-Rebî' adına münşi kadı Şemseddin İbrahim b. el-Kayserî'nin kalem aldığı ahidnâme için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. X, s. 59-68; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 140-150.

⁵³⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 873; İbn Tağriberdi Makrizi'den farklı olarak saltanat şiarı ile 12 Cemaziyelevvel günü yürüdüğünü haber verir. İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. VIII, s. 116-117.

⁵³⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 7; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 873; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. VIII, s. 116; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 402.

⁵³⁶ Burcî memlûkleri için bkz. Kazım Yaşar Kopruman, "Burciyye", *DİA*, c. VI, Ankara 1992, s. 419-420; a. mlf. , "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 500-506.

hareket etmektedirler. Dolayısıyla el-Eşref Halil'in katli sonrası başlayan grup mücadeleleri devam ederken karşılıklı bir çekişme söz konusudur.⁵³⁷ el-Eşref Halil'in katli sonrası devlete hâkim olmak için yaşanan mücadeleler en-Nâsır Muhammed'in üçüncü kez tahta oturmasına değin devam edecektir.

en-Nâsır Muhammed ikinci dönem saltanatının üzerinden bir yıl geçmeden talihsiz bir olay yaşanır. Suriye'yi işgale başlayan İlhanlı hükümdarı Gazan ile karşılaşmak için 24 Zilhicce 698 (22 Eylül 1299) günü ordusunun başında Sultan Kahire'den yola çıkar.⁵³⁸ Sultan ve beraberindekiler Gazze yakınlarında Tell el-Acûl denilen yere geldiği ve törenle şehre girdiği sırada Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr saldırıya maruz kalırlar. Ketboğa döneminde Memlûk topraklarına iltica eden Uyratlar'ın Ketboğa'nın hal' edilmesi sonrası liderleri idam edilmiş, nüfuzları kırılmıştır. Bunun intikamını almak ve Ketboğa'yı yeniden Sultan yapmak için Ulus'un önderliğinde suikast kararı almışlardır. Gazze'ye giriş sırasında Uyratlar'ın önde gelen emirlerinden ikisi tören alayına sızarak, Barultay Baybars el-Çaşnigîr'e, Ulus da Salâr'a saldıracaklar bu arada da planladıkları şekilde Uyratlar olaya müdahale edeceklerdir. Sultan memlûklerine mensup Barultay kılıcını çekip Baybars'a doğru gelirken Baybars'ın yanında yürüyen Burciyye emirlerinden Seyfeddin Taşdemir Barultay'dan önce davranarak kılıcıyla hamle yapmış ancak bu hamlesi boşa çıkarak kılıcı Barultay'ın atının döşünü yaralamıştır. Barultay ise kendini toparlayarak yaptığı karşıt hamleyle Taşdemir'in yüzünü yaralamıştır. Çevredeki emirler şaşkınlıklarını atıp olaya müdahil olmaları sonucu Barultay hemen orada öldürülür. Olay sonrası yapılan muhakemede Uyratların amaçları anlaşılmış ve olaya karışan elli kişi öldürülmüştür. Suikastın destekçilerinden Emir Kutlubars el-Âdilî Gazze'ye kaçarak kurtulur.⁵³⁹ Suikast sırasında Uyratlar'ın saltanat otağına yürüdüğünden bahseden Makrizi, çıkan kargaşada Sultan memlûklerinin suikastın hedefinin sultanı öldürmek olduğunu düşünerek teyakkuza geçtiklerini daha sonra da

⁵³⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 875.

⁵³⁸ en-Nâsır Muhammed'in Kahire'den çıkış tarihini Makrizi 1 Muharrem (28 Eylül 1298), İbn Tağribirdi 26 Zilhicce (24 Eylül 1299), İbn İyas ise sultanın halife ile 15 Safer (11 Kasım 1299)'de çıktığını aktarır. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 882; İbn Tağribirdi, *en-Nücüm*, c. VIII, s. 120; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhûr*, c. I, s. 403. Ayrıca diğer kaynaklara bkz. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 156; a. mlf. , *Zübde*, s.328-329; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 240; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 381; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 220;

⁵³⁹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 330; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 15; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 240-241; Takkuşî, *Târihu'l-Memâlik*, s. 239-240; Suikast hakkında bkz. Kanat, "Suikastlar", s. 48-51.

emirlerin duruma hâkim olduklarından söz eder.⁵⁴⁰ Bu olayla birlikte Bahri ve Burcî memlûkleri arasındaki çekişme hızlanmıştır.⁵⁴¹ Sonuç olarak Uyratlar bu başarısız girişimleri sonucunda ikinci kez ağır bir darbe alarak iyice çökertilmişlerdir. Şunu da aktaralım ki, tekrar Sultan yapılmak istenen Ketboğa'nın bu olayla hiçbir ilişkisinin olmadığı açığa çıktığı gibi hakkında da bir işlem yapılmamıştır.⁵⁴²

1.2.1.2. Bahrî ve Burcî Memlûklerin İktidar Mücadelesi

Sultan Lâcîn suikastını gerçekleştiren Burciyye emirleri en-Nâsır Muhammed'in tahta çıkmasında önemli bir paya sahiptirler. Merkezde ve eyaletlerdeki atamalara baktığımızda *Bahrî* ve *Burcî* memlûkleri arasında bir denge gözetildiğinden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla Sultan el-Eşref Halil'in katli sonrası ilk kez seslerini duyuran Burcî memlûklerinin ağırlıkları hissedilmekte, yeni yönetimde söz sahibi olarak kudret ve nüfuzları da belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Ancak en-Nâsır Muhammed'in yaşının küçüklüğünden istifade ederek devlet içinde güçlenen Burcî memlûkleri bu durumu giderek genç sultanın aleyhine bir gelişme gösterir. Ülkemizin önde gelen Memlûk tarihi araştırmacılarından Kazım Yaşar Kopruman, başlangıçta Burciyye'nin kendi çıkarları ile en-Nâsır Muhammed'in çıkarları örtüşse de zamanla değiştiğine dikkat çekerek meseleyi şöyle izah eder: *“el-Burciyye ümerası en-Nâsır Muhammed'in çıkarlarından önce kendi çıkarlarını düşünmeye başladılar. Madem ki, sultan zayıftı ve pek çok Türk ümerası saltanatı ele geçirmek için yarıştıyordu, kendilerinden büyük ümera yetişmiş olan el-Burciyye de bunun için neden yarışmasın idi? en-Nâsır Muhammed'e gelince o, ikinci saltanatı esnasında da memlûklerin sıkıştırması karşısında Sâlâr ve Baybars'ın tahakkümünden kurtulmak için, halkın sevgisine dayanmak istemişti. Bu durumda, müşterek tehlike iki emiri birlikte harekete sevk etmiş ve en-Nâsır Muhammed'in teşebbüsünü de böylece boşa çıkarmışlardı. en-Nâsır Muhammed, Sâlâr ile Baybars'ın tahakkümünden ve tazyikinden kurtulmaktan ümidini kesince tahttan feragat ederek el-Kerek'e çekilmişti.”*⁵⁴³

⁵⁴⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 883-884.

⁵⁴¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 885.

⁵⁴² Kanat, “Suikastlar”, s. 51.

⁵⁴³ Kopruman, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, s. 504.

en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminin hemen başında yaşanan dış siyasi gelişmeler genç Sultan ile ümera arasındaki mücadelenin ayyuka çıkmasını ertelemiştir. Makrizi sultanın devletin başında ismen Sultan olup hiçbir tesir ve nüfuzunun olmadığından bahisle durumunu şöyle özetliyor; “*Baybars el-Çaşnigîr saray nâzırlığına atadığı Alemüddin Sencer el-Câveli*⁵⁴⁴ *ile sarayın işlerini kendi nüfuzu altına almış, adeta genç sultanın yemesine içmesine karışmakta, sevdiği şeylerden mahrum etmektedirler. Ümeranın huzurunda devlet meselelerini görüşmek için toplandıkları Pazartesi ve Perşembe günleri en-Nâsır Muhammed'i oturtuyorlar, Sâlâr'ın arz ettiği konu istişare ediliyor, sultanın fikri sorulmaksızın, “Sultan bunu emretti”, deyip toplantı sona eriyordu. Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr sultanın masraflarını kısıtlamakta da birlikte hareket ettiler*”.⁵⁴⁵ Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr'ın devlete tamamen hâkim olduklarını sultanın hiçbir görüşünün alınmadan kararlar verdiklerini gösteren bir hadise de müellif Baybars el-Mansûrî'nin yaşadığı bir olaydır. Makrizi'nin naklettiği hadisede, Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr sır kâtibi Kadı Şerefüddün Abdülvehhap b. Fazlullah'a birisini göndererek Şam nâibine mektup yazmasını emreder. Kadı böyle bir durumda sultanın ya da saltanat nâibinin görüşünün alınması gerektiğini hatırlatınca bu duruma sinirlenen Baybars el-Mansûrî kadıyı yanına çağırır. Yine kadıya denileni yazmasını hatırlatıp çıkışınca, saygılı olması gerektiğini hatırlatan kadının başına üç defa vurur. Kadı yaşanan hadiseyi saltanat nâibi Sâlâr'a anlatır. Baybars el-Çaşnigîr ve diğer ümera ile istişare eden Sâlâr, Baybars el-Mansûrî'yi azarlayarak tutuklattığı gibi devadârlıktan da azleder.⁵⁴⁶ Özetle genç Sultan bir kukla gibi ümeranın istediği şekilde hareket ediyor bir yerde emirler oligarşisine meşruiyet kazandırıyor. Bu konuda güzel bir örnek Emir-i Âhûr Bektemür el-Hüsâmî'nin görevinden alınmasıdır. Makrizi, bu emirin görevinden alınmasının sebebi olarak Sultan ile sık sık konuşması ve aralarındaki aşırı samimiyet olduğundan söz ederek Baybars ve Sâlâr'ın Sultan ile kimsenin konuşmasını istememelerine bağlar.⁵⁴⁷ Yine en-Nâsır Muhammed 703 yılı Ramazan ayı sonlarında (Nisan-Mayıs 1304) doğan oğlu Ali⁵⁴⁸ için yedi gün sürecek bir şenlik

⁵⁴⁴ Sencer el-Câvelî (ö. 745/1344) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 467-470; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 74-76.

⁵⁴⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 879

⁵⁴⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 8.

⁵⁴⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 923.

ile kutlama isteği emirler tarafından engellenmiş ve sadece bir gün şenlik yapılmasına müsaade etmişlerdir.⁵⁴⁹

Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr'in en-Nâsır Muhammed'i baskı altında tutma siyasetlerinin en bariz örneklerinden birisi de mali işlerden sorumlu vezir ile arasının mesafeli olmasına dikkat etmeleridir. Dolayısıyla vezirler sultandan çok emirlere yakın kimseler idi. Sungur el-A'sar⁵⁵⁰ ikinci defa vezir olduktan sonra⁵⁵¹ ümeraya karşı kibirli tavrını sürdürüp Baybars el-Çaşnigîr'e yakın birisini dövdürünce Dımaşk'ta iken vezirlikten azledilmiştir.⁵⁵² İlhanlılar'ın hezimetini ile sonuçlanan Şakhap Zaferi (2 Ramazan 702 / 20 Nisan 1303) öncesinde Mısır'da nâib olarak bırakılan yeni vezir İzzeddin Aybek el-Bağdadi⁵⁵³ ile halefi Nasıruddin Muhammed b. eş-Şeyhi arasındaki mücadele yönetimin kimler elinde olduğunu göstermesinin yanında Baybars el-Çaşnigîr ile Sâlâr arasındaki çekişmenin de en somut örneğidir. Makrizi'nin detaylı olarak anlattığı olaylar zinciri kısaca şöyledir. Vezirlik makamında gözü olan İbnü's-Şeyhi vezir Aybek el-Bağdadi'ye karşı kibirli davranıp küçümseyici tavırlar sergiler. Gelişmeler üzerine saltanat nâibi Sâlâr'ın desteğini alan vezir, İbnü's-Şeyhi aleyhinde geniş çaplı bir soruşturma açılmasını sağlar. Baybars el-Çaşnigîr, muhakeme sırasında kendisini soruşturan emirlere ağır ifadeler kullanan İbnü's-Şeyhi'ye sinirlenir. Araya girerek İbnü's-Şeyhi'ye hitaben, vezirlik divanına baktığında söz verdiği parayı tahsil edip edemeyeceğini sorar. Olumlu cevap vermesi üzerine de Baybars el-Çaşnigîr'in emriyle hesapların tamamı kendisine teslim edilir.

Maliyeyi düzeltmek için yoğun çalışmalara başlayan İbnü's-Şeyhi, ilk iş olarak İskenderiye'ye giderek başkente çok az gelen gümrük vergilerini soruşturur. Doğu-batı ticaretinde önemli bir uğrak yeri olan İskenderiye'de yabancı gemilerden tahsil edilen gümrük vergilerini toplar. O günlerde kıyıya yaklaşan Frenklere ait bir gemiden kırk bin dinar gümrük vergisi tahsil eder.⁵⁵⁴ Vezirlik makamında kalıcı

⁵⁴⁸ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 126; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 55; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 952.

⁵⁴⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 952.

⁵⁵⁰ Sungur el-A'sar (ö. 709/1309) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 478; İbn Tağrıberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 96-98.

⁵⁵¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 372; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 878.

⁵⁵² Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 918; Ayaz, *Vezir*, s. 52-53.

⁵⁵³ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 931.

⁵⁵⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 955.

olmak isteyen İbnü'ş-Şeyhi bunun için Sâlâr'a yakın durmaya çalışır. Sâlâr da sâbık vezir Aybek el-Bağdâdî⁵⁵⁵ ile birlikte hac yolculuğuna çıkarken İbnü'ş-Şeyhî'nin vezirlik makamına oturmasını bazı şartlar ileri sürerek onaylamıştır.⁵⁵⁶ 9 Şevval 703 (15 Mayıs 1304) tarihinde vezirlik makamına oturan İbnü'ş-Şeyhî'nin gururlu tavrı devam etmiş, makamına gidip gelirken tertip ettiği gösterişli alaylar, emirlere karşı kibirli yaklaşımı dahası sultana çok yakın duruşu aleyhine tavır alınmasına yol açmıştır. Kendisine mesafeli duran Sâlâr'ı söz konusu tutum ve davranışlarıyla haklı çıkarmıştır. Aynı'nin naklettiğine göre Sâlâr, hac dönüşü gerekeni yapacağına dair çok kötü sözler sarf ederek Hicaz'a gitmiştir.⁵⁵⁷

Bu hadiseler bir taraftan yaşanırken sultan ise maddi sıkıntılar içerisindeydi. en-Nâsır Muhammed, 703 (1303-1304) yılında avlanmak için geldiği Tervece'de iken İskenderiye'den eşi ve cariyelerine hediyeler almak ister. Bunun için mali işlerine vekâleten bakan vâsisi Kadı Zeyneddin Ali b. el-Mahluף'tan para ister. Kadılık işleriyle de uğraştığından çok yoğun olan kadı sultanın istediği paranın olmadığını görünce tacirlerinden ödünç para almak için İskenderiye'ye gider. Bu arada sultanın sıkıntılı durumunu İskenderiye'de bulunan vezir İbnü'ş-Şeyhi'ye anlatır. Vezir, iki bin dinarı sultana verilmek üzere kadıya teslim edip dönmesini söyler. Bu hadiseyle başlayan vezir-sultan yakınlaşması zamanla ilerler. Bir ara vezir, sultana kendisini baskı altında tutan üst düzey emirleri ortadan kaldırmasını teklif eder. Aralarındaki bu konuşmalarından haberdar olan Emir Alemüddin Sencer el-Câvelî gelişmelerden Sâlâr'ı haberdar eder. Vezir ise başkente döndükten sonra arkasında dönen kumpastan habersiz İskenderiye nâibini Baybars el-Çaşnigîr'e şikâyet eder.⁵⁵⁸ Hicaz'dan yeni dönen Sâlâr, vezirin sultana yakın durması, sultan ile birlikte hareket etmesi, ihtiyaçlarını karşılamada gayret sarf etmesi, emirler aleyhine sultanı kışkırtması gibi nedenlerden dolayı vezirin kendisini aşan işlerle uğraşmasına daha fazla dayanamaz. Vezirin muhakeme edilmesini emreder. Haç için Hicaz'a gitmeye niyetlenen Baybars el-Çaşnigîr'in başkenti terk etmesinden önce bu işi bitirmek isteyen Sâlâr, Emir Alemüddin Sencer el-Câveli ile istişarede bulunduktan sonra Kıpti birisinin vezirden şikâyetçi olmasını sağlayarak aleyhinde kumpas

⁵⁵⁵ Aybek el-Bağdâdî (ö. 703/1303) hakkında bkz. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 422.

⁵⁵⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 952-954.

⁵⁵⁷ Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, c. IV, s. 315-316; Ayaz, *Vezir*, s. 55.

⁵⁵⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 955.

hazırlarlar. Muhakeme öncesinde Sâlâr, vezir ve memlûkleri hakkındaki şikâyetini emirlere aktarır. Kıpti, sorgulama sırasında vezirin sultanın malından aldığı dair hakkında şikâyetçi olur. Vezir, kıptiyi tanımadığını ileri sürse de devlet malına hıyanet ettiği iddiasıyla dava açılır. Dava sırasında kıptiyi aşağılamasını fırsat bilen Sâlâr, vezirin kibrini öne sürüp ağır hakaretlerde bulunur. Sonra memlûkleriyle beraber cezalandırılması için Şâddü'd-Devâvîn İzzeddin Aybek eş-Şücâî'ye vezir teslim edilir. Daha önce vezirin maiyetinde çalışmış birisi olarak durumu fırsat bilen Aybek eş-Şücâî memlûkleri Kebek ve Bektut başta olmak üzere birçok memlûkü ile beraber veziri tutuklar. İşkencenin her çeşidine günlerce maruz kalan vezirin yakınları bir ara Baybars el-Çaşnigîr'den şefaathçi olmalarını isterler. Sâlâr ile görüşen Baybars, vezirin sultana verdiği iki bin dinardan ve Tervece'de kendileri aleyhine yaptığı konuşmalardan bahsedilince bu girişiminden vaz geçer. Baybars, hac yolculuğuna çıktıktan sonra vezir topuzlarla dövülmeye başlanır. Vezir İbnü's-Şeyhî üç ay boyunca türlü işkenceler altında 7 Zilkade 704 (1 Haziran 1305) günü can verir.⁵⁵⁹ Bu olayın böyle olumsuz sonuçlanmasının asıl sebebi şüphesiz üst düzey emirler ile sultan arasındaki ilişkilere bağlıdır. Baybars el-Çaşnigîr'in rızasının açık olmadığı bu hadisede Sâlâr, Baybars hacca çıkmadan işi hızlandırmış ve divandaki ağırlığını koyarak vezirin cezalandırılmasını sağlamıştır. Bu hadise en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde oturduğu makamının ümeraya meşruiyet kazandırarak devlette söz sahibi olmalarını sağladığını gösteren önemli bir kanıttır. Bu arada da saltanat nâibi Sâlâr gün geçtikçe konumunu güçlendirir. 704 yılı Cemaziyelevvel ayında (Aralık 1304) İlhanlı topraklarından Kahire'ye iltica eden iki yüz kişilik bir vafidiye grubu⁵⁶⁰ içinde Sâlâr'ın kardeşleri Fahreddin Davud ve Seyfeddin Cübâ ile annesi de vardır.⁵⁶¹ Diğer taraftan Sâlâr'ın kızı sultanın yeğeni Musa b. es-Salih Ali b. Kalavun ile 704 (1304-1035) yılında evlenirler. Sâlâr kızının çeyizi için 160 bin dinar harcar.⁵⁶²

Vezir İbnü's-Şeyhî'nin ortadan kaldırılmasıyla Kahire'de sular pek durulmaz. Vezirlik makamına oturan İbn Atâyâ kısa bir süre sonra yerini Baybars el-Çaşnigîr'in

⁵⁵⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 62; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 379-380; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 124-125; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 9-11.

⁵⁶⁰ Kadın ve çocukların da içinde bulunduğu iki yüz kişiden oluşan atlı grup içinde emir Sungur el-Eşkar'ın çocukları ile İlhan Gazan'ın yakınları da bulunmaktadır. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 128; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 61; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 5; Nevvâr, *et-Tavâif*, s. 45.

⁵⁶¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 5; Nevvâr, *et-Tavâif*, s. 45.

⁵⁶² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 382; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 9.

adamlarından ve İbnü’ş-Şeyhi’nin dostu kâtip et-Tâc b. Saîdüddeve’ye bırakır. İbnü’ş-Şeyhi’nin ölümüne sebep olan Sencer el-Câvelî sabık vezir İbn Atâyâ’nın dostu olmakla birlikte Baybars el-Çaşnigîr ile araları da zamanla açılmış ve Sâlâr’ın adamı konumuna geçmiştir. Sencer’den intikam almak isteyen vezir et-Tâc, inşa sanatından habersiz İbn Atâyâ’yı vezir yaparak sultanın mallarına zarar verdiğini, kendisine ve çevresine maaşlar tahsis ettiğini Baybars el-Çaşnigîr’e anlatır. Bunlarla ilgili de evraklar düzenler. Baybars durumu Sâlâr’a aktarsa da Sâlâr söyleyenlere ve söylentilere kulak asmamasını tavsiye eder. Sonra da Sencer el-Câvelî’yi Baybars’a gönderir. Sencer, mülayim sözlerle vaziyeti anlatmaya çalışsa da Baybars’ı sinirlendirmiş hatta kendisine hakaratlar edip küfürler savurmuştur. Zamanla yaşananlar Baybars ile Sâlâr’ın arasının açılmasına yol açar. Makrizi’nin “Sâlâr atına bindiğinde Baybars atına biner, indiğinde de atından inerdi”, ifadesi artık geride kalmıştır. Bir tarafta Sencer el-Câvelî etrafında Sâlâr’ın adamları karşı tarafta da vezirin çevresinde Baybars’ın adamları kenetlenir. Önce işi hafiften alan Sâlâr, Sencer el-Câvelî’nin Şam’a sürülmesini onayladıktan sonra vezirliği istemeyen et-Tâc’ın’ın vezirlikte kalmasında ısrar eder. Ancak o da istifa edince 19 Muharrem 706 (31 Temmuz 1306) tarihinde Ziyaeddin en-Neşâî vezirliğe getirilir.⁵⁶³

Yine buna benzer bir hadise 706 yılı (1306-1307) içinde başkentte emirler Alemüddin Sencer el-Bervânî ile Seyfeddin et-Taşlâkî arasında ikta’ yüzünden çıkan bir tartışmadır. Bervânî Baybars el-Çaşnigîr’e yakın birisi iken Taşlâkî saltanat nâibi Sâlâr’ın adamıdır. Çok sert bir yapıya sahip olan her iki emir tartıştıktan sonra Bervânî’nin şikâyeti ile çağrılan Taşlâkî, Baybars el-Çaşnigîr tarafından azarlanır. Baybars’ın bu sert çıkışına tahammül edemeyen Taşlâkî kılıcıyla Baybars’ın üzerine yürüyünce Baybars’ın memlûklerinin elinden zor kurtulur. Baybars, Hâcip Sungur el-Kemâlî’ye emir vererek Taşlâkî’nin derhal Dımaşk’a sürülmesini ister. Hâcip konuyu Sâlâr ile müzakere ettikten sonra kararından vaz geçmesi için Sâlâr ricacı olsa da Baybars’ın tehdit dolu yemini karşısında sessiz kalır. Bunun üzerine Taşlâkî Kahire’den çıkarılır. Sâlâr uygun gördüğü bir başka zaman Baybars ile konuyu tekrar görüşse de bir sonuç çıkmaz, neticede Baybars’ın dediği olur.⁵⁶⁴ Başkentte yaşanan bu hadisenin üzerinden çok geçmeden devlet idaresini ellerinde bulunduran Baybars

⁵⁶³ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 180; a. mlf. , *Zübde*, s. 387-388; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 23-27; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 222-223; Ayaz, *Vezir*, s. 56-57.

⁵⁶⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 22-23; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 221.

ile Sâlâr'ın arası iyice açılır. Sultanı baskı altına alma siyasetleri bir taraftan devam ederken diğer taraftan da kendi aralarındaki çekişme gün geçtikçe ilerlemektedir.

1.2.1.3.en-Nâsır Muhammed'in Ümera Tahakkümünden Kurtulma

Girişimi

en-Nâsır Muhammed ikinci kez tahta oturmasında önemli hizmeti olan kıdemli emirlerden Bedreddin Bektaş el-Fahrî'nin 706 (1306) yılında vefatıyla⁵⁶⁵ dengeler giderek aleyhinde gelişmeye başlar. Baybars el-Çaşnigîr ile Sâlâr'ın sultan üzerindeki baskısı dayanılmaz bir hal almış, sultan kısıtlanan harcamalar karşısında el darlığından bıkmıştır.⁵⁶⁶ Her iki emiri ortadan kaldırmak ve devlete tamamen hâkim olmak için gizlice çağırdığı memlûklerinden Emir-i Candar Bektemür el-Çevkendâr⁵⁶⁷ ile anlaşır. Her akşam mutât olduğu üzere kale kapıları kilitlenip anahtarlar sultana teslim edildikten sonra sultanın silahlı memlûkleri atlarına binerek emirlerin ahırlarına doğru harekete geçecekler, tam bu sırada da savaş sırasında çalınan sultanın kôsleri vurulacak ve herkes kalenin altında toplanacaktır. Daha sonra Bektemür emrindeki askerlerle Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr'ın odalarına saldırıp onları etkisiz hale getirecektir. Ancak planlar beklendiği gibi gelişmez. Her tarafta adamları olan her iki emir suikast girişiminden haberdar olur. Baybars ve Sâlâr'ın yakın adamı olan kale valisi Emir Seyfeddin Balaban ed-Dîmeşkî kale kapılarını emredildiği şekilde kilitliyormuş gibi yaparak anahtarları sultana teslim eder. Bu arada Bektemür'ü öldürmek isteyen Baybars'a, Sâlâr mani olur. Huzurlarına çağırdıklarında kendileriyle birlikte olduğuna dair yemin eden Bektemür, planlanan hareketi inkâr ederek sabaha kadar emirlerle birlikte kalır. Bektemür'ün durumundan habersiz sultan ve memlûkleri sabaha doğru bir hareket görmeyince tedirgin olmaya başlarlar. Çağırılmak için adam gönderdiklerinde ise onun Baybars ve Sâlâr ile birlikte olduğu anlaşılır. Sabaha doğru karşılıklı olarak elleri tetikte hazır bekleyen taraflar çatışma ile burun buruna gelirler. Sultan ve memlûkleri kalede hazır beklerken

⁵⁶⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 146-147; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 391-392; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 30-31; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 224.

⁵⁶⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 93; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 181; a. mlf. , el-Mansuri, *Zübde*, s. 392; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 147; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 72; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 33; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 170; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 281.

⁵⁶⁷ en-Nâsır Muhammed'in üçüncü döneminin ilk günlerinde saltanat nâibliği görevini de yapacak olan Bektemür el-Çevkendâr (ö. 711/1311) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 706-709; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 398-401.

emirlerin emrindeki birlikler kaleyi kuşatır. Bu durum karşısında sultan, memlûklerine hâkim olarak bir çatışma çıkmasını engeller. Ertesi gün ikinci vaktine kadar devam eden bu kargaşa sırasında sultan, memlûklerinden birini emirlere göndererek; “*Ahır kapısında niçin toplanıyorsunuz. Amacınız sultanlık ise bunda gözüm yoktur. Nereye gönderirseniz oraya giderim*” şeklinde ortamı yatıştırıcı haberler gönderir. Baybars emirler Baybars ed-Devâdârî, Birliĝî el-Eşrefî⁵⁶⁸ ve Aybek el-Hazindâr’ı⁵⁶⁹ sultana göndererek, memlûklerini emirlere karşı kışkırtmakla itham eder. Sultan bu duruma sinirlenir ve huzurundaki emirleri azarlar. Ayrıca memlûklerinin hiç birinin emirler aleyhine söz söylemediklerini ve söz konusu iddiaların boş olduğunu ifade eder.⁵⁷⁰ Yaşanan gelişmeler Kahire sokaklarında çabucak yayılır. Halk sultanın kalede muhasara edilerek öldürüleceğini ya da Kerek’e sürüleceğini duyunca kale çevresinde toplanmaya başlarlar.⁵⁷¹ Sultana karşı aşırı sevgi besleyen halk Kahire’yi boşaltmış çarşılar açılmamış adeta herkes kale çevresinde toplanmış ve hep birlikte; “*Ya en-Nâsır Ya el-Mansûr, Kalavun’unun oğluna ihanet edene Allah ihanet etsin*” haykırılarıyla yeri göğü inletmişlerdir. Hatta kapıya dayanmış emirlerin askerlerini taşa tutarak sultana olan desteklerini göstermişlerdir. Bu manzara karşısında Baybars ve Sâlâr sultana adamlarından birini göndererek, sultanın memlûkleri olduklarını ve itaatlerinin tam olduğunu vurgulamışlar olaylara sebep olan gençlerin cezalandırılmalarını istemişlerdir. Sultan buna yanaşmasa da memlûklerinden Yelboĝa et-Türkmanî, Aydemir el-Merkabî⁵⁷² ile Hâs Türk⁵⁷³ gibi isimler posta yoluyla hemen Kudüs’e sürülürler. Daha sonra da emirler sultanın katına çıkarak yer öpüp kendisini selamlarlar. Sultan da onlara hil’at giydirir. Ayrıca kale burçlarına çıkarak halkı selamlamasıyla kalabalık sükûnetin

⁵⁶⁸ Emir Birliĝi (ö. 710/1310) hakkında bkz. İbn Taĝriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 357-359.

⁵⁶⁹ Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. I, s. 644-645.

⁵⁷⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 93-94; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 33-35; İbn Taĝriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 170-171.

⁵⁷¹ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 72; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 483; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 93-94; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 392; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 181; İbn Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer*, c. IX, s. 147; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 35; İbn Taĝriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 171-172.

⁵⁷² Aydemir hakkında bkz. Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. I, s. 657.

⁵⁷³ Hâs Türk (ö. 734/1333) hakkında bkz. Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. II, s. 306-307; İbn Taĝriberdi, *el-Menhel*, c. V, s. 197-198.

sağlandığına kanaat getirerek dağılır.⁵⁷⁴ Sultan, olayların bu hale gelmesine sebep olan Bektemür'ü Kahire'den uzaklaştırarak önce Subeybe kalesine⁵⁷⁵ sonra da Safed'e nâib olarak atar.⁵⁷⁶ Böylece başkentte olaylar yatıştır gibi gözünse de artık ok yaydan çıkmış herkes karşılıklı olarak konumlarını güçlendirerek fırsat gözlemektedir.

Devlette söz sahibi iki emirden birisi olan Üstâdâr Baybars el-Çaşnigâr daha önce de ifade ettiğimiz üzere Burciyye'nin de lideridir. Şakhap Savaşı (1 Ramazan 702/19 Nisan 1303)'nda elde edilen zaferdeki haklı payın sahibi olan Burciyye'nin çoğuna emirlik tevcih edilmiştir. Dolayısıyla dengeler Baybars lehinde gelişme göstermektedir. Makrizi, son hadisede Burciyye'nin, sultanı Kerek'e sürerek Baybars'ı sultan yapmak istediklerini ancak Sâlâr'ın yumuşak siyaseti sultanla barışmalarını sağlamış ve bu fırsatı değerlendiremedikleri için de yakındıklarını ifade etmiştir.⁵⁷⁷

Başarısız bir suikast girişimi sonrası bu dönemde Suriye'de yaşanan ufak çaplı bir gelişme dışında olağanüstü bir hadise söz konusu değildir. İlhanlıların 708 yılı başlarında (Haziran-Temmuz 1308) Fırat'ın doğusundan Kerker⁵⁷⁸ beldesine yaptıkları sınır saldırısı başarılı bir sefer⁵⁷⁹ ile geri püskürtülür.⁵⁸⁰ Dolayısıyla sultan Kahire'deki sıkıcı ve çekilmez ortamdan kurtulmak için çareyi kendini Kahire dışına atmakta bulur. Sık sık gittiği Cîze taraflarında avlanarak günlerini geçirir. Makrizi sultanın durumunu; “*Her türlü tasarruftan yoksun, istediğini yiyip içemeyen, Baybars*

⁵⁷⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 93-95; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 33-34; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 170-171; Kopruman, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, s. 484; Hayat Nasır, *Ahvâlü'l-âmmeti*, s. 20; Kanat, “Baybars el-Çaşnigâr”, s. 105.

⁵⁷⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 147-148; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 393; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 95; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 36; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 174.

⁵⁷⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 393; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 147-148.

⁵⁷⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 37-38.

⁵⁷⁸ Malatya ile Diyarbakır arasında bir kale. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 452-453.

⁵⁷⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 102; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 42-43; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 420.

⁵⁸⁰ 708 yılı başlarında İlhanlıların hareketlendiğine karşılık Memlûklerin teyakkuza geçtiğini ve sultanın emriyle ordunun tedbir olarak hazırlandığı ve Dimaşk'a geldiğini ancak düşman hareketinin olmadığı anlaşılınca normale dönmüştür. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; a. mlf. , *Et-Tuhfe*, s. 185. Kerker kalesine yapılan baskın bu teyakkuz durumundan sonradır. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 420. Bu arada Kerker beldesine yapılan İlhanlı saldırısıyla ilgili İlhanlılar Fırat'ın doğusundan Kerker beldesine saldırarak Türkmenlere zarar verirler. Bunun üzerine Halep nâibi Kara Sungur'un memlûkü olan bölgenin nâibi Seyfeddin Bethas komutasında bölgeye sevk edilen birlik İlhanlıları sıkıştırarak gerekli tedbi yaptıktan sonra İlhanlı esirleri ve ganimetleriyle geri döner. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 102; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 42-43; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 420.

ve Sâlâr'ın tahakkümünde, babasının bıraktığı vakıfların geliri olmasa⁵⁸¹ muhtaç duruma düşecek zavallı bir sultan" diyerek anlatır.⁵⁸² Müellif Baybars el-Mansûri, üç aya yakın (10 Cemaziyelahir-21 Şaban 708/25 Kasım 1308-3 Şubat 1309) bölgede kaldığından söz eder. Burada rahat bir düşünme ortamı bulunduğunu ve içinde bulunduğu darlıktan kurtulmak için de çareler arayarak seyahate karar verdiğini aktarır.⁵⁸³ Sultan bu durumda bir müddet daha yaşadıkdan sonra⁵⁸⁴ 708 yılı Ramazan ayı ortalarında (26 Şubat 1309) hacca gitme arzusunda olduğunu Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr'a açıklar. Emirler açısından sakıncası olmayan bu duruma en çok sevinen Burciyye memlûkleridir. Hac yolu güzergâhı üzerinde konaklanacak mahallere Kerek, Dımaşk ve Gazze'ye haberciler gönderilerek hazırlıkların yapılması emri verilir.⁵⁸⁵ Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra Baybars ve Sâlâr'ın da aralarında bulunduğu ümeranın takdim ettiği hac hediyelerini kabul eder. Daha sonra maiyetindeki memlûkleri ile beraber 25 Ramazan (8 Mart 1309) Cumartesi günü sultanın kafilesi yola çıkar. Halk kalabalık bir katılımı ile ağlaşarak hacıların uğurlandığı yer olan Bereketü'l-Hac (Birketü'l-Hac)'a kadar gelerek sultanı uğurlar. Bu arada uğurlamaya gelen Baybars ve Sâlâr atlarından inmeyerek sultana saygısızlıklarını burada da gösterirler. Kalabalık bir ümera topluluğuyla giden sultanın maiyetinde yetmiş beş emir⁵⁸⁶ vardır.⁵⁸⁷ Ramazan bayramını Salihyye'de⁵⁸⁸

⁵⁸¹ Kalavun'un oğlu en-Nâsır Muhammed için yaptığı bağışlar hakkındaki menşûr için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 168-169; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 201-202.

⁵⁸² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 43; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 175.

⁵⁸³ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 403; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfes*187. İbn Tağriberdi ise 10 Cemaziyelahir'den itibaren 20 gün boyunca (25 Kasım-15 Aralık 1308) avlandığından bahseder. Makrizi'de 20 gün boyunca avlandığını zikreder. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 43; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 175.

⁵⁸⁴ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 175.

⁵⁸⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 43; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 176;

⁵⁸⁶ Bu emirlerden bazıları şunlardır. Üstadâr İzzeddin Aydemir, Seyfeddin Almelik el-Çevkândâr, emir-i cândâr Seyfeddin Balaban, emir-i meclis Hüsameddin Kara Lâcîn, İzzeddin Aybek er-Rûmî, Rukneddin Baybars el-Ahmediyye, Alemüddin Sencer, Seyfeddin Toktây es-Sâkî ve Şemseddin Sungur es-Saîdî'dir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 404; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 188; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 43; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 176.

⁵⁸⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 79; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 395; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 103; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 149; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 43; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 176; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhûr*, c. I, s. 420.

⁵⁸⁸ Salihyye, Mısır ve Suriye arasında Filistin'de bir yerleşim yeridir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 390.

karşıladıktan sonra⁵⁸⁹ özel eşyalarla yüklü 150 atın eşlik ettiği kabile 11 Şevval (23 Mart 1309) Pazartesi günü Kerek'e girer.⁵⁹⁰ Sultanı karşılamak için süslenen Kerek'te nâib Cemaleddin Akkuş el-Eşrefî sultanı kendisine yakışır bir şekilde karşılar. Ancak kaleye çıkarken ufak bir kaza atlatılır. Kaleye çıkışı sağlamak için kale çevresindeki hendeğin üzerine uzatılan köprü son anda çökmüştür. Kafilenin tamamı kaleye çıkmış ancak sultan atıyla karşıya geçerken hadisenin yaşanması gözden kaçmamıştır. Sultanın atının ön ayakları köprüden çıkmış arka ayaklarının bastığı ahşap kısım kırılmıştır. Sultanın atının dizginlerinden tutmasalar sultan atıyla birlikte hendeğe düşecektir. Su dolu hendeğe köprü üzerindelerden birkaç kişi düşmüş biri dışında kurtulmuşlardır.⁵⁹¹ Sultan ucuz atlattığı bu hadiseden şüphelenmiş ve yaşananların sebebini nâibe sorduğunda, yer öperek sultanı selamlayan nâib; “*Bu durum Allah'tandır, köprü uzun süre kullanılmadığı için yıpranmış ve aynı zamanda eskimiş olduğundan üzerindeki yük de ağır geldiğinden yıkıldı*” diyerek cevap vermiştir. Nâibin konuşmalarını samimi bulan sultan olayın üzerine gitmekten vaz geçmiştir.⁵⁹²

en-Nâsır Muhammed Nâib Cemaleddin Akkuş'tan Kerek'in gelirlerini gösteren belgeyi istediğinde meblağın iki yüz bin dirhem olduğu görülür. Sultan gelirin eksik gösterilmesini mazeret göstererek başta nâib olmak üzere yol boyunca eşlik eden emirlerden bazısının da olduğu bir heyeti bir mektupla beraber Kerek'ten çıkarır ve Kahire'ye gönderir.⁵⁹³ Daha sonra da beraberindekilere hacca gitmekten

⁵⁸⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 103; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 189; a. mlf. , *Zübde*, s. 404; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 395; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 44; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 176.

⁵⁹⁰ Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 240; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 329; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 286.

⁵⁹¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 103; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 359; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 189-190; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 404-405; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 44; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 404; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zuhûr*, c. I, s. 421-422. Köprü üzerinde yaşanan faciayla ilgili bazı müellifler farklı olarak köprü üzerinde bulunan 50 kişinin suya düştüğünü ve bunlardan 4 kişinin öldüğünü haber verirler. (Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 240; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 79; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 329.) Ayrıca suya düşen emir el-Hac İzzeddin Özdemir ayaklarını kaybederek ağır yaralanır. Bir müddet sonra Sultan ile beraber döndüğü Mısır'da vefat eder. (Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 103; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 190; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 111; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 177.) Ayrıca İbn Tağriberdi ismi meçhul bir tarihçinin 100 kişinin hendeğe düştüğünü yedisinin öldüğünü nakleder. *en-Nücum*, c. VIII, s. 177.

⁵⁹² İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 177-178.

⁵⁹³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 103. Nüveyri'nin naklettiği bu bilgilerin yanında İbn Tağriberdi'nin Yusufî'den naklen verdiği bilgide kalede gecelediği günün sabahında Sultan Kerek nâibine ; “Ya Cemaleddin, hûşdâşiyeni al ve Mısır'a git” dedikten sonra nâib Kerek'i terk eder. Üç gün sonra da münadi ile herkesin çoluk çocuğunu alarak Kerek'i terk etmesi emredilir. Sultan burada ailesi ve memlûkleri ile kalır. Daha sonra da Kerek'te ikamet edeceğini ve saltanattan feragat ettiğini emirlerle

vaz geçip Kerek'te oturmaya karar verdiğini, saltanattan da feragat ettiğini söyler. Yanındakiler şaşırıp ağlamaya başlamışlar, sultanı kararından vaz geçirmeye çalışmışlarsa da sultanın kararlı olduğunu anlayınca bu duruma rıza göstermişlerdir. Ayrıca sultan, Sır Kâtibi Kadı Alâeddin Ali b. Ahmed b. Saîd b. el-Esîr'e yazdırdığı iki mektup ile Kahire'ye gönderir.⁵⁹⁴ İlk mektubunda hac'tan vaz geçip saltanattan feragat ettiğini ve Kerek'te ikamet etmekte olduğunu bildirerek Kerek ve Şevbek'in ikta' olarak kendisine tahsis edilmesini ister. Sadakatine güvendiği memlûkleri dışında herkesi gönderen sultan, Kahire'den maiyetinde gelen beş yüz deve yükü eşya ile yine Kahire'de emirlerin takdim ettiği hac hediyelerini de geri gönderir. Arkasından da ikinci bir mektup gönderir. Her iki emire de dua ederek başladığı bu mektubunda,⁵⁹⁵ Kerek'te ikamet etmeye karar verdiğini tekrarlayarak, benim ve babamın memlûkü iseniz nâibim Sâlâr'a itaat ediniz, dedikten sonra iyilikten başka bir şey de düşünmediğini de ilave etmiştir.⁵⁹⁶ Bu sözleriyle en-Nâsır Muhammed, siyasi bir entrika peşinde olmadığını ifade ederek emirlere güven vermek istemiştir. Mektubunda son olarak da Kerek'in külfetinin azlığından ve rahatının bolluğundan bahsederek Allah'a tevekkül ettiğinden söz eder. Mektubu götüren heyet 22 Şevval (4 Nisan 1309) Cuma günü Kahire'ye ulaştıktan⁵⁹⁷ hemen sonra Baybars ve Sâlâr, İbn Tağriberdi'nin bahsettiği cevap mektubunda, olup biteni anlamadıklarından yakınmışlar ve en-Nâsır Muhammed'in çocukça olan bu tavırlarını bırakıp derhal tahtına geri dönmesini istemişlerdir. en-Nâsır Muhammed mektubu getiren el-Bervânî'ye saltanat alâmetlerini verdikten sonra; “Sâlâr'a söyle, beytülmâl'den hiçbir şey almadım, işte aldıklarım bunlar. Allah ölüm ya da başka bir şey ile hükmedinceye kadar beni burada rahat bırakın” diyerek Kerek'te kalma konusundaki ısrarını tekrarlamıştır. Bunları duyan Baybars ve Sâlâr kendini

paylaşır. Sır katibi Kadı Alâeddin Ali b. Ahmed b. Saîd b. el-Esîr'e bir mektup yazdırarak durumu Kahire'ye bildirir. Kahire'ye ulaşan Kerek nâibine niçin geldiğini Baybars ve Sâlâr sorduğunda; “Sizin emrinizle” diye cevap verdikten sonra mektubu gösterir. Yazının sahte olduğunu kaleme alan el-Tanboğa'yı çağırdıklarında ise onun sultanın yanına Kerek'e kaçtığı anlaşılır. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 44-45. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 178-179.

⁵⁹⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 44; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 179-180, 233.

⁵⁹⁵ Mektubun metni için bkz. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 180; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 150.

⁵⁹⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 190-191; a. mlf. , *Zübde*, s. 405; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 103; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 44; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 179-180; İbn İyas, *Bedâi' u'z-zuhûr*, c. I, s. 422.

⁵⁹⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 190-191; a. mlf. , *Zübde*, s. 405; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 103; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 44; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 179-180; İbn İyas, *Bedâi' u'z-zuhûr*, c. I, s. 422.

saltanattan azleden en-Nâsır Muhammed'in kararında ısrarlı olduğuna kanaat getirirler.⁵⁹⁸ Bu arada da en-Nâsır Muhammed Kerek'e hâkim olduktan sonra altı yüz bin dirhem ve yirmi bin dinarlık hazineye de el koyar.⁵⁹⁹ Ayrıca burada taş toplamaları bahanesiyle kale dışına çıkardığı kale halkını çoluk-çocuk demeden tamamını kaleden çıkararak şehirde oturmalarına da müsaade etmez ve buna gerekçe olarak Sultan Zahir Baybars'ın oğlu Berke Han'ı para mukabilinde Toruntay'a nasıl sattıklarını hatırlatır.⁶⁰⁰ Kısacası sultan, istirahat etmek için geldiği Kerek'e giderek yerleşmekte, tedbirini almayı da ihmal etmemektedir.⁶⁰¹

en-Nâsır Muhammed son mektubunda Kal'atü'l-Cebel'e ulaşıktan sonra 23 Şevval 708 (5 Nisan 1309) Cumartesi günü ikindi vaktinde saltanat nâibi Sâlâr'ın dairesinde toplanan emirler halife ve başkadı Zeyneddin Ali b. Mahlûf'un da hazır bulunduğu bir oturumda en-Nâsır Muhammed'in saltanattan feragat ettiğine dair mektubu okunduktan sonra istişare ederler. Önce Sâlâr'ın sultan olmasını düşünseler de, Baybars'ın sultan olmasını bekleyen Burciyye'nin gücünü iyi bilen Sâlâr,⁶⁰² kendisine gösterilen bu ilgi ve teveccühe teşekkür edip Baybars'ın sultan olmasını teklif eder. Hemen arkasından Burciyye emirleri sözünün doğruluğunu ve kararının isabetli olduğunu dile getirerek Sâlâr'ın teklifini desteklerler. Bu duruma hazır olan Baybars saltanat tahtına oturmak için harekete geçer. Saltanat şiarı ile süslü at üzerindeki Baybars maiyetinde yaya yürüyen emirler ile kaledeki nâiblik dairesinden saltanat makamına gelir ve Baybars burada tahta oturur. Böylece en-Nâsır Muhammed'in on yıl beş ay yedi gün süren ikinci saltanat dönemi sona ermiş yeni bir dönem Sultan Baybars el-Çaşnigâr dönemi başlamıştır.⁶⁰³

⁵⁹⁸ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 180-181; Hammâde, *el-Vesâik*, s. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 151-152.

⁵⁹⁹ Makrizi'nin bir diğer rivayeti de 97 bin dinar 700 bin dirhem'dir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 44.

⁶⁰⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 44-45; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 189.

⁶⁰¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 190.

⁶⁰² Baybars el-Çaşnigâr'in önderi konumundaki Burciyye hem sayıca hem de sahip oldukları idari konumları gereği Sâlâr ve adamlarına karşı üstün durumdadırlar. Burciyye'nin Sâlâr'ın sultanlığını kabul etmeyecekleri gün gibi aşikar olup böyle bir durumda başkenti kana bulayacakları da açıktır.

⁶⁰³ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 406; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 191; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 80-81; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 104; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 45-46. Baybars el-Çaşnigâr'in Sultan olmasıyla ilgili bu bilgilerin yanında şu bilgiler de mevcuttur. Ümera istişare için toplandığında aralarında müellif Baybars el-Mansûrî'nin de bulunduğu Mansurîyye'ye mensup emirlerden bazıları söz alarak meselenin halife ve kadılarına bildirilmesi gerektiğini söylerler. Bunun üzerine kadıların huzurunda sultanın mektubu bir kez daha okunur. Başkadı Zeyneddin Ali b. Mahlûf'un yanında emirler İzzeddin el-Hatîrî ile el-Hâc Âl Melik ve diğerlerinin şahitliğinde en-Nâsır Muhammed'in saltanattan feragati kendi imzasıyla okunur ve kadı da onaylar. Büyük emirler sultanlık için Sâlâr'ı tavsiye ederler. Bunun üzerine söz alan Sâlâr; "Evet emir verdiğimde karşı gelmemeniz

1.2.2. İkinci Saltanat Döneminde Yaşanan Dâhili Gelişmeler

1.2.2.1. Gayr-i Müslimlerin Günlük Yaşamlarına Dair Bazı Uygulamalar

en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat dönemine damgasını vuran toplumsal bir hadise gayr-i Müslimlerle ilgilidir. İlhanlı tehdidinin yükseldiği bir dönemde hac farızasını ifa etmek için yol üzerinde Kahire'ye uğrayan (Recep 700 /Mart-Nisan 1301) Mağrib⁶⁰⁴ vezirinin bir teklifi genelinde gayr-i müslimleri ilgilendiren bir meselenin ortaya çıkmasına yol açar. İlhanlılar karşısında alınan Vâdî'l-Hazindâr yenilgisi (28 Rabiulevvel 699/23 Aralık 1299) sonrası bir zamanda Kahire'ye uğrayan vezir bir gün at üzerindeki gayr-i müslim Hıristiyan bir memurun çevresindeki yaya Müslümanlara karşı aşağılayıcı tutum ve davranışlar sergilediğine, onların isteklerine aldırış etmediğine tanık olur. Bu durumu Baybars ve Sâlâr ile paylaşarak onlara; “Hıristiyanlar atlara biner, başlarına beyaz sarıklar takarak Müslümanları zelil edip hizmetinde kullanırken nasıl zafer kazanabilirsiniz?” diyerek çıkışır. Bunun üzerine kadılar ve fakihlerle gerekli görüşmeler yapılarak bazı kararlar alınır. Baybars ve Sâlâr gayr-i müslim ehl-i zimmenin⁶⁰⁵ günlük yaşamlarında uyması gereken bazı emir ve yasaklar içeren bir fermanın sultan tarafından çıkmasını sağlarlar. Bunlar kısaca şunlardır. Hıristiyanların mavi renkte, Yahudilerin sarı renkte sarık sarmaları, kadınların uygun kıyafet giymeleri, at ve katıra binmemeleri, Müslümanların yanında yüksek sesle konuşmamaları, silahlı olarak dolaşmamaları,

şartıyla” diye karşılık verir. Sonra Kur’ân-ı Kerim getirilerek yemin ederler. Bu gidişattan memnun olmayan her an ortamı karıştıracak Burciyye emirlerini rahatlatan sözler Sâlâr’dan gelir. Sâlâr sultanlığa uygun olmadığını belirttikten sonra Baybars el-Çaşnigîr’i göstererek; “*Sultanlığı yapacak olan bu kardeşimdir*” diyerek dişlerini sıkarak Burciyye ağız birliği yapmışçasına doğru söylediğini ifade ederler. Baybars daha sonra saltanat nâibliğini kabul etmeyen Sâlâr’a, kabul etmediği takdirde sultanlığı da kabul etmeyeceğini söyleyerek bilmukabil gönlünü alır. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 191; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 46; İbn Tağrıberdî, *en-Nücum*, c. VIII, s. 232-234.

⁶⁰⁴ Afrika'nın kuzeybatısında yani Fas ve çevresi Mağrib olarak tanımlanır. Bu dönemde bölgede hüküm süren Berberi asıllı bir hanedan olan Merînîler (1196-1465) hakkında bkz. İsmail Ceran, “Merînîler”, *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 192-199. Ayrıca Mağrib hakkında bkz. İbrahim Harekât, “Mağrib”, *DİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 314-318. Dönemin çağdaş müelliflerinden aynı zamanda coğrafyacı olan Ömerî, Fas, Tilimsan ve Sebte'den oluşan Berrû'l-Udve ülkesi olarak tesmiye ettiği bölgeye *el-Mağribü'l-Aksâ* da denir. (Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 85-116.) Ayrıca Memlûk sultanı en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Merînîlerle ilgili yazışmaları için bkz. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 29-32; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VII, s. 385-411.

⁶⁰⁵ İslam hukukunda Hıristiyanlar ve Yahudiler diğer gayr-i müslim sınıflardan farklı olarak kendilerine kitap indirilenler yani ehli kitap adı altında farklı bir statüde değerlendirilmişlerdir. Müslümanların zimmetinde yaşama imkânı bulmuşlar ve zimmet hukuku ile İslam devletinin tebaası olarak yaşam sürmüşlerdir. Yılda bir kez sadece savaştan önce olan erkeklerin ödediği cizye yani baş vergisi karşılığında askerlikten muaf oldukları gibi can ve mal güvenlikleri sağlanan zimmiler hakkında detaylı bilgi için bakınız. Mustafa Fayda, “Zimmi”, *DİA*, c. XLIV, Ankara 2013, s. 428-434.

binalarını Müslümanların binalarından yüksekçe inşa etmemeleri, Müslüman köle satın almamaları ayrıca memur olarak istihdam edilen gayr-i müslimlerin memuriyetlerine son verilmesi şeklindedir. Söz konusu mersûm⁶⁰⁶ önce Kahire’de daha sonra da ülke genelinde uygulanmaya başlanır.⁶⁰⁷ Bunun yanında Kerek ve Şevbek gibi gayr-i müslimlerin çoğunlukta olduğu yerlerde ise bunlar uygulanmamıştır. Ayrıca bu kararlar divanlarda görevli pek çok gayr-i müslimin Müslüman olduğunu kaynaklar zikreder. Örneğin Müstevfi’s-Sohbe⁶⁰⁸ es-Sâhib Emînü’d-dîn Emînü’l-Mülk İbnü’l-Annâm bu kararlar Müslüman olmuş gayr-i müslimlerdenidir.⁶⁰⁹ Nüveyri, Hıristiyan ve Yahudi reislerinin bu emre karşı gelmediklerinden de bahseder.⁶¹⁰ Alınan bu kararın suiistimal eden Müslüman halk bu karardan fırsatla Yakûbî⁶¹¹ ve Melkâî⁶¹² kiliselerine, sinagoglara saldırırlar. Gayr-i

⁶⁰⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 251-252; İbn Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer*, c. IX, s. 47-51; Zehebi, *Düvelü’l-İslam*, c. II, s. 230; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 259-265; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 233. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 909-913; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 132-135.

⁶⁰⁷ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476-477. İbn Haldun’un bahsettiği ve İslam fihında da eş-Şurûtu’l-Ömerîyye adı altında Hz. Ömer’e nispet edilerek gayr-i Müslimlerin uyması gereken kuralları içeren metnin doğruluğu tartışma konusudur. Bu tartışmayla alakalı bakınız. Fayda, Mustafa, “Hz. Ömer’in Divan Teşkilâtı”, *DGBİT*, İstanbul 1993, c. II, s. 173-181.

⁶⁰⁸ Müstevfi divanlardaki gelir-giderleri kaleme alan hesapları takip eden kişidir. Müstevfi’s-sohbe ise sultanın özel olarak mali işlerinin kâtipliğini yapar. Mumammed Ahned, *Mu’cemü’l-elfâz*, s. 138.

⁶⁰⁹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 351-352; İbn Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer*, c. IX, s. 47-51; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 259-265; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 233. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 909-913; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 132-135.

⁶¹⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 260.

⁶¹¹ Yakubiler (=Monofizitler) İsa Mesih’te tek tabiat olduğuna inanan İskenderiye, Kudüs ve Antakya bölgelerinde yaşayan Ortodoks Hıristiyanlar olup Hz. İsa’nın ilâhî tabiatını öne çıkarıp insani yönünü dışlayan bir anlayışa ve âmentüye sahiptirler. Süryaniler olarak da isimlendirilirler. Mehmet Çelik, “Süryaniler”, *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 175-178. Ayrıca Monofizitler ve diğer mezhepler hakkında bkz. Mehmet Aydın, “Hıristiyanlık”, *DİA*, c. XVII, İstanbul 1998, s. 353-357. Mısır’da Hıristiyan nüfusun çoğunluğu Kıptice konuşan Monofizit Kıptilerdir. Müslüman kaynaklarda geçen Kıptî kelimesinin karşılığında batılı bilim adamları Monofizit Hıristiyanlar anlamında Coptic kelimesini kullanırlar. Detaylı bilgi için bkz. Terry G. Wilfong, *The non-Muslim communities: Christian communities*, *The Cambridge History of Egypt*, Vol. I, (2008), s. 177-180; Hatta batılıların Mısır için kullandıkları Egypt ve Copt sözcükleri aynı kökten gelir. Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, (Çev. Nurettin Hiçyılmaz) İstanbul 2005, s. 28.

⁶¹² Monofizit inancın aksine İsa’daki insanlık ve ilâhlık unsurlarının birbirine denk olduğu şeklindeki Ortodoks diyofizit anlayışın teyit edildiği Kadıköy Konsili’nde (451) alınan kararları destekleyen Bizans imparatorunun taraftarları” anlamında Arapça kral, imparator anlamına gelen m-l-k (ملك) kelimesinden türeme Melkâî (ملكاءى) adı ile anılmışlardır. İskenderiye, Kudüs ve Antakya bölgesinde yaşayıp bu inanca sahip Hıristiyanlar Hz. İsa’da iki tabiatın bulunduğu, bu tabiatların kendi aralarında birleşme ve bölünme olmadığı, değişikliğe uğramadığını kabul etmişlerdir. Konsilin bu kararlarını benimseyen Melkâîler bu inanışlarıyla hem Hz. İsa’nın insanî tabiatını öne çıkarıp ulûhiyyetin daha sonra İsa’nın bedenine hulûl ettiğini ileri süren Nestûrîler’den, hem de ilâhî tabiatı öne çıkarıp onun insanî yönünü ihmal eden monofizitlerden ayrılmış oluyorlardı. Mustafa Sinanoğlu, “Melkâiyye”, *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 84-85.

müslimlerin ibadethanelerinin yıkımına dair verilen fetva başkadı Takiyyüddin Muhammed b. Dakîk tarafından engellenmiş ve kadı; “İslâmi dönem öncesinde yapılanlara dokunulamayacağına dair” fetva vererek bu girişimleri durdurmuştur. Kiliseler yaklaşık bir yıl kapalı kaldıktan sonra Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328) elçi göndererek Melkâîlere ait Mikail Kilisesi’nin⁶¹³ açılma isteği sultan tarafından olumlu karşılanmıştır. Yine bazı krallar devreye girerek Yakûbîlere ait Zevîle Hârra Kilisesi⁶¹⁴ ile Melkâîlere ait Mariye Nikola Kilisesi⁶¹⁵ ibadete açılmıştır.⁶¹⁶ Yine Nüveyrî ve Makrizi’nin Barselona sahibi olarak zikrettiği Aragon⁶¹⁷ Kralı James II (1267-1327)’in elçileri 703 (1303-1304) yılında sultan ve emirlere sundukları çok değerli hediyelerle en-Nâsır Muhammed’in huzuruna çıkarlar. Yakubîler ve Melkânîlere ait Kahire’deki iki kilisenin açılmasını isteyen kralın bu isteği kabul görür.⁶¹⁸

Gayr-i müslimler açısından sıkıntılı bir durum olan bu uygulamalar, Vâdî’l-Hazindâr Savaşı (28 Rabiulevvel 699/23 Aralık 1299) sonrası Gazan’ı tebrik için gelen Hıristiyan elçiler (Muharrem 700/Eylül 1300)⁶¹⁹ ile aynı zamanda Gazan’ın başta papa olmak üzere İngiltere ve Fransa kralları ile Memlûkler aleyhine yapmak istediği ittifak çabalarını⁶²⁰ dikkate aldığımızda bunları siyasi bir adım, karşıt bir hamle olarak değerlendirebiliriz. Dolayısıyla Mağrib vezirinin teklifi fırsat olarak değerlendirilmiş dini temelli siyasi bir hamle olarak değerlendirebiliriz. İslam tarihinde ara sıra uygulandığını gördüğümüz bu uygulamalar genel olarak içeride ve dışarda siyasi kargaşanın yaşandığı sıkıntılı günlerde olmuştur.

Gayr-i müslimlerle ilgili bir başka uygulama Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr’in Hıristiyanlar tarafından kutlanan şehid bayramı (İydü’ş-Şehîd) kutlamalarını 702 (1302) yılında yasaklamasıdır. Bu bayramda Hıristiyan şehitlerden birine ait

⁶¹³ Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 517.

⁶¹⁴ Kahire’de Yakubiler’e ait bir kilise olup İslamiyet öncesi inşa edilen en büyük kilisesidir. Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 511.

⁶¹⁵ Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 519.

⁶¹⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 912-913.

⁶¹⁷ İspanya’nın kuzeydoğusunda bağımsız bir bölge; 1035-1833 yılları arasında burada hüküm süren ve Endülüs’teki İslâm hâkimiyetine son veren hıristiyan krallığı. Abdülkerim Özyayın, “Aragon”, *DİA*, c. I, İstanbul 1991, s. 263-265.

⁶¹⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 54; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 950.

⁶¹⁹ Takkuş, *Târîhu’l-Memâlik*, s. 244.

⁶²⁰ Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 154, 223-231.

olduğuna inanılan bir parmağın içinde bulunduğu bir tabut Nil nehrine atılarak kutlanır. Böyle yapılmaz ise nehir sularının yükselmeyeceğine inanılmaktadır. Hıristiyanlar bu adeti Mısır'ın Şübra tarafında her yıl kutlanmakta ve Mısır'ın her tarafından insanlar bu törene katılmaktadırlar. Nehir içinde kayıklarla ve gemilerle karada ise kalabalık bir katılımı kutlanan bu bayram günü oyunlar oynanır, geleneksel ayinler yapılır. Bunların yanında aşırı içki tüketiminden kaynaklı sıkıntılardan dolayı kavgalar yaşanır ölümler meydana gelir. Baybars bundan dolayı bölge valilerine mektuplar yazarak hiç kimsenin bu bayrama katılmamasını emreder. Müslüman Kıptilerle beraber Hıristiyanlar nehrin sularının azalarak vergilerin düşeceği gerekçesiyle yasağın kalkması yönündeki et-Tâc b. Saîd'i aracı koysalar da bu istekleri ret edilir.⁶²¹

Yine bu dönem gayr-i müslimlerle ilgili bir hadise söz konusudur. 704 (1304-1305) yılında Trablus nâibi Esendemür Gürcü⁶²² ile emirlerinden Bâluç el-Hüsâmi arasında Yahudi bir kâtipten⁶²³ dolayı sıkıntı yaşanır. Zamanla zenginleşen kâtip altından yapılmış eyerli atlara binmekte aşırı lüks yaşamaktadır. İdari işleri uhdesine alan kâtip halka karşı da baskı ve zulümler yapar.⁶²⁴ Bunun üzerine Emir Balu bir tören esnasında yaşanan bu sıkıntıları Esendemür'e anlatır. Esendemür anlatılanları ciddiye almadığı gibi üstelik şikâyetçi emire de hakaretler eder. Emir Balu'un tutuklanması ile sonuçlanan gelişmeler üzerine halka yaptığı baskı ve zulmünü iyice artıran Yahudi kâtip hakkında harekete geçen halk yaşanan sıkıntıları bir mektup ile Şam nâibi Cemaleddin Akkuş'a bildirirler. Nâib durumu hemen başkent Kahire'ye aktarır. Baybars el-Çaşnigîr kâtibin Dımaşık'a getirilerek yargılanması ve Balu'un hapisten çıkartılmasını emreder. Kâtip posta birlikleri ile ulaştırıldığı Humus'ta yargılanarak idam edilir. Bu idamın Esendemür'ün Dımaşık'ta konuşmasını engellemek amacıyla gizlice yaptırdığı da iddia edilmiştir. Daha sonra kâtibin başı Dımaşık'a gönderilir.⁶²⁵

⁶²¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 941-942.

⁶²² Hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 534-537; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 443-445.

⁶²³ Kaynakta Samiri bir kâtip olarak geçen gayrimüslim memurun mensup olduğu topluluk olan Samiriler, Yahudiliğe benzeseler de dini-etnik bir topluluktur. Mahmut Salihoğlu, "Samiriler", *DİA*, c. XXXVI, Ankara 2009, s. 79-81.

⁶²⁴ Makrizi kâtibin Nakîbü'l-Eşrâf Bedreddin b. İzzeddin'i öldürdüğünden bahseder. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 14.

⁶²⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 3-4.

1.2.2.2. Lübnan Dürzileri'nin Tedip Edilmesi

Gazan'ın kısmen başarılı birinci Suriye seferinin⁶²⁶ ardından Dımaşk'ın tekrar Memlûk idaresine geçmesiyle işgal sırasında İlhanlılarla işbirliği yapanlar araştırılarak cezalandırılmışlardır. Bu çerçevede İlhanlılar ile işbirliği yapan Kisravan dağı Dürzileri⁶²⁷ üzerine sefer düzenlenir (20 Şevval 699/9 Temmuz 1300). Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş komutasında Safed, Hama, Humus ve Trablus nâiblerinin birlikleriyle katıldığı bu sefer ile isyan eden Dürziler tedip edilir, dağlara kaçanlar takip edilir. Sefer sonunda büyük bir ganimet elde edilmiştir.⁶²⁸ Kaynakların çok detaylı bilgi vermediği seferlerden bir diğeri de 704 yılı Zilhicce ayında (Temmuz-Ağustos 1305) gerçekleşir. Bölgede sıkıntı çıkarmaya devam eden Kisravan dağı sakinlerine önce nasihat edilse de faydası olmaz. Nasihat için giden İbn Teymiyye beraberinde Emir Bahâeddin Karakuş el-Mansûri ile beraber yaptıkları zulümleri terk edip itaat etmeleri için tavsiyelerde bulunurlar. Söz dinlememeleri üzerine de bölgeye sefer düzenlenir.⁶²⁹ Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem, Suriye'den toplanan çoğu yaya elli bin kişilik bir orduyla Kisrevan bölgesine Dımaşk tarafından girerken Trablus tarafından da bölge nâibi Esendemür Gürcü harekete geçer. Birlikler ne var ne yok yakıp yıkarak on bir gün boyunca bölgede kalırlar. Çoğu kılıçtan geçirilen bölge insanından altı yüz erkek esir alınır. Ayrıca bolca ganimet ile Dımaşk nâibi Safer ayının on beşinde (6 Eylül 1305) Dımaşk'a geri döner.⁶³⁰ Boşalan yerlere ise Türkmenler yerleştirilir.⁶³¹ Sultan en-Nâsır Muhammed bu toprakları emirlere ikta' olarak tahsis ederken aksayan ziraat işleri de tekrar yapılmaya başlanır.⁶³²

⁶²⁶ İlhanlı hükümdarı Gazan'ın Suriye seferleri hakkında çalışmamızın ikinci bölümü İlhanlılar ile ilişkiler kısmının Gazan dönemine bakılabilir.

⁶²⁷ Dürzilik'in tam olarak tanımı yapılamasa da kısaca şöyle söylenebilir. Fâtımî halifelerinden Hâkim-Biemrillâh döneminde (996-1021) Vezir Hamza b. Ali tarafından kurulan aşırı bir fırka. Dürzilik hakkında bkz. Mustafa Öz, "Dürzilik", *DİA*, c. X, Ankara 1994, s. 39-48.

⁶²⁸ İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 250; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 902-903;

⁶²⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 178; a. mlf. , *Zübde*, s. 376; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 70; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 12;

⁶³⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 70; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 14-15.

⁶³¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 178-179.

⁶³² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 16.

1.2.2.3. Bedevi Arapların Tedip Edilmesi

en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde yaşanan önemli dâhili gelişmelerden birisi de bedevi Arapların isyanıdır. Mısır'ın güneyi Saîd bölgesinde⁶³³ Nil nehri havzasında yaşayan bedevi Araplar,⁶³⁴ hayvancılıkla uğraşan göçebe topluluklardır. Bu göçebeler Memlûk devletinin kuruluşundan beri isyan çıkarmışlar ancak her defasında çok sert bir şekilde cezalandırılmışlardır.⁶³⁵ Merkezi otoritenin zayıflığından istifade ederek girişilen bu isyanlar en son Kalavun (678-689/1280-1290) döneminde yaşanmıştır. Sözü ettiğimiz isyanlar da İlhanlı hükümdarı Gazan'ın Suriye'ye yönelik giriştiği seferler sırasında vuku bulmuştur. Bu dönemde arka arkaya çıkan iki isyan söz konusudur. Her ikisi de Memlûk-İlhanlı savaşları sırasında vuku bulmuştur. İlki Vâdî'l-Hazindâr Savaşı⁶³⁶ (25 Rabiulevvel 699/20 Aralık 1299)'nın ardından yaşanan ikincisine kıyasla nispeten ufak çaplı bir isyandır. Diğerinde ise Şakhap Savaşı (702/1303) öncesinde isyan eden bedevi Araplar geniş çaplı bir operasyon ile çok kanlı bir şekilde bastırılarak cezalandırılmışlardır.

İlhanlılar'a karşı alınan Vâdî'l-Hazindâr yenigisiyle yaşananları fırsat bilen bedevi Araplar Saîd bölgesinde karışıklıklar çıkarmışlar, yükümlü oldukları vergileri ödememişlerdir. İlhanlılar'a karşı hemen savaş hazırlıklarına girişen Memlûkler gelişmeler üzerine vezir Şemseddin Sungur el-A'sar⁶³⁷ ve Baybars el-Mansûri komutasındaki birlikler ile isyan çıkaran bedevi Arapları itaat altına almak için sefer düzenler. Her iki emir Menfelût'ta⁶³⁸ buluşarak isyancıları dağıtıp vergiyi toplayarak

⁶³³ Mısır'ın güney bölgesinin adıdır. Yukarı Mısır olarak da isimlendirilen bölgede en güneyden kuzeye Asvân, Kûs, İhmîm, Asyut, Behnesâ ve Feyyum gibi yerleşim birimleri Nil nehrinin çevresinde kurulmuş önemli yerleşim alanlarıdır. Çevrelerindeki vadilerde köyler ve onların gerisinde dağlar vardır. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 408. Yukarı Mısır ya da el-Vechü'l-Kıbelî olarak da isimlendirilen Mısır'ın güneyi için bkz. Ömerî, *Mesâililik*, c. III, s. 344; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. III, s. 396-398.

⁶³⁴ Kabileler halinde yaşayan bu Araplar hakkında bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 67-69.

⁶³⁵ Merkezi otoriteyi tanımayan bağımsız siyasi bir teşekkülü andıran uygulamalarıyla bedevi Araplar 651 (1253), 653 (1255), 689 (1290) yıllarında isyan etmişler ancak her defasında çok sert cezalandırılmışlardır. Bu isyanlar hakkında bkz. Fatih Yahya Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu", *ÇÜİFD*, Cilt:7/1, Adana 2007, s. 56-94.

⁶³⁶ Savaşlar hakkında çalışmanın ikinci bölümünde Gazan dönemi İlhanlılarla ilişkiler kısmına bakılabilir.

⁶³⁷ en-Nâsır Muhammed'in vezirlerinden olan el-A'sar'ın hal tercemesi için bkz. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 177-178.

⁶³⁸ Menfelût, Saîd bölgesinde, Nil nehrinin batısında yer alan bir şehirdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 214.

Mısır'ın güney ucundaki Kûs'dan⁶³⁹ Kahire'ye dönerler.⁶⁴⁰ Müellif Baybars el-Mansûrî'nin verdiği bilgiye göre iki buçuk milyon dirhem para ile bin at, iki bin deve ve on bin koyundan oluşan bir vergi tahsil edilerek karşılıklı bir anlaşma yapılır.⁶⁴¹ Bahsi geçen isyanın hemen ardından Memlûk-İlhanlı mücadelesinin devam ettiği Gazan'ın ikinci Suriye seferi sonrası (701/1301) vuku bulan bir başka bedevi isyanı söz konusudur. Bedevi Araplar, Said bölgesinde kırsal bölgelerde göçebe olarak yaşarlar. Fırsat buldukça yol kesip eşkıyalıp yaparlar. Ayrıca hapishaneleri boşaltıp vergi toplayarak da adeta otonom siyasi bir yapı tesis ederler. Öyle ki, Baybars ve Sâlâr'a atfen önemli iki liderlerini bu emirlerin adlarıyla çağırırlar.

Yol kesen konargöçer silahlı Arap kabilelerine karşı fukahanın fetvasını alan emirler Baybars ve Sâlâr, aralarında Baybars el-Mansûrî'nin de bulunduğu bir çok ümera silahlanarak geniş çaplı bir mücadeleye girişirler.⁶⁴² Nüveyri, İlhanlılarla yapılan mücadelede kesin sonuç alınmadığından yola çıkarak Gazan'ın Suriye seferlerinin bedevileri cesaretlendirdiğinden söz eder.⁶⁴³ Suriye yönüne gidileceğine dair çıkartılan uydurma bir haberin ardından Cemaziyelevvel ayının başlarında (Ocak 1302) saltanat nâibi Sâlâr Nil nehrinin batı tarafından, Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr vaha yolundan ilerlerken bir diğer Emir Bedreddin Bektaş el-Fahrî, Feyyum⁶⁴⁴ tarafına hareket eder. Nehrin doğu tarafından ise Kattâlû's-Seb', Baybars el-Mansûrî, Balabân el-Ğalşî birlikleriyle hareket ederken aralarında Seyfeddin Kıpçak'ın da bulunduğu diğer emirler kaçış noktalarını tıkayan güvenlik tedbirlerini alırlar. Her taraftan saldırıya maruz kalan Araplar Kus'a⁶⁴⁵ kadar tepelenirler. 701 Cemaziyelâhir başlarında (Şubat 1302) başlatılan harekât isyancılardan önlerine kim çıkarsa çıksın, büyük-küçük, genç-yaşlı, zengin-fakir, kaçanlar hariç herkes kılıçtan geçirilir.

⁶³⁹ Mısır'ın güneyinde Saîd bölgesinde bir yerleşim alanı. Hamevî, *Mu'cemû'l-Büldân*, c. IV, s. 413.

⁶⁴⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 351; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 914.

⁶⁴¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 351; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476; Makrizi toplanan mallar ve hayvanlarla ilgili olarak 1060 at, 870 deve, 6000 koyun ile 1600 mızrak ve 1200 kılıç olarak kaydetmektedir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 914.

⁶⁴² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 5; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 920; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 149.

⁶⁴³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 5.

⁶⁴⁴ Mısır'ın güneyi Saîd bölgesinde Nil'in batısında kalan Kahire'ye en yakın şehirdendir. Yakubi, *Mu'cemû'l-Büldân*, c. IV, s. 686-688.

⁶⁴⁵ Kus, Saîd bölgesinin yükseklerinde ve Nil nehrinin doğusunda bulunan, canlı ticarî ve sosyal hayatı ile tanınan tarihî bir şehirdir. Kahire'dan 12 günlük mesafe uzaklıktadır. Hamevî, *Mu'cemû'l-Büldân*, c. IV, s. 413; Makrizi, *el-Hitat*, c. I, s. 205-206; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. III, s. 396-398.

Birlikler sayısız at, deve, koyun, manda, katır ve silah yüklü ganimetlerle⁶⁴⁶ Şaban ayının sonunda (Nisan 1302)⁶⁴⁷ Kahire'ye dönerler.⁶⁴⁸

Makrîzî'nin ifadesiyle, Memlûk ordusunun çembere aldığı isyancılar katledilmiş, on bin civarında tespit edilen edilen suçlular tevsît cezasıyla yani kılıçla ikiye ayrılarak öldürülmüşlerdir. Bölge halkından olmadığını iddia etseler de lehçelerinden bedevî olduğu anlaşılan herkes kılıçtan geçirilmiş, mağaralar ateşe verilerek gizlenenler öldürülmüştür. Bütün bölge ceset yığınlarıyla dolup taşmıştır. Son olarak bölgede kadın ve çocuklardan başka kimse kalmadığından, şehirleri muhafaza edebilmek için esir alınanlar serbest bırakılır.⁶⁴⁹ Yaklaşık üç ay süren bu son seferle beraber bölgedeki bedevî Arap isyancılara büyük bir darbe indirilmiştir. Kaynakların suskunluğu dikkate alınırca bölgede sükûnetin sağlandığına dair bir kanaat oluşturmak mümkündür.

1.2.3. Sultan Rukneddin Baybars el-Çaşnigâr Dönemi (708–709/1309–1310)

Sultan en-Nâsır Muhammed'in kendini saltanattan azlettiğine dair Kerek'ten yazdığı mektubu 23 Şevval 708 (5 Nisan 1309) Cumartesi günü Kahire'ye ulaşınca saltanat nâibliği makamında toplanan emirler istişare ettikten sonra Üstâdâr (=saray ağası) Baybars el-Çaşnigâr'in sultan olmasında anlaşılır. Halifenin ve kadıların huzurunda saltanat taklîdi okunup⁶⁵⁰ hil'at giyerek sadakat yemini alan Baybars el-

⁶⁴⁶ Kahire'ye getirilen ganimetlerin rakamları muhtelifdir. Sefere bizzat katılan Baybars el-Mansûrî, 100 000 koyun, 5 000 at, 20 000 deve geldiğini haber verir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 364. İbn Devâdârî, toplamda 127 200 baş olduğundan bahsederek 4 000 at, 12 600 deve, 110 200 koyun getirildiğini haber verir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 63. Nüveyri, 5 000 at, 20 000 deve, 100 000 koyun ile sayısız sığır, manda, katır gibi hayvanların yanı sıra sayısız kılıç, mızrak gibi savaş aletlerinin getirildiğinden bahseder. Makrizi rakamları daha da farklı olarak 80 000 keçi, 16 000 koyun, 4 000 at, 32 bin deve, 8 000 sığır ile 280 katıra yüklenmiş 260 yük kılıç ve mızrak yüklü sila getirilir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 922.

⁶⁴⁷ Makrizi ile İbn Tağrıberdi ordunun dönüşü günü olarak 16 Recep 701 (17 Mart 1302) tarihini verir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 922; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 153. Kahire'ye gelen ilk birliklerin Recep ayının ortasında geldiğini düşünürsek son birliğin de Şaban'ın sonlarında geldiğini var sayabiliriz.

⁶⁴⁸ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 364; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 6; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476.

⁶⁴⁹ Göçebe bedevi Araplar üzerine yapılan askeri harekât için bkz. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 63-64; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 363-364; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 6; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 920-922; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 149-154; Ayaz, "Mısır Halkı", 60-63.

⁶⁵⁰ Saltanat şiarının önemli bir parçası olan halife ahidnâmesi, halife adına münşî Alâeddin Ali b. Muhammed b. Muhyiddin tarafından kaleme alınmıştır. Ahidnâme metni için bkz. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 152-158.

Çaşnigîr, *el-Melikü'l-Muzaffer*⁶⁵¹ ünvanıyla resmen sultan olur.⁶⁵² Memlûk Türk devleti tahtına oturan Çerkes asıllı Baybars el-Çaşnigîr, Moğol asıllı Sâlâr'ı saltanat nâibliğinde tutarken⁶⁵³ en-Nâsır Muhammed'i de Kerek nâibliğine atar. Ayrıca eyaletlerdeki nâiblerin taklidlerini yenileyip atamalarını tekrar yaptıktan sonra bağlılık yeminlerini ister.⁶⁵⁴ Cülûstan on beş gün sonra 7 Zilkade (18 Nisan 1309) Cuma günü süslü Kahire sokaklarından saltanat şiarı ile yürüyen Baybars el-Çaşnigîr'in saltanatu için gerekli ritüeller tamamlanır.⁶⁵⁵ Makrizi'nin ifadesiyle Baybars o gün bin iki yüz kişiye hil'at giydirmiştir.⁶⁵⁶

Başkentte işler yolunda giderken sıra eyaletlerdeki nâiblerin sadakat yeminlerini almaktır. Bunun için Dımaşk, Halep, Hama, Safed ve Trablus nâiblerine mektuplar gönderilir. İzzeddin Aybek el-Bağdâdî ile Seyfeddin Satı Zilkade ayının ilk günü (12 Nisan 1309) ulaştıkları Dımaşk'ta gelişmeleri haber verirler. Nâib Cemaleddin Akkuş el-Efrem aldığı habere çok sevinerek Dımaşk'ın süslenmesi

⁶⁵¹ Tam adı *es-Sultanü'l-Melikü'l-Muzaffer Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr el-Burcî el-Mansûrî el-Osmanî* olan Baybars el-Çaşnigîr, Kalavun'un Çerkes asıllı Burcî memlûklerinden olup hizmetine katıldıktan sonra çaşnigîrliğini yapmış daha sonra da tablhane emirliğini el-Eşref Halil ölünceye kadar sürdürmüştür. en-Nâsır Muhammed'in birinci saltanatında üstadârlık görevine getirilse de vezir Şücâî kendisini tutuklatarak İskenderiye'ye hapsedmiştir. Lâcîn'in katli sonrası ise devlette söz sahibi iki emirden birisi olmuş ve en-Nâsır Muhammed'i tahta çıkaran Burciyye'nin lideri konumundaki Baybars sultanın üstadâr'ı olmuştur. Hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 71-75; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 467-473; a. mlf. , *en-Nücum*, c. VIII, s. 232-233; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. V, s. 502-507.

⁶⁵² Baybars el-Çaşnigîr'in saltanat dönemi için bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 107-110; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 45-82; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 232-282. Koprıman, "Baybars II", s. 224; a. mlf. , "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 485-488; Kanat, "Baybars el-Çaşnigîr", s. 97-120.

⁶⁵³ Sâlâr'ın saltanat nâibliğine atandığını gösteren menşûr için bkz. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 211-215.

⁶⁵⁴ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfes* 190-191; a. mlf. , *Zübde*, s. 406; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 156; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 104-105; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 45-46; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 287; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 483; İbn Doknak, *en-Nüfha*, s. 112; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 329; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 80; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 240; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 336; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 423.

⁶⁵⁵ İbn Kesir, Baybars el-Çaşnigîr'in Sultan olmasına farklı bir yorum getirmiştir. O günlerde bazı fıkhi meselelere farklı görüşler getiren Hanbeli alimi İbn Teymiyye, Dımaşk'tan çağrılarak Kahire'de yargılanmış ve hapse atılmıştır. Müellif, hocası İbn Teymiyye'nin hasmı olarak nitelediği ve Baybars el-Çaşnigîr'in şeyhi olan el-Münbicî'nin gayretleri ile olduğunu ileri sürer. Gerçekten Baybars el-Çaşnigîr sultan olduktan sonra Kal'atü'l-Cebel'deki üst düzey kişilerin kaldığı hapisanede tutuklu bulunan İbn Teymiyye'yi yakınlarıyla seyahatine izin verilmeden İskenderiye'ye sürgün edilmesi bu görüşü desteklemektedir. Bir alimi ölüm cezasına çarptırarak halkın gadabını almak istemeyip İskenderiye'de halktan birinin onu öldüreceği inancıyla gönderildiğini de bu iddiasına ilave eder. en-Nâsır Muhammed tekrar tahta oturduğunda İbn Teymiyye'yi İskenderiye'den çağırır. Sultan, kendisinin tahttan indirilip Baybars'a bîat edilmesini isteyen kadılar hakkında ölüm fetvası isteğini ret eden İbn Teymiyye, kendisine de eziyet eden bu kimseler hakkında sessiz kalmayı tercih eder. İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 80-81; 83-85, 88, 93-95.

⁶⁵⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 48.

emrini verir.⁶⁵⁷ Daha sonra Dımaşk'ın üst düzey emirleri toplanarak meseleyi görüşürler.⁶⁵⁸ Baybars'ın saltanatının geçici olduğunun ilk işareti olan bu toplantının başını Bahadır el-As'ın çektiği Baybars el-Alâî, Akçoban ez-Zâhirî ve Dımaşk Hâcibi Bektemür adına söz alan Bahadır el-As, en-Nâsır Muhammed'in saltanattan feragat ettiğini gösteren belgeyi görse de, acele etmemelerini diğer Suriye nâibleri olan Halep Nâibi Kara Sungur, Hama Nâibi Kıpçak, Trablus Nâibi Esendemür Gürcü ve diğerlerinin görüşleri alınarak birlikte hareket edeceklerine dair bir açıklama yaparlar.⁶⁵⁹ Gerçekten de olup bitenleri şaşkınlıkla karşılayan Suriye bölge nâibleri Halep nâibi Kara Sungur, Hama nâibi Kıpçak ve Trablus nâibi Esendemür Gürcü Dımaşk nâibinin mektubunun kendilerine ulaşması sonrası türlü bahanelerle⁶⁶⁰ yerlerini terk etmişler ve Halep'te toplanıp istişare etmişlerdir. Sonuç olarak Baybars el-Çaşnigîr'in sultanlığını kabul etmeyerek en-Nâsır Muhammed'i Halep'e çağırıp tekrar tahta oturması için mücadele etmek üzere karar alırlar. Kahire'den sadakat yemini almaya gelenler ise elleri boş geri dönerler. Gizlice gönderdikleri Kara Sungur'un oğlu Muhammed ile aldıkları ortak kararı en-Nâsır Muhammed'e iletirler. Kendisine olan sadakat yeminlerinin devam ettiğini ve emrinde olduklarını bildirirler. en-Nâsır Muhammed'in cevabı şu an için Baybars'a itaat etmelerini daha sonra kendisinden gelecek emirleri beklemeleri yönündedir.⁶⁶¹ Bunun yanında Kahire'den Baybars'ın gönderdiği taklîdler her üç emire ulaşmıştır. Sâlâr'ın tavsiyesine⁶⁶² uyarak idari anlamda geniş yetkilerle donatılmış, yumuşak ifadelerle yazılmış mektupları ve taklîdleri⁶⁶³ nâiblere gönderir. en-Nâsır Muhammed'in

⁶⁵⁷ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 159-160; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 236.

⁶⁵⁸ İbn Kesir, Emir İzzeddin el-Bağdadî'nin Dımaşk'a giderek Ablak Sarayı'nda ümera, fukaha ve kadırlardan Baybars el-Çaşnigîr için yemin almak için toplanıldığında Hanbelî kadısının en-Nâsır Muhammed'in kendini azl ettiğine dair mektubu onaylamadığını; "Hiç kimse sultanlığı kendi serbest iradesiyle terk etmez. Eğer ona baskı yapılmıyorsa sultanlığı terk etmez idi. Aksine o, azledildi. Yerine başkası geçirildi" diyerek tepki gösterdiğinden bahseder. İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 80.

⁶⁵⁹ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 236; Takkûş, *Tarihu'l-Memâlik*, s. 253; Kanat, "Baybars el-Çaşnigîr", s. 108

⁶⁶⁰ Seyfeddin Kıpçak ava çıkma bahanesiyle Hama'yı terk ederken Esendemür de takatsiz kaldığını gerekçe gösterip kimsenin yanına girmesini yasaklamış ve güvendiği adamlarla tebdil-i kıyafet Trablus'tan çıkarak Halep'te buluşmuşlardır.

⁶⁶¹ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 237-238; Aşûr, *el-Asru'l-Memâlikiyyi*, s. 119; Kanat, "Baybars el-Çaşnigîr", s. 108.

⁶⁶² Saltanat nâibi Sâlâr, Suriye nâiblerinden olumsuz cevaplar gelmesi üzerine geniş yetkilerle donatılmış nâiblikler vermesini teklif eder. Baybars önce karşı çıksa da kabul ederek taklîdleri yazdırır. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 240.

⁶⁶³ Halep Nâibi Kara Sungur'a gönderilen taklîd için bkz. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 242-243; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 158-159.

direktifleriyle hareket eden nâibler bu kez Baybars'ın ikinci defa gönderdiği taklîdlere olumlu yanıt vermişlerdir. Baybars, yemin nüshalarını görünce sevinmiş ve saltanatının tamam olduğuna inanmıştır.⁶⁶⁴

Kalavun'un özel olarak istihdam ettiği Burcî memlûklerinden olan Baybars el-Çaşnigîr, Memlûk Türk devletinde güçlü olan her emirin saltanat tahtına oturabileceğini gösteren birçok örnekten birisidir. en-Nâsır Muhammed'in birinci döneminde yıldızı parlayarak zaman içinde devlette nüfuzu artmış ve Burciyye'nin yükselişine paralel olarak konumunu güçlendirmiş, neredeyse Kahire'de her iş ondan sorulur olmuştur. Tahta oturduğunda İbn Tağriberdi'nin ifadesiyle Türkler arasında yabancı gibi duran Çerkes asıllı Baybars el-Çaşnigîr'in⁶⁶⁵ kısa süreli (708–9/1309–10) saltanat dönemi olumsuz hadiselerin yaşandığı Moğol asıllı Zeyneddin Ketboğa devrini aratmayan bir dönemdir. Nil nehrinin sularının azalmasıyla başlayan yetersiz mahsül önce temel gıda maddelerinde fiyatların artmasıyla pahalılığa sebep olmuş daha sonra da kıtlık ve zaman içerisinde de yaygınlaşan salgın hastalıklar Mısırlılar'a kötü günler yaşatmıştır.⁶⁶⁶ Halk çektiği sıkıntıları şiirlere dökerek şöyle dile getirmiştir;

“Sultanımız Rukeyn, Nâibimiz Köse
Nereden gelecek bizim suyumuz
Gönderin bize bir sakat,
Aksın suyumuz gürül gürül”.⁶⁶⁷

Halkın sokaklarda dillendirdiği bu dörtlükte geçen Rukeyn ile Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr'i kastedilirken saltanat nâibi Sâlâr'ı ise Tatar asıllı olup sakalları ve bıyıkları çok seyrek olduğu için köse olarak ifade etmektedirler. en-Nâsır

⁶⁶⁴ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 242; Takkûş, *Tarihu'l-Memâlik*, s. 255.

⁶⁶⁵ İbn Tağriberdi, Dımaşk nâibi Çerkes asıllı Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in Baybars el-Çaşnigîr'in sultan olduğunu bildiren mektubunu okuyunca sevinçten uçacağını dile getirdikten sonra ikisinin Türkler arasında iki yabancı olarak tavsif eder. *en-Nücum*, c. VIII, s. 236. Ayrıca en-Nâsır Muhammed'e olan aşırı sevgi besleyen müellif İbn Devâdârî en-Nâsır Muhammed'in mensup olduğu Türk cinsinin (ırkını) Yafes'in soyundan gelenler içinde en şerefli olduğunu Baybars'ın ise Yafes'in soyundan gelenler içinde en aşağı olanından olduğu yazarak aslında bir yerde dönemin Mısır ve Suriye'sinde Türklerin ne kadar etkin ve yetkin bir konumda olduğunu da gösterir. *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 162.

⁶⁶⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 192; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 409-410, 413; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 107; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 163-166; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 55; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 243; Kanat, “Baybars el-Çaşnigîr”, s. 110-111. Baybars el-Çaşnigîr döneminde yaşanan kıtlıkların detayları için bkz. Gökhan, “Kıtlıklar”, s. 196-198.

⁶⁶⁷ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 163-166; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 55; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 244; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zuhûr*, c. I, s. 425. Şiirin çevirisi Cüneyt Kanat'tan alınmıştır. Bkz. Kanat, “Baybars el-Çaşnigîr”, s. 111-112.

Muhammed'i ise yürürken biraz aksak yürüdüğü⁶⁶⁸ için sakat olarak isimlendirmişlerdir. Suların bolarıp gürül gürül akmasını en-Nâsır Muhammed'in tekrar tahta oturmasına bağlamışlardır.

Baybars el-Çaşnigîr döneminin dâhili hadiselerinden en dikkat çekici gelişme Kahire'de yaşanan taht kavgasından istifade etmeyi düşündüğü anlaşılan Kıbrıs Kralı II. Henry'nin Avrupalılarla anlaşarak altmış parçalık donanmayla Dimyat'a yapacağı olası saldırıya karşı yapılan hazırlıklardır. Böyle bir saldırı olmamıştır. Ancak saldırıya karşı Kahire ile Dimyat arasında ulaşımı sağlayacak bir köprü-yol yapılıdır. Yıl boyunca bağlantı yolu olacak ve aynı zamanda olası bir savunma savaşında gerekli lojistik desteğin sağlanmasında ulaşımını hızlı ve güvenli sağlayacak bu yol tamamlanarak Mısırlıların hizmetine sunulacaktır. Yapımında üç yüz kanal temizleyicisi, altı yüz öküz ile otuz bin işçinin çalıştığı bu köprü üzerinden Kahire-Dimyat arası bir süvari için iki günlük yürüyüşle kat edilebilmektedir. Ayrıca köprü 6 süvarinin rahatlıkla yürüyebileceği genişlikte inşa edilmiştir.⁶⁶⁹ Yine İskenderiye yolu üzerinde yıkılan Cîze köprüsü yeniden inşa edilerek hizmete sunulur.⁶⁷⁰ Ayrıca bu dönem dikkat çekici konulardan birisi de içki ve içki kullananlarla mücadeledir. Halk bu konuda uyarıldıktan sonra evlere, iş yerlerine baskın yapılarak içki sakladığı iddia edilen kimseler ortaya çıkarılır. Müslim gayr-i müslim ayrımı yapılmaksızın yapılan bu uygulama ülke geneline yayılır. Ancak Kahire'de olay emirlere kadar sıçrayınca fitnenin önü alınmaz. Bunun üzerine takibatlar durdurulur.⁶⁷¹

Baybars el-Çaşnigîr ile en-Nâsır Muhammed arasındaki gelişen olaylara baktığımızda yeni sultan selefini rahat bırakmama politikası izler. Karşılıklı olarak mektupların sıkça gelip gittiği hatta kaynaklarda karışıklık izlenimi veren bu bilgilerin kimisi sade kimisi detaylı olarak anlatılırken, biz müelliflerin verdiği bilgileri disiplin altına alarak sunmayı ve böylece çalışmamızda çok fazla tekrardan ve olayların birbirine karışmasından kaçınmaya çalışacağız. Makrizi ve İbn Tağriberdi'nin dağınık olarak verdiği bilgileri Baybars el-Mansûrî'nin *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*'sinde verdiği özet bilgilerle bütünleştirerek anlatmaya çalışacağız.

⁶⁶⁸ en-Nâsır Muhammed, 23 Zilhicce 703/27 Temmuz 1304 tarihinde Kahire merkezli Mısır'da vuku bulan depremde geçirdiği kazadan dolayı ayağında kalıcı bir aksaklık oluşmuştur. Deprem için bkz. Baybars Mansûrî, *Zübde*, s. 378; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 100-109; Nüveyri, *Nihâye*, c. XXXII, s. 39-40; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 942-945.

⁶⁶⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 48-49; Kanat, "Baybars el-Çaşnigîr", s. 108-109.

⁶⁷⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 49.

⁶⁷¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 52-53; Kanat, "Baybars el-Çaşnigîr", s. 109-110.

Baybars el-Çaşnigîr bir taraftan kendi memlûklerine ve huşdâşlarına emirlikler tevcih ederek kendi adamlarını devlette söz sahibi yapma gayretine girerken⁶⁷² diğer taraftan da en-Nâsır Muhammed ile ilgilenmeyi ihmal etmemiştir. Kerek'te genelde avlanarak halk ile kaynaşarak günlerini geçiren⁶⁷³ en-Nâsır Muhammed'in bu tutumu Baybars'ı kuşkulandırır.⁶⁷⁴ Yanındaki emirlerin de etkisiyle baskı altında tutmayı düşündüğü sabık sultana devamlı elçiler gelir gider. Baybars el-Mansûrî'nin ifadesiyle en-Nâsır Muhammed'in bindiği atı, yükünü çeken develeri ve Kerek hazinesinden aldığı paraları Kahire'ye göndermesi istenir. Bu isteklere olumlu cevap verildiğinden bahseden müellif daha sonra en-Nâsır Muhammed'ten yanındaki memlûklerinin gönderilmesi istenir.⁶⁷⁵ Makrizi'nin verdiği bilgide İlhanlı Hükümdarı Olcaytu'nun Suriye'ye düzenleyeceği olası sefer gerekçe gösterilip ihtiyaç duyulan maldan bahsedilerek Mısır'dan giderken götürdüğü ve vardığında da Kerek'ten aldığı malları yanındaki memlûklerden on tanesi hariç hepsini ne var ne yok göndermesi aksi takdirde ordunun Kerek'e sefer düzenleyeceği şeklinde tehdit edilir.⁶⁷⁶ en-Nâsır Muhammed dâhiyane bir tavırla mektup yazarak cevap verir. Yumuşak bir üslupla kaleme aldığı mektubunda Kerek'te emniyet içersinde oturmaktan başka hiçbir gayesinin olmadığını ifade ederek, Baybars'ın üzerinde hakkı olduğunu, terbiyesi altında yetiştiğini hatırlatarak da sevgisini izhar eder. Ayrıca istenilen mallardan zaruri olan ihtiyacı dışındakileri gönderdiğini, atların telef olduğunu, memlûklerden ise çoğunun gittiğini yanındakilerin kendi isteği ile kaldığını bildirir. Hil'at giydirdiği emirlerden Moğoltay ile de mektubu gönderir.⁶⁷⁷ en-Nâsır Muhammed bu mektubunda dikkat çekici ifadeler kullanır. Kendisini “*el-Memlûk Muhammed b. Kalavun*” olarak tanımlarken Baybars'a da “*el-Melikü'l-Muzafferî*” diye hitap etmektedir. Makrizi'nin

⁶⁷² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 53; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 244.

⁶⁷³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 161-163.

⁶⁷⁴ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 193; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 52, 56; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 244.

⁶⁷⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 193-194. Baybars el-Mansûrî'nin verdiği bilgilere baktığımızda iki kez Kerek'e istekte bulunan heyetin Kahire'den geldiği anlaşılıyor. İlkinde bindiği atı ve develeri isteyip bununla yetinmeyerek Kerek hazinesinden aldığı paralar ve üçüncü olarak da memlûkleri isteniyor. Tek istekten bahseden Makrizi ve İbn Tağriberdi'nin anlatımı ile bu bilgiler uyusmaktadır.

⁶⁷⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 52;

⁶⁷⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 52-53; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 245. Mektubun metni için bkz. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 256-257.

bir aldatmaca⁶⁷⁸ İbn Tağriberdi'nin ise sükûnetin sağlanması ve fitnenin giderilmesini amaçlayan bir yaklaşım olarak⁶⁷⁹ açıkladığı bu kavramlar memlûk terminolojisine zıt ifadelerdir. en-Nâsır Muhammed memlûk kökenli olmayıp burada bu ifadeyi sadakat, bağlılık anlamında kullandığı açıktır.

Baybars mektup ulaştıktan sonra teskin olmuş gibi görünse de⁶⁸⁰ çevresindeki emirlerin de teşviki ile kuşkusu günden güne artınca ikinci defa Emir Moğoltay'ı Kerek'e gönderir. Makrizi daha önce verilmeyenlerin tekrar istenildiğinden bahsederek en-Nâsır Muhammed'in bu istekler karşısında çok sinirlendiğini ve Moğoltay'a şöyle seslendiğini anlatır; “*Ben Suriye ve Mısır topraklarını Baybars için terk ettim. Yetmedi mi de gözü hala benim yanımdaki atımda ve memlûklerimdedir. Aynı istekleri tekrarlayıp duruyor mu? Dön ve ona de ki, 'Vallahi, eğer beni rahat bırakmaz ise Tatar ülkesine gideceğim. Ben babamın ve kardeşimin tahtını terk ettim. Buna bakmadan yanımdakilerini isteyip duruyor'*”. Moğoltay isteğinde ısrar edince iyice sinirlenir. İçler acısı halini yadırgayarak Moğoltay'ın önce surlardan atılmasını emretse de emirler Argun ed-Devâdâr ve Togay'ın araya girmesiyle hapse atılmasını emreder.⁶⁸¹ en-Nâsır Muhammed bu gelişmeler üzerine artık dayanma gücü kalmadığını düşünerek Suriye'deki nâiblere mektup yazıp Baybars'ı başından def etmelerini aksi takdirde Tatar ülkesine gideceğini bildirir.⁶⁸²

Kahire ile Kerek arasında gidip gelen elçilerle yaşanan çekişmelerin yanında Burciyye arasında saltanat nâibi Sâlâr'ın gizliden gizliye en-Nâsır Muhammed'i desteklediği şeklinde dedikodular çıkar. Sâlâr, Burciyye ümerasına hediyeler ve paralar göndererek gönüllerini alıp ortamı yatıştırır. Bir tarafta bunlar yaşanırken diğer taraftan da Baybars, Moğoltay'ın hapisten çıkarılması için en-Nâsır

⁶⁷⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 53.

⁶⁷⁹ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 245, 256.

⁶⁸⁰ İbn Tağriberdi'nin bahsettiği bilgide, Sâlâr, en-Nâsır Muhammed'in inatlaşacak durumunun kalmadığını saltanatın Mısır ve Suriye'de tamamen kendisine (Baybars el-Çaşnigîr) ait olduğunu söyler. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 259.

⁶⁸¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 56; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 244-245. İbn İyas burada farklı bilgi vererek, Moğoltay ile Ketboğa'nın da Kerek'e gittiğini en-Nâsır Muhammed eğer isteklerini yerine getirmez ise Zahir Baybars (658–676/1260–1277)'in oğlunun İstanbul'a sürüldüğü gibi kendisinin de sürüleceği şeklinde tehdit edildiğini bildirmektedir. İbn İyas, *Bedâi u'z-zuhûr*, c. I, s. 426-427. Yine müellifimiz Baybars el-Mansûrî'nim bahsettiği tehditkâr ifade de İbnü'l-Muiz ile Eynal ez-Zahir'in başına gelenlerin kendisine yapılacağına dair aşırı tehditler söz konusudur. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 195.

⁶⁸² Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 56.

Muhammed'e mektup yazar.⁶⁸³ Sert bir üslupla kaleme aldirdığı mektup ulaşır ulaşmaz hapiste bulunan emirler Nogay ile Moğoltay'ın serbest bırakılması ve beraberindeki elli memlûkün dışındakilerin de gönderilmesi emredilmekte, söylenenler yapılmazsa Kerek'e ordu gönderileceği şeklinde yine tehdit edilmektedir.⁶⁸⁴ Bu arada Kahire'de en-Nâsır Muhammed lehine bazı girişimler söz konusudur. Sabık sultana yapılan aşırı baskılara dayanamayan ve bu insafsız davranışları hazmedemeyen cesurluğu ile tanınan Sâlâr'ın yakın adamlarından Seyfeddin Nogay el-Kıpçak sultan memlûkleri (Memâlîkü's-Sultaniye)'den bir grup memlûk ile anlaşıp Baybars'a suikast planlar. Baybars'ın el-Birke'den döndüğü sırada düşünülen suikast başarısızlıkla neticelenir.⁶⁸⁵ Baybars el-Çaşnigîr'in söz konusu tertipten haberdar olması üzerine Memâlîkü's-Sultaniye'ye mensup yüz otuz kişi Kahire'de ailelerini bırakarak 21 Cemaziyelahir'de (26 Kasım 1309) Kerek'e en-Nâsır Muhammed'in yanına sığınır. Başlarında tablhane emirlerinden (Nogay) Kıpçak ve Moğoltay el-Gazânî'nin bulunduğu firarî memlûkler Kerek'te sultan tarafından karşılanıp hil'at giydirilerek taltif edilirler. Baybars arkalarından yakalanmaları için birlik gönderse de onlara erişmeden geri dönerler. Yaşanan bu hadiseler Kahire'deki Memâlîkü's-Sultaniye'ye mensup yaklaşık üç yüz memlûkün tutuklanarak iktalarının kesilmesiyle sonuçlanır.⁶⁸⁶ Müellif Baybars el-Mansûrî, Sultan Baybars ile görüşerek onlara eziyet etmemesini hatta gidenlerin iktalarını onlara vererek durumu telafi etmesini önerir. Ancak işler iyice açmaza girerek içinden çıkılmaz bir hal almıştır.⁶⁸⁷

Durumun gittikçe vahim bir hal aldığını gören Baybars el-Çaşnigîr bir birlik hazırlayarak en-Nâsır Muhammed ile savaşmak üzere gönderir (9 Recep 709/13 Aralık 1309). Ancak Dımaşk naibinden en-Nâsır Muhammed'in Dımaşk'a doğru Burcu'l-Ebyad'a geldiği haberi üzerine dört gün sonra birlikler geri döner. Diğer tarafta iseen-Nâsır Muhammed'in daha sonra tekrar Kerek'ten ayrıldığına dair yeni

⁶⁸³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s57; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 246-247.

⁶⁸⁴ Mektup için bkz. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 254; Ayalon, "Kölelik Sistemi", s. 217-218.

⁶⁸⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 59-60; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 248; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 79; Kanat, "Baybars el-Çaşnigîr", s. 114-115.

⁶⁸⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 194; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 414. ; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 167; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 107. Nüveyri Kerek'e gidenlerin sayısını toplamda doksan olarak verir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 111. Makrizi ve İbn Tağriberdi ise 60 olarak verirler. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 59; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 248.

⁶⁸⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 194; a. mlf. , *Zübde*, s. 414.

haberlerin gelmesi üzerine de Şaban'ın yirmisinde (23 Ocak 1310) dört bin atlı yola çıkarak Abbâse'ye hareket etmiştir. Ancak işler Baybars açısından pek iç açıcı değildir. Nâibin verdiği haberlere göre büyük bir kısmı en-Nâsır Muhammed'e katılan ordunun arkasından ikinci bir ordu hazırlanır ki bunlar da aynı yolu izleyerek en-Nâsır Muhammed'in hizmetine katılırlar.⁶⁸⁸

Baybars el-Çaşnigîr kötü gidişatın önüne geçmek tahtını korumak için bazı tedbirlere başvurur. Bunlardan birisi halifenin kendisine olan bîatını yani asıl sultanın kendisi olduğu hakkındaki ahidnâmeği yenilemesidir.⁶⁸⁹ Camilerde ve Kahire sokaklarında okunan halifenin ahidnâmesi ağır ifadeler içeriyor ve en-Nâsır Muhammed ile savaşı meşru gösteriyordu.⁶⁹⁰ Ancak halk okunan bu metni dinlemediklerini en-Nâsır Muhammed'ten başka sultan da tanımadıklarını belirtirler. Baybars el-Mansûrî metni okuyan vaizlerin üzerlerine atılıp onları minberlerden indirmeye varan halkın cüretkâr davranışlarından söz eder.⁶⁹¹ Ümerayı paraya boğarak kendine bağlamak isteyen⁶⁹² Baybars el-Çaşnigîr gelişmeler üzerine kesenin ağzını iyice açmaya başlar. Ne var ne yok kendi adamlarına dağıtır. Ancak bunda da bir başarı sağlayamaz.⁶⁹³ en-Nâsır Muhammed'in Dımaşk'a gelip ümeranın ve halkın sevgi gösterileri arasında şehre girdiği ve tamamen itaat ettikleri haberleri 25 Şaban (28 Ocak 1310) günü Kahire'ye ulaşır. Bir taraftan da en yakın adamları emirler Seyfeddin Burulgu, İzzeddin Aybek el-Bağdadi, Şemseddin Deniz ve Kerek eski nâibi Cemaleddin Akkuş el-Eşrefî Mısır'ı terk ederek en-Nâsır Muhammed'e katılırlar.⁶⁹⁴ Kahire kaynamakta ve işler giderek en-Nâsır Muhammed lehine gelişmektedir. Bu arada Burciyye yaşananların sorumlusu olarak Sâlâr'ı gösterirken Baybars'ı savaşa teşvik ederler. Baybars el-Çaşnigîr gelişen kargaşa ortamında

⁶⁸⁸ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 86-87; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 414; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 200; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 107; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 63-64; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 259-260; İbn İyas, *Bedâi u'z-zuhür*, c. I, s. 427-428.

⁶⁸⁹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 170; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 108-109; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 199; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 484-485; İbn Habib, *Tezkire*, c. II, s. 17; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 64; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 262; Takkûş, *Târihu'l-memâlik*, s. 257; Kanat, "Baybars el-Çaşnigîr", s. 115.

⁶⁹⁰ Halifenin hazırladığı ikinci ahidnâme nüshası için bkz. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 65-66.

⁶⁹¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 199-200; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 109; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 66; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 264.

⁶⁹² Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 195-196; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 261.

⁶⁹³ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 200; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 109; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 180-181.

⁶⁹⁴ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 200; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 69-71;

ümerayı çağırarak 16 Ramazan günü onlarla istişarede eder. Baybars el-Mansûrî ile Bahadır el-As, en-Nâsır Muhammed'in yaptığı gibi tahttan feragat edip itaatini arz etmesini teklif ederler. Bunun üzerine Baybars el-Çaşnigîr tek çare olarak en-Nâsır Muhammed'e mektup yazarak itaatini bildirip hakkında yapılacak muameleyi beklediğini ayrıca Kerek, Sahyün ve Hamâ şehirlerinden birinde ikametine izin vermesini ister.⁶⁹⁵ Baybars el-Mansûrî'nin getirdiği mektubu okuyunca kansız bir şekilde meselenin halledilmesine sevinen en-Nâsır Muhammed, Baybars el-Çaşnigîr'e emannâme⁶⁹⁶ göndererek teskin eder.⁶⁹⁷ Müellifler Ebü'l-Fidâ ve İbn Tağriberdi en-Nâsır Muhammed'in Baybars'a Sahyün'ü⁶⁹⁸ verdiğini aktarırlar.⁶⁹⁹

Baybars el-Çaşnigîr yaptıklarından pişman olup itaat etmeyi düşündüğü bir ortamda aniden bu kararından vaz geçer. Hazineyi boşaltıp yedi yüz memlûkü ve sadık emirleriyle kaçmaya yeltenir. Kahire halkı Baybars'ın kaçma teşebbüsünü duyar duymaz kalenin çevresinde toplanır. Toplanan kalabalık ellerine ne geçirdi ise üzerlerine atmaya başlarlar. Halka saldırmak isteyen memlûklerini durduran Baybars, adamlarına kılıçlarını kınlarına sokup kalabalık üzerine para saçmalarını fırsatını bulunca da aralarından kaçmalarını emreder. Kalabalık ise saçılan paralara pek aldırış etmeden kaçanlara hakaretler edip taş atarlar. Baybars ve memlûkleri halkın arasından zor bela sıyrılarak kaçıp kurtulabilmişlerdir. Kahire'de Ramazan ayının 19'u (20 Şubat 1310) Cuma günü Sâlâr'ın emriyle kalede hutbe en-Nâsır Muhammed adına okunur.⁷⁰⁰ Böylece Baybars el-Çaşnigîr'in on ay yirmi dört günlük saltanat dönemi de son bulur.

Baybars el-Çaşnigîr'in saltanatının başarısızlığında birçok amil söz konusudur. Bunlardan birisi Suriye nâiblerinin Baybars'ın sultanlığına sıcak

⁶⁹⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 202; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 109; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 70-71; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 4; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 428-429. Baybars el-Çaşnigîr mektubunda en-Nâsır Muhammed'e şöyle yalvarmaktadır; "Eğer beni hapsedersen bunu kendim için bir bahtiyarlık addederim. Sürgünü seyahat, ölümü şehadet kabul ederim". İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 270-271; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 472.

⁶⁹⁶ Eman kısaca, İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvencesidir. Burada ise en-Nâsır Muhammed, Baybars el-Çaşnigîr'e can güvenliği vermektedir. Nebi Bozkurt, "Eman", *DİA*, c. XI, Ankara 1995, s. 75-77.

⁶⁹⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 202; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 72; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 429; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 271.

⁶⁹⁸ Hamevî Sahyün olarak zikreder. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 436.

⁶⁹⁹ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 271. İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 472; Kanat, "Baybars el-Çaşnigîr", s. 116.

⁷⁰⁰ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 203; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 109-110; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 71; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 271; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 430.

bakmamaları diğeri de Suriye'deki Türk asıllı ümeranın Mısır'daki soydaşlarını etki altına alarak Baybars'ı güçsüz bırakmalarındır.⁷⁰¹ Ayrıca Sâlâr'ın başkentte çok aktif bir şekilde Baybars yanlısı siyaset izlememesi böyle bir sonucu da tetiklemiştir. Zira Sâlâr'ın Suriye cephesindeki ümerayı yönlendirmede yeterince aktif olmadığı görülmüştür. Ayrıca Sâlâr'ın kendi memlûklerini emirliğe yükseltmemesi de dikkat çekicidir. Bunlardan başka bir diğeri önemli nokta da en-Nâsır Muhammed'in saltanattan feragat ettiğini açıkladığından itibaren izlediği ince siyaset Baybars'ın saltanatını bitiren en önemli unsurdur. Kendisini saltanattan azl ettikten sonra gelişmeleri takip ederek durum değerlendirmesi yapmış ve arkasına aldığı Suriye nâiblerini çok iyi yönlendirmiştir. Daha sonra da işler yolunda gidince sadık memlûkleri kendi tarafında hareket ederek kuşkuya yer bırakmaksızın açıkça desteklerini göstermişlerdir.

1.2.4.en-Nâsır Muhammed'in İkinci Kerek Günleri

en-Nâsır Muhammed saltanatı terk ettikten sonra Kerek ve Şevbek'te söz sahibi olma çabasına girer. Seyfeddin Aytemüş el-Muhammediyye'yi Kerek kalesi nâibliğine atar. Şevbek Arapları'na da adam göndererek av partilerinde kendisine hizmet etmelerini emreder.⁷⁰² Bu arada 17 Şevval 709 (30 Mart 1309) günü Kahire'den yola çıkan sultanın ailesi Emir Cemaleddin Hızır b. Nogay eşliğinde güvenli bir şekilde Kerek'e getirilirler.⁷⁰³

en-Nâsır Muhammed'in saltanatı terk ettiğine dair mektubuna cevap olarak Baybars el-Çaşnigâr'in "*Ben senin isteklerini kabul ettim, emirler beni zorlayarak sultanlığı kabul ettirdiler, karşı gelemedim. Ayrıca ben senin nâibinim*" ifadelerini içeren mektubun gelişyle⁷⁰⁴ en-Nâsır Muhammed'in sevincinden şehri süslettiğine ve hutbeleri yeni sultanın adıyla okuttuğuna dair bilgiler kaynaklarda mevcuttur. Yine Kerek'te yaşananları duyan Sultan Baybars el-Çaşnigâr'in de haberlere sevindiği anlatılır.⁷⁰⁵ en-Nâsır Muhammed'in ilk günler Kerek'teki durumu tahtı kendisinden gasbeden Zeyneddin Ketboğa (694–6966/1294–1296)'nın hal' edildikten

⁷⁰¹ Kanat, "Baybars el-Çaşnigâr", s. 117.

⁷⁰² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 45.

⁷⁰³ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 405; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 405; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 190; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 45.

⁷⁰⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 46; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 151.

⁷⁰⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 110-111; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 47; İbn Tağrıberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 469.

sonra vefatına kadar nâiblik yapmasına benzemektedir.⁷⁰⁶ Dolayısıyla itaatkâr bir nâib görüntüsü veren sabık sultanın durumu yeni sultanın konumu açısından ilk günlerde kaygı verici bir durum değildir. Bu duruşunun karşılığı olarak kendisine Kerek nâibliğinin yanı sıra yüz atlı geliri ikta' olarak tahsis edildiğini gösteren taklîd⁷⁰⁷ de hemen gönderilmiştir.⁷⁰⁸ Ayrıca en-Nâsır Muhammed'in Kahire'yi terk edip Kerek'e çekilmesi Mısır'da Nil'e bağlı yaşanan sıkıntıların sebebi olarak da yorumlayanlar olmuştur.⁷⁰⁹

Kerek'te genelde avlanarak günlerini geçiren ve bir yerde uzun dönemdir yaşadığı stresi üzerinden atarak rahatlamak isteyen en-Nâsır Muhammed, İbn Devadârî'nin verdiği bilgiye göre 6 Muharrem (16 Haziran 1309) günü çıktığı av partisinde kırk yaban eşeğini 5 Safer (15 Temmuz 1309) günü de bir baykuşu avlar ki, müellif bu durumu abartarak baykuşu avlayan kartalı en-Nâsır Muhammed'e baykuşu da Baybars el-Çaşnigâr'e benzetmiş ve sultanın onu alt ederek tekrar tahtına oturacağına işaret ve müjdecisi olarak değerlendirmiştir.⁷¹⁰ Kerek'te sıklıkla gittiği av partilerinden başka halk ile kaynaşarak birlikte vakit geçiren en-Nâsır Muhammed, sıkıntılı Kahire günlerinin yorgunluğunu burada atmaya çalışmıştır. Bir taraftan Kahire ve Suriye'de yaşananlara ilgisizmiş gibi görünse de adamları vasıtasıyla yaşananlardan haberdar olmakta ve yavaş yavaş Kahire'ye yürüyeceği gün için fırsat gözlemektedir. Bu yöndeki ilk olumlu gelişme babasının memlûkları olan Halep Nâibi Kara Sungur, Hama Nâibi Seyfeddin Kıpçak ve Trablus Nâibi Esendemür Gürcü adına Kerek'e Kara Sungur'un oğlu Muhammed'in⁷¹¹ gelmesidir. Üç nâibin ortak kararını yani sultanın emrinde olduklarını en-Nâsır Muhammed'e bildiren Muhammed nâiblere sultan tarafından gönderilen mektuplarla geri döner.

⁷⁰⁶ Zeyneddin Ketboğa (694–696/1294–1296) saltanattan hal' edildikten sonra önce Serhad'de onlar emirliği rütbesinde nâiblik yapar. Daha sonra da en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde (698–708/1299–1309) hastalanarak vefat ettiği 702 yılına kadar Hama nâibliği görevini sürdürmüştür. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 202; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 99; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 826; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 68. Ölümü hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 40-41.

⁷⁰⁷ Taklîd için bkz. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 159-162.

⁷⁰⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 47; Takkûş, *Tarihu'l-Memâlik*, s. 253.

⁷⁰⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 192;

⁷¹⁰ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 161-163.

⁷¹¹ İbn Tağriberdi'nin verdiği bilgilere göre; gizlilik içinde hareket eden Kara Sungur'un oğlu Muhammed, Kerek kalesi önüne geldiğinde Mısır'dan geldiğini söyleyerek içeri alınmış, daha sonra sultanın huzuruna çıktığında en-Nâsır Muhammed onu yüzünden tanıyarak görür görmez; "Muhammed" diyerek seslenmiş ve kendisi ile baş başa görüşmüştür. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 240-241.

Mektubunda,⁷¹² nâiblere sabretmelerini, acele etmemelerini öğütleyerek Baybars'a göstermelik yemin etmelerini, ayrıca gelişmelerden de haberdar etmelerini ister.⁷¹³ Bu arada da Kahire'den Baybars'ın gönderdiği taklîdlerin her üç nâibe ulaşmasıyla bu kez nâibler sözde itaatlerini bildirirler.⁷¹⁴ İbn Tağriberdi'nin verdiği bu bilgilerden anlaşılacağı gibi en-Nâsır Muhammed, tahttan feragat etmemiş, kendine tahakküm eden ümeradan kurtulmuş olarak devlete tek başına hâkim olmak için Kahire'den ayrılmıştır.⁷¹⁵ Ayrıca Dımaşk nâibi dışında çoğunluğu Türklerden oluşan Burcî memlûklere mensup Suriye emirlerinin en-Nâsır Muhammed'in yanında durmaları Baybars el-Çaşniğîr'in tahtının sallanmasını kolaylaştıran en önemli unsur olmuştur.

Baybars el-Çaşniğîr'in kısa süreli saltanatına damgasını vuran veba başkentte halkı kırıp geçirmektedir.⁷¹⁶ Bu günlerde Sultan Baybars el-Çaşniğîr'in Kerek'te en-Nâsır Muhammed'e pek huzur vermediği görülür. Buna karşılık en-Nâsır Muhammed o denli titiz bir yaklaşımla durumu idare etmektedir ki, Baybars el-Çaşniğîr ile yazışmalarında kullandığı ifadeleri özenle seçmekte⁷¹⁷ ortamı gelecek her hangi bir olumsuz tutum ve davranıştan kaçınmaktadır. Ancak tüm bu çabalarına rağmen Baybars, hareketlerinden kuşku duyduğu en-Nâsır Muhammed'i sıkıştırmakta ve devamlı rahatsız etmektedir. Israrla yanındaki memlûklerin istenmesi hatta tehdit edilmesi en-Nâsır Muhammed için sabrı taşıran son hamlelerdir. Güvendiği Mısır emirlerine, Şam, Halep, Hama, Trablus ve Safed nâiblerine mektuplar yazarak geçmişte yaşadığı maddi sıkıntıdan, yapılan saygısızlıklardan dolayı Mısır'ı terk edip Kerek'te oturmaya karar verdiğini, oysa Sultan Baybars'ın rahat durmayarak yanındaki memlûklerini, atlarını ve eşyaları istediğinden yakınır. Onlara hitaben; “*Sizler babamın memlûklersiniz, beni sizler terbiye ettiniz. Ya bana sahip çıkar Baybars'ı def edersiniz ya da Baybars'ı*

⁷¹² Mektup için bkz. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 241-242.

⁷¹³ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 241-242; Koprıman, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, s. 486.

⁷¹⁴ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 242.

⁷¹⁵ Koprıman, “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, s. 486; Takküş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 254.

⁷¹⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 413; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 55.

⁷¹⁷ en-Nâsır Muhammed ilk mektubunda babası yerinde gördüğü Baybars el-Çaşniğîr'i son mektubunda daha da ileri götürerek *el-Memlûk Muhammed b. Kalavun ve el-Melikî Muzafferî* ifadelerini kullanmıştır. Nüveyri'nin ortamı sakinleştirmek için yaptığını ileri sürdüğü ifadeleri Makrizi bir aldatmaca olarak tanımlamıştır. en-Nâsır Muhammed'in Baybars el-Çaşniğîr için yazışmalarında kullandığı *el-Melikü'l-Muzafferî* yani *Muzaffer sultan* ibaresini İbn Tağriberdi sükûnetin sağlanması ve fitnenin giderilmesini amaçlayan bir yaklaşım olarak açıklar. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 111; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 53; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 245. Saîd Abdülfettah Aşûr bu üslubu dahiyane olarak nitelemektedir. Aşûr, *el-Asru'l-Memalikiyyi*, s. 120.

üzerimden def etmez iseniz Tatar ülkesine giderim” diyerek gizli bir tehditle başlayan sonra yumuşak bir üslupla alttan alıcı ifadelerle yazılmış mektupları sadakatine güvendiği bedevi Araplarla nâiblere gönderir. İstekleri Baybars’ı tahttan indirmek olan Hama nâibi Kıpçak ve Halep nâibi Kara Sungur itaatlerini sunup sultanın memlûklerinden birisini göndermesini isterler. Sultan da kendi memlûkü Aytemüş’ü gönderir. Gizlice Dımaşk’a gelen Aytemüş üst düzey ümerayı itaate çağırın mektubunu sunduğu Emir Seyfeddin Kutlubek’in tepkisiyle karşılaşır. Ardından da tutuklanma korkusuyla kaçarak Bahadır el-As’ın yanına gelir. Daha sonra Dımaşk nâibinin ve Kutlubek’in de olduğu bir ortamda Bahadır el-As söz alarak Aytemüş’ü meseleyi anlatması için kaldırır. Söz alan Aytemüş, en-Nâsır Muhammed’in selamını takdim edip Kalavun’un üzerlerindeki hakkını vurgulayarak sultanın Dımaşk’a girmek istediğini, buna engel olmak isteyen olup olmadığını sorar. Salonda en-Nâsır Muhammed lehinde bazı sesler yükselmiş olsa da Dımaşk nâibi özetle, üstadının oğlu olan en-Nâsır Muhammed’in saltanattan feragat ettiği mektubu görmeden Baybars el-Çaşnigîr’e hemen bîat etmediğini, mektubu gördükten sonra Baybars’a sadakat yemini içtiğini hatırlatır. en-Nâsır Muhammed’in; “Baybars’ın idaresi altındaki Suriye’ye girmeme kim mani olabilir?”, diye sormasını şaşkınlıkla karşıladığını ifade eder. Sonra elli dinar verdiği Aytemüş’e, en-Nâsır Muhammed’in Kerek’ten çıkmamasını, Baybars ile görüşerek aralarını bulacağına dair söz verir.⁷¹⁸ Bu arada da Memâlîkü’s-Sultaniye’ye mensup yüz otuz memlûk ailelerini Kahire’de bırakarak 21 Cemaziyelahir’de (26 Kasım 1309) en-Nâsır Muhammed’in yanına gelirler. Av partisinde iken karşıladığı grupla beraber Dımaşk’a doğru yürüyen en-Nâsır Muhammed el-Burcu’l-Ebyad’a kadar gittikten sonra geri dönmüştür.⁷¹⁹

Suriye nâibleriyle görüşmeler yapan Aytemüş, Hama nâibi Kıpçak’ın Halep nâibi Kara Sungur ile birlikte hareket edeceklerini söylemesi üzerine de Halep’e gider. en-Nâsır Muhammed’in harekete geçmesini isteyen mektubunu okuyan Kara Sungur 1 Şaban’da (4 Ocak 1310) Dımaşk’ta olacağına dair de söz verir. Daha sonra

⁷¹⁸ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 195; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 416-417; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 56-57; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 245-246; İbn İyas, *Bedâi’ü’z-zuhûr*, c. I, s. 426-427; Aşûr, *el-Asru’l-Memalikiyyi*, s. 120; Kanat, “Baybars el-Çaşnigîr”, s. 113-114.

⁷¹⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 194; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 414; İbn Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer*, c. IX, s. 170; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 107, 112; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 87. Makrizi ve İbn Tağriberdi Kahire’den Kerek’e kaçan memlûklerin sayısını 60 olarak verirler. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 59; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 248, 260. İbn Devâdârî en-Nâsır Muhammed’in Azraat denilen yere geldikten sonra geri döndüğünü söyler. Yol üzerinde karşılaştığı Angay (=Nogay) ile Gazânî’nin Dımaşk’a gitmesinin tehlikeli olacağı şeklindeki uyarıları dikkate alarak gitmediğinden bahseder. İbn Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer*, c. IX, s. 171.

da Dımaşk nâibi Cemaledin Akkuş el-Efrem'e, Safed nâibi Bektemür el-Çevkendâr'a, Kudüs nâibi Geray el-Mansûri'ye ve Trablus nâibine mektuplar yazarak onları en-Nâsır Muhammed ile birlikte hareket etmeye davet eder. Daha önce itaat etmeyi düşünmeyen Safed nâibine de uğrayan Aytemüş, en-Nâsır Muhammed'in yumuşak ifadeler içeren mektubunu nâibe takdim etmiştir. Nâib, Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr'dan çekindiğini ifade etmiş olsa da ikna edilerek diğer nâiblerin ortak hareketine katılma kararı almıştır. Söz birliği edilen tarihte de Dımaşk'ta olmayı kabul etmesi en-Nâsır Muhammed'i oldukça sevindirmiştir.⁷²⁰

Suriye nâiblerini arkasına alan en-Nâsır Muhammed için son olumlu gelişme Baybars'ın üzerine gönderdiği birliklerden bir kısmının itaatine girmesidir.⁷²¹ Bu son gelişme harekete geçmek için şartların oluştuğu anlamına gelmektedir. Seyfeddin Bektemür ile el-Hâc Bahadır, en-Nâsır Muhammed'i Dımaşk'a davet etmesiyle de Suriye'nin emrine hazır olduğuna inanmış ve Şaban ayının 13. günü (16 Ocak 1310) Kerek'ten yola çıkarlar.⁷²² Güzergahın güvenliğini sağlayan emirlerin eşliğinde ilerleyişini sürdüren en-Nâsır Muhammed ve maiyeti 17 Şaban (20 Ocak 1310) Salı günü saltanat töreniyle karşılandıkları Dımaşk'a girerler.⁷²³ O gün görkemli bir şekilde yediden yetmişe herkesin sevgi gösterileri arasında Dımaşk'a giren sultanı karşılayanlar arasında yer alan İbn Kesir gördüğü manzarayı şöyle anlatır; "*Sultanın salı günü öğle vaktinde büyük bir gösterişle şehre girdiğini gördüm. Serilen ipek halılar üzerinden saltanat debdebesiyle ilerliyordu. Her bir halının üzerinden geçtikten sonra halı dürülüp tekrar ön tarafına seriliyordu. Ciddiyet ve vakar sahibiydi. Sağında, solunda silahtarlar, önünde muhafızlar eşlik ediyordu. İnsanlar ona yüksek sesle dua ediyorlardı. Dua sesleriyle her taraf çınlıyordu. O gün görülmeye değer olağanüstü bir gündü.*"⁷²⁴ Hutbe ilk Cuma'dan itibaren yeniden en-Nâsır Muhammed

⁷²⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 86-87; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 61-62; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 258-259.

⁷²¹ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 197; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 64;

⁷²² İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 88; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 172-173; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 66-67; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 21. Makrizi sultanın 1 Şaban'da Dımaşk'ta olmak üzere yola çıktığından bahseder. Ayrıca 12 Şaban'da el-Küsve'den Dımaşk'a yürüdüğünden haber verir. Bu tarihleri farklı veren Makrizi hutbenin okunduğu Cuma gününü 22 Şaban olarak vermesi ile diğer müelliflerle örtüşmektedir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 66-67; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 264.

⁷²³ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 197-198; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 114; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 88-89; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 172-173; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 67; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 265. Ebü'l-Fidâ 10 Şubat Salı günü sultanın Dımaşk'a girdiğini söyler. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 398.

⁷²⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 89.

adına okunmaya başlar. Önce kendisine emân verdiği Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş gelerek itaatini arz eder. Sultan onu tekrar Dımaşk nâibliğine atar. Sırasıyla babasının memlûkleri olan Hama nâibi Kıpçak, Trablus nâibi Esendemür, Kudüs nâibi Geray, Safed nâibi Bektemür el-Çevkendâr ile Halep nâibi Kara Sungur birlikleriyle gelip katılmalarıyla da artık Suriye tamamen en-Nâsır Muhammed'in yanındadır. Törenler düzenlenerek hil'atler giydirilen, ihsanlara boğulan emirler, paralar dağıtılan askerler sultanın emrindedir. Sultan önce Geray'ı Gazze'ye gönderdikten sonra 9 Ramazan (10 Şubat 1310) Salı günü Dımaşk'tan ayrılır.⁷²⁵ Gazze'ye girdiğinde Baybars el-Çaşnigîr'in saltanattan kendisini azlettiğine dair haberler gelir. en-Nâsır Muhammed tahtına tekrar dönmenin ilk işareti olan mektubu gördüğünde kansız bir şekilde tahta oturacağını düşünerek dua edip Allah'a şükreder.⁷²⁶ Gazze'den yoluna devam eden Sultan Birketü'l-Cüb denilen yere geldiğinde üst düzey emirlerle beraber saltanat nâibi Sâlâr kendisini karşılar. Burada Ramazan bayramını idrak ettikten sonra Kahire'ye halkın sevinç gösterileri arasında dualar, şiirler ve askeri törenler eşliğinde girer.⁷²⁷ Baybars el-Mansûrî halkın ortak sevincini, Müslümanların ellerinde mübarek Kur'anlarla, Hristiyanlar İncillerle ve Yahudiler de Tevratlarla karşıladılar, şeklinde ifade eder.⁷²⁸ en-Nâsır Muhammed'in saltanat dönemleri Mısırlıların huzurlu olduğu bir devirlerdir. Yaşanan hadiselerde genç sultanın dahli olmasa da genel olarak içeride ve dışarıda istikrarın hüküm sürdüğü günlerdir. Ketboğa, Lâçîn ve Baybars el-Çaşnigîr dönemlerinde ise her açıdan krizler ve kaoslar hüküm sürmüştür. Sultan en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminin başlarında Lâçîn döneminde ortaya çıkan İlhanlı sorunu Şakhap zaferi gibi unutulmaz ve bir o kadar önemli bir zaferle taçlandırılır. Yine Ketboğa ve Baybars el-Çaşnigîr dönemlerinde yaşanan kuraklıklar, kıtlıklar ve buna bağlı

⁷²⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 90-91; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 114-115; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 172, 174-175; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 241-242; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 398; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 330; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 201; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 67-69; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 266-269; İbn İyas, *Bedâi ü'z-zuhür*, c. I, s. 428. Makrizi Dımaşk'tan ayrılış tarihi olarak 16 Ramazan Salı (17 Şubat 1310) olarak verir.

⁷²⁶ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 177; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 109, 115; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; İbn Doknak, *en-Nüfha*, s. 114; İbn İyas, *Bedâi ü'z-zuhür*, c. I, s. 429;

⁷²⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 116; İbn Habib, *Tezkire*, c. II, s. 119; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 72; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 5-7; İbn İyas, *Bedâi ü'z-zuhür*, c. I, s. 431. Ebü'l-Fidâ 28 Ramazan günü Sâlâr ve ümera tarafından karşılandığını ve üç gün burada kaldıktan sonra Kahire'ye girdiğinden bahseder. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399.

⁷²⁸ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 204.

ölümler halkın gâsıp sultanlara karşı nefretini artırırken en-Nâsır Muhammed'e olan sevgilerini çoğaltmıştır.

Özetle, birinci ve ikinci saltanat dönemlerinde yaşanan kanlı hadiselerden ders çıkaran en-Nâsır Muhammed oynadığı satranç oyununda Baybars el-Çaşnigîr'i mat etmeyi başarmış ve çok ince bir siyaset ile yönettiği yaklaşık bir yıllık dönemin sonunda da üçüncü kez başarılı bir şekilde tekrar tahtına dönmüştür.

1.3.EN-NÂSİR MUHAMMED'İN ÜÇÜNCÜ SALTANAT DÖNEMİ (709-741/1310-1341) İÇ SİYASİ GELİŞMELER

1.3.1.en-Nâsır Muhammed'in Üçüncü Saltanatı: Cülûsu

en-Nâsır Muhammed izlediği ince siyasetin karşılığını almış ve kansız bir şekilde tekrar Kahire'ye girmiştir. Mısırlılar sevgi gösterileri⁷²⁹ içinde Ramazan bayramında ikinci bir bayram yaşayarak sultanı bağrına basmışlardır. Yirmi beş yaşlarındaki genç sultan 2 Şevval 709 (5 Mart 1310) Perşembe günü ümera başta olmak üzere halife ve kadıların da hazır bulunduğu, devlet ileri gelenlerinin katıldığı, gösterişli merasimlerle Kal'atü'l-Cebel'de tahtına oturur.⁷³⁰ Sultan tahtına otururken eş-Şeyh Şemseddin Muhammed b. Ali b. Musa; “De ki: Mülkün sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin; dilediğinden çekip alırsın; dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın; iyilik elindedir. Doğrusu Sen, her şeye kadırsın”⁷³¹ mealindeki ayeti okur. Ayrıca şairler sultanı öven beyitler okurlar. Emirler, nâibler, askerler sırayla sultanı selamlayıp sadakat yemini ederler.

Sultan, cülûs töreni sırasında daha önce Baybars el-Çaşnigîr lehine ikinci kez ahidnâme yayımlayarak saltanatının meşru olmadığını, saltanatın seleften halefe veraset yoluyla geçemeyeceğini hatta bir asi olarak savaşılmamasını emreden halife ve kadınlara hesaba çeker.⁷³² Kendisine selam vermek için yaklaşan halifeye; “Bir asiye nasıl selam veriyorsun, demek ben asiyim Baybars peygamberin amcasının

⁷²⁹ en-Nâsır Muhammed'in III. kez tahta oturuşunu bayram içinde bayram olarak anlatan İbn Devâdârî, sultanı medhü sena eden beyitlerle eserini süsler. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 189-195.

⁷³⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 116; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 206; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 242; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 73-74; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 7; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 431. Ebü'l-Fidâ cülûs gününü 3 Şevval 86 Mart 1310) olarak vermiştir. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399.

⁷³¹ Kur'an-ı Kerim, 3:26.

⁷³² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 65-66.

soyundan, öyle mi?” diyerek çok sert çıkışınca halifenin yüzü kızarır, hiçbir şey konuşamaz. Hızını alamayan sultan halifenin söz konusu ahidnâmesini kaleme alan kadı Alâeddin Ali b. Abdüzzahir el-Muvakki’ye; “ Ey siyah yüzlü”, deyince kadı; “Alaca renk siyahtan daha hayırlıdır”, diyerek hemen cevap verir. Sultan da kendisine; “Yazıklar olsun, hâlâ onun (Sâlâr) rengini atmadın mı?” diyerek kadının Sâlâr’a bağlılığına işaret eder. Sultan bu kez baş kadı Bedreddin Muhammed b. Cemaa’ya; “Ey kadı! Sen Müslümanların beni öldürmesine nasıl fetva verirsin?” deyince kadı, “Maazallah! Fetva sorulan sorunun cevabıdır”, diyerek kendisini savunur. Sultan, aleyhine fetva veren kadıları tek tek mahcup eder. Elini öpen Sadreddin Muhammed b. Ömer b. el-Murahhil’e aleyhinde söylediği beyti hatırlatınca, yemin ederek düşmanları tarafından kendisini yok etmek isteyenlerin bu sözleri beyitlerine eklediğini, ileri sürer. Daha sonra huzura girmek için izin isteyen Şemseddin Muhammed b. Adlan, kendisine asi deyip asi ile savaşılmaması gerektiği, şeklindeki fetvasının ve eş-Şârimisâhî’nin sözlerine karşı çıkışının hatırlatılmasını emreder. Şöyle ki, Şehabeddin Ahmed b. Abdüddaim eş-Şârimisâhî el-Mâcin en-Nâsır Muhammed’i öven Baybars el-Çaşnigîr’i hicveden beyitleri okuyunca İbnü’l-Murahhil ile İbn Adlân kendisine saldırmışlar idi.⁷³³ Bu diyaloglar göstermektedir ki, en-Nâsır Muhammed sadık adamları sayesinde Kahire’de yaşanan gelişmeleri en ince ayrıntısına kadar takip etmektedir.

Sultan tahta oturduktan sonra Mısır ve Suriye bölge nâibliklerine atamalar yapar. Sâlâr saltanat nâibliğinden feragat edip servetinin birçoğunu ve memlûklerini sultana takdim eder. Ayrıca ikta’sı olan Şevbek’e⁷³⁴ gitme isteği olumlu karşılanmış ve buraya nâib olarak atanmıştır.⁷³⁵ Sâlâr’ın Şevbek’e gitmesiyle boşalan saltanat nâibliği makamına ise önde gelen emirlerden Bektemür el-Çevkendâr⁷³⁶ atanır. Bektemür’den boşalan Safed nâibliğine Kutlubek el-Mansûrî⁷³⁷ daha önce Dımaşk nâibliğini deruhte eden Cemaleddin Akkuş Serhad’e, Şemseddin Kara Sungur Dımaşk nâibliğine, Seyfeddîn Kıpçak Halep nâibliğine, el-Hâc Bahadır es-Silâhdâr Trablus nâibliğine, Esendemür Gürcü Hama nâibliğine atanırlar. Sungur el-Kemâlî

⁷³³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 73-74; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 7-8.

⁷³⁴ Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, c. III, s. 370.

⁷³⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 206; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 117; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 75; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 11;

⁷³⁶ Bektemür el-Çevkendâr (ö. 711/1311) hakkında bkz. Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. I, s. 706-709; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 398-401.

⁷³⁷ Kutlubek el-Mansûrî (ö. 716/1316) hakkında bkz. İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 86-88.

Hâcibü'l-Hüccâblığa, Kara Laçın meclis emirliğine, Baybars el-Mansûrî de devâdarlık görevinin yanında Dâru'l-Adl ve Nâzîru'l-Ahbâs⁷³⁸ emirliklerine tevcih edilirler. Vezir Ziyâüddin Ebu Bekr b. en-Neşâî'den boşalan vezirliğe de Fahreddin Ömer b. el-Halîlî atanarak tekrar görevinin başına geçmiştir. Gösterişli merasimlerle hil'at giyen ümera sultanın ihsanından bolca istifade ettikten sonra atandıkları bölgelere giderler.⁷³⁹ Sultan çeşitli birimlere atadığı memlûklerinden başka 23 Şevval (26 Mart 1310) günü yakın zamanda çok önemli görevlere ikame edeceği otuz iki memlûküne de emirlik tevcih eder.⁷⁴⁰ Kısacası, Sultan kendisine sadakat gösteren herkesi ödüllendirir. Ayrıca her kesimden insanın katıldığı gösterişli törenler düzenlenir. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü kez sultanlığı günlerce süren şenliklerle bayram havasında kutlanır. Müellif Baybars el-Mansûrî halkın sultanı görmek için toplandığı mevkib töreni⁷⁴¹ hakkında gördüklerini şöyle aktarır; “*Sultan, merasimle özenle ilgilenilmesini emretti. En gösterişli, en pahalı teşrîfatlarla süslendi. Ümeraya, devlet adamlarına, bütün askerlere ve görevli memurlara hediyeler takdim etti. Kendisine ihsanda bulunulmayan hiçbir kılıç erbabı ve kalem ehli kalmadı. İnsanlar bahçelerde açan çiçekler gibi parladılar. Sultan yerleri inleyen alayına bindi. Herkes çevresinde toplandı. Onun tekrar tahta oturmasından mutlu olan halk sultanlığının sürmesi için de çığlıklar atıyorlardı. O, alayından döndüğü sırada*

⁷³⁸ Vakıflardan sorumlu emirliktir.

⁷³⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 209-210; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 117-118; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 195; İbn Habib, *Tezkire*, c. II, s. 19-21; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 75-76; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. IX, s. 10, 12.

⁷⁴⁰ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 210; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 118; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 77. İbn Tağriberdi emirlik tevcih edilenlerin ismini verdiği liste şunlardır: Şam nâibliğine atanacak olan Tengiz el-Hüsâmî, Naibü's-saltana olacak olan Argun ed-Devadâr, Tugay, Köstay, Kıçlıs, Tut Kara, Aktemür, Aydemür eş-Şeyhî, Aydemür es-Sâkî, Baybars emir-i ahur, Tacar, Hıdır b. Nogay, Bahadır Kıpçak, el-Hac Aruktay, Aytemüş el-Muhammedî, Sungur el-Merzûkî, Balaban el-Çaşnigîr, Esenboğa, Beyboğa el-Mekkî, Emir Ali b. Kutlubek, Nevruz Ehû Cengelî, Olcay el-Hüsâmî, Tayboğa Hâccî, Moğoltay el-İzzî, Kurumşî ez-Zeynî, Bektemür Kıpçak, Teyno es-Sâlihî, Moğoltay el-Bahâî, Sungur es-Silahdar ve Mengelî Boğa emirlik tevcih edilen Sultan memlûkleridir. İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. IX, s. 12. İbn Devâdârî 710 yılında sultanın emirlik tevcih ettiği otuz memlûkünün listesini şöyle verir. Turhan b. El-Yeserî, Samğar b. Sungur el-Aşgar, Muhammed b. Akkuş eş-Şemsî, İbnü'l-Hamsî, Ali b. Tuğrul el-Yegânî, Ceriktemür b. Bahadır, Albars b. Emir-i Candar, Balaban el-Aşgarî, Ceriktemür es-Silahdar, Satılmış el-Kerimî, Baybars el-Kerimî, Kızılcâ el-Çaşnigîr, Altunboğa er-Rumî, Angay el-Camedar, Bacır es-Sakî, Arak es-Silahdar, Toruntay Cermişî, Kıran Emir-i Alem, Doğan es-Sâkî, Baybars el-Hâs Türkî, Çarık Abdullah, Aydemir el-Kebkî, Kılıç el-Kabakî, Sencer el-Hazin, Yağmur eş-Şukayrî, es-Sarim el-Hazindâr, Balaban ed-Devâdârî, Kayser el-Alâî'dir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 212.

⁷⁴¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 213; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 83.

*günlerinin uzaması için dua etmeyen, huzurunda ve gıyabında Nâs ve Felak surelerini okumayan dil kalmamıştı”.*⁷⁴²

Sultan 6 Rabiulevvel 712 (12 Temmuz 1312) tarihinde düzenlediği tören ile bir günde kırk altı memlûküne daha emirlik tevcih eder. Bunlardan dokuzu davulhane emirliğine, on yedisi onlar emirliğine, yirmisi de binler emirliği⁷⁴³

en-Nâsır Muhammed’in bu dönem dikkat çeken en önemli politikası devleti tamamen Türkler idaresine hasretmesidir. Türk kökenli memlûklerine emirlikler tevcih etmesine karşılık Türk olmayan unsurları üst düzey görevlerde istihdam etmemesi dikkat çekicidir. Ayrıca ümeranın emrindeki Uyratlar’ın (Moğollar) sultanın hizmetine girmeleri de yasaklanmıştır.⁷⁴⁴ Sultan idari düzenlemeler yaparak konumunu sağlamlaştırdığı gibi asker ve halkın katılımını sağlayan organizasyonlar yaptırmayı da ihmal etmez.⁷⁴⁵

en-Nâsır Muhammed’in üçüncü saltanat dönemi gerçek anlamda kendi saltanat dönemidir. İbn Devâdârî’nin deyişiyle uzun dönemde elde ettiği tecrübelerini bu dönemde saltanatı için kullanacaktır.⁷⁴⁶ İleride detaylı olarak ele alacağımız üzere önce kendisini baskı altında tutup saltanatını gasbedenleri daha sonra da iktidarına alternatif gördüğü herkesi tasfiye etmiştir. Üçüncü kez iktidara gelmesinde payı olanlara dahi acımamış onların yerlerini çok hızlı bir şekilde kendi memlûkleriyle doldurmayı başarmıştır. Sultanın bu uygulamaları aslında geçmişten ders çıkardığını gösterir. Zira birinci ve ikinci saltanat dönemlerinde kendini tahta çıkararak ümera mevkilerini sağlama aldıktan sonra kendisini tahttan uzaklaştırmaktan çekinmemişlerdir. en-Nâsır Muhammed ince bir siyaset sonrası kansız bir şekilde tahtını tekrar ele geçirmiş. Geçmişteki kötü hatıralarla tekrar yüzleşmemek için ilk olarak daha önceki saltanatında kendisini baskı altında tutan emirleri bertaraf etmiş daha sonra da olası sultan adaylarını hatta kendisini tahta çıkararak emirleri dahi tasfiye etmekten çekinmemiştir.

Gelişmelerle bu kez en-Nâsır Muhammed’in gerçek saltanat dönemi başlar. Merkezde ve taşrada tesis edilen otoritenin ardından Mısır ve Suriye’nin çehresini değiştirecek yoğun inşaat çalışmaları başlar. Sultan 714 (1314) yılında başkentle

⁷⁴² Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 213.

⁷⁴³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 117, 118; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 30.

⁷⁴⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 83.

⁷⁴⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 217.

⁷⁴⁶ İbn Devâdârî, *Kenzü’-d-Düer*, c. IX, s. 212.

sınırlı tutmadığı bu imar çalışmalarını başlatmaları, köprüler ve kanallar inşa etmeleri için ümerayı emrindeki mühendislerle beraber Mısır coğrafyasının geneline görevlendirir.⁷⁴⁷ Birçoğu günümüze değin ulaşan bu yapılar parlak bir devrin somut göstergeleridir.

1.3.2. en-Nâsır Muhammed'e Düzenlenen Darbe Teşebbüsü

Bu dönemin başında yaşanan en önemli dâhili hadiselerden birisi sultanın tahttan indirilme teşebbüsüdür.en-Nâsır Muhammed, yıllık ödenen vergiler gönderilmediği gerekçesiyle Emir Geray el-Mansûri komutasında Çukurova Ermenileri üzerine bir sefer düzenlenmesi emrini verir. Emirler Sungur el-Kemâli, Aybek er-Rûmi, Bîncâr, Geçkin ve Bahadır As'ın da katıldığı birlik 710 yılı Zilkade ayının başında (22 Mart 1311) Kahire'den ayrıldıktan⁷⁴⁸ sonra saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr ile Emir Bethâs el-Mansûri anlaşma yaparak en-Nâsır Muhammed'in yerine yeğeni Emir Musa'yı⁷⁴⁹ sultan yapmak üzere anlaşılır.⁷⁵⁰ Bektemür, Emir Musa'nın bu işe sıcak bakmasıyla konuyu emirlerle ve emirlerin hizmetinde görevli Baybars el-Çaşnigîr'in memlûkleriyle görüşme yaparak söz birliği ederler. Memlûkler emri altındaki emirleri yakaladıktan sonra Emir Musa'nın oturduğu Kahire dışındaki Kubbetü'n-Nasr'a götürmeyi kararlaştırırlar. Ancak işler planlandığı gibi gitmez. Memlûklerden Baybars el-Camedâr sultana yaranma hevesiyle gelişmeleri anlattığı sultanın hâsekilerinden hûşdaşiyesi Kara Temür geceleyin sultanı gelişmelerden haberdar eder.⁷⁵¹ Bektemür el-Çevkendâr planlanan darbe girişimi hakkında hûşdaşiyesi Emir Geray el-Mansûri ile Safed nâibi Emir Kutlubek el-Mansûri ve Gazze nâibi Emir Kutluktemür'ü bilgilendirir. Kutlubek ile Kutluktemür girişimi onaylarken Geray el-Mansûri karşı çıkarak yapmaması şeklinde kendisini uyarır. Bektemür ise bu ikaza aldırış etmez.⁷⁵²

⁷⁴⁷ Sultanın görevlendirdiği emirler Makrizi'nin verdiği bilgilere göre şunlardır. Aydemir el-Hutayri'yi Mısır'ın doğusuna, Alâeddin Aydoğdu Şükayr'i *Behnesâ*'ya, Şerefeddün Hüseyin b. Haydar *Asyût* ve *Menfelût*'a Seyfeddin Akûl el-Hâcib batıya, Seyfeddin Gullî emir-i silah *Tahâve* ve *Üşmû*'a, Bedreddin Cengelî b. el-Bâbâ *Kalyûbe*'ye Alâeddin et-Telîlî *Bahîra*'ya, Bedreddin eş-Şemsî *Feyyûm*'a Seyfeddin Bahadır el-Muizzî *İhmîm*'e ve Bahâeddin Aslûm *Kûs*'a imar çalışmalarını yapmak üzere görevlendirilirler. Makrizi, *es-Sûluk*, c. II, s. 137-138.

⁷⁴⁸ Makrizi, *es-Sûluk*, c. II, s. 90-91; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 24.

⁷⁴⁹ Emir Musa'nın tam adı *el-Muzafferuddin Musa b. el-Melikü's-Salih Ali b. Kalavun*'dur.

⁷⁵⁰ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 224; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 128; Makrizi, *es-Sûluk*, c. II, s. 91-92; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 22-23.

⁷⁵¹ Makrizi, *es-Sûluk*, c. II, s. 91-92; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 24-25.

⁷⁵² İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 22.

Sultan bu entrikayı haber alır almaz yeğeni Musa'nın yanına gelmesini emreder. Ancak o ikamet ettiği Menazır-ı'l-Kebeş'ten kaçarak Kahire'deki evlerden birine saklanır. Sultan, Bektemür ve Bethâs'ı çağırıp Bethâs'ı tutuklarken⁷⁵³ Bektemür'e konuyu açmaz. Sabahleyin de ümerayı toplayarak durumdan haberdar eder. Emir Musa'nın yakalanması için ödül konulur. Münadiler askerden kim Musa'yı yakalayıp getirirse emirlik tevcih edileceğini, halktan birisi getirirse bin dinar ile ödüllendirileceği şeklinde sokaklarda ve askerler arasında bağırarak ilan ederler. Tedbir olarak bütün emirlerin el-Eşrefiye⁷⁵⁴ salonunda toplanmaları emredilir. Sonrasında Emir Musa Kahire'de el-Vezirîye Mahallesi'ndeki saray ağası el-Fârikânî'nin evinde bulunur.⁷⁵⁵ Kaleye götürülüp hapse atılır. el-Fârikânî'nin çivilenmesi emredilmiş ise de sonradan affedilir. Sultan en-Nâsır Muhammed kendisini tahttan alaşağı edecek bu entrikaya karışanları başta hadiseyi ifşa eden Baybars el-Camedâr başta olmak üzere Baybars el-Çaşnigîr'in memlûklerinin tasmîr edilmesini yani çivilenmesini emreder. Kale altında çivilenen memlûklerin aileleri, yakınları acıklı manzara karşısında feryat ederek bağırsırlar. İnsafa gelen sultan hepsini affeder.⁷⁵⁶ Sultan daha sonra olayın planlayıcısı saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr başta olmak üzere bu girişime destek veren herkesi tutuklatır. Emir Seyfeddin Argun, Dımaşk'ta Nâib Geray'ı, Sencer el-Camekdâr Safed'de Nâib Kutlubek'i, Seyfeddin Akul el-Hâcib Gazze'de Nâib Kutluktemür'ü⁷⁵⁷ tutuklar. Saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr ile Kutlubek ve Kutluktemür'ün tutuklanması aynı günde 24 Cemaziyelevvel (8 Ekim 1311) Cuma günü gerçekleşirken Dımaşk'ta

⁷⁵³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 128; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 211. Baybars el-Mansûrî, Zilhicce ayının son gecesi (19 Mayıs 1311) çağrılan Bethâs'ın tutuklanma korkusuyla sultanın huzuruna gelmekten kaçındığını, karşı geldiğinden bahsederek şöyle aktarmaktadır. Sultan, Bathâs'a huzuruna gelmesi için defalarca elçiler göndermesine rağmen gelmeyen Bethâs en sonunda saklandığı odanın kalenin dış duvarlarına açılan bir penceresinden kaçmak isterken yakalanır. Çok sert davranan Sultan kendisini hapse attırır. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 224.

⁷⁵⁴ el-Eşrefiye Salonu için bkz. Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 211.

⁷⁵⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 128. Baybar el-Mansûrî Emir Musa'nın gizlendiği evin sahibinin adını Balaban olarak verir. Vezîriye mahallesinde oturan Kutuz b. el-Fârikânî'nin memlûkü olarak vermektedir. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 224.

⁷⁵⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 224; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 92-93; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 23.

⁷⁵⁷ Baybars el-Mansûrî, Gazze nâibi Kutluktemür'ün tutuklanma gerekçesi olarak sahillerin güvenliğinde ihmalkâr davranıp korsanlık yapan Frenklerin bölgede yaptığı yağma ve çapul hareketlerine engel olamamasını ileri sürer. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 227.

İbn Devâdârî'nin bizzat tanık olduğu Geray'ın tutuklanması bir gün öncedir (7 Ekim 1311). İbn Devâdârî babasının Dımaşk'ta Şâddü'd-Devâvîn⁷⁵⁸

olması hâsebiyle burada yaşamakta ve olayları bazen tanık olarak bazen de tanıkların ifadesiyle anlatmaktadır.⁷⁵⁹ Böylece en-Nâsır Muhammed'i tahttan indirip yerine yeğeni Emir Musa b. es-Salih Ali'yi geçirmeyi düşünen emirler tutuklanarak hapse atılır. Ayrıca Dımaşk nâibliğini beş ay yürüten Geray,⁷⁶⁰ İbn Tağriberdi'ye göre Bektemür el-Çevkendâr'ın hûşdaşiyesi ve dostu olduğu gerekçesiyle⁷⁶¹ İbn Devadârî ve Makrizi'ye göre ise halka ve emirlere zulüm yaptığı gerekçesiyle tutuklanır.⁷⁶² Bu arada Bektemür el-Çevkendâr'den boşalan saltanat nâibliğine Baybars el-Mansûri atanır.⁷⁶³

Sultan en-Nâsır Muhammed üçüncü saltanat döneminin başlarında kuşkulandığı ve hakkında şikâyet edilen her emiri hapse atması ilginçtir. Ancak tutukladığı bazı emirleri sonradan serbest bıraktığı da görülür. Bu durum haberin doğruluğunun araştırıldıktan sonra karara bağlandığı şeklinde bir yorum yapmamıza

⁷⁵⁸ Vergi tahsili vb. konularda vezire yardımcı olan Şâddü'd-Devâvîn başkent ve eyaletlerde kalem erbabına mensup görevli memurlar tarafından deruhte edilir. Daha geniş bilgi için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV. s. 21-23, c. V. s. 456, 459, 461-462; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 342-344, 359-360.

⁷⁵⁹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-ürer*, c. IX, s. 211-213; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 25-26.

⁷⁶⁰ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 211; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 228. Dımaşk emlakı ve evkafı üzerine *Makarru'l-hıyâle* yani süvari tahsisatı olarak 1500 atlının giderlerinin karşılanması tahsis edilmiştir. Bir yerde tımarlı sipahi olarak zikredilebileceğimiz bu vergilendirme üzerine nâib Geray gerekli paraları toplamak için halka zulüm ve işkence yapar. Yapılan zulmü dillendirenleri görmezden gelen Geray'ın halk lanet okur. Şikâyetler başkente ulaşınca Argun ed-Devadâr 22 Cemaziyelevvel (6 Ekim 1311) Mısır'dan Dımaşk'a Geray'ı tutuklamak için gelir. Bu arada da Geray'ın memlûkü başkentten hilatlerle dönmüştür. İlhanlı elçilerinin Dımaşk'a girdiği bu günlerde elçiler ağırlandıktan sonra sultanın tutuklanma emrini içeren mektubu (mersûm) kendisine gösterilerek tutuklanır ve Kerek'te hapsedilir (13 Cemaziyelahir) boşalan Dımaşk nâibliğine de Kerek Nâibi Cemaleddin Akkuş atanır. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 104-105; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 111-112.

⁷⁶¹ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 26.

⁷⁶² İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 212-216; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 104-105; İbn Kesir Dımaşk nâibliğinden alınan Geray'ın yerine atanan Kerek Nâibi Cemaleddin Akkuş'un Dımaşk'a naib olarak gelişinden bahsederken, Geray zamanında üzerlerine ağır vergiler yüklenip ödeyemediği gerekçesiyle zindanda tutulan insanların salıverilmesini emreden sultanın mektubundan bahseder. İnsanların buna sevinerek dualarla karşılık verdiğini de nakleder. İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 113; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 105.

⁷⁶³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 212, 218; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 228; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 103; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 26. Müellif Baybars el-Mansûrî, kendisinin saltanat nâibliğine getirilişiyle alakalı şöyle anlatır; "Babasının ve kendisinin en sadık kulu olarak yaşamımı anlattığım sultan (en-Nâsır Muhammed) Baybars ed-Devadârî'yi saltanat nâibliğine getirdi. O makam bana üstünlük ve güzel anlatış üslubu kazandırdı. Çok hızlı koşan, yürürken karnından ses çıkaran bir savaş atı ile beni taltif etti, iktalarımı artırdı. Onun emirlerini yerine getirerek Allah'a kulluk yaptım. Onun gönlünü elde etmek için Allah'a tevekkül ettim." Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 228.

imkân vermektedir. Örneğin 710 yılı sonlarında (Mayıs 1311) Bîre⁷⁶⁴ halkı saltanat nâibi olan Seyfeddin Doğan'ı itham ettikleri bazı suçlarından dolayı tutuklarlar. Nâib Kahire'ye getirilir. Bîre'ye de Safed nâibi Seyfeddin Ağırılı gönderilir. Emir Doğan yapılan muhakeme sonucunda suçlamaların hâsımları tarafından yapılan bir iftira ve düzen olduğu anlaşılınca masum olduğu ortaya çıkar.⁷⁶⁵ Sultan kendisine hil'at giydirek Dımaşk'ta bazı önemli görevlere atar.⁷⁶⁶ Yine sultan tarafından hapisten çıkarılan emirler arasında İzzeddin Aydemir el-Hatîrî (=el-Hutayrî), Satı, Taştemür el-Camektâr, Saruca el-Muzafferî el-Hüsâmî vardır.⁷⁶⁷ Bu emirler daha sonra önemli görevlere getirilirler. Emir İzzeddin Aydemir el-Hatîrî Kara Sungur'un tutuklanması için Suriye'ye gönderilen beş bin kişilik süvari birliğinin komutanları arasında yer alır.⁷⁶⁸

Sultan en-Nâsır Muhammed otoritesini tesis etmek için saltanatında engel gördüğü emirleri bir taraftan tasfiye ederken diğer taraftan da şikâyetler üzerine kısa sürede birçok ümerayı görevden alarak hapse atmıştır. Sultanın halkın yanında olduğunu gösteren en önemli uygulaması Dâru'l-Adl'de⁷⁶⁹ halkın şikâyetleri dinlemek için oturum düzenlemeye söz vermesidir.⁷⁷⁰ Münadiler sokak ve çarşıları gezerek haksızlığa uğrayanların Dâru'l-Adl'e başvurması için ilan ederler. Bunun üzerine telaşa kapılan ümera borçlu olduğu kimselere borçlarını hemen öderler.⁷⁷¹ Bu çerçevede sultan her pazartesi Dâru'l-Adl'de⁷⁷² adalet dîvanında hazır bulunarak

⁷⁶⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 526.

⁷⁶⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 223-224.

⁷⁶⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 224; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 94.

⁷⁶⁷ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 211.

⁷⁶⁸ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 218.

⁷⁶⁹ Daru'l-Adl, Kahire'de Kal'atü'l-cebel'in altında Tablhane olarak bilinir. Sultan Zahir Baybars tarafından 661 (1261-1262) senesinde inşa edilmiştir. Daha sonra Kalavun Eyvan'ı inşa etmiştir. en-Nâsır Muhammed Daru'l-Adl'in yerini değiştirerek 722 (1322-1322) yılında yenisini yaptığını ve Makrizi; "Bugünkü yerine inşa edildi" diyerek ifade eder. Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 205-207.

⁷⁷⁰ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 231.

⁷⁷¹ Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 207.

⁷⁷² Baybars el-Mansûrî oturuma katılanların isim listesini şöyle verir. Müslümanların işlerine bakıp bilginlerin durumları ile ilgilenmek için eyvandaki Dâru'l- el-Âdil'de bir meclis toplamağa söz verdi. Yanında bulunan bütün beyler, vezirler, kadılar, yaşlılar, imzaya yetkili olanlar ve devletin önde gelen büyüklüğü vardı. Bu kişiler şunlardı: Emîr Seyfeddîn Bektemür es-Silâhdâr el-Ebû Bekr, Emîr Seyfeddîn Emîr-i Hâcib en-Nâsırî, Emîr Seyfeddîn Sungur el-Kemalî, Emîr Seyfeddîn Temür es-Saki, Emîr Şemseddîn İldeniz es-Silâhdâr, Emîr Seyfeddîn Kalı es-Silâhdâr, Emîr Hüsameddîn Kara Lâçin es-Silâhdâr, Emîr Seyfeddîn Babincar, Emîr Alâeddîn Moğoltay el-Mes'ûdî, Emîr İzzeddîn Aydemir el-Hatîrî, Emîr Alemüddîn Sencer el-Camekdâr, Emîr Seyfeddîn Sevda el-Camdâr, Emîr Alâeddîn Aybek er-Rûmî, Emîr Seyfeddîn Çengelî ibn el-Baba, Emîr Seyfeddîn Balaban Emîr-i Candâr, Emîr Rukneddîn Baybars Emîr-i Candâr, Alâeddîn Moğoltay ibn Emîr-i Meclis, el-Eşrefüddîn Hüseyin ibn

bizzat kendisinin başkanlık ettiği mahkemede halkın şikâyetlerini dinlemiştir.⁷⁷³ Bu gelişmeler saltanatı için gerektiğinde canını tehlikeye atan halkını koruma ve kollama siyasetinin en belirgin emaresidir. Sadece Müslüman halka yönelik olmayan bu siyaset herkesi kucaklayan tüm Mısırlıları kuşatan bir anlayışa sahiptir. Şunu da hatırlatalım ki, bu dönemin ilk yıllarında efendileri Akkuş er-Rûmî'yi öldüren yedi memlûkü hakkında tevsît yani vücutlarının ikiye bölünmesi şekliyle idam cezası uygulanır.⁷⁷⁴ Haddi aşanlara eşkıyalık yapanlara asla taviz verilmez.

1.3.3.en-Nâsır Muhammed'in Otoritesini Tesis Etmesi ve Tasfiyeler

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminin en dikkat çekici özelliği tasfiyelerdir. Sultan tahta oturup ortam sakinleştikten sonra başladığı tasfiyelerini otuz iki yıl süren üçüncü saltanat dönemi boyunca devam ettirir. İlk önce yetkilerini gasp ederek kendisine tahtı terk etmek zorunda bırakan Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr'i tasfiye etmiş daha sonra da kendisini iktidara taşıyan Suriye nâiblerini yani Mansûriyye memlûkleri olan emirleri tasfiye etmiştir. Daha önceki saltanat dönemlerindeki tecrübesinden hareketle muhtemel sultan adayı olan bu emirleri tasfiye ederek kendi memlûk oligarşisini kuracak ancak zamanla yükselerek artan nüfuzları mesabesinde kuşkuyla yaklaştığı kendi memlûklerini de tasfiye etmekten geri kalmayacaktır.⁷⁷⁵ Bu uygulamalarında Halep nâibi Esendemür ile aralarında geçen şu konuşma manidardır. Tutuklanmasının sebebini soran Esendemür'e sultan; “ *Suçun yoktur, sen bana: Ey Sultanım! Kocamış koçları bırakmamamı tavsiye ederim, memlûklerini yetiştir” dememiş miydin?, senden başka kocamış koç kalmadı*” cevabını verir.⁷⁷⁶

Sultanın tasfiye harekâtının ilk icraatı mutat olduğu üzere 16 Şevval 709 (19 Mart 1310) Perşembe günü hizmet için huzuruna toplanan emirlerin katıldığı yemek sırasında önceden planlanan bir organizasyon ile yirmi iki emiri tutuklatmasıdır. Bu emirler Bâkîr (=Tenâkir), Aybek el-Bağdâdi, Kayingâr (=Balaban) et-Takvâ, Attâbî,

Candar, Emîr Seyfeddîn Bahadır el-Muizzî protokol sırasına göre yüzler emirleri, tablhane emirleri, onlar emirleri ve diğer görevliler adaletin tesisi için mahkemede hazır bulunmuşlardır. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 231-232.

⁷⁷³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133-134; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 103.

⁷⁷⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 83.

⁷⁷⁵ Şücâî, *Târîhu 'l-Meliki 'n-Nâsır*, s. 113.

⁷⁷⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 94; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 24; Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 79.

Kaçmaz, Saruca, Baybars, Abdullah, Baydemir, Mengübars, Işıktemür, Sîvâsî, el-Kemâlî es-Sağîr, Polat, Hâsan er-Reddâdî, Temür Boğa, Kıran, Nogay el-Hamevî, el-Hâc Bîlik el-Muzafferî, Fütûtu, el-Gutmî ve İkbâr'dır. Yine bu ayda Baybars el-Çaşnigîr'in yanından gelen emirler İzzeddin Aydemir el-Hatîrî el-Üstâdâr, Bedreddin Bektût el-Kattâh ve diğer tutuklu ümera İskenderiye'ye gönderilir.⁷⁷⁷ Bu tutuklamadan bir müddet sonra sultan otuz iki memlûküne emirlik tevcih eder.⁷⁷⁸ Ayrıca İskenderiye'de aralarında İbn Teymiyye'nin de bulunduğu tutuklu emirler hapisten çıkarılarak Kahire'ye getirilirler ve kendilerine teşrifât⁷⁷⁹ olarak hil'at giydirilir.⁷⁸⁰ Ancak Ketboğa döneminde İskenderiye'de hapse atılıp sultan tarafından çıkarıldıktan sonra Suriye bölgesine gönderilen bir grup emir Şam ve Trablus nâiblerine mektup yazılarak sıkıntı oluşturacakları endişesiyle tekrar tutuklanırlar.⁷⁸¹

Sultanın tasfiye edip İskenderiye'ye gönderdiklerinin arasında yakın adamlarından Emir Alâeddin Moğoltay el-Gâzânî de vardır. Baybars el-Çaşnigîr'in yanından Kahire'den Kerek'e kaçarak hizmetine girenler arasında olan Moğoltay el-Gazânî kendisine verilen farklı iktaları iki kez ret etmiş, bunun üzerine sultanın hışmına uğrayarak önce kalede hapse atılmış daha sonra da İskenderiye'ye gönderilmiştir.⁷⁸² Yaşanan bu gelişmeler sultanın cülûsu sonrası bir ay içinde yaşanan hadiselerdir.

1.3.3.1. Gaspçıların Tasfiye Edilmesi

en-Nâsır Muhammed ikinci saltanat döneminin sonunda kendisini kukla olarak kullanıp saltanatını sürdürmesine meşruiyet kazandırdığı ümeranın

⁷⁷⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 116-117; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 76-78; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 12-13.

⁷⁷⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 118; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 76; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 12.

⁷⁷⁹ Teşrifât, sultanın inam ve ihsanı çerçevesinde üst düzey devlet adamlarına protokol gereği takdim ettiği hediyelerdir. Memlûk Türk devletinde tam teşekküllü çalışan bu kurum bir yerde devletin gücünü gösterir. Kalkaşendi, sultanların kılıç ehline takdim ettiği hilatleri, yılda iki kez ümeraya verdiği atları, Sultan memlûklerinin iâşesi, giyinme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasını teşrifât başlığı altında ele alır. *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 52-57.

⁷⁸⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 118; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 13. Makrizi, Sultan en-Nâsır Muhammed'in tahta oturduktan sonra Ketboğa döneminden beri İskenderiye'de tutuklu bulunan emirlerin efendileri el-Eşref Halil'in katlinden sorumlu tuttukları başta Kara Sungur olmak üzere bazı emirlerin aleyhine çalışma yaptıklarından dolayı burada tutulmalarından bahseder. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 79.

⁷⁸¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 210; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 87; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 15.

⁷⁸² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 119.

baskısından dolayı saltanatı bırakmak zorunda kalmış idi. Yemeden içmeye her şeyine karışan hatta maddi anlamda sıkıntı çekmesine sebep olan başta Baybars el-Çaşnigîr olmak üzere Sâlâr ve diğer emirlere önce affedildiklerini bildiren emânname ile gönüllerini almış olsa da daha sonra yaptıklarının karşılıksız kalmaması için gerekli cezalar verilmiştir. Başta halk kendilerine uygulanan muameleler karşısında kin ve nefretlerini her fırsatta dile getirerek Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr'ın cezalandırılmasını şiddetle arzu eden kesim olmuştur. Ketboğa ve Hüsameddin Laçîn'den sonra tahtı gasp edenler arasına giren Baybars el-Çaşnigîr ilk tasfiye edilenlerin arasındadır.

1.3.3.1.1. Sâbık Sultan Baybars el-Çaşnigîr'in Tasfiye Edilmesi

en-Nâsır Muhammed'i tahttan feragat etmeye mecbur bırakan Baybars el-Çaşnigîr bu kez de kendisi tahttan ayrılmak zorunda kalmıştır. Baybars el-Çaşnigîr önce saltanattan feragat ettiğini ilan etmiş olsa da daha sonra memlûkleriyle beraber hazineden yanına aldığı kıymetli eşyalar ile Kahire'yi terk ederek Saîd bölgesinde bir yerleşim yeri olan İtfih'te⁷⁸³ iki gün kalır. İtfih'te iken yanındakiler ayrılmaya başlamışlar, İhmîm'e⁷⁸⁴ geldiğinde memlûklarının çoğu beraberinde Kahire'den ayrılan emirler Seyfeddin Bektût el-Fettâh, İzzeddin Hutayrî ve Seyfeddin Kaçmaz ile Kahire'ye kaçmıştır.⁷⁸⁵ Diğer taraftan sultanın emri ile kendisini takip eden Baybars el-Mansûrî ile Bahadır el-As İhmîm'de iken Baybars el-Çaşnigîr'e ulaşırlar. Baybars yaralanmış perişan bir haldedir. İhmîm'de kendisiyle karşılaşan Baybars el-Mansûrî, köylü şehrili herkesin sabık sultan Baybars'a sıkıntı çıkardığını hatta sağlığının da pek iyi olmadığını ifade eder.⁷⁸⁶ Emirler sultanın emriyle Kahire'den kaçarken beraberinde götürdüğü hazineleri alarak geri dönerler. 15 Şevval (18 Mart 1310) günü hazineden alınan atlar ve üç yüz memlûkü Kahire'de sultana takdim ederler.⁷⁸⁷ İhmîm'den Sihyün'e⁷⁸⁸ gitmesi emredilen Baybars, kâtibi Kerimüddin el-

⁷⁸³ Saîd bölgesinde Nil nehrinin doğu kıyısında bir yerdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 218.

⁷⁸⁴ Saîd bölgesinde Nil nehrinin doğu kıyısında İtfih'in güneyinde yer alan bir yerdir Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 123-124.

⁷⁸⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 207; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 117; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 77-78.

⁷⁸⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 207.

⁷⁸⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 207; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 117; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 433; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 77-78.

⁷⁸⁸ Filistin bölgesinde bir yerdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 436-437.

Ekrem'i göndererek sultandan güvende olduğunu temin eden bir yemin nüshası ister. Sultan da Aytemüş Muhammed'i Baybars'a göndererek isteğine olumlu cevap verir. Baybars el-Çaşnigîr, kendisinin Süveyş tarafına geçeceğini yanındaki hazineleri de Kerimüddin'in teslim edeceğini bildirir. Ancak sultan, bu ifadelerden kuşkulularak yolunun çevrilmesi için Gazze'ye bir birlik gönderilmesini emreder. Saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr, Dımaşk nâibi Karar Sungur ile Trablus nâibi el-Hac Bahadır'a durum bildirilir.⁷⁸⁹ Kara Sungur yol üzerinde Baybars el-Çaşnigîr ve yanındakileri tutuklayarak bu işle vazifeli Esendemür Gürcü'ye onları teslim eder.⁷⁹⁰ Esendemür, Baybars'ı atından indirerek özel hazırlanmış mahkûm aracına bindirir. Bu durumdan çok müteessir olan Baybars'ın gözyaşlarının ak sakalı üzerine akmasına dayanamayan Kara Sungur gördüğü manzara karşısında dünyaya lanet okur.⁷⁹¹ Kara Sungur ile Bahadır el-As buradan Şam'a gitmek için ayrıldıktan bir müddet sonra Esendemür, Kara Sungur'un Kahire'ye gelmesi için sultanın emrini ulaştırır. Kara Sungur Dımaşk'a doğru aşiretlerin yürüyüşünü haber aldığını öne sürerek ilerleyişini sürdürür. Diğer taraftan Esendemür sabık Sultan Baybars el-Çaşnigîr ile beraber 14 Zilkade 709 (15 Nisan 1310) günü Kahire'ye sultanın huzuruna çıkar. Yer öptükten sonra Baybars'ı azarlayıp bağırarak sultan unutamadığı anları tek tek yüzüne vurur; *"Hatırlar mısın! Şundan dolayı bana bağırdığımı, şu kimse için şefaati ret etmiştin, hazineden para istedim vermedin, şekerle yapılmış palûze helvası istemiştim engel oldun. Ey Rukneddin! Neşimin isteğinden beni menettin, dün kızarmış kaz istediğimde, günde yirmi defa kaz yiyerek ne yapacaksın, diyordun. Bugün ben senin efendimim"*. en-Nâsır Muhammed Baybars'ın sultan olarak kendisini affetmesi isteğini umursamadan öldürülmesini emreder.⁷⁹² Nüveyri, sabık sultanın idamıyla alakalı Kal'atü'l-Cebel'de usulen yapılan bir yargılamadan bahseder. Ecnâdü'l-Halka emirlerinden Moğoltay es-Süveydî ikta'sının

⁷⁸⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 78-79.

⁷⁹⁰ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 211-212; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 96-97; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 400; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 119; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 79. İbn Devâdâri, babasıyla beraber olduğu olaylar sırasında Kara Sungur'un maiyetinde olup Baybars'ın tutklanıp Kahire'ye gönderilmesiyle alakalı uzunca hikâyeye anlatmaktadır. *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 197-205.

⁷⁹¹ Makrizi, Bahadır As'ın Kara Sungur'a Baybars el-Çaşnigîr'i geceleyin serbest bırakıp Sıhyün'e gitmesine yardım etmeyi tavsiye ettiğini daha sonra atandıkları yerlere gittikten sonra Baybars'ı tekrar Sultan yapma girişimini öne sürerek en-Nâsır Muhammed'i korkutmak gibi bir blöften söz etmişse de Kara Sungur'un bu işe sıcak bakmadığını nakleder. *es-Süluk*, c. II, s. 80.

⁷⁹² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 80-81; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 400; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 275; Kopruman, "Mısır Memlûkleri", c. VI, s. 489; Kanat, "Baybars el-Çaşnigîr", s. 117-118.

yetersizliğinden zarara uğradığı için Sâlâr aleyhindeki şikayetini Baybars'a sunduğunda sinirlenen Baybars el-Çaşnigîr işkenceyle es-Süveydi'yi öldürdüğünü itiraf etmiş ve buna kısas olarak sultanın emriyle boğularak öldürülmüştür. Baybars 15 Zilkade 709 (16 Nisan 1310) günü geçici olarak kalenin arkasına defnedilmiş daha sonra da sultanın emriyle el-Kurafe'deki türbesine defnedilmiştir.⁷⁹³ Ayrıca Baybars'a yakın olan herkes tutuklanarak tasfiye edilmişlerdir.⁷⁹⁴

Sâlâr ile beraber on yılı aşkın devleti elinde tutan Baybars el-Çaşnigîr'i ortadan kaldıran sultan teslim aldığı hazinelerle yetinmez. Kâtibi Kerimüddin Ekrem b. el-Alem b. es-Sedîd'i yanına çağırıp güzel vaatlerde bulunarak onu över ve Baybars'ın hazinelerini bulmasını ister. Emirler Tugay, Köstay ve Argun ed-Devâdâr ona bu konuda yardımcı olur. Bu arada daha önce kadılar tarafından tasdik edilerek Baybars'ın sahibi olduğu mal-mülk ne varsa hepsi kayıt altına alınır. Devlet hazinesi ile alınan bu mallar satılarak yarısı sultana diğer yarısı da Baybars'ın kızı olan Emir Burluğu'nun karısına verilir. Baybars'ın olağanüstü meblağa ulaşan özel eşyaları, malları sultan tarafından toplatılmış sultan payına düşeni aldıktan sonra gerisini önde gelen emirlere dağıtmıştır.⁷⁹⁵

en-Nâsır Muhammed'in tasfiye ettiği emirlerden birisi de Baybars'ın yakın adamlarından ve aynı zamanda damadı olan Emir Burluğu'dur. Burluğu,⁷⁹⁶ en-Nâsır Muhammed'in başkentte kalede hapse attığı emirler arasındadır. 710 yılı Cemaziyelevvel ayında (26 Eylül-25 Ekim 1310) Suriye Araplarından Hüsameddin Mühenna sultandan affedilmesi için şefaathçi olduğu Burluğu⁷⁹⁷ hapiste kimsenin yanına girmesi yasak edildiği gibi aç bırakılmak suretiyle ölüme terk edilerek cezalandırılır. Açlığa bir ay dayanabilen Burluğu hapiste iken 2 Recep (25 Kasım 1310) Çarşamba günü ölür.⁷⁹⁸

⁷⁹³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 119.

⁷⁹⁴ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 213.

⁷⁹⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 81-82;

⁷⁹⁶ Emir Burluğu (ö. 710/1310) hakkında bkz. İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 357-359.

⁷⁹⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 87-88.

⁷⁹⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 88; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 17.

1.3.3.1.2. Saltanat Nâibi Seyfeddin Sâlâr'ın Tasfiye Edilmesi

Seyfeddin Sâlâr⁷⁹⁹ en-Nâsır Muhammed'in ikinci dönemi boyunca (698-708/1299-1399) saltanat nâibliği görevini yürütür. Baybars el-Çaşnigîr ile devlete hakim oldukları bu dönemde sultanı baskı altında tutmuşlardır. Baybars el-Çaşnigîr'den sonra saltanatında engel gördüğü Sâlâr'ın bir an önce tasfiye edilmesi gerektiğini düşünen en-Nâsır Muhammed 710 yılı Rabiülevvel ayında (Haziran 1310) Sâlâr'ın kardeşlerini ve maiyetini tutuklatır. Kardeşleri Alâeddin Sümük, Coba, Davud ve Emir Ali Vasati ile maiyetindeki emirler Taştemür el-Çevkendâr, Kûrî es-Silahlâr, Seyfeddin et-Taşlâkî, Kolgay (Tugay?) ve diğerleri olmak üzere Makrizi'ye göre toplamda on altı emir tutuklanır.⁸⁰⁰ Sâlâr'ın yakın çevresine yapılan bu sindirme hareketinden hemen sonra en-Nâsır Muhammed Baybars el-Çaşnigîr sonrası kendisine rakip olarak gördüğü ve serbest yaşadığı müddetçe rahat durmayacağına kanaat getirdiği Sâlâr'ın yargılanması için harekete geçer.

Sâlâr sultanın Kahire'ye geldiği günün ertesi gününde istifasını sunarak Kahire'yi terk edip ikta'sı olan Şevbek'e yerleşmiş idi. Bektaş el-Fahrî'nin oğlu Muhammed sultanın kendi eliyle yazdığı mektup ile Sâlâr'ı Kahire'ye çağırır. Rahatsız olduğu için hâstalığını mazeret gösteren Sâlâr daha sonra geleceğine dair haber gönderir. Bunun üzerine Sultan, Dimaşk nâibi Kara Sungur ile Hama nâibi Esendemür'e yolların güvenliğinin sağlanarak Sâlâr'ın İlhanlı topraklarına kaçmasına izin verilmemesini emreder. Daha sonra da Sultan, memleket işlerini kendisiyle görüşmek istediği Sâlâr'ı Kahire'ye getirtmek üzere Baybars el-Mansûri ile Sencer el-Câvelî'yi gönderir. Sâlâr yine geleceğine dair söz vererek elçileri oyalayıp gönderir. Bu cevapla iyice sinirlenen Sultan artık kuşkulanmaya başlar. Sâlâr ise meseleyi çevresindekiler ile istişare etmiş sonunda da sultanın yanına gitmeye karar vermiştir. Maiyetindeki dört yüz altmış atlı kişi ile beraber Rabiülevvel ayının sonlarında (17-27 Ağustos 1310) geldiği Kahire'de tutuklanarak kalede hapse atılır. Hapiste iken çok geçmeden 24 Cemaziyelevvel (19 Ekim 1310) günü ölür.⁸⁰¹

⁷⁹⁹ Seyfeddin Sâlâr (ö. 710/1310) hakkında bkz. Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, H. 701-750, s. 102-107; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 489-494; Kütübi, c. II, s. 86-89; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 5-13.

⁸⁰⁰ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 214; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 86-87;

⁸⁰¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 123; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 486; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 88; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 15-17.

İbn Tağriberdi, Sâlâr'ın sorguya çekilerek Kahire'de sakladığı gömülü hazinelerin teker teker yerlerinden çıkartıldığından söz eder. Çıkarılan altın ve gümüşlerin elli katır yükünde olduğunu ayrıca hüküm verdiği odasında yapılan kazıda içinde değerli taşların mücevherlerin olduğu yirmi yedi küp dolusu altın, her biri iki yüz dinar ağırlığında iki bin kolye ve daha nice yükte hafif pahada ağır birçok kıymetli mücevheratın çıkartıldığından bahseder.⁸⁰² Sâlâr hapse atıldıktan sonra yiyecek ve içecekten mahrum edilir. Bir ara yiyecek getirilir, ancak o bunu yemediği gibi bağırıp çağırır. Sultan bunu duyunca hiçbir şey verilmemesini emreder. Yedi gün boyunca yiyip içmez. Sultan bir ara içerisinde altın, gümüş ve değerli taşlarla dolu üzeri kapalı üç tabağı gönderdiğinde yemek olduğu düşüncesiyle sevinen Sâlâr, gördüklerine şaşırmış olsa da şöyle dua eder; “Allah’a hamd olsun ki, cezamın karşılığını bu dünyada çekiyorum”. Bundan on iki gün sonra da hapiste açlık ve sefalet içinde ölür.⁸⁰³ Ölüm tarihi 24 Cemaziyelevvel 710 (19 Ekim 1310) Pazartesi gecesidir. Sultanın izniyle Emir Alemüddin Sencer el-Câvelî defin işleriyle meşgul olur. Kahire dışındaki Yeşkur dağı üzerindeki Menâzıru'l-Kebeş'teki türbesine defnedilir.⁸⁰⁴

1.3.3.2. el-Mansûriyye Memlûklerinin Tasfiyesi

en-Nâsır Muhammed üçüncü kez tahta oturmasında pay sahibi olan Suriye nâibleri emeklerinin karşılığını fazlasıyla almışlardır. Hama nâibi Seyfeddîn Kıpçak el-Mansûrî Halep nâibliğine, Halep nâibi Şemseddin Kara Sungur el-Mansûrî Dımaşk nâibliğine, el-Hâc Bahadır es-Silâhdâr Trablus nâibliğine, Esendemür Gürcü el-Mansûrî Hama nâibliğine, Kutlubek el-Mansurî Safed nâibliğine, Bektemür el-Hüsâmî Gazze nâibliğine ve önceki Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem Serhad nâibliğine atanır.⁸⁰⁵ Nâiblerin ortak noktası el-Mansûriyye memlûklerinden yani sultanın babası Kalavun'un memlûkleri olmalarıdır.

en-Nâsır Muhammed, intikam hırsıyla tasfiye ettiği Baybars ve Sâlâr'dan sonra tahtına göz dikecek şüpheli emirleri özellikle de Suriye bölgesindeki nâibleri

⁸⁰² İbn Tağriberdi'nin verdiği bu geniş servet bilgisini Makrizi de detaylı olarak vermektedir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 97-98; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 17-20.

⁸⁰³ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 16.

⁸⁰⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 97; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 16.

⁸⁰⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 209-210; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 117-118; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 195; İbn Habib, *Tezkire*, c. II, s. 19-21; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 75-76; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 10.

sırayla tasfiye eder. Yukarıda atamalarından bahsettiğimiz el-Mansûriyye emirlerinden kimisi eceliyle ölürken kimisi seferler bahane edilerek üzerlerine asker sevk edilmiş ve tutuklanmışlardır. Atanmalarından kısa bir süre sonra nüfuzlu emirler Trablus nâibi el-Hâc Bahadır el-Mansurî ile Halep nâibi Seyfeddin Kıpçak el-Mansurî'nin ölümü⁸⁰⁶ en-en-Nâsır Muhammed'in kendi otoritesini tesis etmesinde elini kolaylaştıran gelişmelerdir.⁸⁰⁷

Bir taraftan yeni atamalar hızla sürerken diğer taraftan da tasfiyeler ve tutuklamalar çok hızlı gelişmekte giderek dengeler en-Nâsır Muhammed lehine iyice oturmaktadır. Suriye nâibleri başkentte yaşanan gelişmelerden kaygı duymaktadırlar. Kaygı duymalarında haksız sayılmayan nâiblerin bazıları kısa bir süre sonra haklarında var olan şikâyetler öne sürülerek ustaca hazırlanmış kumpaslar sayesinde sessizce tutuklanıp tasfiye edilirken bazıları da çareyi İlhanlı topraklarına firar etmekte bulurlar.

Seyfeddin Kıpçak'ın ölümüyle boşalan Halep nâibliğine Hama nâibi Esendemür Gürcü, Hama'ya da tarihçi Ebü'l-Fidâ atanır. Gazze nâibliğine de Bektemür el-Hüsamî Gazze nâibliğinden alınıp vezirliğe atanırken yerine Kutluktemür atanır. Ayrıca Trablus nâibi el-Hac Bahadır'ın vefatıyla boşalan Trablus nâibliğine Serhad nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem getirilir.⁸⁰⁸ Esendemür Gürcü tutuklanırken yaşananlardan rahatsız olan Dımaşk nâibi Kara Sungur Halep'e tayinini aldırmıştır. Bu arada sultanın üçüncü saltanat dönemin başında Dımaşk'a atanan Kara Sungur dahil Şevval 709- Rabiulahir 712 (Mart 1310-Ağustos 1312) tarihleri arasında dört nâib el değiştirmiştir.⁸⁰⁹

en-Nâsır Muhammed'in birinci ve ikinci saltanat dönemleri sonrasında sürgün hayatı yaşadığı Kerek, bu dönemin başında siyasi tutukluların yer aldığı bir hapishaneye dönüşür. Halep eski nâibi Esendemür Gürcü, Naibü's-Saltana Bektemür el-Çevkendâr, Dımaşk nâibi Geray, Safed nâibi Kutlubek, Gazze nâibi Kutluktemür

⁸⁰⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 107; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 243; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 331; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 446-447; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 21.

⁸⁰⁷ İbn Tağriberdi sultanın el-Hac Bahadır'ın ölüm haberini sevinçle karşıladığından bahseder. (*en-Nücum*, c. IX, s. 24.)

⁸⁰⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 124; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 21.

⁸⁰⁹ Bu tarihler arasında Dımaşk nâibliğine Kara Sungur, Geray, Efrem ve en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemi boyunca Suriye nâibliği yapacak olan Tengiz atanır. Şemseddin Kara Sungur (Şevval 709- Zilhicce 710/Mart 1310-Mayıs 1311), Seyfeddin Geray el-Mansurî (Muharrem 711-Cemaziyevvel 711/ Haziran 1311-Ekim 1311), Kerek Nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem (Rebiülahir 711-Rebiülahir 712/ Ekim 1311-Ağustos 1312) ve Tengiz en-Nâsırî (Rebiülahir 712/Ağustos 1312-23 Zilkade 739 (18 Haziran 1340).

ve Emir Bethâs Kerek'te hapse atılanlar arasındadır.⁸¹⁰ Ayrıca Esendemür haricinde diğer ümeranın ortak yanı en-Nâsır Muhammed'i tahttan indirme teşebbüsünde bulunmalarıdır. Sözü ettiğimiz emirlerin tutuklanmaları detaylı bilgiler vererek tek tek ele alalım.

1.3.3.2.1. Saltanat Nâibi Emir Bektemür el-Çevkendâr'ın Tutuklanması

en-Nâsır Muhammed Çukurova Ermenileri üzerine düzenlenmesini istediği sefer için Zilkade ayının başında (22 Mart 1311) Geray el-Mansûri komutasında bir birlik çıkarır. Emirlerden Sungur el-Kemâlî, Aybek er-Rûmî, Bîncâr, Geçkin ve Bahadır el-As da birlikte yer alır. Birlik Kahire'den ayrıldıktan⁸¹¹ sonra saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr ile Emir Bethâs el-Mansurî anlaşma yaparak sultanın yerine yeğeni Emir Musa'yı sultan yapmak için girişimde bulunmuşlar idi. Söz konusu teşebbüste salanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr ve kendisine destek vereceklerini söyleyen Safed nâibi Kutlubek ile Gazze nâibi Kutluktemür hepsi aynı günde üç farklı yerde Kahire, Safed ve Gazze'de 24 Cemaziyelevvel 711 (8 Ekim 1311) Cuma günü tutuklanırlar.⁸¹² İbn Tağriberdi, Bektemür el-Çevkendâr'ın 11 Cemaziyelevvel (25 Eylül 1311) Cuma günü tutuklandığını ve bunun bir hile ile gerçekleştiğine dair bir vakıa anlatır. Sultanın bir hileye başvurarak gerçekleştirdiği bu olayda, Sultan yırtıcı av kuşlarının bulunduğu yerde iken Bektemür'e hitaben isimlerini verdiği iki kişiye kalbinde yer kalmadığını belirtir. Bektemür ise bu kişilerin tutuklanması gerektiğinden söz eder. Bunun üzerine Sultan bu kişileri Cuma namazına çağırıp namazda iken tutuklamasını emreder. Bektemür de gerekeni yapacağını söyler. Sultan namaz vakti geldiğinde hediyeler verdiği Bektemür'e hitaben makamına geçtiğinde bakmaya yüzü olmadığı bu kimseleri yani Mengelî Boğa ile Kaçmaz'ı filancanın yerinde bulursun onları teslim alıp rahatlamasını söyler. Bektemür denilen yere gittiğinde kendisini karşılayan emirler ayağa kalkarak Bektemür'e sultanın emrine itaat etmesini isterler ve kılıcını alırlar. Bektemür

⁸¹⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 113.

⁸¹¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 90-91; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 21.

⁸¹² İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s.211-213; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 104-105; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 30. Makrizi saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr'ın tutuklanma gününü farklı verir. 17 Cemaziyelevvel 711 (1 Ekim 1311) Cuma günü yakalanarak tutuklanır. Bektemür'den başka Elekteş el-Cemdar, Aydoğdu el-Osmânî, Bedreddin Aydemir eş-Şemsî ve Aydemir eş-Şeyhî tutuklanırken Mengütemür et-Tabbahî hemen idam edilir. Tutuklanan Bektemür'ün yerine Baybars el-Mansurî saltanat nâibi olarak atanır. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 102-103; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 28-29.

hûşdâşlarına sultanın emrinin aksi olduğu şeklindeki sorusuna Mengeli ve Kaçmaz, asıl gayenin kendisi olduğunu ileri sürerek kendisini tutuklarlar.⁸¹³ Yaşananlar karşısında şaşkına dönen Bektemür daha sonra siyasi tutukluların kaldığı Kerek'e gönderilir.⁸¹⁴

Baybars el-Mansûri sultanın Bektemür'ü hemen tutuklatmadığından bahsederek, önce yakın akrabası olan emirler el-Ketmer ile Aydoğdu el-Osmanî'yi daha sonra da kendisine yardımda bulunanları tutuklatır.⁸¹⁵ Nüveyri ise bu isimlerin Cuma namazı sonrası tutuklandığına dikkat çekerek Bedreddin Bükmüş es-Sâkî, İzzeddin Aydemir eş-Şemsî'yi de tutuklananlar arasında zikreder, Cumartesi günü de İzzeddin Aydemir eş-Şeyhî'nin tutuklandığını haber verir.⁸¹⁶ Ayrıca Sultan en-Nâsır Muhammed'in Kerek'e gönderdiği Bektemür el-Çevkendâr'a iyi davranılmasını, ailesinin ve yakınlarının yanına gönderilerek güzel bir yerde ikamet edilmesini emrettiğinden söz eder.⁸¹⁷

1.3.3.2.2. Halep Nâibi Esendemür Gürcü'nün Tasfiye Edilmesi

Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü kez tahta oturmasında önemli bir paya sahip emirlerden olan Esendemür Gürcü⁸¹⁸ Hama nâibi olarak atanarak emeğinin karşılığını aldığına değinmiş idik.⁸¹⁹ Kısa bir süre sonra da Seyfeddin Kıpçak'ın vefatıyla boşalan Halep nâibliğine atanmıştır. Son tayinlerle Esendemür Gürcü Halep nâibliğine atanırken Ebü'l-Fidâ da Hama nâibliğine getirilir. Ebü'l-Fidâ, arasının soğuk olduğu Esendemür'ün Mengütemür et-Tabbâhî'nin getirdiği taklîd ile Trablus nâibi olarak atandığını ancak Esendemür'ün bu atamaya karşı çıkarak itaat etmediğini ifade eder. Mengütemür'ün de bunun üzerine Dımaşk'a döndüğünden söz eder. Bu arada da 710 yılı Cemaziyelevvel ayının sonlarında (1310 yılı Ekim ayı ortası) Halep nâibi Seyfeddin Kıpçak'ın vefat etmesiyle Esendemür bu kez de

⁸¹³ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 25-26.

⁸¹⁴ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 227-228; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 112-113; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s.211-213; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 487; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 30; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 440.

⁸¹⁵ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 227-228; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133.

⁸¹⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133.

⁸¹⁷ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 227-228.

⁸¹⁸ Esendemür Gürcü (ö. 711/1311)'nün hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 534-537; a. mlf., *el-Vâfi*, c. IX, s. 147-148; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 443-445;

⁸¹⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 125; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 534; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 89.

Halep'e atanır. Bir diğ er atama da Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in de Trablus nâibliğine atanmasıdır. Ebü'l-Fidâ, Hama'dan ayrılmasını sindiremeyen Esendemür'ün kendisiyle çatışmayı göze aldığını, kendisini Hama'ya sokmamayı düşünse de memlûkü Sungur'un sultanın yanından gelmesi sonrası bu direnmesinin kötü sonuçlar doğuracağını düşünerek Hama'yı terk edip Halep'e gittiğini aktarır.⁸²⁰ Sultan, Halep nâibi Esendemür aleyhinde zulümler yaptığına dair sayısız haberler gelince Sîs üzerine bir sefer düzenlenmesi emrini vererek Halep nâibi Esendemür Gürcü'yü yakalamak ister.⁸²¹ Mısır'dan Seyfeddin Geray el-Mansûri komutasında Şemseddin Sungur el-Kemâlî el-Hâcib, Seyfeddin Bayıncâr, İzzeddin Aybek er-Rûmî, Bayıncâr, Geçkin ve diğ er emirlerin de katıldığı birlik Zilhicce ayının dokuzunda (29 Nisan 1311) Mısır'dan hareket eder. Bu arada da Esendemür'e söz konusu sefer için savaş araç ve gereçlerini hazırlaması emri verilmiştir.⁸²² Ebü'l-Fidâ Hama'ya nâib olarak atandıktan sonra teşekkür için gittiği sultanın huzurundan döner dönmez birlikleriyle Hama'da orduya katılır.⁸²³ Aslında Sultan kendi iç politikasına yön vermek ve dengeleri tamamen lehine çevirmek için daha önce birçok defa mutat verginin gönderilmemesi ya da eksik gönderildiği gerekçesi ile Ermeniler üzerine düzenlenen Sîs seferlerinden birini gerçekleştirme bahanesi ile Esendemür'ü tutuklamak niyetindedir. Gâsıp sultanlardan Hüsameddin Lâçîn ile saltanat nâibi Mengütemür'ün daha önce Ermeniler üzerine sefer düzenleyerek nüfuzlu ümerayı başkentten uzaklaştırma amacına benzer bir durum söz konusudur. Önce tehdit içerikli mektup gönderilse de bununla yetinmeyen hatta cevabını dahi beklemeyen sultan Zilkade ayının başında (22 Mart 1311) Emir Geray el-Mansûri komutasında Kahire'den bir birlik gönderir.⁸²⁴ Ordu Humus'a geldiğinde sultanın emriyle burada bekler. Arkdan yetişen Emir Mengütemür et-Tabbâhî'nin sultandan getirdiği mektupta Halep ümerasına hitaben Nâib Esendemür'ün tutuklanması emredilmektedir. Mengütemür Humus'ta kalırken Geray sadece süvari birlikleriyle

⁸²⁰ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 402.

⁸²¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 223; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 126; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 24.

⁸²² Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 217-218; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 126; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 91.

⁸²³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404-405; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 223; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 126-127; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 93.

⁸²⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 90-91; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 24.

bir buçuk günde Halep'e ulaşır. Gece yarısından sonra kale dibinden Sultan ile kale nâibi arasındaki parolayı “يَا لِي” (=Yâl Ali)⁸²⁵ söyler. Kale nâibi silahlı adamlarıyla onu karşılar. Geray içeri girip ümera ile konuştuktan sonra çatışma olmadan Esendemür Gürcü'yü teslim alır. Kalede hapsedildikten sonra 12 Zilhicce (2 Mayıs 1311) günü emirler Bayıncâr ve Aybek er-Rûmi'nin refakatinde yola çıkan heyet Esendemür'ü Kahire'ye getirirler.⁸²⁶ Daha sonra da Kerek'e gönderilirken sahip olduğu ne var ne yok hepsi hazineye devredilir.⁸²⁷ Çok geçmeden bir yıl sonra 711 yılının Zilkade ayında vefat eder.⁸²⁸

Esendemür Gürcü ile Sultan arasında yaşanan bir diyalog dikkat çekici olduğu kadar iç siyaseti dizayn etmede sultanın takip ettiği politikayı göstermektedir. Esendemür, niçin tutuklandığını ve suçunun ne olduğunu sultana sorduğunda; “Senin hiçbir suçun yoktur, görevine giderken bana, devletinde büyük koçlar bırakmamamı, kendi memlûklerimi yetiştirmemi söylemiştin, şimdi senden başka koç kalmadı” diyerek⁸²⁹ anlamlı bir cevap verir. Ayrıca Esendemür'ün tutuklanma gerekçesi olarak Baybars el-Mansûrî, Nüveyri ve Ebü'l-Fidâ gibi bazı çağdaş müellifler Halep halkına yaptığı zulüm ve işkenceler olduğunu ileri sürerler.⁸³⁰

1.3.3.2.3. Suriye Nâibleri Kara Sungur ve Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in İlhanlılar'a İlticası

Sultan Kalavun'un sultan olmadan önce memlûkleri arasına katılan Kara Sungur,⁸³¹ Suriye ve Mısır'da üt düzey idari mevkilerde görev yapmış nüfuzlu emirlerdendir.⁸³² Baybars el-Çaşnigîr'e karşı çıkararak yeni dönemin şekillenmesinde aktif rol alan Kara Sungur, el-Eşref Halil katliamı başta olmak üzere sabıkalıdır ve yaşadığı müddetçe sultanın huzursuz olacağı isimlerin başında gelmektedir. Bu kez

⁸²⁵ İbn Tağriberdi “*Ya Lealli*” olarak verir.

⁸²⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 223; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 126-127; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404-405; Safedî, *el-Vâfi*, c. IX, s. 148; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 93; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 23-24.

⁸²⁷ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404-405.

⁸²⁸ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 535.

⁸²⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 94; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 24.

⁸³⁰ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 227; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 126; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 486.

⁸³¹ Kara Sungur (ö. 728/1328) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 87-100; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 47-

⁸³² Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 89-92.

hata yapmaya artık tahammülü kalmayan sultan geçmişten ders çıkararak başlattığı tasfiye politikasının kendisini de götüreceği endişesiyle canını kurtarmak isteyen Kara Sungur ülkeyi terk etmek zorunda kalır. Bu arada görevinden azledilenlerin giderek çoğalması karşısında kuşkulanan nâibler Makrizi'nin ifadesiyle, sıranın kendilerine geleceği endişesiyle başkente davet edildiklerinde icabet etmeme kararı alırlar.⁸³³

İlk günlerde sultan ile arası gayet iyi olan Kara Sungur, Şam'a varır varmaz sultanın emriyle başkentteki gelişmelerden dolayı ortaya çıkan sıkıntıları bertaraf etmekle görevlendirilir. Suriye bölgesinde yaşayan Beni Hilal ve Benî Esed aşiretlerinin tedip edilmesiyle görevlendirilmiştir. Kara Sungur huzuruna çıkarttığı aşiret reislerine üç yüz bin dirhem nakdî ceza keserek olayı fazla büyütmeden halleder.⁸³⁴

el-Eşref Halil'in katlinden sorumlu tutulan Kara Sungur,⁸³⁵ Esendemür Gürcü'nün Halep'te tutuklanarak Kahire'ye getirilmesi üzerine telaşa kapılır. Sıranın kendisine geldiğini düşünen Kara Sungur bir an önce başkent ve Şam'dan uzaklaşmak için Halep nâibliğini ister ve atanma taklîdi Zilhicce'nin sonunda (10-20 Mayıs 1311) kendisine ulaşır.⁸³⁶ Kara Sungur Halep'e giderken boşalan Dımaşk nâibliğine de kısa süre sonra tutuklanacak olan Seyfeddîn Geray el-Mansûrî atanır.⁸³⁷ Halep nâibliği taklîdini Dımaşk'a getiren Emir Argun ed-Devâdâr'ın kendisini tutuklama emriyle geldiğine dair kuşkuya kapılan⁸³⁸ Kara Sungur her an gizli tutuklanma haberiyle irkilmek istemeyerek hemen hazırlıklara başlar. Kara Sungur, ağırlıklarını geceden gönderdikten sonra altı yüz memlûkü ile Muharrem ayının dördüncü gününde (23 Mayıs 1311) yola çıkar.⁸³⁹ Atanma taklîdini getiren Argun ed-Devâdâr ile beraber Halep'e giderken tutuklanma kuşkusu iyice ayyuka çıkması üzerine Kara Sungur'u ikna etmeye çalışan Argun, böyle bir şey olmadığına dair

⁸³³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 82.

⁸³⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 83.

⁸³⁵ Makrizi, Ketboğa döneminden beri İskenderiye'de tutuklu bulunan emirlerin efendileri el-Eşref Halil'in katlinden sorumlu tuttukları başta Kara Sungur olmak üzere emirlerin aleyhine çalışma yaptıklarından bahseder. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 79.

⁸³⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 227; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 405-406; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 93.

⁸³⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 227; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 109; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s211-213.

⁸³⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 99.

⁸³⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 100.

yemin ederek kendisini teskin eder.⁸⁴⁰ Ayrıca Halep'e yaklaştıklarında Emir Sungur el-Kemâlî el-Hâcib'in bir bölük Mısır askeriyle Halep'te kaldığı haberini alır. Mısır askeri çıkmadığı müddetçe şehre girmeyeceğini Argun ed-Devâdâr'a bildirir. Bunun üzerine Argun, Sungur el-Kemâlî'ye haber göndererek çıkmasını emreder. Mısır askeri çıktıktan sonra şehre giren Kara Sungur, Muharrem'in 15. günü (3 Haziran 1311) nâiblik makamına oturur. Argun ed-Devâdâr da Dımaşk'a döner.⁸⁴¹ Yaşanan gelişmelerden dolayı yaşamından endişe eden Kara Sungur, dost olarak gördüğü bölgedeki bedevi Araplarla yakınlaşır. Liderleri Süleyman b. Mühenna ve kardeşi ile dostluğu uzun süredir bölgede nâiblik yaptığı için çok eskilere dayanmaktadır. Hediyelerle samimiyetlerini pekiştirir. Sultan, bu günlerde kendisini ziyarete gelen Süleyman b. Mühenna'dan Kara Sungur'u tutuklamasını istese de İbn Mühenna bu teklife sıcak bakmayarak Halep'e Kara Sungur'un yanına döner.⁸⁴² Giderek kendisini pek emniyette hissetmeyen Kara Sungur, sultandan hacca gitmek için izin ister. Halep'ten ayrılan Kara Sungur'un rahatça yakalanacağını hesap ederek izin veren Sultan, hac hediyesi olarak hil'at ve iki bin dinar da para gönderir. Kara Sungur Halep'te Emir Karatay'ı vekil olarak bıraktıktan sonra Şevval ayının ortasında (23 Şubat 1312) dört yüz memlûkü ile Halep'ten çıkar. Bu arada Kara Sungur'un tutuklanması için yol üzerindeki Dımaşk, Kerek, Gazze nâibliklerine mektuplar (mersûmler) gönderilir.⁸⁴³ Ayrıca Memâlîkû's-Sultâniye'ye mensup beşyüz memlûk de Kara Sungur'u tutuklamak için Hicaz'a sevk edilir.⁸⁴⁴ Bunun yanında Halep'te

⁸⁴⁰ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 406.

⁸⁴¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 100. Ebü'l-Fidâ 18 Muharrem Pazartesi günü Halep'e girildiğinden bahseder. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 406.

⁸⁴² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 140; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 232, 233; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 107-108; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 27-28.

⁸⁴³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 140; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 232, 233; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 107-108; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 27-28. Baybars el-Mansûrî, bu bilgilerden farklı olarak sultanın Kara Sungur'u yakalamak için adamlar çıkarıldığını yalanlamakta ve bunların Kara Sungur'a fışıldayarak böyle bir şayanın yayıldığından bahsetmektedir. Kara Sungur Şevval ayının yirmisinde (Mart 12 1312) Serhad yolundan el-Zîza'ya ulaşır. Burada sultanın kendisini yakalamak için kumpas hazırladığına dair gelen haberler üzerine geri döner. Hatta, Halep'e döndüğünde kendisine, izinli olarak ayrılmasına rağmen izinsiz geldiği gerekçesiyle şehre alınmadığını zikreder. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 235. İbn Devâdârî'nin Hüsameddin Kara Laçîn Üstadar komutasında 5000 kişilik birliğin Mısır'dan Suriye'ye hareketinin Kara Sungur'u tutuklama amacıyla çıktığı şeklinde Kara Sungur'a iletildiğini bahsederken Baybars el-Mansûrî İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun Suriye'ye yapacağı olası sefere tedbir amacıyla ordunun çıktığından bahseder. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 235; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 217.

⁸⁴⁴ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 219; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 140.

Kara Sungur'un yerine nâib olarak kalan Emir Karatay'a,⁸⁴⁵ Kara Sungur'u şehre almaması ve memlûklerinin çıkmasına izin vermemesi şeklinde emir verilir.⁸⁴⁶ Gelişmelerden haberdar olan Kara Sungur hac yolculuğunu yarıda bırakır. Bölgede daha önce uzun yıllar kalan Kara Sungur yolların tutulmuş olduğunu bildiğinden kestirme yollardan hızlıca hareket ederek Halep'e döner.⁸⁴⁷ Halep'te vekil olarak bıraktığı ancak sultan tarafından yerine nâib olarak atanan Emir Karatay, sultanın kendisinin Halep'e alınmamasına dair verdiği emri bildirince Kara Sungur bölgedeki göçebe Arap reislerinden dostu Mühenna'ya sığınır.⁸⁴⁸ Mühenna, Halep'teki Karatay'a mektup yazarak Kara Sungur'un mallarını vermesini aksi takdirde saldıracığına dair tehdit içerikli bir mektup gönderir.⁸⁴⁹ Kara Sungur, zorla mallarını almayı başarır. Nâib Karatay, sultanı gelişmelerden haberdar eder.⁸⁵⁰ Kara Sungur'u çok iyi karşılayan Mühenna, sultan ile haberleşip duruma göre hareket edeceklerini bildirerek kendisini sakinleştirir. Ayrıca sultana takatsizliğinden dolayı hacca gidemediğini bildiren bir mektubu da kaleme almayı⁸⁵¹ ihmal etmez. Diğer taraftan da Halep nâibi Karatay, Mühenna'nın tehdidinden korkarak Kara Sungur'un oğlu Emir İzzeddin Ferec'i sultanın huzuruna gönderir. Bu arada Kara Sungur misafir olduğu Mühenna'nın annesinden sultan katında şefaatçi olmasını ister. Mühenna durumu sultana bildirmek için oğlunu gönderir. Sultan, Mühenna'nın annesinin himayesindeki Kara Sungur'un istediği şehre nâib olarak gidebileceğine dair affedildiğini bildiren bir mektup gönderir.⁸⁵² Ancak sultan Mühenna'nın oğlu Musa'yı gönderdikten sonra Hüsameddin Kara Laçîn Üstâdâr önderliğinde emirler İzzeddin Aydemir el-Hatîrî ve Hüsameddin Laçîn'in yer aldığı İbn Devâdârî'ye göre

⁸⁴⁵ Baybars el-Mansûrî, Halep'te Kara Sungur'un yerine Balaban el-Çerkes adında bir memlûkü görevlendirdiğini ancak Balaban'ın Halep'e ulaşamadığını bildirir. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 235.

⁸⁴⁶ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 487; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 108.

⁸⁴⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 115; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 235; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 140.

⁸⁴⁸ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 219; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 235-236; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 109; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 27.

⁸⁴⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 141; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 108; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 27.

⁸⁵⁰ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 27.

⁸⁵¹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 219.

⁸⁵² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 108-109; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 28; İbn Devâdârî, Kara Sungur'un Halep'e dönebileceğine dair Sultan tarafından yazılan mektuptan ve sultanın yemininden bahseder. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 224.

beş bin kişilik süvari birliği Mısır'dan Şam'a Kara Sungur'u yakalamak için yola çıkar.⁸⁵³ 20 Zilkade 711 (8 Mart 1311) günü Dımaşk'a ulaşan birlikler buradan takviye birliklerle yollarına devam ederek Humus'a daha sonra da Halep'e ulaşırlar.⁸⁵⁴

Mühenna ve Kara Sungur üzerlerine asker sevk edildiğini duyunca aldatmaca bir oyalama taktiğine başvururlar. Kara Sungur memlûkünü, Mühenna da oğlunu sultana gönderirler. Dua ve teşekkür sonrası Kara Sungur'un Serhad'i⁸⁵⁵ istediğini sultana bildirerek sözünde durması için de yemin etmesini ve Kara Sungur'un Halep'teki mallarının iadesini talep etmişlerdir. Sultan da Aytemüş el-Muhammedî ile Serhad nâiblik taklîdini ve Kara Sungur'un mallarının verilmesini içeren mektubu yazdırır. Humus'ta karargâh kurmuş ümeraya sultanın mektupları gösterilir. Aytemüş daha sonra getirdiği taklîdi yer öpen Kara Sungur'a verir. Kara Sungur hadiselerin gidişatına çok sevinir. Daha önce, gelmeden Serhad'e gitmem, dediği malları Halep'ten getirilir.⁸⁵⁶ Bu arada sultanın emriyle Humus'taki ümera birlikleriyle Dımaşk'a dönerler.⁸⁵⁷

Yaşananlardan haberdar olan ve zamanla tasfiye sırasının da kendisine geleceğinden emin olan Trablus nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem,⁸⁵⁸ Kara Sungur'a yanında olduğuna dair haber verir. Ayrıca Dımaşk'ta bulunan damadı İzzeddin Aydemir ez-Zerdekaş'ın kendilerine destek verenlerle görüşmesini istemiştir.⁸⁵⁹ ez-Zerdekaş'ın çabası sonucunda Dımaşk'taki bazı emirler Dımaşk kale valisi Balaban

⁸⁵³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 141-142; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 408-409; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 218; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 109; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 28. Baybars el-Mansûrî ordunun sayısı hakkında kesin bir rakam vermezken muhtemelen aynı konudan bahsettiğine kanaat ettiğimiz şu bilgileri verir. İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun 711 yılında Suriye'ye yönelik sefer hazırlığında olduğuna dair gelen haberler üzerine Sultan binler emirlerinden Hüsameddîn Kara Lâçin Üstadâr komutasında emirler Seyfeddîn Argun ed-Devâdâr, Bedreddîn Çengeli bin el-Baba ve Hüsameddîn Lâçin el-Çaşnigâr'i özel birliklerler teçhiz ettikten sonra Şevval ayında (Şubat-Mart 1312) bölgeye gönderir. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 235. İbn Kesir Seyfeddîn Argun komutasında 5000 kişilik birliğin 20 Zilkade (28 Nisan 1312) günü Dımaşk'a geldiğini ve daha sonra Humus'a yönüne hareket ettiğini haber verir. İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 113.

⁸⁵⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 142; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 409.

⁸⁵⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 401.

⁸⁵⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 109-110; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 28.

⁸⁵⁷ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 222.

⁸⁵⁸ Cemaleddin Akkuş el-Efrem (ö. 720/1320) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 561-572; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 9-14.

⁸⁵⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 141; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 408; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 109-110.

ed-Dımaşkî ile Baybars el-Hüsâmî, Kara Sungur'a katılır.⁸⁶⁰ Yine Tablhane emirlerinden beş emir ve bir grup Türkmen ile beraber onlar emiri rütbesinde altı emirin katılımına Kara Sungur çok sevinir.⁸⁶¹ Kara Sungur, Cemaleddin Akkuş ve diğer emirler Aytemüş'ı çağırarak sultanın öldürdüğü emirleri sayarlar. Canlarından endişe ettiklerini ve Tatarlara iltica etmeye karar verdiklerini açıklarlar. Aytemüş Humus'a gelerek yaşananları haber verir. Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in mallarına el konulurken diğer emirler de Mısır'a dönerler.⁸⁶²

Kara Sungur, oğulları Emir Ali ile Emir Ferec'e sultanın huzuruna vardıklarında yeri öpmelerini emrederek; "Emirlerin düşman ülkesine kaçması korkudan dolayıdır. Çocuklar, aileler sultana emanettir, nasıl gerekiyorsa o şekilde davransın",⁸⁶³ dedikten sonra da çocuklarına; "Sultan sizlere zarar vermez, onun istediği benim" diyerek vedalaşır ve Kahire'ye sultana gönderir. Sonra da malını, hazinesini sevk ederek Cemaleddin Akkuş el-Efrem ve diğer emirlerle birleştikten sonra hûşdâşiyelerinin başına gelen kötü akıbetlerle karşılaşmamak için çareyi İlhanlı hükümdarı Olcaytu'ya sığınmakta bulurlar.⁸⁶⁴ Mardin'i geçtikten sonra Olcaytu'nun izni gelir.⁸⁶⁵ İlhanlı emiri Izan es-silahlâdâr tarafından Bağdat kadısının ve Mardin sahibinin oğullarının da bulunduğu bir heyetin huzurunda Olcaytu'nun yemin nüshâsı okunur. Olcaytu, ülkesine sığınan emirlere kucak açtığını açıkca ifade ettiği mektubunda can güvenliklerini teminat altına alan ifadeler kullanır. Olcaytu'nun emriyle sınır boylarından itibaren geçtikleri her yerde çok iyi karşılanan Kara Sungur ve Cemaleddin Akkuş el-Efrem yürüyüşlerine devam ederek üç günlük Bağdat ikameti sonrası da Ordu şehrine ulaşmışlardır.⁸⁶⁶

Olcaytu, emirler huzuruna geldiğinde atından inerek onları karşılamış ve Kara Sungur'u sağ tarafına Cemaleddin Akkuş el-Efrem'i de sol tarafına alarak tahtına oturmuştur.⁸⁶⁷ Özel olarak dikilen çadırlarda özel olarak ağırladığı misafirleriyle çok

⁸⁶⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 110-111.

⁸⁶¹ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 28.

⁸⁶² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 111; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 28.

⁸⁶³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 115.

⁸⁶⁴ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 225-226; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 245; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 332; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 120; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 28.

⁸⁶⁵ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 487; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 115.

⁸⁶⁶ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 227, 229.

⁸⁶⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 115; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 29.

özel görüşmeler yapar. Memlûk emirleri Suriye'nin alınabileceği yönünde fikirler beyan ederek Olcaytu'yu bölgeye sefer düzenlenmesi için teşvik ederler. Olcaytu İhta olarak da Kara Sungur'a Meraga'ya,⁸⁶⁸ Akkuş el-Efrem'e de Hemedan'ı⁸⁶⁹ tahsis eder.⁸⁷⁰ İlhanlı topraklarındaki firari Memlûk emirleri bu şekilde karşılanırken Kahire'de sultanın huzuruna varan Kara Sungur'un oğulları sultan tarafından çok iyi karşılanırlar. Hil'at giyip sultanın ihsanından bolca istifade ederler. Sultan heyetle gelen Balaban el-Çerkes'i Halep'e gönderirken Kara Sungur'un oğullarının Kahire'de kalmalarına müsaade eder.⁸⁷¹ Bu arada Kara Sungur'a meylettikleri gerekçesiyle Rabiulevvel ayında (Temmuz–Ağustos 1312) Baybars el-Alemî Humus'ta yakalanırken emirler Baybars el-Mecnûn, Alemüddin Sencer el-Bervânî, Doğan el-Mansûrî ve Baybars et-Tâcî Dımaşk'tan Kerek'e gönderilerek hapsedilirler.⁸⁷²

Kara Sungur ve Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in Olcaytu'ya sığınmasının ardından her iki emirin adamı konumundaki emirler üzerine birlikler sevk edilerek tutuklanırlar. Bunlardan bazıları şunlardır. Kerek nâibi Cemaleddin Akkuş, Nâibü's-Saltana Baybars el-Mansûrî, Sungur el-Kemâlî, Laçîn el-Çaşnigîr, Bîncâr, İldeniz el-Eşrefî ve Moğoltay el-Mesûdî olup hepsi hapse atılırlar.⁸⁷³ Bu arada da başkente çağrılan Mühennâ'nın kardeşi Fazl, Mühenna'nın yerine kendisine emirlik tevcih edilirken Mühenna'nın ülkeyi terk etmesi emredilir.⁸⁷⁴ Bu emrin uygulanması için Emir Bahâeddin Arslan ed-Devâdâr görevlendirilir.⁸⁷⁵ Emir Seyfeddin Geray 21 Muharrem (9 Haziran 1311) Perşembe günü Dımaşk nâibliğine atanır.⁸⁷⁶ Sultan, tasfiye ettiği Mansûrî emirlerinin yani babası Kalavun'un memlûklerinin yerine emirlik tevcih ettiği kendi memlûklerini atayarak doldurur. Örneğin saltanat nâibi

⁸⁶⁸ Günümüzde İran sınırları içinde bulunan önemli bir ortaçağ kentidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 93-94; Osman Özgüdenli, "Merâğa", *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 162-163.

⁸⁶⁹ Günümüzde İran'ın batısında yer alan bir şehir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 410-417; Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *DİA*, c. XVII, Ankara 1998, s. 183-185.

⁸⁷⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 115; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 29, 145.

⁸⁷¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 236-237.

⁸⁷² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 118. Bu bilgiye ilave olarak İbn Tağriberdi emirlerin 6 Rabiulahir'de Dımaşk'tan Kerek'e getirildiklerini söyler. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 34. Ömerî Seyfeddin el-Keşîf isimli emiri de zikretmektedir. Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 333.

⁸⁷³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 117.

⁸⁷⁴ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 34.

⁸⁷⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 118.

⁸⁷⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 100;

Argun'dan *Ahkâm*⁸⁷⁷ dersleri alan⁸⁷⁸ Tengiz, Cemaleddin Akkuş Nâibü'l-Kerek'in yerine 712 yılı Rabiulahir ayı başlarında (Ağustos 1312) Dimaşk nâibi olarak atanmıştır. Tengiz ile birlikte ahkâm dersi alan Sûdî es-Sevdî el-Camekdâr da Halep'e atanır.⁸⁷⁹ Böylece Suriye'nin iki önemli eyaleti en-Nâsır Muhammed'in memlûklerinin idaresi altına alınarak sultan tarafından kontrol altına alınmış olur.

1.3.4.en-Nâsır Muhammed'in İdari Reformları

Sultan en-Nâsır Muhammed otuz yılı aşan uzun süreli üçüncü saltanat döneminde tüm dengeleri kendi lehine çevirerek otokrat kişiliğine uygun kurumlar ihdas ettiği gibi bazı kurumları da kaldırmış ya da işlemez hale getirmiştir. Saltanat nâibliği gibi idari, vezirlik gibi mali işlerde söz sahibi en üst kurumları lağvederek kendi siyasi otoritesine hizmet edecek yeni kurumlar ihdas eder. Söz konusu ihdas edilen ve lağvedilen kurumlar hakkında bilgi verirken özellikle bazı kurumların başındaki görevlilerin nispeten yaşamlarını ele alarak bu kurumların işleyişi hakkında bilgi vereceğiz.

Bu dönemde ortaya çıkan Suriye saltanat nâibliği döneme özgü yeni bir idari yapı olup Emir Seyfeddin Tengiz ile birlikte zikredilir. Yine Anadolu saltanat nâibliği adında devletin öncesinde ve sonrasında görülmeyen idari bir yapılanma söz konusudur. en-Nâsır Muhammed'in Anadolu beylikleri ile olan ilişkilerinde detaylı olarak ele alacağımız için birkaç cümle ile yetinelim. Sultan tarafından Eretna Bey'ine Münşi Şehabeddin el-Hüseyn ibn Kâdı'l-Asker tarafından kaleme alınan taklîd ile "*Nâibü's-Sultân fî Bilâdi'r-Rûm*" ünvanı tevcih edilir ki,⁸⁸⁰ "Anadolu ülkesi nâibliği" anlamını taşıyan bu unvan hakkında Faruk Sümer, bu ünvanın ilk kez kullanıldığını vurgular.⁸⁸¹ Eretna Bey'ine 728 (1328) yılında yazılan bu taklîd dönemin çağdaş müellifi Şücâî (ö. 745/1344)'nin eserinde yer alır.⁸⁸²

⁸⁷⁷ Klasik İslâm hukuk literatüründe "*devlet idaresiyle ilgili hükümler*" mânasında kullanılan bir terim. Ali Şafak, "el-Ahkâmü's-sultâniyye", *DİA*, c. I, Ankara 1988, s. 554-555.

⁸⁷⁸ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 118; İbn Tağriberdi, *Menhel*, c. IV, s. 158.

⁸⁷⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 150-151; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 118; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 30.

⁸⁸⁰ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 26-27; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 445.

⁸⁸¹ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 101.

⁸⁸² Taklîd için bkz. Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 26-27.

1.3.4.1.en-Nâsır Muhammed'in İlgâ Ettiği Kurumlar

1.3.4.1.1. Saltanat Nâibliği'nin Kaldırılması

Memlûk devlet teşkîlatında askeri kurumların başında saltanat nâibliği gelir. Sultan adına imzalanan tüm yazışmalar, tayinler, aziller başta olmak üzere ordu, maliye ve berîd (haberleşme) ile alakalı konularda saltanat nâibi en yetkili bir kimsedir. Geniş yetkileri sayesinde sultandan sonra sultan gibi hareket eden saltanat nâibi *Nâibü's-saltana* ünvanı dışında *Kâfilü'l-Memâliki'l-İslâmiyye ve en-Nâibü'l-Kâfil* gibi ünvanlarla da anılır. Sultan ve saltanat nâibinin savaş ve benzeri sebeplerden dolayı Kahire'yi terk ettiğinde *Nâibü'l-Ğaybe* ünvanlı bir emir vekâleten saltanat nâibinin görevlerini deruhte eder.⁸⁸³ Ömerî'nin ikinci sultan olarak tesmiye ettiği⁸⁸⁴ saltanat nâibliği makamı sultanlık için basamak olarak kullanmıştır.⁸⁸⁵ Memlûk Türk devletinde Kutuz ve Kalavun'un saltanat nâibliğinden saltanat tahtına oturdukları gibi en-Nâsır Muhammed'i saltanattan azlederek tahta oturan Zeyneddin Ketboğa ile halefi Hüsameddin Lâçîn önce saltanat nâibi daha sonra da sultan olmuşlardır.

en-Nâsır Muhammed üçüncü kez saltanata oturduğunda on bir yıl saltanat nâibliği makamında kalan Sâlâr'ın yerine Emîri Candâr Bektemür el-Çevkendâr'ı⁸⁸⁶ saltanat nâibi olarak atar (Şevval 709/Mart 1310).⁸⁸⁷ Sultanın yeğeni Musa b. Ali'yi tahta çıkarma girişiminde başarısız olan Bektemür görevinden azledildikten sonra tutuklanıp İskenderiye'ye hapsedilir.⁸⁸⁸ Boşalan saltanat nâibliğine 711 yılı

⁸⁸³ Saltanat nâibliği hakkında daha geniş bilgi için için bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 306-307; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 16-18, 24-25, 184, 217, 233, 237-238, c. V, 453-454; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 215; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 349-362; Sadi S. Kucur, "Nâib-i Saltanat" *DİA*, c. XXXII, Ankara 2006, s. 313-314; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 26; M. Fatih Yalçın, "Bahri Memlûklerde Saltanat Nâibliği", *MÜSBE*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.

⁸⁸⁴ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 306.

⁸⁸⁵ Günümüzde en üst idari mevki olan Cumhurbaşkanlığı makamına Başbakanlık yapmış birçok ismin geçmesi gibi.

⁸⁸⁶ Bektemür el-Çevkendâr (ö. 711/1311), Hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 706-709; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 484-486; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 398-401.

⁸⁸⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 209-210; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 117; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 195; İbn Habib, *Tezkire*, c. II, s. 19-21; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 75-76; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 10.

⁸⁸⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 485; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 26.

Cemaziyelevvel ayında (Eylül 1311) müellif, tarihçi Baybars el-Mansûrî atanır.⁸⁸⁹ Bu makamda bir sene doldurmayan Baybars el-Mansûrî, Kara Sungur ve Cemaleddin el-Efrem'e yakın durduğu gerekçesiyle birçok emirle beraber tutuklanırken⁸⁹⁰ yerini en-Nâsır Muhammed'in memlûkü olup kendisi gibi fakih olan Argun ed-Devâdâr en-Nâsırî'ye bırakır (Cemaziyelevvel 712/Eylül 1312).⁸⁹¹

Argun ed-Devâdâr,⁸⁹² Sultan Kalavun tarafından annesiyle birlikte çok küçük yaşlarda satın alınmış ve diğer memlûkler gibi tıbaklara gönderilmeden özel olarak en-Nâsır Muhammed ile beraber eğitim almıştır. Çocuklukları birlikte geçen birlikte oynayıp birlikte Kur'an öğreten Argun ile sultanın ortak geçmişleri söz konusudur. 715 (1315), 720 (1320) ve 727 (1327) yıllarında hacca giden Argun, sultanın 719 (1319) yılında eda ettiği haccı sırasında Mısır'da Sultan nâibi olarak kalır. Safedî'nin Türkler arasında müstesna bir yere sahip iyi bir Hanefî fakihî ve mîkat ilmîne vakıf birisi olarak anlattığı⁸⁹³ Argun ed-Devâdâr en-Nâsır Muhammed'in son saltanat nâibidir. Azledilmesiyle alakalı farklı rivayetler söz konusudur. Suriye bölgesinde yaşayan göçebe Arab reislerinden Mühenna b. İsa'nın⁸⁹⁴ yakalanması meselesi ile ilgili olduğuna dair rivayet söz konusudur. İlhanlı topraklarına kaçan Kara Sungur'un yakın bir dostu olan Mühenna, İlhanlı hükümdarı Olcaytu'ya sığınmadan önce⁸⁹⁵ yakalanması için görevlendirilen Argun'un başarısız teşebbüsü sonrasında 727 Muharrem ayında (Aralık 1326) Mısır'a girer girmez tutuklanır.⁸⁹⁶ Tutuklanması ile ilgili bir başka rivayet ise sultanın güvendiği memurlarından Nâzırü'l-Ceyş⁸⁹⁷

⁸⁸⁹ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 212, 218; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 228; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 103; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 26.

⁸⁹⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 149-150; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 30; Hayat Nasır, *The İnternel*, s. 132.

⁸⁹¹ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 244; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 151; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 118; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 34;

⁸⁹² Argun ed-Devâdâr (ö. 730/1330)'nin hayatı hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 151; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 351-352; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 452-456; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 306-308.

⁸⁹³ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 453-454.

⁸⁹⁴ Hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 459-468; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 368-371; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. XI, s. 291-293.

⁸⁹⁵ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 370; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. XI, s. 293.

⁸⁹⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 277; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 351-352; Hayat Nasır, *The İnternel*, s. 132.

⁸⁹⁷ Ordu nazırı (Nâzırü'l-Ceyş) tarafından idare edilen ordu nazırlığı (nezaratü'l-ceyş) Mısır ve Suriye'deki emirlere ait ikta' işlerinin yürütüldüğü divan olup askerlerin kütük bilgilerinin tutulduğu, maaşlar, ikta' menşûrları, ikta' edilen arazilerin ölçüm bilgileri ve gelirleri hakkında detaylı bilgilerin muhafaza edildiği bir yer olması hâsibiyle önemlidir. Ordu nazırı Kal'atü'l-cebel'deki dairesinde

Fahreddin'in⁸⁹⁸ telkinleri sonucu görevinden alındığıdır. Argun ed-Devâdâr ile oğlu Nasıruddin Muhammed 726 (1326) yılında gittikleri hac dönüşü tutuklansalar da⁸⁹⁹ Bektemür es-Sâkî'nin şefaatiyle hapisten kurtulurlar ve Argun ed-Devâdâr Halep nâibliğine atanır.⁹⁰⁰ Şöyle ki, hac ibadeti sırasında Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin, saltanat nâibi Argun ed-Devâdâr aleyhinde öteden beri dillendirdiği şikâyetlerini iyice sıklaştırarak sultanı kızdırır. Sultanın güvendiği adamlarından olan ve cesur çıkışlarıyla sultanın huzurunda her şeyi söyleyebilen Kadı Fahreddin, Argun'un gıyabında daha da ileri giderek bu makamın kaldırılması yönündeki ısrarlı baskısını sürdürür. Fahreddin'in kendisine pek itibar etmediği ve çok kızdığı Argun'un şahsında bu makamın kaldırılması için sultan nezdinde girişimlerde bulunur. Sultanın ancak nâibler eliyle ortadan kaldırılabileceğini öne sürmüş ve yakın geçmişten örneklerle iddiasını somutlaştırmıştır.⁹⁰¹ Hatta daha da ileri giderek Argun'un görevinde bir ay daha kalırsa sultanı tahtta göremeyeceğine dair iddiası üzerine Sultan'a elini çabuk tutmasını söyleyerek derhal Argun'un mallarına el koydurmuştur.⁹⁰² Vezirliğin kaldırılması hususunda da girişimlerde bulunduğu görülen Fahreddin'in önemli kurumlara da kendi adamlarının atanmasında önemli rol oynaması söz konusudur.⁹⁰³

Saltanat nâibliğinin kaldırılması sonrasında nâib gibi hareket eden Seyfeddin Elmas el-Hâcib,⁹⁰⁴ en-Nâsır Muhammed'in üçüncü kez hacta olduğu 732 yılı sonlarında (Temmuz-Ağustos-Eylül 1332) Mısır'da nâib olarak kalmıştır.⁹⁰⁵ Bir

görev yapar. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 310-311; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 625-626; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 30-31, 34, 45, 50-51; Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 227; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 102-106; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 369-370.

⁸⁹⁸ Asıl adı Muhammed b. Fazlullah olan Kıpti kökenli devlet adamlarından Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin Muhammed b. Fazlullah (ö. 732/1332) sonradan Müslüman olmuştur. Saltanat nâibliğinin ve vezirliğin kaldırılmasında önemli rol oynamıştır. Hayatı hakkında bkz. İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 361-362; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 53-58; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 138-139.

⁸⁹⁹ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 322; Makrizi, *es-Süluk*, c. III, (Thk. Abdülkadir Ata), s. 95; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 71.

⁹⁰⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. III, (Thk. Abdülkadir Ata), s. 95; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 71; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 132.

⁹⁰¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 547; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 454; a. mlf. , c. V, s. 56-57; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 138-139; Ayaz, *Vezirlik*, s. 75-76; Yalçın, "Saltanat Nâibliği", s. 23-24.

⁹⁰² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 280.

⁹⁰³ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 56-57; Ayaz, *Vezirlik*, s. 76.

⁹⁰⁴ Emir Seyfeddin Elmas el-Hâcib (ö. 734/1333) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 616-618; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 89-91.

⁹⁰⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. III, (Thk. Abdülkadir Atâ), s. 158-159; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 80-81.

yerde Suriye bölge nâibi Tengiz Suriye bölgesinden sorumlu olurken Elmas el-Hâcib de Mısır'dan sorumludur. Sultan üçüncü kez hacca gittiği ve dönüşte kendisine suikast girişimi düzenleyeceği gerekçesi ile ortadan kaldırdığı Bektemür es-Sâkî⁹⁰⁶ ile iş birliği yapan Elmas el-Hâcib'i 20 Zilhicce 733 (1 Eylül 1333) günü kardeşi Kara ile tutuklatır.⁹⁰⁷ Argun ed-Devâdâr'ın Halep'e nâib olarak atanmasıyla naiblik makamında birisi gibi hareket eden Elmas el-Hâcib, Arabça bilmeyen konuşması fasih olmayan birisidir. Sultan hac dönüşü kendisine kumpas kurduğu gerekçesi ile ortadan kaldırdığı Bektemür es-Sâkî'nin cüzdanında Elmas el-Hâcib'e ait bir not bulur. Söz konusu yazıda sultanı deviren Bektemür gelinceye kadar Kahire'ye hâkim olacağına söz veren ifadeler bulunur. Elmas yapılan inceleme sonrası tutuklanmış⁹⁰⁸ daha sonra da 2 Safer 734 (13 Ekim 1333) günü idam edilmiştir.⁹⁰⁹ Bu hadiseyle birlikte tamamen boşalan saltanat nâibliği lağvedilmiştir.

Otokrat kişiliğe sahip sultanın bu kurumu kaldırmasına gerekçe olarak verdiğimiz yukarıdaki bilgiler elbette önemlidir. Ancak gölge sultan ya da ikinci sultan mesabesindeki saltanat nâibliğinin kaldırılmasıyla alakalı İbn Tağriberdi, sultanın tek başına sınırsız bir güç sahibi olarak devlete hükmetmek için bunu yaptığını ileri sürer.⁹¹⁰ Son olarak Sultan, bu makama kimseyi atamamış ve bir müddet bu makam boş kalmıştır.⁹¹¹ Ayrıca şunu da hatırlatalım ki, en-Nâsır Muhammed'in vefatı sonrasında saltanat nâibliğinin yeniden ihdas edildiğini görüyoruz.⁹¹²

1.3.5.1.2. Vezirliğin Kaldırılması

Memlûk Türk devletinde vezirlik mali işlerden sorumlu bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür.⁹¹³ Ömerî ve Kalkaşendî'nin Erbâbü'l-Aklâm (kalem erbabı) adıyla tesmiye ettiği günümüzdeki sivil bürokrasinin karşılığı olan kalemlerin en önemlisi vezirliktir. Daha önceki Türk-İslam devletlerindeki konumunun aksine

⁹⁰⁶ Yüsfî, *Nüzhe*, s. 135-139; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 83-84.

⁹⁰⁷ Safedî, *Ayânü'l-Asr*, c. I, s. 617; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 85.

⁹⁰⁸ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 616-617; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 85.

⁹⁰⁹ İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 90.

⁹¹⁰ İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. XI, s. 134; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 132.

⁹¹¹ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 305.

⁹¹² İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 429; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. XII, s. 309.

⁹¹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, 625-626.

vezirlik Memlûk Türk devletinde saltanat nâibliğinin gölgesinde kalmış ve mali konulardan sorumlu sıradan bir divan dairesi olmuştur.⁹¹⁴ Asker kökenli emirlerin de atandığı vezirlik ilk dönemler (1250-1309) mali işlerde tam söz sahibi iken özellikle çalışma döneminizde eski gücünü kaybetmiş hatta en-Nâsır Muhammed üçüncü döneminde iki kez 713-723 (1313-1323) ve 729-741 (1329-1341) yılları arasında vezirlik makamına atama yapmamış ve bu kurumu lağvetmiştir.⁹¹⁵

en-Nâsır Muhammed üçüncü kez tahta oturduğunda vezirlik makamına daha önce iki kez bu görevi deruhte etmiş bulunan Fahreddin b. el-Halîlî'yi⁹¹⁶ atamıştır (Şevval 709/Mart 1310).⁹¹⁷ Ancak çok geçmeden yerini Bektemür el-Hâcib'e⁹¹⁸ bırakır (Ramazan 710/Şubat 1311).⁹¹⁹ Selefleri gibi o da çok geçmeden azledilerek (Rabiulahir 711/Ağustos 1311) başka bir göreve atanırken yerine İbnü'l-Gannâm⁹²⁰ geçer.⁹²¹ İbnü'l-Gannam görevi başında iken bir ara 6-21 Şevval (15 Şubat-2 Mart 1312) tarihleri arasında tutuklu kaldıktan sonra görevine tekrar iade edilir.en-Nâsır Muhammed'in 712 (1313) yılında gerçekleştirdiği ilk hac ibadeti için gerekli mali hazırlıkları yapmakla görevlendirilen ve bunun için Dımaşk'a giderek vergi tahsilâtı yapan⁹²² vezirin tahsilat sırasında bazı kimselerin mallarını müsadere etmesi azline yol açar. Yaklaşık iki yıl bu görevde kalan vezir 713 yılı Cemaziyelahir (Eylül

⁹¹⁴ Memlûk Türk devletinde vezirlik müessesesi ile ilgili bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 617-618, 626; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 28-29; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 78-82; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik:1250-1517*, İstanbul 2009; a. mlf. "Memlûkler Döneminde Vezirlerin Görevleri", *ÇÜİFD*, VI/1, 2006, s. 143-183; a. mlf. "Vezir" (Memlûkler), *DİA*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 87-89.

⁹¹⁵ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 306, 309; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 28-29; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 124, 547; a. mlf, *el-Hıtat*, c. II, s. 237.

⁹¹⁶ Vezir Fahreddin b. Halîlî (ö. 711/1311) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 635-638; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. III, 170-171.

⁹¹⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 209-210; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 117-118; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 76; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. IX, s. 10; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 223; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 140; Ayaz, *Vezirlik*, s. 66.

⁹¹⁸ Vezir Bektemür el-Hacib (ö. 728/1327) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 703-706; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 483-484.

⁹¹⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 89; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 223

⁹²⁰ Vezir Eminüddin Abdullah b. Gannam (ö. 741/1340) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 658-670; Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 251-252.

⁹²¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 132-133; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 247; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 100-101; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 140-141; Ayaz, *Vezirlik*, s. 66-67.

⁹²² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 119-120; Ayaz, *Vezirlik*, s. 67.

1313)'de Sultan tarafından azledilmiş⁹²³ ve yaklaşık on yıl boyunca vezirlik makamı boş kalmıştır.⁹²⁴

Vezirlik makamının 713-723 (1313-1323) yılları arasında boş kalmasının bazı sebepleri vardır. Bunun en önemli sebebi olarak vezirin görevlerinin yeni ihdas edilen birimlerce paylaşılmasıdır.⁹²⁵ *Memlükler Döneminde Vezirlik* adlı çalışmasında bu konuyla alakalı Fatih Yahya Ayaz, iç içe geçmiş iki önemli sebepten bahseder. Birincisi vezirin asıl görevi olan sultana ait arazilerle ilgilenmek için Nezâretü'l-Hâs'ın ihdası ve bu kurumun başına getirilen Kerimüddin el-Kebîr'in⁹²⁶ söz konusu vezirlik makamının kendisi için engel teşkil ettiği yönünde vezir İbnü'l-Gannâm aleyhindeki faaliyetleri olarak değerlendirir.⁹²⁷ Vezirliğin kaldırılmasıyla ihdas edilen Nezâretü'l-Hâs'tan başka Katibü's-Sır, Nâzîrû'd-Devle ve Şâddü'd-Devâvîn vezirliğin görevlerini üstlenen birimlerdir. Nezâretü'l-Hâs ya da Nazaru'l-Hâs, en-Nâsır Muhammed tarafından ihdas edilen bir kurum olup sultana ait mallar ve arazilerle ilgilenmek başlıca görevidir.⁹²⁸ Vezir gibi hareket eden Nâzîrû'l-Hâs⁹²⁹ kurumun başındaki en yetkili kimse olarak Sultan adına atamalar yapar. Vezirin yürüttüğü görevlerin önemli bir kısmını üstlenirken diğer görevleri de Nâzîrû'd-Devle, Şâddü'd-Devâvîn ve Katibü's-Sır arasında paylaşılmıştır.⁹³⁰ Kâtibü's-Sır tarafından yürütülen sır kâtipliği⁹³¹ sultana gelen her türlü yazıyı okumak ve sultanın

⁹²³ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 265; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 156-157; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 124.

⁹²⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 124; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 251-252; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 141; Ayaz, *Vezirlik*, s. 67.

⁹²⁵ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309-310; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 28-29, c. XI, s. 316.

⁹²⁶ Kerimüddin el-Kerim (ö. 724/1324) hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 35-43; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 142-154; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 401-404; Asri Çubukcu, "İbnü's-Sedîd Kerimüddin", *DİA*, c. XXI, s. 202; D. P. Little, "Notes on the Early Nazar al-KHâs", *The Mamluks in Egyptian Politics and Society* (ed. Th. Philips-U. Harmann), Cambridge 1998, s. 242-247.

⁹²⁷ Ayaz, *Vezirlik*, s. 68.

⁹²⁸ Nezâretü'l-has yani has nazırlığı hakkında bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309-310; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 30, c. XI, s. 316; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 444-445; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 371; D. P. Little, "Notes on the Early Nazar al-KHâs", *The Mamluks in Egyptian Politics and Society* (ed. Th. Philips-U. Harmann), Cambridge 1998, s. 242-247; Ayaz, *Üstadârlık*, s. 33.

⁹²⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 30; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 237.

⁹³⁰ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309-310; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 28-29

⁹³¹ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309-310; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. I, s. 89-139; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 98-102; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 225-227; Macid, *Nüzûm*, c. I, s. 54-66; Uzunçarşılı, *Medhal*, s.

iradesini diplomatik teamüllere göre yazmakla görevli olup daha önceden beri var olan bir müessesedir. Nâzıru'd-Devle ya da Nâzıru'n-Nüzzâr⁹³² vezirin maiyetinde bir memur olup vezirliğin kaldırılmasıyla vezirin görevleri olan vergi tahsili, ulufe dağıtımını gibi önemli mali işleri yürütmüşlerdir. Yine vezirin görevlerini paylaşan bir diğer kurum olan Şâddü'd-Devâvîn vergi tahsili ve maaşların ödenmesi hususunda Nâzıru'd-Devle ile birlikte çalışmışlardır.⁹³³ Makrizi, Nâzıru'd-Devle'nin söz konusu görevlerini yürütürken Şâddü'd-Devâvîn'in maiyetinde çalıştığını belirtir.⁹³⁴ Söz konusu vezirliğin kaldırılması sonucu görevlendirmelere baktığımızda da durumun böyle olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, son vezir İbnü'l-Gannâm azledildikten sonra Nâzıru'l-Hâs Kerimüddin el-Kebir'in üstlendiği görev haricindeki vazifelerinin Şâddü'd-devâvîn Bedreddin b. Türkmânî tarafından yürütüldüğü görülür.⁹³⁵ İbnü'l-Gannâm ise Nâzıru'n-Nüzzâr olarak atanır.⁹³⁶ Neticede Bedreddin b. Türkmani ile İbnü'l-Gannâm, Nâzıru'l-Hâs'ın sorumluluğu dışında kalan vezirin görevlerini üstlenmiş oluyorlardı.⁹³⁷

İbnü'l-Gannâm Kudüs'ten çağrılarak ikinci defa vezirliğe 24 Rabiulahir 723 (2 Mayıs 1323) günü tayin edilmiş⁹³⁸ ve 8 Ramazan 724 (29 Ağustos 1324) tarihinde vazifesinden alınmıştır.⁹³⁹ İbnü'l-Gannâm'ın vezaret divanına tekrar dönmesi Kerimüddin el-Kebîr'e karşı kazanılmış bir zafer olarak görülse de görevinin başında bir yıl kalabilmiştir.⁹⁴⁰ Azli ile alakalı Nüveyri yumuşak kişiliğinden dolayı emrindeki görevlilerin vergi tahsilinde gevşek davranması sebebiyle gelirlerin

378-383; Kazım Yaşar Koprman, "Divan", (Memlûkler), *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, s. 383; Fatih Yahya Ayaz, "Sır Kâtipliği", *DİA*, c. XXXVII, Ankara 2009, s. 116-117.

⁹³² Kaynaklarda Nâzıru'd-Devâvîn, Nâzıru'l-Mâl ya da Nâzıru'n-Nüzzâr olarak da tesmiye edilen bu kurum vezirin maiyetindeki görevlilerden olup vezirin en önemli yardımcısıdır. Hakkında bkz. Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 29; Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 224; Ayaz, *Vezirlik*, s. 221-223.

⁹³³ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309-310; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 28-29.

⁹³⁴ Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 223-224; Ayaz, *Vezirlik*, s. 223-224.

⁹³⁵ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 265; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 156-157; Ayaz, *Vezirlik*, s. 69.

⁹³⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 157; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 125.

⁹³⁷ Ayaz, *Vezirlik*, s. 69.

⁹³⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 43-44; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 310-311; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 243, 247.

⁹³⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 54; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 314; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 439.

⁹⁴⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 54; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 314;

düşmesini gösterirken,⁹⁴¹ Safedi farklı bir bilgiyi paylaşarak İbnü'l-Gannâm'ın aleyhinde yapılan dedikodulardan usanarak görevinden alındığını ve vezirliğin üst rütbedeki bir emir tarafından yürütülmesi için sultandan istekte bulunduğunu aktarır.⁹⁴² Vezirliğin üst düzey bir emir tarafından idaresini gerekli kılacak durumu, Nezâretü'l-Hâs kurumunun varlığı ve vezirliğin bu kurumun gölgesinde kalmasına bağlamak⁹⁴³ mümkündür. İbnü'l-Gannâm'dan sonra üstâdârlık görevinde bulunan Alâeddin Moğoltay el-Cemâlî⁹⁴⁴ vezir olarak atanır.⁹⁴⁵ Emir Alâeddin Moğoltay el-Cemâlî üstâdârlık ve vezirlik makamını birlikte yürüten ilk kişi olmasının⁹⁴⁶ yanında dönemin son veziri olarak⁹⁴⁷ karşımıza çıkar.

en-Nâsır Muhammed kendi otoritesini tesis ederek dizayn ettiği üçüncü döneminde Kerimüddin el-Kebir'in aşırıya kaçan uygulamalarından olsa gerek Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin Muhammed b. Fazlullah ile yaptığı müzakere sonrası vezir, Nâzıru'd-Devle ve Nâzıru'l-Hâs'ın günlük gelir giderlerinin kendisine arz edilmesini emreder.⁹⁴⁸ Böylece kendi şahsi harcamalarının yanı sıra devletin tüm giderlerinden haberdar olmak isteyen sultan, özellikle de vezir Moğoltay el-Cemâlî'yi kontrol altında tutmak ister. Burada, Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin'in Sultan üzerindeki etkisinden olsa gerek böyle bir kararın alınması söz konusudur. Aslında vezirliğin ve saltanat nâibliğinin kaldırılmasında önemli bir rol oynayan Nâzıru'l-Ceyş'in bu girişimini bu yönde atılacak adımın birinci hamlesi olarak değerlendirmek⁹⁴⁹ mümkündür. Vezir'in ayrıca Halep'teki kadastro çalışmalarını idare etmek,⁹⁵⁰ İskenderiye'de vuku bulan isyanı Nâzıru'l-Hâs ile bastırmak için gittiği⁹⁵¹ görülmüş dolayısıyla önemli görevler icra etmiştir. Ancak İskenderiye'den döndükten sonra

⁹⁴¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 54-55.

⁹⁴² Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 660-661; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 154.

⁹⁴³ Ayaz, *Vezirlik*, s. 72.

⁹⁴⁴ Vezir Moğoltay el-Cemâlî (ö. 730/1330) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 431-432; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 354-355; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 224.

⁹⁴⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 55; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 314;

⁹⁴⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 55; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 431.

⁹⁴⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 311; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 224; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 354; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 141.

⁹⁴⁸ Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 392-393.

⁹⁴⁹ Ayaz, *Vezirlik*, s. 73.

⁹⁵⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 218;

⁹⁵¹ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 342; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. II, s. 285; a. mlf. , *el-Hutat*, c. II, s. 393.

vezirlikten azledilerek sadece üstâdârlık görevini ifa etmiştir. Moğoltay el-Cemâli'nin vezirlikten azli ile ilgili Nüveyri hastalığından dolayı 2 Şevval 729 (30 Temmuz 1329)'da görevi bıraktığını söylerken⁹⁵² İbn Devâdâri 728 (1327-1328) yılında⁹⁵³ Safedi ise vefat yılı olan 730 (1329) yılına kadar görevinin başında olduğunu bildirir.⁹⁵⁴

Moğoltay el-Cemâlî'nin azlini gerektiren durum bir yerde üst düzey saray emirleri arasındaki çekişmelerdir. Daha önce birinci kez vezirliğin kaldırılmasında rol oynayan argümanların bu kez yine devrede olduğu görülür. Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin ile Nâzıru'l-Hâs et-Tâc İshak'ın vezir aleyhine sultanı kışkırttıklarından bahsedilir. Vezir'in maiyetindeki memurlardan Nâzıru'd-Devle Muhammed b. Lüaybe'nin tahakkümünde kaldığı gerekçesiyle söz konusu iki emir ile arası açılır. Bu çerçevede Cîze'de sultanın mallarını zimmetine geçirdiği gerekçesiyle veziri sultana şikâyet ederler. Yapılan tahkikat şikâyeti haklı çıkarınca vezir görevinden uzaklaştırılır.⁹⁵⁵ Moğoltay el-Cemâlî'den sonra vezirlik görevine kimse atanmaz ve vezirlik ikinci kez ilga edilir.⁹⁵⁶ en-Nâsır Muhammed'in vefatına yakın İbnü'l-Gannâm'ın vezirliğe atanması ile ilgili bazı bilgiler söz konusu olsa da vezirlik makamı boş kalır.⁹⁵⁷

Vezirliğin ikinci kez kaldırılmasının sebeplerinin başında sultanın yanında itibarlı bir konuma ulaşan Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin'in⁹⁵⁸ etkisi saltanat nâibliğinde olduğu gibi burada da söz konusudur. Kerimüddin el-Kebîr'in Nâzıru'l-Hâs olmasında etkili olan Fahreddin ile dostluğu zamanla ilerlemiş, daima birlikte hareket etmişlerdir.⁹⁵⁹ Moğoltay el-Cemâlî'nin tekrar vezirliğe getirilmesinde ve yukarıda da değindiğimiz gibi vezirlikten azledilmesinde etkili olan Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin'in⁹⁶⁰ saltanat nâibliğinin kaldırılmasında da etkisi söz konusudur.

⁹⁵² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 215; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 311-312.

⁹⁵³ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 344.

⁹⁵⁴ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 432.

⁹⁵⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 215; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 212; a. mlf., *el-Hutat*, c. II, s. 393.

⁹⁵⁶ Makrizi, *el-Hutat*, c. II, s. 393.

⁹⁵⁷ Ayaz, *Vezirlik*, s. 77-79.

⁹⁵⁸ Nâzıru'l-Ceyş Muhammed b. Fazlullah (ö. 732/1332) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 53-57; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. X, s. 263-265.

⁹⁵⁹ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 144; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 401-402

⁹⁶⁰ İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. X, s. 264.

Nezâretü'l-Hâs'ın başına da kendine yakın isimlerin atanması gücünün en önemli kanıtıdır.⁹⁶¹

en-Nâsır Muhammed vezirin görevlerini diğer kurumlarla paylaşmasının yanında devletin idari yapısında hiçbir ağırlığı kalmayan vezirlik kurumunu kaldırmasının en önemli sebebi olarak kurumların başındaki devlet adamları arasındaki çekişmeler olarak öne çıkar. İdarede hiçbir etkisi olmayan vezirliğin ilgası sultanın otoritesini sağlamak için yapıldığı şeklimde yorumlanmasının⁹⁶² yanında asıl mesele sultanın otoritesine mali kaynak sağlayıcı olarak düşündüğü *er-Revkü'n-Nâsirî* ile devlet içinde Sultan lehine ümera aleyhine değişen ikta' sistemidir. Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin'in teklifi ile sultan harekete geçmiş⁹⁶³ önce Suriye'de başlattığı⁹⁶⁴ *er-Revkü'n-Nâsirî* denilen kadastro çalışmalarını Mısır'da da yaptırarak⁹⁶⁵ iktalar yeniden dağıtılmıştır.⁹⁶⁶ Daha sonra ülke geneline yayılmıştır.⁹⁶⁷ Yapılan bu ikta' dağıtımı ile Sultan toplam gelirin neredeyse yarıya yakınına 10/24'ünü iktası olarak kendisine tahsis etmiştir.⁹⁶⁸ Sultanın amacı daha önce aşırı gelirleriyle nüfuz sahibi olarak devlete hâkim olmuş ve kendisini baskı altına tutmuş Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr tecrübesinden hareketle emirlerin gelirlerini kısmak ve kendi otoritesini tesis için gerekli olan mali kaynağı temin etmektir. Dolayısıyla sultanın özel gelirleriyle ilgili bir birim olarak tesis edilen Nezâretü'l-Hâs'ın önemi artmış ve hâs nazırlığının ihdas edilmesi vezirliğin ilgasına yol açmıştır.

⁹⁶¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 280, 547; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 454; a. mlf. , c. V, s. 56-57; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 138-139; Ayaz, *Vezirlik*, s. 75-76; Yalçın, "Saltanat Nâibliği", s. 23-24.

⁹⁶² Hayat Nasır, *The Internal*, s. 141.

⁹⁶³ Makrizi, *el-Hıtat*, c. I, s. 88.

⁹⁶⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 161-162; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 127; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 31.

⁹⁶⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, IX, 286-287; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 174; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 149-150; a. mlf. , *el-Hıtat*, s. 88-91; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 36.

⁹⁶⁶ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, IX, 286-287; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 174; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 149-150; a. mlf. , *el-Hıtat*, s. 88-91; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 36.

⁹⁶⁷ Suriye ve Mısır'ın ardından Trablus ve Halep'te da gerçekleşmiştir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 176-177, 264;

⁹⁶⁸ Makrizi, *el-Hıtat*, c. I, s. 88; Hâsanein Rabie, *The Financial system of Egypt A. H. 564-741/A. D. 1169-1341*, London 1972, s. 54; Glubb, *Soldiers*, s. 206-207; Levanoni, *A Tourning Point*, s. 142-143.

1.3.4.2.en-Nâsır Muhammed'in İhdas Ettiği Kurumlar

1.3.5.2.1. Nezâretü'l-Hâs'ın İhdas Edilmesi ve en-Nâsır Muhammed'in Hâs Nazırları

Hâs nazırlığı ya da kaynaklarda geçen ifadesiyle *Nezâretü'l-Hâs* en-Nâsır Muhammed tarafından ihdas edilmiş bir kurumdur. Sultana ait mallar ve arazilerle ilgilenmek görev ve sorumluluk alanıdır. Başındaki yöneticiye Nâzıru'l-Hâs yani Hâs Nâzırı denilirken idare ettiği divana da Dîvanü'l-Hâs denilir.⁹⁶⁹ Vezirliğin kaldırılmasıyla vezir gibi hareket eden Nâzıru'l-Hâs⁹⁷⁰ kurumun başındaki en yetkili kimse olarak sultan adına atamalar yapma yetkisine sahip olmakla beraber vezirin yürüttüğü görevlerin önemli bir kısmını üstlenmiştir.⁹⁷¹ Ayrıca hâs nazırlığının ihdasıyla hazine dairesi bu divana bağlanmış ve eski konumunu kaybederek hil'at dairesi şeklini almıştır.⁹⁷²

Bu kurumun ihdasıyla ilgili gelişmelere baktığımızda Sultan en-Nâsır Muhammed, Şehabeddin Ahmed b. Ibade'nin 17 Cemaziyelevvel 710 (12 Ekim 1310) Pazartesi günü vefatı sonrası Kerimüddin el-Kebîr'i⁹⁷³ Nazaru'l-Hâs ve Vekâletü's-Sultan yani Hâs Nazırı ve Sultan Vekili olarak ataması söz konusudur.⁹⁷⁴ Sultan 711 (1311) yılında kadılarla düzenlediği toplantıda da Kerimüddin el-Kebîr'e hil'at giydirmiş ve kendi işleri ile ilgili bütün meselelerde vekili olarak görevlendirdiğini ilan etmiştir.⁹⁷⁵ Vezirliğin 713 (1313) yılında kaldırılmasıyla da kendi divanını serbestçe yürütmüştür.⁹⁷⁶ Kerimüddin el-Kebîr'in şahsında giderek

⁹⁶⁹ Nezâretü'l-hasyani has nazırlığı hakkında bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309-310; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 30, c. XI, s. 316; Halil bh. Şahin, *Zübde*, s. 89-91; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 626-627; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhûr*, c. I, s. 444-445; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 371; D. P. Little, "Notes on the Early Nazar al-KHâs", *The Mamluks in Egyptian Politics and Society* (ed. Th. Philips-U. Harmann), Cambridge 1998, s. 242-247; Ayaz, *Üstadârlık*, s. 33.

⁹⁷⁰ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 30; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 224, 227.

⁹⁷¹ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309-310; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 28-29

⁹⁷² Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 227.

⁹⁷³ Kerimüddin el-Kerim (ö. 724/1324)'in hayatı hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 35-43; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 142-154; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 401-404; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VII, s. 345-350; Asri Çubukcu, "İbnü's-Sedîd Kerimüddin", *DİA*, c. XXI, s. 202; D. P. Little, "Notes on the Early Nazar al-KHâs", *The Mamluks in Egyptian Politics and Society* (ed. Th. Philips-U. Harmann), Cambridge 1998, s. 242-247.

⁹⁷⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 93.

⁹⁷⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 103.

⁹⁷⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 124-125.

güçlenen hâs nazırlığı vezirliğin kaldırılmasıyla da en üst bir konuma yükselmiştir.⁹⁷⁷ Vezirin görev alanının büyük bir kısmını da deruhte ederek adeta vezir gibi hareket etmiştir. Ayrıca vezirin görev ve sorumluluklarını Kâtibü's-Sır, Nâzırü'd-Devle ve Şâddü'd-Devâvîn ile paylaşmasına rağmen *er-Revkü'n-Nâsırî* denilen kadastro çalışmalarının yapılmasıyla konumu giderek güçlenmiştir. Önce 713 (1313) yılında Suriye'de⁹⁷⁸ ve 715 (1315) yılında da Mısır'da başlatılan⁹⁷⁹ kadastro çalışmaları sonucunda iktalı arazinin dağıtımı yenilenmiş. Sultan gelirlerin yarıya yakını kendisine tahsis etmiştir. Dolayısıyla sultanın gelirleriyle ilgilenen hâs nâzırlığının önemi daha da artmış ve en güçlü kurumlardan biri haline gelmiştir.

en-Nâsır Muhammed 715 (1315) yılında eyaletlerde sultan adına vergi toplayan müstevfi ve nazırların görevlerine son vererek mübaşir istihdam edilmemesini emreder.⁹⁸⁰ Mübaşirlerin sadece sultanın malı olan yerlere gitmesine müsaade edilerek halk haksız muamele görmekten kurtulmuştur.⁹⁸¹

Hâs divanının gelirleri sultan için tahsis edilen iktaların gelirlerinin yanında genel olarak tacirlerden alınan gümrük vergileridir. İskenderiye gümrük gelirleri başta olmak üzere Dimyat iskelesi hâsılatı, şeker kamışı, baharat ve balık ticareti yapanlardan alınan resimler başlıca gelir kalemleri olup Kızıldeniz'in deniz ticareti yönünden hareketliliği göz önüne alındığında elde edilen vergilerin miktarı oldukça yüksek meblağlara ulaşmaktadır. Ancak bunun yanında gider kalemleri de azımsanacak miktarda değildir. Sultanın seleflerinden fazla edindiği memlûklerin kıyafetleri, devlet erkânı için taltif edilen her çeşit hilatler de buradan karşılanır.⁹⁸²

Vezirliğin kaldırılmasıyla birlikte ihdas edilen Nâzırü'l-Hâs'lık görevini sürdüren Kerimüddin el-Kebir'den bahsetmek yerinde olacaktır. Baybars el-Çaşnigîr döneminde amcası Tâceddin b. Saîdü'd-Devle (ö. 708/1308)'nin⁹⁸³ vefatıyla yerine geçmiştir.⁹⁸⁴ en-Nâsır Muhammed tarafından ilk Nazırü'l-Hâs olarak atanmıştır.

⁹⁷⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 125, a. mlf. , *el-Hıtat*, c. II, s. 227.

⁹⁷⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 161-162; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 127; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 31.

⁹⁷⁹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, IX, 286-287; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 174; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 149-150; a. mlf. , *el-Hıtat*, s. 88-91; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 36.

⁹⁸⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 153.

⁹⁸¹ Makrizi, *el-Hıtat*, c. I, s. 89-90.

⁹⁸² Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 89-90; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 384-385.

⁹⁸³ Hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 102-103; İbn Hacer, *ed-Dürrer*, c. I, s. 515-516.

⁹⁸⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 61.

Hazinesi ve mallarıyla ilgilenmesi dolayısıyla sultan ile yakın ilişki içinde olan Kerimüddin el-Kebîr 711 (1311) yılında atandığı⁹⁸⁵ bu görevini 723 (1324) yılına kadar sürdürmüştür. O, yüksek gelirli birçok önemli vakfın idaresinden de sorumlu olup gösterişli hil'atler giyerek emrinde yetmiş memlûk bulunduran biridir. Sultan adına birçok meselede yetki sahibi olduğu gibi sultanı istediği şekilde yönlendirebilmektedir. Kaynaklar en-Nâsır Muhammed'in Kerimüddin el-Kebîr'e yaptığı ihsanı kimseye yapmadığını ifade ederler.⁹⁸⁶ Hatta bu göz kamaştırıcı gücünden olsa gerek emirlerin hizmetinde bulunmak için yarıştıklarından bahsedilir.⁹⁸⁷ Bir keresinde haftalarca maruz kaldığı hastalığından sonra iyileşince Kahire sokakları kendisi için süslenmiştir.⁹⁸⁸ Sultan da şımartırcasına birbirinden değerli hil'atlerle kendisini taltif etmiştir.⁹⁸⁹

Sultana yakınlığı ve nüfuzu sayesinde sınırsız bir güce ulaşan Kerimüddin nihayet sultan ile yarışırcasına bazı tavırlara da yönelmiştir. Nüveyri, Sultanın hil'at takdim ettiği bir kişiye, onun daha değerli bir hil'at sunduğundan bahsederken, onun bu konuda sultan ile yarıştığına bir örnek verir.⁹⁹⁰ Nüveyri'nin anlattıklarına bakılırsa ikinci sultan mesabesinde bir adam karşımıza çıkmaktadır. Nihayet kontrolden çıkan bu sınırsız güç sonrası gözden düşer. Sultan'ın rızası olmadan tüccarlara karşı uyguladığı bazı sıkıntılar⁹⁹¹ ve gayr-i müslimler ile ilgili sorunların ayyuka çıktığı dönemde önceki dinine mensup Hıristiyan Kıptileri kayırdığı onları himaye ettiği⁹⁹² ve Barbara Kilisesi'nde⁹⁹³ Müslümanlar tarafından namaz kılmak ve Kur'an okumak için inşa edilen mihrabın yıkılmasında bıkkınlık derecesinde sultanı usandırdığı ve mihrabın yıkılmasında etkili olduğu için Müslüman halkın hedef noktasına oturur. Sultan işin ciddiyetini görünce çareyi Kerimüddin el-Kebîr'i başkentten

⁹⁸⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 93.

⁹⁸⁶ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 404.

⁹⁸⁷ İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 402.

⁹⁸⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 210-211; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 402.

⁹⁸⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 30; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 103, 165; Hayat Nasır *The Internal*, s. 206.

⁹⁹⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 41-43.

⁹⁹¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 42-43.

⁹⁹² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 224.

⁹⁹³ Kilise hakkında bkz. Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 511.

⁹⁹³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 183.

uzaklaştırmada görür.⁹⁹⁴ Saltanat nâibi Argun ed-Devâdâr sultanın emri ile 14 Rabiulahir 723 (22 Nisan 1323) Perşembe günü Kerimüddin'i tutuklar. Tahkikat sonrası aşırı derecede zengin olduğu ortaya çıkmış ve malları müsadere edilir. Malların değerinin altmış bin dinarı bulunduğu da kaydedilir.⁹⁹⁵ Yaklaşık iki ay tutuklu kaldıktan sonra serbest kalıp Şevbek'e gönderilir. Kerimüddin daha sonra da bir yıl Kudüs'te kalır. Sultanın emri ile tekrar başkente getirilir ve son olarak hapsedildiği Üsvan'da⁹⁹⁶ idam edilir.⁹⁹⁷

Kerimüddin el-Kebîr'in tutuklandıktan sonra yerine kadı Taceddin Ebî İshak İbrahim⁹⁹⁸ Nâzırü'l-Hâs olarak atanır.⁹⁹⁹ Bu arada Kerimüddin el-Kebir, 723 yılı Rabiulahir ayında (Nisan 1323) görevinden azledildikten sonra vezirliğin tekrar ihdas edildiğini görüyoruz. Son vezir İbnü'l-Gannâm son görev yeri Kudüs'ten çağrılarak ikinci defa vezirliğe 24 Rabiulahir 723 (2 Mayıs 1323) günü tayin edilmiş¹⁰⁰⁰ ve 8 Ramazan 724 (29 Ağustos 1324) yılında vazifesinden alınmıştır.¹⁰⁰¹ İbnü'l-Gannâm'dan sonra üstâdârlık görevinde bulunan Alâeddin Moğoltay el-Cemali¹⁰⁰² vezir olarak atanır.¹⁰⁰³ Üstâdârlık ve vezirlik makamını birlikte yürüten ilk kişi olmasının¹⁰⁰⁴ yanında dönemin son veziri olarak¹⁰⁰⁵ vefat ettiği 730 (1329) yılına

⁹⁹⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 183.

⁹⁹⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 243-244.

⁹⁹⁶ Mısır'ın güneyinde Said bölgesinde büyük bir yerleşim birimidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 191-192.

⁹⁹⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 259; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 404; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 209-210. Hayat Nasır, Kerimüddin hakkında dönemin tarihçilerinin Kerimüddin'in Hıristiyanlar için çalıştığına, en-Nâsır Muhammed ile Müslümanlar arasına girdiğine dair iddialarının yersiz olduğunu ifade ettikten sonra Sultan ile hareket ederek barışı tesis etmeye yönelik bir çaba sarf ettiğini ileri sürer. Bu iddiası için ise cezalandırılmaları için toplanan kalabalık lehinde tavrını koyduğunu ve affedilmeleri için sultana ricacı olduğunu (Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 225-226) delil gösterir. Yine onun Müslüman ve gayri müslimlerden hapse atılan halkın serbest kalması için İskenderiye dönüşü çalıştığına değinir. Son olarak araştırmacı, yaşamının ilk devrelerinde Hıristiyan olan Kerimüddin'in kendini yeni dinine adadığını ve devlet işlerinde etkili birisi olarak sultanın sarayında yaşamını geçirdiğini söyler. Hayat Nasır, *The Internal*, s. 210-211.

⁹⁹⁸ Taceddin İshak (ö. 731/1331) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 295; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 432.

⁹⁹⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 43; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 310.

¹⁰⁰⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 43-44; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 310-311; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 243, 247.

¹⁰⁰¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 54; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 314; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 439.

¹⁰⁰² Vezir Moğoltay el-Cemâlî (ö. 730/1330) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 431-432; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 354-355; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 224.

¹⁰⁰³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 55; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 314;

¹⁰⁰⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 55; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 431.

kadar görev yapmıştır.¹⁰⁰⁶ Vezirlik tekrar gelse de önceki konumuna ulaşamadığı gibi Nezâretü'l-Hâs'ın gerisinde kalmış bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür.¹⁰⁰⁷ Bu arada Sultan 724 (1324) yılında aldığı bir kararla Vezir, Nâzıru'd-Devle ve Nâzıru'l-Hâs'ın günlük gelir giderlerinin sultana arz edilmesi kararlaştırılır.¹⁰⁰⁸

Divanlar nazırı iken Kerimüddin el-Kerim'in vefatıyla Hâs Nazırlığına atanan Taceddin Ebi İshak 723 (1323) yılından vefat ettiği 731 (1331) yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Taceddin Ebi İshak selefi gibi sonradan Müslüman olmuş bir Kıpti'dir. Sultan, onun tavsiyesine uyarak yerine oğlu Musa b. Taceddin Ebi İshak'ı¹⁰⁰⁹ Nâzıru'l-Hâs olarak atar.¹⁰¹⁰ Ancak en-Nâsır Muhammed'in üçüncü döneminde etkili bir devlet adamı olarak hizmet eden Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin Muhammed Fazlullah'ın¹⁰¹¹ 732 yılı Receb ayında (Nisan 1332) yetmiş yaşlarında vefatıyla boşalan yerine kısa bir süre önce Hâs Nâzırlığı görevine atanan Musa b. Taceddin Nâzıru'l-Ceyşliğe atanırken hâs nazırlığına da Abdülvehhab b. Fazlullah en-Neşv¹⁰¹² getirilir.¹⁰¹³

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemine damgasını vuran Kıpti kökenli sonradan Müslüman olmuş hâs nâzırlarından birisi de Neşv'dir. Neşv, babasıyla beraber Emir Bektemür el-Hâcib'in hizmetinden bulunmuş daha sonra Emir-i Ahur Aydoğmuş b. Abdullah en-Nâsiri'nin¹⁰¹⁴ yaklaşık altı aylık hizmetinde kalmıştır. Emir Aydoğmuş'un hizmetinde iken kâtipleri huzuruna çağıran Sultan, uzun boylu

¹⁰⁰⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 311; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 224; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 354; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 141.

¹⁰⁰⁶ Nüveyri 2 Şevval 729 (30 Temmuz 1329)'da görevi bıraktığını söylerken, İbn Devâdâri 728 (1327-1328) yılında Safedî ise vefat yılı olan 730 (1329) yılına kadar görevinin başında olduğunu bildirir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 215; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 311-3129; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 344; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 432.

¹⁰⁰⁷ Müellif Safedî vezirin kendisine hâs nâzırlığının varlığından haberim olsa idi Kudüs'den çıkmazdım, dediğini nakleder. Ayrıca Safedî söz konusu vezirliğin arka planda kaldığını da gözlemleriyle anlatır. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 660.

¹⁰⁰⁸ Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 392-393; a. mlf, *es-Süluk*, c. II, s. 258.

¹⁰⁰⁹ Şerefüddin Musa b. İshak hakkında bkz. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 374; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. XI, s. 299-302.

¹⁰¹⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 340.

¹⁰¹¹ Nâzıru'l-Ceyş Muhammed b. Fazlullah (ö. 732/1332) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 53-57; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. X, s. 263-265.

¹⁰¹² Abdülvehhab b. Fazlullah en-Neşv (ö. 740/1339) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 200-204; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 429-430; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VII, s. 390-393.

¹⁰¹³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 347.

¹⁰¹⁴ Aydoğmuş b. Abdullah en-Nâsiri (ö. 743/1342)'nin hayatı hakkında bkz. İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 165-168.

tatlı bir yüzü olan Hıristiyan Neşv dikkatini çekmiş, adını sormuş ve bundan böyle kendisinin Neşv’i (haber kaynağı)¹⁰¹⁵ olacağını bildirerek Cîze’ye müstevfi olarak atanmıştır.¹⁰¹⁶ Sultanın isteği ile Emir Bektemür es-Sâkî’nin eliyle Müslüman olup “Abdülvehhab” ismini alan Neşv, Nâzıru’l-Ceyş Fahreddin’in vefatına kadar sultanın oğlu Anuk’un divanında görev yapar. Daha sonra da söz konusu Hâs Nâzırlığına 723 yılının Recep ayında (Nisan 1332) atanırken oğlu da kâtip olarak görevlendirilmiştir. Sultan ile yakın ilişkisi olan Neşv atanmasının ardından aynı yıl sultanın son defa çıktığı üçüncü hac seyahatine de katılmıştır.¹⁰¹⁷

Neşv’in hâs nazırlığı makamına oturmasıyla birlikte en-Nâsır Muhammed döneminde farklı bir döneme girildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Sultanın özel işlerini takip etmesinden dolayı sultan ile çok yakın ilişki içine giren Neşv, devlet işlerinde öyle bir konuma gelmiştir ki; “saygıda ve üstünlükte kendisine rakip kimse kalmadı” diyen Şücâî, emirlerle inatlaşmaya hatta sözü onlardan daha çok geçmeye başladığını ifade eder.¹⁰¹⁸ Dolayısıyla sultanın güvenini ve desteğini kısa sürede şahsi hırslarına alet eden Neşv, bir korku imparatorluğunu kurduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Safedî, sultanın aşırı giderlerini karşılamak için hâs nazırından taleplerinin çoğaldığını ifade eder. Sultanın hız kesmeyen imar faaliyetleri, inam ve ihsanları, memlûk satın alımları, kızlarını evlendirmesi için yaptığı masraflar ve bu masrafların karşılanması için de Neşv’in kâtiplerine Emirler vererek sayısız insanın malını müsadere ettiğini anlatır.¹⁰¹⁹

Bu çerçevede sultanı ümeraya karşı kışkırtan ve onların mallarını müsadere ettiren Neşv, 733 Safer’de (Ekim 1332) başlayan uygulamalarını¹⁰²⁰ 733 (1332), 735 (1335) ve 736 (1336) yıllarında ara vermeden devam ederek emirler ya da halk fark etmeksizin isnad edilen suçlar çerçevesinde mallarını müsadere etmiştir.¹⁰²¹ Söz konusu hadiseler geniş yer kaplayacağı için burada detaylandırmadık. Şu kadarını

¹⁰¹⁵ Sultan en-Neşv’e adını sorup O da, “en-Neşv” cevabını verince duruşuyla, konuşmasıyla sultanın hoşunu gitmiş ve O’na “Bundan böyle benim neşvimsin” yani “haber kaynağımsın” demiştir. Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. III, s. 201; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 429. “Neşv” kelimesinin anlamı için bkz. Mevlüt Sarı, *el-Mevarid*, s. 1519-1520.

¹⁰¹⁶ Şücâî, *Târihu’l-Meliki’n-Nâsır*, s. 60; Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. I, s. 201.

¹⁰¹⁷ Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. III, s. 201; İbn Tağrıberdi, *el-Menhel*, c. VII, s. 391.

¹⁰¹⁸ Şücâî, *Târihu’l-Meliki’n-Nâsır*, s. 61.

¹⁰¹⁹ Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. III, s. 202.

¹⁰²⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 358.

¹⁰²¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 361, 393; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 143.

söylemeliyiz ki, bu hadiseler sultanın üçüncü dönem iktidarına damgasını vuran mutlak güç ve otokrat kişiliğini Neşv'in istismar ederek haksız yere mal topladığı, adeta zulmettiğini anlatan uzun hikâyelerdir. Makrizi, Neşv'in zulmünün herkesi kapsadığını, Mısır'ın her tarafına yayıldığını ifade eder.¹⁰²² Sultan adına tahsis edilen gelirlerin toplanmasında haksız uygulamaları giderek çekilmez bir hal alır. Ayrıca Neşv yaptığı bu girişimlere kâtiplerini ve yakınlarını da ortak etmiştir.¹⁰²³ Öyle ki, zengin fakir ayrımı olmaksızın Neşv ve yakınları herkese zulmediyor, mallarını müsadere etmek için uğraştıkları kaynaklara yansır. 735 (1335) yılında Dâru'l-Adl'de Neşv aleyhinde söz konusu şikâyetler sultana iletilir. Müşteki emirlerin yaptıklarını bildiği gerekçesiyle sultan bu şikâyetleri ciddiye almaz. Takdim edilen mektubu da kimin yazdığını bildiğini iddia edip Neşv'e verir. Neşv mektubun Kavsun'a ait olup sultanı kendi aleyhine kışkırtmak olduğunu ileri sürerek duruşmayı sabote eder.¹⁰²⁴ Bu ve bunun benzeri hadiseler Neşv'in ümeraya karşı güç kazanmasına ve zamanla hız kesmeden de uygulamalarıyla baskısını artırmaya devam etmiştir. Öyle ki, 737 (1337)'de tayin edilen Nâzıru'd-Devle'ye Nâzıru'l-Hâs ile istişare etmeden karar vermemesi emredilir¹⁰²⁵ ve böylece konumunu daha da güçlendirir.

Neşv'in atanması ve yaşanan hadiselerin analizi ile alakalı modern araştırmacılardan Hayat Nasır el-Hacci, en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminin siyasi durumu hakkında bir resim verdiğini ileri sürer. Neşv'in sultanın şüpheli ve hırslı birisi olarak kişisel zafiyetlerini bildiğini ve bu durumu kendi çıkarlarına alet ettiğini iddia eder. Neşv'in suiistimalini de şöyle açıklar. Birincis en-Nâsır Muhammed'in Neşv'i savunması yani ona sahip çıkması¹⁰²⁶ hatta emirlerin sultana ait mallarını çaldıklarına dair isnad ettiği suçlarla ümera ile sultanı karşı karşıya getirmeyi başarmasıdır.¹⁰²⁷ İkincisi, Neşv'den çok çeken¹⁰²⁸ Kahire halkının

¹⁰²² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 361.

¹⁰²³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 358, 384, 400, 409; İbn Tağriberdi,

¹⁰²⁴ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s.

¹⁰²⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 411.

¹⁰²⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 413; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 88; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 144-145.

¹⁰²⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 400, 409-410, 411, 412-414, 419-420, 473-474.

¹⁰²⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 400, 469, 476; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 88.

737 yılı Ramazan ayında (Nisan 1337) onu öldürmeye kalkışmalarıdır.¹⁰²⁹ Neşv'den bıkkınlık o denli dayanılmaz bir hale gelmiştir ki, iş artık Allah'a kalmış, herkes camilerde dua ederek Allah'tan yardım istemiştir.¹⁰³⁰ Hatta Kabe'de hacılar Neşv'den kurtulmak için Allah'a yalvarıp dua ettikleri kaynaklarda yer alır.¹⁰³¹ Üçüncü olarak, Neşv sultanı emirlere karşı kışkırtmaya devam etmekte, emirlerin mallarını müsadereye hız tanımamaktadır.¹⁰³² Sultana açıkça şikâyetlerini bildiremeyen emirler, Sultan ile Neşv'in arasını açmak için saltanatın düşeceğine dair tehdit içeren Neşv ve yakınları aleyhindeki mektubu bir güvercinin kanadında sultana ulaştırırlar.¹⁰³³ Ancak tüm bu çabalara rağmen girişimler sonuçsuz kalır. En sonunda sultana meseleyi anlatmaya karar verirler. Bu çerçevede sultana yakınlığı ile bilinen hâseki emirlerinden Yelboğa el-Yahyâvî¹⁰³⁴ hasta yatağında kendisini ziyarete gelen sultana; “Ya Hond, Neşv'e söyle insanlara ve emirlere zulmetmesin” deyince sultan, Neşv'in kendisi için çalıştığını hatırlatması üzerine de, yemin ederek Yelboğa'nın faydasından çok zararının dokunduğunu ileri sürer.¹⁰³⁵ Makrizi buna ilaveten, eğer Neşv uzaklaştırılmaz ise bu durumun saltanatını da tehlikeye sokacağına, dair, Yelboğa'nın ikaz ettiğini nakleder. Emirler Beştak ile Kavsun da sultanı Neşv'e karşı iyice kışkırtırlar.¹⁰³⁶ Hac dönüşünde Emir Beştak, Mekke ve Medinede hacıların Allah ve Rasülüne Neşv'den şikâyetle bulduklarını, bunun ise Allah Rasülünün hasmı anlamına geldiğini sultana hatırlatır.¹⁰³⁷ Suriye bölge nâibi Tengiz'in de söz konusu şikâyetleri destekleyici mektubu ulaşınca sultan ikazlara kulak vermek zorunda kalır.¹⁰³⁸ Böylece emirler sonunda sultanı ikna etmeyi

¹⁰²⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 422.

¹⁰³⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 144-145.

¹⁰³¹ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 61.

¹⁰³² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 348, 358, 361, 370, 384-385, 393, 400, 408-409; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 144-145.

¹⁰³³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 399-400.

¹⁰³⁴ Yelboğa el-Yahyâvî (ö. 748/1347)'nin hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 584-592; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 436-437.

¹⁰³⁵ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 60.

¹⁰³⁶ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 202; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 477; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 102.

¹⁰³⁷ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 61.

¹⁰³⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 476.

başarmış ve sultanın emriyle Neşv tutuklanmıştır.¹⁰³⁹ Sultanın ilk uygulaması Neşv'in aylarca türlü işkencelere maruz bıraktığı Musa b. Taceddin Ebi İshak ile kardeşini serbest bırakmasıdır. Daha önce bir işkence seansı sırasında Neşv kendisini öldü zannederek terk etmiş idi.¹⁰⁴⁰ Bu arada Nil nehrinin sularının yükselmesini de söz konusu tutuklamalara ve serbest bırakılmalarla ilişkilendirilerek yorumlar yapıldığı kaynaklarda yer almıştır.¹⁰⁴¹

Neşv'den bıkkınlık derecesinde usanan emirler, tacirler ve Mısırlılar tutuklanma kararını duyunca sevince boğulurlar Kahire sokaklarında; “Alış verişi rahatça yapınız ve Neşv'den kurtulduğunuz için de Allah'a şükrediniz”, diyerek münadiler sokaklarda dolaşırlar. Bu arada kalede kendini öldüren Neşv'in kardeşi Hıristiyan mezarlığına defnedilir.¹⁰⁴² 740 yılı Safer ayında (Ağustos 1339) tutuklanan Neşv ve emrindeki görevli yakınları yapılan muhakemeler sonucu işkence altında can verirler.¹⁰⁴³ Yedi yıl yedi ay hâs nâzırlığı görevini deruhte eden Neşv 2 Rebilülahir 740 (7 Ekim 1339) Perşembe günü ağır işkenceler altında yaşamını yitirmiş ve sünnetsiz olduğu anlaşılınca da Yahudi mezarlığına gömülmüştür. Önce kardeşi daha sonra da annesi ve damadı öldürülen Neşv de aynı akıbete düşer olmuştur.¹⁰⁴⁴ Neşv ve yakınlarının tasallutundan kurtulan halk süslenmiş Kahire sokaklarında yedi gün boyunca kutlamalar düzenleyerek gösterilerek yaparak sevinçlerini paylaşırlar.¹⁰⁴⁵ Safedi, Neşv ve yakınlarının idam edilmesi sonrası üç yüz bin dinar para tahsil edildiğini nakleder.¹⁰⁴⁶ Neşv ve yakınlarına ait sandukalar dolusu altınlar, inciler, değerli taşlar, eşyalar hazineye devredilir.¹⁰⁴⁷

Sonuç olarak Sultan saltanatının ve devletin güvenliği açısından Neşv'in tutuklanıp idam edilmesine razı olmuştur. Ancak şunu ifade edelim ki, emirler oligarşisine karşı yaptırdığı revk çalışmalarını ihdas ettiği hâs nâzırlığının kontrolüne

¹⁰³⁹ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 61; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 477; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 101.

¹⁰⁴⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 479; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 104.

¹⁰⁴¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 480; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 104.

¹⁰⁴² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 480; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s.104-105, 109-110.

¹⁰⁴³ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 61-62; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 202-203; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 478-479; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 103-105.

¹⁰⁴⁴ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 110.

¹⁰⁴⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 482.

¹⁰⁴⁶ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 202.

¹⁰⁴⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 481-482; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 110.

bırakarak emirlerin aşırı zenginleşmesine engel olurken diğer taraftan da Hâs Nazırlığının sahip olduğu geniş yetkileri suiistimal eden Kerimüddin el-Kebir ve Neşv haksız uygulamalara imza atarak döneme damga vurmuşlardır.

1.3.5.2.2. Suriye Bölge Nâibliği'nin İhdas Edilmesi

en-Nâsır Muhammed'in kendine özgü yeni bir anlayışla ihdas ettiği kurumlardan birisi de Suriye bölge nâibliğidir. Ömeri'nin gölge sultan olarak tarif ettiği Saltanat Nâibliğini kaldıran sultan siyasi meselelerde tek başına söz sahibi olmuştur. Görev ve sorumluluk alanı itibariyle başkent Kahire ve Mısır'ın siyasi meselelerinden sorumlu olarak saltanat nâibliğinin kaldırılarak bunun yerine hiçbir kurum inşa edilmemiştir. Diğer taraftan saltanat nâibliğinin deruhte ettiği görevlere benzer idari bir yapı Suriye bölgesini kapsayan Suriye bölge nâibliğinin ihdas edilmesidir. Sultan Mısır'ın işlerinden kendisi sorumlu olurken Suriye bölgesinin sorumluluğunu da Suriye bölge nâibine emanet etmiştir.

Sultanın üçüncü dönem saltanatı boyunca Suriye nâibliğini deruhte eden Emir Seyfeddin Tengiz en-Nâsır¹⁰⁴⁸ Memlûk Türk devletini sultan ile birlikte yöneten sultanın memlûk oligarşisinden birisidir. Tengiz'in şahsı ile birlikte anılan bu idari yapı ilk defa uygulanmış ve sultanın idari meselelerle ilgili yükünü de oldukça hafifletmiştir. Dolayısıyla kurumu anlatırken Tengiz'in hayatına da değinerek çalışma dönemimizin önemli siyasi bir yapısı hakkında bilgi verelim.

Kıpçak Türkü olan Tengiz, küçük yaşta geldiği Kahire'de sırayla el-Eşref Halil, Hüsameddin Lâçîn ve en-Nâsır Muhammed'in memlûkü olmuştur. en-Nâsır Muhammed'in ikinci döneminde (698-708/1299-1309) hâsekîsi olarak Vâdi el-Hazindâr ve Şakhap savaşlarına katılmış ve onlar emiri rütbesinde hizmetinde bulunmuştur. Tengiz, Kerek'e giderken maiyetinde yer almış ve Suriye nâibleriyle Sultan adına görüşmelerde bulunmuştur. Sadakatle bağlı olduğu sultanın hizmetinde önemli görevler icra etmiştir. Ayrıca Kerek'te iken sultanın kendisine; "Saltanatıma döndüğüm zaman seni Dımaşk nâibi yapacağım" diyerek de söz verdiği nakledilir.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁸ Tengiz (ö. 741/1340)'in hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 116-138; a. mlf. , *Tühfetü zevi'l-Elbâb*, c. II, s. 229-243; İbn Tağriberdi, *Menhel*, c. IV, s. 156-168; Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât*, cI, s. 251-258; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 520; Fatma Akkuş Yiğit, "Emir ve Devlet: Dımaşk Nâibi Emir Tengiz'in Hayatı", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2014/14; s. 127-144.

¹⁰⁴⁹ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 117-118; a. mlf. , *Tühfetü zevi'l-elbâb*, c. II, s. 231; İbn Tağriberdi, *Menhel*, c. IV, s. 156-157; Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. I, s. 251; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 520.

Sultan üçüncü kez tahta oturduğunda yeni rütbeler tevcih ettiği memlûkleri arasında Tengiz de vardır. 25 Şevval 709 (28 Mart 1310) Cumartesi günü düzenlenen merasimle sultanın Tablhane Emirleri arasına katılmıştır.¹⁰⁵⁰ Bu arada da sultanın emri ile Argun'dan *Ahkâm*¹⁰⁵¹ dersleri yani devlet idaresiyle alakalı eğitim alan Tengiz,¹⁰⁵² Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in yerine 712 yılı Rabiulahir ayı başlarında (Ağustos 1312) Dımaşk nâibi olarak atanmıştır.¹⁰⁵³ Atandığına dair taklîd¹⁰⁵⁴ ile ayın 25'i (30 Ağustos 1312) Çarşamba günü Dımaşk'a giren Tengiz beraberinde gelen emirler Seyfeddin Aruktay ile Hüsameddin Toruntay el-Beşmekdâr ile istişare ederek karar vermesi asla müstebit davranmaması emredilmiştir.¹⁰⁵⁵

İbn Tağriberdi'nin ifadesi ile bir adımda Dımaşk nâibi olan Tengiz¹⁰⁵⁶ sultanın kendi memlûklerini istihdam ederek otoritesini tesis etme çabasının bir parçası olarak atandığı Dımaşk nâibliği görevi çok geçmeden Suriye bölgesini kapsayan Şam¹⁰⁵⁷ nâibliğine dönüşür. Halep, Hama, Humus, Trablus ve Safed nâibliklerine gönderilen mektuplarda nâiblerin doğrudan Sultan ile mektuplaşması yasaklanıp Şam nâibi Tengiz ile yazışmaları emredilir. Dolayısıyla Şam nâibi uygun görürse mesele sultana bildirilecektir.¹⁰⁵⁸ Olağanüstü bir yetki ile donatılan Tengiz'in

¹⁰⁵⁰ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 210; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 118; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 77; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 521.

¹⁰⁵¹ Klasik İslâm hukuk literatüründe “devlet idaresiyle ilgili hükümler” mânasında kullanılan bir terim. Ali Şafak, “el-Ahkâmü's-sultâniyye”, *DİA*, c. I, Ankara 1988, s. 554-555.

¹⁰⁵² Argun, Tengiz ile beraber Halep nâibi olarak atanan Sevdî'ye de söz konusu dersleri bir yıl boyunca tedarik etmişlerdir. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 118; Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. I, s. 251; İbn Tağriberdi, *Menhel*, c. IV, s. 158. Kütübi *Ahkâm* dersinin yanında *niyabet* derslerini de aldığını ve bunun her yıl sürdüğünü aktarır. Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. I, s. 251.

¹⁰⁵³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 150-151; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 118; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 30.

¹⁰⁵⁴ Tengizi'nin Suriye bölge nâibliğine atandığına dair münşi Şehabeddin Mahmud el-Halebi'nin kaleme aldığı taklîd için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XII, s. 16-24; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 258-261.

¹⁰⁵⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 151; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 118; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 118; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 520.

¹⁰⁵⁶ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 30; Akkuş, “Tengiz”, s. 130.

¹⁰⁵⁷ Memlûk kaynaklarında geçen *Bilâdü's-Şam* ile kastedilen Suriye coğrafyasıdır ki, günümüzde birbirinden bağımsız devletlerin (Filistin-İsrail-Ürdün-Lübnan-Suriye) kurulduğu bu coğrafya Kalkaşendî'nin ifadesiyle, Filistin, Ürdün, Dımaşk, Humus ve Kinnesrin adlı beş bölgeden oluşmaktadır. *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 88-90. Günümüz Suriye, İsrail, Filistin, Ürdün ve Lübnan toprakları tarihteki Suriye coğrafyasının karşılığıdır. Günümüzde kullanılan Şam ile kastedilen ise Dımaşk'dır.

¹⁰⁵⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 137; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 32; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 521. Tengiz sadece sadece Hama nâibi ile yazışmasında çok ince bir üslup kullanır. Ebü'l-Fidâ'nın saygın kişiliğine hürmeten sultanın emri ile yazışırken tevazu işareti olarak yeri öper anlamında *yükabbilü'l-erza* ibaresini kullanmıştır. Safedî, *A'yânü'l-asr*, c. I, s. 504.

bu konumuna itiraz gecikmez. Safed nâibi Seyfeddin Balaban Turna¹⁰⁵⁹ karşı çıkınca azledilerek Şam'da Tengiz tarafından tutuklanır ve yaklaşık on yıl hapiste kaldıktan sonra da Tengiz'in hizmetinde ölünceye kadar görev yapar.¹⁰⁶⁰ Safed nâibi olarak da Balaban el-Bedri¹⁰⁶¹ atanır.¹⁰⁶² Daha sonra Tengiz'in sorumluluğu altına verilen nâibliklerden birisi de Gazze nâibliğidir. en-Nâsır Muhammed üçüncü kez gittiği hac dönüşü 733 (1333) yılında Suriye nâibi Tengiz ile yazışarak Gazze nâibinin Sultan ile yazışmayıp Tengiz ile yazışmasını emreder.¹⁰⁶³ Dönemin çağdaşı Şücâî, yazışmaların nasıl yapıldığına dair bilgiler verir. Söz konusu Suriye nâiblerinden birisinin mektubu geldiğinde Tengiz'e arz edilerek okunur. Okuduktan sonra içerikle alakalı tavsiye ve görüşlerini ekleyerek yeni bir mektup yazıldıktan sonra mühürlenir ve sultana gönderilir. Yine Sultan tarafından nâibler hakkında bir mektup geldiği zaman Tengiz açıp okuduktan sonra onaylayarak gönderir.¹⁰⁶⁴ en-Nâsır Muhammed, Tengiz'e o denli geniş yetkiler vermiştir ki, 737 (1338) yılında anlaşmayı bozdukları gerekçesi ile Çukurova Ermenileri üzerine sefer düzenlenir. Mısır ve Suriye ordularının Çukurova bölgesine gelmesi üzerine anlaşmak için deniz yolu ile Dimyat'a gelen Ermeni kralının elçileri Tengiz ile görüşmeden gelmelerine kızan Sultan elçiyi huzuruna kabul etmemiş bunun üzerine heyet geri dönüp hediyeler takdim ettikleri Tengiz ile görüşme gerçekleştirirler.¹⁰⁶⁵ Tengiz bu gelişme üzerine bölgedeki askerlere mektup yazarak elçilik heyetinin yanında olduğunu sultanın istediği kaleleri Ermeniler'in teslim etmeye hazır olduklarını dolayısıyla sultanın emri gelinceye kadar beklemelerini söyler.¹⁰⁶⁶

Emir Tengiz bu hızlı yükselişinin ardından sultanın tüm desteğini alarak siyasi ve idari icraatlarda bulunmuştur. Gerçekleştirdiği ilk askeri harekât 715 (1315) yılında Malatya'nın fethi ile sonuçlanan Sis seferidir. İlhanlı emiri Çoban'a iktâ' olarak tahsis edilen Malatya şehir naibinin halka zulüm yapması üzerine en-Nâsır

¹⁰⁵⁹ Emir Seyfeddin Balaban Turna (ö. 734/1333) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 44-45; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 494; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 421-422.

¹⁰⁶⁰ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 44-45.

¹⁰⁶¹ Balaban el-Bedri (ö. 727/1327) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 47.

¹⁰⁶² İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 138; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 137; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 32.

¹⁰⁶³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 358.

¹⁰⁶⁴ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 72-73.

¹⁰⁶⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 428; Kanat, "Çukurova", s. 100.

¹⁰⁶⁶ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8.

Muhammed'e mektup yazıp tebaası olmak isterler.¹⁰⁶⁷ 714 yılı Zilkade ayının ilk günü (6 Şubat 1315) Kahire'den çıkan ordunun Şam'a gelmesiyle ordunun emir komutasını devralan Tengiz Muharrem ayının başında (Nisan 1315) maiyetinde Dımaşk kadılarıyla beraber yola çıkar. Yol üzerindeki Safed, Trablus, Humus ve Hama eyalet askerlerinin katılımıyla gerçekleşen seferin sonunda üç gün boyunca kuşatılan Malatya sonunda eman¹⁰⁶⁸ verilerek 23 Muharrem 715 (29 Nisan 1315) Pazar günü teslim alınır.¹⁰⁶⁹ Söz konusu sefer öncesinde Tengiz için düzenlenen törenler sultanları aratmayacak türdendir. Nüveyri, sultanlara vurulan kösler ve asalar eşliğinde sefere iştirak ettiğini ve bu sefere Kâdî'l-Kudât Necmeddin b. Sasrâ ile Şerefüddin b. Fazlullah ile inşa divanından görevli memurlar katılmışlardır.¹⁰⁷⁰ Tengiz, Anadolu'nun güneyine İlhanlı ve Çukurova Ermenileri üzerine yapılan bu başarılı sefer ile bir taraftan kendisini ispatlamış diğer taraftan da idaresi altındaki toprakları görme fırsatını bulmuştur. Suriye bölgesinin kuzey sınırı kabul edilen Halep ve çevresine ikinci ziyareti ise 736 (1336) yılında Caber kalesini tamir için gelecektir.¹⁰⁷¹

Tengiz, idaresi boyunca en-Nâsır Muhammed'in hususi teveccühüne mazhar olduğunu görüyoruz. Yazışmalarda sultanın kullandığı üslub farkı dikkat çeken hususlardan birisidir. Yazışmalarda “*Eazzellâhü ensâra'l-makarri'l-kerîmi'l-âli'l-emîri*”, “*el-Atâbekî ez-Zâhidî*”, “*Muizzü'l-İslâmî ve'l-Muslimîn Seyyidü'l-ümerâ-i fi'l-âlemîn*” unvan ve taltiflerini kullanarak o zamana kadar hiçbir sultanın nâibine veya emirine karşı hitap etmediği şekilde, üst düzey bir hitap ile muhatap almıştır. Yine Sultan tarafından pek çok in'am ve ihsan ile mükâfatlandırılması da kendi şahsına münhâsırdır.¹⁰⁷² Tengiz'in sık sık Kahire'ye giderek ülke meselelerini Sultan ile istişare etmesi söz konusudur. 1321'de yerine Baybars el-Hâcib'i nâib olarak bıraktıktan sonra hacca giden Tengiz sultanın haccını tebrik için gönderdiği değerli hediyeleri aldıktan kısa bir süre sonra 19 Recep 722 (3 Ağustos 1322)'de Kahire'ye

¹⁰⁶⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 143.

¹⁰⁶⁸ Eman kısaca, İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvencesidir. Nebi Bozkurt, “Eman”, *DİA*, c. XI, Ankara 1995, s. 75-77.

¹⁰⁶⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 143; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 168; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 284; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 418-419; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 142.

¹⁰⁷⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 168; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 142.

¹⁰⁷¹ İbn Tağrıberdi, *el-Menhel*, c. IV, s. 158.

¹⁰⁷² Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. I, s. 252; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 120; a. mlf., *Tühfetü zevi'l-elbâb*, c. II, s. 233-234.

gider.¹⁰⁷³ Bundan başka çeşitli vesilelerle 727 (1327), 730 (1329), 732 (1331), 733 (1332), 735 (1334), 737 (1336), 738 (1337) ve 739 (1338) yıllarında Kahire'ye gelerek Sultan en-Nâsır Muhammed'i ziyaret etmiştir.¹⁰⁷⁴ Dönemin çağdaşı Safedî, Tengiz'in yirmi sekiz yıllık idaresini şöyle özetler; “İnsanlar onun döneminde (712-739/1312-1340) canları, malları, çocukları, ırz ve namusları güvende yaşadılar. Herkes işinin başında idi. Ne Mısır'dan ne de Suriye'den hiçbir görevli bir şey istemeye cesaret edemedi”.¹⁰⁷⁵

Tengiz'in dikkat çeken uygulamalarına gelince gerektiğinde sözünü dinlemeyen bölge nâiblerini sultana şikâyet ettiği görülür. Üçüncü hac ziyaretinden dönen sultanı tebrik etmek için gönderdiği mektubunda Trablus nâibi Taynal¹⁰⁷⁶ hakkında şikâyetçi olunca söz konusu Emir Gazze'ye nâib olarak atanırken boşalan Trablus nâibliğine de Emir Şehâbeddin Karatay¹⁰⁷⁷ getirilir.¹⁰⁷⁸ Yine bir başka şikâyet ise 736 (1336) yılında Safed nâibi Aytemüş'ün¹⁰⁷⁹ sultana şikâyet edilışıdır. Yûsûfî'nin detaylı olarak ele aldığı mesele şöyledir. Nâib Aytemüş, halka zulmedip insanlara eziyet eden Müşiddü'd-Dîvân¹⁰⁸⁰ görevlisi Tengiz'e yakın bir adam olduğu gerekçesiyle Tengiz'e haber vermeden görevinden azleder. Azledilen memur durumu Tengiz'e haber vermesi üzerine de Tengiz görevine iade edilmesine dair bir mektup yazar. Ancak nâib gerekeni yapmayınca sultana şikâyet edilir.¹⁰⁸¹ Aytemüş'ün içki içtiğine dair de şikâyetler gelir.¹⁰⁸² Ancak çok geçmeden Aytemüş'ün vefatıyla

¹⁰⁷³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 237.

¹⁰⁷⁴ Safedî, *Tühfetü zevi'l-elbâb*, c. II, s. 233-235; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 380, 392; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 237, 317, 359, 417, 436, 460-462; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 523-524; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 80, 97, 99, 149; Hayat Nasır, *The Internal*, 150; Akkuş, “Tengiz”, s. 133-135.

¹⁰⁷⁵ Safedî, *A'yânü'l-asr*, c. II, s. 121.

¹⁰⁷⁶ Trablus, Gazze ve Safed nâibliği yapan Emir Seyfeddin Taynal (ö. 743/1342) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 230-233.

¹⁰⁷⁷ Trablus nâibi Şehâbeddin Karatay (ö. 734/1333) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 101-102; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 51-52.

¹⁰⁷⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 357-358; Akkuş, “Tengiz”, s. 133.

¹⁰⁷⁹ Emir Aytemüş (ö. 736/1335) hakkında bkz. Yusufi, *Nüzhe*, s. 329-334; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 138.

¹⁰⁸⁰ Vergi tahsili vb. konularda vezire yardımcı olan şâddü'd-devâvîn başında görevli memur. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 21-23, c. V, s. 456, 459, 461-462; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 342-344, 359-360; Yiğit, *Memlûkler*, s. 192.

¹⁰⁸¹ Yusufi, *Nüzhe*, s. 317-319.

¹⁰⁸² Yusufi, *Nüzhe*, s.320-321.

yerine Taştemür es-Sâki¹⁰⁸³ Safed nâibi olarak atanır.¹⁰⁸⁴ Yine 739 (1339) yılında Kahire’de sultan ile görüşen Tengiz, Halep nâibi Yelboğa’nın azledilerek Gazze’ye atanmasında etkili olur.¹⁰⁸⁵

Sultan isteklerini kırmadığı gibi kendisine danıştığı önemli meselelerden birisi de Nâzırü’l-Hâs Neşv’in durumudur. Tengiz’in Neşv hakkındaki olumsuz raporu göndermesi sonrasında ancak tutuklanabilmiştir.¹⁰⁸⁶ Bilindiği üzere Neşv emirlere ve halka zulmetmiş sultana olan yakınlığından ve sultanın kendisini koruması sebebiyle de kimse kendisini sultana şikâyet etmeye cesaret edememiştir. En sonunda yapılan şikâyetler Tengiz’in olumsuz raporu ile birleşince hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır. Sultan ile Tengiz’in arasındaki diyalogu özetlemek gerekirse, Sultan birçok önemli meselede kendisine danışmadan hareket etmediği görülür.¹⁰⁸⁷

Sultan ile Tengiz arasında ailevi olarak yakın ilişkiler söz konusudur. en-Nâsır Muhammed’in çok sevdiği ve veliahdı olarak gördüğü oğlu Anûk,¹⁰⁸⁸ Tengiz’in sultana hediye olarak gönderdiği Türk asıllı eşi Hond Tugay’dan 15 Cemaziyelahir (12 Temmuz 1321) Pazar günü dünyaya gelmiştir.¹⁰⁸⁹ Tengiz, Hond Tugay’ı Dımaşk’ta doksan bin dirheme cariye olarak satın almış ve sultana hediye olarak göndermiştir.¹⁰⁹⁰ Yine sultan, Tengiz’in kızı Kutluk Temür ile de kendisi evlenerek akrabalık tesis etmiş hatta saltanatının sonlarına doğru kızlarını Tengiz’in oğulları ile evlenmeleri için nikâhlarını kıydırmıştır. Sultan 737 (1337) yılında oğullarıyla beraber Tengiz’i Kahire’ye çağırır. Makrizi’ye göre oğlu Ebu Bekir’in emirlerden Dokuz Temür es-Sâki’nin¹⁰⁹¹ kızı ile yapacağı nikâh merasimine davet

¹⁰⁸³ Emir Taştemür es-Sâki (ö. 743-1342) hakkında bkz. İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 392-394.

¹⁰⁸⁴ Yusufi, *Nüzhe*, s. 321; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 402-403, 406-407.

¹⁰⁸⁵ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 98.

¹⁰⁸⁶ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 101-103.

¹⁰⁸⁷ Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. II, s. 119; Kütübi, *Fevâtü’l-vefeyât*, c. I, s. 252; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 521; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IV, s. 167.

¹⁰⁸⁸ Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. I, s. 630-634; İbn Devâdârî, *Kenzü’d-Dürer*, c. IX, s. 360; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 343; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 78.

¹⁰⁸⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 231-232. Safedî, cariye olarak geldiğini ifade ettiği gibi Tugay’ın emirlerden Seyfeddin Akboğa Abdülvahid’in kızı olduğuna dair rivayeti de aktarır. Ayrıca sultanın eşi Hond Tugay hakkında bkz. Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. II, s. 599-601.

¹⁰⁹⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 231-232

¹⁰⁹¹ Emir Dokuz Temür (ö. 746/1345) hakkında bkz. Safedî, *A’yânü’l-Asr*, c. II, s. 610; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 420-422.

etmiştir.¹⁰⁹² Şücâî ise sultanın eşi olan Tengiz'in kızının doğumu yaklaşması üzerine böyle bir daveti yapmıştır.¹⁰⁹³ Sultanın Tengiz'i ilginç bir karşılaşması söz konusudur. Kahire'ye yaklaşan Tengiz, Emir Kavsun tarafından Salihyye'de karşılaşılır ve burada zengin bir ziyafet sofrası kurulur. Siryakus yakınlarında Tengiz'in yaklaşmakta olduğu haberi gelince sultanın oğulları Tengiz'i karşılamak için ayrılırlar. Sultan ise haberi getiren hâcibine Kavsun'a söylemesini emrederek, Tengiz'in huzuruna yaklaştığında emretmeden atından inmemesini söyler. Daha sonra da Sultan yolun kenarında kendisi için kurulan saltanat çadırında müafirini bekler. Tengiz, atının üzerinde iken önce oğulları tarafından karşılanıp sultanın huzuruna vardığında Kavsun dâhil emirler ve memlûkler atlarından inerler. Sadece Tengiz atının üzerinde kalmıştır. Sultan inmesine müsaade edince yerinden kalkmış, atından inen Tengiz de sultanın hemen eteklerini öperek selamlamıştır.¹⁰⁹⁴ Sultan en-Nâsır Muhammed nâibine karşı bu davranışı ile onu taltif etmiş adeta diğer ümeranın yanında Tengiz'i üstün tutmuştur. Bunun yanında Şücâî'nin verdiği habere göre sultanın bu ziyareti sırasında sultanın kızı dünyaya gelir.¹⁰⁹⁵ Tengiz'in Kahire'ye tekrar gelişi diğer torunu sultanın oğlu Salih'in doğumu anındadır. Doğum sonrası kutlamalar yapılmıştır. Tengiz, kızı için yedi bin dinar değerinde hediyeler getirirken Sultan doğuma özel doğudan getirilen çadırda pembe atlas ipeğinden inci ve mücevherlerle bezenmiş bir kumaş kullandırmış. Kadınların gecelediği bu çadırın masrafı yarım milyon dinardır. Makrîzî'nin ifadesiyle “*ed-Devletü't-Türkiyye* (Memlûk Devleti)'de böylesi hiç duyulmamıştır”.¹⁰⁹⁶

Suriye bölge nâibi Tengiz'e Çukurova bölgesinde bir liman kenti olan Ayas'ın ikinci kez fethi (737/1338) sonrası fethedilen kalelerden Küvâre, Serfendikâr ve Nüceyme kaleleri ikta' olarak tahsis edilerek gelirlerine ilave edilmiştir.¹⁰⁹⁷ Yine Sultan 739 (1339-1340) yılında Tengiz ile yazışmalarda “*Eazzellâhü ensâra'l-makarri'l-kerîmi'l-âli'l-emîri*” ibaresinin yer almasını, elkâbının da “*el-Atabekî ez-Zâhidî el-Âbidî*”, “*Muizzi'l-İslâmi ve'l-Müslimîn*”, “*Seyyidi'l-Ümerâi fi'l-Âlemîn*”

¹⁰⁹² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 417.

¹⁰⁹³ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, 42.

¹⁰⁹⁴ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 42-43; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 417.

¹⁰⁹⁵ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 44-45.

¹⁰⁹⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 432-433.

¹⁰⁹⁷ Yûsufî, *Nüzhe*, s. 415; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 430; Faruk Sümer, “Çukurova”, s. 16-17;

olarak kullanılmasını emrederek daha önce hiç bir nâibe kullanılmayan övücü ifadeler söz konusudur.¹⁰⁹⁸

Ancak bu saadet günleri, görkemli yıllar bir anda tersine döner. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemi boyunca yirmi sekiz yıl Suriye bölge nâibliği yapan Tengiz, "potansiyel sultan adaylarının tasfiyesi" adı altında artık ortadan kaldırılması gereken bir emir durumuna düşecektir.¹⁰⁹⁹ Bu duruma nasıl geldiğine dair kaynaklarda epey malumat vardır.

İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd'in ölümü sonrası Anadolu'da baş gösteren iktidar mücadelesinde Tengiz ile Halep nâibi Altunboğa arasında gizli bir rekabet Elbistan nâibliği üzerinde kendini gösterir. Çukurova bölgesi Türkmen liderlerinden Karaca b. Dulkadir¹¹⁰⁰ ile Halil et-Tarafî¹¹⁰¹ arasındaki Elbistan nâibliği çekişmesi söz konusudur. İlk önce Halil et-Tarafî Elbistan nâibliği menşurunu Halep nâibi Altunboğa'nın desteği ile elde etmiş olsa da daha sonra Tengiz ile iyi ilişkiler içinde olan Karaca b. Dulkadir Elbistan nâibliğini elde eder.¹¹⁰² Yine Karaca b. Dulkadir ile Eretna Beyi¹¹⁰³ arasında Anadolu'da vuku bulan çekişmede¹¹⁰⁴ Tengiz'in desteğini alan Karaca Bey¹¹⁰⁵ Eretna Bey'ine karşı mücadelesinde başarılı olmuş ancak sultanın araya girmesiyle karşılıklı barış yapılmıştır. Halil et-Tarafî'nin küçük bir Türkmen grubu olduğu gerekçesiyle Karaca Bey'e verilen bölge nâibliği menşûru¹¹⁰⁶ bu kez daha güçlü ve daha büyük olan Eretna Beyliği olmasına karşılık yine Karaca Bey'in desteklenmesinin temelinde Eretna Bey'in arkasında Halep nâibi Altunboğa'nın olmasıdır. Yani aslında Eretna Bay değil Altunboğa dışlanmaktadır. Ancak Karaca Bey'in Eretna topraklarına saldırması ve Eretna Bey'i ile sultana karşı

¹⁰⁹⁸ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 120; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 99.

¹⁰⁹⁹ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 71.

¹¹⁰⁰ Dulkadiroğlu Beyliğinin kurucusu Karaca Bey (ö. 754/1353) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 83-87; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 41.

¹¹⁰¹ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 415.

¹¹⁰² Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 430-431.

¹¹⁰³ Eretna Beyliğinin kurucusu Alâeddin Eretna Bey (ö. 753/1353) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 448-449; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 294.

¹¹⁰⁴ Makrizi'nin verdiği bilgiye göre yapılan çatışmalarda beş yüz kişi ölmüş Karaca Bey, Eretna toprağını yağma ve talan etmiştir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 469.

¹¹⁰⁵ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 83; Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22.

¹¹⁰⁶ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22.

Karaca Bey-Tengiz ittifakı söz konusu olmaya başlaması¹¹⁰⁷ sultanı kuşkulandırmıştır. en-Nâsır Muhammed çok geçmeden 739 yılında (1339-1340) Tengiz'in telkini ile Altunboğa'yı görevinden azledip yerine Turgay'ı atamıştır.¹¹⁰⁸ Sultan'ın bu tavırlarının yanında Karaca Bey ile Tengiz'in iş birliği yaparak kendisine karşı bir tutum içinde olabileceğini de düşünmek uzak ihtimal değildir.¹¹⁰⁹ İbn Tağriberdi, Sultan ile Tengiz arasında gelişen olumsuz durumu şöyle açıklar. Tengiz sultandan Caber kalesine sefer düzenlemek için izin istemiş ancak Sultan masraflı olacağı gerekçesiyle izin vermeyince Tengiz: "Vallahi efendimiz yanındaki çocukları dinleyerek aklını değiştirdi. Vallahi beni dinlemiş olsa idi ona oğullarından birini tahta oturmasını, benim de onun işlerini yürütürken kendisinin dinlenmesini tavsiye ederdim" demiş ve bu sözler sultana iletilmiştir. Sultan bu sözleri duyunca Tengiz hakkındaki fikri değişmeye başlamış ve bazı girişimlerde bulunmuştur. Daha önce her işinde danıştığı Tengiz'i çağırılmadan Sultan ümerayı toplayarak oğlu Ebu Bekr'i veliaht ilan eder.¹¹¹⁰ Bu arada da Eretna Beyi direk sultana yazdığı mektupta Tengiz'in Karaca Bey ile yaptığı işbirliğinden bahsederek aralarına Tengiz'in girmemesini ister. Bu haberler sultanı iyice sinirlendirir. İbn Tağriberdi sözlerine devam ederek, Tengiz bir grup memlûkünü cezalandırıp Kerek ve Şevbek'e hapse attırır Gelişmeler Emir Kavsun iletilir. Sultan söz konusu memlûklerini serbest bırakması için Tengiz'e mektup yazmış olsa da Tengiz dikkate almamıştır. İkinci hatta üçüncü kez mektup yazılmasına rağmen serbest bırakılmayınca Sultan ile Tengiz arasında ipler kopma noktasına gelir. Tengiz'in isteğini yerine getirmeyince Sultan'ın yanındaki emirlere şöyle dediği nakledilir: "Bu adam hakkında ne diyorsunuz. Kardeşimin katili için (Bethâs'ın kardeşi Taştemür için) şefaathçi olmuş ben de kabul etmişim. Ben ise memlûkü için şefaath ediyorum da kabul etmiyor". Sultan Şevbek nâibine mektup yazarak Tengiz'in hapse attırdığı Çoban'ı serbest bırakır.¹¹¹¹ Bu hadiselerin yanında İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş'tan sonra Anadolu'da hâkimiyet mücadelesi veren oğlu Şeyh Hasan'ın en-Nâsır Muhammed'e

¹¹⁰⁷ Yine Makrizi'nin verdiği bilgide Karaca Bey Darend'e'yi ele geçirmesinde Tengiz yardımcı olmuştur. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 494-495.

¹¹⁰⁸ Şücâi, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 41.

¹¹⁰⁹ Akkuş, "Tengiz", s. 137.

¹¹¹⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 499.

¹¹¹¹ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 122-123.

gönderdiği elçi Tengiz'in isyan edeceğini ileri sürerek Tengiz aleyhine sultanı kışkırtır.¹¹¹²

Bu hadiselerin yanında 740 yılı Zilkade ayında (Mart-Nisan 1340) Dımaşk'ta çıkan iki büyük yangın sonucunda yaşanan gelişmeler Sultan ile Tengiz arasının iyice açılmasına yol açar. Bu yangınlarda Emevî Camisi ile pek çok mekân harap olmuş ve özellikle tüccarlar çok fazla maddî zarara uğramıştır.¹¹¹³ Yapılan tahkikat sonrasında yangınları iki Hıristiyan memurun başlattığı ve bunlara Mîlânî ve Âzer adlı Konstantiniyye'den gelmiş nefit ustalarının yardımcı olduğu ortaya çıkar. Her ikisinin Müslümanlara karşı mücadele etmek için bu işi öğrendikleri anlaşılır. Ancak her ikisi Kıprıs'a kaçmayı başarırlar. Hadiseye karışan diğerleri ise cezalandırılır. Çeşitli işkencelerden sonra on iki Hıristiyan tasmîr cezasına çarptırılarak bedenleri ikiye ayrılarak cezalandırılırlar.¹¹¹⁴ Bu meşum hadiseleri duyan sultan, Bizans'ın bu durumunu bahane ederek Müslümanlara ve Müslüman tacirlere eziyet etmesinden endişe ettiğinden Tengiz'in yaptıklarını hiç tasvip etmez ve müsadere edilen malların kızlarıyla nikâhı kıyılan iki oğlunun da gönderilmesini emreder. Tengiz ise cevap olarak özür dilemiş söz konusu malların yangında harap olan yerlerin onarımı için kullanacağını ileri sürerek mazeret beyan etmiştir.¹¹¹⁵ Ancak Tengiz'in bu ret cevabı düşmanlarına koz vermiş ayrıca hâcibi Karamçi bu olaylarla ilgili sultanın nezdinde Tengiz aleyhine bir intiba uyandırmıştır.¹¹¹⁶

Makrizi, bu hadise sonrasında Tengiz'in av bahanesi ile mallarını Caber kalesine taşımak için hazırlandığında Emir Seyfeddin Tâcâr¹¹¹⁷ Kahire'den gelerek Tengiz'e oğulları ile beraber sultanın yanına gelmesini emreder. Tengiz ise daha sonra sultanın yanına gideceğini söyleyip Tâcâr'ı gönderir.¹¹¹⁸ Tengiz'in uygun olmayan bir şekilde davranmasına içerleyen Tâcâr, sultanın yanında farklı şekilde

¹¹¹² İbn Hacer, *ed-Dürrer*, c. I, s. 519. Uzunçarşılı'nın konuyla ilgili yorumu ise şöyledir: Küçük Şeyh Hasan Şam'ı almak istedi ancak Tengiz'den korktuğu için bir desise ile en-Nâsır Muhammed'i Tengiz aleyhine kışkırtıp onu katlettirdi ise de Şam'ı ele geçiremedi. Zevcesi tarafından düzenlenen bir komplo ile öldürüldü karısı ise Hâsan'ın yakınları tarafından parça parça edilmiş etleri çiğnenmiştir. İbn Hacer, *ed-Dürrer*, c. I, s. 519; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 645.

¹¹¹³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 495.

¹¹¹⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 495-497.

¹¹¹⁵ Şüçâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 74-76; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 495-497; Akkuş, "Tengiz", s. 138.

¹¹¹⁶ Akkuş, "Tengiz", s. 138.

¹¹¹⁷ Emir Seyfeddin Tâcâr (ö. 742/1341) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 564-566; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 560-562.

¹¹¹⁸ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 123; Akkuş, "Tengiz", s. 138.

konusarak ateşe körükle gitmiş, Tengiz'in Dımaşk'tan kaçmak üzere olduğunu haber vermiştir.¹¹¹⁹ Sultanın bundan sonra artık kararı kesindir. Kara Sungur tecrübesinden hareketle Tengiz'i elinden kaçırmadan avlamaktır. Sultan önde gelen emirleri toplayarak durumun ciddiyetini anlatıp istişare eder. Sonunda Emirler Beştekin-Nâsırî¹¹²⁰ komutasında Aruktay başta olmak üzere önde gelen bir grup emir, otuz yedi tablhane emiri, yirmi bir onlar emiri, mukaddimü'l-halka'dan beş nefer, Sultan memlûklerinden de dört yüz memlûk'ün katıldığı bir birlik hazırlanır. Sultan hazırlanan birliği ve diğer emirleri, askerleri 20 Zilhicce 740 (17 Haziran 1340) Cumartesi günü yaptığı toplantıda oğlu Ebubekir için sadakat yemini alır. Kahire'de hareketli bir gün yaşanır. Daha sonra Sultan binler rütbesindeki emirlere bin, tablhane emirlerine dört yüz dinar, halka önderlerine bin dirhem ve her memlûke de beş yüz dirhem ile at ve zırh dağıtır. Sultan hazırlanan birliği Dımaşk'a gönderirken Tengiz'in kaçma ihtimali olan yerlere gizlice haber gönderilerek gerekli tedbirlerin alınmasını emreder. Suriye göçebe Arap kabilesi önderlerinden Musa b. Mühennâ'ya mektup yazarak yolların tutulmasını, Gazze ve Safed nâiblerine de birlikleri ile Dımaşk'a hareket etmeleri emri verilir.¹¹²¹ Böylece geniş çaplı bir operasyon başlar. Tengiz'in hasmı olan Gazze nâibi Altunboğa¹¹²² ile emrindeki seksen atlı ile gelen Safed Nâibi Taştemür es-Sâkî¹¹²³ sultanın emri ile Tengiz'i tutuklamak için Dımaşk'a ulaşırlar.¹¹²⁴ Taştemür Tengiz'in öne çıkan memlûklerinden bazılarını toplamış ve onlara hitaben: "*Sultan size bu mersumu gönderdi. Siz ona itaat ediyormusunuz*" şeklindeki suale "*Biz sultanın memlûkleriyiz. Kim onun düşmanı ise biz de onun düşmanınız*" şeklinde cevap vermişlerdir. Daha sonra söz konusu emir

¹¹¹⁹ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 123; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 112.

¹¹²⁰ Emir Beştekin en-Nâsırî (ö. 742/1341) hakkında bkz. , Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 690-694; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, , c. II, s. 367-372.

¹¹²¹ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 113; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 498-499.

¹¹²² Halep nâibi Altunboğa'nın bölge üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde Tengiz ile bir çekişme içerisine girdiğini söyleyebiliriz. Dulkadiroğlu Karaca Bey ile Halil et-Tarafî'nin Elbistan mücadelesinde Halil et-Tarafî'yi destekleyen Altunboğa, Eretna Bey'i ile Karaca Bey mücadelesinde de Eretna Bey'i desteklediği görülür. Sultan üzerinde etkisi olan Tengiz her ikisinde de Altunboğa'ya karşı sözü geçmiştir. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 83; Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 494-495; M. H. Yınanç, "Dulkadırlılar", c. III, s. 655; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 169 Ayrıca Tengiz'in idam edilmesi ile Dımaşk nâibliğini deruhte edecek olan Altunboğa (ö. 742/1341) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 601-604; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. I, s. 600-53-56.

¹¹²³ Emir Taştemür es-Sâkî (ö. 743/1342) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 586-591; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 392-394.

¹¹²⁴ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 601.

memlûklere okunmuştur. Tengiz olanlar karşısında teslim olmaktan başka çare bulamaz ve Müslümanların canlarının ve mallarının zayi olmaması için 23 Zilkade 739 (18 Haziran 1340) Pazar günü teslim olarak tutuklanır.¹¹²⁵

Sultan gelişmelere çok sevinmiş müjdeli haberi getiren emiri çeşitli hediyelerle ödüllendirmiştir. Ayrıca başarılı bir iş çıkaran ümerayı da mükâfatlandırarak terfi ettirmiştir.¹¹²⁶ Tengiz ise yorgun bir durumda 8 Muharrem 741 (3 Temmuz 1340) Salı günü Kahire'ye getirilir. Ümeranın da katıldığı toplantıda sorguya çekilen Tengiz sözü edilen isyanı inkâr eder. Geceleğin Nil üzerinden İskenderiye'ye gönderilmiş ve burada hapiste iken 15 Muharrem 741 (11 Temmuz 1340) Salı günü idam edilir.¹¹²⁷ Cesedi ölümünden üç yıl sonra 744 yılının Recep ayının başlarında (Kasım 1341) Dımaşk'taki türbesine defnedilir.¹¹²⁸

Suriye bölge nâibi Tengiz'in idam edilmesinin ardından sadece Dımaşk'ta değil Suriye bölgesinde geride bıraktığı terekesinin tamamına el konulur. Kaynaklarda şehir şehir geniş olarak malumat verilen emlakı ve emvali çok fazladır.¹¹²⁹ Günümüz araştırmacılarından Hayat Nasır el-Hacci, Tengiz'in bu akıbetini yorumlarken çok güçlü bir emir olduğunu, hiç kimseye güvenmeyen şüphecî yapısıyla sultanın Tengiz'in gücünden korttuğunu ve böyle bir karara vardığını vurgular.¹¹³⁰ Özetle, devletin kuruluşundan beri Suriye bölge nâiblerinin isyanı her zaman vuku bulmuştur. Bu durum en-Nâsır Muhammed gibi kuşkucu ve hırslı bir sultan döneminde söz konusu olunca isyanın başlamadan bitirilmesi hatta uzun yıllar sadakatle görevini icra eden bir memuru bile olsa tereddüt etmeden ortadan kaldırması gereken acil bir durumdur. Çocukluğunda ve gençliğinde yaşadığı kanlı iktidar çekişmeleri birkaç emir için binlerce kişinin canının kıyılmasına, istikrarın sarsılmasına göz yumamazdı. Sonuçta sultan bütün bunları iktidarının istikrarına ve halkın can ve mal güvenliği için yapıyordu.

Tengiz'in şahsında ihas edilen Suriye saltanat nâibliği sultanın üçüncü saltanat dönemi boyunca devam etmiş idari bir yapıdır. Son safhaya kadar sadakatle

¹¹²⁵ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 113-114; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 499-500; Akkuş, "Tengiz", s. 140-141.

¹¹²⁶ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 114; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 500.

¹¹²⁷ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 116-117; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 504-505.

¹¹²⁸ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 137.

¹¹²⁹ Müsadere edilen bu mallar hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 127-134; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 118-122.

¹¹³⁰ Hayat Nasır, *The Internal*, s. 159.

görevini icra eden Tengiz, en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde ortaya koyduğu haşmetli çağın teşkil edilmesinde haklı bir paya sahiptir. Sultanın memlûk oligarşisinden en önemli isimlerden birisidir. Sultan Suriye bölgesinin idaresinden sorumlu tuttuğu Tengiz'e çok geniş yetkiler vererek devlet içinde önemli bir güç olmasını sağlamış fakat aynı zamanda da kuşkulandırmaya başladığı potansiyel bir güç olarak gördüğü andan itibaren de ortadan kaldırılmasına göz yummuştur.

1.3.5.2.3. Dâru'l-Adl'de Mezâlim Dîvânlarının İhdas Edilmesi

Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde öne çıkan gelişmelerden birisi de Dâru'l-Adl'de mezâlim dîvânının akdedilmesidir. Dîvânü'l-mezâlim; makam ve nüfuz sahibi kimselerin adaletsiz davranışlarına engel olmak gayesiyle kurulan yüksek adalet divanıdır. Haksızlığa uğrayanların şikâyetlerini arz ettikleri halka açık mahkemelerdir. Türklerde çok eskilere dayanan bu uygulama Mısır'da ilk kez Tolunoğlu Ahmed¹¹³¹ tarafından tertip etmiştir.¹¹³² Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Memlûk Türk devlet yöneticilerinin de bu divana önem verdikleri görülmüştür. Nitekim ilk Memlûk sultanı Aybek et-Türkmânî, es-Sâlihiyye Medresesi'nde mezâlim dîvânı tertip eder. Sultan Baybars da kalede Dâru'l-Adl denilen binayı inşa ettirerek burada söz konusu divan için toplantılar icra eder. Dâru'l-Adl hakkında bilgi veren Makrizi, kendi zamanında Kal'atü'l-Cebel'in altında Tablhane (Davulhane) olarak bilinen yer olduğundan bahsederek buranın Sultan Baybars tarafından 661 (1261) yılında inşa edildiğini ve Sultan Kalavun'un Eyvan'ı inşa ettirdikten sonra Dâru'l-Adl'in buraya taşındığından söz eder. Kalavun'un oğullarından el-Eşref Halil burayı yeniletirken en-Nâsır Muhammed yıktırıp daha görkemli bir şekilde, Mısır'ın güneyinden Said bölgesinden getirilen büyük sütunlar ikame edilerek oturtulan geniş kubbeli Eyvan'ı inşa ettirmiştir.¹¹³³ Söz konusu mekan kalenin yenilenerek çehresinin değiştiği inşaat çalışmalarının bir parçasıdır. Sultan buraya ikamet yeri olarak inşa ettiği el-Kasru'l-Ablak¹¹³⁴ isimli

¹¹³¹ Mısır ve Suriye'de (868-905) yılları arasında hüküm sürmüş ilk Türk-İslâm devletlerinden Tolunoğulları hanedanının kurucusu Ahmet b. Tolun hakkında bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed b. Tolun", *DİA*, c. II, Ankara 1989, s. 141-143; Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları (868-905)*, (Haz. Fazil Gezenferoğlu), İstanbul 1997; Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *Türkler*, c. VI, s. 16-21.

¹¹³² Makrizi, *el-Hitât*, c. II, s. 207.

¹¹³³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 247; Makrizi, *el-Hitât*, c. II, s. 206; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 373.

¹¹³⁴ Kasru'l-Ablak 713 yılı Şaban ayında başlayan inşaatı 714 yılında tamamlanmıştır. Makrizi, *el-Hitât*, c. II, s. 209.

saraydan başka mezâlim divanının görüldüğü ve törenlerin düzenlendiği Eyvan ile bir de cami inşa etmiştir.¹¹³⁵ Kısaca mezâlim dîvanları devlet törenlerinin icra edildiği yabancı devlet adamlarının elçilerinin kabul edildiği Eyvan'ın bir parçası olan Dâru'l-Adl'de düzenlenmiştir.¹¹³⁶ Sultan davalara bakmak için haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe günleri Eyvan'daki salonda yerini almıştır.¹¹³⁷

Müellif Baybars el-Mansûrî, sultanın Dâru'l-Adl'de halkın şikâyetlerini dinlemek için oturma düzenlemeye söz verdiğini ifade eder.¹¹³⁸ Gerçekten de sultanüçüncü saltanat döneminin daha ilk günlerinde 20 Cemaziyelevvel 711 (4 Ekim 1311) Pazartesi günü ilk mezâlim divanını düzenler.¹¹³⁹ Kaynaklardaki bilgilere bakılırsa uzun zamandır yapılmadığı anlaşılan söz konusu mezâlim dîvanı için şehirlerde münadiler halka duyuru yaparak kendisine zulüm yapıldığına inananların dîvana başvurmaları emredilir.¹¹⁴⁰ Bunun üzerine telaşa kapılan emirlerin borçlu oldukları kimselere borçlarını ödedikleri görülür.¹¹⁴¹ Birçok devlet erkânının katıldığı¹¹⁴² mezâlim divanında sultan törenlerde oturduğu tahtının dışında Ömerî'nin¹¹⁴³ ifadesiyle ayakları yere degecek şekilde tahtın altındaki kürsüsüne oturur.¹¹⁴⁴ Sağ tarafına dört Sünnî (Hanefî-Şafî-Maliki-Hanbelî) baş kadılarının yanı

¹¹³⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. III, s. 373. Ayrıca cami için bu çalışmanın Ekler kısmındaki Resim 4 ve Resim 5'e bakınız.

¹¹³⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. III, s. 373.

¹¹³⁷ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 292-293; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 44; Makrizî, *el-Hitât*, c. II, s. 209; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdare*, c. II, s. 127.

¹¹³⁸ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 231.

¹¹³⁹ Nüveyrî, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 231; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 126.

¹¹⁴⁰ Nüveyrî, *Nihaye*, c. XXXII, s. 134; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 126.

¹¹⁴¹ Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 126.

¹¹⁴² Baybars el-Mansûrî icra edilen ilk oturuma katılanların isim listesini şöyle verir. Sultan başta olmak üzere, vezir, tevkî memurları, kadılar ve devlet büyüklerinin arasında emirler Seyfeddîn Bektemür es-Silâhdâr, Seyfeddîn Emîr-i Hâcibü'n-Nasırî, Seyfeddîn Sungur el-Kemalî, Seyfeddîn Temür es-Sakî, Şemseddîn ed-Deniz es-Silâhdâr, Seyfeddîn Kali es-Silâhdâr, Hüsameddîn Kara Lâçîn es-Silâhdâr, Seyfeddîn Babincar, Alâeddîn Aydoğdu es-Silâhdâr, Hüsameddîn Lâçîn el-Çaşnigîr, Alâeddîn Moğoltay el-Mesûdî, İzzeddîn Aydemir el-Hatîrî, Alemüddîn Sencer el-Camekdâr, Seyfeddîn Sevda el-Camdâr, Alâeddîn Aybek er-Rûmî, Seyfeddîn Çengelî ibnü'l-Baba, Seyfeddîn Balaban emîr-i Candâr, Rukneddîn Baybars Emîr-i Candâr, Alâeddîn Moğoltay ibn Emîr-i Meclis, el-Eşrefüddîn Hüseyin ibn Candar, Seyfeddîn Bahadır el-Muizzî'den başka rütbesine göre yüzler emirleri, tablhane emirleri, onlar emirleri ve diğer görevliler adaletin tesisi için mahkemede hazır bulunmuşlardır. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 231-232.

¹¹⁴³ en-Nâsır Muhammed'in sır kâtipliğini de yapan Ömerî'nin verdiği bilgileri esas alarak konuyu anlatıyoruz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 293-294.

¹¹⁴⁴ Sultan inşa ettirdiği Eyvan'da iki taht yaptırır. Birisi *taht-ı mülk* diğeri ise *serir-i mülk*'tür. Resmî törenlerde oturduğu elçileri kabul ettiği mermerden mamûl minbere benzeyen taht-ı mülk Eyvan'ın

sıra Beytü'l-Mâl Vekili ile Nâzıru'l-Hisbe otururken sol tarafına sır katibi, onun önünde de Nâzıru'l-Ceyş ile tevkî memurları yer alırlar. Vezir kalem erbabından olursa sır kâtibinin yanında yer alırken asker kökenli olursa uzakta yer alır. Sultanın biraz ötesinde ise silahlı özel birlikleri olan memlûkleri hazır kıta beklerler. On beş zira¹¹⁴⁵ ötesinde de sultanın istişare ettiği meşveret emirleri denilen yüzler emirleri sağlı sollu hazır bulunurlar. Dîvana arz edilen şikâyetler şerî yani dini, hukuki konuları içeriyorsa kadılar hüküm verirken, askeri konularla ilgili şikâyetler de Hâcib ve Nâzıru'l-Ceyş tarafından cevaplandıktan sonra son kararı sultan verir.¹¹⁴⁶ Sultan kalede olduğu müddetçe her Pazartesi Ramazan ayı haricinde mezâlim dîvânı düzenlenir.¹¹⁴⁷ Ayrıca Nüveyri eserini yazdığı 725 (1325) yılına kadar her Pazartesi günü bu oturumun düzenlendiğinden bahseder.¹¹⁴⁸ Haftanın bir diğer günü Perşembe günleri de Eyvan'daki yerini alan Sultan bu kez dîvânda şikâyetleri dinlemek için değil kendisinden istenilen taleplere cevap vermek, merkez ve taşra memurlarından gelen istekleri dinlemek için oturum düzenler. Perşembe günleri icra ettiği oturuma kadılar, Kâtibü'l-Ceyş ve tevkî memurları zorunlu haller dışında katılmazken diğer görevliler ise her iki gün boyunca oturuma nezaret ederler.¹¹⁴⁹

Üçüncü saltanat dönemi boyunca her pazartesi Dâru'l-Adl'de adalet divanı tertip edilmiştir. Bizzat sultanın başkanlık ettiği mahkemede halkın şikâyetleri dinlenmiştir.¹¹⁵⁰ Bunun devam ettiğine güzel bir örnek ortaçağın en büyük seyyahı İbn Battûta'nın Kahire'de tanık olduğu bir mezâlim divanıdır. Seyyah şunları aktarır; “ *Allah ona rahmet etsin, el-Melikün-Nâsır her Pazartesi ve Perşembe günleri dört*

baş tarafında yer alırken üzeri ipekle örtülü ahşaptan mamül olup Sultan oturduğunda ayakları yere degecek şekildedir. Mezâlim divanında Sultan serir-i mülk denilen özel yerine oturarak davalara bakar. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 292-293; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 44; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 209; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 303.

¹¹⁴⁵ Zira, eski bir uzunluk birimi olan arşın'ın Arabça karşılığıdır. Yaklaşık yarım metreye karşılık gelir. Mehmer Erkal, “Arşın”, *DİA*, c. III, Ankara 1991, s. 411.

¹¹⁴⁶ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 292-293; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 44; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 209; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 374.

¹¹⁴⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 293-294; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 44.

¹¹⁴⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 134. Makrizi de bu durumun saltanat boyunca devam ettiğini teyit eder. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 126.

¹¹⁴⁹ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 293-294; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 209; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdare*, c. II, s. 127. Seyyah İbn Battûta sultanın her Pazartesi ve Perşembe mezâlim dîvânı düzenlediğinden bahsetse de Ömerî'nin verdiği bilgilere itibat etmek daha yerinde olacaktır. Kaldı ki, çağdaşı Nüveyri ile Kalkaşendî ve Makrizi de Ömerî'yi onaylamaktadır. İbn Battûta *Rihle*, c. I, s. 55-56.

¹¹⁵⁰ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 231-232; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 103; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 133-134.

kadıyı sol tarafına alarak oturum düzenler, halkın şikâyetlerini dinlerdi. Dilekçeler huzurunda okunduktan sonra gerekenin yapılmasını emrederdi. Allah ömrünü uzun etsin, efendimiz müminlerin emiri, dinin yardımcısıdır. Sultan bu hususta ileri seviyede olup her şikâyetçiye derdini daima kendisi sorup hakkı dimdik ayakta tuttuğu için adalet ve tevazu bakımından başka bir hükümdarın onu geçmesi mümkün değildir. Önce Şafi kadısı ardından Hanefî, Maliki en sonunda da Hanbelî kadılarının gelmesi adetti.”¹¹⁵¹

Görüldüğü üzere en-Nâsır Muhammed Ramazan ayı dışında her Pazartesi ve Perşembe günleri inşa ettirdiği Eyvan’da oturum düzenlemiştir. Pazartesi günleri kadıların da katıldığı mezâlim dîvanlarında halk her hususta şikâyetlerini arz ederken Perşembe günleri de eyalet yöneticilerinin dilekçeleri, istekleri değerlendirilmiştir. Sultanın oturduğu taht sair devlet adamlarıyla aynı hizada olup şikâyete gelen halk ile aynı seviyede oturduğu görülür. Özetle en-Nâsır Muhammed’in ahde vefa gösterdiğini, kendisini iktidara taşımak için gerektiğinde canını tehlikeye atan halkı koruma ve kollama siyasetinin en belirgin emaresi olarak değerlendirebileceğimiz bu uygulaması olumlu neticeler vererek halkın huzur içinde yaşadığı bir dönem olmuştur.

1.3.5.2.4. Saray Ahırları İçin Divan İhdas Edilmesi: Dîvânü’l-İstabl

Sultan ve memlûklerinin at, deve, fil ve katırlarının kalede buldukları yere *el-İstablî’s-Sultânî*¹¹⁵² (*sultan ahırları*) denir. Başında *Emîr-i Ahur*¹¹⁵³ ünvanlı bir emirin bulunduğu sultan ahırları aynı zamanda emirin de ikamet mahallidir.¹¹⁵⁴ Söz konusu emirin rütbesinin artırılması ve bu kurum için divan ihdas edilmesi en-Nâsır Muhammed’in döneminde gerçekleşmiştir.¹¹⁵⁵ İbn İyas, Kalavun döneminde saray ahırları için nâzırlık ihdas edildiğinden bahsetmekle¹¹⁵⁶ beraber kurumun öne

¹¹⁵¹ İbn Battûta *Rihle*, c. I, s. 55-56.

¹¹⁵² Latince *stabulum* kelimesi ahır manasına ve *istabl* şeklinde Arapçaya geçmiş olmakla beraber *Kundistabl* adıyla bir devlet mansıbı olarak ilk kez Anadolu Selçuklu devletinde ortaya çıkmış ayrıca Emir-i Ahur istilahı yanında kullanılmıştır. Aksarayî, *Müsâmeretü’l-ahbâr*, s.39, 114 nolu dipnot. Ayrıca sözcük anlamı ahır, tavla demektir. Mevlüt Sarı, *Lügat*, s.31.

¹¹⁵³ Emîr-i ahur hakkında bkz. Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, c. IV, s. 18-19; Makrizî, *el-Hutat*, c. II, s. 224; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 337-338; Altan Çetin, *Askerî Teşkilat*, s. 248.

¹¹⁵⁴ Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, c. IV, s. 18-19; Makrizî, *el-Hutat*, c. II, s. 224; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 337-338.

¹¹⁵⁵ Makrizî, *el-Hutat*, c. II, s. 224; İbn Tağrıberdî, *en-Nücum*, c. IX, s. 129.

¹¹⁵⁶ Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, c. IV, s. 32; İbn İyas, *Bedâi’ü’z-zuhûr*, c. I, s. 349.

çıkması en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemindedir.¹¹⁵⁷ Çağdaş müelliflerden Ömerî, *İstablü's-Sultâni* hakkında büyük bir divanı olduğundan bahsederken¹¹⁵⁸ Makrizi en-Nâsır Muhammed'in ahır için divan akdeden ilk Türk sultanı olduğunu belirtir. Sultan, daha önce bir emirin uhdesinde deruhte edilen *İstablü's-Sultâni* dîvânının başına nâzır atayıp emrinde kâtipler ve memurlar görevlendirmiştir. Sultan ahırına giren hayvanlar hakkında cetveller tutulmuş, bu işle görevli kâtipler ahıra giren her hayvan için (at-deve-katır) özellikle atlar için belgeler düzenlemişlerdir. Bu belgelerde isimleri, cinsleri, ebeveynleri hakkında bilgiler bulunmakta, fiyatları, geliş tarihleri, seyisleri ve diğer önemli hususiyetleri yer almaktadır.¹¹⁵⁹ Sultan bu işe o kadar önem verir ki, atların çiftleştikleri ve doğurdukları tarihleri dahi kaydettirmiştir.¹¹⁶⁰ Halil b. Şahin, posta hayvanları başta olmak üzere at, deve, katır, fil ve aslan ahırından bahsederek burada sekiz yüz kişinin çalıştığını ve her özel hayvanın sürücüsünün, binicisinin de farklı olduğunu aktarır. Ayrıca sulayıcı, bakıcı, baytar gibi görevlilerin yanı sıra dışarıda da özel görevlilerin olduğunu bildirir.¹¹⁶¹

At aşığı olan sultanın memlûk temini için harcadığı aynı çabayı atlar için de sarf ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu konuda kaynaklarda oldukça doyurucu bilgiler vardır. Sultan Baybars ez-Zahir döneminde Suriye bölgesinin ikta' olarak tahsis edildiği İsa b. Mühenna'nın¹¹⁶² oğulları olan iki Arap kabilesi Âl-i Fazl¹¹⁶³ ve Âl-i Mühenna¹¹⁶⁴ çalışma dönemimizin en önemli at tedarikçileridir.¹¹⁶⁵ Savaş

¹¹⁵⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 527, a. mlf. , *el-Hutat*, c. II, s. 224; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 129.

¹¹⁵⁸ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 311; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 32

¹¹⁵⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 527; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 129.

¹¹⁶⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 527; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 129; Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 249.

¹¹⁶¹ Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 106.

¹¹⁶² Suriye bölgesinde göçebe olarak yaşayan büyük bir kabile olarak yaşayan ve Sultan Baybars Sultan olunca bağlılığını bildiren İsa b. Mühenna (ö. 683/1284)'ya Halep ve Humus bölgeleri ikta' olarak tahsis edilmiştir. Suriye'de Memlûkler ile Moğollar arasındaki tampon bölgenin güvenliğinden de sorumlu olan İsa b. Mühenna 25 bin kişilik askeri birliklerle Moğollara karşı yapılan savaşlarda yer almışlardır. İsa b. Mühenna'dan sonra iktâları oğulları Fazl ile Mühenna arasında bölüştürülmüş ve Mühenna emîr tayin edilmiştir. Osman Çetin, "İsa b. Mühenna", *DİA*, c. XXII, Ankara 2000, s. 482-483; Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 123.

¹¹⁶³ Fazl b. İsa hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 44-45.

¹¹⁶⁴ Mühenna b. İsa (ö. 735/1334) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 459-468; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. XI, s. 291-295.

¹¹⁶⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 525.

zamanlarında sayıları yirmi beş bini bulan birlikleriyle Memlûk ordusuna katılan bu kabileler en-Nâsır Muhammed döneminde kendilerine ikta' olarak tahsis edilen Hama ve Halep bölgelerinde ikamet ederler. Sultan bu kabileler içinde var olan adamları aracılığı ile haberdar olduğu iyi cins atları Kahire'ye getirir.¹¹⁶⁶ Kabileler en-Nâsır Muhammed döneminde devletin zenginliğinden istifade etmişler, sultanın cömert ihsanından bolca yararlanmışlardır.¹¹⁶⁷ Bir keresinde 715 yılı Şaban ayında (Kasım 1315) Mühennâ b. İsa'nın kardeşi Muhammed b. İsa ile *Bintü'l-Kermâi* (ya da *Bintü'l-Kertâ*) isimli soylu bir atı sultana takdim eder. Sultan atı beğenince Muhammed'e hil'at giydirir. Atın da değerinin mislince para verir. Önce on iki bin dinar daha sonra da iki yüz bin dirhemi Mühenna'ya gönderir.¹¹⁶⁸ İbn Tağriberdi, iki yüz bin dirhem karşılığının on bin dinar olduğunu belirtip böyle bir durumun daha önce görülmediğini şaşkınlık içinde ifade eder. Sultanın iyi cins at getirenlere taltif ettiği hilatlara gelince, kırmızı atlastan mamül gümüş işlemeli, sincap kürkünü hâvî bir üst elbisesi olup teşrifât¹¹⁶⁹ adıyla tesmiye edilir. Yine eşleri için de değerli taşlarla süslü altın işlemeli kıymetli elbiseleri hediye eder.¹¹⁷⁰ Ancak sultanın genel siyaseti olan inam ve ihsanı sonrası gözden düşmek, kabile mensupları için de geçerli olmuştur. Kendilerinden kaynaklı söz konusu vakıa 1336 yılında yaşanır. Bu kabilelere mensup bazı Araplar yol kesip tacirlerin mallarına el koymaya varan mütecaviz girişimlere kalkışınca, Sultan Dımaşk ve Halep emirlerine söz konusu kabilelerin iktalarının ellerinden alınıp bölgedeki emirlere dağıtılması emrini verir.¹¹⁷¹

Saray ahırları için yukarıda sözünü ettiğimiz Suriye Araplar'ı dışında Irak, Bahreyn ve Hicaz'daki kabilelerden de atlar tedarik edilmiştir.¹¹⁷² Bahreyn'den 721 (1321) yılında gelen kırk at için beş yüz bin dirhem gümüş istenmesine rağmen

¹¹⁶⁶ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 128.

¹¹⁶⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 527-528; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 128-129.

¹¹⁶⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 172; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 144; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 128. Makrizi aynı eserinin başka bir yerinde söz konusu at için Mühenna'ya gönderilen meblağı yüz bin dirhem olarak verir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 526.

¹¹⁶⁹ Teşrifât, sultanın inam ve ihsanı çerçevesinde üst düzey devlet adamlarına protokol gereği takdim ettiği hediyelerdir. Memlûk Türk devletinde tam teşekküllü çalışan bu kurum bir yerde devletin gücünü gösterir. Kalkaşendi, sultanların kılıç ehline takdim ettiği hilatleri, yılda iki kez ümeraya verdiği atları, Sultan memlûklerinin iâşesi, giyinme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasını teşrifât başlığı altında alır. *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 52-57.

¹¹⁷⁰ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 128-129.

¹¹⁷¹ Yusuffi, *Nüzhe*, s. 338.

¹¹⁷² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 229, 526.

sultan on bin Mısır dinarı ihsanda bulunduğu gibi sahiplerine inam ve ihsanda da bulunmuştur.¹¹⁷³ İbn Tağriberdi'nin verdiği bilgiye göre sultan sadece Berka'dan at getirilmesini hoş karşılamamıştır.¹¹⁷⁴

Atların soyu, cinsi ve değeri hakkında çok iyi hafızası olan sultan¹¹⁷⁵ iyi cins at duyduğunda ne gerekiyorsa yapılmasını ve Kahire'ye getirtilmesini sağladı. Bu konuda da cömert olan Sultan beğendiği bir at için on bin ila otuz bin dirhem ödemekten çekinmediği gibi sahibini de ihsana boğduğu kaynaklarda mevcuttur. Ahıra giren her hayvanın cinsinin, fiyatının kaydedilmesini emreden sultan; “Şu zamanda satın aldığım filan atı getirin” diye emrettiği, asla unutmadığı kaynaklarda yer alır.¹¹⁷⁶ Hoşuna giden bir at gördüğünde değerinin üzerinde fiyat verir onu satın alır. Yüz bin dinar ödediği atlar vardır.¹¹⁷⁷ Yine bir keresinde Nâzıru'l-Hâs Kerimüddin el-Kebir bir milyonluk bir meblağı Arap atlarının sahiplerine ödenmek üzere sultana takdim eder.¹¹⁷⁸

Sultan özel olarak atlarla ilgilendiği gibi sık sık onları teftiş eder. Emirlerine teşrîfât adı altında yılda iki kez at hediye ettiği bilinir. Teşrîfâtlar, hediye edilen emirin konumuna göre birbirinden farklı süslemelerle öne çıkar.¹¹⁷⁹ Atlara âşık bir kişiliği söz konusudur. Atlar hastalandığında ya da yaşları ilerlediğinde ûcâkiyye (ûşâkiyye) denilen özel at bakıcıları tarafından cüşâr denilen otlaklara, sürü halindeki atların arasına gönderilir. Atların çoğunun doğumu da bu meralarda gerçekleşir.¹¹⁸⁰ Sultana her sene ahırlardaki ve otlaklardaki atların sayıları hakkında gerekli bilgiler verilir. Saraya ait dışarıda sayısı üç bini geçen at vardır.¹¹⁸¹ Vefat ettiğinde sarayın ahırlarında dört bin sekiz yüz, dışarıda ise üç bin kayıtlı atın yanı sıra deve, iğdiş, katır gibi sayıları toplamda beş bini aşan yük hayvanı bırakmıştır.¹¹⁸²

¹¹⁷³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 229.

¹¹⁷⁴ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 128.

¹¹⁷⁵ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 115; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 526; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 128.

¹¹⁷⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 128.

¹¹⁷⁷ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 128.

¹¹⁷⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 524-526.

¹¹⁷⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 54-55.

¹¹⁸⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 527; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 129; Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 249.

¹¹⁸¹ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 130.

¹¹⁸² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 529; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 130.

Dönemin en dikkat çekici faaliyetlerinden birisi de sultanın emri ile her yıl özenle düzenlenen at yarışlarıdır. Yüz elli atın katılımıyla gerçekleşen müsabakalara Emirler, askerler ve yoğun halk kitleleri katılırdı. Müsabakanın hazırlık süresi ve sonrasında yarışlar üzerinde yapılan konuşmalar günlerce herkesi meşgul ederdi. Sultan adına katılan at gizli tutulurken kimse hangi atın sultan adına yarıştığını bilmezdi.¹¹⁸³ Bu durum müsabakanın eşit şartlarda yapılmasının yanında Sultan yarışa soktuğu atını test etme fırsatı bulurdu. Müsabaka öncesi binler emirlerinin her biri adına yarışacak dört at Emîr-i Ahûr'a teslim edilirdi. Aralarında sultan adına yarışacak atın da olduğu atlar yarışa katılırlardı. Emir Kutluboğa el-Fahri adına yarışa katılan *Edhem* isimli bir kısrağın üç yıl üst üste birinciliği kaptırmaz. Sultan, Mühenna'ya adam göndererek yarış için bir at hazırlamasını emreder.¹¹⁸⁴ Mühenna'nın gönderdiği *Hicretü Şehbâ* adlı at Kahire açıklarındaki Kabak Meydanı'nda yarış için müsabakaya girer. Atın üzerindeki eğitmeni bedevi ata çıplak halde biner. Hicre her zaman olduğu gibi hacıların uğurlandığı Birketü'l-Hac mevkinden yüz elli at ile beraber katıldığı yarışta birincilikle tamamlar. Sultan atın binicisini kucaklayarak sevincini paylaştığı gibi bağırarak ta Mühenna'yı övmüştür. Sultan adeta kendinden geçmiş atın birinci olmasında emeği geçen herkesi ihsanlara boğmuştur. Sultan vefat ettiğinde Sultan ahırlarına mensup atların otladığı meralarda üç bin, Sultan ahırlarında da dört bin sekiz yüz at bırakmıştır.¹¹⁸⁵

1.3.5.en-Nâsır Muhammed'in Siyasi Konumunu Güçlendiren Mali Reformlar

1.3.5.1. Geçici Örfi Vergilerin Kaldırılması

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemi iktisadi anlamda birçok reformun gerçekleştiği bir dönemdir. Sultanın bizzat müdahil olduğu bu reformlar sonuçları itibariyle siyasi ve idari meseleleri doğrudan etkileyen, toplumun ekonomik ve toplumsal yaşamı başta olmak üzere birçok alanı etkisi altına alarak olumlu sonuçlar doğurmuş iktisadi hareketlerdir. İktidara gelmesinde önemli bir faktör olan Mısır halkı sultanı her zaman bağrına basmış ve kaderlerini sultanın kaderi ile aynı görmüşlerdir. en-Nâsır Muhammed de halkın bu sevgisini her zaman yüreğinde

¹¹⁸³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 529-530; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 130-131.

¹¹⁸⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 529-530; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 130.

¹¹⁸⁵ İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 130.

hissetmiş olmalı ki iktidarı boyunca halkın olumsuz yönde etkileneceği hiçbir icraatı yürürlüğe koymamış aksine daima halkın yanında yer almıştır. İdari, adli, iktisadi mimari, birçok alanda getirdiği yenilikler her biri ayrı bir çalışma konusu olarak karşımıza çıkmakla beraber burada siyasi alandaki etkilerine değinerek konuyu ele alacağız.

en-Nâsır Muhammed siyasi istikrarının sürmesi için farklı alanlarda adımlar attığı görülmüştür. Bu çerçevede siyasi, içtimai ve iktisadi alanda iç içe girmiş bu adımlar siyasi yapıyı güçlü kılacak amillerdir. Ayrıca bu adımları genç sultanın yaşam boyu sürdüreceğine inandığı saltanatını güçlü kılacak en önemli adımlar olarak değerlendirmek de mümkündür. Öncelikle geçmişteki yönetim tecrübesinden hareketle emirlerin aşırı zenginleşmesine imkan sağlayan aynı zamanda da halkı bezdiren birçok vergiyi kaldırarak işe başladığı görülür. Makrizi ve İbn Tağriberdi'nin detaylı olarak anlattığı¹¹⁸⁶ bu vergilerin birçoğu sıkıntılı dönemlerde yürürlüğe sokulmuş ancak kalıcı olarak varlığını sürdürmüş meks¹¹⁸⁷ adıyla zikredilen gümrük vergileridir. Temel gıda maddeleri başta olmak üzere ticari bir eşyanın gümrükten girip alıcıya ulaşmaya kadar geçtiği her giriş noktasından alınan bu vergiler başta Kahire olmak üzere diğer vilayet yöneticilerinin en önemli gelir kalemleridir. en-Nâsır Muhammed'in lağvettiği bu vergiler¹¹⁸⁸ çeşitli kalemlerden olmak üzere sayısı toplamda otuz dört'ü bulmakla beraber¹¹⁸⁹ saltanatı boyunca da bu doğrultuda vergilerin kaldırılması söz konusudur.¹¹⁹⁰ Kaldırılan bu vergileri bir örnekle somutlaştırmak gerekirse örneğin yüz dirhemlik bir alış verişin iki dirhemi gümrük komisyon vergisi adı altında alınır ve bir dirhemi sultanın hesabına tahsil edilir.¹¹⁹¹ Ayrıca lağvedilen bu vergilerden toplamda dört milyon altı yüz bin dirhem tahsil edilmekte ve bu gelir halka emirleri ile diğer ümera arasında paylaşılmaktadır. Ecnâdü'l-Halka ümerası üç bin ila on bin dirhem, memlûk emirleri de kırk bin ila

¹¹⁸⁶ Makrizi, *el-Hitât*, c. I, s. 88-90; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 37-41; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 249-263.

¹¹⁸⁷ Çoğulu *mükûs* olan *meks*'i gümrük vergisi, kesinti ya da ayakbastı parası olarak değerlendirebiliriz. Cengiz Kallek, "Meks", *DİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s. 583-588.

¹¹⁸⁸ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 286; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 175; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 150-152; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 37-41.

¹¹⁸⁹ Hayat Nasır, *The Internal*, s. 249.

¹¹⁹⁰ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 53.

¹¹⁹¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 150-151.

yüz bin dirhem arasında yaklaşık gelir elde etmektedirler.¹¹⁹² Neticede halkın omuzlarına binen bu vergilerin kaldırılmasıyla şüphesiz halk sevince boğulmuş,¹¹⁹³ en-Nâsır Muhammed'in halk nezdinde var olan saygınlığı bu tavrıyla daha geniş kitleler tarafından kabul görmüştür.¹¹⁹⁴

1.3.5.2. Mısır ve Suriye'de İкта Topraklarının Yeniden Dağıtımı: er-Revkû'n-Nâsırî

en-Nâsır Muhammed, halk yararına düzenlediği vergi reformu sonrasında devlete tek başına hükmetmek ve böylece saltanatı boyunca siyasi bir istikrarsızlık yaşamamak için otoritesini tesis etmede mali kaynak sağlayıcı olarak düşündüğü *er-Revkû'n-Nâsırî*¹¹⁹⁵ denilen kadastro çalışmalarını önce 713 (1313) yılında Suriye'de¹¹⁹⁶ daha sonra da 715 (1315) yılında Mısır'da yaptırır.¹¹⁹⁷ Zamanla ülke geneline yayılan¹¹⁹⁸ bu çalışmaların Nâzırü'l-Ceyş Fahreddin'in teklifi ile başlatıldığı görülmekle¹¹⁹⁹ beraber sultanın amacı ülke topraklarının ölçümlerinin yanında ekili, dikili ve otlak arazilerin sayısal verilerini öğrenmek ve en önemlisi de ikta' topraklarının ümera arasındaki dağılım paylarını yeniden düzenlemektir.¹²⁰⁰ Ayrıca

¹¹⁹² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 150; Makrizi, *el-Hıtat*, c. I, s. 88.

¹¹⁹³ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 287; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 154; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 42-43.

¹¹⁹⁴ İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 41.

¹¹⁹⁵ *Revk* aslen kıptice bir kelime olup arazi ölçümü anlamına gelir. Bu uygulama ile amaç iktalı arazilerin sayısal verilerinin hazırlanarak haraç arazilerinden vergi olarak alınacak paranın hesaplanmasıdır. *Er-Revkû'n-Nâsırî* ifadesindeki *Nâsırî* sözcüğü en-Nâsır Muhammed'in nisbesi olup en-Nâsır Muhammed döneminde yapıldığı için bu isimle zikredilmiştir. Mısır'da arazi ölçümleri çok eski çağlara dayanmaktadır. Dolayısıyla kâtiplik işleri başta olmak üzere kadastro çalışmalarında görev alan devlet memurlarının da Kıpti olması bu alanda sahip oldukları birikimlerinden istifade içindir. Memlûkler döneminde yapılan ikta' çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Makrizi, *el-Hıtat*, c. I, s. 71-91, c. II, s. 207, 217-219; Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 53-54, 59-67. İbn Haldun, mali işlerde uzman olan Kıptilerin asırlardan beri bu işi sürdürdüklerini ve Mısır'da mali işlerde istihdam edilmelerini Türklerin adeti olarak değerlendirir. İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 618.

¹¹⁹⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 161-162; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 127; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 31.

¹¹⁹⁷ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer*, IX, 286-287; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 174; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 149-150; a. mlf. , *el-Hıtat*, s. 88-91; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 36; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 424.

¹¹⁹⁸ Suriye ve Mısır'ın ardından Trablus ve Halep'te de gerçekleşmiştir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 176-177, 264;

¹¹⁹⁹ Makrizi, *el-Hıtat*, c. I, s. 88.

¹²⁰⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 150. Yapılan revk çalışması sonrasında Mısır arazisi 7 kısımdır. Birinci ve ikincisi iktalı arazidir ki Sultan ile ümera ve ecnâdü'l-halka'nın iktası olan araziler, üçüncüsü vakıf arazileridir ki cami, medrese gibi hayır kurumlarına vakfedilen arazi, dördüncüsü *el-Ahbâs* denile yaşadığı yerdeki sosyal faaliyet gösteren kurumların çalışmasını sağlayan arazi gelirleri, beşincisi

Makrizi, Mısır arazisinin yeniden dağıtılmasına gerekçe olarak şunları kaydeder; en-Nâsır Muhammed'i birinci ve ikinci saltanat dönemleri boyunca baskı altına alan Baybars el-Çaşnigîr ile Sâlâr'ın memlûklerinin ve Burciye emirlerinin artan gelirlerinin yıllık sekiz yüz ila bin dinar¹²⁰¹ arasında olduğunu ve bunun önüne geçmek için de çare olarak revk'in yani tahrir çalışmalarının yeniden yapılandırılması şeklinde yorumlar. Zira söz konusu ümeranın ekmekleri yani iktaları elinden alındığı takdirde fitne çıkacağı düşünülerek olası faciaların önüne geçmek için sultan bu revk'i düşünmüştür.¹²⁰² Yine söz konusu vergilerin kaldırılmasıyla ilgili olarak Makrizi, yapılan tahrir çalışmaları sonrasında toplanan vergilerden Emirlerin payına düşen rakamın fazla olmasından dolayı iptal ettiğini daha sonra da ikta' dağıtımını gerçekleştirdiğinden söz eder.¹²⁰³

Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin başkanlığında Mısır'ın her bölgesinin kıymetçe değerini ihtiva eden defter ve cetveller hazırlanarak müstevfiler maiyetlerindeki görevli memurlar ile gittikleri yerlerde incelemeler yapıp kayıtlar alırlar. Yetmiş beş gün süren bu ilk tahrir sonrası her arazi için belge ya da senet diyebileceğimiz *misal* adlı resmi belgeler üzerine ayni ve nakdi değeri kaydedilerek düzenlemeler yapılır. Dîvânü'l-Ceyş'in görev alanına giren bu işlemler sonrası emirler kendilerine ikta' tahsisi için bu dîvâna başvurmuşlardır. en-Nâsır Muhammed kalede inşa ettirdiği eyvanda 22 Zilhicce 715 (18 Mart 1316) Perşembe günü ikta' belgelerini sahiplerine dağıtmaya başlar.¹²⁰⁴ Sultan, emirlere iktalarını dağıtmadan önce kendi hâslarını yani iktalı arazilerini belirler. Cîziyye ve çevresi, Menfelut, Kûmü'l-Ahmer, Merc, Hâsus gibi sayısız yerler sultanın hâsları olarak belirlenir. Geri kalan yerler bizzat sultan tarafından günde iki Emire ikta' olarak tahsis edilmek suretiyle toplam iki yüz

alınp satılan araziler, altıncısı meralar ve son olarak da yedincisi Nil nehrinin ulaşamadığı çorak arazilerdir. Makrizi, *el-Hıtat*, c. I, s. 97; Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 58-59.

¹²⁰¹ Makrizi *el-Hıtat* adlı eserinde dinar olarak değerini verirken diğer eseri *es-Süluk* adlı eserinde ve İbn Tağriberdi *en-Nücum* adlı eserinde miskal ifadesini kullanmıştır. Eski bir ağırlık ve para ölçü birimi olan miskal hakkında bakınız. Cengiz Kallek, "Miskal", *DİA*, c. XXX, 2005 Ankara, s. 182-183. Bir miskal ortalama 4. 25 gramdır. Hayat Nasır, *The Internal*, s. 264.

¹²⁰² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 146-147; a. mlf. , *el-Hıtat*, c. II, s. 88; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 33-36. İbn Tağriberdi söz konusu ümeranın gelirlerini farklı olarak, bin miskal ila üç yüz miskal arasında verir. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 35.

¹²⁰³ Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 217.

¹²⁰⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 173; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 153; a. mlf. , *el-Hıtat*, c. I, s. 90; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 43. Makrizi bir başka yerde 715 Muharrem ayından Safer ayına kadar devam ettiğini aktarır. Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 207.

ikta'nın dağıtımı Muharrem 716 (Mart 1316)'da tamamlanır.¹²⁰⁵ İktaların dağıtımı devlet erkânının hazır bulunduğu bizzat sultanın başkanlık ettiği oturumda sultanın her emir ile tek tek ilgilenmesiyle gerçekleşir. Tek tek isimlerini, kimin memlûkü olduğunu, etnik kökenlerini, ne zaman geldiğini, tacirinin adını, mensup olduğu askeri birliğini, görevini sorarak en ince ayrıntısına kadar emirler hakkında bilgi sahibi olur.¹²⁰⁶ Sultanın huzuruna yüzünde yara izi olan bir emir geldiğinde Sultan kendisine bu kılıç yarasını hangi savaşta aldığını sorunca, o emir bunun bir kaza sonrası vuku bulduğu şeklinde cevap vererek doğruyu söylediği için iktası verilir. Yine ikta'sının daha öncekine göre yarı yarıya azaldığını bunda bir hata olduğunu söyleyen bir emire de, asıl hatalı olanın önceki olduğu doğrusunun ise bu olduğu şeklinde cevap verir.¹²⁰⁷

Sultanın ikta' tevcihi pratikte şöyle gerçekleşir. Divan görevlileri kendisine ikta' tahsis edilmesini isteyen emir hakkında gerekli incelemeyi yaptıktan sonra ikta' tahsis edilmediği anlaşılınca emire ikta' tahsis edilmesi için Nâzıru'l-Ceyş imzalı bir dilekçe hazırlanır. Dilekçe sultana Dâru'l-Adl'de takdim edilir. Sultan *yektübü* yani "yazıla" kaydını düşmesiyle resmen onaylanmış olur. Daha sonra Nâzıru'l-Ceyş gerekenin yapılması için derkenar kaydını yazar ve emrindeki kâtiplere verir. Günün tarihi atılıp evrakı tescil eden kâtip muhafazası için emirin dosyasına saklarken söz konusu emire verilmek üzere *murabba*¹²⁰⁸ denilen dört köşeli bir kâğıt divana özgü gerekli muamelelerden sonra inşa divanına sevk edilir. Burada emir için menşûr¹²⁰⁹ denilen sultanın tuğrası baskılı ikta' beratı hazırlanarak emire teslim edilir.¹²¹⁰ Emir görevinde kaldığı ve yaşadığı müddetçe iktasının geliri ile giderlerini karşılar. Sultan ikta' dağıtımında yaşlı emirlere üç bin dinarlık maaş bağlayarak iktalarını elinden almış¹²¹¹ hatta bu miktarı az gören daha önce yüksek gelirli iktası olan bir emire sultan; "Uzatma! Sen Kalavun'un oğlu dahi olsan, Kadı Fahreddin sana üç bin

¹²⁰⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 155; a. mlf. , *el-Hitat*, c. I, s. 90; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 45.

¹²⁰⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 154; a. mlf. , *el-Hitat*, c. I, s. 90; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 43.

¹²⁰⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 155

¹²⁰⁸ Kare şeklinde düzenlemiş özel resmi bir evrak olan murabbaa hakkında bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 154-155.

¹²⁰⁹ Sultan tarafından onaylanan menşur belgesi ile bir emire iktalı arazisini tevcih edilmiş olur. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 157.

¹²¹⁰ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 300-301; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 154-155; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 217; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 406-409.

¹²¹¹ Makrizi, *el-Hitat*, c. I, s. 90.

dirhemden fazla ekmek (ikta') vermez", diyerek dağıtımda taviz vermemiştir.¹²¹² Dağıtıma karşı çıkanlar olmuş ise de tehdit edilerek sükûnet tesis edilmiştir.¹²¹³

Mısır arazisi 24 kırat¹²¹⁴ parçaya bölünmüş ve daha önce Sultan Baybars ve Sultan Laçın döneminde iki kez yapılan tahrir çalışmalarında Mısır arazinin 4 parçası (kırât) sultan için tahsis edilmiştir. en-Nâsır Muhammed ise ikta'lı arazisini iki buçuk katına çıkararak 10/24'ünü kendisine tahsis etmiştir.¹²¹⁵ Devletin sükûtuna kadar geçerli olacak olan bu tahrir çalışmalarının¹²¹⁶ tamamlanmasıyla iktalar sahiplerine teslim edilmiştir. Ümeranın ve halka askerinin toplamda on dört kırat'a baliğ olan gelirine karşılık sultanın geliri on kırata ulaşmıştır.¹²¹⁷ en-Nâsır Muhammed'in yaptırdığı bu revk sayesinde dönemin iktalı asker sayısı hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Mısır ordusunun halka askerleri (ecnâdü'l-halka) ile sultan memlûkleri (memâlîkü's-sultaniye) olarak iki kısma ayrıldığını ifade eden Makrizi, *er-Revkü'n-Nâsırî* evraklarını görerek verdiği bilgiye göre sultan memlûkleri ve halka askerinin en-Nâsır Muhammed döneminde toplam 24 bin atlıdan oluştuğunu kendi döneminden daha fazla olduğuna işaret ederek anlatır.¹²¹⁸

Sultan, *er-Revkü'n-Nâsırî* adlı kadastro çalışmasını yaptırmış ve iktaların emirlere dağıtımını yeniden düzenlemiştir. Söz konusu çalışmayla Mısır'ın ölçümü yenilenmiş, kimin nerede iktası olduğu anlaşılmıştır. Sultan dağıtım sırasında bütün emirleri tek tek teftiş ederek kim olup kimin memlûkü olduğu, hangi savaşlarda yer aldığı şeklinde sualler sorarak emirleri tanımaya çalışmış ve gruplaşma hareketlerini hesaba katarak bilgi sahibi olmuştur. Sultan ikta'ların dağıtımını sırasında bazı prensipler dahilinde hareket ettiği görülür. Amacı daha önce aşırı gelirleriyle devlette

¹²¹² Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 55; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. X, s. 264.

¹²¹³ Makrizi, *el-Hitat*, c. I, s. 90-91.

¹²¹⁴ Uzunçarşılı bir kırat'ın 175, 085 metrekaire olduğunu ifade eder. Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 407. Bunun yanında çeşitli alanlarda ölçü birimi olarak kullanılan kırat'ın 24 parçaya ayrılan her birime 1/24'e kırat denildiği için böyle isimlendirildiğini düşünüyoruz. Kırat hakkında detaylı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Kırat", *DİA*, c. XXV, 2002 Ankara, s. 437-439.

¹²¹⁵ Makrizi, *el-Hitat*, c. I, s. 88-90; Hâsanein Rabie, *The Financial system of Egypt A. H. 564-741/A. D. 1169-1341*, London 1972, s. 54; Glubb, *Soldiers*, s. 206-207; Levanoni, *A Touring Point*, s. 142-143; Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 65-66.

¹²¹⁶ İbn İyas (ö. 930/1524) bu tahrir çalışmalarının devletin nihayetine kadar sürdüğünü ifade eder. İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 446; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 43.

¹²¹⁷ Makrizi, *el-Hitat*, c. I, s. 90.

¹²¹⁸ Makrizi, *el-Hitat*, c. I, s. 95. Makrizi aynı eserinin bir başka yerinde iktaların dağıtım belgelerine göre Mısır ordusunun sayısal verilerini ve tahsis edilen iktaların dinar ve dirhem cinsinden değerini genişçe aktarır. Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 217-219.

nüfuz sahibi olmuş ve kendisini baskı altına tutmuş Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr tecrübesinden hareketle emirlerin gelirlerini kısararak kendi servetini artırmaktır. Emirlerin servetini noksanlaştırdığı gibi nüfuz alanlarını da daraltarak siyasi arenadaki etki alanlarını kırmayı hedeflemiştir.

Sonuç olarak sultan kaldırdığı vergiler ve kadastro çalışmalarıyla siyasi gücünü destekleyici mali çalışmalar yapmıştır. Kendisinin yanı sıra emirlerin birçok kalemden aldıkları vergileri kaldırarak emirlerin mali yönden aşırı güçlenmelerini önlediği gibi kaldırdığı vergilerle halkın sevgisini kazanmıştır. Kadastro çalışmalarıyla da emirler arası güç dengesini yeniden düzenleyerek aşırı güçlenmelerine imkân sağlayacak mali altyapıyı emirler aleyhine düzenlemiştir. Sultan kadastro çalışmalarıyla elde ettiği aşırı zenginliğini halkı ile paylaşmasını bilmiş ve toplum yararına birçok yapı inşa etmiştir. Dönemin müelliflerinin detaylı olarak verdiği bu imar faaliyetleri¹²¹⁹ hakkında modern çalışmacıların da hayranlıkla bahsettiğini¹²²⁰ paylaşmamız gerekir.

1.3.6. Üçüncü Saltanat Döneminde Yaşanan Bazı Dâhilî Gelişmeler

1.3.6.1. Bedevi Arapların Tedip Edilmesi

Saîd bölgesinde patlak veren bedevî Arapların isyanlarından bir yenisi 713 (1313) yılında yaşanır. Bölgede bedevî Araplar'ın vergilerini ödemedikleri gibi yol kesip gelen geçeni haraca bağlayarak para topladıkları haberlerinin duyulması üzerine Sultan, 713 yılı Recep ayında (Kasım 1313) Cîze'deki piramitler bölgesine av bahanesi ile gider. Ümera ile yapılan istişare doğrultusunda amacı Saîd bölgesindeki bedevi Arapların yola getirilmesidir. Sultan'ın bölgeye gönderdiği emirler yolları tutup geçiş noktasındaki her tarafı kontrol altına alırlar. Gerekli tedbirleri alan sultan, daha sonra kendisi de Cîze'den Saîd bölgesine geçer. İsyancı bedeviler buldukları yerde ya öldürülürler ya da esir alınırlar. İşlerin yolunda gitmesi üzerine Sultan 10 Ramazan 713 (29 Aralık 1313) Cumartesi günü Kahire'ye

¹²¹⁹ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 113-117; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 538-546; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 137-147, 245-246.

¹²²⁰ D. Behrens-Abouseif, "Al-Nasir Muhammad and Al-Asraf Qaytbay-Patrons of Urbanism", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubids and Mamluk Eras*, Leuven 1995, 267-284; Philipp Speiser, "The Sultan al-Nasir Muhammad Madrasah in Cairo: Restoration and Archaeological Investigation" *Mamlük Studies Review*, XII/2 2008, s. 197-221; Howayda al-Harithy, "The Patronage of al-Nâsir Muhammad ibn *Qalâwûn*, 1310-1341. ", *Mamlük Studies Review* IV, 2000, s. 219-244; D. Behrens-Abouseif, "Al-Nasir Muhammad and Al-Asraf Qaytbay-Patrons of Urbanism", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubids and Mamluk Eras*, Leuven 1995, 267-284.

kaleye döner. Tutuklu bulunan bedevi Arap liderlerinden birisi de Mikdad b. Şemmas'tır. Aşırı zengin birisi olan İbn Şemmas'ın dört yüz cariyesi seksen de çocuğu vardır.¹²²¹ Bir süre hapiste kaldıktan sonra sultan kendisini affedip nesi gasbedildi ise iade edilir. Sultan kendisini kontrol altında tutmak için İskenderiye Haliç'indeki en-Nâsiriyye'de ikamet etmesini emreder. Burada çarşılar ve evler inşa edip atlar için özel mekanlar yaptırır.¹²²² Yine 731 (1331) senesinde, aynı bölgede yol kesen bedeviler bölgede isyan hareketine kalkışınca bölgeye sevk edilen Şark mütevellisi Zulzaye isyancıları kısa sürede tedip ederek bölgede sükûnet sağlar.¹²²³ Kaynaklara kısa bilgilerle yansıyan 731 (1331) yılı hadisesinin dışında bir gelişmenin söz konusu olmadığı görülür.

1.3.6.2. Gayr-i Müslimlerle İlgili Yaşanan Toplumsal Hadiseler

Mısır ve Suriye coğrafyasına hâkim olan Memlûk Türk devleti Avrupa, Asya ve Afrika'nın ortasında önemli ticari bir kavşak noktasındadır. Kara ve deniz taşımacılığı ile bağlantılı önemli güzergâhlar ülke topraklarından geçmektedir. Akdeniz üzerindeki deniz taşımacılığının yanı sıra Nil nehri üzerinden Kızıldeniz aracılığı ile Hindistan ticaret güzergâhını yoğun olarak kullanan yabancı tacirler ile bunların devamlı ticaret yaptığı Mısırlı gayr-i müslimler bölgede ikamet ederler. Avrupalı yaklaşık üç bin Hıristiyan tacirin bu dönemde bölgede yaşadığı tahmin edilmektedir.¹²²⁴ Dolayısıyla bölge sakini gayr-i müslimlerin yaşadığı sıkıntılar anında Hıristiyan ülkelerde yankı bulmakta akabinde de elçiler Kahire'de hediyelerle sultanın huzuruna çıkararak Hıristiyanlar lehinde taleplerde bulunmaktadırlar. Hıristiyanlardan başka Mısır'da on beş bin Yahudinin nüfusu tahmin edilmekle beraber Kalkaşendî'nin Rabbâniyyûn, Karrâûn ve Sâmiri olarak bahsettiği Yahudi gurubların başında Re'sü'l-Yehûd adında önderleri vardır.¹²²⁵ Gayr-i müslim nüfusun çoğunluğu Mısır'ın yerli halkı olan Kıptilerdir. Kıptiler, Yakubiler adıyla önemli ve kalabalık Hıristiyan bir grubu oluştururken diğer Hıristiyanlar ise Melkâiler olarak

¹²²¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 129; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 32.

¹²²² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 129.

¹²²³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 335.

¹²²⁴ Hayat Nasır, *The Internal*, s. 164.

¹²²⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. XI, s. 385; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 476-477. Ayrıca Makrizi'nin *el-Hıtat* adlı eserinde detaylı olarak ele aldığı Yahudiler hakkında bkz. Necattin Hanay, "XV. Yüzyıl Dinler Tarihçisi Olarak Makrizi", *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2013, Yıl 6, Sayı XVI, ss. 289-308, s. 292-297.

zikredilirler. Hıristiyan gruplar patrikleri tarafından idare olunurlar.¹²²⁶ Hıristiyanlar mensubu oldukları patrikler ve onların yardımcıları piskoposlar tarafından hiyerarşik bir düzen dâhilinde kendi içlerinde idari bir yapıları vardır. Ayrıca en-Nâsır Muhammed'in patriklerle yaptığı yazışmalar söz konusudur.¹²²⁷ Mısır'daki gayr-i müslimlerin kahir ekseriyeti Yakubî Hıristiyanları olup Makrizi'nin verdiği bilgiye göre Hıristiyan halk içinde dikkat çeken önemli bir kesim manastırlarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Ayrıca Makrizi, bu dönemde de varlıklarını sürdüren 82 manastır ve 43 kilise hakkında bilgi verir.¹²²⁸ Kıptiler genelde ziraatle uğraşırken ticaret ve esnafılık da önemli meslek dallarıdır. Ayrıca kâtiplik başta olmak üzere mali ve diğer işlerde çalışan Kıpti memurlar da vardır.¹²²⁹

İslam hukukuna göre Müslüman bir devletin tebaası olan Hıristiyanlar *zimmi*¹²³⁰ kimliği adı altında Müslüman bir devletin vatandaşı olarak kabul edilir. Devlete vergi olarak erkeklerin ödediği baş vergisi yani *cizye* karşılığında zimmet hukuku altına alınarak can ve mal güvenlikleri, ibadet özgürlüğü, temel insan hak ve hürriyetlerini kullanmaları teminat altına alınır. Ayrıca sadece askerlik yapmaya elverişli erkeklerden alınan cizye vergisi askerlik hizmetinden de muaf tutulmalarını sağlar.¹²³¹ İslam hukukunda Hz. Ömer döneminde şekillenen zimmi hukuku zaman zaman içeride ve dışarıda yaşanan hadiselerden kaynaklı gelişmeler sonrası gayr-i müslimlerin günlük yaşamlarında bazı sıkıntılar yaşandığı bir vakıadır. en-Nâsır Muhammed tarafından Sina dağında Aziz Katerina Manastırı'nda ikamet eden rahiplere gönderilen 710 (1310) yılına ait bir mektupta¹²³² Hıristiyan din adamlarının bölgede yaşayan yerli göçebe Araplar ve diğer unsurlara karşı can ve mal güvenliklerinin sağlanacağı teminatı verilirken kendi topraklarında özgür oldukları, devlet aleyhine çalışan yerli ve yabancı mihraklara karşı dikkatli olmaları istenir.

¹²²⁶ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XI, s. 392, 395; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 480-501. Ayrıca Makrizi'nin *el-Hıtat* adlı eserinde detaylı olarak ele aldığı Yahudiler hakkında bkz. Necattin Hanay, "XV. Yüzyıl Dinler Tarihçisi Olarak Makrizi", s. 298-306.

¹²²⁷ Ömeri, eserinde örnek vesikalar sunarak usul ve üslup açısından ele almaktadır. Ömeri, *et-Ta'rif*, s. 205-207.

¹²²⁸ Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 501-519.

¹²²⁹ Hayat Nasır, *The Internal*, s. 164-165.

¹²³⁰ Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 353.

¹²³¹ Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 42-45. Ayrıca cizye'nin İslam hukukunda yeri hakkında detaylı bilgi için bkz. Bilmen, *Kamus*, c. IV, s. 97-102.

¹²³² Mektubun Arapça metni ile İngilizce çevirisi için bkz. Hayat Nasır, *The Internal*, s. 176-181.

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde zimmîlerle ilgili yaşanan gelişmelere gelince ilki Mısır'da 714 yılı Muharrem ayı ortalarında (1 Mayıs 1314) yaşanan bir hadise kaynaklarda yer bulur. Muallaka Kilisesinde¹²³³ toplanan bir grup Hıristiyan kutlayacakları festival için bir caminin kandillerini ödünç alırlar. Bunu duyan bir grup Müslüman sabahleyin kiliseye saldırarak ne var ne yok herşeyi yakıp yıkarlar. Hadiseye öfkelenen Sultan faillerin kiliselerden uzaklaştırılmasını emreder.¹²³⁴ Bu hadiseden bir müddet sonra aynı yıl içinde Ali b. es-Sâk adlı Huseyniye sakini birisi atıyla elinde kılıç Kahire sokaklarında önüne çıkan Yahudi veya Hıristiyan her kim olursa yaralayarak çarşının altını üstüne getirir. Yakalanan bu adamın başı vurularak cezalandırılır.¹²³⁵

Makrizi'nin sebebini açıklamadığı bir gelişme ise, Mısır ve Kahire'de 27 Şevval 715 (24 Ocak 1316) Cumartesi günü kilise ve sinagogların kapanmasına yol açar. Bu mabetler iki ay kapalı kaldıktan sonra 23 Zilhicce (19 Mart 1315) Cuma günü tekrar ibadete açılır. Düzenlenen bir tören ile patriğe de hil'at giydirilir.¹²³⁶ Yine kaynaklara yansıyan bir diğer bilgide Sultan en-Nâsır Muhammed 718 (1318) yılında Hıristiyanların Rûm mahallesindeki Barbara¹²³⁷ kilisesinin onarımına izin verir. Hıristiyan usta ve mühendislerden başka Müslümanlar da tamirat sırasında çalışırlar. Tamamlandığında Kahire'nin en güzel binalarından biri olur. Bazı Müslümanlar hoşnutsuzluklarını saltanat nâibi Argun'a bildirerek ilave edilen kısımların yıkılmasını isterler. Nâzıru'l-Hâs Kerimüddin el-Kebîr'i de Hıristiyanlara arka çıkmakla suçlarlar. Sultan Dâru'l-Adl'de yapılan istişare sonrası ilave kısımların yıkılmasını onaylar. Bunu fırsat bilen bazı müslümanlar bu parçaları yıktıkları gibi kilise içinde bir de mihrab inşa edip cami gibi ezan okuyup kamet getirirler, Kur'an okuyup dua ederler. Gelişmelerin duyulması üzerine Müslümanların kilisede dua etmesi yasaklanır. Kapısına da çekilen bir set ile giriş kısmı kapatılır. Kerimüddin el-Kebîr devreye girerek mihrabın yıkılması iznini sultandan alır. Gelişmeler üzerine toplanan kalabalık 5 Rabiulahir (6 Haziran 1318) Pazartesi günü Makrizi'nin

¹²³³ Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 511.

¹²³⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 135-136; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 193.

¹²³⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 139-140

¹²³⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 157.

¹²³⁷ Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 511.

ifadesiyle kiliseyi yerle bir ederler.¹²³⁸ Yine Kahire’de 9 Rabiulahir 721 (8 Mayıs 1321) Cuma günü yaşanan hadiseler önce Mısır’da daha sonra da ülkenin geneline yayılan kilise olaylarının yaşanmasına yol açar. Cuma namazı sırasında toplanan toplumun farklı kesimlerinden bir grup insan, emirler Cuma namazı kılarken kiliselere saldırırlar. İlk önce el-Zührî¹²³⁹ kilisesi daha sonra da Kahire’nin en büyük kilisesi olan el-Hamra kilisesini yağma ederler. Daha birçok kiliseye de *Allahü Ekber* nidaları arasında giren halk yanan şamdanları, mumları, değerli ne var yok her şeyi aşırırlar. Yaşananları duyan Sultan fena halde öfkelenir. Aydoğmuş komutasında birlikler kalabalığı dağıtmak için harekete geçer. Muallaka kilisesi tahrip edilmekten son anda kurtulur. Ayrıca Sultan gerekenin yapılması için kadılara emirler verir. Olaylara karışanlar tutuklanırken bazıları dayak cezası ile kurtulur, bazıları da tevsît yani ikiye ayrılma cezası ile cezalandırılırlar.¹²⁴⁰ Ancak bu cezalar Hıristiyanları teskin etmemiş olmalı ki, gelişmeler Kahire’de karşılık bularak bir ay sonra her tarafta yangınlar patlak verir. Müslümanlara ait mekânlar ticarathaneler, okullar, camiler, mescitler, hamamlar, birçok ev ateşe verilir. Emirler ve halk yangınları söndürmek için yoğun çaba sarf ederler. Yangınlar o denli etkilidir ki, sultanın emlakı için tedbir alınır. Günlerce devam eden yangınlar camileri, evleri kül eder. Korkudan diğer camilere koşan halk çaresizce dua ederler.¹²⁴¹

Failleri meçhul yangınların niçin ve nasıl çıktığı ilk günler belirsizliğini korumuştur. Hatta yangınlar evlerin çatısından başladığı için askerlerin okla ateşlenmiş bezleri attığına dair şayia ortaya çıkar.¹²⁴² Sultan Hıristiyanların töhmet altında bırakılmasına müsaade etmemiş onları korumuştur. Kahire’de 15 Cemaziyelevvel (12 Haziran 1321) Cumartesi günü başlayan yangınlar beş gün süreyle faili meçhul hadiseler olarak devam etmiş ayın 21. Cuma (18 Haziran 1321) günü iki rahibin yakayı ele vermesiyle de yangınların kimler tarafından organize edildiği anlaşılmıştır. Kahire’de el-Kehhâriye Medresesi’ne ateş atarken yakalanan iki rahip Kahire valisi Alemüddin Sencer tarafından sorguya çekildikten sonra

¹²³⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 220; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 182-183; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 193-194.

¹²³⁹ Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 516.

¹²⁴⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 8-9; İbn Devâdârî, *Kenzü’-d-Dürer*, c. IX, s. 306; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 216-218; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 195-196.

¹²⁴¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 9- İbn Devâdârî, *Kenzü’-d-Dürer*, c. IX, s. 306; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 2219-222; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 54-57; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 197-199.

¹²⁴² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 11.

yaptıklarını itiraf ederler. Diğer taraftan da halk Hıristiyan bir adamın elinde yanıcı yağlı bez ve kipriti cami içinde minberin yanına koyarken yakalarlar. Yine Melkât kilisesine bağlı bir kiliseye mensup olduğu anlaşılan rahipler Müslümanların kiliselerine yaptıkları kundaklamalara karşı misilleme olarak bu yangınları çıkardıklarını itiraf etmişlerdir. Okların ucuna yerleştirilmiş nefte batırılmış fitilli bezler ateşe verilerek evlerin çatısına atılıyor ve ahşap binalar hemen tutuşarak yangın başlıyordu. Neticede söz konusu rahipler yargılama sonucu açılan bir çukurda yakılarak öldürülür.¹²⁴³

Yangınları çıkaranlar ortaya çıkınca Müslüman halk Hıristiyanlara karşı olumsuz tavırlar takınmaya başlar. Patrik sultanın huzuruna çıkarılarak sorguya çekilir. Hıristiyanları korumakla suçlanan Kerimüddin el-Kebir'in azlini isteyen ümeranın bu teklifine Sultan karşı çıkar. Ayrıca üst düzey ümeradan Cemaleddin Akkuş el-Efrem Hıristiyan kâtiplerin işlerine son verilmesini teklif eder. Kahire'de kalabalıklar toplanarak Hıristiyanlar üzerine saldırmak isterler. Kale kapılarına yığılan halkı dağıtmak için emirler silahlı birliklerle kalabalıkların üzerlerine yürürler.¹²⁴⁴ Diğer taraftan da Tolunoğlu Ahmed Camii çevresinde, kalede ve bazı üst düzey ümeranın evinde yangınlar çıkmaya devam eder.¹²⁴⁵

Sultan en-Nâsır Muhammed 29 Cemaziyelevvel 721 (26 Haziran 1321) Cumartesi günü meydana iner. Yol üzerinde yirmi bine yakın büyük bir kalabalık hırkalarını sarı ve yeşile boyamış halde, hep birlikte bağırarak: "İslamdan başka din yoktur, Allahın yardımı Muhammed'in dini üzerine olsun. Ey el-Melikü'n-Nâsır, Ey İslam sultanı, küfür ehline karşı bize yardım et. Nasâra'ya yardım etme", diyerek yeri göğü inletirler. Sultan yeni bir fitnenin çıkmasından çekinerek hâcib'ine; "Kim Nasrâni bulursa kanı ve malı helaldir", şeklinde nida etmesini emreder. Halk bunu duyunca sultana dua ederek dağılırlar.¹²⁴⁶ Sultan ümerayı toplayarak gayr-i müslimlere uygulanacak müeyyideler için mersûmlar çıkarır. Şehirlerde minberlerde okunan mersum¹²⁴⁷ ile cizye iki katına çıkarılır.¹²⁴⁸ Hıristiyanların yeşil renkte,

¹²⁴³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 11; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 223-224; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 57.

¹²⁴⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 12-13; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 57-58.

¹²⁴⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 18; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 226; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 59; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 203.

¹²⁴⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 226-227; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 59.

¹²⁴⁷ Gayrimüslimler hakkında yayınlanan mersûm hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 16-18.

Yahudilerin sarı renkte sarık sarmaları, kadınların uygun kıyafet giymeleri, at ve katora binmemeleri, hamama girdiklerinde inancını simgeleyen kemerleri boyunlarında taşımaları ayrıca memur olarak istihdam edilmemeleri öne çıkan emirlerdir.¹²⁴⁹ en-Nâsır Muhammed'in gayr-i müslimlerle ilgili aynı yasakları içeren mersûmu¹²⁵⁰ daha önce 700 yılı Recep ayında (Mart-Nisan 1301) tarihinde yayınlanmış önce Kahire'de daha sonra da ülke genelinde uygulanmıştır.¹²⁵¹ Ancak daha sonraki gelişmeler söz konusu yasakların kalıcı olmasına pek fırsat tanımamıştır.

Yaşanan olaylarda her iki taraftan tahrik edenler ve bu olaylardan nemalanmak isteyenler bir gerçektir.¹²⁵² Olayların bu şekilde gelişmesinin en önemli sebeplerinden birisi de Hıristiyan bir Kıpti iken Müslüman olup Nâzırü'l-Hâslığa kadar yükselen Kerimüddin el-Kebîr'dir. Çağdaşı Nüveyri'nin anlattıklarını dikkate aldığımızda ikinci bir sultan mesabesinde bir adam karşımıza çıkmaktadır. Nihayet kontrolden çıkan bu sınırsız güç patlak veren bazı sıkıntılar sonrası gözden düşer. Sultanın rızası olmadan tüccarlara karşı uyguladığı baskılar¹²⁵³ başata olmak üzere ve gayr-i müslimlerle ilgili sorunların ayyuka çıktığı dönemde önceki dinine mensup Hıristiyan Kıptileri kayırdığı onları himaye ettiği¹²⁵⁴ ve Barbara Kilisesi'nde¹²⁵⁵ Müslümanlar tarafından namaz kılmak ve Kur'an okumak için inşa edilen mihrabın yıkılmasında bıkkınlık derecesinde sultanı usandırarak mihrabın yıkılmasında etkili olduğu gerekçesiyle Müslüman halkın nefretini körüklemiştir. İşin vehametini gören

¹²⁴⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 15.

¹²⁴⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 15; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 227; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 59-60.

¹²⁵⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 251-252; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 47-51; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 230; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 259-265; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 233. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 909-913; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 132-135.

¹²⁵¹ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476-477. İbn Haldun'un bahsettiği ve İslam fihhında da eş-Şurûtu'l-Ömerîyye adı altında Hz. Ömer'e nispet edilerek gayr-i Müslimlerin uyması gereken kuralları içeren metnin doğruluğu tartışma konusudur. Bu tartışmayla alakalı bakınız. Mustafa Fayda, "Hz. Ömer'in Divan Teşkilâtı", *DGBİT*, İstanbul 1993, c. II, s. 173-181.

¹²⁵² Poole, *A History of Egypt*, s. 220.

¹²⁵³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 42-43.

¹²⁵⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 224.

¹²⁵⁴ Kilise hakkında bkz. Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 511.

¹²⁵⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 183.

Sultan, çareyi Kerimüddin'i başkentten uzaklaştırmakta görür.¹²⁵⁶ Saltanat nâibi Argun ed-Devâdâr sultanın emri ile 14 Rabiulahir 723 (22 Nisan 1323) Perşembe günü Kerimüddin'i tutuklar. Malları müsadare edilince aşırı derecede zengin olduğu ortaya çıkar. Hatta mallarının değeri altmış bin dinarı bulduğu kaydedilmiştir.¹²⁵⁷ Bir süre tutuklu kalan Kerimüddin en son tutuklu bulunduğu Kudüs'ten sultanın emri ile tekrar başkente getirilmiş ve son olarak Üsvan'da¹²⁵⁸ hapiste iken asılmıştır.¹²⁵⁹ Diğer taraftan gayr-i müslimlerle ilgili yayınlanan mersûmlar sonrası işlerine son verilen kâtipler Müslüman olarak işlerine geri dönmüşler, bazı Hıristiyanlar da söz konusu yangınlarda yardımcı oldukları gerekçesiyle idam edilmişlerdir.¹²⁶⁰

Genel olarak baktığımızda 722 (1322) yılında yaşanan sıkıntılar etkinliği ve nüfuzu itibari ile yankı uyandırmış, diplomatik ilişkilerde ele aldığımız üzere yabancı devlet elçileri sultanın huzuruna çıkarak gayr-i müslimler lehine taleplerde bulunmuşlardır. Dolayısıyla gayr-i Müslimlerle ilgili söz konusu yasakların uygulanmadığı görülmüştür. Yine yaşanan hadiselerle ilgili sultanın tutumuna baktığımızda; en-Nâsır Muhammed hadiselerle kuşkuyla yaklaşp hemen üzerine gitmeyerek zamana bırakmıştır. Olayları başlatanlar ortaya çıkıncaya kadar gayr-i Müslimlerle ilgili bir adım atmadığı, onların üzerlerine gitmediği görülür.

¹²⁵⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 183.

¹²⁵⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 243-244.

¹²⁵⁸ Mısır'ın güneyinde Said bölgesinde büyük bir yerleşim birimidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 191-192.

¹²⁵⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 259; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 404; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 209-210. Hayat Nasır, Kerimüddin hakkında dönemin tarihçilerinin Kerimüddin'in Hıristiyanlar için çalıştığına en-Nâsır Muhammed ile Müslümanlar arasına girdiğine dair iddialarının yersiz olduğunu ifade ettikten sonra Sultan ile hareket ederek barışı tesis etmeye yönelik bir çaba sarf ettiğini ileri sürer. Bu iddiası için ise cezalandırılmaları için toplanan kalabalık lehinde tavrını koyduğunu ve affedilmeleri için sultana ricacı olduğunu (Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 225-226) delil gösterir. Yine onun Müslüman ve gayrimüslimlerden hapse atılan halkın serbest kalması için İskenderiye dönüşü çalıştığına değinir. Son olarak araştırmacı, yaşamının ilk devrelerinde Hıristiyan olan Kerimüddin'in kendini yeni dinine adadığını ve devlet işlerinde etkili birisi olarak sultanın sarayında yaşamını geçirdiğini söyler. Hayat Nasır, *The Internal*, s. 210-211.

¹²⁶⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 227; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 60.

İKİNCİ BÖLÜM HÂRİCİ GELİŞMELER

2.1.EN-NÂSİR MUHAMMED'İN SALTANAT DÖNEMLERİNDE HÂRİCİ GELİŞMELER

Memlûk Türk devletinin kuruluşundan beri takip ettiği genel dış politika, Mısır ve Suriye bölgesindeki haçlı tehditlerini bertaraf edip Moğol tehlikesini uzaklaştırma siyaseti üzerine bina edilmiştir. Bu çerçevede kutsal toprakları haçlılardan temizleyip Moğol saldırılarını geri püskürtme çabası dış siyasetin asıl ögesidir. Bunun yanında her iki düşman ile her fırsatta işbirliği yaparak Müslümanlar aleyhine faaliyetlerde bulunan Çukurova Ermeni Krallığı'nı her yıl vergiye bağlayarak baskı altında tutmak da değişmez dış politika esasları arasındadır. Başarılı olan bu dış politika zamanla cihanşümül bir anlayış almıştır. İşgal altındaki Müslümanları işgalcilerden kurtarmanın yanında cihat anlayışına uygun fetih hareketleri dış politikanın esas çerçevesini oluşturur.

Haçlılar ve Moğollar ile mücadele eden Sultan Baybars ve Sultan Kalavun'dan sonra Sultan el-Eşref Halil'in Akka'yı fethetmesiyle (18 Mayıs 1291) kutsal topraklarda barınacak yerleri kalmayan haçlı kalıntıları bölgeden tamamen temizlenmiştir.¹²⁶¹ Sultan Lâçin, el-Eşref Halil döneminde Ermeniler ile yapılan bir anlaşmaya¹²⁶² sadık kalmadıkları gerekçesiyle Sis üzerine bir sefer düzenlemiş ve bu sefer en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde dış politikada yaşanacak gelişmelere gerekçe teşkil etmiştir.¹²⁶³ Dolayısıyla bu sefer Moğol bakiyesi İlhanlılar'ın öteden beri sürdürdükleri Suriye bölgesini ele geçirerek Akdeniz'e açılma siyasetini yeniden gündeme taşımıştır. Kısacası çalışma dönemimizde

¹²⁶¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 278-282; a. mlf. , *et-Tuhfe*, s. 126-126; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 308-310; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 124-127; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 359-360. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 766; Işın Demirken, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 249.

¹²⁶² Sultan el-Eşref Halil'in 692 (1392) yılında Çukurova üzerine niyetlendiği sefer Ermeni kralının elçilerinin barış teklifiyle gelmeleri üzerine Şam'da, yıllık ödenmesi gereken vergilerin yanı sıra Behisna, Tell Hamdun ve Maraş kalelerinin teslim edilmesi karşılığında barış anlaşması imzalanır. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 465; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 784; İbn Tağrıberdi, *en-Nücüm*, c. VIII, s. 14-15; Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", s. 13; Kılıç, "Eşref Halil", s. 156; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 89-90.

¹²⁶³ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 644. Birçok gerekçe söz konusu olsa da meşru olarak esas gerekçe Gazan'ın en-Nâsır Muhammed'e gönderdiği ilk elçilik heyetinin mektubunda söz konusu edilen Memlûkler'in İlhanlı toprağı olan Mardin ve çevresinde yaptığı öne sürülen yağma ve çapulculuk girişimlerinin intikamını almak için savaşa girişildiği belirtilmektedir. Gazan'ın gönderdiği mektubun metni için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 352-353; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 53-56; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 265-267; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 1016-1018.

bölgeye dönük siyaset Baybars ve Kalavun döneminin devamı olup¹²⁶⁴ el-Eşref Halil'in katli sonrası Kahire'deki taht değişiklikleri ile ara verilen seferlere Lâçîn'in ikinci saltanat yılında tekrar başlanmıştır.

2.1.1. İlhanlılar ile ilişkiler

2.1.1.1. İlhanlı Hükümdarı Gazan Dönemi (1295-1304) Memlûk-İlhanlı İlişkileri

2.1.1.1.1. Gazan'ın Birinci Suriye Seferi ve Vâdî'l-Hazindâr Savaşı: 28 Rabiulevvel 699 /23 Aralık 1299

Moğol Büyük Hanı Mengü Han (649-657/1251-1259) tarafından İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'yu istilâ etmekle görevlendirilen Moğol-İlhanlı Devletinin (654-754/1256-1353) kurucusu Hülâgû (654-663/1256-1265)¹²⁶⁵ Bağdat'ı alarak devam ettiği ilerleyişini Suriye'yi işgal ederek sürdürmüştür. Mengü Han'ın ölümü nedeniyle Suriye'yi terk etmek zorunda kalan Hülâgû'nun öncü birlikleri komutanı Ketboğa komutasındaki İlhanlı ordusu Kıpçak Türkleri idaresindeki Memlûk Türk devleti tarafından Ayn Câlût Savaşı'nda (3 Eylül 1260)¹²⁶⁶ hezimetle uğrar. Böylece yenilmez Moğol orduları efsanesi sona erer. İlhanlılar kuruluşlarından beri genel olarak devam eden değişmez dış politika esasları çerçevesinde komşu ülkeler ile çekişme halindedir. Moğol bakiyeleri Çağatay Hanlığı ile Horasan bölgesi için çatışırken Altın Orda Hanlığı ile de Azerbaycan bölgesi için kapışmakta yine Suriye bölgesi için de Memlûk Türk devleti ile öteden beri mücadele etmektedir.

¹²⁶⁴ en-Nâsır Muhammed, Gazan'ın II. Suriye seferinde vuku bulan ve İlhanlılar tarihinde çok ağır bir yenilgi olarak tarihe geçen Şakhap Savaşı sonrası Gazan'a gönderdiği mektupta asıl hedefinin, halifenin yeri olan Bağdat ve Irak'tan İlhanlıları çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Mektup için bkz. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118-122.

¹²⁶⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 497-498; *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, s. 556; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 13.

¹²⁶⁶ Tarihin akışını değiştirecek ölçüde önemli sonuçlara yol açan, İslâm medeniyetine sekte vuran Moğol istilasını durduran bu savaş hakkında bkz. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 49-51; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXIX, s. 302-304; Baybars Mansûrî, *Zübde*, s. 50-52; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 55-58; John M. Smith, Jr., "Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure?", *HJAS*, ILIV/2 (1984), s. 307-328; Fayed Hammâd Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Muğûl fi'd-Devleti'l-Memlûkiyyeti'l-ülâ*, Kahire 1976, s. 51-59; Abdülkerim Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, c. IV, İstanbul 1994, s. 275-276; Süleyman Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 134-143.

Sultan Lâcîn'in suikasta kurban gitmesinin ardından Kerek'ten çağrılan en-Nâsır Muhammed tekrar tahta oturduğu (9 Şubat 1299)¹²⁶⁷ sıralarda İlhanlı tahtında Gazan (1295-1304)¹²⁶⁸ vardır. İlhanlı ülkesinde yaşanan taht mücadeleleri ve isyanlar İlhanlı tahtına oturan Gazan'ı epey yıpratır. Babası Argun (1284-1291)'dan sonra tahta çıkan Geyhatu (1291-1295)'nun 24 Mart 1295 tarihinde öldürülmesiyle İlhanlı tahtına oturan Hülâgû (1256-1265)'nün torunu Baydu (1295)'nun hükümdarlığını kabul etmemiş ve vezir Nevruz'un desteği ile İlhanlı tahtına oturmayı başarmıştır (3 Kasım 1295). Ancak sular bununla da durulmamış Anadolu'da önce Baltu isyanı (Eylül 1296-14 Ekim 1297) daha sonra da Sülemiş isyanı (29 Kasım 1298-27 Eylül 1299) dâhilde de Memlûklerle mektuplaştığı iddiasıyla öldürülen vezir Nevruz'un isyanı (27 Mart 1297-14 Ağustos 1297) Gazan'ın tahta oturduğu 1295 yılından en-Nâsır Muhammed'in ikinci kez Sultan olduğu 1299 yılına kadar devam eden ve Gazan'ın epey başını ağrıtan iç isyanlardır.¹²⁶⁹

en-Nâsır Muhammed ikinci kez tahta oturduğunda kendisini selefi Lâcîn döneminde yaşanan dış gelişmelerin içinde bulur. İlhanlıların Anadolu Emîru'l-Ümera'sı Sülemiş Anadolu valiliği için Gazan'a karşı giriştiği isyanda Karamanoğullarının yanı sıra Lâcîn'in desteğini alır.¹²⁷⁰ Ancak Sülemiş, Gazan'ın gönderdiği Bülây komutasındaki İlhanlı ordusuna Erzincan Akşehir ovasında yapılan savaşta yenilince¹²⁷¹ beraberindeki beş yüz atlı ile Sis ve Dımaşk üzerinden 15 Şaban

¹²⁶⁷ en-Nâsır Muhammed 4 Cemaziyevvel 698 (7 Şubat 1298) Cumartesi günü Kahire'ye döndükten iki gün sonra 6 Cemaziyevvel 698 (9 Şubat 1299) Pazartesi günü 14 yaşında iken ikinci kez tahta oturur.

¹²⁶⁸ Gazan Han ve dönemi hakkında bkz; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 618-662; Safedî, *A'yânu'l-Asr*, c. IV, s. 5-18; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VIII, s. 357-361; Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, H. 701-750, s. 47-48; Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *DİA*, c. XIII, Ankara 1996, s. 429-431; Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, İstanbul 2009.

¹²⁶⁹ İsyandar hakkında bkz. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 234-276; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 306-308; Spular, *İran Moğolları*, s. 106-111; Turan, *Türkiye*, s. 631-640; Steward, *Armenian*, s. 128-136; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 118-136.

¹²⁷⁰ Nüveyri, Gazan'ın Sülemiş için Anadolu askerini toparlayıp Sis üzerinden Suriye'ye doğru hareket etmesini ve kendisinin de Fırat'ı geçerek Halep'te buluşmak üzere anlaştıklarından bahseder. Ancak Anadolu'ya ulaşan Sülemiş Gazan'a isyan etmiştir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 236; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 8; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 876-877. Reşidüddin'in Suriye'den yirmi bin Memlûk askerinin Sülemiş'e katıldığına dair verdiği bilgiyi Memlûk kaynakları desteklememektedir. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 643. Baycu Noyan'ın torunu olan Sülemiş 1297 sonlarında Gazan tarafından emiru'l-ümeralığa atanmıştır. Baltu isyanının bastırılmasında büyük yararlılıklar gösteren Sülemiş, gerek dedesinin uzun yıllar Anadolu'da kalması gerekse kendi hizmetlerinin karşılığında Anadolu valiliği verilmeyince isyan etmiştir. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 234-276 Spular, *İran Moğolları*, s. 106-111; Turan, *Türkiye*, s. 631-640; Steward, *The Armenian*, s. 128-136; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 134-136.

¹²⁷¹ 24 Recep 698/27 Nisan 1299 tarihinde Erzincan Akşehir ovasında Sülemiş'in ordusu ile Kutluşah komutasındaki İlhanlı birlikleri arasında yapılan savaşta Sülemiş kaybeder. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-*

699 (6 Mayıs 1300) Pazar günü Kahire'ye gelerek en-Nâsır Muhammed'e sığınır. Kardeşi Kutkatu (=Kutaktu) ile iyi karşılanan ve ikta'lar tevcih edilen Sülemiş başkentte bir ay kaldıktan sonra sultandan yardım alarak ailesini getirmek üzere ayrılır.¹²⁷² Halep ümerasından Emir Bektemür el-Celemî ile yüzler emiri İbn Câcâ komutasında Memlûk birlikleri Sülemiş'e eşlik ederler. Birlikler kendilerine yol üzerinde pusu atmış İlhanlı kuvvetlerinden habersiz Antep yönünde ilerlerken aniden saldırıya uğramışlardır. Yaşanan çatışmada Emir Bektemür el-Celemî şehit düşer.¹²⁷³ Çevredeki kalelerden birine sığınan Sülemiş, İlhanlı kuvvetleri tarafından yakalanarak Gazan'ın yanına gönderilir ve idam edilir.¹²⁷⁴ en-Nâsır Muhammed'in ilk dış siyasi faaliyetleri arasında zikredeceğimiz bu hadise aynı zamanda Gazan'ın I. Suriye seferini başlatmasına yol açar.¹²⁷⁵

İlhanlı hükümdarı Gazan yukarıda kısaca değindiğimiz üzere önce tahtı ele geçirmek için mücadele vermiş daha sonra da karşılaştığı birçok isyanın üstesinden gelmeyi başarmıştır.¹²⁷⁶ Seleflerinin bir türlü ele geçiremediği Suriye'yi istilâ ederek hem tahtını sağlamlaştırmak hem de İlhanlı siyasetinde başlattığı yeni dönemini¹²⁷⁷

Dürer, c. IX, s. 10; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 236; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 877; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 642-644; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Sebastatsi Vakayinamesi), s. 59-61; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 135.

¹²⁷² İbn Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, c. IX, s. 10-11; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 236-237; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 473; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 877-878. Ermeni müverrihlerinden Nerses, Sülemiş'i 1200 kişiyle Suriye'den geldiğini Kral Hetum tarafından darmadağın edildiğini esir alınarak Gazan'a gönderildiğini zikreder. Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 229; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 60.

¹²⁷³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 11; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 237; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 878.

¹²⁷⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 237; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 878. Ermeni müverrihlerinden Nerses, Sülemiş'im 1200 kişiyle Suriye'den geldiğini kral Hetum tarafından darmadağın edildiğini esir alınarak Gazan'a gönderildiğini zikreder. Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 229; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 60.

¹²⁷⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 878.

¹²⁷⁶ Gazan Han babası Geyhatu (1291-1295)'nun 24 Mart 1295 tarihinde öldürülmesiyle İlhanlı tahtına oturan Hülagü (1256-1265)'nün torunu Baydu (1295)'ya karşı çıkmış ve vezir Nevruz'un desteği ile İlhanlı tahtına oturmuştur (3 Kâsım 1295). Ancak Gazan Anadolu'da önce Baltu İsyanı (Eylül 1296-14 Ekim 1297) daha sonra da Sülemiş İsyanı (29 Kasım 1298-27 Eylül 1299) dâhilde de Memlûklerle mektuplaştığı için öldürülen vezir Nevruz'un İsyanı (27 Mart 1297-14 Ağustos 1297) Gazan'ın uğraştığı iç isyanlardır. İsyanlar hakkında bkz. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 234-276; Spular, *İran Moğolları*, s. 106-111; Turan, *Türkiye*, s. 631-640; Steward, *Armenian*, s. 128-136; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 118-136.

¹²⁷⁷ Gazan, İlhanlı hükümdarları arasında ilk kez Moğol başkenti Karakorum'daki hana bağlı kalmadan tam bağımsız olarak ülkesini yönetmiştir. Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 105; Safedî, *A'yânu'l-Asr*, c. IV, s. 11-12. Azerbaycan bölgesindeki Tebriz ve Meraga şehirlerini talep ederek bu şehirlerin daha önce kendi askerleri tarafından ele geçirildiğini dolayısıyla miras yolu ile kendilerine ait olduğunu ileri süren Altın Orda elçilerine rest çeken Gazan; "*Ben mülkü (saltanatı) kılıcımınla elde ettim, verasetle değil. Tebriz'i, Meraga'yu kılıcımınla aldım. Sizinle benim aramızda sadece kılıç*

yani Karakorum¹²⁷⁸, daki Büyük Han'a bağlı kalmadan bağımsız olarak yönettiği devletini ve saltanat dönemini bölgeyi ele geçirerek zaferle süslemek peşindedir. Zaman kaybetmeden Sülemiş isyanından dolayı ertelediği¹²⁷⁹ Suriye seferine çıkar. Seferin en önemli gerekçesi İlhanlıların Hülâgû (654-663/1256-1265) döneminden beri sürdürdükleri Suriye politikası¹²⁸⁰ olsa da Gazan, Memlûk Türk devleti başkentinde yaşanan taht mücadelelerinden özellikle de en-Nâsır Muhammed'in çocuk yaşta olmasından ve emirlerin çekişmesinden yararlanmak çabasıdır.¹²⁸¹ İlhanlı taht mücadelesinde Gazan'dan kaçan Uyratlar'ın¹²⁸² memlûk topraklarında iskân edilmesi,¹²⁸³ Memlûklerin İlhanlılara tâbi Çukurova Ermeni topraklarına dolayısıyla İlhanlı sınır bölgesine düzenledikleri yağma ve talan amaçlı seferler,¹²⁸⁴ Sülemiş isyanının Memlûkler tarafından desteklenmesi, ayrıca Seyfeddin Kıpçak,¹²⁸⁵

vardır" diyerek bölge üzerindeki hak iddialarının yersiz olduğunu da açıkça dile getirmiştir. Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 105, 154.

¹²⁷⁸ Cengiz Han'ın merkezi ve asıl yurdu olan Karakorum günümüz Çin sınırları içerisinde bulunan Doğu Türkistan'ın ya da Uygur Türklerinin başkentidir. Cengiz'in varisleri *büyük han* olarak burada oturarak Cengiz imparatorluğunu idare ederler. Diğer bölgelerdeki hanlar ise büyük hana bağlıdır. Ancak bu metbu-tâbi ilişkisinin çok geçmeden sekteye uğradığı bölgesel sorunlarla birbirleriyle kapıştıkları görülür. Örneğin Cengiz'in oğullarından Batu'nun oğlu Berke ile Hülâgû arasında başlayan mücadele İlhanlılar'ın yıkılmasına değin sürer. Hülâgû ile Berke arasındaki mücadele için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 16-18. Ayrıca Karakorum için bkz. Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, s. 12; Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 9.

¹²⁷⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 876-877; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 118; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 134.

¹²⁸⁰ Moğol Büyük Hanı Mengü (649-657/1251-1259) tarafından İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'yu istilâ etmekle görevlendirilen İlhanlılar Devletinin (654-754/1256-1353) kurucusu Hülâgû Han (654-663/1256-1265) Bağdat'ı alarak ilerleyişini Şam'ı işgal ederek sürdürmüş ancak Memlûkler Ayn-ı Calut Savaşında (658/1260) İlhanlıları durdurmuştur. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 497-498; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 13.

¹²⁸¹ Ömeri, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 321; Takkûşî, *Târihu'l-Memâlik*, s. 238-239.

¹²⁸² Uyratlar, Sultan Ketboğa döneminde Memlûk devletine ilticâeden Moğol asıllı bir grup. Uyratlarla ilgili detaylı bilgiler için ayrıca bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 187-189; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 361-362; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 812; David Ayalon, "The Wafidiya in the Mamluk Kingdom", *İslamic Culture*, s. XXV, 1951, s. 89-104; Kanat, "Uyratlar", s. 105-107; Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, İstanbul 2005, s. 125-161.

¹²⁸³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 187-189; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 361-362; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 812.

¹²⁸⁴ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 277; *Abu'l-Farac Tarihi*, c. II, s. 657. Gazan Han'ın en-Nâsır Muhammed'e gönderdiği ilk elçilik heyetinin mektubunda Memlûkler'in İlhanlı toprağı olan Mardin ve çevresinde yapılan yağma ve çapul girişimlerinin intikamını almak için savaşa giriştiğini belirtmektedir. Gazan'ın gönderdiği mektubun metni için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 352-353; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 53-56; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 265-267; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 1016-1018.

¹²⁸⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 876. Makrizi ve İbn İyas'ın Kıpçak hakkında verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Sultan Kalavun'un Kıpçak'ın kendi ırkına meyilli olduğunu her an firar edebileceği dolayısıyla pek güvenmediğini, onun Mısır dışına çıkarılmamasını, hususiyile tenbih ettiğinden bahsederler. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 871-872; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 406-407.

Seyfeddin Elbekî ve ‘Azaz (Özer?) gibi üst düzey Memlûk emirlerinin Gazan’a iltica edip bölgeye sefer düzenlenmesi yönünde teşvik etmeleri seferin asıl gerekçeleri olarak öne çıkar.¹²⁸⁶ Makrizi seferin meşru gerekçesi olarak Ramazan ayında Halep askeriyle Mardin’e giren Süleymîş’in burada ne var ne yok her şeyi yağma ve talan ettiğini hatta çok çirkin işler yaptığından söz ederek, yaşananları duyan Gazan’ın Suriye bölgesine düzenlemek istediği sefer için fırsat olarak kullandığını söyler.¹²⁸⁷ Dolayısıyla Müslüman olan Gazan, İslam hukukuna uygun olarak âlimlerden aldığı fetva¹²⁸⁸ ile seferine meşruiyet kazandırdıktan sonra 19 Muharrem 699 (16 Ekim 1299) Cuma günü yaklaşık 90 bin kişilik büyük ve güçlü bir orduyla Tebriz’den hareket eder.¹²⁸⁹ Erbil ve Musul’u geçtikten sonra Mardin yoluyla Diyarbakır’a gelen orduya burada İlhanlı Anadolu kuvvetleri katılır. Gürcü birliklerinin de desteklediği orduda¹²⁹⁰ Ermeni Kralı II. Hetum 10 bin kişilik bir kuvvetle¹²⁹¹ Gazan’ın ordusunda yer alır.¹²⁹²

Gazan, ordusuyla Fırat nehrini aşıp 17 Rabiulevvel (12 Aralık 1299) Pazar günü Halep’e ulaşır. Halep’ten iki ordunun karşılaşacağı alana doğru ilerlerken askerlerinin atlarını ekili alanlarda otlatmak için izin istemelerine çok kızan Gazan, hayvanlarını tarlalarda otlatanların idam edileceği şeklinde ölümle tehdit eder.¹²⁹³ Reşidüddin’in verdiği bu bilgilere göre İlhanlı ordusu disiplinli bir şekilde ilerlemesine devam eder.

¹²⁸⁶ Ömeri, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 321; Reşidüddin, *Câmi’ut-Tevârih*, s. 275-276; İbn İyas, *Bedâi’ü’z-zuhûr*, c. I, s. 403; Takkûşî, *Târîhu’l-Memâlik*, s. 238-239; Steward, *Armenian*, s. 137-138; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 137.

¹²⁸⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 878.

¹²⁸⁸ Reşidüddin’in verdiği bilgide, İlhanlı sınır boylarında Mardin ve havalisinde Memlûk askerinin yaptığı yağma ve çapul hareketleri, Müslümanları esir aldıkları, mütecaviz hareketlerde buldukları, camilerde içki içildiği vb. gerekçelerle ulemadan fetva alarak sefere giriştiğini bildirir. Reşidüddin, *Câmi’ut-Tevârih*, s. 277.

¹²⁸⁹ Reşidüddin, *Câmi’ut-Tevârih*, s. 277; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 138.

¹²⁹⁰ Galstyan, *Ermeni Kaynakları* (Sebastatsi Vakayinamesi), s. 60-61; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Sebastatsi Vakayinamesi), s. 229.

¹²⁹¹ Reşidüddin, *Câmi’ut-Tevârih*, s. 646; Simbat Vakayinamesi, s. 95; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesinden Pasajlar), s. 173; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 141.

¹²⁹² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 241; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 220; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 473; Steward, *Armenian*, s. 138. Gazan Han’ın II. Suriye seferi sonrası gönderdiği mektuba cevap olarak, en-Nâsır Muhammed; İslam adına hareket ettiğini söyleyerek Müslümanlar üzerine gelen Gazan’ın Hıristiyan Ermeni ve Gürcü askerlerin de katıldığı ordusuyla üzerlerine geldiğine değinir. İbn Devâdârî, *Kenzü’d-Dürer*, c. IX, s. 67; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 143.

¹²⁹³ Reşidüddin, *Câmi’ut-Tevârih*, s. 278.

en-Nâsır Muhammed, Gazan'ın Şam'a doğru kalabalık bir orduyla hareket ettiğini haber alınca Baybars el-Mansûrî'yi Mısır'da nâib olarak¹²⁹⁴ bıraktıktan sonra sonra 24 Zilhicce 698 (22 Eylül 1299) günü ordusunun başında Kahire'den yola çıkar.¹²⁹⁵ Emirler arasındaki anlaşmazlık ve rekabetin¹²⁹⁶ yanı sıra sultan ve beraberindekiler Gazze'ye girerken Tell el-Acûl denilen yerde düzenlenen tören sırasında bir suikast girişimi söz konusudur. Uyratlara mensup emirlerden Barultay'ın Baybars Çaşnigîr'e düzenlediği suikast girişimi başarısızlıkla sonuçlanır. Bahrî ve Burci memlûkler arasında var olan huzursuzluğun yanında suikast girişimi moralleri olumsuz yönde etkilenmiştir. Ayrıca Dımaşk'a doğru yol alırken yağın aşırı yağmurlar askerin teçhizatının telef olmasına yol açar. Savaşa giden bir ordunun yaşadığı bu sıkıntılar sultanı üzmemek için içten içe moralini çökertmektedir.¹²⁹⁷ Bu olumsuzluklara rağmen suikasta karışan Uyratlar cezalandırdıktan sonra Sultan, Dımaşk'ta coşkuyla karşılanır. Dımaşk'ta Suriye ordularının da katılımının ardından gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra 17 Rabiulevvel 699 (12 Aralık 1299) tarihinde İlhanlı ordusunu karşılamak üzere Humus'a doğru hareket edilir.¹²⁹⁸ Diğer taraftan İlhanlı ordusu da 25 Rabiulevvel 699 (20 Aralık 1299) tarihinde Humus Selemiye¹²⁹⁹ yakınlarından Mecmau'l-Mürûc (Vadî'l-Hazindâr)¹³⁰⁰ mevkiine doğru hareket etmektedir.¹³⁰¹ Humus'a yaklaşık 20 km. uzaklıkta akarsu kenarındaki bu yerde İlhanlıların konaklayıp su ikmalini yaptığı bir sırada durumlarından haberdar olan Memlûk ordusu hızlı hareket ederek vadiye ulaşır. Böylece her iki ordu 28

¹²⁹⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 329.

¹²⁹⁵ en-Nâsır Muhammed'in Kahire'den çıkış tarihini Makrizi 1 Muharrem da Reydaniye'den hareket edildiğini (Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 882), İbn Tağriberdi 26 Zilhicce (İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 120), İbn İyas 15 Safer'de sultanın halife ile çıktığını aktarır. (İbn İyas, *Bedâi' u'z-zuhûr*, c. I, s. 403) Diğer kaynaklara bkz. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 156; *Zübde*, s328-329; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 240; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 381; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 220;

¹²⁹⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 882.

¹²⁹⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 884-885.

¹²⁹⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 241; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 886. Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 141.

¹²⁹⁹ Selemiye, Humus yakınlarında bir yerleşim alanı. Hamavî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. III, s. 240.

¹³⁰⁰ Makrizi'nin, "Bugün Vâdî'l-Hazindâr olarak bilinen Mecmeu'l-Mürûc" diye bahsettiği savaşın yapıldığı yer Humus ile Hama arasında bir vadidir. Humus'un yaklaşık 20 km. doğusunda yer alır. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 381; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 321; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 886; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 142.

¹³⁰¹ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 277; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 473; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 886; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 141.

Rabiulevvel 699 (23 Aralık 1299) Perşembe günü ikinci vakti¹³⁰² Mecmau'l-Mürûc (Vâdî'l-Hazindâr) denilen dar vadide karşılaşır. Memlûk askerlerine; “Süngüleri yere atıp, kılıçların ve baltaların darbelerine güvenmeleri” emredilirken,¹³⁰³ İlhanlılar tarafında intikal sırasında atları telef olan süvariler göz önünde bulundurulmuş ok ve yaylarını düşmandan daha iyi kullandıkları düşüncesiyle Moğol askeri piyade şeklinde tanzim edilmiş,¹³⁰⁴ böylece savaşın kaderi okçulara bırakılmıştır.¹³⁰⁵

İlhanlı ordusunun sayısı yüz bin kişiyi¹³⁰⁶ bulurken merkezde Gazan, sol kanatta en uçtan merkeze doğru Mûlây, Satılmış ve Kutluşah, sağ kanatta ise Tuğrulça, İl-basmış ayrıca merkezde Gazan'ın önünde sağda Emir Çoban solda Emir Sultan yer alır.¹³⁰⁷ Bu arada Gazan'ın yanında Seyfeddin Kıpçak, Bektemür, Elbekî ve 'Azaz gibi firari Memlûk emirleri de vardır.¹³⁰⁸ Makrizi'nin 20 bin'i aşan süvari birliğinden mürekkep olarak verdiği Memlûk ordusunda ise merkezde Baybars el-Çaşnigîr, Seyfeddin Sâlâr ve Seyfeddin Birliğî, Kutlubek el-Hâcib, Aybek el-Hazindâr, sağ kanatta Arap kabilelerinin reisleri ile İsa b. Mühenna ve Halep nâibi Balaban et-Tabâhî, sol kanatta Emir Bedreddin Bektaş el-Fahrî es-Silahdâr, Emir Kattâlû's-Seb', Emir Alemüddin Sencer, Trablus nâibi el-Hac Kürt ve Tuğrul el-İğânî yer alır. Sultan en-Nâsır Muhammed ise meydandan uzakta Emir Hüsameddin Lâçîn el-Üstadâr ve memlûkleriyle beraber savaş alanına uzak, güvenli bir yerde beklemektedir. Ayrıca Baybars el-Çaşnigîr dayanılmaz ishal rahatsızlığından dolayı meydanı terk edince ordu Sâlâr komutasında savaşa girer.¹³⁰⁹

Her iki tarafın hazırlıksız yakalandığı savaşın ilk anlarında Memlûk sağ kanadının İlhanlı sol kanadına ağır bir darbe indirmesiyle Memlûkler üstün duruma

¹³⁰² Savaşın yapıldığı günü Ebû'l-Fidâ, İbn Kesir, İbni Habib ve Reşidüddin 27 Rabiulevvel (22 Aralık), İbn Devadarî 29 Rabiulevvel (24 Aralık) olarak vermiştir. İlhanlı kaynaklarından sadece Vassaf 28 Rabiulevvel (23 Aralık) olarak verir. Savaş hakkında bkz. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 157; a. mlf. , *Zübde*, s. 331; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 16-17; İbn Kesir, c. XIV, s. 47; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 241-242; Ebû'l-Fidâ, *Muhtasar*, c. II, s. 381; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 220; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 106; İbn Tagriberdî, *en-Nücûm*, c. VIII, s. 121; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 278-279; Spuler, *İran Moğolları*, s. 111-112; Steward, *Armenian*, s. 136.

¹³⁰³ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 886.

¹³⁰⁴ Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 141-142.

¹³⁰⁵ İlhanlıların bu savaşta uyguladığı taktikler hakkında bkz. Mustafa Uyar, “İlhanlı-Memlûk mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vadi el-Hazindar Savaşı”, *ICANAS*, Ankara 2007.

¹³⁰⁶ İbn İyas Gazan'ın ordusunu 200 000 olarak verir. İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhûr*, c. I, s. 403.

¹³⁰⁷ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 279; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 142-143.

¹³⁰⁸ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 331; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 241.

¹³⁰⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 886-887.

geçer. ¹³¹⁰ Savaşın ilk seyri hakkında kaynaklar hemfikir iken gidişatı üzerine Memlûk, İlhanlı ve Ermeni kaynakları farklı bilgiler sunar. Çalışmamızın ana kaynakları olan Memlûk müellifleri ilk hücumla bozguna uğrayan İlhanlıların yaklaşık beş bin kayıp verdiğini¹³¹¹ ve başta Gazan olmak üzere İlhanlı askerinin şaşkına dönerek firar etmeye başladıklarını haber verirler. Gazan yanına aldığı otuz kişilik bir birlikle kaçmayı düşünürken yanında bulunan firari Memlûk emiri Seyfeddin Kıpçak, Gazan'ı cesaretlendirerek kaçmasını engellemiş ve İlhanlı ağır süvari birliklerinin savaşa sokulmasıyla savaşın kaderi değişmiştir. ¹³¹² Bu bilgilere ilave olarak Makrizi, Gazan'ın bozgun sonrası Kıpçak'ın tavsiyesiyle Memlûklerin merkezine hamle yaparak Burcî memlûklerinin bulunduğu merkez kuvvetlerinin geri püskürtüldüğünü haber verir. Savaş meydanının gerisinde beklerken ilk hücumla beraber gelen haberlere sevinen sultan¹³¹³ kötü gidişatı duyduğunda “Ya Rabbi benim saltanatımı Müslümanlar için uğursuz kılma” diyerek devamlı dua eder. Gelişmeler üzerine bir ara kaçmayı düşünse de Hüsameddin Lâcîn; “Bu yenilgi değil, Müslümanlar sadece geri çekiliyorlar” diyerek sultanı yatıştırmaya çalışır. Makrizi'nin verdiği dikkat çekici bilgi ise, ilk hücumda İlhanlı sol kanadını bozguna uğratan Memlûk sağ kanadının ele geçirdiği ganimetlerle beraber Humus'a döndüklerini haber vermesidir.¹³¹⁴ Bu keşmekeş durum içinde toparlanan İlhanlı askeri Memlûk merkezini dağıtmasıyla da orduda firar başladığını, Gazan'ın Kıpçak'ın ikazıyla pusu olabileceğini düşünerek de takipten vazgeçtiklerini kaydeder.¹³¹⁵ Gazan'ın bizzat savaşması ve Memlûk hücumunun şiddetinden İlhanlı merkez kuvvetlerinin bir ara Memlûk safları arasında kalması¹³¹⁶ İlhanlı merkezinin

¹³¹⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 331; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 241; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 473; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 887; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 122. Reşidüddin sağ kanatta bulunan Kutluşah'ın davul çaldırmasıyla Memlûklerin Gazan'ın orada olduğunu zannedip saldırdıklarını, ayrıca Moğol askerinin İsa b. Mühenna komutasındaki beş bin Memlûk askerinin kendilerine pusu kurduğunu haber alınca cephe gerisini emniyete aldığını, daha sonra da Moğolların hep birlikte saldırısıyla Memlûklerin kaçtıklarını anlatıyor. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 279.

¹³¹¹ Ömerî, bu kaybın 10 bin olduğundan söz der. Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 321.

¹³¹² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 331; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 241-242; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 886-887; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 122.

¹³¹³ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 887.

¹³¹⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 888. İbn Devadârî, ise Memlûk sağ kanadının İlhanlılara indirdiği darbeden sonra gidişatın kötüleşmesiyle firar ettiklerini haber verir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 17.

¹³¹⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 887-888.

¹³¹⁶ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 279.

de ağır bir darbe aldığını düşündürmektedir.¹³¹⁷ Gazan'ın savaşa katılması için merkez kuvvetlerinin dağılması gerektiğini hesaba katarsak Memlûk müelliflerinin savaşın ilk sahnesi hakkında verdiği bilgiler İlhanlı kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır.

Ermeni müelliflerinden Nerses Polients ile Simbat Vekayinamesi yukarıdakilerden farklı ve bir o kadar da ilginç bilgiler verirler. Her ikisi de Ermeni Kralı II. Hetum'un savaşta oynadığı rolü vurgulamaktadırlar. Kral ilk darbeye bozguna uğrayan İlhanlı askerlerinin firar ettiği bir anda, saltanat çadırında şarkıcılarla eğlenmekte olan Gazan'ın çadırına girerek vahim gidişatı bildirmiş, bunun üzerine Gazan askerini disiplin altına alarak firarı durdurmuş askerlerle beraber Memlûk askerini yoğun ok yağmuruna tutmuştur.¹³¹⁸ Makrizi'nin ilk darbe sonrası İlhanlı hükümdarı Gazan'ın on bin okçuyla Memlûk ordusunu yıpratmışına dair verdiği bilgiyi bu rivayet desteklemektedir.¹³¹⁹ Ayrıca her iki Ermeni kaynağı, Memlûk askerlerinin develer üzerine yerleştirilen maketler ardına gizlendiklerini haber vermekte¹³²⁰ ve İlhanlı okçularının gafil avlandığından söz etmektedirler. Oklarıyla Memlûkleri durdurup yıpratmayı amaçlayan İlhanlıların savaşın ilk sahnesinde başarısız olduklarını söyleyebiliriz.

Kaynaklardaki bilgileri özetlersek, Memlûkler ilk taarruzla geçici bir üstünlük elde etmişlerse de Gazan ordusunu çabucak toparlayarak Memlûklerin yanlış sevk ve idaredeki boşluklarından yararlanmasını bilmiştir. Sonuçta Memlûkler ağır bir mağlubiyet almıştır. Çok önemli devlet adamları ve emirler bu savaşta şehit düşmüştür.¹³²¹ Memlûkler açısından tek teselli ise düşmanın tuzak ihtimaliyle takipten vaz geçmesidir. Bu sayede kayıp daha fazla olmamıştır. İlhanlılar ilk kez bir İlhanlı hükümdarının sevk ve idaresinde Memlûklere karşı zafer elde etmişlerdir.

¹³¹⁷ Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 143-144.

¹³¹⁸ Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 174; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 313; Simpat Vekayinamesi, s. 96-97; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 144-145.

¹³¹⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 887.

¹³²⁰ Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 173; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 312-313; Simbat Vakayinamesi, s. 95.

¹³²¹ Memlûk müelliflerinin bir başlık altında ele aldığı şehitlerin listesi yanlış sevk ve idarenin en önemli sonucudur. Bu üst düzey emirler şunlardır. Trablus nâibi Emir Seyfeddin Kürt, Emir Seyfeddin Bilik, Emir Nasıruddin Muhammed b. Emir İzzeddin Aydemir, Emir Seyfeddin Balaban, Merkab nâibi Emir Rukneddin Baybars el-Alemî, Emir Seyfeddin Nogay, Emir Cemaleddin Akkuş Kürcî el-Hâcib. Bu emirlerin bazıları savaşta bazıları da savaşta aldıkları yaralardan dolayı daha sonra şehit olmuşlardır. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 332; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 242; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 888.

Memlûklerin yenilgisi ile sonuçlanan bu savaştaki zafiyetlerini şöyle sıralayabiliriz.

-Sultan en-Nâsır Muhammed'in çocuk yaştaki durumundan kaynaklı ordunun sevk ve idaresinin sultan tarafından değil de emirler tarafından yapılması,

-Baybars el-Çaşnigîr ile Seyfeddin Sâlâr arasındaki çekişme asker üzerinde olumsuz bir etki bırakmış ve böylece askerin maneviyatının kırılmış olarak savaşa başlaması,

- Savaşın başından beri ordunun sevk ve idaresindeki boşluklar,

- Moğol ordusunun sayıca ve teçhizat bakımından üstün olması,

-Savaş sırasında kanatlardaki birliklerin idaresini üstlenen ümeranın birçoğunun şehit düşmesi birliklerin sevk ve idaresini zorlaştırmış hatta askerin maneviyatını kırdığı gibi firar etmelerini tetiklemiştir.

Gazan bu savaştan sonra birçok ganimet elde etmiş önce Humus'u daha sonra da Dımaşk'ı ordusuyla istilâ etmiştir. Gelişmeler üzerine Dımaşk'ta ne yapacağını şaşırarak halkın kimisi dağlara kimisi de Mısır'a doğru yerleşim alanlarını terk etmeye başlamışlardır.¹³²² Aralarında İbn Teymiyye'nin¹³²³ de bulunduğu Dımaşk'ın ileri gelenleri Nebek'te¹³²⁴ hediyelerle bağlılıklarını arz edip emâname istemeleri üzerine Gazan, bunu daha önceden gönderdiğini söylemiştir.¹³²⁵ Gazan 5 Rabiulahir 699 (30 Aralık 1299) günü okunan ferman (emâname) ile halkın can ve mal güvenliğinin sağlanacağını bildirir. Bu fermanla Gazan, Dımaşklıları uyarıyor önceki idarecilerin dinden uzaklaştıklarını ve Allah tarafından cezalandırıldıklarını ileri sürerek kendilerinin Allah'ın dininin hizmetkârı, Müslümanların meşru yöneticileri olduklarını ayet ve hadislerle dile getiriyordu.¹³²⁶ Bu fermanla Dımaşklılar'ın gönüllü biraz ferahlamış olsa da İlhanlı askerleri Suriye bölgesini istilâ ederek halka

¹³²² Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 889.

¹³²³ Selefî görüş ve eleştirileriyle tanınmış bir İslam alimi olan İbn Teymiyye (661-728/1263-1328) bir çok siyasi meselede rol almış renkli kişiliğiyle tanınır. Ferhat Koca, "İbn Teymiyye", *DİA*, c. XX, Ankara 1999, s. 391-405.

¹³²⁴ Nebek Humus ile Dımaşk arasında bir köydür. Hamavî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. V, s. 258.

¹³²⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 243; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 889.

¹³²⁶ Gazan'ın fermanının tam metni için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 333-337; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 244-245; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 20-23; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 1011-1012.

zulmetmeye çoktan başlamışlardır.¹³²⁷ Ayrıca Dımaşk'ta 14 Rabiulahir (8 Ocak 1300) Cuma günü hutbe Gazan Han adına okunarak resmen hükümdarlığı başlamıştır.¹³²⁸ Ancak bu durum fazla sürmeyecek 100 gün sonra hutbe yeniden en-Nâsır Muhammed adına okunmaya başlayacaktır.

İlhanlılar, Suriye'yi istilâ ederek her yeri yağmalamışlar, halktan aşırı para toplamışlar,¹³²⁹ iç kaleyi ele geçiremeyince adeta gözleri kan bürümüş, her tarafı yakıp yıkarak karşı gelenleri öldürmüşler, camilerde içki içip uygunsuz davranışlarda bulunmuşlar (=zina yapmışlar) hatta camilerde bazı akşamlar ibadet yapılamamıştır.¹³³⁰ Makrizi, halktan yaklaşık yüz bin kişinin öldüğünü her tarafı zulmün kaplayarak katliamlar yapıldığını haber verir.¹³³¹ Yapılan bu vahşetleri Gazan'a bildirmek için giden İbn Teymiyye'in Gazan ile görüştürülmez. Şikâyet edildikleri takdirde öldürülecekleri korkusuyla İlhanlı emirleri tarafından huzura çıkması engellenir.¹³³² Yine Ermeni kralı II. Hetum'un da aralarında bulunduğu Ermeni, Gürcü askerleri ve İlhanlılar Salihyye'yi¹³³³ adeta yerle bir etmişlerdir.¹³³⁴ Gazan, istilâsını genişleterek komutanları Bulay (Mûlay), Aşbaka (Abuşka) ve Hacek (Hîcek) komutasında yirmi bin kişilik askeri birliğini güneye Kudüs'e gönderir.¹³³⁵

¹³²⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 889. Memlûk kaynakları İlhanlılar'ın yaptıkları çirkinliklerden bahsederken İlhanlı müellifleri Dımaşk'ta iyi bir İlhanlı idaresinin tesis edildiğinden söz ederler. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 280-282; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 148.

¹³²⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 247; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 125; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 128.

¹³²⁹ İlhanlılar uygulamalarıyla şehri yaşanmaz hale getirmişler pahalılık artmış Pazar yerlerine vergiler koymuşlardır. İbn Devadârî ve Makrizi'nin verdiği rakamlar şöyledir. Havas pazarına 130 bin dirhem, süngücüler çarşısına 100 bin dirhem, bakırcılar pazarına 100 bin, kuyumcular pazarına az kişi olduğu için 1500 dirhem, şehir eşrafına da 400 bin dirhem vergi salınır. İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 29; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 893-894.

¹³³⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 247; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 382; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 893.

¹³³¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 894.

¹³³² İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 28; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 247-248. Makrizi, Gazan'ın sarhoş olduğu için görüşmediğini belirtir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 890.

¹³³³ Salihyye, Mısır ve Suriye arasında Filistin'de bir yerleşim yeri. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 390.

¹³³⁴ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 281; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 28; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 334; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 229; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 892; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 220; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 107; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 125-126; Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 236; Steward, *Armenian*, s. 141. Zehebi, Sâlihyye'den 4 000 esir alındığını 300'den fazla kişinin de mallarını almak için işkenceyle öldürüldüğünü haber verir. Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 229.

¹³³⁵ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 281; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 343-344; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 250; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 220; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 896.

Bulay ile beraber en-Nâsır Muhammed’i takip için görevlendirilen Ermeni kralı Memlûk ordusunu Kahire’ye dört günlük mesafelik yere kadar takip ettikten sonra hiçbir kuvvetle karşılaşmadan korkarak geri döner.¹³³⁶ Diğer taraftan Gazan bin kişilik Moğol askeri ile bıraktığı Seyfeddin Kıpçak’ı Suriye valisi,¹³³⁷ Bektemür’ü Hama, Halep, Humus ve Antakya valisi,¹³³⁸ Elbekî’yi de Safed, Trablus ve Sahillerin valisi olarak atadıktan sonra¹³³⁹ 12 Cemaziyelevvel (4 Şubat 1300) Cuma günü bir müddet kaldığı Suriye’yi terk eder.¹³⁴⁰ Altın Orda devletinin İlhanlıları tehdit etmesinden dolayı sıcakları bahane ederek Dımaşk kalesini ele geçiremeden Suriye’den ayrılan Gazan 15 Cemaziyelevvel (8 Mart 1300) Salı günü Musul’a ulaşır.¹³⁴¹

Gazan’ın devlet anlayışını gösteren şu kıssayı nakletmekte fayda vardır. İlhanlı ordusu Dımaşk’ın aşağı kısımlarında Mercü’r-Râhıt’ta¹³⁴² konakladığı esnada itaatlerini sunmaya gelen şehrin ileri gelenleri ile Gazan arasında ilginç bir diyalog yaşanır. Kendisinin kim olduğunu sorduğunda; “*Şah Gazan b. Argun Han b. Abaka Han b. Tulû Han b. Cengiz Han*” cevabını yanındakilerden alınca bu kez en-Nâsır Muhammed’in babasının kim olduğunu sorar. Kısaca *el-Elfi* cevabını alır ve Elfi’nin babasının kim olduğunu sorunca ise huzurundakiler sessiz kalırlar. Gazan, en-Nâsır Muhammed’i memlûk kökenli birisinin oğlu olduğuna işaret ederek küçümsemekte, saltanatının meşruiyetini tartışmaya açmaktadır.¹³⁴³

¹³³⁶ Ermeni müverrihler 10000 kişilik orduyla savaşa katılan kralın içlerinden en iyi 4000 atlı birliği ile altı gün boyunca sultanı Doli denilen Mısır sınırına dört günlük mesafelik yere kadar kovaladığını haber verir. Simbat Vakayinamesi, s. 95; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 173; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 312; Simbat Vakayinamesi, s. 95; Steward, *Armenian*, s. 144-145.

¹³³⁷ Seyfeddin Kıpçak bu fermanla başta Dımaşk olmak üzere Halep, Hama ve Humus’un Suriye bölgesinin valisi olarak atanıyordu. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 891. Ferman için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 340-341; İbn Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer*, c. IX, s. 25-2; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 1013-1015.

¹³³⁸ Gazan’ın Bektemür için yayınladığı fermanı için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 342-343.

¹³³⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 894.

¹³⁴⁰ İbn Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer*, c. IX, s. 31; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 248; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 895.

¹³⁴¹ Reşidüddin, *Câmi’ut-Tevârih*, s. 282.

¹³⁴² Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, c. V, s. 101.

¹³⁴³ Reşidüddin, *Câmi’ut-Tevârih*, s. 280

İlhanlı hükümdarı Gazan'ın bu istilâsı sırasında Dımaşk kale nâibi Ercüvaş,¹³⁴⁴ Gazan'ın ve Kıpçak'ın tehditlerine rağmen kaleyi teslim etmemiş yüz gün süren destansı bir savunma ile İlhanlılar'ın sevinçlerini yarıda bırakmıştır. Aynı zamanda huşdâşiye olan bu iki emir sık sık karşılaşarak aralarında ilginç konuşmalar yapılıır. Müslümanların kanının boynunda olduğunu söyleyen Kıpçak'a hitaben Ercüvaş; “İhanlıların buraya gelmesinin sebebinin kendisi olduğu ve asıl Müslümanlar'ın kanı sizin boynunuzdadır”, diyerek sert cevaplar verir.¹³⁴⁵ Ayrıca en-Nâsır Muhammed'ten mektup geldiğini, sultanın Gazze'de kalabalık bir ordu ile yola koyulduğu haberlerini yayan Ercüvaş askerin maneviyatını yüksek tutarak onları motive etmeyi başarır.¹³⁴⁶ Bunlarla da yetinmeyen Ercüvaş kalenin çevresindeki evleri yıkarak düşmanın saklanması engellemiştir, kaleden ok atıp taş yuvarlayarak, ateş topları atarak kaleyi başarılı bir şekilde savunmuştur. Özellikle düştüğünde geniş bir alana yayılarak çevresini yakan ateş topları savunma boyunca etkili bir savunma silahı olur. Emevi Camii'ni yıkmakla tehdit eden İlhanlılara karşı kale mancınıklarını kullanarak cevap verir. Bu savunmanın en önemli başarısı ise diğer kalelerin de başarılı bir şekilde savunma savaşı vermelerini sağlar.¹³⁴⁷ Suriye'nin çok kısa bir süre sonra tekrar Memlûklerin idaresine geçmesinde bu savunmanın payı mühim bir yer tutar.

Suriye'de bu işgaller yaşanırken Memlûkler tarafında en-Nâsır Muhammed 12 Rabiulahir (6 Ocak 1300) Perşembe günü beraberinde emirler Seyfeddin Bektemür ve Seyfeddin Karaca ile Kahire'ye sağ salim dönerler. Sağ kalan ve esir olmayan askerlerin birçoğu yaya olarak perişan bir halde kısım kısım başkente ulaşırlar. Sultan'ın ilk icraatı hazineyi açarak askerlere dağıtmasıdır.¹³⁴⁸ Ardından

¹³⁴⁴ Ercüvaş (ö. 701/1302) hakkında bkz. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 349; İbn Tağriberdi, *el-Menhal*, c. II, s. 294-296.

¹³⁴⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 24.

¹³⁴⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 246; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 890.

¹³⁴⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 157; a. mlf. , *Zübde*, s. 332-333; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s.248-249; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 24, 35; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 892-893; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 382; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 125.

¹³⁴⁸ Sultan en-Nâsır Muhammed bu uygulamasıyla iki seçenektan birisini tercih etmiştir. Ya İlhanlılar'a karşı savaşarak galip gelip varlıklarını sürdürecekler ya da mücadeleyi kaybedecekler. Bağdat'ı işgal eden Hülagu, hapiste günlerce aç bıraktığı son Abbasî halifesi Halife Mu'tasım (1242-1258)'a içerisinde yemek olduğu söylenen bir sandığı gönderir. Sandığın içinde yemek yerine sakladığı hazinelerden bir parça gören halife'ye; “Bu hazineleri saklayacağıma asker besleyip savaşsaydın belki bu duruma düşmezdin”, diyerek çok anlamlı bir gerçeği hatırlatır. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşâ*, s. 600-601. Yurtları Mısır ve Suriye'den başka bir yer olmayan Memlûkler kısa sürede toparlanmışlar sözde Müslüman olan Gazan ve askerlerini tepeleyerek bir asırdır ümmetin belası olan

ümera ile istişare eden sultan derhal savaş hazırlıklarının başlaması emrini verir.¹³⁴⁹ Önce perişan durumdaki askerin ihtiyaçları karşılanır. Savaşacak güçte olan herkes orduya alınır. Nâibü'l-Hisbe Mecdüddin İsa b. el-Hişâb ümeranın zenginliğini ileri sürerek halktan vergi toplanmasına fetva vermeyince tacirlerden ve zengin ehaliden servetlerine göre hesaplanarak on dinardan yüz dinara kadar vergi toplanır.¹³⁵⁰ İbn İyas, her memlûke 80 dinar, diğer askerlere de 50, 60, 70, dinar, Suriye askerlerine de altın paralar dağıtıldığını ve her emirin konumuna göre teçhiz edildiğini aktarır.¹³⁵¹ Bu arada Suriye askeri ve halkı İlhanlı korkusundan Kahire'ye akın etmiştir.

Ordunun ihtiyaçları karşılandıktan sonra, Sultan 9 Recep (11 Mart 1300) Perşembe günü beraberinde halife, kadılar ve ümera ile Suriye'ye doğru harekete geçer. Salihîyye'ye geldiğinde İlhanlıların Suriye'yi terk ettiği haberleri gelir ve Gazan'ın Suriye bölgesine vali olarak atadığı emirler Kıpçak, Bektemür ve Elbekî sultanın daha önceki davetine icabet ederek Salihîyye'ye gelmişler ve itaatlerini arz etmişlerdir. Kendilerini iyi karşılayan Sultan, bolca ihsanlarda bulunduktan sonra Kahire'ye geri dönerken önce Baybars ile Sâlâr, daha sonra da atamaları yapılan Suriye bölge nâibleri birlikleriyle birkaç gün içinde Dımaşk'a ulaşırlar.¹³⁵² Daha sonra da atandıkları yerlere doğru hareket ederler. Emir Cemaleddin Akkuş el-Efrem Dımaşk nâibliğine, Emir Şemseddin Kara Sungur Halep nâibliğine, Emir Seyfeddin Esendemür Trablus nâibliğine, Emir Zeyneddin Ketboğa Hama nâibliğine, Emir Seyfeddin Geray Safed nâibliğine atanırlar.¹³⁵³ Ayrıca tekrar sultana itaat eden Emir Seyfeddin Kıpçak ise Şevbek¹³⁵⁴ nâibliğine atanır. Bu arada da 17 Recep 699 (8 Nisan 1300) Cuma günü yüz gün sonra hutbe tekrar en-Nâsır Muhammed adına

Moğolları kutsal topraklardan ilânhaye uzaklaştırmışlardır. en-Nâsır Muhammed'in bu mücadelesi aynı zamanda Anadolu'nun tekrar Türkler idaresine geçmesi gibi önemli bir sonucu da doğurmuştur.

¹³⁴⁹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 344; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 37; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 251; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 896; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 221; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 382; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, 107; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 405.

¹³⁵⁰ Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 898-899;

¹³⁵¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 256-257; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 230; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 897; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 405-406.

¹³⁵² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 345; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 38-39; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 252-253; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 899-900.

¹³⁵³ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 346; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 39; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 253; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 221; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 900-901; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 129.

¹³⁵⁴ Kahire ile Şam arasında Kerek yakınlarında bir yer. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 370.

okunmaya başlar. İlhanlı askeri Seyfeddin Kıpçak'ın kale nâibi Ercüvâş ile anlaşmasının ardından bölgeyi terk ederler.¹³⁵⁵

Sultan Salihîyye'den başkente geri dönerken Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr İlhanlı askerinin Suriye bölgesinden çekilmesinin ardından bölgede otoritenin tesis edilmesi için Dımaşk'a gelirler. Atanan nâiblerin huzurlu bir şekilde bölgelerine ulaşip yönetimi devralmalarıyla da sükûnet tesis edilir. Baybars ve Sâlâr da başkente geri dönerler.¹³⁵⁶ Kutluşah komutasındaki İlhanlı ordusu kaçış yolunda Fırat nehrini geçerken birçok askeri boğulmuş ve 5 Recep (27 Mart 1300) Pazar günü Musul'da Gazan'a yetişmiştir. Dicle nehrini geçtikten sonra da 15 Ramazan (4 Haziran 1300) Cumartesi günü Merâga şehrine ulaşırlar.¹³⁵⁷ Böylece Gazan'ın kalabalık bir orduyla gerçekleştirdiği I. Suriye seferi kısa süreli işgal sonrası sonuçsuz kalmış ve hüsrân ile neticelenmiştir.

2.1.1.1.2. Gazan'ın İkinci Suriye Seferi (700/1301)

Gazan, kazandığı zaferin keyfini süremeden tekrar Memlûk idaresine geçen Suriye bölgesine yeni bir sefer düzenlenmesi emrini verir. Bu bağlamda 1 Muharrem 700 (16 Eylül 1300) Cuma günü Kutluşah'ı kalabalık bir orduyla Suriye'ye gönderirken kendisi de daha sonra harekete geçer. Sıkıntılı bir seyahat sonrası 5 Cemaziyelevvel 700 (16 Ocak 1301) Pazartesi günü Halep'i geçen İlhanlı ordusu Gazan'ın emri ile Sermîn'e¹³⁵⁸ giderek orada beklemeye geçer. Memlûk ordusu hakkında haber alınamaması ve kışın da çok şiddeti geçmesi Gazan'ın böyle bir karar almaya yönelir.¹³⁵⁹ Kış şiddetini iyice artırınca aşırı yağışlardan dolayı taşan nehirler ve dereler, aşırı soğuklardan donmalar ve hastalıklar birçok askerin ölmesine ve hayvanların telef olmasına yol açar. Bu durum karşısında çaresiz kalan Gazan seferini iptal etmek zorunda kalır. Üç aylık bir beklemenin ardından 22 Cemaziyelevvel 700 (2 Şubat 1301) Perşembe günü Kutluşah'a geri dönmesini emreder.¹³⁶⁰

¹³⁵⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 251; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 282.

¹³⁵⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 344-346; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 902.

¹³⁵⁷ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 283-284; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 150.

¹³⁵⁸ Sermin ya da Sürmin Halep yakınlarında bir yerleşim yeri. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 215.

¹³⁵⁹ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 284.

¹³⁶⁰ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 284; Steward, *Armenian*, s. 146-147. Makrizi Gazan'ın 12000 süvariden sadece 2000 kadarının bineği kaldığını haber verirken 11 Cemâziye'l-evvel 700 (22 Ocak

İlhanlı tarafında bu gelişmeler yaşanırken Mısır'da Gazan'ın tekrar Suriye bölgesine doğru hareket ettiği haberleri üzerine en-Nâsır Muhammed vezir Şemseddin Sungur el-A'sar ile Kahire valisi Nasıruddin Muhammed b. eş-Şeyhî'ye savaş hazırlıklarının yapılması emrini verir.¹³⁶¹ Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Kal'atü'l-Cebel'e bir menzil uzaklıktaki et-Tebn mescidinden 13 Safer 700 (28 Ekim 1300) Cumartesi günü Suriye'ye doğru harekete geçilir. Gazze'ye geldiklerinde ise Gazan'ın Fırat nehrini geçerek Antakya'ya ulaştığı haberi alınır.¹³⁶² Halep halkı korku içinde koşuşturmaya başlar. Gazan'ın Halep'e doğru hareket ettiği duyulunca da önce şehir boşaltılmış daha sonra da Halep nâibi Kara Sungur birlikleriyle Hama'ya doğru asıl orduyu beklemek üzere geri çekilmiştir. Rabiulevvel ayının sonlarına doğru (Aralık 1300) Dımaşk'tan gelen asıl Suriye ordusuyla da Hama'da buluşurlar.¹³⁶³ en-Nâsır Muhammed ise Mısır ordusuyla Gazze'de bir süre kaldıktan sonra Hama'ya doğru hareket etmiş ancak hava şartlarının ağırlaşmasından ilerleyememiştir. Aşırı yağışlardan dolayı iki aylık bir bekleyişin ardından emirler Seyfeddin Bektemür ile Bahâeddin Yakup birlikleriyle Halep'e giderken Sultan da asıl ordu ile Kahire'ye döner (29 Rabiulahir 700/11 Ocak 1301).¹³⁶⁴ Bu arada İlhanlılar Antakya ve Halep çevresinde yağma ve çapul hareketlerine girişirler. Burada kadın ve çocuklara hoş olmayan davranışlarda bulunup erkekleri esir alırlar. Esirler o kadar çoktur ki, Ermeni Kralı II. Hetum Müslüman esirleri on dirheme satın alıp Avrupalı tacirlere satmıştır.¹³⁶⁵ Diğer taraftan Memlûk ordusuyla karşılaşmayan İlhanlı ordusu aşırı kar, yağmur ve soğuklar karşısında perişan olmuşlardır.¹³⁶⁶

1301) günü Gazan'ın döndüğü haberi gelir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 909; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 132.

¹³⁶¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 906;

¹³⁶² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 350; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 257-258; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 909;

¹³⁶³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 384; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 258; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 907.

¹³⁶⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 350. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 909.

¹³⁶⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 46; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 258; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 132.

¹³⁶⁶ İbn Devâdârî 40 gün boyunca yağın yağışların benzeri görülmediğinden bahsederek İlhanlı askerinin hayvanlarıyla beraber telef olduğunu bildirir ve diğer Memlûk müellifleri gibi bu durumun Allah'ın takdiri, bir lütfu olduğunu ileri sürer. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 46-47; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 384-385; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 258; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 132.

Dımaşk'ta 9 Cemaziyelevvel 700 (20 Ocak 1301) Pazartesi günü münadiler; "Bu ılandan sonra Dımaşk'ta kalanın kanı kendi sorumluluğuna aittir, sefere katılamayacak olanlar Dımaşk kalesine sığınsın" diye bağıırken çok geçmeden 11 Cemaziyelevvel (22 Ocak 1301) Pazar günü Gazan'ın Fırat'ı geçip geri döndüğü haberi üzerine halk sakinleşir.¹³⁶⁷ Gazan'ın I. Suriye seferi sonrası yaşananlara öfkelenerek 700 (1300-1301) yılı kışında düzenlediği II. Suriye seferi de amacına ulaşamamıştır. Ancak gelişmelerden olumsuz yönde etkilenen halk, İlhanlı askerlerinin kuzey Suriye bölgesinde yaptığı yağma ve çapul hareketlerinin yanında ağır geçen kış mevsiminden olumsuz etkilenir. Suriye'nin diğer bölgelerinde İlhanlı korkusu, mevsim şartları bunun yanında ilhanlılar'a karşı bölgedeki savaş hazırlıkları temel gıda maddelerinin fiyatları artmış bunun sonucunda halk iyice perişan olmuştur. Kısacası her zaman olduğu gibi bu kez de Gazan'ın öfkesi halka karşı olmuş, sıkıntıyı onlar çekmiştir.

İlhanlı ve Memlûk cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Gazan'ın Vâdî'l-Hazindâr savaşında (28 Rabiulevvel 699/23 Aralık 1299) elde ettiği başarısı batı dünyasında hemen yankı bulur. Avrupalı elçiler tebrik için Tebriz'e Gazan'ın huzuruna gelerek Haçlı-İlhanlı ittifakından söz ederler.¹³⁶⁸ İlk olarak çıkarları örtüşen Venedikliler ile işbirliği temelli yapılan mektuplaşmalar tarafları birbirine yakınlaştırır. Aragon Kralı II. James (1297-1327) 700 yılı Ramazan ayında (1301 Mayıs-Haziran) kutsal toprakların kurtuluşu için İlhanlılarla omuz omuza savaşmaya hazır olduklarını bildirir. Yine 1300 Mayıs'ında Katalonya Kralı II. Jakob (1291-1327) Gazan'ı kazandığı zaferden dolayı tebrik eder.¹³⁶⁹ Ayrıca Gazan'ın Suriye ve Mısır'ı ele geçirdiği, kutsal toprakların İlhanlılar eline geçtiği için Avrupalılar sevinç çılgınlıkları atmıştır.¹³⁷⁰ Gazan'a Avrupa'dan gelen elçilerden en dikkate değer şüphesiz Papa VIII. Boniface (1294-1303)'in elçileridir. İlhanlılar, Ermeniler ve Gürcüler'in birlikte hareket ederlerse kutsal toprakların kurtuluşunun ancak mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. Papa, Tanrı'nın affına uğraması için Gazan'a ayrıca altın bir taç gönderir.¹³⁷¹ Ayrıca Papa ile sayısız mektuplaşmalar yapan Gazan,

¹³⁶⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 909.

¹³⁶⁸ Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 244; Mahmud Saîd Ümran, *el-Muğûl ve Evrubâ*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'a, B. t. y. , s. 262; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 229.

¹³⁶⁹ Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 229.

¹³⁷⁰ Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 262-263.

¹³⁷¹ Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 264; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 230.

Cenevizli Buscrello de Ghisolfi aracılığıyla da Roma, Paris ve Londra'ya mektuplar gönderir. Gazan 12 Nisan 1302 tarihinde Papa'ya ikinci kez gönderdiği anlaşılan mektubunda Memlûklere karşı açıkça ittifak teklifi etmekte yine Buscrello de Ghisolfi Gazan adına Roma ve Paris'ten sonra Londra'ya giderek İngiltere Kralı I. Edward (1272-1307) ile görüşür. Kral günümüze ulaşan 13 Mart 1303 tarihli cevabı mektubunda, kutsal toprakların önemine değinmiş ancak Avrupa'nın içinde bulunduğu dâhili hadiselerden dolayı hareket edemediğini dile getirmiştir.¹³⁷² Bu mektuplaşmalarda dikkat çeken husus İlhanlı-Batı ittifakıyla Memlûklerin ortak düşman ilan edilmesidir. Çıkarları uyuşan bu devletler sözde ittifak arayışına girmek için birbirlerine iltifat etseler de birlikte hareketleri hiçbir zaman vuku bulmamıştır.

Gazan bir taraftan batı ile ittifak arayışlarını sürdürürken diğer taraftan da elçilik teatileri yaparak Memlûklere sözde barış teklifi götürür. Kısacası Gazan'ın II. Suriye seferi sonrası Memlûklerle ve batılı devletlerle yoğun diplomatik faaliyetleri söz konusudur. İlhanlı ordusunun Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde teyakkuzla bekleyişinin ardından Gazan, Emir Nasırüddin Ali Havâce ile Musul Kadısı Kemaleddin Musa b. Yunus¹³⁷³ başkanlığındaki yirmiye yakın elçilik heyetini Moğolca yazılı bir mektupla¹³⁷⁴ Sultanen-Nâsır Muhammed'e gönderir.¹³⁷⁵ Ramazan ayının ortasında (Mayıs 1301) yazılan mektup Kahire'ye 15 Zilhicce 700 (21 Ağustos 1302) Pazartesi günü ulaşır.¹³⁷⁶ Elçilik heyeti bir gün sonra sultanın huzuruna alınırlar. Arapça'ya çevrilen mektubunda barış isteyen Gazan, Memlûklerin İlhanlı topraklarına, Mardin ve çevresine girerek yağma ve çapulculukta bulunduğunu,¹³⁷⁷ Müslümanlara Ramazan ayında eziyet ettiklerini, bölge halkının çocuklarıyla birlikte kendisine şikâyetle bulunduğunu, yardım istediğini, bunun üzerine de ülkemizi savunmak adına Suriye'ye girdiğini

¹³⁷² Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 263-264; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 231-232.

¹³⁷³ İbn Devadârî, kadının adını farklı olarak Ziyâeddîn b. Bahâeddin bin Yunus eş-Şafîi olarak verir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 52.

¹³⁷⁴ Mektup için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 352-353; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, c. IX, s. 53-56; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 265-267; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 68-71; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 1016-1018.

¹³⁷⁵ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s.286; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 352; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 385.

¹³⁷⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 352; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, c. IX, s. 52; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 915; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. VIII, s. 135. Nüveyri Gazan'ın elçilerinin 2 Muharrem 702'de geldiğini haber verir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 9.

¹³⁷⁷ Gazan'ın bu sözlerle kastı Halep askeri ile Sülemiş'in Mardin'e girip burada yağma ve talan yapmasıdır. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 878.

belirtmekte, kazandıkları zafer ile de Mardin’de yapılanların intikamını alarak Memlûkler’i cezalandırdıklarını ileri sürmektedir. Ayrıca (Memlûklerin) pişmanlık duyup barış isteyeceklerini umarak da zafer sonrası Dımaşk’ta beklediklerini ifade eder. Sonraki seferde de Halep’e kadar geldiklerini ancak korkarak geri çekildiğini duyunca halkın zarar görmemesi için ülkelerine döndüklerini anlatır. Bunun yanında Gazan savaşın asıl zararını toprak sahipleri ile tüccarın gördüğünü bunun hesabını (Allah katında) en-Nâsır Muhammed ile vereceklerini, yaşanacak gelişmelerden de Memlûkler’in sorumlu olacağını vurgular. Son olarak Memlûkler’den ilişkilerin seyrini ortaya koyacak bir hediye ister. Mektubu getiren elçiler şifahî olarak, İlhanlıların savaşa hazır olsa da barış yapma taraftarı olduklarını ayrıca belirtirler.¹³⁷⁸ Gazan’ın tehdit içerikli meydan okuyan mektubuna cevap gecikmez. İlhanlı elçilerine Gazan’ın ikili oynadığını asıl yakıp yıkanın kendisi olduğu halde suçlu olarak kendilerinin gösterilmesinin kabul edilemez olduğu söylenir.¹³⁷⁹

en-Nâsır Muhammed, avlanmak için gittiği Abbâse’den¹³⁸⁰ dönüşte Salihyye’de 28 Muharrem 701(3 Ekim 1301) Salı günü İlhanlı elçilerinin de katıldığı gösterişli hil’at törenleri düzenleyerek Memlûk askerinin ihtişamını sergilerler. Elçilerin gördükleri karşısında gözleri büyülenir. Kalabalık bir ümera topluluğuna ve elçilik heyetine süslü hil’atler giydirilir. Daha sonra bolca ihşanda bulunan Gazan’ın elçileri Memlûk elçileriyle beraber yola koyulurlar.¹³⁸¹ Sultan, Mısır’a doğru yol alarak önce Birketü’l-Cübb’e¹³⁸² uğradıktan sonra Kahire’ye girer.¹³⁸³ İmadüddin Ali b. Abdülaziz b. Abdurrahman b. es-Sükkârî, Emir Şemseddin Muhammed b. et-Tîfî ve Emir Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî’den oluşan Memlûk elçilik heyeti¹³⁸⁴ ile İlhanlı elçileri 16 Rabiulevvel 701 (19 Aralık 1301) günü

¹³⁷⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 915.

¹³⁷⁹ İbn Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer*, c. IX, s. 56.

¹³⁸⁰ Mısır-Suriye güzergâhı üzerinde Kahire’den 15 fersah uzaklıkta (80-90 km.) bir yer. Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, c. IV, s. 75.

¹³⁸¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 3; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 918. İbn Tağrıberdi hil’at giydirilen ümera’nın ve önde gelen devlet adamlarının sayısını 420 olarak verir. İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 142.

¹³⁸² Yusuf kuyusu olarak ta bilinen, hac için gelip gidenlerin uğurlandığı ve dönüşte karşılandığı Kahire’nin kuzeydoğusunda bir yerdir. Makrizi, *el-Hıtat*, c. I, s. 489.

¹³⁸³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 3-4.

¹³⁸⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 915.

Gazan'ın huzuruna çıkarlar.¹³⁸⁵ en-Nâsır Muhammed 28 Muharrem 701(3 Ekim 1301) Salı günü Kadı Alâeddin Ali b. Fetheddin Muhammed b. Muhyiddin b. Abdüzzahir tarafından kaleme alınmış ayet ve hadislerle süslü, edebiyat ve belağat yönüyle Gazan'ın mektubuna meydan okuyan bir üslupla yazılmış mektubunda¹³⁸⁶ savaşın ve yaşananların sorumlusunun kendileri olmadığını açıkca ifade eder. Memlûk askerlerinin Mardin'e tedip amaçlı bir saldırı düzenlediği bunun gerekçesinin Mardinliler'in kâfir İlhanlılar'ın isteklerini yerine getirerek Suriye bölgesine yaptıkları saldırılara karşı bir misilleme olduğu şeklinde cevap verilir. Gazan gibi bir hükümdarın aksi ispatlanacak sözlerden kaçınması gerektiği, ayrıca Gazan'ın her anından haberdar olduklarını, öteden beri savaş için hazırlandığını bahaneler öne sürmemesi gerektiğini, asıl sorumluluğun İlhanlılar'a ait olduğu belirtilir. Haçlılarla (Emeniler ve Gürcüler) bir olup Müslümanlara saldırdıklarından yakınılarak İslam adına hareket eden birisinin böyle bir harekete girişmesinin kabul edilemez olduğu vurgulanır. Gazan Suriye'de iken elçi gönderilmemesi meselesi için ise Kahire'ye döndükten sonra savaş hazırlığına giriştiklerini, İlhanlıların kazandıkları zaferin geçici olduğunu, ordunun tam teşekküllü savaşa katılmadığı hatta tahta yeni oturmuş bir Sultan olarak Suriye'ye halkın durumunu teftiş için geldikleri bir anda İlhanlı ordusunun geldiğini duyunca alelacele savaşa giriştikleri ifade edilir. Gazan'ın geri çekilme nedeni olarak ileri sürdüğü, bölge halkının zarar görmemesi gerekçesini hafife alan en-Nâsır Muhammed, halk ne zaman bu şefkati görmüştür, diye de soru sormayı ihmal etmez. Müslümanların kendilerinden çok çektiğini, Dımaşk'ta Emevi Camii'nde yapılanları hatırlatarak askerlerin savaş sonrası yaptığı katliamlar, uygunsuz davranışlar, zulümler sıralanır. en-Nâsır Muhammed daha da ileri giderek II. Suriye seferi sırasında, Memlûk ordusunun Hama'ya kadar gittiğini ancak kimsenin cesaret edip çıkamadığından dem vurarak Gazan'ı korkaklıkla itham eder. Ayrıca, mademki Gazan bir Müslüman idi o zaman halife'ye bütün müminler gibi itaat etmesi gerektiği hatırlatılır. Son olarak Gazan'ın

¹³⁸⁵ Reşidüddin İlhanlı ordusunun 700 yılı Safer-Rabiülevvel aylarında (Ekim-Kasım 1301) Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde teyakkuzlu bekleyişin ardından elçilik heyetinin 16 Rabiulahir (29 Aralık 1300) günü Mısır'dan döndüklerini söz eder. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 286; Spular, *İran Moğolları*, s. 112-113.

¹³⁸⁶ Mektup için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 356-361; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 66-70; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 267-272; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VII, s. 242-250; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 1018-1023; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 142-146. Kaynaklardaki mektupları incelediğimizde İbn Devâdârî ile ondan iktibas ettiğini düşündüğümüz İbn Tağriberdi'nin nüshası aynı nüshadır. Bunun dışında diğer müelliflerin verdiği nüshalar hepsi de aynı metindir. İki farklı nüsha söz konusu olsa da incelediğimizde anlam bakımından aynı şeylerden bahsetmektedirler.

istediği hediye ile ilgili gönderilecek hediyein İlhan'a layık olmayacağı, öncelikle kendilerinin bir hediye göndermeleri halinde iki misli ile mukabelede bulunacağı, ayet ve hadisler ile süslenerek dile getirilir.

Mektuplardan anlaşılmaktadır ki her iki taraf savaşmaktan çekinmediği gibi yaşanan hadiselerden birbirlerini sorumlu tutmaktadırlar. Dikkat çekici nokta ise Gazan'ın yaptıklarını İslam adına yaptığını ileri sürmesi ve bölge sakinlerini düşündüğü için daha ileri gitmediğini dillendirmesidir. Ayrıca bu mektuplaşmalar esnasında, mektubun cevabı gelmeden İlhanlı Hükümdarı Gazan'ın batılı devletlerle yaptığı elçi teatileri de göstermektedir ki, Gazan'ın geniş çaplı askeri bir operasyon ile Memlûk topraklarını gerektiğinde tamamen işgal etme gibi bir amacının olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Gazan, Çağatay Hanlığı ile aralarındaki sorunlu bölge olan Horasan'da halefi olacak olan Olcaytu (1304-1316)'yu önemli askeri bir kuvvetle bırakarak bölgeyi güven altına alır. Kendisi de diğer iki düşmanı Altın Orda devleti ile Memlûkler arasındaki bölgede çok sert geçen kış mevsiminde üç ay boyunca Memlûkler'i mektuplarla oyalarken diğer taraftan da batılı güçlerle ittifak arayışına girer. Gazan'ın Memlûkler'den gelen mektup sonrası Nisan 1302'de Papa ile teması daha önce de değindiğimiz üzere son derece dikkat çekicidir.¹³⁸⁷ Mektuplar bir yerde oyalama amacı güden zaman kazanmaya yönelik girişimler olarak öne çıkmaktadır.

Gazan, Memlûk elçilerinin cevap mektubunu almadan Suriye üzerine sefer hazırlıklarının başlanması emrini verir.¹³⁸⁸ Emirleri Kutluşah, Mulay ve Çoban'ı 30 bin kişilik bir orduyla Musul üzerinden Suriye'ye gönderir. Kendisi de Ucân'dan¹³⁸⁹ hareket ederek Hamedan üzerinden Kirmanşah'a¹³⁹⁰ gelir. Burada Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328)'un elçileri yanlarında getirdikleri hediyeleri takdim edip imparator'un Gazan'a saygısını ifade eden mektubunu sunarlar.¹³⁹¹ Bu sırada da Memlûkler ile elçilik teatileri devam etmektedir. Mısır'a gönderdiği Kadı Nasıruddin

¹³⁸⁷ Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 262-264; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 212, 228-231

¹³⁸⁸ Reşidüddin'in verdiği bilgiye göre Gazan Ucân'da kaldığı sürede (Zilhicce 701-Muharrem 702/Ağustos 1302) düzenlediği Toy'da devlet ricali ile istişare ettikten sonra Horasan ve Azerbaycan sınırları ile ilgili güvenlik tedbirleri alır. Kardeşi Harbende ile Emir Nurin bu tedbirlerle görevlendirilir. Emir Kutluşah ta Gürcistan tarafına giderek bir kısım Gürcü ordusuyla Diyarbakır yönünde hareket etmiş, Mulay'ın tümeni ile birleşip Suriye seferine hazırlanmıştır. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 289-290; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 316-317.

¹³⁸⁹ Ucân, Tebriz açıklarında bir yerleşim yeri olup İlhanlı hükümdarlarının taht merkezidir. Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 160.

¹³⁹⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 454-455.

¹³⁹¹ Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 156-157.

Tebrîzî ve Kadî Kutbuddin el-Mûsulî beraberlerinde Memlûk elçileriyle Hille'de 702 yılı başlarında (Eylül 1302) Gazan'ın toy düzenlediği bir sırada gösterişli bir kabul merasimi ile Gazan'ın huzuruna çıkarlar. Gazan söz konusu merasim sırasında Memlûk elçilerinin yanı sıra üç yüz süvariyle korunan Altın Orda elçilerini de kabul eder. Altın Orda elçilerine gösterilen ihtimamdan yoksun Memlûk elçileri diplomasi kurallarına uymadıkları gerekçesiyle tutuklanarak Tebrîz'e gönderilir.¹³⁹² İbn Devâdârî'nin naklettiği bilgiler heyet hakkında önemli ipuçları verir. Memlûk elçisi Emir Özdemir el-Mücîrî ile Gazan, aralarında perde olmadan gerçekleştirilen diyaloglar İbn Devâdârî tarafından uzunca anlatılır. Gazan'ın bir memlûk askeri olarak Özdemir'in şahsında memlûkleri anlamaya çalıştığı görülür. Çok acaip gördüğü konular hakkında sorular yönelten Gazan'a Özdemir çekinmeden açık yüreklilikle cevaplar verir. Özellikle Vâdî'l-Hazindâr yenilgisi ile ilgili olarak sorduğu soruya Özdemir, 60 yıldır Moğolları yenmelerine rağmen bu savaşta alınan yenilginin sebebinin Memlûk ordusunun tam olarak savaşa katılmadığını ileri sürer. Dört bölgede teşkilatlanan sultan'ın ordularının Güney'de Kûs'da¹³⁹³ Sudanlılar'a karşı, İskenderiye'de Mağrib ve Haçlılara karşı, Dimyat'ta¹³⁹⁴ da Frenklere karşı orduların beklediğini, savaşın ordunun 4/1'lik kısmı olan Suriye ordusu ile yapıldığından bahseder. Mektubun içeriği ile örtüşen bu sözlerini, Gazan'a atalarının ulaşamadığı bir zafere ulaştın diyerek gönlünü almayı da ihmal etmez. Gazan Türk olduğunu söyleyen Özdemir'e, Mısır'da senin gibi kaç Türk askeri olduğuna dair sorusuna on bin cevabını verir. Bu arada aynı salonda elçilerin biraz uzağında oturan elçilik heyetinin tanımadığı Memlûk Suriye ordusundan firar ederek Gazan'a sığınmış Memlûk emirlerinden Ali b. Kara Bek b. Berke Han'a cevabın doğru olup olmadığını sorması üzerine, "Doğru değil, beş bin neferdir", diye cevap verir. Özdemir, uzağında oturan bu emirin kim olduğunu öğrenince, onun paradan dolayı kaçan bir Suriye askeri olduğunu ileri sürer. Gazan bunun üzerine firari emire Mısır ya da Suriye hangi ordudan olduğunu sorunca, emir sükût eder. Özdemir ise onun Suriye Halep askeri olduğunu Dımaşk ordusundan olmadığını belirtir. Gazan konuşmasını ve soru sormasını sürdürerek can alıcı iki soru daha yöneltir. Birincisi,

¹³⁹² İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 75; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 292; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 157, 212-213.

¹³⁹³ Mısır'ın güneyindeki Saîd bölgesinde büyük bir şehirdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 413.

¹³⁹⁴ Mısır'ın kuzeyinde önemli bir liman kentidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 472-473.

Memlûk emirlerinin genç memlûklerle beraber olup olmadığına dair soruya Özdemir, böyle bir şeyi bilmediğini ancak Memlûklere iltica eden Moğol emiri Turgay'ın kadın yerine genç Moğol erkeklerini tercih ettiğine dair alışkanlığından bahseder. İkincisi sorusunda ise Gazan'ın Moğol ve Memlûk kadınları arasındaki farklılıklar hakkındaki sorusudur. Özdemir, Memlûk kadınlarının hayâ sahibi olarak örtündüklerini Moğol kadınlarının ise cehalet içerisinde bulduklarını ifade edince Gazan çok fena sinirlenir. Açık yürekli ama dokunaklı cevaplar alan Gazan emiri sıkıştıran soruları kadıya da sorar ancak tatminkâr cevap alamayınca elçilik heyetinin hapse atılmasını emreder.¹³⁹⁵ Heyet İlhanlı topraklarında çok sıkıntılı bir süreç geçirir. Gazan'ın ölümünden sonra tahta oturan Olcaytu 704 Ramazan ayında (Mart-Nisan 1305) Memlûk heyetini serbest bırakır.¹³⁹⁶ Bu arada Gazan'ın ikinci defa Mısır'a gelen elçileri Muharrem ayı içinde (Eylül 1302) cevabî bir mektupla dönmüşlerdir.¹³⁹⁷ Reşidüddin'in verdiği bilgiye göre İlhanlı elçileri Kadı Nasıruddin Tebrîzî ile Kadı Kutbuddin Mûsulî'dir.¹³⁹⁸ Vassaf'ın verdiği bilgiye göre Memlûk sultanının Gazan'a tabiiyetini sunmasını, yıllık vergi vermesini, Gazan adına hutbe okutup sikke bastırması şeklinde çok ileri giden talepler söz konusudur.¹³⁹⁹

2.1.1.1.3. Gazan'ın Üçüncü Suriye Seferi ve Şakhap Savaşı: 2 Ramazan 702 / 20 Nisan 1303

Gazan, diplomatik gelişmelerden bir sonuç çıkmayınca kendisi de öncü birliklerinin ardından Irak'a doğru harekete geçer. 9 Cemaziyelahir 702 (29 Ocak 1303) tarihinde ordusuyla geldiği Hille'den¹⁴⁰⁰ Suriye'ye doğru yol alır. 28 Recep (18 Mart) günü Rahbe'de¹⁴⁰¹ konaklar. Şehirdeki halk korkudan kaleye sığınır. Emirler Sûtay ve Sultan ile vezirler Sadüddin ve Reşidüddin kale yakınlarına kadar giderek Rahbelileri itaate davet ederler. Ayrıca Gazan'ın fermanı kale sakinlerine okunur. Gazan özetle elçilik teatilerine rağmen barış görüşmelerinin Memlûkler tarafından kesintiye uğratıldığına değiniyor ve yol üzerinde bulunduğundan dolayı

¹³⁹⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 71-76.

¹³⁹⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 176; *Zübde*, s. 381; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 62; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 5.

¹³⁹⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 163; a. mlf., *Zübde*, s. 366.

¹³⁹⁸ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 293-295.

¹³⁹⁹ Vassaf, *Tahrîri Târih*, s. 220; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 212.

¹⁴⁰⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 294.

¹⁴⁰¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 34.

Rahbe'ye uğradıklarını anlatıyor. Teslim olmaları durumunda can ve mal güvenliklerinin sağlanacağını söyleyerek itaat etmelerini ister ve bir gün sonra da kale teslim olur.¹⁴⁰² Rahbe nâibi Alemüddin Sencer el-Ğatmî, Gazan'a güzel bir karşılama töreni hazırlar ve kendisine, en-Nâsır Muhammed'in Suriye'ye doğru hareket ettiğini, burası kolay ele geçecek küçük bir yer olup büyük şehirlere yönelmesini, oraları ele geçirdiğinde zaten itaatini sunacağını söyler. Gazan nâibin oğlunu ve bir memlûkünü rehin aldıktan sonra¹⁴⁰³ çevredeki şehir nâiblerine ve Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem'e teslim olmaları için fetihnâmeler¹⁴⁰⁴ gönderir.¹⁴⁰⁵ Emirleri Kutluşah, Mulay ve Çoban ilerlemeye devam ederek Rakka üzerinden Halep yakınlarına ulaşırlar. Sonradan gelen birliklerin asıl orduya katılımıyla Kutluşah komutasındaki 80 bin kişilik kalabalık İlhanlı ordusu Dımaşk'a doğru yol alırken Gazan bölgeyi terk ederek geri döner.¹⁴⁰⁶ Sincar¹⁴⁰⁷ ve Musul taraflarına hareket ederek 13 Şaban (2 Nisan 1303)'da Fırat nehrini daha sonra da Habur'u geçen Gazan böylece Suriye'yi tamamen terk eder. Yol üzerinde Mardin Artuklu hükümdarı II. Necmeddin İl-gazî'ye *Melikü'l-Mansûr* ünvanıyla Diyarbakır bölgesinin emirliğini tevcih etmiş ardından Dicle nehrini aşarak Kuşaf ovasına inmiştir.¹⁴⁰⁸ Suriye'deki harekâtın emir-komutasını emirlerine bırakan Gazan Memlûklerle girilecek savaşın neticesinden o kadar emin olmalı ki ordunun sevk ve idaresini emirlere bırakmıştır. Bu arada Kutluşah komutasındaki İlhanlı ordusu Halep ve Hama'yı geçtikten sonra Humus'a ulaşır. İlhanlı ordusunun Suriye topraklarında

¹⁴⁰² Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 293-295; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 158.

¹⁴⁰³ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 164; *Zübde*, s. 367-368; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 15; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 478; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 930; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 151.

¹⁴⁰⁴ Gazan mektubunda daha önceki mektuplarda bahsettiği konuları tekrarlıyor, Diyarbakır ve Sîs'e yapılan mütecevaz saldırılar, İlhanlı elçilerinin mruz kaldığı muameleler, Memlûk elçilerinin huzurundaki davranışların sorumlusunun Memlûkler'e ait olduğunu dile getirerek nâiblerin itaatlerini ister. Mektup için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 368-372; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 1024-1027.

¹⁴⁰⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 15; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 478; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 930; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 157.

¹⁴⁰⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 930; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 157. Baybars el-Mansûrî ile Nüveyri Kutluşah'ın 12 tümen ile kaldığını haber verir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 368; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 15. İbn Haldun Kutluşah ve Çoban'ın 90 000 hatta daha fazla bir ordu ile Dımaşk'a doğru hareketinden bahseder. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 478. Gazan'ın geri dönmesiyle ilgili olarak Simpat Vakayinamesi'nde, havaların aşırı sıcak olduğu için sağlığına zarar vereceği, yerine vekil göndermesi teklifini uygun görerek geri döndüğünden bahseder. Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 175; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 314; Simbat Vakayinamesi, s. 98.

¹⁴⁰⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 262.

¹⁴⁰⁸ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 295; Steward, *Armenian*, s. 149; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 159-160.

görünmesiyle savaşın artık kaçınılmaz olduğunu gören halk Suriye'nin kuzey bölgelerinden Dımaşk'a akın etmeye başlar. Giderek kalabalıklaşan Dımaşk'ta ise korku ve çaresizlik insanların şehri terk etmesine yol açar. Bunu engellemek için kaçanların canlarının ve mallarının helal olduğu şeklinde sokaklarda münadiler halkı uyarır.¹⁴⁰⁹

Memlûk tarafında Gazan'ın Suriye'ye doğru harekete geçtiği haberleri duyulunca 18 Recep (8 Mart 1303) Cuma günü emirler Baybars el-Çaşnigîr, Tuğrul el-İğâlî, Geray el-Mansûri, Baybars ed-Devâdâr, Hüsameddin Lâcîn er-Rûmî el-Üstâdâr üç bin kişiden oluşan atlı bir birlik başkentten ayrılır.¹⁴¹⁰ Birliğin Dımaşk'a girmesi ile halk geçici de olsa sakinleşir.¹⁴¹¹ Mısır'dan gelen bu birlik ile Halep, Hama, Trablus ve Dımaşk askerlerinden oluşan Suriye ordusu Hama'da buluşurlar. Halep askerine Emir Şemseddin Kara Sungur, Hama askerine Zeyneddin Ketboğa, Trablus-Sahiller askerine Esendemür Gürcü ve Dımaşk askerine de Seyfeddin Bahadır Âs komuta etmektedir.¹⁴¹² Bu arada Ermeni Kralı II. Hetum'un da birlikleri ile desteklediği İlhanlı öncü kuvvetleri¹⁴¹³ Humus yakınlarında Karyeteyn'de¹⁴¹⁴ Türkmenlere saldırarak bir kısmını esir aldığı, yağma ve çapul yaptıklarına dair haberler üzerine 7 Şaban (27 Mart 1303) Çarşamba günü bin beş yüz kişiden oluşan bir süvari birliği bölgeye sevk edilir. Emirler Esendemür Gürcü, Seyfeddin Geçkin, Bahadır Âs, Seyfeddin Enes el-Câmîdâr ve Seyfeddin Uğurlu'nun komutasındaki birlik 10 Şaban (30 Mart 1303) Cumartesi günü Urz¹⁴¹⁵ yakınlarındaki bir mevkiye ganimet toplamakta iken İlhanlı kuvvetleriyle gün ortasından ikinci vaktine kadar çarpışırlar. Ebü'l-Fidâ'nın ifadesiyle çok kanlı bir çarpışma sonucunda İlhanlılar

¹⁴⁰⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 930-931; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 157.

¹⁴¹⁰ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 163; a. mlf., *Zübde*, s. 367; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 930; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 108; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 157. İbn Devadâri, on bin kişilik askeri birliğin 20 Cemaziyelahir (9 Şubat 1303) günü yayınlanan mersûm ile Suriye'yi koruması için hazırlıklara başladığını emirler Baybars el-Çaşnigîr ile Hüsameddin Üstadar'ın Dımaşk'ı korumak üzere yola çıkarıldıklarından bahseder. İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 82.

¹⁴¹¹ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 22.

¹⁴¹² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 15; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 478; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 931; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 157.

¹⁴¹³ İlhanlı birliklerinin sayıları hakkında Ömerî, Zehebi ve Makrizi 4 000 olarak Ebü'l-Fidâ ve İbn Habib 10 000 olarak vermekte diğerleri sessiz kalmaktadır. Memlûk kuvvetlerinin sayısı ve komutanları hakkında ise kaynaklar hemfikirdir. Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 234; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 325; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 245-246; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 931.

¹⁴¹⁴ Humus'a bağlı büyük bir kasabadır. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 336.

¹⁴¹⁵ Halep yakınlarında bir yerdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 103.

hezimete uğrar. Sayıları altı bini bulan kadın, erkek ve çocuklardan oluşan Türkmenler İlhanlılar'ın elinden kurtarılır. Memlûk atlı birlikleri bol ganimetle 13 Şaban (2 Nisan) günü Hama'ya dönerler.¹⁴¹⁶ Her iki tarafın öncü kuvvetlerinin çatışmasında Memlûk askerinin sayıca kendilerinden üstün bir birliği yenmeleri Memlûk müellifleri tarafından zaferin müjdecisi olarak değerlendirilir. Ayrıca bu zafer şüphesiz orduyu motive etmiştir.¹⁴¹⁷ Suriye'de herkes savaşa odaklanırken Mısır'da da savaş hazırlıkları son safhasına gelir. Sultan en-Nâsır Muhammed İzzeddin Aybek el-Bağdâdî'yi Kahire'de nâib olarak bıraktıktan sonra 3 Şaban (23 Mart 1303)¹⁴¹⁸ Cumartesi günü maiyetinde yeni halife el-Müstekfi¹⁴¹⁹ ve dört mezhebin başkadıları ile beraber bedevi Arap göçebelerinin de katıldığı kalabalık Mısır ordusuyla Suriye'ye hareket eder.¹⁴²⁰

İlhanlı tarafında ise Urz mevkiindeki hezimetten kurtulanlar Kutluşah'ın yanına döner. Sadece Suriye ordularının bölgede olduğu yönünde gelen bilgiler üzerine Kutluşah saldırı amaçlı bir savaş taktiği üzerinde karar vererek süratle Hama yakınlarına kadar gelir (23 Şaban 702/12 Nisan 1303).¹⁴²¹ Düşmanın yaklaşması ile Dimaşk'a doğru geri çekilen Suriye ordusu düşmanı karşılama ya da sultanı bekleme arasında tereddüt içinde kalır. İstişare sonrası sultanı bekleme kararı çıkar ancak düşmanın kendilerini gafil avlama ihtimaline karşılık hem geri çekilme hem de gerektiğinde düşmanı oyalama taktikleriyle zaman kazanma fikrini uygulamaya sokarlar. Böylece Suriye ordusu ağırlıklarını bırakıp kadın ve çocuklarını kaleye

¹⁴¹⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 164; *Zübde*, s. 373-374; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 234; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 15-16; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 245-246; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 931; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. VIII, s. 158; Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 247-248.

¹⁴¹⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 165.

¹⁴¹⁸ İbn Devâdârî çıkış tarihini 20 Recep (10 Mart) olarak vermektedir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 82.

¹⁴¹⁹ Halife Hakim Biemrillah'ın 18 Cemaziyelevvel 701 (19 Ocak 1302) günü ikamet ettiği Menâzîru'l-Kebeş'te vefat etmesiyle 20 yaşlarında olan oğlu Ebu'r-Rebî Süleyman el-Müstekfi Billah 20 Cemaziyelevvel 701 Pazar günü sultanın huzurunda halifelik vesikası okunarak halifelik makamına oturur. Sultan en-Nâsır Muhammed'e yaşça yakın olan yeni halife ile ilişkileri arkadaşçadır. Makrizî'nin ifadesiyle iki kardeş gibidirler, birlikte meydanda oyunlar oynayıp birlikte ava çıkarlar. Ancak bu birliktelik pek fazla sürmeyecek Sultan üçüncü kez tahta oturduğunda halifeyi azledecektir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 362-363; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 79; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 919; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. VIII, s. 147; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zuhür*, c. I, s. 410.

¹⁴²⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 16-17; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 931; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. VIII, s. 157; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zuhür*, c. I, s. 413.

¹⁴²¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 165; a. mlf., *Zübde*, s. 374; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 17; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 931.

yerleştirdikten sonra Dımaşk'tan geri çekilmeye başlar.¹⁴²² Mevcut huzursuzluğun yanında ordunun geri çekilme kararıyla iyice korkuya kapılan halk ise canının derdine düşer.¹⁴²³ Nüveyri'nin tanık olduğu korku o denlidir ki, Halep, Hama ve diğer yerleşim yerlerinden kaçan insanlar kale kapılarına yığılarak izdiham yaşanmış ayrıca gıda maddeleri aşırı pahalalmış, hırsızlık çoğalmış, yağma ve çapul yaygınlaşmış, halk ne yapacağını şaşırmıştır. Halk bu korkuyla Ramazan ayının ilk gününün Cuma gününe tekabül etmesiyle camilerde koşarak dua etmişlerdir.¹⁴²⁴ İbn Devâdârî, ordunun ne yapacağı hususunda kararsız kalmasında Baybars el-Çaşnigîr'in etkisinden söz eder. Baybars'ın İlhanlılardan korktuğunu bunun üzerine geri çekildiği haber verir.¹⁴²⁵ Aynî ise farklı olarak Yûsûfî'den naklettiği bilgede ümera'nın istişare ettiğine değinerek Baybars el-Çaşnigîr istişare sırasında sessiz kalan Hüsameddin Lâcîn er-Rûmî'ye fikrini sorunca, düşmanın güçlü olduğu, sultanın geleceğini bilmediklerinden hareketle nâiblerin askerlerinin mevcut İlhanlı ordusuna intikam duygusuyla hırsla saldıracaklarını, ancak alınacak bir hezimet karşısında gelmekte olan ordunun maneviyatının kırılacağını, dolayısıyla böyle kötü bir sonucun sorumlusu olarak sultanın kendilerini sorguya çekeceğini dile getirir. Lâcîn er-Rûmî sabretmelerini, sultanın bir-iki gün içinde asıl ordu ile gelmesiyle düşmanı yeneceklerinden emin olduğunu vurgulamış ve kısaca teklifini şöyle özetlemiştir: Düşmanı oyalamak için sahte bir ricat sonrası Suriye ve Mısır ordularının birleşerek düşmanı karşılamasıdır. Dımaşk nâibi Kara Sungur bu teklife karşı gelmiş olsa da derhal uygulanmaya konulmuştur.¹⁴²⁶

Memlûkler tarafında bunlar yaşanırken İlhanlı kuvvetleri boşalmış Halep ve Hama'yı geçtikten sonra Memlûk askerinin bir hilesi olduğu düşüncesiyle boşaltılan Dımaşk'a uğramadan yakınından geçmişlerdir.¹⁴²⁷ İntikaline devam eden İlhanlı

¹⁴²² Düşmanı takiple görevlendirilen Ebü'l-Fidâ düşmanın Hama yakınlarına geldiğini rapor etmek üzere Ketboğa'nın emrindeki Hama ordusuna katılıp Dımaşk'taki Suriye ordusuna katılmak üzere Dımaşk'a hareket eder. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 388; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 931; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 187.

¹⁴²³ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 374-375; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 17; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 931-932; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 158.

¹⁴²⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 17; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 24-25.

¹⁴²⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 83.

¹⁴²⁶ Aynî, *İkdü'l-cümân*, c. IV, s. 227-228; Ayaz, "Şakhap Savaşı", s. 16-17.

¹⁴²⁷ Dımaşk emirlerinden Fahreddin İyaz, sultanın kendisini şehirde İlhanlı askerinin olup olmadığını teftiş için gönderdiğini, ayrıca Dımaşk halkına sultanın Mısır ordusunun başında Suriye ordusu ile birleştiğini haber verir. Halk bu haberle sevinir. İlhanlılar şehre girmeden Mısır askerine doğru

kuvvetleri 1 Ramazan 702 (19 Nisan 1303) günü Dımaşk'ın yaklaşık 25 km. güneyinde bir tepe önündeki Mercü's-Suffer¹⁴²⁸ ovasına ulaşmışlardır.¹⁴²⁹ Sultan en-Nâsır Muhammed de ordusuyla beraber 2 Ramazan (20 Nisan) günü Mercü Râhit'de¹⁴³⁰ ümera tarafından karşılanarak savaşın yapılacağı alana ulaşır.¹⁴³¹ Savaş alanında bulunan müellif Nüveyri, sultanın ordu ile savaş alanına girdiği günün gecesinde İlhanlı askerinin yaklaştığı haberinin gelmesi üzerine Memlûk askerinin zırhlarını giyerek at üzerinde savaşa hazır sabaha kadar beklediğini, sabah namazı sonrası tekrar atlarına bindiklerini ve bu arada da iki saat yağmur yağdığını, öğle vaktine kadar hazır kıta beklediklerini haber verir.¹⁴³² Bu savaşta en önemli husus İlhanlı veziri ve tarihçi Reşidüddin ile Memlûk tarafından Ebü'l-Fidâ, Nüveyri ve Baybars el-Mansûrî savaşın tanıkları olarak karşılıklı saflarda yer almalarıdır. Ayrıca müellif Birzâlî de savaş sırasında Dımaşk'tadırlar. Bu durum savaşın cereyanı hakkında birinci elden bilgi almamızı sağlar.

İlhanlıların elli bin kişilik bir ordu ile alana geldiği haberleri üzerine Memlûk birlikleri Şakhap köyü yakınlarındaki Mercü's-Suffer'de harp nizamına geçerken Kutluşah komutasında İlhanlılar nehrin yukarı kısmında savaş düzeni almışlardır. Memlûklerin merkezinde Sultan ve halife'den başka saltanat nâibi Seyfeddin Sâlâr, Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr, İzzeddin Aybek el-Hazindâr, Seyfeddin Bektemür el-Çevkendâr, Şam nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem ile diğer büyük emirler yer alırken sağ kanatta Hüsameddin Lâçîn er-Rûmî, Cemaleddin Akkuş el-Mûsulî Kattâlû's-Seb', Cemaleddin Yakup eş-Şehrîzûrî ile daha sağda Hama askeri ve göçebe Araplarla Seyfeddin Kıpçak yer alır. Sol tarafta ise Bedreddin Bektaş el-Fahrî, Halep nâibi Kara Sungur, Trablus nâibi Esendemür Gürcü, Safed nâibi Seyfeddin Bethas, müellif Baybars el-Mansûrî ve diğer emirler birliklerinin başında yer alırlar.¹⁴³³ Memlûk ordusunda savaşa başlamadan önce Kur'an okuyan hafızlarla

yönelmişler, galip geldikleri takdirde Dımaşk bizimdir, yenilsek de zaten Dımaşk'a ihtiyaçlarımızın olmayacağı şeklinde bir haber yayılmıştır. İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 28.

¹⁴²⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 101.

¹⁴²⁹ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 296-297; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 161; Ayaz, "Şakhap Savaşı", s. 17.

¹⁴³⁰ Dımaşk yakınlarında Mercü's-suffer'e yakın bir yer. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 101.

¹⁴³¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 165; Baybars el-Mansûrî *Zübde*, s. 375; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 388; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 932; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 159.

¹⁴³² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 17.

¹⁴³³ Müelliflerimiz Nüveyri sağ tarafta Baybars el-Mansûrî birliğinin başında sol tarafta İlhanlılara karşı saf tutarlar. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 165-166; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 375-376;

beraber safları gezen sultan ve halife askerin maneviyatını yükseltmek için konuşmalar yaparlar. Halife askerlere, Sultan için değil dininiz ve aileniz için savaşın, diyerek askeri savaşa teşvik ederek şehit olanların karşılığında cenneti kazanacaklarını hatırlatır. Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr askere sebat göstermelerini istemişler, tedbir olarak da savaş alanının en gerisine bir birlik yerleştirerek firar edenleri vurmaları emredilmiştir.¹⁴³⁴

Memlûk kuvvetleri kalabalık bir orduyla¹⁴³⁵ meydana bu şekilde saf tutarken aralarında Ermeni ve Gürcü askerlerinin de yer aldığı İlhanlı kuvvetlerinin¹⁴³⁶ sayısı hakkında Memlûk müellifleri ihtilafli bilgiler verir. Makrizi ve Ömerî elli bin olarak verirken¹⁴³⁷ savaşta bulunan Baybars el-Mansûrî ile Nüveyri ise 100 bin olarak zikreder.¹⁴³⁸ İlhanlı kuvvet komutanlarının kalabalık Memlûk ordusu karşısında nasıl bir saldırı ya da savunma planı yapacakları üzerinde anlaşmazlık içerisine girdikleri kaynaklarda zikredilir. Geri çekilme ya da başka bir yerde savaşılması fikri ortaya atılsa da Emir Çoban'ın henüz yerleşmeden düşman ordusunun sol tarafına saldırılmasını ve bu ani saldırı ile oluşacak şaşkınlık ve gece karanlığından istifade ederek kaçmaları fikrine karşılık Kutluşah beklemeyi tercih eder.¹⁴³⁹ Kutluşah'tan başka İlhanlı tümenlerinin başında emirler Çoban, Kurumşî, Sutay, Aktacı, Doğan, Tuğrul, Bulay gibi önemli komutanlar tümenlerinin başlarında Memlûk ordusunun tertibine göre her birliğin karşısına bir birlik gelecek şeklinde harp nizamı alırlar. Emir Çoban'ın teklifi doğrultusunda hareket ederek 2 Ramazan (20 Nisan 1303) Cumartesi günü öğle vaktinde İlhanlı sol kanat kuvvetleri Memlûk sağ kanadına

Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 18; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 246; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 932; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 159.

¹⁴³⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 933; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 160.

¹⁴³⁵ İbn İyas Memlûk kuvvetlerini 200 000 olarak verir. İbn İyas, *Bedâi' u'z-zuhûr*, c. I, s. 413.

¹⁴³⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 166; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 376; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 19; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 175; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 314; Simbat Vakayinamesi, s. 98; Ersan, *Ermeniler*, s. 221.

¹⁴³⁷ Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 326; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 932.

¹⁴³⁸ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 166; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 376; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 19. Ermeni müverrih Nerses 90 000 kişilik ordudan bahseder. Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 176; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 315.

¹⁴³⁹ Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 161. Burada müverrih Nerses'in dikkat çeken fakat itibarsız bilgisine yer vermek gerekirse, Kutluşah'ın sultan'dan 9 vazo dolusu ya da 900 altın aldığını, bunun için de savaşmak istemediğini belirtir. Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 176; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 315.

hücum ederek savaş başlar.¹⁴⁴⁰ İlhanlıların bu şiddetli taarruzu ile ağır bir darbe alan Memlûk sağ kanadının kuvvet komutanları savaşın ilk sahnesinde şehit olurlar.¹⁴⁴¹ Bunun üzerine Memlûk merkez kuvvetleri darbe alan sağ kanada yardıma koşarlar. Salâr, “Vallâhi ehl-i İslam helak oldu” diye bağıarak askeri harekete geçirir. Baybars emrindeki Burcî memlûklerini alarak yardıma koşar. Memlûk emirleri canlarını dişlerine takarak savaşırlar. Dağılan sağ kanat nispeten toparlanır ancak ilk hücumu yapan üç İlhanlı komutanı Memlûk kuvvetlerinin arka saflarına sızmayı başarmış ve önlerinden kaçan Memlûk askerinin peşine düşmüştür. Bu kuvvetlerin başında bulunan Bulay’a destek için gelen Çoban ile Kurumçu Memlûk emirleri Baybars el-Çaşngîr ve Sâlâr komutasındaki birlikler tarafından durdurulur. Arka tarafta bunlar yaşanırken Memlûk ve İlhanlı kuvvetleri arasında savaşın en şiddetli anları yaşanmaktadır. Bu şiddetli anlar Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr komutasındaki Memlûk merkezi ile Kutluşah komutasındaki İlhanlı kuvvetleri arasında yaşanır. Kısacası dağılan sağ kanadı toparlamak için yardıma giden Memlûk merkez kuvvetleriyle Kutluşah emrindeki İlhanlı kuvvetleri arasında çok çetin bir mücadele yaşanmaktadır. Bu arada merkezde yalnız kalan sultanın yanına Kıpçak ve diğer emirler yardıma gelir. Memlûk sağ kanadının kırılmasıyla yaşanan hengâmede ordu yenildi zannederek sultanın hazineleri yağmalanmaya başlanır. İlhanlı kuvvetlerinden Bulay emrindeki 20 bin kişilik bir birlik ile ikinci sonrası savaş alanından kaçmayı başarır. Arkalarından giden memlûkler takipten vaz geçerek geri dönerler.¹⁴⁴² Burada Memlûk müellifleri Baybars el-Mansûrî ile Nüveyri, Bulay’ı firarî olarak gösterirken Makrizi, Bulay’ın sağ kanattan kaçan Memlûk askerlerinin peşinden gittiğini haber veriyor. Aslında dağılık bilgileri disiplin altına aldığımızda ilk taarruzla birlikte dağılan sağ kanadı takip eden Bulay burada firarî olarak anlatılmaktadır. Yine Makrizi, Bulay’ın kaçan Memlûk askerinin arkasından gittiğini, Kutluşah’ın yanına aldığı esirlerle dağa çekildiğini nakleder. Kutluşah şaşkınlık içinde Memlûk askerinin yerinde durduğunu, sadece sağ kanadın

¹⁴⁴⁰ Reşidüddin, *Câmi’ut-Tevârih*, s. 296; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 478.

¹⁴⁴¹ Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 326. Reşidüddin, Lâçin er-Rûmî’den başka on üç Memlûk emirinin öldürüldüğünden bahseder. Reşidüddin, *Câmi’ut-Tevârih*, s. 296. Savaşta şehit olan emirler şunlardır. Hüsameddin Üstadâr, Mübarizüddin Evliya b. Karaman, Şemseddin Sungur el-Kafiri, İzzeddin Aydemir eş-Şemsi, Cemaleddin Akkuş eş-Şemsi el-Hacip, İzzeddin Aydemir er-Rafa el-Mansuri, İzzeddin Aydemir en-Nakîb, Alâeddin Ali b. Dudâ et-Türkmani, Hüsameddin Ali b. el-Bahîl. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 376-377; a. mlf. , *et-Tuhfe*, s. 167; Zehebi, *Düvelü’l-İslam*, c. II, s. 235; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 19; İbn Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer*, c. IX, s. 88.

¹⁴⁴² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 377; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 19.

dağıldığını dağ taş her tarafın askerle dolup taşığını görür. Sorguya çektiği esirlerden birisi sultanın memlûklerinden olan Emir İzzeddin Aydemir'den sultanın savaş meydanında olduğunu ayrıca savaştıkları ordunun sadece Suriye ordusu değil Mısır ordusunun da alanda bulunduğu bilgisini verir. Bu arada dağa sığınan İlhanlı ordusunun korkması için ve kaçan Memlûk askerinin dönmesi için kösler vurulup borazanlar çalınmasıyla sultanın savaş alanında bulunduğu kesinlik kazanır. Dağı ablukaya alan Memlûk askeri ile İlhanlı kuvvetleri geceyi teyakkuz halinde geçirir.¹⁴⁴³

İlhanlı sol kanadı Memlûk ordusunun sağ kanadını dağıtmış ve bu şiddetli darbe sonrası kaçan Memlûk birliklerini takip eden bir grup İlhanlı askerinin ordu ile arasını birkaç fersah açınca İlhanlı ordusunun disiplini bozulmuştur. Orduyu toparlamaya çalışan Kutluşah bir taraftan savaşırken diğer taraftan dağılan sol kanattaki boşluğu doldurma çabası merkezde ve sağ kanattaki dengeyi de bozmuş. İlhanlı ordusu dağılmıştır. Daha sonra havanın da kararmasıyla Kutluşah tepeye çıkarak dağılan orduyu burada toparlamaya çalışmıştır. İlhanlılar içeride susuzluktan kırılırken dışarıda Memlûkler tarafından kuşatılmışlardır.¹⁴⁴⁴ Reşidüddin'in verdiği bu bilgilere benzer ifadeler Ebü'l-Fidâ tarafından da nakledilir. İlhanlı kuvvetleri dağınık bir durumda birbirinden habersiz hareket etmekte, bir kısmı meydandan Dımaşk'a kaçarken bir kısmı Kutluşah komutasında tepeye sığınmış diğer bir kısmı da tepeye çıkamayarak kendini düşman karşısında bulmuştur. Memlûkler lehine gelişen bu olaylar sonrası 3 Ramazan 702 (21 Nisan 1303) Pazar sabahında saflarda yerini alarak savaşa hazır bekleyen Memlûk kuvvetleri düşmanı tamamen kuşatarak beklemeye başlar. Sultanın bulunduğu kuvvetler ile tepedeki Kutluşah'ın askerleri arasında ara sıra çatışmalar yaşansa da İlhanlı kuvvetleri savaşa cesaret edemezler. Açlık, susuzluk ve kuşatma altındaki sıkıntıların sonunda dağdan inmeyi göze alırlar. Yaşanan kargaşada esir Memlûk askerleri kaçmayı başarırlar ve İlhanlıların yaşadığı sıkıntıları, açlıktan atlarını kesip yediklerini sultana haber verirler. Bunun üzerine en-Nâsır Muhammed ümera ile istişare ederek beklemekten usanan askerinin durumunu da göz önünde bulundurarak dağdaki İlhanlı kuvvetlerine bir çıkış koridoru açmalarını ve tamamı indikten sonra tepelemelerini emreder.¹⁴⁴⁵ Ermeni ve Gürcü

¹⁴⁴³ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 477; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 933-934; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 160-162.

¹⁴⁴⁴ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 296.

¹⁴⁴⁵ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 388; Ayaz, "Şakhap Savaşı", s. 22.

askerlerinin de bulunduğu İlhanlı kuvvetleri açılan gedikten nehre doğru hızlıca koşmaya başlarlar. Ancak nehre doğru koşarken aşırı yağmurlardan bataklık haline gelmiş alanda İlhanlı askerleri bataklığa saplanır. Pek çok asker atlarıyla beraber çamura gömülür. Bataklık ve Memlûk askerleri arasında telef olan İlhanlılar çok ağır bir zayıyat verir. Kaçıp kurtulabilenler bu sefer de Memlûklerin kurduğu pusularda can verirler. Kutluşah ise canını zor kurtararak alandan kaçabilmiştir. Halktan sıradan birisi dahi İlhanlı askerini etkisiz hale getirip ganimetini alabilmektedir.¹⁴⁴⁶ Memlûklerin kılıcından, bataklıktan ve pusulardan kurtulabilenleri ise daha büyük bir tehlike beklemektedir. Aşırı yağışlarla taşan Fırat nehrini geçmek neredeyse imkansızdır. Yüzerek geçmeye çalışanlar boğuluyor, aşırı rüzgârdan salları devriliyor, bunların yanında açlık ise cabasıdır. Moğollar tulum ve ağaç dallarından sal yapıp karşıya geçmeye çalışırken Ermeniler'i de parayla karşıya taşırlar.¹⁴⁴⁷ Sağ kurtulup nehre kadar gelenlerin de birçoğu nehirde boğulur.¹⁴⁴⁸ Ermeni müverrihler İlhanlılar'dan beş bin, Ermeniler'den de beş yüz askerini ancak kurtulabildiğinden söz ederler.¹⁴⁴⁹ Kurtulup sağ kalabilen Kutluşah, Çoban ve Sûtây gibi emirler maiyetlerindeki çok az sayıda askerle beraber önce Bağdat'a daha sonra da Gazan'ın huzuruna gelebilmişlerdir.¹⁴⁵⁰ Ordunun onda birine yakınının ancak kurtulabildiğini gören Gazan hezimetini kabullenememiş, Kutluşah'ı önce ölüm cezasına çarptırıp da affederek merkezden uzak Arran'a¹⁴⁵¹ sürgüne göndermiştir.¹⁴⁵² Gazan hezimet sonrası yeni bir sefer hazırlığına girişse de yakalandığı hastalık yüzünden 11 Şevval 703 (17 Mayıs 1304) Pazar günü ikindi vakti Kazvin¹⁴⁵³ yakınlarında vefat eder.¹⁴⁵⁴

¹⁴⁴⁶ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 388; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 937; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 163-164.

¹⁴⁴⁷ Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 176-177; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 315; Simbat Vakayinamesi, s. 98-100; Ersan, *Ermeniler*, s. 221.

¹⁴⁴⁸ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 388; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 296.

¹⁴⁴⁹ Simbat Vakayinamesi, s. 99; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 176; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 315; Simbat Vakayinamesi, s. 98; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 163.

¹⁴⁵⁰ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 296; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 164-165.

¹⁴⁵¹ Günümüz Ermenistan başkentidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 136.

¹⁴⁵² Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 296; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 938-939; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 164.

¹⁴⁵³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 342-343.

¹⁴⁵⁴ Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 304-305; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 390; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 954; Steward, *Armenian*, s. 152; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 366. Ermeni müverrihi Nerses Gazan'ın zehirlenerek öldüğünü ileri sürmekte, Suriye'ye yeni bir sefer hazırlığı yapan

en-Nâsır Muhammed üç gün süren savaşın ardından zaferin ülke geneline müjdelenmesi için elçiler çıkarır.¹⁴⁵⁵ Önemli bir İlhanlı esiri ile İbn Devâdârî'nin metnini verdiği bir mektubu¹⁴⁵⁶ Gazan'a gönderir.¹⁴⁵⁷ Sultan 5 Ramazan (23 Nisan 1303)'da girdiği Dımaşk'ta törenlerle karşılaşır. Müslüman halkın yanı sıra Hıristiyan ve Yahudilerinde katıldığı sevgi gösterileri arasında süslenmiş Dımaşk sokaklarından geçerek özel olarak hazırlanmış saltanat tahtına oturur.¹⁴⁵⁸ Düzenlenen gösterişli kutlamalar sırasında ümeraya hil'atler giydirilir. İlhanlılar'ın ilk hücumuyla savaş meydanından firar eden Seyfeddin Birliğî ümeranın şefaatiyle affedilirken İlhanlılar'a yol gösterdiği gerekçesiyle Halep emirlerinden birinin çivilenerek idam edilmesini emreder.¹⁴⁵⁹ Ramazan ayını ve bayramı Dımaşk'ta geçiren Sultan 3 Şevval (21 Mayıs 1303) günü Dımaşk'tan ayrıldıktan¹⁴⁶⁰ sonra 23 Şevval (10 Haziran 1303) günü günler öncesinden hazırlıkların yapıldığı Mısır'a girmiş ve emirlerin birbiriyle yarışan zafer taklarıyla süslenmiş Kahire sokaklarında halkın olağanüstü sevgi gösterileri arasından geçerek halkı selamlamıştır. Kalavun'un yaptırdığı Bimaristan'ın¹⁴⁶¹ yanında metfun babasının kabri başında dua ederek

Gazan'ın maiyetindeki devlete adamlarının Memlûk sultanı tarafından çeşitli ağır hediyelerle gönlünü kazandığı devlet adamlarının ülke ordusunun mahvolacağı gerekçesiyle seferden vazgeçirdiklerini hatta eşi tarafından zehirlendiğini söyler. Başkumandan Simbat, s. 100; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 177-178; Galstyan, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 316. Gazan'ın zehirlendiğine dair bilgiler bazı Memlûk müellifleri tarafından da desteklenir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 112-113; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. III, s. 214; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 417. Gazan'ın ölümüyle ilgili bkz. Başkumandan Simbat, s. 100; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 174; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 390; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 327; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 479; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 954; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 169; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 417. Gazan'ın ölümü ve zehirlenmesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 366-367.

¹⁴⁵⁵ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 479; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 936.

¹⁴⁵⁶ en-Nâsır Muhammed mektupta elçi teatilerinden başlayarak İlhanlıların Dımaşk'a doğru gelirken yaptığı zulümlerden bahsederek Urz çatışmasındaki yenilgi sonrası Şakhap'taki hezimetini kısaca özetledikten sonra aslandan kaçan koyun gibi İlhanlı askerinin kaçtığını anlatarak Gazan'ın küçük düşürücü ifadeler ile yermiş ve söz dinlemediğini ifade etmiştir. Ayrıca en-Nâsır Muhammed asıl hedefinin, halifenin yeri olan Bağdat ve Irak'tan İlhanlıları çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Mektup için bkz. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118-122.

¹⁴⁵⁷ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 378; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 479.

¹⁴⁵⁸ O gün orada bulunan Ömerî, o günden daha tatlı, güzel bir gün yaşamadığını yeminle anlatır. Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 326; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 29.

¹⁴⁵⁹ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 163-164.

¹⁴⁶⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 28.

¹⁴⁶¹ Kalavun'un yaptırdığı Bimaristan'ın da yer aldığı türbelerin ve medresenin de bulunduğu külliye hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 70-75; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 379-380, 406-408; Eşref Buharalı, "Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu; Tolunoğulları, Zengiler ve Memlûklerde Sağlık Hizmetleri", *TAD*, Cilt:XXV, Sayı:40, 2006, s. 32-36.

zaferden dolayı Allah'a şükreder.¹⁴⁶² Bu zafer edebiyat alanında da etkisini göstererek en-Nâsır Muhammed için uzun şiirler ve nesirler kaleme alınıp methiyeler yazılmıştır.¹⁴⁶³

Memlûkler'in İlhanlılar'a karşı kazandığı bu zaferde ulemanın da katkısı açık bir şekilde görülür. Dönemin idarecileri ve halkı üzerinde tartışmasız nüfuzu olan İbn Teymiyye'nin Moğollar aleyhine yayınladığı fetvalar önemli ve bir o kadar da ilginçtir. Halkı teskin etmek ve askeri teşcî etme hususunda çaba sarf eden İbn Teymiyye, İslâmiyeti kabul etmesine rağmen *Cengiz Yasası*'ni¹⁴⁶⁴ uygulayan Gazan'ın,¹⁴⁶⁵ sarayında her dinden insanın aynı muameleyi görmesi, Hıristiyanlarla bir olup Müslüman topraklarına saldırmaları Müslümanlıklarının aslında sahte olduğu ve bu cümleden onlarla cihat etmenin farz olduğuna dair fetvalar yayınlamıştır. Fetvalar hem asker nezdinde hem de sultan nezdinde büyük bir itibar görmesini de sağlamıştır. Ayrıca askerin ve halkın savaşıma azmini, motivasyonunu yüksek tutarak herkesi Gazan'ın ordusu ile savaşıma teşvik etmiştir.¹⁴⁶⁶ Öğrencisi İbn Kesir tarafından uzunca anlatıldığı üzere İbn Teymiyye savaşa bizzat katılmış, savaşın Ramazan ayının ilk günlerine gelmesi üzerine askerlere ve savaşa katılacak halka oruç tutmamalarını, oruçlu iseler oruçlarını bozmalarına dair fetva vermiş ve bizzat kendisi o gün yiyerek de askeri teşvik etmiştir.¹⁴⁶⁷

¹⁴⁶² Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 168-170; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 29; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 28-29; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 938-940; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 166-168.

¹⁴⁶³ Şakhap zaferini konu alan uzunca yazılmış nesir ve nazım örnekleri için bkz. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 89-100-Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 20-38; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 247-252.

¹⁴⁶⁴ Cengiz Han tarafından tanzim edilen yasalardır. Yasa ile ilgili bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 84-91; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 98-100; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s.310-312; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 220-221; Fethi Gedikli, "Yasa", *DİA*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 336-337.

¹⁴⁶⁵ Yargılama usulleri başta olmak üzere *Yasa*'yı her alanda uygulayan Gazan'ın babasının hanımı Bulugan Hatun ile evliliğini Müslüman olduktan sonra da sürmüştür. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c.IV, s. 9. Gazan'ın Bulugan Hatun ile evliliği için bkz. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 195-196.

¹⁴⁶⁶ Denise Aigle, "The Mongol Invasions of Bilâd al-Sham by Ghâzân Khân and Ibn Taymiyah's Three "Anti-Mongol" Fatwas", *Mamlûk Studies Review*, XI-2 2007, s. 97-115; Ayaz, "Şakhap Savaşı", s.18; Ulaş Töre Sivrioğlu, Muzaffer Ercan Yılmaz, "Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen Olarak İbn Teymiyye", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı; 37, Temmuz-Ağustos 2013; s. 6-7.

¹⁴⁶⁷ Askerin oruç tutmamasıyla alakalı; "Siz yarın düşmanın karşısına çıkacaksınız. Oruç bozmanız daha da kuvvetlenmenize yarar. Ebu Said el-Hudrî'nin rivayet ettiği hadis-i şerif'te Hz. Peygamber (a. s.) Mekke fethi senesinde sahabilerin cephede iken oruç tutmamalarını emretmiştir" diyerek askerin savaşa güçlü olarak çıkması için çaba sarf etmiştir. Sultanın muzaffer olacağını Allah'a yemin ederek ifade edince, "inşâallah" demesini söyleyen emirlere, "Olabilir anlamında değil, muhakkak olacak anlamında inşâallah diyorum" diyerek cevap vermiştir. İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 23.

Son Moğol-İlhanlı saldırısını özetlemek gerekirse Memlûkler Vâdî'l-Hazindâr yenilgisinin ardından hemen savaş hazırlıklarına başlamışlar ve inkıraza uğrayan siyasi otoriteyi bölgede hemen tesis etmeyi başarmışlardır. Mısır'ın güneyinde yaşayan asi bedevi Arap göçebelere toplanan bol ganimet¹⁴⁶⁸ savaş hazırlığı için kullanılmış. Yine Arvâd adasına yapılan baskın¹⁴⁶⁹ ile Sîs üzerine yapılan seferler¹⁴⁷⁰ savaş için yapılacak masrafın tedarikinde kullanılmıştır. Diğer taraftan da Gazan I. ve II. Suriye seferlerinin başarısızlığına rağmen bölgeyi terk ederek ordunun sevk ve idaresini emirlerine bırakmış, üstelik İlhanlılar istihbarat konusunda sınıfta kalarak en-Nâsır Muhammed'in Mısır ordusuyla savaş alanına geldiğini savaş bittikten sonra öğrenebilmişlerdir. Mısır ordusunu beklemek amacıyla sahte bir ricat ile geri çekilen Memlûkler savaşın en başında kovalanan konumunda iken savaş sonrası kovalayan durumuna geçerek kendi evlerinde düşmanlarını avlamışlar. İlhanlılar'a çok ağır bir yenilgi tattırmışlardır. Bu yenilgi yarım asırdır süren İlhanlı-Memlûk savaşlarının sonuncusu olur. en-Nâsır Muhammed zafer sonrası Gazan'a yazdığı mektubunda, Vâdî'l-Hazindâr yenilgisinin intikamını aldığını belirttikten sonra yeni dış siyasetteki hedefini de açıkca ortaya koyar. Mektubunda karşılıklı elçilik teatilerinden bahseden sultan, İlhanlılar'ın Dimaşk'a doğru ilerlerken yaptığı zulümleri, Urz çatışmasındaki yenilgi ve sonrasında tattırılan ağır Şakhap hezimetini kısaca özetlendikten sonra aslandan kaçan koyuna benzettiği İlhanlı askerini aşağılayacağı bir üslupla ele almış, Gazan'ın söz dinlemediğinden yakınmıştır. Ayrıca en-Nâsır Muhammed asıl hedefinin İlhanlılar'ı Bağdat ve Irak'tan çıkararak buraların asıl sahibi olan halifeye vereceğine dair yeni siyasetini

¹⁴⁶⁸ 1302 yılı Şubat ve Nisan aylarında yapılan geniş çaplı bir operasyon ile tedip edilen asi konar göçer Araplardan bolca ganimet toplanmıştır. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 364; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 6; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476. Kahire'ye getirilen ganimetlerin rakamları muhtelifdir. Sefere bizzat katılan Baybars el-Mansûrî, 100 000 koyun, 5 000 at, 20 000 deve geldiğini haber verir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 364. İbn Devadârî, toplamda 127 200 baş olduğundan bahsederek 4 000 at, 12 600 deve, 110 200 koyun getirildiğini haber verir. İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 63. Nüveyri, 5 000 at, 20 000 deve, 100 000 koyun ile sayısız sığır, manda, katır gibi hayvanların yanı sıra sayısız kılıç, mızrak gibi savaş aletlerinin getirildiğinden bahseder. Makrizi rakamları daha da farklı olarak 80 000 keçi, 16 000 koyun, 4 000 at, 32 bin deve, 8 000 sığır ile 280 katıra yüklenmiş 260 yük kılıç ve mızrak yüklü sila getirilir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 922.

¹⁴⁶⁹ Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 163; *Zübde*, s. 366; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 80; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 10; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 233; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 325; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 252-253. Makrizi 28 Safer Cuma günü adanın ele geçtiğini ve esirlerin 280 olduğunu haber verir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 927-928.

¹⁴⁷⁰ Memlûkler Vâdî'l-Hazindâr yenilgisi sonrası Sîs üzerine tedip amaçlı kısa süreli bir sefer düzenlemiştir. Ebû'l-Fidâ, *Muhtasar*, c. II, s. 386; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, 922-923; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 366; Steward, *Armenian*, s. 155-156; Ersan, *Ermeniler*, s. 220-221.

de açıklamıştır.¹⁴⁷¹ Sonuç olarak Şakhap zaferi ile Moğol bakiyesi İlhalılar'ın Suriye üzerindeki emelleri tamamen sona erer. Suriye ve Mısır coğrafyası Moğol tehdit ve tehlikesini bir daha yaşamaz. Bölge tekrar Türkler idaresine geçerek huzur ve sükûnet yeniden tesis edilir.

2.1.1.2. İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Dönemi (703-717/1304-1316)

Memlûk-İlhanlı İlişkileri

Gazan'ın ölümüyle İlhanlı tahtına oturan Olcaytu döneminde (703-717/1304-1316)¹⁴⁷² Memlûk-İlhanlı ilişkilerinde bazı gelişmeler söz konusu olmuş olsa da savaşın eşiğine gelecek kadar ciddi boyutlara ulaşmamıştır. Tahta oturduğunda ilk olumlu hareketi Gazan'ın Şakhap savaşı öncesinden beri alı koyduğu Tebriz'de hapsedilen Memlûk elçilerini geri göndermek olur. Olcaytu yakın ilgi gösterdiği Memlûk elçileri Emir Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî ile Kadı İmâdüddin b. es-Sükkerî¹⁴⁷³ İlhanlı elçilik heyeti ile Mısır'a dönerler. 704 Ramazan ayında (Mart-Nisan 1305) Mısır'a dönen heyet Olcaytu'nun mektubunu sultana sunarlar. Kardeşi Gazan'ın vefatıyla tahta oturduğunu bildiren Olcaytu barış teklif ederek artık fitnenin son bulmasını istemektedir. Ülkenin mamur hale gelmesi için en az on iki yıllık bir barış teklifi sunar.¹⁴⁷⁴ Sultan tarafından çok iyi karşılanan İlhanlı elçilerinin talepleri kabul edilerek halka emirlerinden Alâeddin Ali b. Emir Seyfeddin Balaban el-

¹⁴⁷¹ en-Nâsır Muhammed'in Gazan'a gönderdiği mektup için bkz. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 118-122.

¹⁴⁷² Asıl adı Muhammed Hudâbende olan Olcaytu (ö. 716/1316) hakkında bkz. Safedî, *A'ÿânü'l-Asr*, c. IV, s. 315-316; İbn Tağribirdi, *el-Menhel*, c. V, s. 203, c. IX, s. 315-316; Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, H. 701-750, s. 171-172; Derya Örs, "Târih-i Olcaytu: inceleme ve çeviri", *Ankara Ü. Sosyal Bil. Enstitüsü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1992O; Gazi Özgüdenli, "Olcaytu Han", *DİA*, c. XXXIII, Ankara 2007, s. 345-347.

¹⁴⁷³ İbn Devâdârî'nin Memlûk elçisi emir Özdemir'in babasına anlattığı bilgide, Olcaytu bizzat kendi elleriyle heyette bulunan kadı İmâdüddin'e kırmızı içkisi ile dolu kadehi takdim eder ancak kadı bunu ret eder. Olcaytu elçilerle sohbet ederken en-Nâsır Muhammed'in *Ağa atası* yani büyüğü olduğunu söyler. "O Muhammed, ben de Muhammed'im. Ülke mamur hale gelinceye kadar on iki yıllık bir barış istiyoruz. Kardeşim Gazan memleketi harap hale getirdi. O Müslüman görünse de kafirdir. Suriye'ye girmesi benim ve ümeranın rızası olmadan olmuştur. Bunun için Allah onun canını aldı. İlhanlı ümerası Mısır sultanına selam göndererek bu fitnenin sonlandırılmasını ve barış yapılmasını isterler". Bu bilgiyi nakleden İbn Devâdârî bunu duyan Altın Orda hanı Angây (Toktây)'ın İlhanlılar ile savaşa karar verdiğini yazdıktan sonra rivayetine devam ederek Olcaytu ile Özdemir arasında geçen konuşmaları nakleder. Olcaytu, ikramda bulunup hil'at giydirdikten sonra Özdemir'e; "Ya Hüsameddin, melun Gazan'a Allah'ın yaptığını nasıl görüyorsun", diye sorunca Özdemir yer öpüp selamlayarak; "Allah İlhanı korusun, ömrünü uzun kılsın", deyince Olcaytu sahip olduğu zenginliklerini saymaya başlar. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 127-128

¹⁴⁷⁴ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 176; *Zübde*, s. 381; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 62; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 128; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 5.

Kalencekî ile Kadı es-Sadr Süleyman el-Mürtekî'nin¹⁴⁷⁵ de yer aldığı Memlûk heyeti ile beraber mukabil bir elçilik heyeti hediyelerle birlikte Zilkade ayında (Mayıs-Haziran 1305) yola çıkarlar.¹⁴⁷⁶ Elçiler Olcaytu'ya sultanın mektubunu sunduktan sonra 705 yılı Ramazan ayında (Mart-Nisan 1306) da Mısır'a dönerler.¹⁴⁷⁷

en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde İlhanlılar ile yapılan son sıcak temas 708 yılı Cemaziyelahir (Kasım 1308) ayı başlarında yaşanır. Baybars el-Mansûrî'nin verdiği bilgiye göre İlhanlılar'ın Fırat sınırındaki hareketliliğine dair haberler gelmesiyle tedbir olarak emirler Cemaleddin Akkuş el-Mûsulî ile Şemseddin ed-Deniz es-Silahdâr komutasında başkentten çıkarılan bir birlik Dımaşk'a gelir. Buraya gelindiğinde düşman hareketinin olmadığına dair haberler kesinleşince teyakkuz durumundan normale dönülür.¹⁴⁷⁸ Ancak Cemaziyelahir (Kasım 1308) ayı çıkmadan İlhanlılar Fırat'ın doğusundan Kerker beldesine¹⁴⁷⁹ saldırarak Türkmenlere zarar verirler. Bunun üzerine Halep nâibi Kara Sungur'un memlûkü olan bölgenin nâibi Seyfeddin Bethas komutasında bölgeye sevk edilen birlik İlhanlı askerini kuşatır. Birlik İlhanlı esirleri ve ganimetleriyle geri dönerler.¹⁴⁸⁰ Makrizi 60 esir ve sayısız atla döndüklerini haber verir.¹⁴⁸¹ Emir Bethas bu zafer sonrası başkentte sultanın huzuruna çıkarak hil'at giyer.¹⁴⁸²

en-Nâsır Muhammed'in ikinci dönem dış politikası İlhanlılar'a karşı elde edilen zafer sonrası bölgesel bir güç olarak daha aktif bir dış siyaset izlendiğine dair bir tespitte bulunmak mümkündür.

2.1.1.2.1.Olcaytu'nun Suriye Seferi (712/1312)

İlhanlı hükümdarı Olcaytu, Memlûk Türk devleti içinde yaşanan gelişmelerden yararlanarak Suriye bölgesine sefer düzenleme kararı alır. Otoritesini tesis etmek için potansiyel sultan adaylarını tasfiye eden Memlûk sultanı en-Nâsır

¹⁴⁷⁵ Nüveyri bu emiri Alâeddin Ali b. Emir Seyfeddin Balaban el-Kalîcî olarak verirken kadının ismini de Kadı Süleyman el-Malikî eş-Şebrayrîkî olarak zikreder. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 62.

¹⁴⁷⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 381; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 5-6.

¹⁴⁷⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 5-6.

¹⁴⁷⁸ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 185.

¹⁴⁷⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 452-453.

¹⁴⁸⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 102; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 42-43; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhür*, c. I, s. 420.

¹⁴⁸¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 43.

¹⁴⁸² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 403; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 102.

Muhammed'in hışmından kaçan bazı emirler Olcaytu'ya sığınır. Canlarını tehlikede gören Kara Sungur ve Cemaleddin Akkuş el-Efrem ile bazı emirler, sığınma talebinde buldukları Olcaytu'dan can ve mal güvenliklerine dair teminat alınca İlhanlı topraklarına geçerler. Olcaytu'nun emriyle sınır boylarından itibaren geçtikleri her yerde çok iyi karşılanan emirler 712 yılı Rabiulevvel ayında (Temmuz 1312) Ordu şehrinde Olcaytu'nun huzuruna çıkarlar. Olcaytu atından inerek karşıladığı Kara Sungur ile Cemaleddin Akkuş el-Efrem'i yanına oturtmuş ve özel olarak ilgilendiği misafirleriyle özel görüşmeler yapmıştır. Memlûk müelliflerinin aktardığına göre görkemli çadırlarda ağırladığı emirler Suriye'nin alınabileceği yönünde fikirler beyan ederek bölgeye dönük bir sefer düzenlenmesini istemişlerdir. Ayrıca Olcaytu, Kara Sungur'a Meraga'yı,¹⁴⁸³ Akkuş el-Efrem'e da Hemedan'ı¹⁴⁸⁴ ikta' olarak tahsis eder.¹⁴⁸⁵

Kara Sungur ile Akkuş el-Efrem Suriye bölgesine yapılmasını istedikleri seferi ısrarla dillendirmeleri üzerine¹⁴⁸⁶ İlhanlı ordusu Olcaytu'nun nezaretinde harekete geçerek önce Ermeni topraklarına girmişler daha sonra da Memlûk topraklarının hudut şehri olan Fırat üzerindeki Rahbe'ye¹⁴⁸⁷ 712 yılı Şaban ayında (Aralık 1312) ulaşmışlardır.¹⁴⁸⁸ İlhanlı ordusunda Ermeni ve Gürcü askerleri de vardır. Ermeni kralı savaş aletleri hazırladığı gibi ordunun ihtiyacı olan esnaf ve sanatkârları, sayısız katırlar, develer, koyunlar ve sığırları beraberinde getirir. Ayrıca bu sefer için otuz bin eşek yükü buğday ve arpa hazırlamıştır.¹⁴⁸⁹ Ermeni kuvvetlerinin yanında Gürcü askerleri de önde gelen birçok komutanı ile bu sefere katılmışlardır. İbn Devâdârî'nin verdiği bilgilere göre Emir Demirhan komutasındaki Gürcü birlikleri İlhanlı ordusuna en son katılırlar. Gürcü birliklerine Demirhan'dan

¹⁴⁸³ Günümüzde İran sınırları içinde bulunan önemli bir ortaçağ kentidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 93-94; Osman G. Özgüdenli, "Merâğa", *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 162-163.

¹⁴⁸⁴ Günümüzde İran'ın batısında yer alan bir şehir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 410-417; Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *DİA*, c. XVII, Ankara 1998, s. 183-185.

¹⁴⁸⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 144-145; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 223, 227, 229; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 408-409; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 115; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 29.

¹⁴⁸⁶ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 245, 251. Makrizi, Olcaytu'nun yanına giden Mühenna'nın teşviki ile Olcaytu'nun Suriye üzerine sefer düzenlemeye karar verdiğini söyler. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 119.

¹⁴⁸⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 34.

¹⁴⁸⁸ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 413; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 124; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 152; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 115.

¹⁴⁸⁹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 254-255.

başka Tâlîş, Tabcû, Tartah, Tartak, Bîkâr, Bîkerî, Şalkîm, Kerbek (Kürbük), Ocî, Kerbâs, Bazar, Bağlu Kara, Çakal, Câğân, Kabteri, Câmkâr, Kardum ve Küncâr (Güncâr) adındaki Gürcü komutanlar sefere katılmıştır. Müellif İslam'a aykırı davranışlarından bahsederek görünüşlerinin farklılıklarına değinmiş sert görünümlü fiziki özelliklerinden bahsetmiştir. Dağdan bir parçaya benzettiği Gürcü komutan Demirhan'ı harp sanatından ve muhasara bilgisinden mahrum olmakla itham ettikten sonra da İlhanlı emirleri ile yaşadığı uzunca diyaloglara yer verir.¹⁴⁹⁰

İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun Suriye'ye yönelik sefer hazırlığında olduğuna dair gelen haberler üzerine sultan öncü kuvvetler olarak binler emirlerinden Hüsameddîn Kara Lâçin el-Üstadâr, Seyfeddîn Argun ed-Devâdâr, Bedreddîn Çengeli b. el-Baba ve Hüsameddîn Lâçin el-Çaşnigîr'i özel birliklerle teçhiz ettikten sonra Şevval ayında (Şubat-Mart 1312) bölgeye gönderir.¹⁴⁹¹ Bu hazırlıkların yanında Kara Sungur ile Akkuş el-Efrem'in İlhanlı topraklarına geçişlerinin üzerinden birkaç ay geçmeden 712 yılı Recep ayında (Kasım 1312) Olcaytu'nun Suriye'ye hareket ettiğine dair haberler gelir. Gelişmeler üzerine de sultan başkentte gerekli savaş hazırlıklarına başlar ve Suriye nâiblerine hazırlık yapmalarını emreder.¹⁴⁹² Suriye bölgesindeki birlikler İlhanlı sınır bölgelerine kaydırılırken¹⁴⁹³ Sultan en-Nâsır Muhammed her gün bizzat binler emiri komutasındaki iki birliği emirleri ve askerleri ile teftiş ettikten sonra Ramazan ayı boyunca (Ocak 1313) Suriye'ye sevk eder.¹⁴⁹⁴ Kendisi de Aytemüş el-Muhammedî'yi Kahire'de nâibi olarak bıraktıktan sonra 2 Şevval 712 (31 Ocak 1313) Salı günü maiyetiyle Kahire'yi terk eder. Suriye'ye doğru yol alırken Kahire'ye iki günlük mesafedeki es-Se'îdiyye mevkinde iken Şevval'in altıncı günü (4 Şubat 1313) Suriye bölge nâibi Tengiz'in gönderdiği elçi İlhanlı askerinin

¹⁴⁹⁰ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 253, 255.

¹⁴⁹¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 235.

¹⁴⁹² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 152; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 119; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 30-31.

¹⁴⁹³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 413.

¹⁴⁹⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 152; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 246; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 119; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 31. İbn Tağriberdi, binler emiri komutasındaki birliklerin Mısır'dan sevkini 5 Rabiulahir'den Cemaziyelevvel'in ilk gününe kadar (10 Ağustos 1312-4 Eylül 1312) devam ettiğini anlatır.

döndüğü haberini getirir. Bu haberle Memlûk askeri rahatlar. İlhanlı ordusu Ramazan ayının 26. günü (25 Ocak 1313) Rahbe'yi terk ederek geri döner.¹⁴⁹⁵

İlhanlı komutanlarından Çoban'ın emir komuta ettiği Kara Sungur ve Akkuş el-Efrem'in de katıldığı Rahbe kuşatması dönemin ağır silahları olan mancınıklarla desteklenmiş bir aya yakın ağır kış şartları altında devam etmiştir.¹⁴⁹⁶ Rahbe nâibi Emir Bedreddin Musa Üzküşî (=Erkeşî) şiddetli bir savunma savaşı vererek Rahbe'ye girmelerine engel olur. Muhasarada bulunan Reşidüddevle, Rahbeliler'e İlhanlı hükümdarı Olcaytu'ya itaat etmelerini, hediyeler sunup af dilemelerini tavsiye eder. Bunun üzerine şehrin kadısı Necmeddin İshak ve beraberindekiler beş at ve on çuval şekeri hediye olarak takdim etmiş hükümdar da hediyeleri kabul etmiştir.¹⁴⁹⁷ Olcaytu bir ay muhasara ettiği Rahbe'den ileriye geçmeden mevsimin sefere elvermemesi¹⁴⁹⁸ atların ve yemlerinin azlığı, bunun yanında çoğunun da telef olması üzerine Reşidüddin ve Çoban'ın tavsiyesine uyarak İlhanlı ordusunun 712 yılı Ramazan ayında (Aralık 1312/Ocak 1313) geri dönmesi emrini verir.¹⁴⁹⁹ İbn Devâdârî geri çekilmelerine dair farklı bilgiler verir. en-Nâsır Muhammed'in kalabalık bir ordu ile harekete geçtiğini duyan Olcaytu ile Kara Sungur'un korkudan geri döndüklerinden söz eder.¹⁵⁰⁰ Safedî ise kuşatma sırasında bulunan bir kimseden naklederek verdiği bilgide; Emir Çoban Ramazan bir günde Müslümanlara eza vermenin uygun olmayacağını anlattığı Olcaytu'nun geri çekilmeye ikna edildiğini kale içinden gelen kadılar ve önde gelen kişilere Olcaytu'nun hil'at giydirdikten sora mancınıkları terk ederek geri çekildiklerini belirtir.¹⁵⁰¹

Suriye bölgesindeki halk İlhanlılar'ın geri döndüğünü duyunca Ramazan bayramına (31 Aralık 1312) huzurlu bir şekilde girer. Halep, Hama ve Humus halkının büyük bir çoğunluğu ülkelerini terk edip kaçınca şehirler harabeye dönmüş idi. İlhanlılar'ın Rahbe'den geri döndüklerinin kesinleşmesiyle herkes yerlerine döner. İbn Kesir, yaşanaıarı şöyle özetler; “Haberler güzelleşti, kalpler sakinleşti, müjde

¹⁴⁹⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 152; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 119; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 31.

¹⁴⁹⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 413

¹⁴⁹⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 123

¹⁴⁹⁸ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 413; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 152-153;

¹⁴⁹⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 123; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 152-153.

¹⁵⁰⁰ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 246, 254, 258-259.

¹⁵⁰¹ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 170-171.

davulları çalındı. İmamlar kunut okumaktan vazgeçtiler. Hatip bayram gününde hutbe irad etti ve insanlara bu nimeti anlattı”.¹⁵⁰² Ebü'l-Fidâ, büyük umutlarla gelen firari emirler Kara Sungur ile Akkuş el-Efrem'in daha Rahbe'de umutlarını kaybettiğine değinir. Ayrıca Rahbe nâibi Bedreddin Erkeşî (=Üzküşî) el-Kürdî ile Akkuş el-Efrem arasında daha önceden var olan hukuka dayanarak kalenin kolayca teslimini düşündükleri ancak inancını muhafaza eden nâibin sultana olan sadakatini göstererek direndiğini ve teslim olmayarak başarılı bir şekilde kaleyi savunduklarını aynı müellif övgüyle anlatır.¹⁵⁰³ Diğer taraftan Sultan, Mısır ordusunun başında Suriye'ye doğru ilerlerken İlhanlı askerinin döndüğü haberi gelince¹⁵⁰⁴ ordusunun bir kısmını Suriye bölgesine Kanûn¹⁵⁰⁵ ve Askalan'a¹⁵⁰⁶ gönderirken kendisi de maiyetiyle beraber 16 Şevval 712 (14 Şubat 1313) günü Dımaşk'a girer.¹⁵⁰⁷ Sultan Dımaşk'ta ümera ve devlet erkânı ile istişare ettikten sonra hac farızasını ifa etmek için Hicaz'a gitme kararı alır.

2.1.1.2.2. Malatya'nın Fethi (715/1315)

Anadolu'da İlhanlı Anadolu valisi İrcin Noyan'ın¹⁵⁰⁸ bölge halkına uyguladığı mezâlim Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetini sarsıntıya uğratmış Türkmenler başta olmak üzere beylikler isyan etmiş hatta Karamanoğulları Konya'yı ele geçirmeyi başarmıştır. İlhanlı saltanat nâibi Çoban 714 yılı Rabiulevvel ayında (Haziran 1314) geldiği Anadolu'da Türkmen beylerinin bağlılığını almış ve Ramazan ayında (Aralık 714) Konya'nın tekrar İlhanlı idaresine geçmesini sağlamıştır. Çoban, Anadolu'daki söz konusu isyan hareketlerinin müsebbibi İrcin Noyan'ı azlederek oğlu Timurtaş'ı İlhanlı Anadolu genel valiliğine atar.¹⁵⁰⁹

¹⁵⁰² İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 124-125.

¹⁵⁰³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 413.

¹⁵⁰⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 152.

¹⁵⁰⁵ Dımaşk ve Ba'lebekke arasında bir yer. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 301.

¹⁵⁰⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 122.

¹⁵⁰⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 153; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 119; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 31. Makrizi ile İbn Tağriberdi sultanın Dımaşk'a giriş tarihini 19 Şevval 712 (17 Şubat 1313) verirken İbn Kesir Kudüs'ü ziyaret edip bir müddet kaldıktan sonra 1 Zilkade 712 (28 Şubat 1313) Salı günü Dımaşk'a girdiğini belirtir. İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 125. Ebü'l-Fidâ 23 Şevval 712 (21 Şubat 1313) olarak verir. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 414.

¹⁵⁰⁸ İrcin Noyan Anadolu emîru'l-ümeralığına 3 Zilhicce 704 (27 Haziran 1305)'de atanmıştır. Kaşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 53-54.

¹⁵⁰⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 246-247, 252-253; Uzunçarşılı, “Çoban Soldoz”, s. 622; Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 81.

Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetinin sarsıntıya uğradığı bir dönemde Suriye bölge nâibi Tengiz komutasında Malatya'nın fethi gerçekleşir.¹⁵¹⁰ Çoban'ın iktası olan Malatya şehiri idarecilerinin¹⁵¹¹ halka zulmetmesi üzerine halk en-Nâsır Muhammed'e mektup yazıp tebaası olmak ister.¹⁵¹² Ebü'l-Fidâ, Tatarların şehirde ikameti için Memlûk asker ve tebaasının yaşadığı çevredeki Kal'atü'r-Rum, Behisna, Kahta ve Gerger gibi yerlere yapılan İlhanlı akınlarını seferin ilave gerekçeleri arasında zikreder.¹⁵¹³ Ebü'l-Fidâ'nın Tatar şihnesi, Makrizi'nin de vergi tahsildarı olarak bahsettiği Mendûh, Çoban adına Malatya'yı yöneten Mîzâmîr adındaki nâibin şehrin idaresini tamamen kendisinden alacağı endişesiyle sultan ile mektuplaşarak şehri kendisine teslim edeceğine söz verir. Bu gelişmeler üzerine sultan söz konusu seferin düzenlenmesini emreder.¹⁵¹⁴

Sultan gerekli istişareler sonrasında Sîs üzerine sefer düzenleneceğine dair haberler yayar.¹⁵¹⁵ 714 Zilkade ayının ilk günü (6 Şubat 1315) tertiplenen merasimle Kahire'den bölgeye bir birliği sevk eder. Malatya üzerine olduğu gizli tutulan sefere emirler Seyfeddin Bektemür el-Bûbekrî, Gullî es-Silahdâr, Alemüddin Sencer el-Cemakdâr, Rukneddin Baybars el-Hâcib, Bektemür el-Camekdâr, Bedreddin Muhammed b. el-Vezîrî, Aytemüş el-Muhammedî ile diğer halka askerlerinin komutanları katılırlar.¹⁵¹⁶ Zilhicce ayının son günlerinde (Nisan 1315) Dımaşk'a giren ordunun emir komutasını Suriye bölge nâibi Tengiz devralır. Tengiz için düzenlenen törenler sultanları aratmayacak türdendir. Nüveyri, sultanlara vurulan kösler ve asalar eşliğinde sefere iştirak ettiğini ve bu seferde Dımaşk Kâdı'l-Kudât'ı Necmeddin b. Sasrâ ile Şerefüddin b. Fazlullah ve inşa divanından görevli

¹⁵¹⁰ Malatya'nın fethi için bkz. Murat Zengin, "Memlûk Türk Sultanlığı'nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", *TAD*, Cilt:33, Sayı:55 s. 108-113.

¹⁵¹¹ Ebü'l-Fida şehrin hakimi olarak Cemaleddin el-Hızır'ı verirken İbn Kesir ise Kürt bir adam diye bahsediyor. Makrizi Malatya nâibinin adını Bedreddin Mezâmîr b. Nureddin olarak veriyor. Ebü'l-Fidâ mezkur Hızır'ın Mezâmîr olarak bilindiğini ve bölgedeki Nasara dilinde büyük emir anlamına geldiğini bildirir. Ebü'l-Fidâ şehir ele geçirildikten sonra ele geçirilen esirler hakkında bilgi verirken Tatar şihnesi İbn Kürboğa ile Ergeni kalesi sahibi eş-Şeyh Mendû ele geçirilen esirler arasında zikrediyor. Makrizi Mîzâmîr olarak yazar. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 419-420; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 143; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 143.

¹⁵¹² İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 143; Birzali, *el-Vefeyât*, s. 311; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 418-419.

¹⁵¹³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 418.

¹⁵¹⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 143.

¹⁵¹⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 139.

¹⁵¹⁶ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 419; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 167; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Düer*, c. IX, s. 284; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 139.

memurların yer aldığını nakleder.¹⁵¹⁷ Muharrem ayının başında (Nisan 1315) harekete geçen ordu yol üzerindeki Safed, Trablus, Humus ve Hama eyalet askerlerinin katılımıyla 12 Muharrem (17 Nisan 1315) Cuma günü önce Halep'e bir gün sonra da Antep'e ulaşır. Kadılar burada kalırken ordu yürüyüşüne devam ederek Derbend'i ve Göksu nehrini sıkıntılı bir yolculukla geçer.¹⁵¹⁸ Öncü olarak gönderilen Emir Seyfeddin Aruktemür¹⁵¹⁹ komutasındaki birlik kente ulaştığında halkın burçlara çıkararak Memlûk askerini beklediğine tanık olurlar.¹⁵²⁰ Üç günlük bir kuşatma sonrası Tengiz komutasındaki on bin kişilik ordu¹⁵²¹ 22 Muharrem (28 Nisan 1315) Pazar günü Malatya'ya ulaşır.¹⁵²² Asıl ordunun Malatya'ya ulaşmasıyla şehrin nâibi, şehrin ileri gelenleri ve kadılar kalenin güney kapısının üzerine çıkararak eman¹⁵²³ dilerler. Bunun üzerine Tengiz eman vererek şehri teslim alır. Askere de yağma ve çapulculuk yapmamalarını emreder. Öncü kuvvet komutanı Aruktemür şehri kılıcı ile üç gün boyunca kuşattığını asıl ordu gelince korkudan teslim olduklarını ileri sürerek kılıç hakkını ister. Bu arada da yaşanan kargaşa sırasında bir grup asker şehri yağmalamıştır. Ermeniler'den ve Hıristiyanlardan birçok kişinin malları gasbedilmiş, esir alınmış hatta öldürülmüştür. Öyle ki, Müslümanlar da zarar görmüştür.¹⁵²⁴ İbn Haldun, Malatya'da nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Hıristiyan Ermeniler'den başka şehirde bedevi Araplar ile az sayıda Müslümanın yaşadığından söz eder.¹⁵²⁵

¹⁵¹⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 168; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 142.

¹⁵¹⁸ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 284-285; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 419.

¹⁵¹⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 168.

¹⁵²⁰ Birzâlî, *el-Vefeyât*, s. 297.

¹⁵²¹ Memlûk kaynakları ordunun sayısı hakkında bilgi vermezken Kâşânî on bin atlının katıldığını olarak ifade eder. Kaşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 202. İbn Devâdârî'nin Mısır'dan altı binler emiri'nin katıldığını haber verdiğine göre diğer bölgelerden de biner atlının katıldığını hesap edersek on bin atlı ifadesini teyit eder. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 284; Zengin, "Malatya'nın Fethi", s. 111. Halep askeri ile bu sayının daha fazla olabileceği uzak ihtimal değildir. Şu da var ki göstermelik Sis üzerine yapılan seferi hesaba katarsak Malatya önlerine on bin atlının mevcudiyeti söz konusudur.

¹⁵²² Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 419; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 143; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 285; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 168. Tarihler bir iki gün ara ile farklı verilmekle birlikte bilgiler aynıdır. Sefer sırasında yer alan Ebü'l-Fidâ'nın tarihlerini vererek anlatmaya çalıştık.

¹⁵²³ Eman kısaca, İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvencesidir. Nebi Bozkurt, "Eman", *DİA*, c. XI, Ankara 1995, s. 75-77.

¹⁵²⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 419; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 143-144; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 168; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 285; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 143; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 489.

¹⁵²⁵ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 489.

Malatya'nın ele geçtiğine dair müjde Seyfeddin Kılıçlı tarafından 3 Safer (9 Mayıs 1315) günü kalede sultana bildirilirken Malatya'daki Memlûk birlikleri 25 Muharrem 715 (30 Nisan-1 Mayıs 1315) günü şehri terk ederler. Ayrıca Malatya'da on dokuz bin adet yün dokuma tezgâhını ustalarıyla beraber Halep'e naklerler.¹⁵²⁶ Diğer taraftan alınan esirler arasında şehir yöneticisi Şehabeddin Mezâmîr, şihne Kürboğa ile Ergeni kalesi sahibi eş-Şeyh Mendû da vardır.¹⁵²⁷ Mendû yolda firar ederken¹⁵²⁸ Mezâmîr, oğlu ve beraberlerindeki otuz askerle beraber 5 Rabiulahir 715 (9 Temmuz 1315) Çarşamba günü Kahire'ye getirilir.¹⁵²⁹

Memlûk askerinin Malatya'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra İlhanlı saltanat nâibi Çoban Malatya'ya gelir.¹⁵³⁰ Surları tamir ettirip halkın girip çıkması için açık bıraktığı bir kapının dışında diğer altı kapıyı kapatır. Ayrıca şehrin tamiri için iki bin askeri burada bırakır.¹⁵³¹ Böylece Malatya bir tedip hareketine maruz kalarak yeniden İlhanlı idaresine geçmiştir.

Bir grup Halep askeri 715 yılı Şaban ayının ilk günü (31 Ekim 1315) Nasıruddin el-Ayntâbî komutasında Diyarbakır yakınlarındaki Afkîn kalesini Mendû'yu ele geçirmek için kuşatırlar. Görüşmeler sonrası çarpışmadan kale teslim alınır. Kalede bulunan Mendû'nun kardeşi öldürülerek kellesi kalenin giriş kapısına asılır.¹⁵³² Diğer taraftan sultanın yanında bulunan Malatya sahibi Mîzâmîr (=Mezâmîr)'in Çoban ile mektuplaşarak en-Nâsır Muhammed'ten kendisini istemelerini talep eden bir mektubunun ortaya çıkması üzerine tutuklanır. Mendû el-Kürdî ise önce Dımaşk'ta ortaya çıkmış¹⁵³³ ancak daha sonra da Gazze'de tutuklanmıştır.¹⁵³⁴ Ayrıca 716 (1316) yılında Kahire'ye gelen birçok devlet elçisi arasında Ebû Saîd ile Çoban'ın elçileri de hediyelerle sultanın huzurunda yer

¹⁵²⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 168; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 143-144.

¹⁵²⁷ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 420; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 143-144.

¹⁵²⁸ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 420.

¹⁵²⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 169; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 144.

¹⁵³⁰ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 420; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 169.

¹⁵³¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 169; Birzâlî, *el-Vefeyât*, s. 311.

¹⁵³² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 172.

¹⁵³³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 176.

¹⁵³⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 184.

alırlar.¹⁵³⁵ Muhtemelen Malatya hakkında görüşmeler yapmak için geldikleri düşünülür.¹⁵³⁶

Görüldüğü üzere Sîs üzerine yapılmış bir sefer gibi gösterilerek düzenlenen askeri bir harekât ile Malatya ele geçirilmiştir. Bu seferin aslında İlhanlılar'ın kısa bir süre önce Olcaytu komutasında yaptığı Suriye seferine bir misilleme olarak yapıldığını değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Malatya'da yaşanan iç gelişmeler fırsat olarak da değerlendirilmiştir. Şunu da ifade edelim ki Malatya seferinin sebepleri arasında saydığımız Malatya şihnesi Mendû'yu ele geçirmek için takibatlar yapılması da bölgede devletin gücünü göstermesi açısından önemlidir.

2.1.1.2.3. Diyar-ı Bekir'in Fethi (716/1316)

716 yılının Rabiulahir ayında (Haziran 1316) Halep ümerasından İbn Câcâ isimli bir Türkmen'in emir komutasında bir grup Halep askeri Türkmenlerin ve göçebe Arapların da desteklediği on bini aşan kalabalık atlı bir birlik ile Amed (Diyarbakır) şehrini ele geçirir. Müslüman ve Hıristiyanların yaşadığı Diyarbakır'da Müslümanların mallarını alıp şehri boşaltmaları sonrasında şehir yağmalanır. Ebü'l-Fidâ camilerin kandillere varıncaya kadar yağmalandığını büyük küçük her şeyin alındığını ifade ettikten sonra Müslümanlar'ın çok çirkin işler yaptıklarını, dinen uygun olmayan davranışlar sergilediklerinden söz eder. Acıklı durumu da, şehirde sanki dün zengin kimse yokmuş gibi bir durum ortaya çıktı diyerek anlatır. Halep birlikleri daha sonra salimen yurtlarına dönerler.¹⁵³⁷ Diyarbakır'ın en-Nâsır Muhammed döneminde fethi ile alakalı bilgiler naklettiğimiz bilgilerle sınırlı olup devletin gücünü İlhanlılar'ın ise içinde buldukları siyasi boşluğu göstermesi açısından önemli siyasi bir gelişmedir.

Olcaytu döneminde yaşanan bu gelişmelerin dışında İlhanlılar ile ilgili ilişkiler Mekke ve Medine'nin dahili meselelerinde de kendini göstermiştir. Mekke emirliği için kardeşler arasındaki çekişmede en-Nâsır Muhammed'in desteğini alan Rumeysa üç yüz atlı birliği ile Kahire'den Mekke'ye gelir. Mekke'de yapılan mücadelede Humeyda kaçarak Irak'ta Olcaytu'ya sığınır.¹⁵³⁸ Olcaytu'nun yanında

¹⁵³⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s164.

¹⁵³⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 163. Naşir'in 2 nolu dipnotta verdiği bilgiler böyledir.

¹⁵³⁷ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 427-428; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 125; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 84.

¹⁵³⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 12; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 147.

bir ay kalan Humeйда kendisini Mekke'ye askeri bir sefer düzenlemesi için teşvik eder. Mekke'yi ele geçirip minberlerde adına hutbe okunması sözünü veren Humeйда sonunda Olcaytu'yu ikna etmeyi başarır. Horasan bölgesine ait dört bin atlı Recep ayında Mekke'ye doğru harekete geçer. Ancak Olcaytu'nun ölmesi ile sefer yarıda kalır.¹⁵³⁹ Nüveyri, bu seferin amacının Hz. Muhammed (a. s.)'ın yanında medfun bulunan *eş-Şeyhayn*'in yani Hz. Ebu Bekir (r. a.) ile Hz. Ömer (r. a.)'ların cenazelerinin kaldırılması için Suriye'de yaşayan göçebe Araplardan dört bin atlının tedarik edilerek teçhiz edildiğini, bu gelişmeleri Mekke emiri Rumeysa'nın sultana bildirmesi üzerine de sultan Seyfeddin Aytemüş el-Muhammedi ile Emir-i Alem Seyfeddin Bahadır es-Saîdî komutasında yüzler ve tablhane emirlerinden de birçok emirin katıldığı kalabalık bir birliği Mekke'ye gönderdiğini haber verir.¹⁵⁴⁰ Bu arada da Olcaytu 6 Şevval 716 (22 Aralık 1316) günü vefat etmiş yerine de oğlu Ebû Saîd tahta oturmuştur.¹⁵⁴¹ Olcaytu'nun vefatıyla Humeйда en büyük destekçisini kaybetmiş ve şimdilik bölgede sükûnet tesis edilmiştir.

2.1.1.3. İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Dönemi (717-736/1316-1335)

Memlûk-İlhanlı İlişkileri

2.1.1.3.1. Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Barış Dönemi

İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun vefat etmesiyle on yaşlarındaki oğlu Ebû Saîd (717-736/1316-1335)¹⁵⁴² İlhanlı tahtına oturur.¹⁵⁴³ Biyografisini anlatan Safedî, adının *Bûsaîd* olması gerektiğini ifade ettikten sonra *Ebû Saîd* şeklinde yazılmasının hatalı oluşuna değinir.¹⁵⁴⁴ Üstelik yazışmalarda elkab kısmına *Bûsaîd* ibaresinin

¹⁵³⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 148.

¹⁵⁴⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 192.

¹⁵⁴¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 187; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 153; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 160; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 46. Bazı müellifler ölüm gününü farklı verir. İbn Devâdârî 6 Zilhicce 716 (19 Şubat 1317)

Ebû'l-Fidâ ise 27 Ramazan 716 (13 Aralık 1316) olarak verir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 288. Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 427.

¹⁵⁴² Ebû Saîd (ö. 736-1335) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 68-70; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 321-325; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 334-336; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 442-443.

¹⁵⁴³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 187; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 160; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 299; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 46.

¹⁵⁴⁴ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 68; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 442.

yazıldığını da gördüğünü ifade eder.¹⁵⁴⁵ Aynı müellif bu dönem iki devlet arasında barışın tesis edildiğini, bunun ise daha ilk mektuplaşmada kendini gösterdiğini belirtir. Sultan en-Nâsır Muhammed ile görüşen sır kâtibi Kadı Alâeddin b. el-Esîr, gönderecekleri mektupta *el-Memlûk* ibaresini yazmanın uygun olmayacağını ayrıca Ebû Saîd'in babasını ve kardeşini yazarsak bunun da çirkin olacağını söylemiş, yaklaşık bir ay sonra da ismi yerine elkâbını altın bir tomar ile yazma teklifi sultan tarafından kabul görmüştür. İlhanlılar'ın da aynı uygulama ile karşılık vermeleri üzerine böyle bir gelenek başlar.¹⁵⁴⁶ Sadece *Muhammed* ve *Bûsaîd* isimlerinin yazılmasıyla diplomasiye getirilen yenilik kısa sürede siyasi ilişkilere de yansımış ve karşılıklı barış görüşmeleri gerçekleşmiştir. Bu dönem savaşların geride kaldığı karşılıklı hediyeleşmelerin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Bunun yanında bazı sıkıntılar da yaşanmamış değildir.

İlhanlı devlet idaresinde Ebû Said'in ismen hükümdar olup gerçekte ise devlete hâkim olan Emir Çoban¹⁵⁴⁷ ve oğullarıdır. Çoban, İlhanlı hükümdarı Argun (1284-1298) döneminde adından söz ettirip Gazan (1295-1304) ve Olcaytu (1304-1316) dönemlerinde ikinci emir rütbesinde en üst düzeyde bir emirdir. Olcaytu'nun yerine geçen Ebû Saîd'in küçüklüğünden istifade ederek ülkeyi nâibi olarak oğulları ile beraber yönetir.¹⁵⁴⁸ Faruk Sümer, Çoban'ın konumunu *Beylerbeyi* olarak ifade eder. Çoban'ın oğullarından Dımaşk Hoca merkezde Ebû Saîd'i kontrolüne alarak başkentte söz sahibi iken Çoban'ın en büyük oğlu Hasan Horasan bölgesinde, Hasan'ın oğlu Tâliş İsfahan, Fars ve Kirman bölgesinde, Timurtaş Anadolu'da, Mahmud ise Gürcistan bölgesinde yönetimi devralmış durumdadırlar.¹⁵⁴⁹ Kısacası Ebû Saîd'in tahta oturması Çoban ve oğullarının devlette söz sahibi olmasını sağlamış giderek de konumlarını güçlendirmişlerdir.

¹⁵⁴⁵ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 68.

¹⁵⁴⁶ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 68.

¹⁵⁴⁷ Çoban (ö. 728/1327) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 169-171; İbn Tağribersi, *el-Menhel*, c. V, s. 33-35; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz ve Timurtaş", *Belleten*, S:XXXI/124, Ekim 1967, s. 601-646.

¹⁵⁴⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 191; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 345; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 239; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 292; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 322; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 601-602.

¹⁵⁴⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 191; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 345; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 239; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'shâ*, c. VIII, s. 27; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 292; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 89; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 618-620.

Sultan en-Nâsır Muhammed döneminin önemli memlûk taciri ve aynı zamanda sultan adına elçilik vazifesini deruhte eden el-Mecd İsmail b. Muhammed b. Yâkut es-Sellâmî'nin getirdiği bir mektup Memlûk-İlhanlı ilişkilerinde önemli bir adımı başlatır. 717 (1317) yılında Ebû Saîd, veziri Hoca Ali Şâh, Çoban ve diğer üst düzey ümera adına kaleme alınan mektupta karşılıklı barıştan söz edilir. Mektup ile birlikte değerli hediyeler sultana takdim edilir. Bilmukabele hediyelerle elçiler uğurlanır.¹⁵⁵⁰ Bu arada karşılıklı iyiniyet temaslarının yanında aynı yıl Mekke'de yaşanan gelişmeler iki devleti karşı karşıya getirecek türdendir. Mekke Emiri Rumeysa Irak'tan dönen kardeşi Humeyda'dan kaçır. Humeyda Mekke'de idareyi ele alarak hutbeyi İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd adına okuturken tacirlerin de mallarına el koyar. Bu gelişmeler üzerine bölgeye Kahire'den birlikler sevk edilir.¹⁵⁵¹ Kaynaklar bu konuyla alakalı daha fazla bilgi vermemektedirler.

720 (1320) yılına gelindiğinde önce İlhanlı topraklarında daha sonra da Mısır'da karşılıklı olarak gönderilen suikastçı fedâiler krizi patlak verir.en-Nâsır Muhammed, İsmailî fedâilerin¹⁵⁵² yaşadığı Misyâb¹⁵⁵³ kalesi sakini üç yüz fedâiyi İlhanlı topraklarına Kara Sungur'u öldürmeleri için gönderir. Tebriz'e vardıklarında bazıları amaçlarını ifşa edince fedailerin bazıları yakalanıp öldürülmüş bunun üzerine Ordu şehrinde kısa sürede haberler her tarafa yayılmıştır. Ebû Saîd, Çoban, vezir Ali Şah, Kara Sungur ve Moğol emirlerini öldürmek için geldiklerine dair yayılan haberler üzerine söz konusu devlet adamları korkudan saklanırlar. Çoban gelişmeler üzerine el-Mecdü's-Sellâmî'yi çağırarak hadiseler hakkında bilgi verdikten sonra kendisine çıkmış; “Mısır ile aramızda barıştan söz ediyorsun, o ise bizi öldürmek için fedâi gönderiyor”, diyerek kendisini uyarılmış ve ne olup bittiğini öğrenmesi için Mısır'a göndermiştir.¹⁵⁵⁴ Bu arada çok geçmeden Kahire'de halkın şüphelendiği bir

¹⁵⁵⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 175.

¹⁵⁵¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 176.

¹⁵⁵² Şîa içinde farklı bir grup olup kendilerini feda edercesine hedeflerindeki kişileri öldürmek için kendilerini adayın kişilerdir. Ayrıca Kalkaşendî, Ömerî'den naklen bu grubun Mısır'a hâkim olan Sultan için canlarını feda ettiklerini yazar. Detaylı bilgi için bakınız. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. I, s. 119-122. İbn Battûta, seyahati sırasında fedâilerin yaşadığı Kadmus, Meyneka, Ulayka, Masyâf (=Misyab) ve Kehf kalelerine uğradığını ve buralarda İsmailiyye ya da Fidâviye denen topluluğun yaşadığını haber verir. Söz konusu topluluğun diğer topluluklardan ayrı yaşadığını ve en-Nâsır Muhammed adına maaşlı çalıştıklarını, görevini yerine getiren kimse eyer sağ ise kendisi sağ değil ise varisi yapılan iş karşılığında anlaşılan ücretini alır. Ancak en-Nâsır Muhammed'in kaçak emiri Kara Sungur kendisi için gelen birçok fedâiyi bölgedeki adamları sayısında yok etmeyi başarır. *Rihle*, c. I, s. 116, 118.

¹⁵⁵³ Trablus yakınlarında bir sahil kalesidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 144.

¹⁵⁵⁴ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 116, 118; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 207-208.

kişi yakayı ele verir. Yabancı olup garip davranışları olan adam Kahire valisi tarafından sorguya çekildiğinde, Kara Sungur tarafından sultanı öldürmek için gönderilen dört fedâiden biri olduğunu itiraf eder. Fedâilerin ikisi firar ederken diğer ikisi öldürülür. Bu gelişmeler üzerine sultanın güvenlik tedbirleri artırılır.¹⁵⁵⁵

İlhanlılar adına Kahire'ye gelen el-Mecdü's-Sellâmî, Nâzırü'l-Hâs Kerimüddin el-Kebîr tarafından karşılanarak kaleye sultanın huzuruna çıkarılır. Ebû Saîd, Çoban ve devlet erkânının barış yönündeki ısrarlı arzularını bildirir. Daha sonra da barış maddelerini İlhanlılar adına sultan ve ümeraya sunarlar:

-Fedâilerin durumunu ele alan önemli bir husus şöyledir. Fedâiler Mısırdan gelirse istenilmemesi, İlhanlı topraklarından Mısır'a gelen olursa gönderilmemeleri, şeklindedir. Ayrıca Fedâilerin gönderilmesi, taraflar arasında karşılıklı anlaşma sağlandığında mümkün olabilecektir.

-Göçebe Araplardan, Türkmenlerden ülkelerinde fitne çıkaracak kimselerin karşılıklı olarak gönderilmemesi. Karşılıklı bilgi toplamak amacıyla uzun yıllar her iki ülkenin yaptığı casusluk faaliyetleri anlamına gelen bu gizli çalışmalar yerine elçilikler aracılığıyla temasların resmi kanallardan sağlanması ve böylece huzursuzluklara yol açacak telkinlerin ciddiye alınmamasıdır.

-İki ülke arasında yolların güvenli olması ve tacirlerin rahatça gidiş gelişlerinin sağlanması.

-Her yıl hac döneminde Irak'tan Hicaz'a gönderilen mahmil¹⁵⁵⁶ alayında Ebû Saîd'in sancağı ile Mısır sultanı en-Nâsır Muhammed'in sancaklarının her ikisinin birlikte bulunması.

-Kara Sungur'un asla istenilmemesi.

Sultan üst düzey devlet adamları ve istişare heyeti ile yaptığı görüşmeler sonrası sunulan teklifin imzalanmasını kabul eder. Daha sonra hil'at giydirilen elçilerle birlikte çok değerli hediyeler Ebû Saîd'e sunulmak üzere gönderilir.¹⁵⁵⁷

¹⁵⁵⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 208-209.

¹⁵⁵⁶ Hac zamanı geldiğinde özel hazırlık süreci sonrası hac emirinin himayesinde Mekke ve Medine'ye surre adıyla gönderilen para ve hediyelerin konulduğu, develere yüklenen bir çeşit vasıta. Başta devlet adamları olmak üzere önde gelen kimselerin hacca gidemedikleri için gönderdikleri bir çeşit hediye yüklü develer. İlki Recep ayının ortasında ikincisi de Şevval ayının ortalarında olmak üzere yılda iki kez mahmil alayı Kahire sokaklarını şenlendirir. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 57-58.en-Nâsır Muhammed dönemi bir mahmil gününe tanık olan İbn Battûta'nın gözlemleri için bkz. İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 57.

¹⁵⁵⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 209-210.

Maddelere bakıldığında daha önce firar eden emirler ve göçebe Arap liderlerini ilgilendirilen durumlar öne çıkmaktadır. Daha önceleri bu emirlerin ve liderlerin teşviki ile Gazan döneminde savaşlar vuku bulmuş yine Olcaytu döneminde savaşın eşiğinden dönülmüş idi. Haliyle böyle gelişmelere bir daha fırsat verilmemesi için tedbir alınması yönünde adımlar atıldığı görülür.

Anlaşmanın akdedildiği 720 yılı Şaban ayı başlarında (Eylül 1320) İlhanlı topraklarında çok sert geçen kış şartları hayvanların telef olmasına yol açmış, şehirler sular altında kalmış ve bunlara bağlı daha birçok sıkıntılar yaşanmıştır. Ebû Saîd bu konuyu fukaha ile istişare ettiğinde bunun sebebinin ülke geneline yayılmış günah işlemeyi teşvik eden mekânlar olduğunu ileri sürerler.¹⁵⁵⁸ Bunun üzerine Ebû Saîd emir vererek içki içilen yerlerin, umumhanelerin kapatılmasını, mevcut ne kadar şarap varsa hepsinin buzlu yollara dökülmesini, yanında bulunduranların cezalandırılmasını, eğlence işi ile uğraşanların kovulmasını ayrıca yabancı tacirlerden alınan vergilerin de kaldırılmasını içeren fermanı ülke geneline gönderilir. Bu arada Tebriz yakınındaki kiliseler yıkılır, camiler, mescitler yenilenir.¹⁵⁵⁹ Makrizi'nin naklettiğine göre bu gelişmeler sonrası en-Nâsır Muhammed de Suriye nâiblerine mektuplar yazarak şarapların dökülmesini, fuhşiyat merkezi yerlerin kapatılmasını emreder. Nâibler bu emirleri uyguladıkları gibi Makrizi'nin ifadesi ile Allah ülkeyi fuhşiyat ehlerinden temizlemiştir.¹⁵⁶⁰

Ebû Saîd'in elçileri barış anlaşması yapıldığı yıl (720/1320) el-Mecdü's-Sellâmî başkanlığında Kahire'ye gelerek Irak'tan Hicaz'a çıkacak olan bu yılki mahmil alayında taşınması için sultanın sancağını isterler. Sarı atlas ipekten mamül altın işlemeli Memlûk sancağı kendilerine teslim edilirken ayrıca Mekke emirine de bir mektup yazılır.¹⁵⁶¹ Irak'tan çıkan kabile Bahreyn taraflarından geçerken bin atlı önlerini keserek kabile emirinden üç bin dinar ister. Mısır sultanı en-Nâsır Muhammed'in emri ile Irak'tan geldikleri ve Mekke emirine sultan tarafından gönderilen mektubu gösterirler. en-Nâsır Muhammed'e olan bağlılıklarından dolayı kabileyi serbest bırakırlar. Hadiseyi duyan sultan yaşananlardan pek memnun kalır. Bölgedeki Araplar'a inam ve ihsanını artırır.¹⁵⁶²

¹⁵⁵⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 258.

¹⁵⁵⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 258; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 211.

¹⁵⁶⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 211.

¹⁵⁶¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 211.

¹⁵⁶² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 214-215.

İlhanlı elçisi 721 (1321) yılında değerli hediyelerle geldiği sultanın huzurunda bilmukabil hediyelerle ülkesine döner.¹⁵⁶³ Yine 722 (1322) yılında aralarında Emir-i Ahûr Hasan b. Şâdî b. Sûncâk ve Tebriz kadısı Nasreddin Muhammed b. Muhammed el-Kazvîni'nin olduğu Ebû Saîd'in elçilik heyeti Kahire'ye gelir.¹⁵⁶⁴ Diğer taraftan en-Nâsır Muhammed adına Ebû Saîd'e barış akdi için hediyelerle giden Aytemüş el-Muhammedî İlhanlı hükümdarı ile görüşmesini yapmış ve anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca anlaşma metinleri Ebû Saîd, Çoban ve vezire ait olan yemin nüshaları Tebriz'de bir Cuma günü Aytemüş'in de hazır bulunduğu bir mecliste okunur. Gayet hoş karşılanan, hükümdarın cömertliğinden bolca istifade eden Aytemüş, anlaşma için gerekli işlemleri tamamladıktan sonra dönüşü geçerek önce Mardin'e uğrar daha sonra da Dımaşk üzerinden Kahire'ye gelir.¹⁵⁶⁵

İki ülke arasında barışın resmen tesis edilmesi sonrasında ilişkiler gayet iyi seviyede devam etmiş, karşılıklı olarak hediyeleşmeler sürdürülmüştür. Öyle ki, Kahire'ye sığınan İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş dahi bu ilişkilerin seyrini değiştirememiştir. Timurtaş'ın ortadan kaldırılması sonrası ilişkilerin daha da ilerlediği görülür. 728 (1328), 729 (1329) ve 730 (1330) yıllarını Mekke'de geçiren İbn Battûta 728 yılı hac mevsiminde Sultan en-Nâsır Muhammed'in adının hutbede İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd'den önce okunduğundan söz eder.¹⁵⁶⁶ Bir yıl geçmeden 29 Cemaziyelahir 729 (30 Nisan 1323) Pazar günü Ebû Saîd adına Kahire'ye gelen elçiler, birbirinden değerli hediyeleri sultana takdim ettikten sonra hükümdarlarının sultanın kızı ile evlenme isteğini içeren mektubu sunarlar. Sultan kızının yaşının küçüklüğünü mazeret göstererek bunun ancak ileriki yıllarda mümkün olabileceğine dair söz verir. Hatta mehir¹⁵⁶⁷ olarak sultanın Diyarbakır bölgesini istediğini Memlûk müellifi Nüveyri kaydeder.¹⁵⁶⁸

¹⁵⁶³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 6.

¹⁵⁶⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 31. Nüveyri, bu elçilik heyetinin Halep'te kibirlik tasladığını ancak Halep nâibinin ikram ve ihsandan geri kalmadığını ifade eder. Dımaşk'a geldiklerinde ise Tengiz, adeta ders verircesine elçilere soğuk davranmış ilgi göstermemiştir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 47.

¹⁵⁶⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 237, 241, 242; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 48.

¹⁵⁶⁶ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 346.

¹⁵⁶⁷ Nikâh akdinin bedeli olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal ya da değerli bir eşyadır. Bu para ya da mal kadının kendi malı olup kocası karısının rızası olmadan hiçbir şekilde karışamaz. Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *DİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s. 389-391. Ancak eğer yapılan evlilik siyasi bir evlilik ise karşılıklı anlaşma gereği toprak verme geleneği vardır.

¹⁵⁶⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 213.

2.1.1.3.2. İlhanlı Anadolu Valisi Timurtaş Noyan'ın Kahire'ye Sığınması

İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş Noyan¹⁵⁶⁹ İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in saltanat nâibliğini yapan Çoban'ın oğludur. İlhanlı idaresindeki Anadolu'da tesiri ve nüfuzu olan ve uzun bir süre İlhanlı saltanat atabekliği ya da saltanat nâibliği yapmış olan Çoban, İlhanlı hükümdarı Argun (1284-1298) döneminde adından söz ettirip Gazan (1295-1304) ve Olcaytu (1304-1316) zamanında ikinci emir rütbesinde en üst düzeyde bir emirdir. Olcaytu'nun 716 (1316) yılında vefatıyla yerine geçen Ebu Said'in küçüklüğünden istifade ederek ülkeyi nâibi olarak oğulları ile beraber yönetir.¹⁵⁷⁰

Timurtaş'tan önce İlhanlı Anadolu valiliğini yapan İrincin Noyan'ın¹⁵⁷¹ bölge halkına uyguladığı mezâlim Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetini sarsıntıya uğratmış, Türkmenler başta olmak üzere beylikler isyan etmiş ve Karamanoğulları Konya'yı zapt etmeyi başarmıştır. Emir Çoban 714 yılı Rabiulevvel ayında (1314 Haziran) geldiği Anadolu'da Türkmen beylerinin bağlılığını almış ve Ramazan ayında (714 Aralık) Konya'nın tekrar İlhanlı idaresine geçmesinde muvaffak olmuştur. Çoban, sükûneti tesis ettikten sonra Anadolu'daki söz konusu isyan hareketlerinin müsebbibi İrencin Noyan'ı azlederek oğlu Timurtaş'ı İlhanlı Anadolu genel valiliğine atar.¹⁵⁷² Vezir Reşidüddin'in oğlu Celaleddin Hoca divan işlerine Emir Seyfeddin Râzî de yardımcısı olarak atanır.¹⁵⁷³

Çoban'ın Anadolu valiliğinden azlettiği İrenci Noyan ile bazı devlet adamları 719 (1319) yılında Ebû Saîd'i Çoban aleyhine kışkırtarak başlattıkları Çoban'ı

¹⁵⁶⁹ Timurtaş (ö. 728/1328) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 111-115; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 518-519; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IV, s. 139-143; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 622-646; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)" *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2009, Sayı:23, s. 161-177.

¹⁵⁷⁰ Nüveyri, *Nihayetü'l-ereb*, c. XXXIII, s. 191; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 345; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 239; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 292; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 601-602. Faruk Sümer Çoban'ın konumunu *Beylerbeyi* olarak ifade ederken Emir Çoban'ın oğullarından Dimaşk Hoca merkezde Ebû Saîd'i kontrolüne almış söz sahibi iken en büyük oğlu Hasan Horasan bölgesinde, Hasan'ın oğlu Tâliş İsfahan, Fars ve Kirman bölgesinde, Timurtaş Anadolu'da Mahmud ise Gürcistan valisidir. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 89; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 618-620.

¹⁵⁷¹ Safedî, İrenci Noyan'ın biyografisini verirken bu isim Türkçe *ayrancı* anlamına geldiğini belirtir. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 666-668; a. mlf., *el-Vâfi*, c. X, s. 15-16.

¹⁵⁷² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 252-253; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 622; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81.

¹⁵⁷³ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81.

tasfiye girişimleri başarısızlıkla sonuçlanır.¹⁵⁷⁴ Çoban, aleyhinde işbirliği yapanları İrenci dâhil ortadan kaldırır.¹⁵⁷⁵ Bu arada başarısızlıkla sonuçlanan tasfiye harekâtından olsa gerek Timurtaş'ın Sultan en-Nâsır Muhammed ile olan ilişkilerinde bir yakınlaşma söz konusudur. İlhanlı siyasetinde dengelerin her an değişebileceğini gösteren bu gelişmeler sonrası 721(1321) yılında Timurtaş'ın elçileri Kahire'ye gelerek Sultan ile görüşürler.¹⁵⁷⁶ Aynı yılın sonlarında (Ocak 1322) Sîs ve çevresine Çukurova Ermeni krallığı topraklarına Karamanoğulları Beylerinin de desteği ile Timurtaş bir sefer düzenler. Bir ay bölgede kalarak yağma ve talan girişimlerinde bulunan Timurtaş daha sonra ülkesine döner. Ayrıca bu istilâ sırasında kral denizdeki Ayas kalesine sığınmaya mecbur kalır.¹⁵⁷⁷ Söz konusu sefer sırasında Timurtaş, en-Nâsır Muhammed ile mektuplaşarak yardımını istediği gibi Ayas'ın fethini teşviki söz konusudur. Gönderdiği mektubunda Timurtaş, karşılıklı olarak Müslüman olduklarını vurgulamış ortak düşmanları olan Ermenileri tedip eylemelerinin zorunlu olduğu, zira tüccar başta olmak üzere halkın ve hacıların güvenli şekilde seyahat edemediklerini böylece aramızdaki dostluğun pekişmesi için de iki bölge arasında seyahat güvenliğinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁷⁸ Timurtaş bunlarla da yetinmemiş, Sultan en-Nâsır Muhammed'e ve Suriye bölge nâibi Tengiz'e elçi göndererek Irak, İran ve Horasan'ı zaptetmek için yardım istemiştir.¹⁵⁷⁹ Bu davranışlarıyla başına buyruk hareketlerine devam eden ve Ebu Saîd'in davetine icabet etmeyen, babası Çoban'ın sözünü dinlemeyen Timurtaş,¹⁵⁸⁰ Anadolu'da kendini kabul ettirip “*Adil Padişah*” ünvanını dahi kullanmaya başladığı nakledilir.¹⁵⁸¹ Bu gelişmeler üzerine oğlunu yola getirmek için Anadolu'ya gelen Çoban burada bulunma amacını da Sultan en-Nâsır Muhammed'e mektup

¹⁵⁷⁴ Ebu Saîd'i Çoban aleyhinde kışkırtan İrenci, Noyan, Kurumşî ve Dokmak bizzat Çoban tarafından ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 195; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 229-233.

¹⁵⁷⁵ Uzunçarşılı, “Çoban Soldoz”, s. 623.

¹⁵⁷⁶ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 437.

¹⁵⁷⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 29; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 438; Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarında Moğollar*, (Nerses Palients), s. 178; Uzunçarşılı, “Çoban Soldoz”, s. 624-625.

¹⁵⁷⁸ Uzunçarşılı, “Çoban Soldoz”, s. 623-624.

¹⁵⁷⁹ Uzunçarşılı, “Çoban Soldoz”, s. 626.

¹⁵⁸⁰ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 440; Uzunçarşılı, “Çoban Soldoz”, s. 625; Haykıran, “Demirtaş”, s. 168.

¹⁵⁸¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 252.

göndererek bildirir.¹⁵⁸² Timurtaş, babasına karşı savaşmak için ordusu ile karşısına çıkacağı sırada askeri isteksiz davranmış ve kendisini terk ederek Çoban'ın safına geçmiştir. Bunun üzerine çaresiz kalan Timurtaş, babasına itaat etmek zorunda kalır.¹⁵⁸³ Çoban ise oğlunu isyana teşvik edenleri idam etmekle yetinerek Timurtaş'ı tekrar makamında bırakır. İkinci kez valilik makamına oturan Timurtaş, Anadolu'da birliği sağlama adına Eşrefoğulları Beyi II. Süleyman'ı vahşice öldürmüş,¹⁵⁸⁴ Hamidoğlu Dünder Bey'i uzun takibat sonrasında yakalayıp katletmiştir.¹⁵⁸⁵ Anadolu'da beyleri hâkimiyet altına alma çabası sürerken en-Nâsır Muhammed ile de arası açılmıştır. Timurtaş sultanı öldürmesi için bir fedai göndermiş ayrıca 725 (1325) yılında memlûk temininde önemli bir geçiş güzergâhı olan Anadolu'dan Mısır'a memlûklerin geçişine izin vermemiştir. Bunun üzerine sultan, Çoban'a oğlu Timurtaş'ı şikâyet eder. Babasının ikazı sonrası bu davranışından vaz geçen Timurtaş sultanın gönderdiği hil'at'ı giyerek de ilişkiler tekrar önceki seyrine döner.¹⁵⁸⁶

İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in Çoban ve oğullarının baskısından kurtulma düşüncesi 719 (1319) yılında başarısızlıkla sonuçlanmış idi.¹⁵⁸⁷ Ancak veziri Ali Padişah'ın ölümü sonrası¹⁵⁸⁸ giderek devlet işlerine hâkim olma gayretine gider. Dolayısıyla Çoban ve oğullarının tahakkümünden kurtulmak ister. Bu doğrultuda önce 728 (1328) yılında Çoban'ın emirlerini kendine bağlayan Ebu Said, ahlaki zafiyetini¹⁵⁸⁹ fırsat bilerek önce Dımaşk Hoca'yı idam ettirmiş daha sonra da Gürcistan hâkimi Mahmud'u ve iki ay sonra da Çoban'ı etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Horasan hâkimi Hasan, Altın Orda Hanı Özbek Han'a iltica ederken Çoban'ın bir diğer oğlu Timurtaş da Mısır'a en-Nâsır Muhammed'e sığınmak

¹⁵⁸² Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 627.

¹⁵⁸³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 440.

¹⁵⁸⁴ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 241; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 628.

¹⁵⁸⁵ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 232.

¹⁵⁸⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 263-264; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 628-629.

¹⁵⁸⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 229-233; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 195; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 604-605; Haykıran, "Demirtaş", s. 164-165.

¹⁵⁸⁸ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 441.

¹⁵⁸⁹ Dımaşk Hoca'nın Olcaytu'nun hanımları ile birlikte olduğu ve en son Ebû Saîd'in annesi ile beraber olacağı şeklinde aldığı haber üzerine düzenlenen bir kumpas ile o gece yakalanır. Daha sonra da idam edilir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 191; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 345-346.

zorunda kalır.¹⁵⁹⁰ Bu arada Timurtaş Mısır'a ulaşmadan önce Ebû Saîd, Kahire'ye elçi göndererek devlet idaresinde yaşadığı sıkıntıları anlatmış, Çoban ve ailesini uzaklaştıracağından bahsetmiştir.¹⁵⁹¹ Bir yerde yaşanan gelişmelerden sultanı haberdar eder.

Anadolu'da beyliklerini sindirerek¹⁵⁹² Konya'dan Kayseri'ye Anadolu İlhanlı valiliğini deruhte eden Timurtaş¹⁵⁹³ 728 (1328) yılında çaresizce en-Nâsır Muhammed'e sığınma talebinde bulunur.¹⁵⁹⁴ Önce gönderdiği elçi ile sultanın Anadolu'da nâibi olmak isteyen Timurtaş gidişatın vehametini anlayınca sultana sığınma talebinde bulunur.¹⁵⁹⁵ Bu isteği İlhanlı iç siyasetinde ne olup bittiğinden haberdar olan¹⁵⁹⁶ sultan tarafından kabul edilir.¹⁵⁹⁷ Eretna Bey'i vekili olarak tayin ettikten sonra¹⁵⁹⁸ ailesini ve mallarını güvenli bir yer olan Larende'ye¹⁵⁹⁹ bırakan Timurtaş, Ebû Saîd'in yanına gideceğine dair bir haber yayarak askerleri ile harekete geçer. Suriye topraklarına girdiğinde asıl gayesinin Mısır'a gitmek olduğunu açıklayınca askerlerinden birçoğu geri döner. Maiyetindeki altı yüz askeri ile yoluna devam eder.¹⁶⁰⁰ Suriye nâibi Tengiz tarafından 25 Safer 728 (10 Ocak 1328) Pazar

¹⁵⁹⁰Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 191-192; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 444-445; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 345-346; İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. II, s. 269; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 322-325; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 293.

¹⁵⁹¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 295.

¹⁵⁹² Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 239, 256-257; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 345; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 625.

¹⁵⁹³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 447; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 293; Ebü'l-Fidâ'nın bu ifadesinin yanında Faruk Sümer Hâfız-ı Ebru'dan naklen Antalya'ya kadar Anadolu'yu yönettiğini anlatır. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 90.

¹⁵⁹⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 193; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 347; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 293.

¹⁵⁹⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 293.

¹⁵⁹⁶ Sultan kendisine memlûk getiren aynı zamanda da İlhanlılar ile yapılan elçilik teatilerinde önemli bir kişi olan el-Mecdü's-Sellâmî'den gelen mektup Dımaşk Hoca'nın ve kardeşinin öldürüldüğü haberini verir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 293-294.

¹⁵⁹⁷ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 113; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 193; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 347; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 293. Safedî, bu sığınma talebinin Sultan adına eman veren emir Aytemüş'in teminatıyla gerçekleştiğini nakleder. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 113.

¹⁵⁹⁸ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 416; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 498.

¹⁵⁹⁹ Günümüz Karaman ilinin o dönemdeki bir diğer adıdır.

¹⁶⁰⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 193; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 293-294. Makrizi, üç yüz atlı adamıyla Behisna nâibi tarafından karşılandığını haber verir. Daha sonra Timurtaş'ın mallarını getiren askerlerin sayısı hakkında rakam verirken altı yüz atlı olarak verir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 395. İbn Haldun yedi emir bin atlı ile beraber Kahire'de karşılandıklarını anlatır. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 498.

günü Dımaşk'ta karşılanan Timurtaş¹⁶⁰¹ ilerlemesini sürdürerek Mısır'a hareket eder. Kahire'de 7 Rabiulevvel (21 Ocak) Perşembe günü sabahleyin beraberindeki Mahmud, Mâhinbâh, Ahi Osman ve Yunus adlı bir grup adamıyla sultanın huzuruna çıkar.¹⁶⁰² Nüveyri, Cîze yakınlarında bir bölük asker ile avlanmakta olan sultanın emriyle Üsîm (Evsîm)'de Emir Tayir Boğa refakatinde Timurtaş'ın önce karşılandığı daha sonra da burada sultanın huzuruna çıkarak üç kez yer öperek sultanı selamladığını kaydeder. Timurtaş Kahire'de kaldığı sürece gayet iyi karşılanmış ve maiyetindekilere hil'at giydirilip merasimler tertip edilmiştir. Sultan, kalede iskân etmesi için emirlerden Hâs Türk en-Nâsîrî'nin¹⁶⁰³ ikamet ettiği odanın kendisine tahsis edilmesini emreder. Daha sonra da iki oda özel olarak tadilat edilerek Timurtaş'ın hizmetine sunulur. Ayrıca Emir Seyfeddin Turgay el-Çaşnigîr¹⁶⁰⁴ de işlerini takip etmek üzere memur edilerek Timurtaş ve maiyetindekilerin tüm ihtiyaçları karşılanır.¹⁶⁰⁵ Timurtaş ayın 10'u (24 Ocak 1328) Pazar günü sultana hediye olarak getirdiği yüz iğdiş atı, seksen Horasan devesi, beş memlûk ve içi değerli hediyelerle dolu beş bohça'yı sultana takdim eder. Sultan içlerinden değerli taşlarla süslü atlas bir kaba ile bir iğdiş atını ve develeri kabul edip gerisini iade eder.¹⁶⁰⁶ Safedî, sultanın bir ara emirlerinden birinin iktasını Timurtaş'a vermek istediğini ancak Bektemür es-Sâkî'nin bunu engelleyerek maaş bağlanmasını kararlaştırdığını nakledecektir.¹⁶⁰⁷

Giyim ve kuşamlarıyla Mısır askerinden farksız olarak yaşayan Timurtaş sultanın başkanlığında Dâru'l-Adl'de akdedilen bir oturumda binler ümerasının altında bir mevkide emirlerden Seyfeddin Almelik el-Çevkendâr'ın¹⁶⁰⁸ yanında oturmasını irade etmiştir. Sultanın yanında bir yer beklerken böyle bir muameleye

¹⁶⁰¹ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 113; İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. II, s. 253-254; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 193; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 294.

¹⁶⁰² Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 447; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 348; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 193; İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. II, s. 254; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 294.

¹⁶⁰³ en-Nâsîr Muhammed'in emirlerinden olan Hâs Türk (ö. 734/1333) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 306-307; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. V, s. 197-198.

¹⁶⁰⁴ Seyfeddin Turgay en-Nâsîrî (ö. 743/1343) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 578-579; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 379-380.

¹⁶⁰⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 193; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 394; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 633-634.

¹⁶⁰⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 394.

¹⁶⁰⁷ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 113.

¹⁶⁰⁸ Almelik (ö. 747/1346), hakkında bkz. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 411; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 85-89.

maruz kalmasına Timurtaş içerler. Bunun üzerine Bedreddin Cengeli, sultanı büyüten babasının memlûkleri arasında oturan Timurtaş'a gelerek, sultanın babası makamındaki emirler arasında oturtulmasının sebebini, sultan seni onların yanına oturtturarak seni taltif etti, diyerek gönlünü almıştır. Sultan ile Anadolu hakkında istişare etmişler, Timurtaş'ın Anadolu'ya düzenlenmesini istediği bir seferi ise sultan acele etmemesini tavsiye ederek zamana bırakmıştır. Bu arada, öldüğünü düşündüğü babası Çoban'dan da mektup gelmiştir. Ayrıca 19 Rabiulevvel (2 Şubat 1328) günü Çoban'ın amcaoğlu Şahinşah, Çoban tarafından İlhanlı iç siyasetinde yaşananları bildirmesi için Kahire'ye gelirken hemen arkasından Timurtaş'ın mallarını getiren atlı birlikler başkente ulaşırlar. Ayrıca Timurtaş, Kahire'ye gelen askerlerine yolluklarını vererek dönmesine izin verilir.¹⁶⁰⁹ Sultan 9 Cemaziyelevvel 728 (22 Mart 1328) tarihinde Seyfeddin Kıpçak'ın memlûkü Oruç'u Ebû Saîd'e kıymetli hediyelerle elçi göndererek Timurtaş lehinde bir tutum almasını ister.¹⁶¹⁰ Ayrıca en-Nâsır Muhammed Karamanoğlu Bey'ine mektup yazarak Timurtaş'ın ailesinin ve mallarının Mısır'a getirilmesini emreder.¹⁶¹¹ Sultanın mektubunu Karamanoğlu'na götüren elçi 24 Recep 728 (5 Haziran 1328) Pazar günü Kahire'ye döner. Mektubunda, Timurtaş'ın ailesinin yanına gittiğini ancak Timurtaş'ın ailesinin gelmek istemediğini belirtir. Oğlunun babası ile kendi arasında bir parola olduğunu ancak bunun ulaşmadığı şeklinde verdiği cevabı naklede. Ayrıca Timurtaş aleyhinde şikâyetle bulunur.¹⁶¹² Timurtaş'ın çok kan döktüğünü ve Müslüman âlimleri öldürerek zulümler yaptığını, birçok idareciyi de hapse attırdığını anlatan Karamanoğlu Bey'i iyi niyetle Mısır'da olmadığını belirterek şikâyetçi olur.¹⁶¹³ Bununla da yetinmemiş ayrıca heyetle birlikte babasının kanını dava etmesi için maktül Hamidoğlu Dünder Bey'in oğlu Necmeddin İshak Bey'i Kahire'ye göndermiştir. Babasının katili Timurtaş ile İshak Bey, Sultan ve ümeranın huzurunda tartışmışlar adeta boğaz boğaza gelmişlerdir. Kısas isteyen İshak Bey,

¹⁶⁰⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 194; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 295; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 634-635.

¹⁶¹⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 296.

¹⁶¹¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 194; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 295; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 634-635.

¹⁶¹² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 297; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 636-637.

¹⁶¹³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 297.

Karamanoğlu'na yazılan cevap mektubu ile Anadolu'ya döner.¹⁶¹⁴ Bu kısas talebinden başka bazı amiller Timurtaş'ın gözden düşmesine neden olurken idam edilmesine sebep olacak gelişmeler yaşanır. Karamanoğlu'nun mektubu ve söz konusu tartışma sonrası sultanın emri ile tutuklanan Timurtaş ile Şahinşah ve Mahmud'tan başka maiyetindeki emirler 25 Şaban (18 Haziran 1328) günü kale burçlarında hapse atılır, memlûkleri de Mısır ümerasına dağıtılır.¹⁶¹⁵ Timurtaş'ın babası Çoban'ın Ebû Saîd tarafından öldürüldüğü haberinin gelmesi ile hapse atıldığını söyleyen Safedî'nin Timurtaş ile ilgili bahsettiği şu bilgiler Makrizi tarafından tutuklanma sebepleri olarak gösterilir. Şöyle ki, Timurtaş'ın Anadolu'daki yüz bin baş koyununun Kahire'ye ulaştıktan sonra yirmi bin baş koyunu Emir Bektemür es-Sâkî'ye verdiği gibi Kavsun'a ve diğer ümeraya da parça parça hepsini dağıtırken sultana bir şey takdim etmez. Bir gün gittiği hamam'da hamamcıya bin dirhem bahşiş verirken çıkışta bekçiye de üç yüz dirhem bahşiş verir. Bu ihsanı ile sultanı da kızdırmıştır.¹⁶¹⁶

Hapiste iken yemeden kesilen Timurtaş, sadece su içip karpuz yemiş yaşananlardan çok müteessir olmuştur. Emîri Silah Kılıs yanına gelerek hapiste olmasının Ebu Saîd'in elçilerine görünmesi için yapıldığından söz edince Timurtaş; "Amacınız mal ise vereyim, kılıç ise öldürünüz", diyerek serzenişte bulunur.¹⁶¹⁷

en-Nâsır Muhammed daha önceki elçilik teatilerinde olduğu gibi Aytemüş'ü İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'e göndererek gelişmelerden haberdar eder.¹⁶¹⁸ Buna mukabil aralarında Ebû Saîd'in Emir-i Candâr'ı Ayacı'nın da bulunduğu üç kişilik İlhanlı elçilik heyeti 11 Ramazan 728 (20 Temmuz 1328) Çarşamba günü Kahire'ye gelir. Timurtaş'ı tutuklu bulunduğu yerde gören heyet Timurtaş'ı sultandan istemekte buna mukabil firari Memlûk emiri olan ve Ebû Saîd'in yanında bulunan Kara

¹⁶¹⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 297; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 637. Makrizi ve Makrizi'den naklen Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre Karamanoğlu mektubu Antalya sahibi Necmeddin İshak er-Rûmî'yi Kahire'ye gönderdiğinden bahsedilir. Bu bilgilerin yanında Ömerî, Timurtaş'ın Hamidoğlu Dündar Bey'i uzun takibat sonrasında yakalayıp katletmesi üzerine oğulları Mısır'a en-Nâsır Muhammed'e sığındıklarını, haber verir. Yerlerine vekil bırakarak Timurtaş'tan korktukları için Kahire'ye gelen Dündar Bey'in oğlu Necmeddin Bey'in Kahire'de mevcut olması da olasıdır. Çünkü Ömerî, Timurtaş'ın idam edilmesi sonrası yurtlarına dönebildiklerini aktarır. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 231-232.

¹⁶¹⁵ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 498; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 447; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 297.

¹⁶¹⁶ Safedî, *A'ÿânü'l-Asr*, c. II, s. 112-113; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 297; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IV, s. 140-141.

¹⁶¹⁷ Safedî, *A'ÿânü'l-Asr*, c. II, s. 114.

¹⁶¹⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 299.

Sungur'un¹⁶¹⁹ teslim edileceğini öne sürerler. Sultan önce bu durumu uygun görse de yapılan istişare sonrası Timurtaş'ı sağ salim göndermekten vazgeçer.¹⁶²⁰

Timurtaş 4 Şevval 728 (1 Eylül 1327) Perşembe günü tutuklu bulunduğu burçtan çıkartılarak Kurafe tarafındaki Bâbü's-Sır'ın yanında elleri boynuna bağlı bir vaziyette İlhanlı elçilerinin nezaretinde boğdurularak öldürülür. Gövdesinden ayrılan kellesi Ebû Saîd'e gönderilir. Naaşı ise idam edildiği yere gömülür.¹⁶²¹ Sultan, Timurtaş'ın başına karşılık Kara Sungur'un başını istese de Kara Sungur'un eceli ile öldüğü haberi ulaşır.¹⁶²²

en-Nâsır Muhammed'in otuz yaşlarında olan Timurtaş'ın ölümüne göz yumması bazı sonuçları da beraberinde getirir. Özellikle İlhanlı siyasetindeki etkinliği kırılan Çoban ve oğullarının ortadan kaldırılması İlhanlılar'ın da sonunu getiren önemli siyasi bir hadisedir. Dolayısıyla bu hadise üzerinden on yıl geçmeden gerek İlhanlı gerekse İlhanlı idaresindeki Anadolu'da siyasi aktörler değişecek özellikle Anadolu'da Timurtaş'ın sindirdiği beylikler yeniden bölgelerinde söz sahibi olacaklardır. Sonuç olarak en-Nâsır Muhammed'in bu politikası Anadolu'nun tekrar Türkler idaresine geçmesinde önemli bir amil olmuştur.

2.1.1.4. Ebû Saîd Sonrası (736-741/1335-1341) Memlûk-İlhanlı İlişkileri

İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in otuz yaşlarında iken 736 (1335) yılında ölümü¹⁶²³ İlhanlı iç siyasetinin karışmasına yol açar.¹⁶²⁴ Ebû Saîd sonrası İlhanlı tahtına oturan şehzadelerden Arpagu'yu devirerek iktidarı ele geçiren İlhanlı Diyarbakır valisi Ali Padişah şehzadelerden Musa'yı da tahta oturtarak idareyi ele

¹⁶¹⁹ Bilindiği gibi Kara Sungur Dımaşk'dan sonra atandığı Halep nâibliği sırasında 712 (1312) yılında İlhanlı hükümdarı Olcaytu'ya sığınır. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 498.

¹⁶²⁰ Safedî, Tengiz'in yaşaması yönünde görüş beyan ettiğini yazar. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 114.

¹⁶²¹ Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 447-448; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 299; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 638-639. Safedî, Ramazan ayında gerçekleştirildiğini anlatır. *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 115. İbn Devâdârî, idam gününü 22 Zilkade 728 Çarşamba günü olarak gösterir. *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 348. Safedî ve İbn Hacer ise Ramazan ayında gerçekleştirildiğini yazarlar. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 115; İbn Hacer, *ed-Dürrer*, c. I, s. 518.

¹⁶²² İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 349; İbn Hacer, *ed-Dürrer*, c. I, s. 518; İbn Tağrıberdi, *el-Menhel*, c. IV, s. 142. İbn Haldun Timurtaş'a mukabil olarak Kara Sungur'un öldürüldüğünü ileri sürer. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 498. İbn Battûta ise çok farklı bir bilgi aktararak, Kara Sungur'un gelişmelerden haberdar olduktan sonra yüzüğündeki zehiri içerek intihar ettiğini nakleder. İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 118.

¹⁶²³ Yûsufî, *Nüzhe*, s. 334-336; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 325; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 69.

¹⁶²⁴ Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 57; Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 100.

alır.¹⁶²⁵ İlhanlı hükümdarı Musa ve nâibi Ali Padişah adına 15 Şaban 737 (19 Mart 1337) günü Kahire'ye gelen elçiler İlhanlı Anadolu valisi Celayirli Büyük Hasan ile mütefiki Tugay b. Sûtay'a karşı yardım isterler. Sultanın yapacağı yardım karşılığında Ali Padişah sultanın Bağdat nâibi olacağı sözünü verirler. Suriye bölge nâibi Tengiz ve devlet erkânı ile istişare eden Sultan mutat vergiyi göndermediği gerekçesi ile Sîs üzerine bir sefer yapılmasına karar verir. Sadece Halep askeri ile Ermeniler tedip edilebilirken Sultan geniş çaplı bir asker sevki ile hem Sîs üzerine seferi gerçekleştirecek hem de Sis seferi gerekçe gösterilerek aslında Ali Padişah'ın isteğine olumlu cevap verilmiş olacaktır. Şeyh Hasan asker sevkiyatından kuşkulandır ise: "Biz Ali Padişah'a yardım etmedik, sadece Sîs üzerine orduyu sevk ettik" denilecektir. Bunun için de askerın Fırat yakınlarına kadar sevk edilmesine karar verilir.¹⁶²⁶

İlhanlı hükümdarı Musa ile Şeyh Hasan arasında yaşanan çatışmada galip gelen Şeyh Hasan, Musul'a doğru kaçmakta olan Ali Padişah ve adamlarına Tebriz'in kuzeyinde yetişir. Burada yapılan şiddetli çarpışmada Musa kaçmayı başarırken Ali Padişah ile beraber birçok kişi öldürülür. Üç aylık bir süreden sonra İlhanlı tahtı yeniden el değiştirerek Şeyh Hasan'ın nâibliğinde bu kez tahta Hülâgû'nun torunlarından Muhammed b. Yolcutlu oturur. Bu arada Şeyh Hasan, en-Nâsır Muhammed'e elçi göndererek hediyeler takdim eder.¹⁶²⁷ Ali Padişah'ın katli ile yalnız kalan Musa emirlerinden Tugay Temür ile beraber Horasan'a kaçınca takibattan vaz geçmeyen Şeyh Hasan, Sultaniye yakınlarında Musa ve adamlarını yakalayarak öldürür. Bu durum Musul, Bağdat ve Diyarbakır'da karışıklıklara neden olurken Anadolu'da Eretna Bey'in elini güçlendirir.¹⁶²⁸ Bu arada da İlhanlı hükümdarı Musa'nın vefatı sonrası vezir beraberinde birkaç devlet adamı ile beraber 8 Safer 738 (5 Eylül 1337) Cuma günü Kahire'ye sığınır.¹⁶²⁹ Yine babası Ebû Saîd'in veziri olan Hoca Ali Padişah'ın oğlu da babasının dostu olan Tengiz'in yanına sığınır.¹⁶³⁰

¹⁶²⁵ Sümer, "Çukurova", s. 15; a. mlf. , "Anadolu'da Moğollar", s. 15.

¹⁶²⁶ Yûsufî, *Nüzhe*, s. 364-365; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 417-418.

¹⁶²⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 421.

¹⁶²⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 431.

¹⁶²⁹ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 17-18.

¹⁶³⁰ Şücâî, *Târihu'l-Melikin'l-Nâsır*, s. 27.

741 yılı Şaban ayında (Ocak-Şubat 1341) Şeyh Hasan ve Tugay b. Sûtay'ın elçileri Kahire'ye gelir. Şücâî'nin aktardığı bilgilere göre elçiler, sultanın ordusunu gönderdiği takdirde ülkeyi teslim edeceklerini, Sultan adına para basıp sikke dövdüreceklerini bildirirler. Sultan tablhane emirlerinden Ahmed'i göndererek dileğinizin gerçekleşmesi için öncelikle adıma hutbe okuyup para bastırmanız ve bağlılık yemini yapmanız gerekir, diyerek cevap verir. Kahire'den 27 Şaban (15 Şubat 1341) Perşembe günü ayrılan Emir Ahmed Ramazan ayının sonlarında (Mart 1341) önce Tugay b. Sûtay ile daha sonra da Şeyh Hasan ile görüşmeler yaparak anlaşma sağlanır. Hutbe okunacak, para bastırılacak ve yemin nüshaları hazırlanacaktır.¹⁶³¹ Şeyh Hasan ve Tugay b. Sûtay tarafından gelen Şeyh Hasan'ın kardeşi Ebrahim Şah ile Tugay'ın oğlu Berhîş beraberlerinde kadılarla 6 Zilhicce 741 (29 Eylül 1341) Cuma günü iki yüz atlı Kahire'ye gelir. Aralarında Bağdat, Diyarbakır ve Musul kadıları da vardır. Kadılar Tugay ve Şeyh Hasan'ın mektuplarını sultana takdim ederler. Mektuplar söz konusu bölge idarecilerinin ve önde gelen simaların sultan için yaptıkları sadakat yemin nüshaları ile Bağdat, Musul ve Diyarbakır'da sultan adına okunan hutbeleri konu etmektedir. Ayrıca sultan adına bastırılan paraları da yanlarında getirmişlerdir. Sultan inam ve ihsanda bulunduğu konuklarına hilatler giydirmiş, Berhîş'e beş bin dinar seksen bin dirhem, Ebrahim Şah'a bin dinar yirmi bin dirhem ihsanda bulunmuş ayrıca kadıların her birine on bin dirhem bağışta bulunur. Sultan merasimler sonrası bu ülkelere sefer düzenlenmesi emrini verir. 7 Zilhicce (24 Mayıs 1341) günü çıkan bir emir ile binler ümerasından Turgay, Gökay, Bersboğa el-Hâcib ve Kamarî ile yirmi dört tablhane emiri, on onlar emiri otuz emir de halka emirlerinden olmak üzere sefere katılması emredilir. Birlikler gelen elçilerle beraber 8 Zilhicce (25 Mayıs 1341) günü Tebriz'e doğru harekete geçerler.¹⁶³² Bu arada da Dimaşk ve Halep askerinin Halep nâibi Taştemür komutasında Türkmenler'in ve bölgedeki Arap göçebelerin de katılacağı bir seferin Tebriz'e düzenlenmesi emredilir.¹⁶³³ Ancak sözünü ettiğimiz İlhanlı idarecileri Şeyh Hasan ile Timurtaş evladı arasında barış imzalanır. Yaşanan bu gelişmeyi Mardin sahibinin haber vermesi üzerine söz konusu sefer yarıda kalır. Birlikler sultanın emri

¹⁶³¹ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 98-99; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 489, 491.

¹⁶³² Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 98-100; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 518-519.

¹⁶³³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 519.

ile Kahire'ye geri dönerler.¹⁶³⁴ Bu arada da sultan ağır bir ishale yakalanmış gün geçtikçe de ağırlaşmaktadır.¹⁶³⁵ Kısa bir süre sonra vefat edecek olan Sultan en-Nâsır Muhammed dönemi İlhanlı ilişkilerinde sultanın zaferi ile sonuçlanmıştır. İkinci kez tahta oturduğunda Suriye bölgesini kısa süreliğine işgal eden İlhanlılar, Ebû Saîd'in ölümü sonrası parçalanmışlar hatta en-Nâsır Muhammed'e bağlanmayı Memlûk Türk devletinin bir parçası olmak için diplomatik faaliyetlere giriştikleri görülmüştür.

2.1.2. Çukurova Ermeni Krallığı ile İlişkiler

Çukurova bölgesinde hüküm süren Çukurova Ermeni Krallığı'nın başkenti Sîs¹⁶³⁶ olup zamanla İlhanlılar'a tâbi olmuş bir krallıktır. Malazgirt Savaşı (1071) sonrası Çukurova kısa süreliğine Türkler'in hâkimiyetine geçmiş olsa da Haçlı Seferleri ve Bizans İstilâları ile bölge Hıristiyanların idaresine geçmiş, nihayet doğudan göç eden Ermeniler bölge sakinlerini kovarak buraya yerleşmişlerdir.¹⁶³⁷ Çukurova'da giderek artan Ermeniler haçlıların da desteği ile XII. yüzyılın sonlarında bir Hıristiyan krallığı kurmuşlardır.¹⁶³⁸ Moğol istilâları neticesinde de Ermeniler ile Moğollar yani Moğol Büyük Hanı Mengü Han ile Ermeni Kralı I. Hetum arasında yapıldığı söylenen anlaşma şartlarından birisi Müslüman topraklarının Hıristiyanlara iade edileceği şeklindedir.¹⁶³⁹ Bu çerçevede Moğolların Anadolu'ya inmesiyle bölgedeki konumlarını güçlendiren Ermeniler Müslümanlar için tehdit ve tehlike teşkil etmeye başlamışlardır.¹⁶⁴⁰ Marco Polo'nun Moğollar'a

¹⁶³⁴ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 98-100; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 521.

¹⁶³⁵ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 101; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 520, 522.

¹⁶³⁶ Günümüz Adana ili sınırlarında bulunan Kozan ilçesinin adıdır.

¹⁶³⁷ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2004, s. 527; Cüneyt Kanat, "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", Adana 1999, s. 423-428; Ayrıca Memlûkler ile Çukurova Ermenileri ilişkileri için bkz. Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 51-129.

¹⁶³⁸ Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 72; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VIII, s. 29; *Simbat Vekâyinâmesi*, s. 68; Süryani Mikhail, *Vekâyinâme*, c. II, s. 293; *Hetum Vekâyinâmesi*, s. 9; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 249; Mehmet Ersan, *Ermeniler*, s. 155-156; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 42.

¹⁶³⁹ *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, s. 555-556; Ermeni Kralı I. Hetum ile Moğol Hanı Mengü Han arasında imzalanan anlaşma metni için bkz. Oktay, *Ermeni Kaynakları*, s. 275-279; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, s. 128-131; Mustafa Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:31, Bahar 2012, s. 212.

¹⁶⁴⁰ Kanat, "Çukurova", s. 428.

bağlı Küçük Ermenistan diye bahsettiği bölgedeki Ermeniler,¹⁶⁴¹ Suriye bölgesi ile Karamanoğulları Beyliği arasında bereketli Çukurova topraklarının sakinleridir.¹⁶⁴² Moğollar'ın bölgeye inmesiyle tabiiyetlerine girmişler¹⁶⁴³ daha sonra en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde Moğollar'ın bölgeden tamamen uzaklaştırılmasıyla da Memlûk Türk devletine yıllık vergi vererek tâbi olmuşlardır. Ermeniler yıllık bir milyon iki yüz bin dirhem cizye ödeyerek¹⁶⁴⁴ siyasi yapılarını idame ettirmişlerdir.¹⁶⁴⁵

Çukurova Ermenileri Suriye ve Mısır'ı ekonomik açıdan sıkıntıya sokacak her türlü fırsatı değerlendirerek Anadolu'dan kereste ve demirin Memlûk Türk devletine girişini engelleme, kervanlara ve hac kabilelerine yönelik mütecaviz saldırılar, Türkmenler'e hücumlar ve en önemlisi de haçlılar ve Moğollar ile Memlûk Türk devleti aleyhine işbirliği yapmaları Memlûklerin bölge üzerine seferler düzenlemesini zorunlu kılmıştır.¹⁶⁴⁶ Sultan Baybars tarafından başlatılan seferler Kalavun ve oğlu el-Eşref Halil döneminde aralıksız devam eder.¹⁶⁴⁷ Bölgede bulunan Haçlılar ve İlhanlılar ile ittifak yaparak Müslümanlar aleyhinde siyaset güden Ermeniler, her fırsatta İlhanlılar'ı Memlûkler üzerine kışkırtmakta ve İlhanlılar'ın Suriye'ye düzenledikleri her sefere katılmaktadırlar.¹⁶⁴⁸ Bu tutumlarından dolayı da Memlûkler, Ermeniler üzerine meşru olarak seferler tertip etmişlerdir.

Sultan el-Eşref Halil'in 692 (1392) yılında Çukurova üzerine düzenlemek istediği sefer, Ermeni elçilerin barış teklifiyle gelmeleri üzerine vazgeçilerek Şam'da bir anlaşma yapılır. Yıllık ödenmesi gereken vergilerin yanı sıra Behisna, Tell Hamdun ve Maraş kalelerinin teslim edilmesi karşılığında barış anlaşması

¹⁶⁴¹ *Markopolo Seyahatnamesi*, c. I, s. 19.

¹⁶⁴² Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 73; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VIII, s. 29-31; *Markopolo Seyahatnamesi*, c. I, s. 19-20.

¹⁶⁴³ *Markopolo Seyahatnamesi*, c. I, s. 19.

¹⁶⁴⁴ Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 72-73.

¹⁶⁴⁵ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 114; Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 72.

¹⁶⁴⁶ İbn Tağrıberdi, en-Nücûm, c. VIII, s. 181-182; Kanat, "Çukurova", s. 430-431.

¹⁶⁴⁷ Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", *TAD*, Cilt. I, Sayı: I, (1963), s. 10-13; Ersan, *Ermeniler*, 198-220; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 52-93.

¹⁶⁴⁸ Haçlıların desteği ile Çukurova bölgesinde devlet kuran Ermeniler, İlhanlıların bölgeye dönük hareketlerini dini bir kisve ile desteklemişlerdir. Mustafa Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini", s. 205-221.

imzalanır.¹⁶⁴⁹ Sadece Behisna'nın teslim alındığı bu anlaşma sonrası başkent Kahire'de yaşanan gelişme¹⁶⁵⁰ Memlûkler'in Ermeniler ile ilgilenmesine fırsat vermez. Ermeniler'i himaye eden İlhanlıların yaşadığı dâhili hadiseler,¹⁶⁵¹ Altın Orda devletindeki taht kavgaları¹⁶⁵² ve Ermeni başkenti Sîs'te yaşanan iç çekişmeleri¹⁶⁵³ fırsat bilen Lâçîn, el-Eşref Halil döneminde yapılan anlaşma şartlarına riayet edilmediği gerekçesiyle aynı zamanda da Memlûk devletinin iç politikasında dengeleri lehine çevirmek için kıdemli emirleri başkentten uzaklaştırmak bahanesiyle¹⁶⁵⁴ emirlerden Bedreddin Bektaş önderliğinde on bin kişilik bir birliği Sîs'e gönderir.¹⁶⁵⁵ Dımaşk, Safed, Hama ve Trablus nâiblerinin birlikleriyle katıldığı arka arkaya iki kez düzenlenen seferler sonucunda Çukurova bölgesi yağmalanmış, Tell Hamdun, Nuceyme ve Maraş'ın da aralarında bulunduğu önemli kaleler ele geçirilmiştir.¹⁶⁵⁶ Emir Bedreddin Bektaş yaklaşık 11 ay (Cemaziyelevvel 697-Rabiulahir 698/ Şubat 1298- Ocak 1299) ayrı kaldığı Kahire'ye Lâçîn'in katlinin hemen sonrasında birliklerin girer. Hatta en-Nâsır Muhammed'in ikinci kez tahta oturmasında etkili olur.¹⁶⁵⁷ Çukurova bölgesinde ele geçirilen yerlere Emir Seyfeddin Esendemür Gürcü nâib olarak atanır. Ancak Gazan'ın Suriye üzerine sefer düzenlemesi ile fethedilen yerler tekrar Ermeni krallığına geçer.¹⁶⁵⁸

¹⁶⁴⁹ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 465; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 784; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, c. VIII, s. 14-15; Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", s. 13; Kılıç, "Eşref Halil", s. 156; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 89-90.

¹⁶⁵⁰ el-Eşref Halil'in katli ile başlayıp en-Nâsır Muhammed'in birinci saltanatı ve sırayla Ketboğa ve Lâçîn'in Sultan olması daha önce değinildiği gibi kanlı iktidar mücadelelerine sahne olmuştur.

¹⁶⁵¹ 1295 yılında üç kez yer değiştiren İlhanlı tahtında 24 Mart'ta öldürülen Geyhatu'nun yerine geçen Baydu 4 Ekim'de öldürülünce Gazan Han tahta oturur. Ancak Gazan, Baltu İsyanı (Eylül 1296-Ekim 1297), Emir Nevruz İsyanı (Mart 1297-Ağustos 1297) ve Sülemiş İsyanı (Kasım 1298-Eylül 1299) ile uğraşır. Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA*, c. XXII, Ankara 2000, s. 103; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 118-132, 134-136.

¹⁶⁵² Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 837; Steward, *Armenian*, s. 106-107.

¹⁶⁵³ Ersan, *Ermeniler*, s. 217-218.

¹⁶⁵⁴ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 470; Steward, *The Armenian*, s. 107.

¹⁶⁵⁵ İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 201; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 212-215; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 837-841; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, c. VIII, s. 89; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 369-370; İbn Tağriberdi, *en-Nücûm*, c. VIII, s. 89; Galstyan, *Ermeni Kaynakları* (Anonim Vakayinamesi), s. 149; Ersan, *Ermeniler*, s. 218;

¹⁶⁵⁶ İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 369-370; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 212; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 470.

¹⁶⁵⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 231; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 868; Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 381-382.

¹⁶⁵⁸ İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 369-370; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 837. Sümer, "Çukurova", s. 13; Ersan, *Ermeniler*, s. 218; Kanat, "Çukurova", s. 423-434; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 94-96.

2.1.2.1.Gazan'ın Suriye Seferlerinde Ermeniler

en-Nâsır Muhammed ikinci kez sultan olduğu 698 (1299) yılında Ermeni Kralı II. Hetum (1289-1292/1295-1296/1298-1307) da üçüncü kez Çukurova Ermeni Krallığı tahtına oturur.¹⁶⁵⁹ Sultan'ın kabul ettiği ilk elçiler arasında kralın elçileri de vardır. Bizans imparatorunun elçisi ile gelen kralın elçisi önce Dımaşk'a uğradıktan sonra 6 Ramazan 699 (26 Mayıs 1300) günü hediyelerle sultanın huzuruna çıkar. Beraberinde getirdikleri Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328)'un Çukurova Ermeni kralının affedilmesini isteyen mektubunu da sultana takdim eder.¹⁶⁶⁰ Kral II. Hetum İlhanlılar'a tâbi bir devlet olarak Gazan, birinci Suriye seferi'ne (699/1299-1300) 10 bin kişilik bir ordu ile katılır.¹⁶⁶¹ Ermeni müverrihlerinden Nerses Palients, seferin gerçekleşmesinde kralın etkisi olduğundan söz eder.¹⁶⁶² Gazan, Fırat nehrini aşip Halep'i işgal ettikten sonra 28 Rabiulevvel 699 (23 Aralık 1299) Perşembe günü Humus yakınlarında vuku bulan Vâdî'l-Hazindâr savaşı'nda Memlûk ordusunu yenmiştir.¹⁶⁶³ II. Hetum'un savaş sırasında aktif bir rol üstlendiğinden bahseden bazı Ermeni müverrihleri kralın cesurca mücadele ettiğini ve savaşın kaderini belirlediğini vurgularlar. Kral ilk hamlede Moğolların yenik duruma düşmeleri üzerine çadırında eğlenmekte olan Gazan'ı uyararak askerlerinin kaçtığını haber vermiş. Bunun üzerine Gazan firar eden askerlerini savaşa sokmuştur.¹⁶⁶⁴ Savaş sonrası Gazan Dımaşk'ı işgal edip halkın malına ve canına dokunmayacağına dair söz vermesine rağmen askerleri ve kral komutasında Ermeniler ne buldularsa yağmalamışlar,

¹⁶⁵⁹ Ersan, *Ermeniler*, s. 214-216. II. Hetum'un saltanat dönemleri için bkz. Steward, *The Armenian Kingdom and the Mamluks War and Diplomacy during the Reigns of Het um II (1289-1307)*, Köln 2001.

¹⁶⁶⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 237; Steward, *Armenian*, s. 134.

¹⁶⁶¹ Simbat Vakayinamesi, s. 95; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 141. II. Hetum'un 5000 kişilik bir orduyla katıldığını söyleyen araştırmacılar da vardır. Ersan, *Ermeniler*, s. 220; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 97.

¹⁶⁶² Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 172; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 311.

¹⁶⁶³ İbni Habib ve Ebü'l-Fidâ savaşın yapıldığı günü 27 Rabiulevvel, İbn Devadarî 29 Rabiulevvel olarak vermiştir. Savaş hakkında bkz. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 157; a. mlf. , *Zübde*, s. 331; İbn Devâdarî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 16-17; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 241-242; Ebü'l- Fidâ, *Muhtasar*, c. II, s. 381; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 220; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 106; Steward, *Armenian*, s. 136.

¹⁶⁶⁴ Bu bilgilerin yanında müellif, savaş öncesi Mısırlıların bir savaş hilesi olarak elli bin keçeden mamül asker şeklindeki maketleri develerin üzerinde parlak metallere süsleyerek koyduklarını, kendilerinin de develerin arkasına gizlendiklerinden söz eder. Moğolların oklarının bitirdikten sonra da kaçtıklarını haber verir. *Simbat Vakayinamesi*, s. 95-97; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesinden Pasajlar), s. 173.

intikam alırcasına camilere, medreselere, türbelere saldırıp değerli gördükleri her şeyi talan etmişlerdir. Saklı paraları almak bahanesiyle mezarlıklardaki ölüleri çıkararak kin ve nefretlerini ortaya dökmüşler, Müslümanları esir alıp karşı gelenleri öldürmüşlerdir.¹⁶⁶⁵ Dımaşk'ı yerle bir etme hayalinde olan krala kaçak Memlûk emirlerinden zamanın İlhanlı Dımaşk valisi Seyfeddin Kıpçak mani olmuş ve yağmalaması için kendisine Salihyye'yi vermiştir. Kral da ne bulduysa burada her tarafı yağmalar, talan eder. İçindeki değerli eşyaları aldıktan sonra mescitleri, medreseleri yakıp katliamlar yapar, sağ kalanlardan on bine yakın müslümanı esir alır.¹⁶⁶⁶ Savaş sonrası Emir Bulay'ın emrinde Memlûk askerini takip etmekle görevlendirilen Hetum, maiyetinde dört bin askerle beraber Memlûk ordusunu Kahire'ye dört gün mesafelik yere kadar takip ettikten sonra hiçbir kuvvetle karşılaşmadan korkarak geri döner.¹⁶⁶⁷

Hezimet sonrası Kahire'de toplanan Memlûk birlikleri toplanarak bozulan asayişini yeniden tesis etme çabasına girerler. Bu çerçevede en-Nâsır Muhammed ordusunun başında Salihyye'ye¹⁶⁶⁸ kadar gelerek devlet düzenini yeniden tesis eder.¹⁶⁶⁹ İlhanlıların yüz günlük Dımaşk işgali sonrası bölgeden kaçmalarıyla Suriye

¹⁶⁶⁵ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 360; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 220; İbn Devadarî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 22-23; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 242.

¹⁶⁶⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 334; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 892; Steward, *Armenian*, s. 141-142. Simbat Vakayinâmesi'nde kralın Kıpçak'tan değil de Gazan Han'dan Dımaşk'ı yakmak istediği ancak günah olduğu gerekçesiyle ret ettiği aktarılır. Ancak burada tarih olarak yanlışlıkla 1302-1303 olarak verilmiştir. Oysa hadiseler 1299'da gerçekleşiyor. *Simbat Vakayinamesi*, s. 94-95; Takkuş, *Tarîhu'l-Memâlik*, s.235. Yine çağdaş müelliflerden Reşidüddin'in verdiği bilgide Ermeni, Gürcü ve mürtedlerden oluşan bir kısım İlhanlı askerinin Sâlihyye'yi yağmaladığını, katliamlar yapıp esirler aldıklarından bahsederek Gazan'ın bu durumdan haberdar olduğunda derhal yağma ve talanın durdurulmasını emrederek, Aragay'ı oraya giderek yasayı uygulamasını, halkı korumasını emrettiğini nakleder. Aragay vardığında askerler her tarafı harap edip dağıldıkları için sadece Ermeni ve Gürcülerin ellerindeki esirleri serbest bıraktığını anlatır. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 281. Yine Nerses Palients, Gazan'ın Dımaşk'ı aldığını ancak tahribat yapmadığını haber vermekte, kendisinden Dımaşk şehrini yakmak için izin isteyen Hetum'a, "Böyle bir şehri yakmak günâk olacaktır. Ben onu oğluma vereceğim. Şehir onun namına muhafaza edilecektir" diyerek ret ettiğinden bahseder. Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 312; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesinden Pasajlar), s. 172.

¹⁶⁶⁷ Ermeni müverrihler on bin kişilik orduyla savaşa katılan kralın içlerinden en iyi dört bin atlı birliği ile altı gün boyunca sultanı Doli denilen Mısır sınırına dört günlük mesafelik yere kadar kovaladığını haber verir. Simbat Vakayinamesi, s. 95; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 173; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 312; Steward, *Armenian*, s. 144-145.

¹⁶⁶⁸ Salihyye, Mısır ve Suriye arasında Filistin'de bir yerleşim yeridir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 390.

¹⁶⁶⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 159; İbn Devâdarî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 37-40; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 251-253; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 221; İbn Dokmak, *en-Nüfha*, s. 107; Makrizî, *es-Süluk*, s. 900-901.

hâkimiyetinin çok kısa sürmesi Ermeniler açısından son derece kötü bir durum teşkil eder. Zira İlhanlılara güvenerek vergi ödemeyen, anlaşma şartlarına riayet etmeyen Ermeniler Gazan'ın Suriye seferine katılarak unutulmaz katliamlar yapmışlardır. Bu durumda Memlûkler'in değişmez Çukurova siyasetinin sert yüzü ile yeniden karşılaşacaklardır.

İlhanlılar üç aylık geçici Suriye hâkimiyeti sonrasında bölgeye konuşlandırdıkları birliklerini geri çekerler. Kral bunun üzerine çok hızlı hareket ederek Azerbaycan'a gitmiş, burada Gazan'ı Suriye üzerine bir sefer düzenlemesi için teşvik etmiştir. Ermeni kaynakları, kırk günlük yolu on bir günde kat eden kralın, Gazan'ın huzurunda yakasını yırtarak; "*Düşmanlarımın tamamını imha et demiştim, sen beni dinlemedin, şimdi nesiller karşısında mahcup olacaksın*", dediğini nakleder.¹⁶⁷⁰ Kışın geleceğine söz vererek krala hazırlık yapmasını emreden Gazan, Kutluşah komutasındaki bir orduyu 1 Muharrem 700 (16 Eylül 1300) Cuma günü Dımaşk'ı almak üzere gönderir. Kendisinin de sonradan katılacağını bildirir.¹⁶⁷¹ Kutluşah komutasındaki İlhanlı birlikleri yol üzerindeki Halep halkını kılıçtan geçirirler. Her tarafta yağma ve talan yaparak kadın ve çocuklar hariç herkesi esir alırlar. Esirler o kadar çoktur ki Ermeni Kralı II. Hetum Müslüman esirleri 10 dirheme satın almış ve onları tacirlere satarak gemilerle Avrupa'ya göndermiştir.¹⁶⁷² Ancak bu söz konusu seferde İlhanlıların kaybı çoktur. Kral burada Gazan'ın zararlarını telafi etmek için esirleri satın almıştır. Yaşanan bu hadisenin yanında kışın çok şiddetli geçmesi zayıfları artırmış, çok ağır kayıplar verildiğinden Gazan, 22 Cemaziyelevvel 700 (2 Şubat 1301) günü geri dönülmesi emrini vererek seferden vaz geçmiştir.¹⁶⁷³

en-Nâsır Muhammed Vâdî'l-Hazindâr hezimetini sonrası Suriye'de otoritesini tesis ederek Ermeniler'i cezalandırmak üzere Sis'e sefer düzenlenmesini emreder. İlhanlılara verilen açık destek ve yapılan anlaşma şartlarına uymayarak vergiyi göndermemeleri, ticarete engel olunması ve Suriye bölgesindeki katliamlar seferin

¹⁶⁷⁰ Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 175; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 314; Simbat Vakayinamesi, s. 97-98; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 151.

¹⁶⁷¹ Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 152; Ersan, *Ermeniler*, s. 220.

¹⁶⁷² İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 46; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 258.

¹⁶⁷³ Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 152-153.

başlıca gerekçeleridir. Gazan ile her fırsatta ittifak kurarak yapılan anlaşmaları hiçe sayan Ermeniler'in bu durumu aslında öteden beri değişmez bir politikadır.¹⁶⁷⁴

Memlûk birlikleri emirler Bedreddin Bektaş el-Fahrî ve Aybek el-Hazindâr¹⁶⁷⁵ komutasında 701 yılı Ramazan ayında (Mayıs 1302) Mısır'ı terk ederek 9 Şevval (7 Haziran) Perşembe günü Dımaşk'a girer. Yoluna devam ederek güzergah üzerindeki birliklerin katılımıyla kalabalıklaşan ordu önce Hama Nâibi Ketboğa maiyetinde müellif Ebü'l-Fidâ'nın da olduğu birliğin katılımı sonrası 25 Şevval (23 Haziran) Cumartesi günü Hama'dan, 1 Zilkade (28 Haziran) Perşembe günü Halep'ten, 7 Zilkade (4 Temmuz) Çarşamba günü Bagras'tan¹⁶⁷⁶ geçtikten sonra Sis'e ulaşırlar. Ordu geçtiği yerleri yağma ve talan edip ekili dikili alanları tahrip eder. Bölgedeki Ermeniler tedip edildikten sonra ordu Antakya ovasından geçerek 19 Zilkade (16 Temmuz) Pazartesi günü Halep'e döner.¹⁶⁷⁷ Sefer sırasında hastalanan Hama nâibi Ketboğa 27 Zilkade (24 Temmuz) Salı günü Hama'ya geri döner.¹⁶⁷⁸ 21 Zilhicce 701 (17 Ağustos) Cuma günü Dımaşk'ta nâib tarafından karşılanan ordu daha sonra Kahire'ye girer.¹⁶⁷⁹ İki hafta gibi kısa bir sürede ordunun Çukurova'da kaldığını düşünürsek bu seferin ikaz mahiyetli olup beklenmedik bir İlhanlı ordusuna karşı tedbiri elden bırakmadıklarını düşünebiliriz. Ayrıca kaynaklar sefer sonrası ele geçirilen esirler ve eşyalar hakkında pek bilgi vermemektedirler.

Ermeniler bu tedip hareketlerine rağmen Memlûkler'e karşı İlhanlılar'a her fırsatta desteklerini sürdürmüşlerdir. Gazan'ın III. Suriye seferinde Memlûkler adına zaferle sonuçlanan Şakhap savaşı öncesinde Ermenilerin çok faal oldukları görülür. Kral, dört bin mızraklı süvari, bin piyade ve dört bin okçudan oluşan bir birliğin yanı sıra ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında hizmet edecek zanaatkârlarla beraber toplamda on bin kişilik ordusuyla Gazan Han'ın son Suriye seferine katılır.¹⁶⁸⁰ Kral

¹⁶⁷⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 364; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 239; Ebü'l- Fidâ, *Muhtasar*, c. II, s. 386; Makrîzî, *es- Sülûk*, c. I, s. 922-923; İbn Tağrıberdi, *en- Nücûm*, c. VIII, s. 122; Steward, *Armenian*, s. 154-155.

¹⁶⁷⁵ Hayatı hakkında bkz. Safedî, *A 'yânü 'l-Asr*, c. I, s. 644-645.

¹⁶⁷⁶ İskenderun-Antakya yolu üzerindeki Amanos dağlarında Belen Geçidi girişindeki konak yeri. Günümüzde Hatay vilâyetinin Belen ilçesine bağlı Ötençay adında bir köydür. Yusuf Halaçoğlu, "Bağras", *DİA*, c. IV, Ankara 1991, s. 450-451.

¹⁶⁷⁷ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 366; Steward, *Armenian*, s. 155-156; Ersan, *Ermeniler*, s. 220-221.

¹⁶⁷⁸ Ebü'l- Fidâ, *Muhtasar*, c. II, s. 386; Makrîzî, *es-Sülûk*, c. I, 922-923.

¹⁶⁷⁹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 366; Steward, *Armenian*, s. 156.

¹⁶⁸⁰ Ermeni kaynağının bu hazırlıkları II. Suriye seferi öncesi göstermiş ise de anlatıma baktığımızda hazırlıkların III. Suriye seferi için yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla hazırlığın her iki sefer için yapıldığı ancak ikinci seferin amacına ulaşmayıp yarıda bırakıldığını hesap ettiğimizde yapılan

Hetum'un birlikleri ile desteklediği İlhanlı öncü kuvvetleri¹⁶⁸¹ Humus yakınlarında Karyeteyn'de¹⁶⁸² Türkmenlere saldırarak esir aldığı, yağma ve çapul yaptığı haberleri gelir. Bu un üzerine bin beş yüz kişilik Memlûk birliği bölgeye sevk edilerek 10 Şaban (30 Mart 1303) Cumartesi günü Urz¹⁶⁸³ yakınlarındaki bir mevkiye ganimet toplamakta olan İlhanlı kuvvetleriyle gün ortasından ikindi vaktine kadar savaşa tutuşurlar. Savaşa katılan Ebü'l-Fidâ'nın ifadesiyle, çok kanlı bir çarpışma sonucunda İlhanlılar hezimete uğrar. Sayıları altı bini bulan kadın, erkek ve çocuklardan oluşan Türkmen esirler kurtarılır, ordu büyük bir ganimetle 13 Şaban (2 Nisan 1303) Salı günü Hama'ya döner.¹⁶⁸⁴ Kralın da içinde yer aldığı İlhanlı kuvvetleri bölgeyi terk ederek geri dönerler.

Gazan, Şakhap Savaşı (2 Ramazan 702/20 Nisan 1303) öncesi sıcaklıkları bahane ederek geri dönmesinin ardından¹⁶⁸⁵ Kutluşah idaresindeki yüz bin kişilik İlhanlı ordusunda yer alan Kral II. Hetum¹⁶⁸⁶ savaş sonrası İlhanlılar'ın ardından kaçmaya çalışırken Ermeni müverrihlerinin Memlûkler tarafından hazırlandığını iddia ettikleri bataklıkta telef olurlar. Firar eden askerler bir taraftan bataklığa saplanırken diğer taraftan Memlûk askerleri karşılamakta, her iki engeli atlatanları ise aşırı yağışlarla taşan Fırat nehrinin azgın suları beklemektedir. İlhanlılar'dan beş bin, Ermeniler'den de beş yüz askerinin ancak kurtulabildiğini haber veren müverrihler, yüzerek geçmeye çalışanların boğulduğunu, aşırı rüzgârdan sallanın devrildiğini ve etrafta ölmüş insan cesetleri ile hayvan leşlerinin her tarafı kapladığını haber verirler. Bir taraftan da açlıkla boğuşan Ermeni askerleri bu kez de

hazırlığın üçüncü sefer için gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca Nerses Ermeni askerinin sayısını 18 000 olarak vermektedir. Hazırlıklar hakkında bkz. Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 175; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 314; Simbat Vakayinamesi, s. 98; Ersan, *Ermeniler*, s. 221; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 99.

¹⁶⁸¹ İlhanlı birliklerinin sayıları hakkında Ömerî ve Makrizi 4 000 olarak Ebü'l-Fidâ ve İbn Habîb 10 000 olarak vermekte diğerleri ise sessiz kalmaktadır. Memlûk kuvvetlerinin sayısı ve komutanları hakkında kaynaklar hemfikiridir. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 325; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 245-246; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 931.

¹⁶⁸² Humus'a bağlı büyük bir kasabadır. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 336.

¹⁶⁸³ Halep yakınlarında bir yerdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 103.

¹⁶⁸⁴ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 164; Zübde, s. 373-374; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 15-16; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 245-246; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 931; İbn Tağrıberdî, *en-Nücum*, c. VIII, s. 158; Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 247-248.

¹⁶⁸⁵ Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 175; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 314; Simbat Vakayinamesi, s. 98.

¹⁶⁸⁶ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 166; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 376; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 19; Hetum müellifi, chapter 44, ao59; Ersan, *Ermeniler*, s. 221.

karşıya geçirmeleri karşılığında yüklü meblağlar isteyen müttefik İlhanlı darbesiyle yıkılırlar. Sağ salim kurtulan kral yanındaki bir avuç asker ile Gazan'ın huzuruna çıkar. Gazan krala yakın zamanda sefere çıkacağına dair söz verir. Ayrıca kralın zararlarının telafisi için yardım ederek bin kişiden oluşan muhafız birliğini yol tedarigi ile beraber donatır ve kralın masrafları için Anadolu'dan alınan vergilerin toplamasına dair bazı yetkiler alan kral Çukurova'ya döner.¹⁶⁸⁷ Gazan yakalandığı hastalık yüzünden verdiği sözlerinin hiç birisini yerine getiremez ve 11 Mayıs 1304 Pazar günü ölür.¹⁶⁸⁸ Bu arada Makrizi 702 (1302-1303) yılında yaşanan hadiseleri anlatırken kralın gemilerinin fırtına yüzünden denizde uğradığı talihsiz bir olaydan söz eder. Hetum'un Kıprıs adasına gönderdiği yüz bin dinar değerindeki kıymetli mal ve eşya yüklü gemiler denizde çıkan fırtına yüzünden sürüklenerek Dimyat sahillerine ulaşır. İçi eşya ve kıymetli mal dolu gemilere Memlûkler tarafından el konulur.¹⁶⁸⁹

2.1.2.2. Gazan'ın Suriye Seferleri Sonrasında Ermeniler Üzerine Düzenlenen Seferler

Memlûkler Şakhap zaferiyle İlhanlılar'ı Suriye bölgesinden uzaklaştırdıktan sonra her fırsatta İlhanlılarla birlikte hareket eden ezeli düşmanları Ermeniler üzerine iki yıldır ödenmeyen vergiler gerekçe gösterilerek¹⁶⁹⁰ bir sefer düzenler. Bu seferin asıl gerekçesi ise Halep ordusundan bir birliğin kralın idaresindeki topraklara yaptığı bir sınır baskını sırasında beklenmedik bir şekilde İlhanlı askerinin Memlûk birliğini taciz etmesidir.¹⁶⁹¹ Bu gelişmeler üzerine en-Nâsır Muhammed Sîs üzerine bir sefer düzenlenmesini emreder.¹⁶⁹² Emir Bedreddin Bektaş el-Fahri komutasında emirler Alemüddin Sencer es-Savâbî ve Şemseddin Sungurşah ile beraber üç bin kişilik Memlûk askeri yaptıkları hazırlık sonrası hareket ederek 12 Ramazan 703 (18 Nisan 1304) Cumartesi günü Dımaşk'a ulaşırlar. Burada Bahadır As komutasında iki bin kişilik süvari birliğinin katılımıyla yol üzerindeki Trablus, Hama ve Safed nâiblerinin

¹⁶⁸⁷ Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 176-177; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 315-316; Simbat Vakayinamesi, s. 99-100; Ersan, *Ermeniler*, s. 221.

¹⁶⁸⁸ Steward, *Armenian*, s. 152.

¹⁶⁸⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 942.

¹⁶⁹⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 52; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 949.

¹⁶⁹¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 52; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 327.

¹⁶⁹² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 52; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 35-35; Ayni,

birlikleriyle¹⁶⁹³ Halep'te birleşerek iki kısma ayrılırlar. Emir Bektaş el-Fahrî hastalandığı için Halep'te kalırken birliklerin bir kısmı Hama nâibi Seyfeddin Kıpçak komutasında Kal'atü'r-Rum'dan Malatya'ya doğru diğer bir kısmı da Halep nâibi Kara Sungur komutasında Derbend'e doğru yol alırlar. Bagras'ı geçip Çukurova Sis bölgesine ulaşarak tarla ve ekinlerini yakıp çiftlikleri yıkarak bölgede yağma ve talanda bulunurlar. Ebü'l-Fidâ'nın hac ibadeti için Hicaz'da bulunduğu sırada gerçekleşen bu sefer sırasında Ermeniler'in yoğun olarak yaşadığı muhkem Tell Hamdun kalesi uzun bir kuşatma sonrası emân verilerek 13 Zilkade 703 (17 Haziran 1304) günü¹⁶⁹⁴ ele geçirilir¹⁶⁹⁵ ve bir anlaşma yapılır. Ceyhan nehri sınır kabul edilerek nehir ile Halep arası Memlûkler'e bırakılırken diğer taraf Ermenilerde kalır.¹⁶⁹⁶ Bu anlaşma ile Gazan'ın I. Suriye seferi sonrası elden çıkan topraklar tekrar Memlûk idaresine geçmiştir. Ayrıca kral vergiyi göndermesine engel olduğunu ileri sürdüğü altı Ermeni baronundan¹⁶⁹⁷ Müslüman olarak din değiştiren Nuceyme tekfuru hariç hepsi Halep nâibinin emri ile idam edilirler.¹⁶⁹⁸ Kaynaklarda adı Sarımsak¹⁶⁹⁹ ya da Sirmak¹⁷⁰⁰ olan Nuceyme yöneticisi sultan adına Ceyhan nehrinden Karaman bölgesine kadar olan bölgeyi fethedeceğine söz verir. Şakhap zaferi sonrası düzenlenen bu sefer ile Ermeniler tedip edilmiş ödenmeyen iki yıllık vergi topluca tahsil edilmiştir. Bolca ganimet ile 21 Zilhicce (25 Temmuz 1304)

¹⁶⁹³ Sabık Sultan Ketboğa'nın vefatıyla boşalan Hama nâibliğine atanan Seyfeddin Kıpçak, Trablus ve Sahiller komutanı Esendemür Gürcü, Seyfeddin Balaban Humus askerleriyle, Seyfeddin Kara Sungur da Halep askerleriyle sefere iştirak eder. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 52; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 34.

¹⁶⁹⁴ İbn Devâdârî Tel Hamdun'un fetih gününü 25 Zilkade (27 Haziran 1304) olarak vermektedir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 111.

¹⁶⁹⁵ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 174; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 237; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 391; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 52; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 35; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, c. IX, s. 110-111; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 327; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 949; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 257; Ersan, *Ermeniler*, s. 222; Steward, *Armenian*, s. 159-160; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 99-101.

¹⁶⁹⁶ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 111; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 35; Steward, *Armenian*, s. 161.

¹⁶⁹⁷ Makrizî bu yöneticileri altı olarak verirken İbn Devâdârî yedi, Nüveyri ise sekiz olarak zikretmektedir. Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 9; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 53; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 111.

¹⁶⁹⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 53; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 949.

¹⁶⁹⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 53.

¹⁷⁰⁰ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 111.

günü Dımaşk'a giren ordu Muharrem ayının başlarında (Ağustos 1304) Mısır'a geri döner.¹⁷⁰¹

Memlûkler bölgeye sık sık sefer düzenlemelerine rağmen Çukurova'da sular pek durulmaz. Çukurova bölgesinde oturan Türkmenler'e ve Müslümanlar'a zarar verdikleri için Ermeniler üzerine çok geçmeden en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde 705 (1305) yılı içinde üçüncü bir sefer daha düzenlenir. Halep nâibi Şemseddin Kara Sungur yıllık göndermesi gereken vergiyi geciktirmesi üzerine¹⁷⁰² memlûklerinden üstâdârı Seyfeddin Kuştemür eş-Şemsî komutasında emirler Şemseddin Aksungur el-Farisi ile Fethuddin b. Subre el-Mihmandâr'ın da bulunduğu yaklaşık iki bin kişilik birlik 705 yılı başlarında (Ağustos 1304) Çukurova'ya gönderilir.¹⁷⁰³ Askerler yol üzerinde ne var ne yok talan edip ilerlerken¹⁷⁰⁴ bölgeye gelen bir miktar İlhanlı askeri Memlûk askerine pusu atar. Kutluşah'ın oğlunun komuta ettiği üç bin kişilik İlhanlı askeri¹⁷⁰⁵ ile Frenk ve Ermeni askerleri Memlûk birliğine Derbend başında saldırırlar. İlhanlı askerleri ok yağmuruna tutarken Ermeni askerleri taş atarak Memlûk askerine saldırırlar. İbn Devadârî on bin kişilik müslüman Memlûk askerine altı bin kişilik müttefik İlhanlı-Ermeni-Frenk birliklerinin saldırısından söz eder.¹⁷⁰⁶ Memlûk komutanı Kuştemür tedbir almadan çıktığı bu seferde canını zor kurtarıırken sefere katılan emirlerin çoğu ve birçok asker esir alınır. Memlûk müelliflerinin birçoğu yaşanan bu talihsiz hadisenin sorumlusu olarak Kuştemür'ü gösterirler. İçkiye düşkün olup danışmadan başına buyruk hareket ettiği için talihsiz olayların yaşandığını ifade eden müellifler, Kuştemür'ün düşmanla ilgili istihbarat yapmadığı, onları küçümsediğini ve tedbirsiz davrandığını ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁰⁷ Halep nâibi yaşananları Kahire'ye bildirmesi üzerine sultan aralarında Baybars el-Mansûrî'nin de bulunduğu Emir Bedreddin

¹⁷⁰¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 53; İbn Kesir, *el-Bidaye*, c. XVIII, s. 35; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 12.

¹⁷⁰² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 16; Ersan, *Ermeniler*, s. 222.

¹⁷⁰³ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 177; *Zübde*, s. 373; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 392; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 131; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 69; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 16.

¹⁷⁰⁴ Makrizi, askerlerin Muharrem ayında bölge sakinlerine çoluk-çocuk demeden kadınlara karşı hoş olmayan sözlü davranışlarından yakınlıkla bahseder. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 16.

¹⁷⁰⁵ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 131; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 69;

¹⁷⁰⁶ İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 131.

¹⁷⁰⁷ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 392; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 69; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 16-17.

Bektaş el-Fahri komutasında dört bin kişilik bir orduyu Şaban ayının ortasında (Mart 1306) Kahire'den yola çıkarır.¹⁷⁰⁸ Ordunun Sîs üzerine geldiğini duyan Ermeni kralı II. Hetum Halep nâibine elçi göndererek yaşananlardan özür dileyip çok değerli hediyelerle birlikte vergiyi gönderir. Kral ayrıca bu talihsiz olayın sorumlusunun İlhanlılar olduğu, kendisinin bir dahli olmadığını ileri sürmüş ayrıca esirlerle ilgileneceğine dair söz vermiştir. Elçiler daha sonra Kahire'ye gelerek sultanın huzuruna çıkarlar. Bunun üzerine Kahire'den çıkan ordu Şevval ayının sonlarında (1306 yılı Mayıs başı) Gazze'den başkente geri döner.¹⁷⁰⁹ Ermeni kralı II. Hetum 706 yılı (13 Temmuz 1306-13 Temmuz 1307) vergisini 270 müslüman esirle beraber gönderir.¹⁷¹⁰ İbn Devâdârî'nin verdiği bilgiye göre gönderilenler arasında altı yüz bin dirhem para, antika eşyaların olduğu hediyelerin yanı sıra katırlar, develer, kırk deve yükü nal ile çivi gibi ordunun ihtiyacında kullanılacak önemli eşyalar vardır.¹⁷¹¹ 705 (1305) yılında krallığı yeğeni IV. Leon'a terk eden II. Hetum, İlhanlı Anadolu üst düzey komutanlardan Bulargu'nun bir yemek sırasında düzenlediği silahlı saldırıda IV. Leon ile birlikte ölmüştür. Tahta oturan yeni kral Oşin (1307-1320) yaşananları anlatmak için İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun yanına gider ve Bulargu'dan şikâyetçi olur. Muhakeme sonucu Olcaytu, Bulargu'yu idam ettirir.¹⁷¹²

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemine kadar Ermenilerin düzenli olarak vergilerini gönderdikleri ve siyasi ve askeri tatsız olaylar yaşanmadığı görülür. Bu çerçevede 708 yılı (1308) vergisini mücevherlerle süslü altın leğen ve ibrik ile birlikte gönderir.¹⁷¹³ Kahire'ye Cemaziyelevvel ayında (Ekim 1308) gelen elçiler hil'at giydirildikten sonra ülkelerine geri dönerler.¹⁷¹⁴ Ertesi yıl en-Nâsır

¹⁷⁰⁸ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 384; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 18.

¹⁷⁰⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 177-178; *Zübde*, s. 384; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 17; Steward, *Armenian*, s. 170; Ersan, *Ermeniler*, s. 222.

¹⁷¹⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 388; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 89; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 30; Steward, *Armenian*, s. 170.

¹⁷¹¹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 146; Steward, *Armenian*, s. 170; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 102-103.

¹⁷¹² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 394-395; a. mlf. , *et-Tuhfe*, s. 183; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 38; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 76; Steward, *Armenian*, s. 171.

¹⁷¹³ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 102; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 43.

¹⁷¹⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402.

Muhammed'in kendini saltanattan azlettiği 709'da (1309) Kahire'ye gelen kralın elçileri Sultan Baybars el-Çaşnigîr'e yıllık vergilerini takdim ederler.¹⁷¹⁵

2.1.2.3. Ermeni Kralı I. Oşin Dönemi (1308-1320) İlişkiler

Sultan en-Nâsır Muhammed İlhanlılar'la ilişkilerinde siyasi meselelerin bir parçası olan Çukurova Ermenileri üzerine baskıcı bir siyaseti üçüncü döneminde daha belirgin bir şekilde devam ettirir. Ülkede iç siyasi meseleleri yoluna koyan sultan dış politikada da Ermenilerin yaşadığı Çukurova bölgesini uzun süreli saltanatı boyunca Halep nâibi eliyle hâkimiyet altına alma çabası içinde olduğu görülür. İyi ilişkiler yıllık olarak gönderilmesi gereken vergilerin ödenmemesi ya da geciktirilmeleri gibi nedenlerden dolayı sekteye uğrayarak bölgeye seferler düzenlenir.

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminin başında (Muharrem 710/Mayıs-Haziran 1310) Kahire'ye gelen kralın elçileri, mücevher taşlarla süslü billur bir ibrik ile altın bir leğeni sultana takdim edip tahtına geri dönmesinden dolayı da kendisini kutlayan kralın mektubunu takdim ederler. Bilmukabil teşekkürle cevap verilir.¹⁷¹⁶ Ancak bu elçilik heyetinin ardından aynı yılın sonunda (Nisan 1311) sözde Sîs üzerine bir sefer düzenlendiğini görüyoruz. Bu arada da Halep nâibi Seyfeddin Kıpçak'ın vefatıyla Hama nâibi Esendemür Gürcü Halep nâipliğine atanırken Hama nâipliğine de Ebû'l-Fidâ getirilir.¹⁷¹⁷ Sultan Halep nâibi Esendemür aleyhinde zulümler yaptığına dair sayısız haberler gelince Sîs üzerine bir sefer düzenlenmesi emrini vererek aslında Halep nâibi Esendemür Gürcü'yü yakalamak ister.¹⁷¹⁸ Seyfeddin Geray el-Mansûrî komutasında birlik Zilkade ayının başında Mısır'dan ayrılır. Dımaşk'tan Bahadır el-As ve Hama'dan Ebû'l-Fidâ komutasında birlikleriyle katılımı sonrası yoluna devam eden birlikler Humus'ta sultanın elçisini beklerler. Mengütemür'ün Esendemür Gürcü'nün yakalanmasına dair sultanın gönderdiği mektubu ulaştırır. 710 yılı Kurban Bayramı günü (1 Mayıs 1311) Cumartesi sabahı Halep'e ulaşırlar. Bayram vesilesi ile sokakların kalabalık olduğu

¹⁷¹⁵ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 413; a. mlf. , *et-Tuhfe*, s. 193;

¹⁷¹⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 86.

¹⁷¹⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 125; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 89.

¹⁷¹⁸ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 223; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 126.

bir günde makamında oturan Esendemür tutuklanarak getirilir.¹⁷¹⁹ Çukurova Ermeni toprakları ile ilgili meselelerden sorumlu olan Halep nâibliği el değiştirerek Kara Sungur el-Mansûrî¹⁷²⁰ atanır. Ancak o da kısa sürede gözden düşmüş İlhanlılar'a firar etmiştir.¹⁷²¹ Halep nâipliğine ise Seyfeddin Sevdî el-Cemdâr atanmıştır.¹⁷²² Bu arada da Emeni kralı Oşin 711 yılı sonlarında (Haziran 1312) belirlenen vergiyi gönderir.¹⁷²³ Ermenî kralı Oşin'in elçilik heyetinde bu kez kralın teyzesi de yer almıştır.¹⁷²⁴

İlhanlılar'a sığınan Halep nâibi Kara Sungur ile Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem İlhanlı Hükümdarı Olcaytu'yu Suriye bölgesine sefer yapması için kışkırtmaları üzerine¹⁷²⁵ İlhanlı ordusu 712 yılı Ramazan ayında (Ocak 1313) Fırat üzerindeki Rahbe'ye kadar ilerlemiş, bir ay muhasara ettiği Rahbe'den ileriye geçmeden mevsimin sefere elvermemesi üzerine geri dönmüşlerdir.¹⁷²⁶ Ermeni kralı savaş aletleri hazırlayarak katıldığı bu sefer için otuz bin eşek buğday ve arpa yükü gıda maddelerinin yanında katırlar, develer, koyunlar ve sığırlar hazırlamış, ordunun ihtiyacı olan esnaf ve sanatkârları beraberinde getirmiştir. İbn Devâdârî'nin verdiği bilgiye göre yedi günde askerini sevk eden kralın birliğinde şu komutanları yer alırlar; Sîr Madom, Sirikliyam, Sihrc, Basil, Yahya b. Dâkır, Bolis, Corcis, İbn Merîme, Cerîh, Bersoma, Sîrlîs, Bartelema b. Karkar, Lukan, Devîb, Salîb b. Asar, Kûra ve Sidom'dur. Yine aynı müellifin ifadesine göre her komutanın emrinde elli Ermeni askeri bir sancak altında sefere katılır.¹⁷²⁷ Ancak söz konusu sefer ağır geçen kış şartları yüzünden amacına ulaşmadan yarıda kalır. İlhanlı askerinin bölgeyi terk etmesinin ardından 713 (1313) yılında en-Nâsır Muhammed kralın göndereceği vergi

¹⁷¹⁹ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404-405; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 223; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 126-127; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 93; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 23-24.

¹⁷²⁰ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 223; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 405-406; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 127; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 24.

¹⁷²¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 140; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 114.

¹⁷²² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 148; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 410.

¹⁷²³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 407.

¹⁷²⁴ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 228.

¹⁷²⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 245, 251.

¹⁷²⁶ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 407, 413; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 152-153.

¹⁷²⁷ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 254-255.

miktarını yıllık otuz bin dirhem olarak belirler. Bu verginin alınması için de Kadı Alâeddin b. el-Esîr'i görevlendirir.¹⁷²⁸

Olcaytu'nun başarısız Suriye seferi sonrası Halep askeri 714 yılı Rabiulevvel ayında (Haziran-Temmuz 1314) Düneysir'i¹⁷²⁹ yağmalarlar. Birçok kişi öldürülüp esir alınır. Esirlerin bazıları Rabiulahir ayında (Temmuz-Ağustos 1314) Dımaşk'a gönderilir.¹⁷³⁰ Yine aynı yılın Recep ayında (Ekim 1314) Halep nâibi Seyfeddin Sevdî'nin vefat etmesiyle de yerine Alâeddin Altunboğa el-Hâcib atanır.¹⁷³¹ Ayrıca aynı yılın sonlarında (Nisan-Mart 1315) Sîs üzerine sefer düzenleneceğine dair haber yayılarak¹⁷³² Malatya fethedilmiştir (28 Nisan 1315). İlhanlı toprağı olan Malatya hakkında İbn Haldun, bu kentte çoğunluk Hıristiyan Ermeniler'e ait olduğunu şehirde bedevi Araplar ile az sayıda Müslüman'ın yaşadığından söz eder.¹⁷³³ Ermenilerden birçoğu öldürülüp esir alınırken dönüşte Bedreddin Musa el-Ezkeşî komutasında bir grup Memlûk askeri asıl ordu döndükten üç gün sonra Ermenilerden korkarak gizlendikleri yerden çıkmışlar ve Ermeni topraklarına saldırılar düzenlemişlerdir. Üç yüz kişi öldürülürken yüz Ermeni'yi de ganimetlerle birlikte esir alırlar.¹⁷³⁴ Ebü'l-Fidâ, Malatya'dan dönüşte bir müddet Mercî Dâbık'ta kaldıklarını Ermeni kralı Oşin ile elçi teatilerinin gerçekleştiğini, Ceyhan nehrinin güneyindeki yerlerin iadesini ve yıllık ödenen verginin bir milyon dirheme çıkarılmasının konuşulduğundan söz eder.¹⁷³⁵ Ayrıca bir grup Halep askeri Sîs bölgesinde yağma ve çapul hareketlerinde bulunur.¹⁷³⁶

716 (1316) yılı içinde Malatya yakınlarındaki Darende kalesine bir grup Halep askeri baskın düzenleyerek burayı ele geçirmiştir. Bolca ganimet ele geçiren

¹⁷²⁸ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 266.

¹⁷²⁹ Düneysir, Mardin yakınlarında bir beldedir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 478.

¹⁷³⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 163;

¹⁷³¹ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 418; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 283; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 163.

¹⁷³² Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 139;

¹⁷³³ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 489.

¹⁷³⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 169.

¹⁷³⁵ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 420.

¹⁷³⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 169.

birlik kadın ve çocuklar hariç bin kişilik grubu esir alır.¹⁷³⁷ Ayrıca 718 yılını Şaban ayında (Ekim 1318) Ermeniler'in yıllık vergilerini Kahire'ye getirdikleri görülür.¹⁷³⁸

2.1.2.4. 720 (1320) Yılı Sîs (Kozan) Seferi

720 (1320) yılında yıllık gönderilen vergi ödenmediği gerekçesi ile Ermeniler'in başkenti Sis (Kozan) üzerine Suriye bölge nâiblerinin katıldığı bir sefer düzenlenir.¹⁷³⁹ Dimaşk'tan çıkan iki bin kişilik süvari birliği¹⁷⁴⁰ emirler Seyfeddin Çoban el-Mansûri, Seyfeddin Bektut el-Karamani, Bedreddin Bektut eş-Şemsî komutasında hareket ederek yol üzerindeki Trablus nâibi Şehabeddin Karatay,¹⁷⁴¹ Hama nâibi Ebü'l-Fidâ ile Halep nâibi Altunboğa'nın da birlikleri ile katılımı ile Sîs'e doğru ilerlerler. 720 yılı¹⁷⁴² Rabiulahir ayı ortalarında (25 Mayıs 1320) Sîs topraklarına giren birlikler Ceyhan nehrine ulaşırlar. Trablus nâibi Karatay komutasındaki birlikler nehri geçmek için nehir sularını kesmeye çalışırken Trablus askerinin içindeki Türkmenlerin birçoğu boğulur.¹⁷⁴³ Nehrin suları kesildikten sonra asker karşıya ancak geçebilir. Sîs kalesi önlerine gelen birlikler on yedi gün bölgede kalırlar. Ekili dikili arazileri yakıp yıkarlar.¹⁷⁴⁴ Hayvan sürülerini çevirip bolca ganimet ile 29 Rabiulahir (8 Haziran 1320) günü Bagras'a daha sonra da Halep'e geçerler. Burada bir müddet kalan birlikler daha sonra bölgelerine dönerler.¹⁷⁴⁵ Nüveyri yapılan baskının sebebi olarak şunları kaydeder: Sultan ile kral arasındaki anlaşmanın bozulması ile kral sultandan mütarekenin yenilenmesini ister. Sultan ise anlaşmadan çok Hüsameddin Lâçîn döneminde yapılan anlaşmaya uygun olarak kalelerin iadesini talep eder. Sultan kralın söz dinlemediğini gerekçe göstererek söz konusu seferin Suriye nâipleri tarafından yapılmasını emreder.¹⁷⁴⁶ Bu arada da

¹⁷³⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 173.

¹⁷³⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 185.

¹⁷³⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 249; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 434; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 203.

¹⁷⁴⁰ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 434.

¹⁷⁴¹ Trablus nâibi Şehabeddin Karatay (ö. 734/1333) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 101-102; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 51-52.

¹⁷⁴² Nüveyri seferi 719 yılı olayları arasında zikreder. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 249.

¹⁷⁴³ Nüveyri Türkmenlerden ve Trablus askerinden bin kişinin boğulduğunu yazar. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 249; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 435.

¹⁷⁴⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 249.

¹⁷⁴⁵ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 434-435; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 208;

¹⁷⁴⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 249; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 492.

Çukurova Ermeni tahtında Oşin'in ölümü ile yerine çocuk yaştaki oğlu V. Leon¹⁷⁴⁷ oturur.¹⁷⁴⁸ V. Leon çocuk olduğu için annesi ile evlenen Bailiff Oshin isimli tekfurun vesayetinde¹⁷⁴⁹ kral olmuştur. Tekfur 723 (1324) yılında ölünceye kadar ülkenin söz sahibidir.¹⁷⁵⁰

2.1.2.5. Ayas'ın Fethi (722/1322) ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

İlhanlı iç siyasetinde 719 (1319) yılında Çoban ve oğullarını tasfiye girişimi başarısızlıkla sonuçlanır.¹⁷⁵¹ Timurtaş gelişmeler üzerine aleyhinde işbirliği yapanları ortadan kaldırır.¹⁷⁵² İlhanlı siyasetinde dengelerin her an değişime açık olduğunun göstergesi olan bu gelişmelerden sonra 721 (1321) yılında Timurtaş'ın elçileri Kahire'ye gelerek sultan ile görüşmüşler¹⁷⁵³ ve aynı yılın sonlarında (Ocak 1322) Sîs ve çevresine Çukurova Ermeni krallığı topraklarına Karamanoğulları Beyliği'nin desteği ile Timurtaş bir sefer düzenlenmiştir. Bir ay bölgede kalan Timurtaş bölgeyi yağma ve talan edip ülkesine döner. Kral ise korkudan denizdeki Ayas kalesine sığınır.¹⁷⁵⁴ Söz konusu sefer sırasında Timurtaş en-Nâsır Muhammed'e yazdığı mektubunda Ermeniler'e karşı ortak hareket etmeleri gerektiğini, iki bölge arasında seyahat güvenliğinin tesis edilerek tacirlerin, halkın ve hacıların güvenli olarak seyahat yapmalarını Müslüman olarak sağlamaları gerektiğini dile getirerek Ayas'ın Sultan tarafından fethini teşvik eder.¹⁷⁵⁵

Anadolu'daki söz konusu gelişmelerin yanı sıra Ermeni kralı ile anlaşmanın sağlanamamış olması Sîs üzerine gönderilen birliklerin Ayas'ı ele geçirmesi ile

¹⁷⁴⁷ Oşin'in yaşı hakkında Nüveyri 8 yaşında İbn Haldun ile Makrizi ise 12 yaşında olduğunu nakleder. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 28; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 492; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 237. Ebü'l-Fidâ ise ergen olmamaış bir çocuk olarak ifade eder. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 436.

¹⁷⁴⁸ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 436; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 28; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 492.

¹⁷⁴⁹ *Simbat Vekâyinamesi*, s. 103; Ersan, *Ermeniler*, s. 226.

¹⁷⁵⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 251.

¹⁷⁵¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 195; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 229-233.

¹⁷⁵² Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 623.

¹⁷⁵³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 437.

¹⁷⁵⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 29; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 438; Galtsyan, Ermeni Kaynaklarında Moğollar, (Nerses Palients), s. 178; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 624-625.

¹⁷⁵⁵ Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 623-624.

sonuçlanır.¹⁷⁵⁶ Cemaleddin Akkuş el-Eşrefi komutasında beş bin atlı¹⁷⁵⁷ 2 Safer 722 (9 Mayıs 1321) günü Kahire'den ayrılır. Nüveyri, seferin gerekçesi olarak şunları da ilave eder. Trablus ümerasından Bedreddin Muhammed b. el-Hâc 721 (1321) yılında ödenmesi gerekli vergi gelmeyince tahsil için Ermeni kralına gönderilir. Bir milyon dirhem ve iki yüz bin gümüş taş olarak kararlaştırılmış mutat vergiyi tahsil etmiş bunun yanında da at, katır, nal ve çivi gibi ulaşım ihtiyacında kullanılacak mallar Kahire'ye gönderilmiştir. Bunların anlaşma yapılmadan gönderildiğini belirten Nüveyri, tahsil için giden emirden naklen sözlerine şöyle devam eder. Ermeni ülkesine vardığında sekiz yaşlarındaki Ermeni kralı (Oşin) devlet erkânını toplayarak istişarede bulunur. Sultanı kızdırmamak için anlaşma yapılmadan söz konusu emtianın gönderilmesine karar verirler. Bunun yanında sultana itaat ederek bağlanmak istediklerini belirtirler. Sultanın merhametini isteyen Ermeniler iki seçenek sunarlar. Sultanın dilerse, şeklinde başlayan teklifte kişi başı iki dinar vergi ödeme karşılığında ülkenin mütehasiller (baronlar) arasında paylaşılması söz konusudur. Bir diğer teklif ise Ceyhan nehri sınır kabul edilerek Halep ile Ceyhan nehri arasındaki kalelerin teslimini ve bunun yanında her yıl gönderilen verginin üçte birinin yani dört yüz bin gümüş dirhem ödemeyi kabul teklif etmektedirler. Ayrıca elçilik heyetinde sultanın merhametini talep etmesi için de (muhtemelen kralın yakını olan) bir kadın gönderilir. Ancak bu kadın Halep'ten geri gönderilir. Sultan, Emir Bedreddin Muhammed'i posta atlarıyla göndererek kalelerin teslimini ve anlaşmanın kararlaştırılmasını emreder. Askerler söz konusu yerlere girerek nâibler kaleleri teslim alırlar. Nüveyri sözlerine devam ederek ilginç bir anekdotu da paylaşır. Ermeniler'in en-Nâsır Muhammed'e bu denli yakınlaşmalarının sebebi olarak 721 yılı sonlarında (Ocak 1322) Timurtaş'ın bir ay boyunca bölgede kalarak ülke topraklarına yaptığı yağma ve talan faaliyetlerini öne sürer.¹⁷⁵⁸ Makrizi ise farklı olarak söz konusu seferin gerekçesi olarak verginin gönderilmemesinin bahane edildiğini asıl gerekçenin Altın Orda Hükümdarı Özbek Han'ın İlhanlı topraklarına

¹⁷⁵⁶ Ayas'ın fethi Nüveyri ve Ebû'l-Fida tarafından 722 olayları içinde anlatılırken İbn Devâdârî 723 olayları arasında zikreder. Makrizi ise 721 olayları içinde nakleder. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 27-30; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 438-439; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 309-310; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 229.

¹⁷⁵⁷ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 309;

¹⁷⁵⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 28-29.

yapacağı sefer sırasında Memlûk askerinin de Suriye bölgesinde hazır bulunması için yapılan bir sefer olduğunu belirtir.¹⁷⁵⁹

Mısır birlikleri 28 Safer 722 (18 Mart 1322) günü Dımaşk'a ulaşırlar. Rabiulevvel ayının başlarında (1322 yılı Mart sonları) Halep'te olurlar.¹⁷⁶⁰ Ayrıca yol üzerindeki Şam, Halep ve Trablus askerleri ile savaş araç ve gereçlerinin tedariki sonrası Sîs üzerine Çukurova'ya doğru yol alırlar.¹⁷⁶¹ Cemaleddin Akkuş el-Eşrefi'nin komutasındaki Mısır askerlerinin başında Alemüddin Sencer el-Camekdâr, Seyfeddin Elmas el-Hâcib, Emîr-i Meclis Seyfeddin Turcu, Seyfeddin Aslan es-Silahdâr ile birçok tablhane emirleri yer alırlarken Dımaşk ordusunun başında Seyfeddin Bahadır ile Seyfeddin Küçükün, Trablus ordusuna da saltanat nâibi Şehabeddin Karatay Emir komuta etmektedir.¹⁷⁶² Bir Ermeni vekayinamesi sultanın kırk bin atlı ile bu seferi gerçekleştirdiğini nakleder.¹⁷⁶³ Bu arada Sultan göndermiş olduğu mersum ile birliklerin yol güzergâhlarında durmadan hızlıca ilerlemelerini emir beklemeyen Sîs bölgesine yönelmelerini emretmektedir.¹⁷⁶⁴ Mısır ve Suriye atlı birlikleri Bagras'tan beraberinde taşıdıkları ağır savaş aletleri mancınıklar ile Ayas önlerine geldiklerinde şehrin boşaltılmış olduğu anlaşılır ve bir engel olmadan kaleye girilir. Kale yeniden tamir edilmiş olup karadan sadece bir kapı ile bağlantı sağlanmakta diğer kapılar denizden girişe müsaade etmektedir. Ayrıca denizin ortasındaki Atlas kalesi denilen bir kale ile de Ayas kalesinin bağlantısı vardır. Mancınıklarla dövülen bu kale karadan ve denizden yapılan kuşatma sonunda 20 Rabiulahir 722 (8 Mayıs 1322) Pazar günü teslim alınır.¹⁷⁶⁵ Kaledeki Ermeniler Kıprıs kralının gönderdiği kadırgalarla Kıprıs'a kaçmışlar birçoğu da esir alınmıştır.¹⁷⁶⁶ Ayas'ın fethi sonrası askerler bolca ganimet ile yerlerine dönerken Sultan Cemaziyelevvel ayının ilk günleri (1322 yılı Mayıs ortası) müjdeyi getiren

¹⁷⁵⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 236.

¹⁷⁶⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 29.

¹⁷⁶¹ Nüveyri, *Nihayetü'l-ereb*, c. XXXIII, s. 27-28; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 229.

¹⁷⁶² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 27-28; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 309-310; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 235-236.

¹⁷⁶³ Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarında Moğollar*, (Nerses Palients), s. 178

¹⁷⁶⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 28.

¹⁷⁶⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 29; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 438-439; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 229.

¹⁷⁶⁶ Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarında Moğollar*, s. 120.

Rukneddin Baybars'a hil'at giydirdir.¹⁷⁶⁷ Nüveyri, Atlas Kalesinin kuşatılmasına gerekçe olarak Papa'nın dahli olduğunu ileri sürerek Frankların savaş hazırlığına girdiğini haber verir. Doksan adet şihne ve şîni adlı savaş gemilerini tamir ederek Lazkiye'ye saldırmışlar bunun üzerine Emir Şerefüddin İsa b. el-Birtâsî Franklara karşı mücadele vererek onları eli boş göndermiştir.¹⁷⁶⁸

Ayas'ın fethi sonrası 723 yılı Cemaziyelahir ayının sonlarına (1323 Temmuz ayı başı) doğru Ermeni kralı V. Leon'un elçileri kralın annesi ile beraber önde gelen devlet adamları Kahire'ye gelerek vergilerini takdim ederler.¹⁷⁶⁹ Sultanın merhametini isteyen elçiler yıllık vergileri olan bir milyon dirhem ve iki yüz bin dirhem (gümüş) paradan başka Sultan ahırlarına sevk edilmek üzere ulaşımda kullanılacak katırlar ile bol miktarda nalları teslim etmişler ayrıca sultandan Ayas'ın imarına izin vermelerini istemişlerdir.¹⁷⁷⁰ Makrizi, muhtemelen Şücâî'den naklen Ayas'ın mamur hale getirilip her yıl yüz bin dirhem verginin getirilmesi karşılığında anlaşmaya varıldığını belirtirken¹⁷⁷¹ Nüveyri, elçilerin ülkede toplanan verginin yarı yarıya bölüşülmesi teklifine sultanın pek sıcak bakmadığı ancak sekiz yüz bin dirhemde anlaşıldığından söz eder. Nüveyri, İlhanlı elçilerinin Kahire'de sultanın huzuruna çıkararak Ermeni elçilerinin isteklerinin gerçekleşmesi yönünde Sultan nezdinde girişimlerde bulduklarını kaydeder.¹⁷⁷² Simbat Vekayinamesi'nde geçen bilgide ise elçilik heyetinin başında bulunan Ermeni Patriği Konstantin'in on beş yıllık bir anlaşmaya vararak Kahire'de tutuklu bulunan aralarında üç şövalyenin olduğu bir grup esirle beraber Sîs'e döner.¹⁷⁷³ Varılan on beş yıllık anlaşma şartlarını özetlemek gerekirse: Yıllık yüz bin dirhem (elli bin filorin) cizye vergisinden başka Ayas limanının gelirinin yarısı ile tuz vergisinin yarısı nakdi olarak verilecek. Ayas başta olmak üzere harap olmuş yerler mamur hale getirilecektir. İlhanlı elçilerinin araya girerek etkili olduğu söz konusu anlaşma Ebû Saîd'in öldüğü 736 (1336) yılına

¹⁷⁶⁷ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 310.

¹⁷⁶⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 29-30.

¹⁷⁶⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 46; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 246.

¹⁷⁷⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 46-47; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 246.

¹⁷⁷¹ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsir*, s. 8; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 246; Faruk Sümer, "Çukurova", s. 14.

¹⁷⁷² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 46-47.

¹⁷⁷³ *Simbat Vekâyinamesi*, s. 105; Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarında Moğollar*, s. 121.

kadar yürürlükte kalır.¹⁷⁷⁴ 735 (1335) yılına kadar Ermeni kralının mutat vergisini düzenli olarak ödediği uzun süreli bir sükûnet tesis edilir.¹⁷⁷⁵ Böylece en-Nâsır Muhammed seleflerinden Hüsameddin Lâçîn döneminde yapılan ancak uygulanmayan anlaşmaya uygun olarak Ceyhan nehrine kadar Halep nâibliği bölgesinin sınırlarını genişletmiştir.

Kral V. Leon'un 729 (1329) yılında Sultan ile ilişkilerini daha üst seviyeye çıkardığı görülür. Karamanoğulları'na sınır olan Sîs'in deniz tarafında yer alan Kerk'in sahibi kral üzerindeki nüfuzunu giderek artırmış ve baskı altına almıştır. Kral bu adamın tahakkümünden kurtulmak için giriştiği mücadeleyi kazanır. Başını gövdesinden ayırarak sultana gönderir. en-Nâsır Muhammed de bunun karşılığında krala Emir Şehabeddin Ahmed el-Mihmandâr ile kılıç, at ve hil'at gönderir. Sultanın hediyeleri takdim edilirken yer öpen krala kılıç kuşatılmış ata binmiştir.¹⁷⁷⁶ Memlûk tarihi araştırmacılarından Muhammed Takkuş, kralın sultan ile olan bu ilişkisini kralın sultana tâbi olması şeklinde yorumlarken Kerk sahibini de annesi ile evlenen vasîsi Oşin olduğunu ifade eder.¹⁷⁷⁷

Sultan ile kral arasında akdedilen anlaşma uzun süreli bir sükûnet ve istikrar dönemini beraberinde getirmiştir. Ancak 735 (1335) ve 736 (1336) yılında yaşanan hadiseler bölgeye dönük geniş çaplı seferlerin düzenlenmesine yol açar. Ermeni kralının dahil olmadığı anlaşılan bu hadiseler 735 (1335) yılı sonrası vuku bulmuştur. İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349)'nin 735 yılı olayları arasında naklettiği bir hadisede Şevval ayında (Haziran 1335) on bin kişiyi aşan atlı Halep birlikleri Adana ve Tarsus üzerine bir baskın düzenleyerek ekili dikili alanları harap edip hayvan sürülerini ele geçirerek yağma ve talan hareketlerinde bulunur. Bu baskının gerekçesi ise Ayas ehlinin yaklaşık iki bin Müslüman taciri bir handa toplayıp ateşe vererek öldürmeleridir. Ramazan bayramında (25-27 Mayıs 1335) vuku bulan bu hadisede Bağdat ve diğer bölgelere mensup tacirlerden çok azı kurtulabilmiştir. Diğer taraftan yaşanan bu feci olaydan dolayı Adana ve Tarsus bölgelerine düzenlenen baskın sonrası Halep askeri iki yüz kırk esirle geri dönmüştür.¹⁷⁷⁸ İkili ilişkilerin sekteye uğradığı bir diğer hadise de 735 (1336) yılında yaşanır ve Sîs bölgesine sefer

¹⁷⁷⁴ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8; Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 284.

¹⁷⁷⁵ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8.

¹⁷⁷⁶ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 449.

¹⁷⁷⁷ Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 285.

¹⁷⁷⁸ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 471.

düzenlenmesine yol açar.¹⁷⁷⁹ Karamanoğlu Bedreddin Bey'in kardeşi Bahâeddin Musa hac farızasını ifa için 735 (1335) yılında gittiği Hicaz'dan dönüşte sultan tarafında ağırlandı. Sultan'a bir ara Çukurova Ermeniler'i üzerine sefere teşvik etmiştir. Müellifin verdiği bilgiler bununla da sınırlı olmayıp Karamanoğlu Bey'inin bölgedeki bazı yerleşim yerlerinin nâibliği için sultandan taklîd aldığını ifade eder.¹⁷⁸⁰ Bey'in ülkesine dönme zamanı geldiğinde sultan tarafından yazılan mektuplar ile yol güzergâhı üzerindeki nâiblere yol emniyetinin sağlanması emredilir. Ayrıca maiyetine dört emir ile yüz atlıdan oluşan bir muhafız birliği verilir. Şam ve Halep bölgesini geçtikten sonra topraklarından geçmek zorunda olduğu Ermeni topraklarına girdiklerinde yaklaşık beş yüz kişilik üst düzey Ermenilerin komuta ettiği bir birlik önlerini keserek, düşmanları olan birinin topraklarından geçmesine müsaade etmeyeceklerini kesin olarak bildirirler. Maiyetindeki Halep ümerası, Musa Bey'in sultanın misafiri olduğu herhangi bir saldırı söz konusu olursa bu durumun savaşa sebep olacağı şeklinde cevap verirler. Uzunca süren bu karşılıklı konuşmalar devam edip uzayınca heyet dönüşe geçer. Bu olaydan haberi olmayan kral Halep'e dönmek üzere olan gruba yetişir. Yaşanan talihsiz hadiseden dolayı özür dileyerek güzel temennilerde bulunur. Ancak olanlar olmuş Sultan her şeyden haberdar olmuştur. Bunun üzerine Halep nâibi Altunboğa uzun dönemdir gerçekleşmeyen Sîs baskınlarına başlar. Gelişmeler üzerine Ebû Saîd ve nâibi Ali Şah'ın elçileri Kahire'ye gelerek akınların durdurulmasını talep ederler.¹⁷⁸¹ Sefere çıkan ümera fazla ilerlemeden ekili dikili bölgeleri harap ettikten sonra¹⁷⁸² İbn Devâdârî'nin ifadesi ile ülkeleri harap olmaktan sakinleri de garip olmaktan kurtulmuşlar sonuçta birlikler ganimetlerle beraber sağ salim yurtlarına dönmüşlerdir.¹⁷⁸³

¹⁷⁷⁹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 397.

¹⁷⁸⁰ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 240. Ömerî'de geçen bu bilgiler Karamanoğlu Bey'i söz konusu toprakları ele geçirdiği takdirde gerçekleşecek bir taklîd olup böyle bir durum kaynaklarda rastlanmamıştır.

¹⁷⁸¹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 398-399.

¹⁷⁸² İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 397.

¹⁷⁸³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 399.

2.1.2.6. Ayas'ın İkinci Fethi (737/1337)

Memlûk kuvvetleri tarafınan birinci kez ele geçirilen ve 722 (1322) yılında harap hale getirilen Ayas'ın mamur hale getirilmesi için bir anlaşma yapılmıştır. Ermeni kralının sultan ile ilişkileri söz konusu anlaşmanın akdedildiği 723 (1323) yılından İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in öldüğü 736 (1336) yılına¹⁷⁸⁴ kadar yürürlükte kalır.¹⁷⁸⁵ Ebû Saîd sonrası baş gösteren İlhanlı taht kavgaları aynı zamanda kralın sultan ile ilişkilerinde aracı olan hamisini kaybetmesi anlamına gelir. Bunun üzerine kendini himaye edecek siyasi bir güç aradığını düşündüğümüz kral 736 (1336) yılında mutat gönderdiği vergiyi göndermez. Papa XX. Yuhannis, Çukurova Ermeni Krallığı için bir haçlı harekâtını Fransa kralı VI. Philip kumandasında başlatma kararı alır. Gelişmelerle Fransa kralına yakınlaşan Ermeni kralının hayali papanın ölümü ile inkıza uğrar.¹⁷⁸⁶ Şücâî'nin tekfur diye zikrettiği bir Ermeni yöneticisi Halep nâibinin memlûklerinden bir grubu ele geçirdikten sonra biri hariç hepsini öldürür. Anlaşmayı bozan bu talihsiz olayı sultana bildiren Altunboğa'ya bölgeye girerek gerekeni yapması emredilir.¹⁷⁸⁷

Ayas'ın tamamen fethi ile sonuçlanacak söz konusu seferin gerekçelerinden birisi de Ebû Saîd sonrası karışan İlhanlı iç siyasetidir. İlhanlı tahtına oturan şehzadelerden Arpagu'yu devirerek iltidarı ele geçiren İlhanlı Diyarbakır valisi Ali Padişah şehzadelerden Musa'yı da tahta oturtarak idareyi ele alır.¹⁷⁸⁸ İlhanlı hükümdarı Musa ve nâibi Ali Padişah adına 15 Şaban 737 (19 Mart 1337) günü Kahire'ye gelen elçiler İlhanlı Anadolu valisi Celayirli Büyük Hasan ile mütefikî Tugay b. Sûtay'a karşı yapacakları mücadelede yardım isterler. Sultanın yapacağı yardım karşılığında Ali Padişah sultanın Bağdat nâibi olacağı sözünü verir. Sultan bu gelişmeler üzerine sözde Sis seferi düzenleyerek yardımcı olacağı sözünü verir. Söz konusu gelişmeleri fırsat bilerek de anlaşmaya aykırı davranan Ermeniler mutat vergiği göndermedikleri gibi Halep nâibinin memlûklerini öldürmeleri ve bölgede

¹⁷⁸⁴ Yûsuffî, *Nüzhe*, s. 334-336; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 325; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 69; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 226.

¹⁷⁸⁵ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8.

¹⁷⁸⁶ Takkuş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 285.

¹⁷⁸⁷ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8-9.

¹⁷⁸⁸ Faruk Sümer, "Çukurova", s. 15; a. mlf. , "Anadolu'da Moğollar", s. 15.

yaşanan siyasi gelişmeler geniş çaplı askeri bir harekâtı zorunlu kılmıştır.¹⁷⁸⁹ Mısır, Şam, Hama, Trablus ve Halep askerinin yanı sıra bölgedeki göçebe Araplar, Türkmenler ve Karamanoğulları'nın da katıldığı sefer¹⁷⁹⁰ sonrası Ayas tamamen fethedildiği gibi bölgede Türkmenler'in yurt tutmaya başladığı¹⁷⁹¹ ve Anadolu beyliklerinin Memlûk Türk devletine bağlandığı süreç başlar. Bu sefer sonrasında Ceyhan nehrinin yukarısında yer alan kaleler Memlûk idaresine geçer.¹⁷⁹²

737 yılı Recep (Şubat 1337) ayında binler ümerasından el-Hâc Aruktay, Turgay el-Çaşnigîr ile tablhane ve onlar ümerasından birçok emirin katıldığı Mısır askeri¹⁷⁹³ Sîs üzerine sefer için yola çıkar. Dımaşk'tan Kutlu Boğa el-Fahrî, Trablus'dan Bahadır Abdullah, Hama'dan Sarimüddin Özbek birlikleri ile katılarak Halep'e ulaşırlar. İki ay boyunca savaş hazırlıkları yapan nâib Altunboğa emir komutasında 24 Ramazan 737 (26 Nisan 1337) Cumartesi günü Halep'te toplanan birlikler iki gün sonra yürüyüşe devam ederek Ermeni topraklarına girerler. Bu arada da Suriye bölge nâibi Tengiz'den mektup alırlar. Tengiz, Sîs elçilerinin yanında olduğunu sultanın istediği kaleleri teslim etmeye hazır olduklarını dolayısıyla sultanın emri gelinceye kadar ağır savaş aletlerinin Bagras kalesine bırakılarak Ayas'da sultanın emri gelinceye kadar ikamet etmelerini emreder.¹⁷⁹⁴ Ancak bölgedeki askerler çevreyi yağmalamış Ermeni topraklarından Ayas'ın burçlarını yıkmışlar bölgede yağma ve talan hareketlerine çoktan başlamışlardır. Özellikle de Türkmenler ve Karamanoğulları Beyliği'ne mensup askerler bölgeyi harap ederler.¹⁷⁹⁵ Kralın deniz yolu ile gönderdiği elçi Dimyat'tan geri çevrilerek önce Tengiz ile görüşmesi emredilir. Zira en-Nâsır Muhammed Suriye bölge nâibi

¹⁷⁸⁹ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8-9; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 364-365; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 417-418.

¹⁷⁹⁰ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 9.

¹⁷⁹¹ Yûsufî, *Nüzhe*, s. 415; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 230; Faruk Sümer, "Çukurova", s. 17; Kanat, "Çukurova", s. 100.

¹⁷⁹² Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarında Moğollar*, (Nerses Palients), s. 178.

¹⁷⁹³ Şücâî, binler ümerasından iki, tablhane ümerasından on, onlar ümerasından sekiz, Mukaddü'l-Halka'dan on emirin yanında halka askerinin dört yüz memâlikü's-sultaniye'nin de yüz elli nefer olduğunu nakleder. Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 4.

¹⁷⁹⁴ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 397; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 428; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 115.

¹⁷⁹⁵ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 9; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 397; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 476; İbn Habîb, *Tezkire*, c. II, s. 279; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 428; Faruk Sümer, "Çukurova", s. 16; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 115.

engiz'in görüşleri doğrultusunda bölge ile ilgili kararlar almaktadır.¹⁷⁹⁶ Tengiz hediyeyle huzuruna gelen elçiler hakkında sultanı bilgilendirirken diğer taraftan yukarıda değindiğimiz üzere askerin Ayas'da beklemesini söyler. Elçiler seferin durdurulmasını talep ederlerken Ceyhan çevresindeki kalelerin teslim edileceğine dair söz verirler. Tengiz, sultanın seferin sonlandırılarak teçhizatın Bagras'a bırakılması emrini Altunboğa'ya ulaştırır. Altunboğa gelen emri Ayas'ı muhasara etmekte olan askerlere 12 Şevval (14 Mayıs 1337) Pazartesi günü bildirir. Kuşatma sırasında birçok Memlûk askeri ölmüş ve yaralanmıştır. Çok şiddetli geçen kuşatma sekiz gün devam etmiş sonunda 20 Şevval 737 (11 Mayıs 1337) tarihinde Ayas kalesi ele geçirilmiştir.¹⁷⁹⁷ Şücâî, fethin gecikmesinin sebebi olarak kale içindeki tacirlerin güvenli bir bölgeye nakledilmesini ileri sürer. Yabancı olan bu tacirlerin Memlûklerin eline geçmemesi için kalelerin anahtarları geciktirilmiş ve kalenin anahtarlarının sekiz gün içinde teslim edileceğine dair söz verilmiştir. Halep nâibi anahtarlar teslim edilmez ise dilediklerini yapacaklarına dair de tehdit etmesi üzerine sekizinci gün anahtarlar teslim edilmiştir.¹⁷⁹⁸ Daha sonra Ermeni kralının elçileri Ceyhan nehrinin yukarısındaki kalelerin anahtarlarını 23 Şevval (14 Mayıs) Perşembe günü sultana takdim etmişlerdir. Bu kaleler Ayas el-Cevvâniye, Ayas el-Berraniye, Haruniye, Kevare, Humisa, Nüceyme ve Serfendikâr kaleleridir.¹⁷⁹⁹

en-Nâsır Muhammed döneminde ikinci kez fethedilen Ayas daha önce mamur hale gelmesi için¹⁸⁰⁰ anlaşma gereği Ermeniler'e cizye vergisi karşılığında iade edilirken şimdi ikinci kez ele geçirilir. Ayas, Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden birisi ve bölge için önemli bir ticaret merkezi, kadim bir şehirdir.¹⁸⁰¹ Akdeniz'den Asya'nın içlerine değin geçişi sağlanan ticari metallerden önemli bir vergi girdisi sağlayan Ermeniler bundan böyle kentin harap olması ile bu gelirden

¹⁷⁹⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 137; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 32; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 521. Sadece Hama nâibi Ebü'l-Fidâ'nın saygın kişiliğine hürmeten sultanın emri ile yazışırken tevazu işareti olarak *yeri öper* anlamında '*yükabbilü'l-erza*' ibaresini kullanmıştır. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 504.

¹⁷⁹⁷ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 10-11; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 402-403; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 429; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 116.

¹⁷⁹⁸ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 10.

¹⁷⁹⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 420-421. İbnü'l-Verdi, ele geçen kaleleri şöyle sıralar: Musaysa, Kevîra, Haruniye, Sîrfendikâr, Ayas, Banas, Bahîme ile Nakber. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 476.

¹⁸⁰⁰ Ermeni müverrihleri Ayas'ın imarı için Papa'nın otuz bin altın yardımından bahsederler. Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarında Moğollar*, (Nerses Palients), s. 178.

¹⁸⁰¹ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 11; *Markopolo Seyahatnamesi*, c. I, s. 20.

mahrum olmuşlardır. Makrizi, arazi haracı haricinde günlük bin dinardan aylık gelirinin otuz bin dinarı bulduğunu belirterek şarap üreten dört yüz imalatçı ile altı yüz bağdan bahseder. Ayrıca geliri yedi yüz bin dirhem olan tuz madeni, bin bir çeşit meyvesi olan iki yüz on altı bahçeden söz ederek bölgenin sahip olduğu zenginliği vurgular.¹⁸⁰² Fethedilen her kaleye bir grup asker ile bir nâib atandıktan sonra bölgede yaklaşık yetmiş iki gün kalan Memlûk ordusu geri dönmüştür. Sultan Mısır askerine emir komuta eden Aruktay'a hil'at giydirmiş inam ve ihsanda bulunmuştur. Fethedilen yerler Suriye ve Halep nâiplerine iktâ' olarak tahsis edilmiş, seferde görev alan askerlere ve Türkmenler'e emirlikler tevcih edilmiştir. Suriye bölge nâibi Tengiz'e fethedilen kalelerden Kûvâre, Serfendikâr ve Nüceyme kaleleri iktâ' olarak tahsis edilerek gelirlerine ilave edilmiştir.¹⁸⁰³ İbnü'l-Verdi, Ayas'ın fethi ile sonlanan bu sefer sonrası Çukurova topraklarını ruhsuz bir cesede benzeterik boşalmış olduğunu, ıssız bir hale dönüştüğünü vurgular.¹⁸⁰⁴ Sultan en-Nâsır Muhammed de üç yıllık vergiden muaf tutarak on yıllık bir anlaşma yapar. Her yerin imar edilmesi için gerekli tedbirler alınır. Bölgedeki Ermeniler de çeşitli işlerde istihdam edilerek bölgenin mamur hale gelmesine gayret edilmiştir.¹⁸⁰⁵

Bölgedeki son hareketlilik Suriye bölge nâibi Tengiz'in 739 (1338-1339) yılında Dımaşk'tan hareket ederek Hama üzerinden Halep'e daha sonra da Sis topraklarına geçmesidir. Amacı iktâsı olarak tahsis edilen yerleri görmek ve teftiş etmektir. Tengiz kendisini gayet iyi karşılayan Tekfur'a hil'at giydirip onu taltif eder. Bölgede mamur olması için gereken emirleri verir, muhtaçların ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmalar yapar.¹⁸⁰⁶ Sonuç olarak Haçlılarla birlikte Çukurova bölgesinde siyasi bir teşekkül olarak ortaya çıkan Çukurova Ermeni Krallığı, Moğol istilâları ile birlikte İlhanlılar'a tâbi devlet iken en-Nâsır Muhammed döneminde bölgeye dönük birbiri ardına yapılan seferler neticesinde giderek zayıflatılmış, Ceyhan nehri sınır kabul edilerek bölge Memlûk idaresine geçmiştir.

¹⁸⁰² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 430.

¹⁸⁰³ Yûsufî, *Nüzhe*, s. 415; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 430; Faruk Sümer, "Çukurova", s. 16-17.

¹⁸⁰⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 476.

¹⁸⁰⁵ Yûsufî, *Nüzhe*, s. 414-415; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 430.

¹⁸⁰⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 469.

2.1.3. Haçlılar ile İlişkiler ve Arvâd Adasının Fethi (702/1302)

el-Eşref Halil zamanında Akka'nın fethi ile bölgeden tamamen temizlen Haçlılar ile mücadeleler Akdeniz'de genelde ufak çaplı çatışmalar halinde geçer. Bu dönemde Arvâd adasının fethi söz konusudur. Haçlılar başkentte yaşanan taht mücadelelerinden ve Ermeniler üzerine yapılan seferi fırsat bilerek düzenlediklerini düşündüğümüz saldırı en-Nâsır Muhammed'in ikinci döneminin ilk günlerinde Şaban ayının sonlarında (1299 Mayıs ortaları) gerçekleşir. Her biri yaklaşık yedi yüz savaşçıyı barındıran otuz savaş gemisi¹⁸⁰⁷ ile Beyrut sahillerindeki Müslümanlara saldırırlar. Halk savaşmak için kıyıda haçlıları beklerken ansızın çıkan aşırı rüzgârın etkisiyle kabaran denizin dalgaları gemilerin karaya yaklaşmasına fırsat vermez. Birçoğu kırılan gemilerin içindeki askerlerin çoğu boğulurken seksen haçlı askeri esir alınır. Halk dalgalar sayesinde kıyıya vuran gemilerdeki ganimeti toplar.¹⁸⁰⁸ Nüveyri, olayların yaşandığında orada bulunan elli yaşlarında birinin bu güne kadar böyle bir rüzgâra burada rastlamadığına dair şaşkınlığını nakleder.¹⁸⁰⁹ Ayrıca Memluklerin Kutsal topraklardan kovdukları Haçlılar Kıprıs ve Rodos adaları ile Trablus yakınlarındaki Arvâd adasına yerleşerek Müslümanlar için tehdit ve tehlike arz etmeye devam etmişlerdir. Kaynaklarda belirtilmese de Beyrut sahillerine saldıran Haçlılar'ın Kıprıs adası sakinleri olduğu düşünülür.

el-Eşref Halil, 1291 yılında Akka'yı fethetmesiyle birlikte uzun yıllar burayı merkez olarak kullanan Haçlılar, bu kez Tartus açıklarındaki Arvâd adasını üs olarak kullanmaya başlamışlardır. Tartus ve çevresini rahatsız eden haçlılara 702 yılı Muharrem ayında (Eylül 1302) sefer düzenlenmesi kararlaştırılır. Frenklerin adaya silah ve mühimmat yığarak saldırı hazırlığında olduğu, surlar inşa ettikleri ve Müslümanların yollarını kestikleri gerekçesiyle Sultan dört adet Şîni¹⁸¹⁰

¹⁸⁰⁷ İbn Devâdârî ve Nüveyri bu gemiyi *batş(a)* olarak verirken Makrizi *bats(a)* olarak vermektedir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 12; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 237; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 875. Memlûklerin de savaşlarda kullandığı büyük savaş gemisidir. Ayrıca *batsa* için bkz. Burak Gani Erol, "Memlûkler Zamanında Kullanılan Gemiler", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 2012, s. 179.

¹⁸⁰⁸ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 12; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 237; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 875.

¹⁸⁰⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 237.

¹⁸¹⁰ Çoğulu Şevânî olan Şîni ya da Şüne, Memlûk donanmasının en önemli savaş gemileridir. Memlûkler Akdeniz'de yürüttüğü savaşları bu kalyonlarla yapmıştır. Erol, "Gemiler", s. 191.

(=Kalyon)'nin inşa edilmesini emreder.¹⁸¹¹ Makrizi ve Baybars el-Mansûrî'nin bahsettiği bilgide şînîlerin inşası sonrasında bazı tatsızlıklar yaşanır. Behnesa¹⁸¹² valisi Cemaleddin Akkuş el-Kârî el- 'Alâî, seferin komutanı olarak tayin edilirken sefer öncesi tersanede geminin batması ve Akkuş'un şehit olmasıyla sevk ve idare Seyfeddin Kûhürdaş ez-Zerrâk el-Mansûrî'nin komutasına verilir.¹⁸¹³ Sahiller nâibi Seyfeddin Esendemür Gürcü'nün desteklediği donanma 2 Safer 702 (26 Eylül 1302) Çarşamba günü adaya çıkarma yapılarak ada ele geçirilir. Frenklerden yaklaşık iki bin kişinin öldüğü beş yüze yakınının da esir alındığı çıkarmada haçlıların nesi var nesi yok ele geçirilmiş ve ganimet olarak gemilerle Kahire'ye getirilmişlerdir.¹⁸¹⁴

Arvâd adası muhasarasının Gazan'ın Vâdî'l-Hazindâr savaşında (28 Rabiulevvel 699/23 Aralık 1299) elde ettiği başarı sonrası batılılar ile yaptığı mektuplaşmalar sırasında olması dikkat çekicidir. Avrupalı elçiler Tebriz'e tebrik için Gazan'ın huzuruna gelerek Haçlı-İlhanlı ittifakından söz etmişlerdir.¹⁸¹⁵ Venedik, Aragon ve Katalonya krallarının elçileri tebrik için gelirken¹⁸¹⁶ İngiltere ve Fransa kralları ile Papa'nın Gazan ile ittifak arayışına dönük yaptığı mektuplaşmalar¹⁸¹⁷ adaya düzenlenen seferin tarihleri ile yakın dönemlerdir.

2.1.4. Afrika'daki Devletler ile İlişkiler

2.1.4. 1. Kuzey Afrika ile İlişkiler

en-Nâsır Muhammed'in saltanat dönemlerinde Kuzey Afrika¹⁸¹⁸ ile ilişkiler söz konusu olup sultanın yükselen siyasi konumuna paralel gelişmeler yaşanır. Tunus

¹⁸¹¹ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 10; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 923.

¹⁸¹² Mısır'ın güneyinde Nil nehrinin batı tarafında kalan bir yerleşim yeridir. Makrizi, *el-Hıtat*, c. I, s. 237-238.

¹⁸¹³ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 366; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 927-928.

¹⁸¹⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 163; *Zübde*, s. 366; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 80; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 10; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 233; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 325; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 252-253. Makrizi 28 Safer Cuma günü adanın ele geçtiğini ve esirlerin 280 olduğunu haber verir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 927-928.

¹⁸¹⁵ Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 244; Mahmud Saîd Ümran, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 262; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 229.

¹⁸¹⁶ Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 229.

¹⁸¹⁷ Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 262-263.

¹⁸¹⁸ Ömerî, Afrika kelimesinin bir bölge adı olduğunu ifade ederek Tunus merkezli günümüz Mısır ile Fas arasındaki bölgeyi tarif etmektedir. Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 62-85.

ve Trablusgarb çevresinde hüküm süren Hafsîler¹⁸¹⁹ ile Afrika'nın kuzeybatısında yani Fas ve çevresinde hüküm süren Merîniler¹⁸²⁰ Kuzey Afrika'ya hükmeden siyasi teşekküllerdir.

en-Nâsır Muhammed'in ikinci döneminde Mağrip ülkesinden yani Merîniler'den gelen devlet adamlarının hac gidiş ve dönüşlerinde önemli uğrak yerlerinden birisi de Kahire'dir. İlhanlı tehdidinin yükseldiği bir dönemde (Recep 700/Mart-Nisan 1301) hac farızasını ifa etmek için yol üzerindeki Kahire'ye uğrayan Mağrib veziri, daha önce değindiğimiz üzere İlhanlılar'a karşı alınan yenilginin sebebi olarak Hıristiyan Kıptiler'in devlet içindeki ileri sürmüştür. Bunun üzerine Mısır'da gayr-i müslimler günlük yaşamlarında şekli bir değişikliğe mecbur edilmişlerdir.¹⁸²¹ Yine 704 yılında (1305) Merînî sultanı Yusuf b. Yakub b. Abdülhak'ın Alâeddin eş-Şehrizorî adlı elçisi yine hac ibadeti için yol üzerinde Kahire'ye uğrar. Beraberinde getirdiği beş yüze yakın at, katır gibi binek hayvanlarının yanı sıra eyer, altın, kumaş gibi çeşitli hediyeleri sultana takdim eder.¹⁸²² Kahire'den her yıl düzenli olarak çıkan hac kafilisiyle beraber Hicaz'a gider. Hac sonrası Sultan da bilmukabil çeşitli hediyelerle Sungur el-Aşkar'ın memlûkü Alâeddin Aydoğdu et-Telîlî'nin maiyetinde elçiyi ülkesine uğurlar.¹⁸²³ Nüveyri hediye olarak Mağrip sultanına Şakhap Savaşından esir alınan on beş İlhanlı esirinin yanı sıra beş Türk memlûkünün gönderildiğinden bahsederken¹⁸²⁴ Makrizi de İlhanlılar'dan alınan yirmi İğdiş¹⁸²⁵ ile yirmi esirin gönderildiğini haber verir.¹⁸²⁶

¹⁸¹⁹ Berberi asıllı Hafsîler hakkında bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. -234-238; Muhammed Razûk, "Hafsîler", *DİA*, c. XV, Ankara 1997, s. 125-128. en-Nâsır Muhammed'in Hafsîlerle ilgili yazışmaları için bkz. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 32-33; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VII, s. 376-384.

¹⁸²⁰ Ömerî'nin Fas, Tilimsan ve Sebte'den oluşan Berrû'l-Udve ülkesi olarak tesmiye ettiği bölgeye el-Mağribü'l-Aksâ da denir. (Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 85-116.) Berberi asıllı bir hanedan olan Merîniler (1196-1465) hakkında bkz. İsmail Ceran, "Merîniler", *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 192-199. en-Nâsır Muhammed'in Merînilerle ilgili yazışmaları için bkz. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 29-32; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VII, s. 385-411. Ayrıca Mağrib hakkında bkz. İbrahim Harekât, "Mağrib", *DİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 314-318.

¹⁸²¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 351-352; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 47-51; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 259-265; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 233. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 909-913; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. VIII, s. 132-135.

¹⁸²² Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 176; a. mlf., *Zübde*, s. 381; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 63; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 391; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 263; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 481-482; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 9.

¹⁸²³ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 383; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 68;

¹⁸²⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 68.

¹⁸²⁵ XIII ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'dan büyük emîrlere ve sultanlara takdim edilmek üzere Suriye ve Mısır'a gönderilen atlara Memlûk kaynaklarında "ikdiş" denilmekteydi. İkdiş (=İğdiş) atların

Sözü edilen Mağrip sultanı dönüşünden sonra çok geçmeden saraydaki bir hademe tarafından öldürüldüğü haberi gelir.¹⁸²⁷ Giden elçilik heyeti ise Kahire'ye üç yıl sonra dönebilmıştır.¹⁸²⁸ Ebu Süleyman b. Abdullah b. Ebî Yakub Yusuf 710 yılı ortasında (Aralık 13109) vefat eder. Sonrasında tahta babasının amcası Ebu Sad Osman b. Yusuf Recep ayında (Aralık 1310) oturur.¹⁸²⁹

Merînîler ile ilişkiler Ebü'l-Hasan Ali b. Osman b. Yakup el-Merînî'nin sultanlığı döneminde de devam etmiştir. 737 (1337) yılında Bicaye'nin¹⁸³⁰ fetih müjdesini ve Tilimsan'a¹⁸³¹ karşı kazandığı zaferi Sultan en-Nâsır Muhammed'e yazdığı mektuplarla paylaşır. Ayrıca Merînî sultanı her yıl gönderdiği hac kafillesi ile sultana çeşitli hediyeler göndermiştir. Sultan en-Nâsır Muhammed de bilmukabil hediyeler göndermiştir.¹⁸³²

Hafsîlerle ilişkilere gelince 711 yılı Cemaziyelevvel ayı içinde (Eylül-Ekim 1311) Mısır'a gelen Trablusgarb sahibi eş-Şeyh Ebu Yahya Zekeriyya¹⁸³³ Sultan en-Nâsır Muhammed ile görüşerek; "Afrika'ya ordu göndermesini, şehri fethedip hâkim olduğunda sultanın nâibi olarak yöneteceğini" söylemiştir. İbn İyas'ın verdiği bilgide, sultan bu isteğe icabet ederek *onlar emiri* rütbesinde bir emirin komutasında yüz memlûkten oluşan bir birlik gönderir.¹⁸³⁴ Makrizi'nin ismini Baybars olarak zikrettiği emir, maiyetiyle Recep ayında (Kasım-Aralık 1311) Mısır'dan ayrılır.¹⁸³⁵ en-Nâsır Muhammed'in sancağını taşıyan Mısır birliklerinin yardımıyla şehri fetheden Ebu Yahya, Sultan en-Nâsır Muhammed adına hutbe okutur.¹⁸³⁶ Baybars el-

babalarının Arap, annelerinin de Türk olduğu ve çok hızlı koştukları kaydedilmektedir. Faruk Sümer, "İğdiş", *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 524-525.

¹⁸²⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 15.

¹⁸²⁷ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 393; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 23.

¹⁸²⁸ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 192; a. mlf. , *Zübde*, s. 410-411 Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 106; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 49-50.

¹⁸²⁹ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404.

¹⁸³⁰ Kuzey Afrika'a Tunus'dan sonra büyük bir sahil şehri. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 339; Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 68; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. V, s. 109-110.

¹⁸³¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 44. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. V, s. 149.

¹⁸³² Mektuplar hakkında bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VIII, s. 99-103; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 144-145.

¹⁸³³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 106.

¹⁸³⁴ İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhûr*, c. I, s. 439-440.

¹⁸³⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 106.

¹⁸³⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 106; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhûr*, c. I, s. 440.

Mansûrî konu ile ilgili geniş malumat vererek şöyle anlatır. Tunus hükümdarının can güvenliği endişesiyle Mısır'a gelerek sultana sığındığını ve Sultan tarafından çok iyi karşılandığını bildirerek, isteği üzerine hac ibadetini ifa ettikten sonra ülkesine güvenli bir şekilde dönebilmek için sultanın maiyetinde bir bölük askerle gönderir. Sultanın memlûkleriyle sağ salim Tunus'a varan hükümdarın sultanın desteğini aldığını duyan halk ve asker Ebu Yahya'ya biat ederek sadakatlerini bildirirler. Böylece kaçak iken en-Nâsır Muhammed'in desteği ile hükümdarlık tahtına oturur. Baybars el-Mansurî'nin bundan sonraki bilgileri Makrizinin verdiği bilgilerle paralellik arz ederek Recep ayında (Kasım-Aralık 1311) Mısır askerinin Tunus'a girdiğini ve hutbenin sultan adına okunduğunu bildirmektedir.¹⁸³⁷ Sözlerine devam eden müellif, Ebu Yahya'nın hasmı olan herkes en-Nâsır Muhammed sayesinde 711 yılı Cemaziyelevvel ayının onuncu (24 Eylül 1311) Cuma günü kendisine biat ettiklerini ve biat edenler arasında Franklarla belirli bir süre için anlaşma yapan Ebû Debbus el-Haricî'nin de olduğunu nakleder.¹⁸³⁸ 711 yılı Zilhicce (1311 Nisan) ayında, Ebû Yahya Zekeriya'dan gelen mektupta ülkelerin kendisine olan itaatleri bildiriliyor ve bütün bunların Sultan en-Nâsır Muhammed'e olan bağlılıkları sayesinde olduğu vurgulanıyordu. Bu arada da Tunus'u iki yıldır yöneten Ebu'l-Bukâî Halid b. Yahya aynı yıl Cemaziyelevvel ayında (Eylül-Ekim 1311) vefat eder. Ebu Yahya Zekeriye Trablus'tan gelerek buraya hâkim olur.¹⁸³⁹

Sultan en-Nâsır Muhammed adına Hafsîler sultanlığında okunan hutbe 711 (1311) yılından 717 (1317) yılına kadar devam etmiştir.¹⁸⁴⁰ 717 (1317) yılında Tunus tahtından indirilen Halid b. Yahya'nın kardeşi Ebu Bekir Tunus'a girince ülkesini terk etmek zorunda kalan Ebu Zekeriyye Yahya önce Fas'a daha sonra da Trablus'a geçer. 721 yılında da Ebu Zekeriyye Yahya el-Lihyânî ülkesinde tutunamayarak Mısır'a sığınır. Kendisine Emirlik tevcih edilerek İskenderiye'de ikamet etmesi sağlanarak ölünceye kadar burada yaşar.¹⁸⁴¹

¹⁸³⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 229-230. Ayrıca Tunus hükümdarı için okunan yemin nüshası için bkz. 229-230.

¹⁸³⁸ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 230-231.

¹⁸³⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 238.

¹⁸⁴⁰ Poole, *A History of Egypt*, s. 208; Sürûrî, *Devleti Benî Kalavun*, s. 143; Takkûş, *Tarihu'l-Memâlik*, s. 269.

¹⁸⁴¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 215-216; Sürûrî, *Devleti Benî Kalavun*, s. 143; Takkûş, *Tarihu'l-Memâlik*, s. 269.

Sultan en-Nâsır Muhammed döneminde Merînîler ile iyi ilişkiler sürerken Hafsîler geçici bir süre de olsa en-Nâsır Muhammed adına okunan hutbe okuturlar. Ebu Zekeriyye Yahya'nın sultanlığı döneminde yaşanan bu gelişmelerle Berka, Trablus ve Tunus'a kadar uzanan bir tâbi devlet statüsü söz konusudur.¹⁸⁴² Ebu Zekeriyye Yahya'nın ülkesini terk etmesiyle bölge daha önceki kendi siyasi statüsüne döner.

2.1.4. 2. Nûbe ve Habeş Bölgesi ile İlişkiler

Merkezi Dûngula¹⁸⁴³ olan Nûbe, Mısır'ın güneyinde Nil nehri çevresinde yer alan bir bölgedir.¹⁸⁴⁴ Baybars döneminden beri Memlûk Türk devletine yıllık olarak cizye ödeyen Nûbe kralı ile diplomatik ilişkilerin yanında¹⁸⁴⁵ bu dönemde bölgeye sefer düzenlenerek Nûbe'nin İslamlaşması yönünde bir siyaset takip edildiği görülmüştür.¹⁸⁴⁶ 704 yılında (1304-1305) Mısır'ın güneyindeki Saîd bölgesine bağlı Nûbe bölgesinde hüküm süren Dûngula kralı Ayây (=Amey) beraberinde deve, sığır, köle, şap ve taş cilası olan hediyelerle en-Nâsır Muhammed'in huzuruna çıkar. Bu hediyeler mutat olarak verilmektedir. Sultandan bazı talepleri olur. İtaat etmeyen, vergiyi geciktiren düşmanlarını dize getirmek, sultan adına ülkeler fethetmek için asker ister. İsteği olumlu karşılanan krala üç yüz atlı halka birliğinin yanı sıra bir grup vafidiye, Mısır'ın güney eyalet askerleri ve bedevi Araplardan sayısız asker ile beraber Kûs valisi Emir Seyfeddin Tokusba komutanlığında Kûs'ta toplanırlar. Daha sonra da kral ile birlikte Dûngula'ya geçen birlikler gerekli düzenlemeleri yaparak geri dönerler.¹⁸⁴⁷

711 yılı Cemaziyelevvel ayında (Eylül-Ekim 1311) vefat eden Nûbe kralının yerine kardeşi Kernebes geçer.¹⁸⁴⁸ Makrizi, kardeşini katlettikten sonra tahta

¹⁸⁴² Takkûş, *Tarihu'l-Memâlik*, s. 269.

¹⁸⁴³ Nûbe bölgesinde büyük bir şehir olan Dûngula hakkında bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 470, 478.

¹⁸⁴⁴ Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 47; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VIII, s. 6. Günümüzde Afrika'nın kuzey doğusunda yer alan büyük kısmı Sudan'da, küçük bir kısmı Mısır'da kalan bölgedir. Nebi Bozkurt, "Nûbe", *DİA*, c. XXXIII, Ankara 2007, s. 222-223.

¹⁸⁴⁵ Ömerî *et-Ta'rîf*, s. 37; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VIII, s. 6.

¹⁸⁴⁶ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.

¹⁸⁴⁷ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfe*, s. 176; *Zübde*, s. 381-382; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 63; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 391; İbn Habib, *Tezkire*, c. I, s. 263-264; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 7-8; İbn İyas, *Bedâi u'z-zuhür*, c. I, s. 417.

¹⁸⁴⁸ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 228-229, 238; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.

oturduğundan söz eder. Nûbe kralı Kernebes aynı yılın vergisi ile Kahire'ye gelir. ¹⁸⁴⁹ İbn İyas bin köle, beş yüz deve, beş yüz sığır, bin koyun'dan oluşan hediyeleri de beraberinde getirdiğini nakleder. ¹⁸⁵⁰ Söz konusu vergiler para cinsinden olmayıp aynı olarak köle, hayvan ve vahşi hayvanlardan mürekkeptir. ¹⁸⁵¹ İlişkilerin 716 yılına kadar mutat verginin ödenmesi şeklinde devam ettiğini söyleyebiliriz.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in Nûbe'nin Müslüman birisi tarafından idare edilmesine yönelik 716 (1316) yılında bir girişimi söz konusudur. Önceki Nûbe kralı Davud'un yakını olan Seyfeddin Abdullah Berşenbu ismindeki bir Nûbeli, sultanın memlûkleri ile beraber özel olarak eğitilir. Sultanın amacı kendisini Nûbe'de sultan yapmaktır. Bunun için aralarında Abdullah Berşenbu'nun da olduğu Emir İzzeddin Aybek komutasında birçok emirin katıldığı birlik Şaban ayının sonlarında (1316 Kasım ayı başları) Nûbe'ye sefer düzenlenmesini emreder. Kahire'deki bu gelişmelerden haberdar olan Nûbe kralı Kernebes yakını Kenzü'd-devle'yi Kahire'ye göndererek, Sultan eğer bir Müslüman tarafından Nûbe'nin yönetilmesini istiyorsa kendisinden sonra yakını Kenzü'd-devle (kendisi)'nin olduğunu hatırlatmasını ister. Ancak isteği kabul görmeyen Kenzü'd-devle'nin dönmesine izin verilmediği gibi tutuklanır. ¹⁸⁵² Birlikler harekete geçerek Dungula'ya varırlar. ¹⁸⁵³ Bölgeden ayrılan Kernebes ile kardeşi Ebram yakalanarak tutuklanır. Kahire'ye gönderilir. Abdullah Berşenbu Nûbe'de tahta oturarak bölgeyi yönetmeye başlar. Bu arada da başkentteki Kernebes ile kardeşinin Üsvan'a gitme istekleri kabul görmez. Abdullah Berşenbu bölgede değişikliğe giderek ülkenin yasalarını, kanunlarını değiştirmeye çalışır. Ancak bölge halkı bu yeni uygulamalara sıcak bakmaz. Birlikler bölgeyi 717 yılı Cemaziyevvel ayında (Ağustos 1317) terk ettikten sonra serbest kalan Kenzü'd-Devle geri döner. Yerel halk Nûbe'nin daha ilk yerleşim yerinde bölgenin yerel dilinde kral için kullanılan "Moşây Moşây" sözcükleriyle Kenzü'd-Devle'yi bağrına basarlar. Kenzü'd-Devle tahta oturmuş ve karşısına çıkan Abdullah Berşenbu 717

¹⁸⁴⁹ Makrizi, kardeşini katlederek tahta oturduğunu nakleder. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 107.

¹⁸⁵⁰ İbn İyas, *Bedâi'ü z-zuhür*, c. I, s. 441.

¹⁸⁵¹ Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 48.

¹⁸⁵² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 181; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 161.

¹⁸⁵³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 291; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490. İbn Haldun bu kişiyi Abdullah Neşlî el-Muhacir olarak vermekte ayrıca söz konusu seferin gerekçesi olarak yıllık ödenen verginin ödenmediği şeklinde izah etmektedir. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.

yılı Şevval ayında (Aralık 1317) öldürülmüştür.¹⁸⁵⁴ Gelişmeler Kahire’de duyulunca sultan, hapisteki Kernebes’in kardeşi Ebram’ın çıkarılarak Nûbe’ye gönderilmesini ve Kenzü’-d-Devle’yi yakalamasını emreder. Ayrıca başarılı olduğu takdirde Kernebes’in de serbest kalacağına dair söz verir. Ebram, Nûbe’ye ulaştığında itaatine giren Kenzü’-d-Devle’yi tutuklar. Ancak üç gün sonra Ebram ölür. Bölge halkı toplanarak Kenzü’-d-Devle’yi kral ilan edip taç giydirebilirler.¹⁸⁵⁵ Sultan en-Nâsır Muhammed’in bu hadiseden sonra Kenzü’-d-Devle’nin bölgedeki konumunu kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Sultan 723 yılı Şevval ayında (Ekim 1323) Nûbe’ye sefer düzenlenmesini emreder. Emir Seyfeddin Toksuba komutasında emirler Alâeddin Ali b. Kara Sungur ve İzzeddin Aydemir sultan memlûkleri (Memâlîkü’s-Sultâniye) ile beraber halka askerleri ve emirlerin memlûklerinden oluşan beş yüz kişilik atlı birlik Zilhicce ayında (Aralık 1323) Kahire’den çıkar. Seferin gerekçesi Kenzü’-d-Devle’nin yerine Kahire’de bulunan ve Müslüman olan Kernebes’in geçmesidir. Birlik içinde yer alan Kernebes ve askerler Nûbe’ye yaklaştıklarında Kenzü’-d-Devle bölgeyi terk eder. Kernebes bölgeye kral olarak yerleşir. Ancak Mısır askeri döndükten sonra Kenzü’-d-Devle yanına topladığı göçebe gruplarıyla Düngula’ya gelerek Kernebes’i çıkarır ve tekrar tahtına oturur.¹⁸⁵⁶ Kernebes ise Üsvan sınır bölgesine yerleşerek 726 yılının sonlarına değin kendisine verilen mersûm ile burada ikamet eder.¹⁸⁵⁷

en-Nâsır Muhammed’in bölgeyi İslamlaştırmaya yönelik çabası kendi istediği şekilde olmasa da bölgeyi Müslüman olan Kenzü’-d-Devle daha sonra da onun çocukları yönetmiştir. 725 (1326) yılında sultanın huzuruna çıkan birçok devletin elçisi arasında Nûbe kralının elçileri de vardır.¹⁸⁵⁸ Ömerî, Kenzü’-d-Devle’nin bölgeyi sultanın onayı ile kendisine bağlı Müslüman olan çocukları tarafından yönetildiğinden söz eder.¹⁸⁵⁹

Habeş ile İlişkilere gelince büyük çoğunluğu Hıristiyan olan Habeş ülkesi ile ilişkiler İskenderiye’de bulunan Yakubî Kilisesi merkezinde gelişmiştir. Habeş

¹⁸⁵⁴ İbn Haldun öldürülme gerekçesi olarak Arapların yoğun devlet işlerinde istihdamını gösterir. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.

¹⁸⁵⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 181-182; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 161-162.

¹⁸⁵⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 49-50; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 250.

¹⁸⁵⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 49-50.

¹⁸⁵⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 259; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 65.

¹⁸⁵⁹ Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 48; Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, c. V, s. 278.

ülkesinde söz sahibi piskoposlar İskenderiye’de oturan patriğin onayından geçmektedir. Gönderilecek din adamları hakkında son söz ise sultanın onayı ile gerçekleşmektedir.¹⁸⁶⁰ Dolayısıyla zaman zaman hediyelerle gelen elçiler sultanın huzuruna çıkarlar. Ömerî, Habeş bölgesinde yüz krallığın mevcut olduğunu bunların sadece yedi tanesinin Müslüman olduğunu ifade eder. Hatta bunlardan Hediye bölgesi kralının tahtını kaybetmemek için Müslümanlığını gizli tutarak Hıristiyan gibi görüldüğünü nakleder. Ayrıca Ömerî, Habeş bölgesindeki kralların en büyüğü Amda Seyon denilen yerde ikamet eden Amhara sahibini kralların kralı olarak isimlendirmekte ve sultan ile yaptığı yazışmalarından bahsetmektedir.¹⁸⁶¹ Amhara kralının bölgedeki müslümanlara baskı yaptığına değinen Ömerî Evfât, Devârû, Erâbînî, Hediye, Şarhâ, Bâlî ve Dâre’nin bölgedeki Müslüman krallıklar olduğundan söz eder.¹⁸⁶²

Kaynaklara yansıyan önemli bir gelişme Amda Seyon bölgesi kralı (Habeş bölge kralı) Gabra Maskal’ın elçileri 16 Muharrem 726 (23 Aralık 1325) Pazartesi günü sultanın huzuruna çıkarlar. Elçiler, Mısır’da Hıristiyanlar’ın zillet içinde yaşadıklarını ve kiliselerin kapatıldığına dair haberler geldiğini, sultanın Hıristiyanlara ihsanda bulunmasını talep ederek kapatılan kiliselerin açılmasını istemektedirler. Kral, eğer söz konusu kiliseler açılmaz ise ülkesindeki Müslümanlara da aynı uygulamalar ile muamele edeceğini ve camileri de yıkacağına dair tehdit eder. Ayrıca Mısır’ın can damarı Nil nehrini kesmekle tehdidini ileri bir safhaya taşır. Sultan duydukları karşısında sadece gülüp geçer.¹⁸⁶³ Kralın elçileri Kahire’ye geldiğinde huzura çağrılan patrik Mısır’da Müslümanlar’ın Hıristiyanlar’a baskı yapmadığına, namuslarına hanel getirmediklerine dair krala bir mektup yazar.¹⁸⁶⁴ Elçiler daha sonra ülkelerine dönerler.¹⁸⁶⁵

¹⁸⁶⁰ Ömerî *et-Ta’rif*, s. 39; Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, c. V, s. 308-309.

¹⁸⁶¹ Ömerî *et-Ta’rif*, s. 38-41; a. mlf. , *Mesâlik*, c. IV, s. 40-41. Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, c. V, s. 332

¹⁸⁶² Ömerî, *Mesâlik*, c. I, s. 116. Ömerî, söz konusu yedi bölge hakkında detaylı bilgi verir. *Mesâlik*, c. IV, s. 33- 40.

¹⁸⁶³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 149; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 270; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 157.

¹⁸⁶⁴ Kalkaşendî, *Subhu’l-A’şâ*, c. V, s. 333; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 157.

¹⁸⁶⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 149; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 270; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 157.

2.1.5. Tâbi Devletler ile İlişkiler

Sultan Baybars döneminden itibaren Memlûk Türk devletine tâbi olan Mekke ve Medine ile Yemen bölgesi kendi içlerinde otonom yapılarını korumuşlardır. Halifeliğin Kahire’de yaniden ihdas edilmesiyle Mekke ve Medine gibi tarihi, dini, siyasi ve ticari öneme haiz iki şehrin kendilerine bağlı kalmasına çaba sarf edildiği gibi aynı güzergâhta bulunan ticari yönden Kızıldeniz’e hâkim olmak için de Yemen bölgesinin huzuru ve istikrarına önem verilmiştir. Sultan en-Nâsır Muhammd b. Kalavun döneminde de söz konusu bölgelerin hâkimiyet altına alınması için çaba sarf edilmiş hatta zaman zaman yaşanan sıkıntılar üzerine bölgeye asker sevk edilmiştir.

2.1.5.1. Mekke ve Medine Emirlikleri ile İlişkiler

İslam dünyası için büyük öneme haiz bulunan kutsal toprakların Memlûk Türk devleti idaresinde kalması devlete siyasi ve dini bir prestij sağladığı muhakkaktır. Dolayısıyla halifenin Mısır’da ikamet etmesi ve kutsal toprakların himaye edilmesi Müslümanların hamisi sıfatını taşıyan Memlûk Türk devleti sultanı için son derece önemlidir. Bu çerçevede sultanların adı hutbelerde okunup darp edilen sikkelere nakşedilerek sözde bir tabiiyet söz konusudur.¹⁸⁶⁶ Bölgeye hakim olmak siyasi bir üstünlük sağladığı kadar bazı sorumlulukları da beraberinde getirir. Devletin gücünün de bir göstergesi olan bu yükümlülükler İslam tarihi boyunca devam edegelen geleneklerdir. Örneğin her yıl o yılın haç emiri ile yola çıkan mahmil devesi Mekke’ye gönderilen hediyelerin yüklü olduğu bir alaydır. Aylar öncesinden başlayan ve bir şenlik haline dönüşen mahmil devesi bir yerde hacca gidemeyenlerin gönderdikleri hediye anlamına gelir.¹⁸⁶⁷ Başta sultan olmak üzere devlet adamlarının ve zenginlerin gönderdiği hediye adı altındaki bağışlar kutsal toprakların ihtiyaçları için harcanır. 728 yılı hac mevsiminde (Ekim 1328) Mekke’de bulunan İbn Battûta, Kâbe’nin örtüsü başta olmak üzere Mekke kadısının, hatibinin, imamının, müezzininin, Kâbe ve çevresinin ibadet için bakımıyla görevli memurların maaşları Sultan en-Nâsır Muhammed tarafından karşılandığını ve bunları her sene

¹⁸⁶⁶ Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 117; Takkûş, *Tarihu'l-Memâlik*, s. 262-263.

¹⁸⁶⁷ İlki Recep ayının ortasında ikincisi de Şevval ayının ortalarında olmak üzere yılda iki kez mahmil alayı Kahire sokaklarını şenlendirir. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 57-58; İbn Battûta, *Rihle*, s. 57.

gönderdiğinden söz eder.¹⁸⁶⁸ Kısacası, hac mevsiminde kutsal topraklara giden hacıların ve tacirlerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması sultanın sorumluluk alanına girmektedir. Yine aylar süren yolculuklarında hacıların bölgeye güvenli bir şekilde gidip gelmeleri, önemli güzergâhları ve merkezleri kullanan tacirlerin yol güvenliklerinin sağlanması, Mekke ve Medine'nin su ihtiyacının karşılanması düşünüldüğünde tüm bunlar mali açıdan bir külfet gerektirmektedir. Ancak tüm bunların bir ibadet anlayışı içerisinde yüksünmeden yapılmış olduğu görülür. Kaynaklara yanyan bir hadisede bölgeye yapılan bir hayratı başkasına kaptıran sultanın bu durumdan muzdarip olduğu anlaşılır. Bu hadise kısaca şöyledir. İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd döneminde devlette söz sahibi Emir Çoban'ın 726 Cemaziyelevvel (1326 Nisan) ayında Mekke-i Mükerrreme'ye su getirterek Mekke ve Medine arasında önemli bir sıkıntı olan su ihtiyacını gidermesini¹⁸⁶⁹ Sultan en-Nâsır Muhammed kıskanır. Sultan daha önce bölgeye yaptığı hizmetler¹⁸⁷⁰ gibi bu hizmeti de üstlenmek istemektedir. Yapılanları anlatan huzurundaki Çoban'ın elçisine; “Bu hususta ona kim izin verdi ve benimle niçin danışmadı?” şeklinde çıkışması üzerine, elçi arada tercümanlık yapan emire; “Sultan'a anlat, Çoban hayratını yaptı. Şimdi sultan için ya o hayratı harap etmek ya da gerektiği zaman tamir etmek düşer. Bu iş ondan çıkmıştır, ferman sultanındır” şeklinde cevap verir. Sultan yapılan hayrat karşısında susmaktan başka çare bulamaz.¹⁸⁷¹

Mekke ve Medine gibi vasal siyasi bir yapısı söz konusu olan iki şehirde yönetici aileler arasında eksik olmayan çatışmalarda hakem rolünü üstlenen Sultan en-Nâsır Muhammed seleflerinden farklı olarak üç kez bölgeye giderek hac farızasını ifa etmiştir.

¹⁸⁶⁸ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 235-236. İbn Battûta 728, 729 ve 730 yıllarında Kutsal topraklarda ikamet eder.

¹⁸⁶⁹ Getirilen su sayesinde başta Mekke olmak üzere Safa, Bab-ı İbrahim ve Medine vadilerinin su ihtiyacı karşılanır. Daha önce su para ile satılırken bu çalışma sayesinde sorun giderilmiş olur. Çoban 725 yılında geldiği hac mevsiminde sıkıntıyı görünce öteden beri de Mekke'de bir hayrat yapma isteği söz konusu olunca 50 bin altın verdiği bir adamını bu işle görevlendirir. Dört aylık bir çalışma sonrası 28 Cemaziyelevvel 726 (2 Mayıs 1326)'da Safa ile Merve arasında su akıtılır. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 169; Makrizi, *es-Süluk*, (Thk. Abdülkadir Atâ), c. III, s. 90; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 541; Uzunçarşılı, “Çoban Soldoz”, s.617.

¹⁸⁷⁰ Sultan, 719 (1319) yılında ikinci kez gittiği hac dönüşünde Mekke ile Medine arasında hacıların mallarını bıraktıkları bir kale olan Huleys kalesi için iki yıldır çekilen su sıkıntısının giderilmesi amacıyla beş bin dirhem bağışta bulunur. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 200.

¹⁸⁷¹ Makrizi, *es-Süluk*, (Thk. Abdülkadir Atâ), c. III, s. 90; Uzunçarşılı, “Çoban Soldoz”, s.617.

2.1.5.1.1. Sultan en-Nâsır Muhammed'in Hac Ziyaretleri

Sultan en-Nâsır Muhammed seleflerinden farklı olarak üç kez Hicaz bölgesine giderek üç kez hac ziyaretinde bulunmuştur. Halife ile olan soğuk ilişkisinin aksine bu hac seyahatlerinde de görüldüğü üzere sıradan bir Müslüman olarak ibadetlerini yerine getirmiştir. Bu durum Mısırlılar'ın ve memlûklerinin kendisine olan saygısını artırdığı gibi ilmiye sınıfı nezdindeki itibarını da her zaman en üst seviyede tutmasını sağlamıştır.

Birinci Hac Ziyareti: Memlûk emirleri Kara Sungur ile Cemaleddin Akkuş el-Efrem ve Suriye bölgesi göçebe Arap liderlerinden Mühennâ b. İsa'nın İlhanlı hükümdarı Olcaytu'ya sığınmışlardır. Gelişmeler üzerine Olcaytu Ermeni ve Gürcü askerlerinin de bulunduğu kalabalık bir İlhanlı ordusu ile Suriye bölgesine sefer düzenlemiştir.¹⁸⁷² Sultan maiyetiyle beraber Suriye'ye doğru İlhanlılar ile karşılaşmak için yol alırken Kahire'ye iki günlük mesafedeki es-Se'îdiyye mevkinde iken 26 Ramazan 712 (25 Ocak 1313) Perşembe günü Suriye bölge nâibi Tengiz'in gönderdiği elçi İlhanlı askerinin yaklaşık bir aydır kuşattığı Rahbe'den geri döndüğü haberini getirir.¹⁸⁷³ Sultan, güzel haberlerle Dımaşk'a girer. Burada ümera ve devlet erkânı ile istişare ettikten sonra hac farızasını ifa etmek için Hicaz'a gitme kararı alır. Saltanat nâibi Argun en-Nâsırî ile vezir Emînüddin'i Tengiz'in yanında Dımaşk'ta bırakan Sultan, maiyetinde Hama nâibi Ebü'l-Fidâ ile 40 emirin de bulunduğu kalabalık bir heyetle 2 Zilkade (1 Mart 1313) günü Dımaşk'tan ayrılır. Yol üzerindeki Kerek'e daha sonra da beraberinde 40 emirle hac için Hicaz'a hareket ederler.¹⁸⁷⁴

Sultan ve beraberindekiler önce Medine-i Münevvere'yi ziyaret ettikten sonra hacı olmak için Mekke-i Mükerreme'ye giderler. Arefe günü (7 Nisan 1313) Arafat dağında vakfe yaptıktan sonra hac vecibelerini yerine getiren sultan ve beraberindekiler Mekke'yi terk ederler. Dönüşte Medine'ye uğrayarak Hz. Peygamber (a.s.)'in kabrini tekrar ziyaret ettikten sonra da bölgeyi terk ederler. Emir Seyfeddin Kıçlıs, sultan ve beraberindekilerin sağ salim Hicaz'dan dönmekte olduklarına dair müjdeli haberi yeni yılın ilk günü (1 Muharrem 713/28 Nisan 1313)

¹⁸⁷² İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 245, 251; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 119.

¹⁸⁷³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 152; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.

¹⁸⁷⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 153; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 119; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 31; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, c. II, s. 414.

Kahire'ye ulaştırır.¹⁸⁷⁵ Diğer taraftan Sultan ve beraberindekiler 2 Muharrem (29 Nisan) günü Kerek'te 11 Muharrem (8 Mayıs) günü de Dimaşk'a girerler. Dimaşk'ta olağanüstü bir gün yaşanır. Sultanın ihsanından herkes bolca istifade eder.¹⁸⁷⁶ Müelliflerin görülmeye değer bir gün (yevm-i meşhûd) olarak anlattıkları sultanın Dimaşk'a girişi sırasında yol üzerindeki evlerin yarım günlük kirası altı yüz dirheme çıkar. Araplar'a has yünden mamul bir aba giyen sultan elinde bir mızrak ile şehre girer. Cumartesi günü meydanda çevgen oynamayı da ihmal etmez. İhsanından herkesin bolca yararlandığı Sultan gerekli atamaları yapıp Dimaşk'ta on beş gün kaldıktan sonra 17 Muharrem (14 Mayıs) günü şehirden ayrılır.¹⁸⁷⁷ Kahire'ye 12 Safer (8 Haziran) Cuma günü Dimaşk'ta yaşananların tekrarının yaşandığı görkemli karşılama merasimleri ve halkın coşkulu karşılamaları arasında girer.¹⁸⁷⁸

İkinci Hac Ziyareti: Sultanın birinci hac ziyareti İlhanlılar'la savaşın eşiğinden dönülmüş aniden alınmış bir karar sonrası gerçekleşmiş idi. İkinci hac ziyareti ise özel bir hazırlık süreci ile başlar. Siyah ipekten mamül atlas bir örtü olan Kâbe'nin kisvesi her zaman olduğu gibi 719 (1319) yılı haccı için özel olarak İskenderiye'de dokunduktan sonra getirilir.¹⁸⁷⁹ Şam, Hama ve Gazze nâiblerine mersûmlar yazılarak ihtiyaç listelerinin hazırlanması emredilir. Hazırlıklar içinde en dikkat çekenini ise develer üzerine hazırlanmış sandukalardır. Toprakla dolu sandukalar içine ekili reyhanlar, ıspanaklar, yeşillikler ve bakliyat çeşitleri yol boyunca sultan ve maiyetindekilerin sofralarını süslemeleri için hazırlanır. Seyyar mutfağının yanında gidiş-dönüşte sultanın içeceği Nil suyu develer üzerinde taşınır. Nüveyri'nin ifadesi ile altı ay süren hazırlıklar sonrasında Hama nâibi Ebü'l-Fidâ başta olmak üzere üst düzey elli iki emir ve üst düzey devlet adamlarından birçok kişinin katıldığı hac kafiləsi gösterişli merasimler sonrası 719 yılı Zilkade ayının ilk Cumartesi günü (15 Aralık 1319) kaleden ayrılır. Yol üzerinde avlanarak ilerleyen

¹⁸⁷⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 153, 155; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 122; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 31.

¹⁸⁷⁶ Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, c. II, s. 415; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 155; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 122; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 31.

¹⁸⁷⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 122-123.

¹⁸⁷⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 122-123; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 31.

¹⁸⁷⁹ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 57.

sultan ve beraberindekiler 7 Zilhicce 719 (19 Ocak 1320) Cumartesi günü sabahı Mekke'ye girerler.¹⁸⁸⁰

Sultan hac için ayrılmadan önce Kahire'de saltanat nâibi Argun ile Aytemüş el-Muhammedî'yi bırakır. Argun, sultan ve maiyetindekiler'in Mısır'ı terk etmesinin ardından nâiblerin bölgelerine gecikmeden dönmelerini emretmiş ve tehirlî gidenleri tehdit etmiştir. Ayrıca Suriye'deki bütün nâiblerin yerlerini terk etmemeleri, avlanmaya çıkmamaları emredilerek sultanın dönüşüne kadar herkesin teyakkuz halinde olmasını istemiştir.¹⁸⁸¹

Kâbe ve çevresinde hac ibadetini ifa eden Sultan, sahip olduğu zenginliğini bir tarafa bırakarak tevazu içerisinde yaptığı ibadetler dönemin kaynaklarına detaylı olarak yansır. Kâbeyi görünce kibirlenmeyi unuttuğunu, insanların aşırı saygıdan oluşan kibirlenmesinin de Allah'a secde edince kaybolduğunu Kadı Bedreddin Cengelî b. el-Baba'ya itiraf eder. Bedreddin Cengeli, Peygamber Efendimiz (a.s.)'ın yaptığı gibi at üzerinde tavaf yapabileceği teklifini, peygambere nasıl benzeyebilirim, diyerek ret eder. Sade bir insan gibi diğer hacılarla beraber ihramlı halde zahmetlice tavafını yapar. Sultan, hâcibine emir vererek kendisi tavaf ederken diğer hacıları tavaftan men etmemesini ister. Tevazusunda bunlarla da yetinmeyen, ihramını kendisi yıkayan sultan Kabe'nin örtüsünü bizzat çıkardığı gibi kendisi giydirir, daha sonra da boşlukta iki rekat namaz kılar. Mekke ve Medine'de herkes dağıttığı ihsan ve ikramından bolca istifade eder. Fakirler sevinir yoksullar duacı olur.¹⁸⁸² Hac mevsimi dolayısıyla Mekke'de bulunan bir grup İlhanlı emiri sultanın hac için burada olduğunu duyunca tutuklanma korkusu ile gizlenmeyi tercih etmişlerdir. Ancak her yerde hafiyesi olan Sultan onlardan haberdar olunca huzuruna çağırır, onlara bolca ihsanda bulunup gösterişli hilatler giydirir.¹⁸⁸³ Kısacası dost düşman herkes sultanın ihsanına boğulur.

¹⁸⁸⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 235-236; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 431-433; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 295; İbn Haldun, *İber*, c. 5, s. 490; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 195-197, 200-201; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 49-51.

¹⁸⁸¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 234-235; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 196-197; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 50.

¹⁸⁸² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 197; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 50-51.

¹⁸⁸³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 235; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 197-198; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 51.

Sultan dönüşte Mekke ile Medine arasında hacıların mallarını bıraktıkları bir kale olan Huleys kalesi¹⁸⁸⁴ için iki yıldır çekilen su sıkıntısının giderilmesi için beş bin dirhem bağışta bulunur.¹⁸⁸⁵ Yine dönüşte sultan ile beraber kalabalık bir topluluk yolculuğunu yürüyerek yapmak zorunda idi. Önüne geçip acziyetlerini ifade ettiler bunun üzerine sultan onları yanına alır. Hatta bu grup sultan ile beraber seyahat ettiklerini sonradan öğrenirler. en-Nâsır Muhammed'in emri ile develerin üzerindeki sandukalar boşaltılır, yürümekten aciz olanlar develer üzerinde seyahatlerine devam ederler.¹⁸⁸⁶ Kahire'de sultan'ın sağ salim dönmekte olduğuna dair müjdeli haber Muhammed b. Argun ile Kutluboğa el-Muizzî tarafından getirilirken Bedreddin Bedircik de aynı haberi Dımaşk'a ulaştırır.¹⁸⁸⁷

Sultan, 12 Muharrem 720 (23 Şubat 1320) Cumartesi günü hacıların uğurlanıp karşılandığı Birketü'l-Hac mevkiinde ümera, devlet erkânı ve halk tarafından her zamanki gibi coşkulu bir şekilde karşılanır.¹⁸⁸⁸ Ayrıca Muharrem ayı içinde birçok ümeraya hil'at giydirirken özel saltanat şiarıyla yürüyen Ebü'l-Fidâ için el-Mansûriyye Medresesi'nde¹⁸⁸⁹ tertip edilen törenle hil'at giydirir.¹⁸⁹⁰ Bu arada da tutuklu bulunan kalabalık bir ümera topluluğu hapisten çıkarılır.¹⁸⁹¹

Üçüncü Hac Ziyareti: Sultan, oğlu Anuk'u yüzler emiri rütbesine tevcih edip gözde emirlerinden Bektemür es-Sâki'nin kızı ile evlendirdiği 732 (1332) yılının¹⁸⁹² sonunda üçüncü kez Hicaz'a kutsal topraklara gitme kararı alır.¹⁸⁹³ Emirlerden Seyfeddin Elmas el-Hâcib'i Mısır'da nâib olarak, Akboğa Abdülvahid'i kale kapısı içinde kale muhafızı ve Cemaleddin Akkuş Nâibü'l-Kerek'i de kalede

¹⁸⁸⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 387.

¹⁸⁸⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 200.

¹⁸⁸⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 236.

¹⁸⁸⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 201.

¹⁸⁸⁸ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 433; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 236; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 201; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 52.

¹⁸⁸⁹ Sultan Kalavun tarafından inşa edilen hastane, türbe ve medresenin de yer aldığı külliye hakkında bkz Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 70-75; Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 379-380, 406-408.

¹⁸⁹⁰ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 434; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 245; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 202; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 52-53.

¹⁸⁹¹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 299; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 246

¹⁸⁹² İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 360; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 343; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 78.

¹⁸⁹³ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.

emir olarak bırakır.¹⁸⁹⁴ Dönünceye kadar görev yerlerini terk etmemelerini emreder. Ayrıca Kahire’de görevli ümeranın dışındakilere ikta’larına geçerek sultan haçtan dönünceye kadar bölgelerini terk etmemeleri emredilir. Sultan, beraberinde birçok ümeranın yanı sıra babası Ebü'l-Fidâ'nın yerine Hama nâibi olan el-Efdal Muhammed'i de alarak Kahire'den ayrılır. Bir süre Siryakus'ta konaklayan Sultan, maiyetiyle beraber Şevval ayının sonlarında (10-20 Temmuz 1332) Hicaz'a doğru hareket eder.¹⁸⁹⁵

Müellifler sultanın maiyetinde bulunan hac kafilesindeki ümeranın listesini verirler. Öne çıkan isimler arasında Cengeli b. el-Baba, el-Hâc Almelik, Bahadır el-Muizzi, Aydoğmuş Emir-i ahûr, Bektemür es-Sâkî, Dokuz Temür, Sencer el-Câvelî, Kavsûn, Tayirboğa, Beştak, Arukboğa, Tuğcû, Ahmed b. Bektemür es-Sâki gibi birçok önde gelen ümera ile baş kadınlar Celaledin el-Kazvini, İzzeddin Abdülaziz b. Cemââ, Muvafiku'd-dîn el-Hanbelî, İzzeddin b. el-Fırat el-Hanefi, Fahreddin en-Nüveyrî el-Malikî kafilede yer alır. Yüzler, kırklar, onlar ümerasına mensup birçok emir bu ziyarette yer alırlar.¹⁸⁹⁶

Sultan, maiyetindekilerle beraber Mekke güzergâhı üzerindeki Akabe'ye¹⁸⁹⁷ geldiğinde Bektemür es-Sâkî'nin bazı memlûklerle işbirliği yaparak kendisine suikast girişiminde bulunacağına dair haberler alır.¹⁸⁹⁸ Bektemür es-Sâkî sultanı öldürüp oğlu Ahmed'i¹⁸⁹⁹ tahta oturtmayı düşünmektedir. Sultan kendisini hastalanmış gibi göstererek geri dönmeyi düşündüğünü söyleyince, Bektemür hariç diğer ümera dönmesine sıcak bakar. Bektemür ise, hacdan önce dönmesinin yanlış anlaşılacağına dair ifadeler kullanır. Sonunda yolculuğa devam kararı alan Sultan, oğlu Anuk ve annesini Kerek nâibi Seyfeddin Meliktemür es-Sercüvânî'nin yanına

¹⁸⁹⁴ Yûsufî, *Nüzhe*, s. 167; Makrizi, *es-Süluk*, (Thk. Abdülkadir Atâ), c. III, s. 158-159; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 80-81.

¹⁸⁹⁵ İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. II, s. 532; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 366; Makrizi, *es-Süluk*, c. III, (Thk. Abdülkadir Atâ), s. 158-159; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 80-81.

¹⁸⁹⁶ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 366-367; Makrizi, *es-Süluk*, c. III, (Thk. Abdülkadir Atâ), s. 159-160; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 81.

¹⁸⁹⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 134-135.

¹⁸⁹⁸ Yûsufî, *Nüzhe*, s. 135-139; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 355; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 82.

¹⁸⁹⁹ Aynı yıl haçta bulunan İbn Battûta, bu bilgileri paylaşmadan önce Bektemür es-Sâkî'nin oğlu Ahmed'in sultanın oğlu olduğunu ileri sürer. Şöyle ki, Sultan yedikleri içtikleri bir olan Bektemür es-Sâkî'ye bir cariyeye hediye eder. Cariye, kendisine yaklaşmak isteyen Bektemür'e sultandan hamile olduğunu söyleyince Bektemür elini çeker. Kadın daha sonra bir erkek çocuk doğurur. Ahmed adını alan bu çocuğun halk arasında da sultanın oğlu olarak bilindiği İbn Battûta'nın rivayeti arasındadır. İbn Battûta, *Rihle*, s. 395.

bırakır. Diğer oğulları Ahmed ile Ebu Bekir de burada ikamet etmektedir. Seyahat sırasında daima tedbirli davranmaya çalışan Sultan, geceleyin birkaç defa yer değiştirerek kontrolü elden bırakmaz. Muhafızları gece gündüz silahlı olarak nöbet tutarlar. Kafile Mekke'ye yaklaştığında Mekke emir-i Rumeysa tarafından karşılanır. Mekke ile Medine arasındaki Huleys kalesine geldiklerinde otuz memlûkün Irak tarafına firar ettiği ortaya çıkar. Sultan bu duruma sessiz kalır. Yürüyüşüne devam ederek hac ibadetini ifa için Mekke'ye varırlar.¹⁹⁰⁰ Sultan, ibadetlerini daha önce olduğu gibi tevazu içinde yaparken bu kez ihtiyatlı hareket ederek tedbiri elden bırakmaz. Daha önce yaptığı gibi cömertçe inam ve ihsanda bulunur.¹⁹⁰¹ Sultan, bu hac sırasında Kâbe'nin kapısının gümüşle kaplanmasını emretmiş ve bu hacta otuz beş bin dirhem para dağıtmıştır.¹⁹⁰²

en-Nâsır Muhammed'in son haccı olan 728 yılı hac mevsiminde (Ekim 1328) Mekke'de bulunan İbn Battûta, Kâbe'nin örtüsünün tedariki başta olmak üzere Mekke kadısının, hatibinin, imamının, müezzininin, Kâbe ve çevresinin ibadet için bakımıyla görevli memurların maaşlarının Sultan en-Nâsır Muhammed tarafından karşılandığını ve her sene bu parayı gönderdiğinden söz eder.¹⁹⁰³ Yine aynı müellif tanık olduğu bir mahmil gününü eserinde anlatır. Her yıl Mekke'ye gönderilen hediyelerin yüklü olduğu mahmil devesi o yılın haç emiri ile yola çıkar. Yola çıkmadan aylar öncesinden başlayan bir şenliğe dönüşen mahmil devesi İbn Battûta'nın kaydına göre Receb ayında sokakları şenlendirmeye başlar ve hac mevsimine kadar sürer.¹⁹⁰⁴ Alayın uğrak yerlerinden birisi şüphesiz sultanın ikametgâhı olan kaledir. Beraberinde dört mezhebin baş kadıları, Beytü'l-Mâl Vekili, Muhtesib ve diğer önde gelen devlet adamları eşliğinde sultanın huzuruna çıkarak hediye kabul ederler. Bir yerde hacca gidemeyenlerin gönderdikleri hediye anlamına gelen mahmil yani deve heybesi Kahire sokaklarında gezdirilir. Mahmil

¹⁹⁰⁰ Yûsuffi, *Nüzhe*, s. 135-139; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 355-356; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 82. Şu notu paylaşmamız gerekir ki, Sultan suikast girişiminden hacca giderken mi yoksa dönüşte mi haberdar oldu. Makrizi olayları h. 733 yılı içinde yani dönüşte ele alırken İbn Tağriberdi 732 yılı içinde hacca giderken ele almaktadır. Kanaatimizce hadise hacca giderken yaşanmıştır.

¹⁹⁰¹ İbn Battûta, *Rihle*, s. 395.

¹⁹⁰² İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.

¹⁹⁰³ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 235-236.

¹⁹⁰⁴ İlki Receb ayının ortasında ikincisi de Şevval ayının ortalarında olmak üzere yılda iki kez mahmil alayı Kahire sokaklarını şenlendirir. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 57-58.

alayınnın gezdđđđđđ sokakların taşmasını seyirlik bir gün olarak ifade eden İbn Battûta gördüklerini bizimle paylaşmıştır.¹⁹⁰⁵

Sultan ve beraberindekiler hac farızasını ifa ettikten sonra Mekke'den ayrılarak Medine'ye Peygamber (a.s)'ın kabrini ziyaret için uğrarlar. Ayrıca burada Medine emiri firar eden memlûklerle beraber sultanı karşılar.¹⁹⁰⁶ Sultan emire hil'at giydirip memlûklerinin hepsine inam ve ihsanda bulunur.¹⁹⁰⁷ Daha sonra da Medine'den ayrılırlar.

Hicaz'dan ayrılırken yol üzerinde sultanın önce Bektemür es-Sâkî'nin ođđđđ Ahmed'i daha sonra da Bektemür'ü zehirlediđđđđđ söylenir. Baybars el-Çaşnigîr'in memlûklerinden olup daha sonra sultanın memlûkleri arasına geöen Bektemür ile Sultan birbirinden ayrılmaz iki dost gibi yaşamışlardır. Sultan onun evinde kaldıđđđđđ gibi onun evinden başka bir yerde de yemek yemediđđđđđ nakledilir.¹⁹⁰⁸ Ayrıca sultan ođđđđ Anuk'u Bektemür'ün kızı ile nikâhlayarak¹⁹⁰⁹ aralarında akrabalık tesis etmiştir. Tahtında gözü olduđđđđđna dair artık şüphesi kalmayan Sultan, önce ođđđđ Ahmed'i ortadan kaldırır. Sıcak bir günde huzuruna çağırđđđđđ Ahmed'i serinlemesi bahanesi ile sunduđđđđđ içi zehirli bir kadeh suyu ikram etmiş daha sonra da Ahmed vefat etmiştir. Bu acıya dayanamayan Bektemür hastalanır. Yemeden içmeden kesilir. Sultan bu kez de teselli etme bahanesi ile yanına yaklaştıđđđđđ Bektemür'e su ikram eder. Sultan; "Hayatım için, şunu iç de yüreğinin ateşi sönsün", diyerek ikram ettiđđđđđ su ile Bektemür zehirlenir ve öđđđđ. Bu bilgileri nakleden İbn Battûta, Bektemür'ün yanında saltanata ait elbiseler bulunduđđđđđ için sultanı haklı görür.¹⁹¹⁰ Ahmed 7 Muharrem 733 (28 Eylül 1332) Pazartesi günü babası Bektemür es-Sâkî de 10 Muharrem (1 Ekim 1332) Perşembe gecesini vefat ederler.¹⁹¹¹ Sultan gelişmeler üzerine emniyet tedbirlerini artırır. Kapı önünde nöbet tutan memlûklerinin daima silahlı olarak kapı önünde uyumalarını emreder.

¹⁹⁰⁵ İbn Battûta, *Rihle*, s. 57.

¹⁹⁰⁶Yusufi, firar eden memlûklerin Gazan ile yapılan savaşlarda esir alınan İlhanlı askerleri olduđđđđđdan bahsederek sultanın kendisi için seçtiđđđđđ memlûkler olduđđđđđunu belirtir. Firar etmelerinin sebebi olarak da Ebû Saîd'in yanında rütbe elde edecekleri umududur. Yûsufi, *Nüzhe*, s. 140-141.

¹⁹⁰⁷ İbn Tađđđriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 83.

¹⁹⁰⁸ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 709; Yûsufi, *Nüzhe*, s. 143, 147-148; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490; İbn Tađđđriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 221.

¹⁹⁰⁹ İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. II, s. 524; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 360; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 343; İbn Tađđđriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 78.

¹⁹¹⁰ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 54, 395-396; Yûsufi, *Nüzhe*, s. 142-143.

¹⁹¹¹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 366; İbn Tađđđriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 83.

İbn Battûta, teşrîfat olarak ümeraya dağıtmak üzere beraberinde götürdüğü hil'atleri duyan sultanın öldürme teşebbüsünde bulunduğunu kaydeder.¹⁹¹² Safedî, Bektemür'ün muhallefati arasında ümerayı ve devlet adamlarını teşrîf için sayısı beş yüzü bulan çeşitli hil'at libası ile yine dağıtılmak üzere birçok hediyelerin beraberinde Hicaz'a götürdüğü şeklindeki haberi şüpheli olarak kaydeder.¹⁹¹³ Ayrıca İbn Battûta hil'atlerden başka yanına saltanat alâmeti olarak davul, bayrak ve meblağı büyük miktarda para aldığını da nakleder.¹⁹¹⁴ Kocasının ve oğlunun ölüm haberi üzerine yıkılan Bektemür'ün hanımı herkesin duyacağı şekilde bağırarak; "Ey Zalim! Kocamdan ve oğlumdan ne istedin. Kocam senin memlûkün, oğlum seninle onun arasında idi", diyerek her tarafı inletmiştir.¹⁹¹⁵

Emir Bilik el-Cemdâr sultanın sağ salim Hicaz'dan dönmekte olduğuna dair müjdeli haberi Kahire'ye getirir.¹⁹¹⁶ Sultan 18 Muharrem 733 (4 Ekim 1332) Pazar günü Kahire'ye ulaşır. Sultanın sağ salim gelişine sevinen halk dönüşte yaşananları duymuş ve heyecanla sultanın yüzünü görmek istediklerini bağırarak ifade etmişlerdir. Sultanı gören halk hamdü sena ederek şükretmişler, dua ederek sultana olan bağlılıklarını belirtmişlerdir. Bu yaşananlardan pek memnun kalan sultan, sevinç gösterileri içinde kaleye çıkmış ve üç gün boyunca şenlikler düzenlenmiştir.¹⁹¹⁷

Sultan yaşanan bu gelişmeler sonrası tedbir olarak bazı emirleri tutuklatır. Saltanat nâibliğinin kaldırılması sonrasında nâib gibi hareket eden Seyfeddin Elmas el-Hâcib,¹⁹¹⁸ en-Nâsır Muhammed'in üçüncü kez haçta olduğu 732 yılı sonlarında (Temmuz-Ağustos-Eylül 1332) Mısır'da nâib olarak kalmıştır.¹⁹¹⁹ Bir yerde Tengiz Suriye bölgesinden sorumlu olurken Elmas el-Hâcib de Mısır'dan sorumludur. Sultan hacca gittiği ve dönüşte kendisine suikast girişimi düzenleyeceği kuşkusu ile

¹⁹¹² İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 395.

¹⁹¹³ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 711.

¹⁹¹⁴ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 395.

¹⁹¹⁵ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 83-84.

¹⁹¹⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 355; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 84.

¹⁹¹⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 356-357; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 84-85.

¹⁹¹⁸ Emir Seyfeddin Elmas el-Hâcib (ö. 734/1333), Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 616-618; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 89-91.

¹⁹¹⁹ Yûsufî, *Nüzhe*, s. 167; Makrizi, *es-Süluk*, c. III, (Thk. Abdülkadir Atâ), s. 158-159; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 80-81.

ortadan kaldırdığı Bektemür es-Sâkî¹⁹²⁰ ile iş birliği yapan Elmas el-Hâcib 20 Zilhicce 733 (1 Eylül 1333) günü kardeşi Kara ile tutuklanır.¹⁹²¹ Argun ed-Devâdâr'ın Halep'e nâib olarak atanmasıyla naiblik makamında birisi gibi hareket eden Elmas el-Hâcib, Arabça bilmeyen konuşması fasih olmayan birisidir. Ayrıca Sultan öldürülen Bektemür es-Sâkî'nin cüzdanında (evrak çantası) Elmas el-Hâcib'in, Bektemür'e, gelinceye kadar Kahire'ye hâkim olacağına dair bir not bulmuş ve yapılan inceleme sonrasında da tutuklanarak¹⁹²² 2 Safer 734 (13 Ekim 1333) günü idam edilmiştir.¹⁹²³

2.1.5.1.2. Mekke ve Medine ile Yaşanan Gelişmeler

Kaynaklara yansıdığı kadarıyla en-Nâsır Muhammed'in bölge ile ilgili ilişkilerine gelince, Şakhap zaferi öncesinde 702 yılı (Temmuz-Ağustos 1303) hac emiri Emir Birliği tarafından Mekke emirleri Ebü'l-Ğays ve kardeşine yazılan mektupta ezanın “*hayye ale'l-felah*” yerine “*hayye ale'l-hayri'l-amel*” okunmaması ve Zeydiye¹⁹²⁴ mezhebine mensup imamların kabede imamlık yapmamaları emredilir. Bu emirler karşılık bularak hemen yerine getirilir.¹⁹²⁵ Yine Şakhap zaferi sonrası çok sıkıntılı geçen hac mevsimi sırasında Mekke'nin idari sorunu ile ilgili Kahire'de ikamet etmekte olan şerifler Rumeysa ve Humeysa kardeşler Emir İzzeddin Aydemir el-Kündekî ile Mekke'ye gönderilirler. Baybars el-Çaşnigâr Ebi'l-Ğays ve kardeşi Utayfe'yi tutuklatarak yerlerine Humeysa ile Rumeysa'yı Mekke'ye emir olarak atar.¹⁹²⁶ Hac için Hicaz'da bulunan Baybars el-Çaşnigâr dönüşte Ebi'l-Ğays ve kardeşi Utayfe'yi Kahire'ye getirir.¹⁹²⁷

Mekke ve Medine emirlikleri ile ilgili bu dönemde ilişkiler her yıl düzenlenen hac kabileleri ile öne çıkmaktadır. Hac emiri olarak hac mevsiminde Mekke ve

¹⁹²⁰ Yûsufî, *Nüzhe*, s. 135-139; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. IX, s. 83-84.

¹⁹²¹ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 617; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. IX, s. 85.

¹⁹²² Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 616-617; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 167; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 363; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. IX, s. 85.

¹⁹²³ İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 90.

¹⁹²⁴ Zeydiyye mezhebi, II. (m. VIII.) yüzyılın ilk çeyreğinde Kûfe'de ortaya çıkan, Irak, Taberistan ve özellikle Yemen'de varlığını sürdüren ılımlı bir Şîî fırkası. Yusuf Gökalp, “Zeydiyye”, *DİA*, c. XLIV, Ankara 2013, s. 328-331.

¹⁹²⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 940-941.

¹⁹²⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 382; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 391; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 11.

¹⁹²⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 15.

Medine'ye giden emirler bir yerde buraların siyasi meselelerine de müdahale ediyorlardı. Sâlâr ve Baybars'ın hac ibadeti için Hicaz bölgesine gittiğine daha önce değinmiştik.¹⁹²⁸ en-Nâsır Muhammed ise söz konusu iki emirin tahakkümünden kurtulmak için hac niyetiyle Kahire'yi terk etmiş ancak Kerek'e vardığında saltanattan feragat ettiğini ve hac seyahatinden de vazgeçtiğini bildirmiş idi.

Mekke'de Şerif Ebî Nümmâ'nın oğulları Humeйда ile Rumeysa aleyhine 713 yılında (Mart-Nisan 1314) hacca giden hacıların ve Mekke sakinlerinin şikâyetleri artınca Sultan tedip amaçlı bölgeye sefer düzenlenmesini emreder. Şöyle ki, Mekke'yi birlikte yöneten kardeşler Rumeysa ile Humeйда arasında ortaya çıkan anlaşmazlık sonrası çatışma yaşanır. Gelişmeler üzerine Kûs valisi Seyfeddin Toksuba komutasında emirler Seyfeddin Yelva, Sarimüddin Saruca el-Hüsâmî ile Alâeddin Aydoğdu el-Havarezmi'nin de katıldığı bir birlik Mekke'ye sevk edilirken Dımaşk'tan da Seyfeddin Balaban et-Tatarî komutasında ikinci bir birlik destek için bölgeye hareket eder.¹⁹²⁹ Birlikler Mekke'ye varınca Humeйда firar eder.¹⁹³⁰ Diğer kardeşi Ebu'l-Gays'ın elinden bir şey gelmez. Hac mevsiminden sonra iki ay bölgede kalan birlikler 714 yılı Rabiulevvel ayının sonlarında (1314 Temmuz ayı başı) Mekke'de Ebu'l-Gays'ı emir olarak tayin ettikten sonra sultan ile yazışıp bölgeyi terk ederek geri dönerler.¹⁹³¹ Diğer taraftan Ebu'l-Gays'ın emirliği uzun sürmez. Şehre dönen Humeйда, Ebu'l-Gays ile çarpışmış o da şehri terk etmiştir. Mekke'ye hâkim olan Humeйда ise sultana mektup ile on iki at'dan oluşan hediyeyi bir elçi ile gönderir. Sultan özrünü kabul etmeyerek elçisini tutuklar.¹⁹³²

Mekke emiri Rumeysa 715 yılı 3 Cemaziyelahir (7 Temmuz 1315) günü Hicaz'dan gelerek Kahire'de sultanın huzuruna çıkar. Sultandan af dileyip yer öpen Rumeysa'nın isteği kabul görür ve Emirler Seyfeddin Demirhan ile Seyfeddin Taydemir komutasındaki birliklerle beraber Mekke'ye hareket ederler.¹⁹³³ Makrizi'nin anlattığına göre Humeйда hutbede sultanın adını kaldırarak yerine

¹⁹²⁸ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 391.

¹⁹²⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 158; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 417; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 128. Ebü'l-Fidâ, Humeйда'nın Mekke Emir-i Ebü'l-Gays üzerine yürüyerek mücadeleyi kazandığını ve kardeşini kestiğini ve daha sonra da hacıların gelmesiyle kaçtığını yazar. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 417.

¹⁹³⁰ Makrizi, Yemen'e firar ettiğini belirtir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 138.

¹⁹³¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 158; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 138.

¹⁹³² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 158.

¹⁹³³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 171-172; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 145.

Yemen sultanının adını okutmaya başlar. Bunun üzerine üç yüz atlı tedip için emirlerle birlikte yola çıkarlar.¹⁹³⁴ Yaşanan mücadele sonrası Humeyda kaçarak Irak'ta Olcaytu'ya sığınır.¹⁹³⁵ Burada bir ay kalan Humeyda, Olcaytu'yu Mekke'ye askeri bir sefer düzenlemeye teşvik eder. Mekke'yi ele geçirip minberlerde adına hutbe okunması sözünü veren Humeyda, Olcaytu'yu ikna etmeyi başarır. Horasan bölgesine ait dört bin atlı Recep ayında Mekke'ye doğru harekete geçer. Ancak Olcaytu'nun ölmesi ile sefer yarıda kalır.¹⁹³⁶ Nüveyri, Makrizi'nin verdiği bu bilgilerden farklı ve detaylı olarak şunları aktarır. Rumeysa, en-en-Nâsır Muhammed'e gönderdiği mektubunda, Mühenna'nın kardeşi Muhammed b. İsa'dan naklen, kardeşi Humeyda'nın Mekke'ye girmek istediğinden bahseder. Ayrıca Olcaytu'nun ölmeden önce Humeyda ile birlikte Delkandi isminde bir adamını Mekke'de Hz. Muhammed (a.s.)'in yanında medfun bulunan şeyhayn'ın yani Ebu Bekir (r.a.) ile Ömer (r.a.)'in naaşlarının kaldırılması için teçhiz ettiğinden bahseder. Muhammed b. İsa Araplardan dört bin atlı toplamış ve bunun için de hayvanlar ve silahlar hariç her birine bin dirhem para almıştır. Aslında bu işten göçebe Araplar karlı çıkmıştır. Rumeysa, yaşanan bu gelişmeleri sultana bildirince emirler Seyfeddin Aytemüş el-Muhammedi ile Seyfeddin Bahadır es-Seîdî komutasında yüzler ve tablhane emirlerinden birçok emirin katıldığı kalabalık bir emir komutasında birlik 16 Rabiulevvel 716 (8 Haziran 1316) günü Mekke'ye Humeyda'yı almak için harekete geçerler. Mekke'ye varınca Kahire'ye sultanın yanına gitmeleri gerektiğini bildirdiklerinde Humeyda, özür beyan ederek gelmekten kaçınır.¹⁹³⁷

Makrizi'nin verdiği bilgide 717 (1317) yılında Mekke Emiri Rumeysa sultana mektup yazarak, elli Moğol ile birlikte kardeşi Humeyda'nın Irak'tan Mekke'ye geri gelerek şehre girmek istediğini haber verir.¹⁹³⁸ Humeyda, Mekke'de idareyi ele alarak hutbeyi İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd adına okutur. Tacirlerin de mallarına da el koyar. Bu gelişmeler üzerine bölgeye Sarimüd¹⁹³⁹ Bölgedeki gerekli düzenlemeleri yapan birlik yeni yılın ilk ayında (718 Muharrem/1318 Mart) Mekke'den döner. Bu

¹⁹³⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 145.

¹⁹³⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 12; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 147.

¹⁹³⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 148.

¹⁹³⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 192.

¹⁹³⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 175.

¹⁹³⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 219; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 176. Makrizi yaşanan gelişmeleri 717 yılı içinde ele alırken Nüveyri 718 yılı olayları arasında anlatır.

arada birlikler içinde bir sürtüşme söz konusu olmuştur. Sarimüddin Özbek maiyetindeki Bahadır el-İbrahîmî'n Humeyda'yı almaya mani olduğunu ve içki içtiğini sultana bildirerek şikâyetle bulunur. Bunun üzerine iktası elinden alınan Bahadır ve bir grup Emir tutuklanarak İskenderiye'ye gönderilir.¹⁹⁴⁰ Sultan bu yıl Bedreddin Muhammed b. et-Türkmânî komutasında bir birliği ayrıca Mekke'ye gönderir. Bedreddin et-Türkmânî, Rumeysa'yı kardeşi Humeyda hakkında ağırdan alıp ihmalkâr davrandığı gerekçesiyle tutuklayıp Kahire'ye gönderirken kendisi de Mekke'de nâib olarak kalır. Sultan, Rumeysa'nın diğer kardeşi Utayfe'yi Mekke'ye emir olarak gönderinceye kadar burada ikamet ettikten sonra emir aynı yılın Recep (Eylül 1318) ayında Kahire'ye döner.¹⁹⁴¹

Emir Şemseddin Aksungur 718 (1318) yılı hac mevsimi sonrası 7 Muharrem 719 (28 Şubat 1319) Çarşamba günü Kahire'ye getirdiği Rumeysa kaleye hapsedilir. Ancak kısa bir süre sonra kaçınca arkasından kalabalık bir birlik gönderilerek yakalanır. Tekrar hapse atılmış olsa da daha sonra 8 Safer 720 (20 Mart 1320) Perşembe günü hapisten çıkarılarak hil'at giydirilir.¹⁹⁴² Diğer taraftan 27 Recep 719 (13 Eylül 1319) Perşembe günü Mekke'den dönen Bedreddin Muhammed b. et-Türkmânî'nin getirdiği mektupta Mekke Emiri Utayfe herkesin kendisine itaatkâr olduğunu, Humeyda'nın ise Yemen'e gittiğini haber verir.¹⁹⁴³

Sultan en-Nâsır Muhammed II. Kez gittiği hac ziyaretinin üzerinden fazla geçmeden 20 Cemaziyelahir 720 (28 Temmuz 1320) Pazartesi günü Humeyda Mekke'de öldürülür. Böylece Mekke'de Rumeysa ve Utayfe kardeşler emirlik yaparken Medine de Mansur b. Cemmaz b. Şeyha yöneticidir.¹⁹⁴⁴ 720 yılı hac mevsiminin huzurlu geçtiğini aktaran Nüveyri, en önde en-Nâsır Muhammed'in sancağı ve mahmilinin yer aldığını arkasında da sırayla İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd'in ve Yemen sahibinin sancaklarının ve mahmilinin yer aldığını haber verir.¹⁹⁴⁵ Yine 728 (1328), 729 (1329) ve 730 (1330) yıllarını Mekke'de geçiren İbn Battûta 728 yılı hac mevsiminde Sultan en-Nâsır Muhammed'in adının hutbede İlhanlı

¹⁹⁴⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 180.

¹⁹⁴¹ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 430; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 219.

¹⁹⁴² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 227-228; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 431; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 190.

¹⁹⁴³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 194.

¹⁹⁴⁴ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 299; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 436; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 209.

¹⁹⁴⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 256.

hükümdarı Ebu Saîd'den önce okunduğunu ifade eder.¹⁹⁴⁶ İbn Battûta, 730 yılı hac sırasında Utayfe ile Emir-i Candar Aydemir en-Nâsırî arasında yaşanan kavga sonrası öldürülen Aydemir'in intikamını almak için Mekke çevresinde arbeye yaşandığını aktarır. Hadiseyi duyan Sultan bölgeye asker sevk edince Utayfe firar eder. Humeyda'nın vefatının ardında kardeşi Utayfe ile Mekke'yi yönetmesi için gönderilen Rumeysa araya girerek emân almış ve ortam yatışmış ve böylece asker Mısır'a dönmüştür.¹⁹⁴⁷ Bu arada da Humeyda'nın katili Kahire'ye getirilerek 3 Şevval 722 (15 Ekim 1322) Cuma günü idam edilir.¹⁹⁴⁸

Mekke'de 731 (1331) yılında Utayfe ile Rumeysa arasında yaşanan sıkıntılar üzerine Sultan Seyfeddin Aytemüş komutasında emirler Taydemür es-Sâkî, Akboğa As, Aksungur, Tarkuş, Toktemür el-Ahmedî ve Toktemür es-Salâhî ile ecnâdü'l-halka emirleriyle halka askerinin sefere çıkmasını emreder. Sultan Dâru'l-adl'de Aytemüş'e hitaben ne var ne yok karşı çıkan herkesi tedip etmesini, Mekke'nin çevresindeki mesken mahalleri tahrip etmesini, arkasından ikinci bir birlik gelinceye kadar orada ikamet etmesini emreder. Kahire'den Safer ayının ortasında (15 Safer 731/28 Kasım 1330) yola çıkan yedi yüz kişilik atlı birlikler¹⁹⁴⁹ 7 Cemaziyelahire (18 Mart 1331) Pazartesi günü Mekke'ye girerler. Rumeysa topladığı Araplar ile karşılık vermeyi düşünse de Aytemüş ile yapılan görüşmeler sonrası af edilir. Sultanın kendisini tekrar atadığına dair taklîdi okunarak tekrar emirlik görevine döner.¹⁹⁵⁰ Mekke şerifi Utayfe'nin oğlu 739 yılında Kahire'ye gelerek amcası Rumeysa'yı tüccarın mallarını gasbettiğine ve bazı kimselere sıkıntı çıkardığına dair şikayetlerini sultana arz eder.

Bu dönemde Medine'ye gelince Medine Emiri Şerif Mukbil b. Cemmaz ile kardeşi Mansur arasında 709 (1309) yılında anlaşmazlık çıkar. Mansur Emirliği bırakarak Kahire'ye gelir. Baybars el-Çaşnigîr ile görüşen Mansur'a Necd'de kısmi emirlik tevcih edilirken oğlu Kübeyş de halefi tayin edilir. Kübeyş şehri terk edince Mukbil tek başına hâkim olur. Ordu toplayarak şehre tekrar dönen Kübeyş, Mukbil'i

¹⁹⁴⁶ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 346.

¹⁹⁴⁷ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 346-347.

¹⁹⁴⁸ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 308.

¹⁹⁴⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 331; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 121-122; Takkûş, *Tarihu'l-Memâlik*, s. 265.

¹⁹⁵⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 333

yenerek şehri ele geçirir.¹⁹⁵¹ Bu gelişmeler üzerine şerif Mansur b. Cemmaz Medine-i Münevvere'den getirdiği çeşitli hediyelerle Kahire'ye sultanın huzuruna gelir. Medine emirliği kardeşi Mukbil'den alınarak kendisine verilir.¹⁹⁵² Yine 711 (1311) yılında Medine emiri Mansur b. Cammaz, Yenbu¹⁹⁵³ sahibi Katade b. İdris'e saldırır. Ancak bu açgözlülüğü neticesiz kalır.¹⁹⁵⁴ Mansur vefat ettiği 725 (1326) yılına kadar Emirlik görevini deruhte etmiştir. Kübeyş hakkında ise 728 yılı Şaban ayının ilk günü (11 Haziran 1328) şehrin dışında öldürüldüğüne dair Kahire'ye haberler gelir.¹⁹⁵⁵

Mekke ve Medine yaşanan hadiselerde de görüldüğü üzere zaman zaman yönetici aileler arasında yaşanan sıkıntıların ayyuka çıktığı hatta bu sıkıntıların bazen İlhanlılarla Memlûkleri karşı karşıya getirecek türden büyük hadiselere yol açtığı görülür. Dolayısıyla sıkıntıların bertaraf edilmesi için Kahire'den sık sık askeri birlikler bölgeye sevk edilmiştir. Günümüz Memlûk araştırmacılarından Muhammed Takkuş, en-Nâsır Muhammed'in Hicaz'da ismen var olduğunu bunun ise hutbelerde ve sikkelerde adının yer alması şeklinde tezahür ettiğini ifade eder. Ayrıca, Mekke ve Medine emirlerinin Kahire'deki Abbasi halifesini kabul etmeyerek adını hutbede zikretmediklerini vurgular. Dönemin sır kâtibi Ömerî, Mısır ve Şam bölgesini anlatırken Hicaz bölgesine sınır olan Kerek ile konuyu tamamlayarak Hicaz'ın tam olarak mazbut olmadığını ifade etmesi dikkat çekicidir.¹⁹⁵⁶

2.1.5.2. Yemen Resûliler Devleti ile İlişkiler

Mısır için önemli bir ticaret güzergâhı olan Kızıldeniz'in giriş kapısı mahiyetindeki Yemen bölgesi Baybars döneminden itibaren Memlûk Türk devletine tâbi bir devlet statüsüne alınmıştır.¹⁹⁵⁷ Bölgeyi idare eden Yemen Resûliler¹⁹⁵⁸ sultanları yıllık hediye adıyla ödedikleri belirli bir meblağı Kahire'ye göndermekle

¹⁹⁵¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 84.

¹⁹⁵² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 94;

¹⁹⁵³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 449-450.

¹⁹⁵⁴ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 229.

¹⁹⁵⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 198.

¹⁹⁵⁶ Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 263; Takkûş, *Tarihu'l-Memâlik*, s. 265-266.

¹⁹⁵⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 451, 563-564.

¹⁹⁵⁸ Yemen'de 1229-1454 yılları arasında hüküm sürmüş Türkmen asıllı bir hânedan devleti olan Resûliler hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 97-123; Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 14-24; Cengiz Tomar, "Resûliler", *DİA*, c. XXXV, Ankara 2008, s. 1-2.

yükümlü idiler. Yemen’de Kahire’deki halife ile Memlûk sultanının isimleri hutbede zikredildiği gibi darp edilen sikkelere de adları nakşedilmiştir.¹⁹⁵⁹ Sultan el-Melikü’l-Muzaffer Yusuf b. Ömer (647-694/1250-1295) kırk yıl boyunca daha sonra da oğlu el-Eşref Ömer (694-696/1295-1296) düzenli olarak hediyelerini göndermişlerdir. el-Eşref Ömer’in halefi olan kardeşi Melik Müeyyed Davud (696-721/1296-1321)¹⁹⁶⁰ döneminde yaşanan sıkıntılar söz konusudur.¹⁹⁶¹ Yemen San’a’da ikamet eden Zeydi imamları bölgede söz sahibi nüfuzlu kimseler olup Abbasi halifelerini kabul etmedikleri için söz konusu imamlar bölgenin en önemli sorunu olarak karşımıza çıkar.¹⁹⁶² Müeyyed Davud, birçok defa başkaldıran bölge şeriflerinin 701 (1302) yılındaki isyanlarını kanlı bir şekilde bastırıp itaat altına aldıktan sonra hâkimiyet alanını da genişletmeye çalışır.¹⁹⁶³ Makrizi, 704 yılı (Ağustos 1304-Temmuz 1305) olaylarından bahsederken, Yemen sultanı hakkında tacirler şikâyetçi olmuşlar ayrıca her yıl göndermekle yükümlü oldukları altı bin dinar tutarındaki hediye de bu yıl göndermemiştir. Sultanı hafife alan bu tutumu karşısında halifenin kaleme aldığı tehdit içerikli bir mektupla mukarrer hediye gönderilmesi için elçiler Nasıruddin et-Tûrî ile Şemseddin Muhammed b. Adlân Yemen’e gönderilir.¹⁹⁶⁴ Müeyyed Davud yapılan ikazı dikkate almış olmalı ki, 705 yılında (Temmuz 1305-Temmuz 1306) Kahire’ye hediyesini göndermiştir. Emir Esedüddin Muhammed b. Nûr’u elçi olarak gönderen¹⁹⁶⁵ Yemen sultanının gönderdiği hediyeler arasında gündelik işlerde kullanılacak eşyaların yanı sıra sandık dolusu misklere, çeşitli baharatlar ile fil, zürafa, yaban eşeği ve iyi cins atlara varıncaya kadar çeşitli hediyeler içerir.¹⁹⁶⁶ Ancak bu hediye mutat olandan az olduğu için ikaz dolu tehditkâr bir mektupla beraber halka emirlerinden Bedreddin Muhammed et-Tûrî Yemen’e gönderilir.¹⁹⁶⁷

¹⁹⁵⁹ Takkûşî, *Târîhu’l-Memâlik*, s. 266.

¹⁹⁶⁰ Zehebi, *Tarihü’l-İslâm*, H. 701-750, s. 227-229.

¹⁹⁶¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 7.

¹⁹⁶² Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 18-19.

¹⁹⁶³ Tomar, “Resûliler”, s. 1.

¹⁹⁶⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 7.

¹⁹⁶⁵ Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 131.

¹⁹⁶⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 383; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 68; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 20-21; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 131.

¹⁹⁶⁷ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 383; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 68; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 20-2.1

Yemen sultanı Müeyyed Davud'un bu ikazlara pek aldırış etmediği görülür. Kahire'den gelen elçileri cevapsız bırakıp yıllık gönderdiği hediyeleri kısıtıldığı ve tacirlere zulmettiği gerekçesiyle 707 (Temmuz 1307-Haziran 1308) yılında askeri bir sefer düzenlenmesi söz konusudur. Memlûk kaynaklarında celbe,¹⁹⁶⁸ felve¹⁹⁶⁹ ve kıyâse¹⁹⁷⁰ denilen ahşaptan mamûl büyük gemiler emirlerden İzzeddin Aybek eş-Şücâî'nin gözetiminde Kûs'ta bu sefer için inşa edilir.¹⁹⁷¹ Hutbede kendi adını en-Nâsır Muhammed'in isminden önce okutan Yemen sultanına¹⁹⁷² sultan ve halife adına mektuplar yazılarak tehdit edilmeye devam edilir.¹⁹⁷³ Saltanat nâibi Sâlâr'ın bizzat emir komuta etmeyi düşündüğü bir sefere karar verilir. Sâlâr¹⁹⁷⁴ hac ibadetini tamamladıktan sonra Yemen üzerine gitmeyi düşündüğü bu seferden vaz geçer. en-Nâsır Muhammed'in Sâlâr ve Baybars'a karşı düşündüğü suikast girişiminin ayyuka çıkması ve Baybars'ın ısrarı ile Yemen'den cevap gelinceye kadar sefer ertelenir.¹⁹⁷⁵ Başkentte en-Nâsır Muhammed'in tahtını terk etmesi sonrası yaşanan sıkıntılardan dolayı Kahire, Yemen ile ancak en-Nâsır Muhammed'in üçüncü döneminde ilgilenebilecektir. Bu arada elçi olarak giden Muhammed b. Adlân'ın dönüşü ise en-Nâsır Muhammed'in Kerek'te olduğu 709 (1309-1310) yılında ancak gerçekleşebilir.¹⁹⁷⁶

Yemen hükümdarı Müeyyed Davud'un elçisi iki yüz deve ile beraber iki yüz deveci, atlar, vahşi hayvanlar ve kuşların yer aldığı çeşitli hediyeler ile 711 yılında

¹⁹⁶⁸ Celbe, Kızıldeniz'de hacıları taşımak için kullanılan bir çeşit gemidir. Erol, "Gemiler", s. 184.

¹⁹⁶⁹ Nil nehri üzerinde eşya taşımak için kullanılan bu gemiler savaş zamanında asker ve insan nakliyesi için de kullanılır. Erol, "Gemiler", s. 184.

¹⁹⁷⁰ Kıyâse, Nil nehrinde kullanılan geniş enli, alçak ve yavaş hareket eden erzak ve insan naklinde kullanılan gemidir. Erol, "Gemiler", s. 187.

¹⁹⁷¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 395-396; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 96-97; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 32-33; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 131.

¹⁹⁷² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 33.

¹⁹⁷³ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 395-396; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 32-33; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 131-133. Yemen'e bizzat halifenin adıyla kaleme alınan mektup için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 397-399; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VI, s. 421-426.

¹⁹⁷⁴ Sâlâr'ın bu sefere bizzat çıkmasını Makrizi şöyle izah eder. Sultan en-Nâsır Muhammed'in Sâlâr ve Baybars'a karşı düzenlediği suikast girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması ve bunu fırsat bilerek Baybars'ı sultan yapmak isteyen Burciyye'nin bu teşebbüsü Sâlâr'ın yumuşak siyaseti ile sultanla barışılmış ve fırsat değerlendirilememiştir. İşte bundan dolayı başkentte kalmasını kendisi açısından iyi görmeyen Sâlâr bunu fırsat bilerek uzaklaşmak istemiştir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 37-38; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 226-227.

¹⁹⁷⁵ Doğu İslâm dünyasının (Meşrik) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ İslâm kaynaklarında Mağrib adıyla anılmaktadır. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 96; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 67; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 226-227.

¹⁹⁷⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 52.

sultanın huzuruna gelir. Sultan bu hediyeleri emirleri arasında paylaşır.¹⁹⁷⁷ Baybars el-Mansûri, Yemen hükümdarının gönderdiği hediyelerle ilgili olarak nadide eşyalar, kamerî udlar, sihirli amberler, miskler, Hint yapımı eşyalar, kınalar, atlar ve hizmetçiler getirdiğinden bahseder. Bütün bu hediyelerin yüz deve ile getirildiğini ve iki yüz hamalla ancak taşınabildiğinden söz eder.¹⁹⁷⁸ Bu elçilik teatisi sonrasında kaynaklara yansıyan olumsuz haberler Müeyyed Davud döneminde söz konusu olmamıştır. Yıllık mukarrer verginin ödendiği sıkıntıların yaşanmadığı söz konusu olmalı ki, Müeyyed Davud ölmeden önce Sultan en-Nâsır Muhammed'e mektup yazarak kendisinden sonra oğlu Mücahid Ali'nin sultan olmasını vasiyet eder. Bunun yanında düşmanlarına karşı yardımını da talep etmiştir. Bölgeye gelen Mısır askeri düzeni sağladıktan sonra geri döner.¹⁹⁷⁹

Yemen sultanı Mücahid Ali b. Davud sultana elçi göndererek Demlûh (Dümlüva)¹⁹⁸⁰ kalesinin sahibi amcaoğlu Abdullah b. Mansûr'dan şikayetçi olur. Sultan bu talebe pek aldırmaz.¹⁹⁸¹ Ancak bir yıl sonra 725 yılı Safer ayında sultanın huzuruna bol hediyelerle gelen Yemen elçisinin ikinci kez gelişine Sultan kayıtsız kalmaz. Emir Rukneddin Baybars el-Hâcib komutasında beş tablhane, iki onlar emiri ve dört halka emiri komutasındaki askerler ile üç yüz Sultan memlûkleri ile bin kişilik halka askerine 5 Safer 725 (21 Ocak 1325) Pazartesi günü icra edecekleri görevlerini içeren evraklar dağıtılır.¹⁹⁸² Sultan tarafından bol bol da para dağıtılan birlikler 5 Rabiulahir (21 Mart 1325) Perşembe günü Kahire'yi terk ederek ayın 26. günü (11 Nisan 1325) Mekke'ye ulaşırlar. Mekke'de iken gelen bir mektup ile Yemen sultanına askerinin gelişinden haberdar edilmesi emredilir. Mekke şerifi Utayfe'nin de yer aldığı birliklere yol üzerinde Yemen askeri eşlik eder. 19 Cemaziyelevvel (3 Mayıs 1325) günü Yemen topraklarına giren birliklere yerli halka sıkıntı çıkarmamaları, ihtiyaçlarını para ile satın almaları emredilir. Mısır askerinin bölgeye gelmesi ile korkuya kapılan yerli halka emân verilirken asker

¹⁹⁷⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 107.

¹⁹⁷⁸ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 238.

¹⁹⁷⁹ Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 18.

¹⁹⁸⁰ Yemende büyük bir kaledir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 471.

¹⁹⁸¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 254.

¹⁹⁸² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 60, 129-131; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 259-260; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 65-66; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 134-135.

kendilerine sunulan hayvanları kabul etmez. Zebîd¹⁹⁸³ halkı Mısır askerinin geldiğini duyunca korkudan Abdullah b. Mansur'a karşı gelerek Mücahid Ali b. Davud'a itaat ederler. Asker Zebîd'de 10 Recep 725 (22 Haziran 1325) Cumartesi günü Mücahid tarafından karşılanır. Sultanın gönderdiği mektubu yer öperek alan Mücahid'e daha sonra sultanın gönderdiği teşrîfat kendisine takdim edilir. Demlûh'ta ikamet eden Abdullah b. Mansur'a ulaşan birlikler sultanın mektubunu kendisine takdim edip amcaoğlu Mücahid ile anlaşmasını sağlarlar. Kendisi ile Mücahid'in yaşamlarının araştırılmasını isteyen Abdullah b. Mansur Demlûh'da sultanın nâibi olarak yaşamak istediğini bildirir.¹⁹⁸⁴ Birlikler bir süre burada kalır. Ancak bölgenin havasına pek alışkın olmayan asker için gün geçtikçe sıkıntılar baş gösterir. Hatta birçok asker bölge şartlarına dayanamayarak ölür. Mücahid, ülkesinin harap olduğunu gerekçe göstererek askerın ikameti için yardımcı olmaya pek yanaşmaz. Parası ile bir şey alamayan asker sadece meyve yiyerek ihtiyacını karşılar. Askerın burada kalmasını istemeyen hatta burayı ele geçirecekleri kuşkusıyla Mücahid, askere hitaben; "Eğer Sultan burada ikamet etmenizi istiyorsa buyurun kalın, ancak bana yardım için geldi iseniz artık dönebilirsiniz", diyerek Memlûk askerının bölgeden ayrılmasını ister. Mekke emiri Utayfe, Abdullah b. Mansur'un sultanın itaatine girdiğine dair haberi getirmesinin ardından Emir Rukneddin Baybars el-Hâcib görevlerini tamamladıklarını ve sultana verdiği sözünde durması için Mücahid'den kadıların huzurunda alınan söz sonrası asker bölgeden ayrılır. Ramazan ayının ilk günü Mekke'ye ulaşan birlikler 1 Şevval'de buradan ayrılarak Zilkade'nin ilk günü (9 Ekim 1325) Kahire'ye girerler. Ayın beşinci Pazartesi günü sultanın huzuruna çıkan emirlere sultan hil'at giydirir.¹⁹⁸⁵ Seferde yer alan bir diğer üst komutan Taynal, seferin emir komutasını deruhte eden Rukneddin Baybars el-Hâcib'in Mücahid'den mal aldığına dair sultana şikâyetçi olur.¹⁹⁸⁶ Gazze nâibliğine atanan Baybars'ın ataması durdurularak burçlarda hapse atılır.¹⁹⁸⁷

Yemen sultanı Mücahid'in elçileri son gelişmelerden bir yılı aşan bir süre sonra 26 Rabiulevvel 727 (19 Şubat 1327) Perşembe günü Kahire'de sultanın

¹⁹⁸³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 131; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. V, s. 9-10.

¹⁹⁸⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 130-133; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 265-266; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 68-69.

¹⁹⁸⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 134-135; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 266-267; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 71.

¹⁹⁸⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 267; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 71.

¹⁹⁸⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 139-140; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 268.

huzuruna çıkararak getirdiği hediyeleri takdim ederler.¹⁹⁸⁸ Bu dönemde kaynaklara yansıyan bir başka bilgi de 730 (1330) yılında hediyelerle gelen Yemen elçisinin hapse atılmasıdır. Hapse atılmasının sebebi, Yemen sultanının, Hindistan Delhi sultanı Muhammed b. Tuğluk Şah'ın en-Nâsır Muhammed'e gönderdiği elçilik heyetini alıkoyarak heyettekilerin bazısını öldürüp bazısını hapse atmış, Kahire'ye gönderdiği hediyelere de el koymuştur.¹⁹⁸⁹

Yemen San'a'da ikamet eden nüfuzlu Zeydiyye imamları bölgede her zaman sorun çıkarmışlardır.¹⁹⁹⁰ Dolayısıyla bölgenin Kahire ile irtibatı sık sık sekteye uğrasa da en-Nâsır Muhammed döneminde kaynaklara yansıyan vakıaların dışında pek sıkıntı yaşanmadığı görülmüştür. Bölge üzerinden Kahire'ye oradan da diğer bölgelere sevk edilen ticaret malları için önemli olan güzergâhlar güvenli bir şekilde çalışmıştır.¹⁹⁹¹

2.1.6.en-Nâsır Muhammed'in Anadolu Beylikleri ile İlişkisi

Moğol istilâsıyla yeni bir döneme giren Anadolu, İlhanlı hükümdarı Hülâgû döneminden (1256-1265) Ebû Saîd'in vefat ettiği 1336 yılına değin İlhanlı idaresinde kalmıştır. Memlûk Türk devleti İlhanlılar'a karşı yaptığı başarılı savunma savaşlarını en-Nâsır Muhammed döneminde de sürdürmüş hatta dış siyasette Anadolu beylikleri lehinde İlhanlılar'a karşı bir tavır takınılmıştır. Sultan, Şakhap zaferi (20 Nisan 1303) sonrası Gazan'a gönderdiği¹⁹⁹² mektubunda şu ifadeleri kullanır; "Kendi canın için seç. Ya hızlıca Horasan'a girmeyi ya da topluca Anadolu ve Irak'tan çıkmayı.....".¹⁹⁹³

Bu dönemde İlhanlılar Suriye bölgesinden tamamen uzaklaştırıldığı gibi Ebû Saîd döneminde yapılan barış görüşmeleriyle taraflar arasında sükûnet tesis edilmiş, kısacası İlhanlılar dize getirilmiştir. Ancak hasmane tutumun devam ettiği yıllarda Anadolu kaynaklı meselelerde İlhanlı iç siyasetine sık sık müdahil olan en-Nâsır Muhammed devletinin çıkarları açısından yaşanan siyasi krizleri fırsat olarak

¹⁹⁸⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 151.

¹⁹⁸⁹ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 322.

¹⁹⁹⁰ Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 18-19.

¹⁹⁹¹ Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 137; Takkuşî, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 267-268.

¹⁹⁹² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 378; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 479.

¹⁹⁹³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118-122.

kullandığı görülmüştür. İkinci saltanat döneminin başlarında Süleymiş'in Gazan'a karşı giriştiği isyanın¹⁹⁹⁴ desteklediği gibi yine Ebû Saîd'e karşı isyan eden Timurtaş'ı¹⁹⁹⁵ da Kahire'ye çağırarak siyasi çıkarlarına uygun olarak idam ettirmiştir.¹⁹⁹⁶

en-Nâsır Muhammed'in çağdaşı müelliflere baktığımızda seyyah İbn Battûta Anadolu için Türk ülkesi, Türk toprağı anlamında *Berrü't-Türkiyeti'l-Ma'rûf bi Bilâdi'r-Rûm* (=Rum ülkesi olarak bilinen Türkiye toprağı) ifadelerini kullanır.¹⁹⁹⁷ Diğer müellifler ise *Bilâdü'r-Rûm* (=Rum Ülkesi) yanında Anadolu'yu *Bilâdü'd-Dürüb*¹⁹⁹⁸ diye tesmiye ederler. Ömerî (ö. 749/1349), İlhanlı valileri idaresinde Anadolu'da yaşayan Türklerin Anadolu'da beylikler kuran Türk beylerinin çocukları olduğunu hatırlatarak ovalarda İlhanlılar ikamet ederken dağlık kesimlerde de Türklerin söz sahibi olduğunu dile getirir.¹⁹⁹⁹ Ayrıca Anadolu'dan söz ederken, İlhanlı valisinin idaresi altında olan yerler ve Türk beylerinin idaresi altında olan yerler, diyerek iki farklı başlık altında ele alır. Türk beyleri ya da Türk emirleri anlamında *Ümerâü'l-Etrâk*²⁰⁰⁰ başlığı altında verdiği bilgilerin yanında tek tek bölge

¹⁹⁹⁴ İlhanlı hükümdarı Gazan, babası Geyhatu (1291-1295)'nun 24 Mart 1295 tarihinde öldürülmesiyle İlhanlı tahtına oturan Hülâgû (1256-1265)'nun torunu Baydu (1295)'ya karşı gelmiş ve vezir Nevruz'un desteği ile İlhanlı tahtına oturmuştur (3 Kasım 1295). Ancak Gazan Anadolu'da önce Baltu İsyanı (Eylül 1296-14 Ekim 1297) daha sonra da Süleymiş İsyanı (29 Kasım 1298-27 Eylül 1299) dâhilde de Memlûklerle mektuplaştığı için öldürülen vezir Nevruz'un İsyanı (27 Mart 1297-14 Ağustos 1297) ile uğraşmak zorunda kalır. İsyanlar hakkında bkz. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 234-276. İsyanları bertaraf eden Gazan daha sonra Suriye'yi işgal etmek için seferlere çıkar. Gazan'ın sefere çıkmasının en önemli sebebi olarak bazı müellifler Memlûklerin Süleymiş'e verdiği desteği gösterir. Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 878; İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhûr*, c. I, s. 403; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 275-276. Çağdaş müelliflerden Nüveyri (ö. 1333) ise, Gazan'ın Süleymiş'e Anadolu askerini toparlayıp Sis üzerinden Suriye'ye doğru hareket etmesini emrettiğini ayrıca Süleymiş'e kendisinin de Fırat'ı geçerek Halep'te buluşacaklarına dair anlaştıklarından bahseder. Ancak Süleymiş Anadolu'ya varınca Gazan'a isyan eder. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 236. Baycu Noyan'ın torunu olan Süleymiş 1297 sonlarında Gazan tarafından emiru'l-ümeralığa getirilir. Baltu isyanının bastırılmasında büyük yararlılıklar gösteren Süleymiş gerek dedesinin uzun yıllar Anadolu'da kalması gerekse kendi hizmetlerinin karşılığında Anadolu valiliği verilmeyince isyan eder. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 234-276; Spular, *İran Moğolları*, s. 106-111; Turan, *Türkiye*, s. 631-640; Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 134-136.

¹⁹⁹⁵ Timurtaş (ö. 728/1328)'ın hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 111-115; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 193-195; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 518-519; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IV, s. 139-143; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", 622-646.

¹⁹⁹⁶ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 447-448; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 299; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 115; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 348; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 518; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 638-639.

¹⁹⁹⁷ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 400, 445.

¹⁹⁹⁸ Anadolu'ya geçiş anlamında kullanılan bir kavram.

¹⁹⁹⁹ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 240.

²⁰⁰⁰ Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 51

bölge, savaşan insan sayısına varıncaya değin kısa bilgilerle Anadolu beyliklerini ele alır.²⁰⁰¹ Ömerî'nin, ovalarda İlhanlılar'ın dağlık kesimlerde de Türkler'in söz sahibi, olduğuna dair verdiği malumat kırsal bölgelerde özellikle de uç kesimlerde yaşayan Türkler'in Anadolu'da yarı bağımsız birer siyasi teşekkül olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Tabiiyetleri verilen vergilerle sınırlı olan bu Türk beylerinin iç işlerinde bağımsız otonom bir yapıları söz konusudur. Diğer taraftan Anadolu'yu *Türkiye* diye adlandıran dönemin bir başka seyyahı Marco Polo, burada yaşayan Türklerin Müslüman olduğunu vurguladıktan sonra dağlık bölgelerde ve ovalarda yaşadıklarını, hayvancılık ve tarımla geçindiklerini belirtir. Ayrıca çok güzel at yetiştirdiklerini, besili hayvanları olduğunu gözlemlerine dayalı olarak anlatır.²⁰⁰² İbn Battûta ise çok detaylı olarak Anadolu'nun siyasi ve içtimai durumu hakkında önemli bilgiler verir.²⁰⁰³ Bu arada dönemin Memlûk müelliflerinin Memlûk Türk devleti için Türkiye devleti (ed-Devletü't-Türkiye) ifadesini kullandığını hatırlatmakta yarar vardır.

Ömerî, sır kâtipliği yaptığı dönem başta olmak üzere en-Nâsır Muhammed'in Anadolu beylikleriyle yaptığı yazışmalardan örnekler verir.²⁰⁰⁴ Yine bu bağlamda sultan ile olan ilişkilerine de değinir. Söz konusu mektuplara baktığımızda en-Nâsır Muhammed, Anadolu'daki beyliklerin tamamına yakını ile yazışmış, hediyeleşmiştir.²⁰⁰⁵ Moğol istilasından sonra XIV. yüzyılın ilk yarısında yeni yeni tam bağımsız hareket etmeye başlayan beylikler siyasi politikalarına uygun olarak zaman zaman en-Nâsır Muhammed'in hamiliğine başvurdukları görülür. Bazen ara bulucu rolünde bazen bir baba gibi onları koruyup kollayan en-Nâsır Muhammed üçüncü döneminin sonlarında kendisine tâbi birer siyasi teşekkül haline gelen Karamanoğulları, Dulkadiroğulları ve Eretnaoğulları beylikleri ile sıkı bir ilişkisi söz

²⁰⁰¹ Ömerî, Cengiz Han sülalesine ait yerler olarak Şerefoğulları, Turgutoğlu, Uğurlu ili, Doğancık memleketi ve Yakub ilini gösterir. Haydar el-Uryan adındaki raviden naklettiği bu bilginin yanı sıra aynı eserin 242. sayfasında da Cenovalı Balaban diye isimlendirdiği kişiden aktardığı bilgide on sekiz Türk beyinin yönettiği beyliklerden bahseder. Ömerî'nin bahsettiği bu beylikler şunlardır: En büyükleri Germiyan beyliği olup sırayla Toguzlu (Denizli), Tevâze, Amîdlî (Hamid İli), Kastamonu, Kavya, Bursa (Osmanlılar), Ekîra (Balıkesir), Marmara (Karesi), Nîf, Mağnisa (Saruhan), Birgi (Aydinoğlu), Foka (Menteşe), Antalya, Karasar ve Ermenek (Karamanoğlu)'dir. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 241-255; a. mlf. , *et-Ta'rif*, s. 51-55.

²⁰⁰² *Markopolo Seyahatnamesi*, c. I, s. 20.

²⁰⁰³ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 400-444.

²⁰⁰⁴ Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 51-55; a. mlf. , *Mesâlik*, c. III, s. 256; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VIII, s. 12-20.

²⁰⁰⁵ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 256-257.

konusudur. Bu üç beylikle ilişkilerine geçmeden önce diğer beyliklerle ilgili kaynaklara yansıyan bilgilere kısaca göz atalım.

İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in küçüklüğünden istifade eden Emir Çoban, ülke idaresini oğulları ile ele almış, Anadolu'ya da oğlu Timurtaş'ı vali olarak tayin etmiş idi.²⁰⁰⁶ Timurtaş'ın Anadolu birliğini tesis etme yönünde Hamidoğlu Dündar Bey'i uzun takibat sonrasında yakalayıp katletmesi²⁰⁰⁷ üzerine oğulları Mısır'a en-Nâsır Muhammed'e sığınır. Yerlerine vekil bırakarak geldikleri Kahire'de sultan tarafından gayet iyi karşılanırlar. Kaldıkları müddetçe de sultanın ihsanından bolca yararlanırlar. 728 (1327) yılında Timurtaş'ın idam edilmesi sonrası yurtlarına ancak dönebilmişlerdir.²⁰⁰⁸ Yine Ömerî'nin Kastamonu memleketi Süleyman Paşa ili olarak zikrettiği Süleyman Paşa'nın oğlu İbrahim ile sultan arasında dostluğun tesis edildiği ve güzel işlerin yapıldığına dair ifadeleri söz konusudur. Burasının en-Nâsır Muhammed'in himayesi altında olduğunu da bildiren müellif, deniz yolu ile askerlerin bölgeye ulaştığını ve sultanın her zaman yardımcı olduğundan söz eder.²⁰⁰⁹

Sultan en-Nâsır Muhammed'in desteğini her zaman arkasında hisseden Karamanoğulları ve Çukurova bölgesindeki Türkmen grupları her fırsatta İlhanlı Anadolu idarecilerine isyan etmişler, Memlûkler'in Çukurova Ermenilerine uyguladıkları baskı politikasının da destekçisi olmuşlardır. Bu dönemde Ermeniler üzerine düzenlenen büyük seferlerin hepsine katılan Çukurova bölgesindeki Türkmen grupları²⁰¹⁰ ve Karamanoğulları sultanın bölge üzerindeki siyasetinin daima bir parçasıdır.²⁰¹¹ Ermeni kralı ile 723 (1323) yılında yapılan anlaşma İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in öldüğü 736 (1336) yılına²⁰¹² kadar yürürlükte kalır.²⁰¹³ Ermeniler 737 (1337) yılında anlaşmaya aykırı davranarak mutat vergiyi göndermedikleri gibi Halep nâibinin memlûklerini öldürmeleri ve bölgede yaşanan

²⁰⁰⁶ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 239; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 325.

²⁰⁰⁷ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 232.

²⁰⁰⁸ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 231-232.

²⁰⁰⁹ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 234, 248-249.

²⁰¹⁰ Kanat, "Memlûkler ve Çukurova", s. 93-101.

²⁰¹¹ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 9.

²⁰¹² Yûsufî, *Nüzhe*, s. 334-336; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 325; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 69; İbn Tağriberdi, *en-Nücüm*, c. IX, s. 226.

²⁰¹³ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8.

gelişmeler bölgeye dönük askeri bir harekâtı zorunlu kılar.²⁰¹⁴ Mısır, Şam, Hama, Trablus ve Halep askerinin yanı sıra bölgedeki göçebe Araplar, Türkmenler ve Karamanoğulları'nın da katıldığı geniş çaplı bir sefer²⁰¹⁵ sonrası Ayas tamamen fethedildiği gibi bölgede Türkmenler yurt tutmaya²⁰¹⁶ hatta bölgedeki beyliklerin Memlûk Türk devletine bağlanma sürecinin de başladığı bir dönem olur. Aslında bu gelişmeler bir yerde on yıl öncesi başlayan bölgedeki İlhanlı çözülmesinin de bir sonucudur. Anadolu'da güçlü bir İlhanlı idaresini tesis eden Timurtaş'ın Kahire'ye sığınması sonrasında yaşanan gelişmeler gereği sultan Timurtaş'ın ölümüne (4 Şevval 728/1 Eylül 1327) göz yumar.²⁰¹⁷ Bu durum zamanla bazı sonuçları da beraberinde getirir. İlhanlı siyasetinde etkinliği kırılan Çoban ve oğullarının ortadan kaldırılması İlhanlılar'ın da sonunu getiren önemli siyasi bir gelişmedir. Dolayısıyla bu hadisenin üzerinden on yıl geçmeden gerek İlhanlı gerekse İlhanlı idaresindeki Anadolu'da siyasi aktörler değişecek özellikle Anadolu'da Timurtaş'ın sindirdiği beylikler yeniden bölgelerinde söz sahibi olacaklardır. Anadolu üzerinde aktif bir dış politika güden sultan, öteden beri bağımsız hareket etmek için sık sık başkaldıran Karamanoğulları başta olmak üzere Eretnaoğulları ve Dulkadiroğulları İlhanlı tahakkümünden kurtularak en-Nâsır Muhammed'e bağlı siyasi birer teşekkül olmuşlardır. Sonuç olarak en-Nâsır Muhammed'in bölge politikası Anadolu'nun tekrar Türkler idaresine geçmesinde önemli bir amil olur.

2.1.6.1. Karamanoğulları Beyliği ile İlişkiler

Karamanoğulları Anadolu beylikleri arasında en güçlüsü olup Moğol-İlhanlı idaresine karşı her fırsatta ayaklanmalarıyla öne çıkarlar. Gerek İlhanlı valilerine karşı ayaklandıkları gibi Anadolu İlhanlı valilerinin merkeze karşı giriştikleri isyan hareketinde de destekçisi olmuşlardır. İlhanlı hükümdarı Gazan'ın “Doğuda ve batıda düşmanımı arıyorum Oysa düşmanım elbisemdeki (yurdumdaki) Karamanoğullarıdır” ve “Karamanoğulları, Anadolu Türkmenleri ve Ekrâd

²⁰¹⁴ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8-9; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 364-365; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 417-418.

²⁰¹⁵ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 9.

²⁰¹⁶ Yûsufî, *Nüzhe*, s. 415; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 230; Faruk Sümer, “Çukurova”, s. 17; Kanat, “Çukurova”, s. 100.

²⁰¹⁷ Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 447-448; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 299; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 115; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 348.; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 518.

olmasaydı Moğol atları Güneşin battığı yere kadar giderdi” sözleri beyliğin bölgedeki konumunu anlatması bakımından önemlidir. Gazan’ın bu sözlerini nakleden Ömeri, Gazan’ın Karamanoğullarına musallat olmadığına işaret ederek Suriye’yi ele geçirdikten sonraki hedefinin Karamanoğulları olduğuna da dikkat çekmiştir.²⁰¹⁸ en-Nâsır Muhammad’in ikinci döneminde İlhanlılar’a karşı yapılan savaşların başarıyla neticelenmesi bir yerde Anadolu’nun özellikle de Karamanoğulları’nın İlhanlılar tarafından tam olarak itaat altına alınamamasını sağlar.

İlhanlı ülkesinde otoritesini yeni tesis edip Suriye üzerine bir sefer hazırlığında olan Gazan’a karşı Anadolu’da Sülemiş isyanı patlak verir. Anadolu’da bağımsız bir idare kurmak isteyen Sülemiş Karamanoğlu Bey’inin aracı olmasıyla Memlûk sultanından *Niyâbetü’l-memleketi’r-Rûmiyyeti*=Rûm ülkesi nâibliği yani Anadolu nâibliği tevcih edilerek taklîd yazılır.²⁰¹⁹ en-Nâsır Muhammed’in de desteklediği Sülemiş isyanına Karamanoğlu Bey’i emrinde 10 bin kişilik bir birlik ile katılarak Sülemiş isyanını destekler.²⁰²⁰ Hatta Ömeri, Memlûk sultanı ile Lâcîn arasında dostluk kurulmasında Karamanoğlu Bey’inin aktif bir rol oynadığına değinir.²⁰²¹ Memlûk müellifleri, Sülemiş isyanının bastırılması sonrasında Sülemiş’in yanında yer alan Türkmenler’in yani Karamanoğulları’nın her zaman olduğu gibi yurtlarına döndükleri²⁰²² şeklindeki ifade Karamanoğulları’nın durumunu özetlemektedir.

İlhanlı Anadolu valisi İrincin Noyan’ın bölge halkına uyguladığı mezâlim sırasında Karamanoğulları Konya’yı zaptetmeyi başarır. İlhanlı saltanat nâibi Çoban 714 yılı Rabiulevvel (1314 Haziran) ayında Anadolu’da sekteye uğrayan İlhanlı idaresini yeniden tanzim eder. Emir Çoban Ramazan ayında (714 Aralık) Konya’nın tekrar İlhanlı idaresine geçmesini sağlarken oğlu Timurtaş’ı da İlhanlı Anadolu genel

²⁰¹⁸ Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 239.

²⁰¹⁹ Ömeri’nin şeyhimiz diye bahsettiği katip Ebi’s-Senâî Mahmud b. Selman b. Fehdü’l-Halebî eliyle yazılmış taklîd için bkz. Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 235-237. Ömeri, taklîdin hangi Sultan adına yazıldığını açıkça belirtmese de Kalkaşendi, Lâcîn tarafından verildiğinden söz eder. *Subhu’l-A’şâ*, c. V, s. 362.

²⁰²⁰ İbn Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer*, c. IX, s. 8; Nüveyri, *Nihâye*, c. XXXI, s. 236; Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 237-238; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 876.

²⁰²¹ Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 238.

²⁰²² İbn Devâdârî, *Kenzü’l-Dürer*, c. IX, s. 10; Nüveyri, *Nihâye*, c. XXXI, s. 236; Makrizi, *Süluk*, c. I, s. 877; İbn Tağribirdi, *Nücûm*, c. VIII, s. 119.

valiliğine tayin eder.²⁰²³ Anadolu'daki bütün beyler, Türkmen gruplarının önderleri ile Ermeni kralı Çoban'ın Sivas ile Erzincan arasındaki Karanbük mevkiindeki ordugâhına gelerek huzurunda itaatlerini arz ederken Karamanoğulları gelmeyerek tanımadıklarını açıkça tavır alarak ifade etmişlerdir.²⁰²⁴

Anadolu Selçuklu devletinin ya da Makrizi'nin ifadesi ile Konya Kutalmışoğulları Sultanlığı'nın inkıraza uğradığı 718 (1318) yılında Karaman Beyliğine mensup elçiler Kahire'ye gelerek tabiiyetlerini sunarlar. en-Nâsır Muhammed adına bastırılan paraları takdim edip Sultan adına okunan hutbeden söz ederler. Bunun üzerine Sultan taklîd yazdırıp beyliğe uygun hediyelerle elçileri uğurlar.²⁰²⁵ Bu arada aynı yıl (718/1318) Anadolu'nun güneyi başta olmak üzere Diyarbakır, Mardin, Musul, Cezire, Meyyâfârikîn, Bağdat ve Tebriz bölgesinde yoğun bir kuraklık ve kıtlık yaşanmaktadır.²⁰²⁶ Karamanoğulları en-Nâsır Muhammed'in desteğini almış olmanın verdiği güven olsa gerek İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş'ın babası Çoban'a karşı 719 (1319) yılında İlhanlı devlet adamları tarafından başlatılan başarısız tasfiye harekâtı sırasında²⁰²⁷ İlhanlıların içinde buldukları karışıklıktan istifade ederek Konya'yı tekrar ele geçirirler, hatta Çukurova Ermenilerine saldırılarda bulunurlar.²⁰²⁸ İlhanlı valisi Timurtaş da Anadolu'da sağlamak istediği birlik için Çukurova Ermeni Krallığı'na, Sîs ve çevresine Karamanoğulları Beyliğinin de desteği ile 721 yılı sonlarında baskın düzenlemiş²⁰²⁹ ancak Anadolu'da idareyi tekrar ele alınca 723 (1323) yılında Timurtaş Konya'ya hâkim olmuştur.²⁰³⁰ Makrizi detaylı vermeden naklettiği 725 yılı olaylarını anlatırken Kahire'de sultanın huzuruna çıkan birçok devlet elçileri arasında Karamanoğlu elçisini de zikreder.²⁰³¹ Sultan en-Nâsır Muhammed ile

²⁰²³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 252-253; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 603; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81.

²⁰²⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s.252; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 603; Osman Turan, *Türkiye Tarihi*, s. 639; Ersan, *Ermeniler*, s. 224.

²⁰²⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 185-186.

²⁰²⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 224-226; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 180.

²⁰²⁷ Çoban aleyhinde Ebu Saîd'i kıskırtan İrençi, Noyan, Kurumşî ve Dokmak bizzat Çoban tarafından ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 195.

²⁰²⁸ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 491-492.

²⁰²⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 29; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 438; Galtsyan, Ermeni Kaynaklarında Moğollar, (Nerses Palients), s. 178; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 624-625.

²⁰³⁰ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 447; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 624.

²⁰³¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 259.

Karamanoğulları arasındaki tabiiyet ilişkisini belgeleyen en önemli kanıtlar şüphesiz Karamanoğulları şehirlerinde sultan adına darp edilen sikkelerdir.²⁰³² Karamanoğullarının kuruluş yıllarında merkez ittihaz ettiği Alanya’da 1321, 1326 ve 1329 tarihli en-Nâsır Muhammed adına darp edilmiş sikkeler²⁰³³ ve diğer şehirlerde basılan sikkeli damgalar²⁰³⁴ mevcuttur. Alanya’nın Karamanoğlu yurdu olduğuna en önemli kanıt ise şüphesiz İbn Battûta’nın kayıtlarıdır. Seyyah İbn Battûta 733 (1333) yılında uğradığı Alanya (Alâiyye) hakkında bilgi verirken, Alanya sultanı olarak Karamanoğlu Yusuf Bey ismini zikreder.²⁰³⁵

İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd’in Çoban ve oğullarına karşı giriştiği tasfiye harekâtı sırasında İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş 728 yılı Rabiulevvel ayında (Ocak 1328) Kahire’ye gelerek Sultan en-Nâsır Muhammed’e sığınır. Sultan, yapılan istişare sonrasında Karamanoğlu beyine mektup yazarak ailesinin ve mallarının Mısır’a getirilmesini emreder.²⁰³⁶ Sultanın emrini yerine getiren Karamanoğlu Bedreddin Bey’in cevap mektubu 24 Recep 728 (5 Haziran 1328) Pazar günü bir heyetle beraber Kahire’ye gelir. Oğlunun babası Timurtaş ile aralarında bir parola olduğu ve bu parolanın ulaşıldığı gerekçesiyle ailesinin gelmekten kaçındığına değinen Bedreddin Bey, devamında da Timurtaş’tan şikâyetçi olur. Müslümanların canına kıyıp pek çok insan öldürdüğünü, iyi niyetle Mısır’da olmadığını belirtir.²⁰³⁷ Ayrıca heyetle birlikte babasının kanını dava etmesi için maktül Hamidoğlu Dündar Bey’in oğlu Necmeddin İshak Bey’i²⁰³⁸ Kahire’ye gönderir. Babasının katili Timurtaş ile İshak Bey sultan ve ümeranın huzurunda tartışmışlar adeta boğaz boğaza gelmişlerdir. Kısas isteyen İshak Bey, Karamanoğlu’na yazılan cevap

²⁰³² Y. İzmirlier, “Karamanoğulları’nın Memlûk Sultanı Nasır Nasreddin Muhammed Adına Darp ettikleri Paralar”, *Türk Nümismatik Derneği Bülteni* 35-36, 1999, s.5-22.

²⁰³³ İbrahim Hakkı Konyalı, *Alanya (Alâiyye)*, İstanbul 1946, s.81, 134; Kürşat Solak, “Memlûkler ve Alâiyye”, *Tarih Okulu*, Ocak-Nisan 2012, Sayı: XII, s.118.

²⁰³⁴ Halûk Perk-Hüsnü Öztürk, “XIV.Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’daki İslam Paraları Üzerinde Görülen Bir Kısım Damgalar”, *VII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (7-8-9- Nisan 2003)*, s. 121, 122, 123, 125. en-Nâsır Muhammed’e adına damgalanan damgaların resimleri için adı geçen çalışmanın s.243-248 arasında verilen Resim: 2. 3, Resim: 2. 2, Resim: 3. 4, Resim: 4. 5, Resim: 7. 2 nolu resimlere bakınız .

²⁰³⁵ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s.402.

²⁰³⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 395.

²⁰³⁷ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 297.

²⁰³⁸ İbn Battûta, 1333 yılı sonrasında uğradığı Eğridir (Ekrîdûr) hakkında bilgi verirken Dündar Bey oğlu Ebû İshak’ı şehrin hakimi olarak zikreder. Babasının bir süre önce haça gidip bir süre Mısır’da kaldığından bahseder. İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 406.

mektubu ile Anadolu'ya döner.²⁰³⁹ Bu kısas isteği sonrası tutuklanan Timurtaş, İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in elçileri firari Memlûk emiri Kara Sungur'u teslim edeceklerine dair söz vermeleri üzerine Timurtaş elçilerin huzurunda boğularak öldürülür.²⁰⁴⁰

Karamanoğlu Bedreddin'in kardeşi Bahâeddin Musa hac farızasını ifa için²⁰⁴¹ sık sık gidiş ve dönüşte uğradığı Sultan en-Nâsır Muhammed tarafından ağırlanır. Sultanı Çukurova Ermenileri üzerine de sefer düzenlenmesi için her zaman teşvik etmiş hatta bölgedeki bazı yerleşim alanlarının nâibliği için taklîd almıştır.²⁰⁴² 735 (1335) yılında hac farızasını ifa edip geri döndüğünde bir müddet sultanın misafiri olur. Ayrılma vakti geldiğinde sultanın emirlik tevcih edilerek Kahire'de ikamet etme isteğini nazikçe geri çeviren Musa Bey, vatanından uzak yaşayamayacağını, Karamanoğullarının sultanın memlûkleri olduğunu, sultanın gölgesi altında inam ve ihsanı sayesinde yaşayabildiklerini ifade eder. Sultan ülkesine dönmesine müsaade eder ve yol güzergâhı üzerindeki nâiblere yazılan mektuplarla yol emniyetinin sağlanmasını emreder. Güvenliğinin sağlanması için de maiyetine Emirler Seyfeddin Beştâk ve eş-Şehâbi'nin de bulunduğu dört emir ile yüz atlıdan oluşan muhafız birliği verilir. Şam ve Halep topraklarını geçen grup Ermeni topraklarına girdiklerinde yaklaşık beş yüz kişilik üst düzey Ermenilerin komuta ettiği bir birlik tarafından önleri kesilir. Düşmanları olan birinin topraklarından geçmesine müsaade etmeyeceklerini kesin olarak ifade ederler. Maiyetindeki Halep ümerasası, Musa Bey'in sultanın misafiri olduğunu, saldırırsanız bu durumun savaşa sebebiyet vereceği, şeklinde cevap verirler. Uzunca süren bu karşılıklı konuşmalar devam edip gidince geri dönerler. Bu olaydan haberi olmayan kral Halep'e dönerken gruba yetişir. Yaşanan talihsiz hadiseden dolayı özür diler, güzel davranışlarda bulunur. Ancak Sultan yaşananlardan haberdar olur. Bunun üzerine Halep nâibi Altunboğa

²⁰³⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 297; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 637. Makrizi ve Makrizi'den naklen Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre Karamanoğlu mektubu Antalya sahibi Necmeddin İshak er-Rûmî'yi Kahire'ye gönderdiğinden bahsedilir. Bu bilgilerin yanında Ömerî, Timurtaş'ın Hamidoğlu Dünder Bey'i uzun takibat sonrasında yakalayıp katletmesi üzerine oğulları Mısır'a en-Nâsır Muhammed'e sığındıklarını, haber verir. Yerlerine vekil bırakarak Timurtaş'tan korktukları için Kahire'ye gelen Dünder Bey'in oğlu Necmeddin Bey'in Kahire'de mevcut olması da olasıdır. Çünkü Ömerî, Timurtaş'ın idam edilmesi sonrası yurtlarına dönebildiklerini aktarır. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 231-232.

²⁰⁴⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 193-196; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 394-300.

²⁰⁴¹ İbn Battûta 728 (1328) yılı hac mevsiminde kendisini Mekke'de gördüğünden söz eder. İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 345.

²⁰⁴² Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 240.

uzun dönemdir gerçekleşmeyen Sîs baskınlarına başlar.²⁰⁴³ Gelişmeler üzerine Ebû Saîd ve nâibi Ali Şah'ın şefaatiyle birlikler fazla ilerlemeden ekili dikili bölgeleri harap ettikten sonra²⁰⁴⁴ İbn Devâdârî'nin ifadesi ile ülkeleri harap olmaktan sakinleri de garip olmaktan kurtulmuşlar, birlik ganimetlerle sağ salim yerlerine dönmüşlerdir.²⁰⁴⁵ en-Nâsır Muhammed ile Ermeni kralı arasında yapılan anlaşmanın bozulması sonrası Ayas'ın 737 (1337) yılında fethi sırasında sultan, Karamanoğulları'na gönderdiği mersûm ile Sîs yönünde sefere katılmalarını emretmiştir.²⁰⁴⁶ Karamanoğulları Türkmenler ile beraber Çukurova bölgesinde yağma ve talan hareketlerinde bulunarak sefer sırasında aktif görevler icra ederler.²⁰⁴⁷

İbn Battûta 1332-1333 yıllarında Anadolu'yu gezmiş ve bu dönem Karamanoğulları hakkında geniş bilgiler verir. Alanya, Konya ve Lârende (Karaman) bölgesinin Karamanoğulları beyleri tarafından²⁰⁴⁸ yönetildiğine değinirken ilgiç bir anekdotu da paylaşır. Larende sahibi Karamanoğlu Bedreddin Bey'in kardeşi Musa Bey bölgesine hâkim iken en-Nâsır Muhammed'in verdiği bir bedel karşılığında tahtından feragat edip yerine Mısır'dan bir emirin birliği ile gönderilmesinden söz eder. Daha sonra da sultan olarak tavsif ettiği Bedreddin Bey'in şehre hakim olduğunu ifade eder.²⁰⁴⁹ Seyyahımızın bedel karşılığında Karaman'ın Memlûk idaresine geçtiğine dair verdiği bilgiler maalesef Memlûk kronikleri tarafından desteklenmemektedir.

2.1.6. 2. Eretna Beyliği ile İlişkiler

Anadolu Selçuklu devletinin inkıza uğradığı 718 (1318) yılında Sivas'da İlhanlılar adına emirlik yapan²⁰⁵⁰ ve Eretna Beyliğinin²⁰⁵¹ kurucusu olan Alâeddin

²⁰⁴³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 398-399.

²⁰⁴⁴ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 397.

²⁰⁴⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 399.

²⁰⁴⁶ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 9.

²⁰⁴⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 428.

²⁰⁴⁸ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s.402-414.

²⁰⁴⁹ İbn Battûta, c. I, s. 414.

²⁰⁵⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 186.

²⁰⁵¹ Eretna Beyliği (1335-1385) hakkında bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", *Bulleten*, C. XXXII, s. 161-189; Kemal Göde, "Eretnaoğulları", *DİA*, c. XI, Ankara 1995, s. 295-296.

Eretna Bey,²⁰⁵² Uygur Türkü olup²⁰⁵³ İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş²⁰⁵⁴ 727 yılı Zilhicce ayında (1327 Ekim) Kahire'ye en-Nâsır Muhammed'in yanına giderken kendisini vekili olarak bırakır.²⁰⁵⁵ Aynı zamanda Timurtaş'ın kayınbiraderi olan Eretna Bey, Timurtaş'ın en-Nâsır Muhammed ile Ebû Saîd arasındaki anlaşma gereği Kahire'de öldürülmesinin ardından Ebû Saîd tarafından Anadolu valiliğine atanan Celâyirli Büyük Şeyh Hasan adına vekâleten yönetmeye de devam eder. İbn Battûta Sivas'da ikamet eden Eretna Bey'in Aksaray, Niğde, Kayseri ve Sivas'ı Şeyh Hasan adına idare ettiğini, kendisiyle Sivas'ta, eşi Togay Hatun ile de Kayseri'de görüştüğünü detaylı olarak anlatır.²⁰⁵⁶ Eretna Bey İlhanlı taht mücadelelerinden istifade ederek Aladağ'da Büyük Şeyh Hasan'ı yenen Çobanlı Şeyh Hasan'ın kendisine tâbi olması için yaptığı teklifi reddederek 738 (1337-38) yılında Anadolu'da bağımsızlığını ilan eder.²⁰⁵⁷

Ebû Saîd sonrası İlhanlı tahtına oturan Musa ile Şeyh Hasan arasında yaşanan çatışmada Şeyh Hasan önce nâibi Ali Padişah'ı Tebriz yakınlarında, Musa'yı da adamlarıyla Sultaniye'de öldürerek mücadeleyi kazanır. İlhanlı tahtına Hülagu'nun torunlarından Muhammed b. Yolcutlu'yu oturturken kendisini de nâibi ilan eder.²⁰⁵⁸ Musul, Bağdat ve Diyarbakır'da 738 (1338-1339) yılında yaşanan bu karışıklıklar Eretna Bey'in Anadolu'da elini güçlendirir.²⁰⁵⁹ Diğer taraftan bölge sakini bir başka Türkmen grubu lideri olan Halil et-Tarafî 737 (1337) yılında Kahire'ye gelerek sultana yedi yüz İğdiş atı takdim etmiş ve Elbistan nâibliği talep etmiştir. Talebi

²⁰⁵² Eretna Beyliği'nin kurucusu Alâeddin Eretna Bey (ö. 753/1353)'in hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 448-449; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 348-349; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 294.

²⁰⁵³ Uzunçarşılı, "Eretna Devleti", s. 164.

²⁰⁵⁴ Timurtaş (ö. 728/1328)'in hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 111-115; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 518-519; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IV, s. 139-143; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", 622-646.

²⁰⁵⁵ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 416; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 498.

²⁰⁵⁶ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 414-417. İbn Battûta'nın geliş tarihi olarak büyük olasılıkla 736 (1336) - 741 (1341) yılları arasındadır. Kemal Göde, *Eretnalılar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 39. Faruk Sümer seyyah İbn Battûta'nın Eretna Bey ile görüşmediğini ileri sürer. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 113-114.

²⁰⁵⁷ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. V, s. 363; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 445; Göde, *Eretna lılar*, s. 39-42. Bağımsızlığını ilan etmesindeki en önemli amil ise en-Nâsır Muhammed'den aldığı Anadolu nâibliği taklîdidir. en-Nâsır Muhammed'in Eretna Bey'e verdiği taklîd için bkz. Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 26-27.

²⁰⁵⁸ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 23; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 421.

²⁰⁵⁹ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 23; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 431.

olumlu karşılanmış ve kendisine menşûr verilmiştir.²⁰⁶⁰ Ancak Elbistan nâibliği çok geçmeden kısa sürede el değiştirir. Halil et-Tarafî'yi mağlup eden Dulkadiroğlu Karaca Bey'in kardeşi Halil, Suriye bölge nâibi Tengiz'i de arkasına alarak Elbistan nâibliğini elde eder.²⁰⁶¹ Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetinin giderek zayıflamasıyla baş gösteren iktidar mücadelesinde Tengiz ile Halep nâibi Altunboğa arasında gizli bir rekabet kendini gösterir. Karaca b. Dulkadir ile Eretna Bey arasında vuku bulan söz konusu çekişmede Tengiz'in desteğini alan Karaca Bey Eretna Bey'ine karşı mücadelesinde başarılı olmuş²⁰⁶² olsa da sultanın araya girmesiyle barış yapmışlardır. Şücâî ve Makrizi'nin naklettiği bilgiye göre Karaca Bey ile Eretna Bey arasında beş yüz kişinin öldüğü bir çarpışma yaşanmış ve Karaca Bey galip gelmiştir. Pek çok ganimet ele geçiren Karaca Bey yirmi bin baş koyun, at ve deve karşılığında Eretna Bey ile barışmıştır.²⁰⁶³ Ancak Karaca Bey'in Eretna topraklarına saldırması ve Eretna Bey'i ile sultana karşı Karaca Bey-Tengiz ittifakı söz konusu olunca durum sultanın Tengiz hakkında kuşkulanmasına sebep olmuştur.²⁰⁶⁴

Büyük Şeyh Hasan 738 (1338) yılında Arap göçebelerden Cebbar b. Mühenna'yı da yanına alarak Eretna Bey'e karşı savaşa girer.²⁰⁶⁵ Gelişmeler üzerine Eretna Bey Kayseri kadısı Siracüddin Süleyman'ı²⁰⁶⁶ Mısır'a en-Nâsır Muhammed'in huzuruna göndererek nâibi olarak Anadolu'yu yönetmek ister. Birkaç defa Kahire'ye gelen kadıya sonunda en-Nâsır Muhammed taklîd yazıp gönderir. Ve aralarında dostluk ilişkileri başlar. en-Nâsır Muhammed adına hutbe okuyup sikke kestirir hatta bağlılığının işareti olarak darp ettirdiği paralardan da Kahire'ye gönderir.²⁰⁶⁷ en-Nâsır Muhammed tarafından Eretna Bey'ine münşi Şehabeddin el-Hüseyn ibn Kadı'l-Asker tarafından kaleme alınan taklîd,²⁰⁶⁸ “*Nâibü's-Sultân fi*

²⁰⁶⁰ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 415.

²⁰⁶¹ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 430-431.

²⁰⁶² Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 83.

²⁰⁶³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 469; Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 103; Göde, *Eretnalılar*, s. 49.

²⁰⁶⁴ Yine Makrizi'nin verdiği bilgide Karaca Bey Darende'yi ele geçirmesinde Tengiz yardımcı olmuştur. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 494-495.

²⁰⁶⁵ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 25; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 445.

²⁰⁶⁶ Kadı Siracüddin, Kadı Burhaneddin'in dedesidir. Göde, *Eretnalılar*, s. 44.

²⁰⁶⁷ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 238-239; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 448; Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 25; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. V, s. 363; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 445.

²⁰⁶⁸ en-Nâsır Muhammed'in Eretna Bey'e verdiği taklîd için bkz. Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 26-27.

Bilâdi'r-Rûm” ünvanı tevcih edilerek²⁰⁶⁹ Anadolu ülkesi saltanat nâibi olur.²⁰⁷⁰ Eretna Bey Sultan adına kestirdiği sikkeleri ve okunan hutbe vesikalari sultana bağlılığının bir işareti olarak Kahire’ye gönderir.²⁰⁷¹ Şücâî, Eretna Bey’in bölgesinde giderek güçlenen Dulkadiroğlu’ndan önce hareket edip hediyelerle sultana elçi gönderdiğini ve söz konusu taklîd’i aldığına değinir.²⁰⁷²

Makrizi’nin verdiği bilgiye göre bu yıllarda (738/1338 Çukurova bölgesinde Türkmen beyleri arasında bir kapışma söz konusu olup Dulkadiroğlu Karaca Bey Elbistan topraklarına saldırarak burayı ele geçirir. Eretna Bey, en-Nâsır Muhammed’e şikâyet edince Karaca Bey askerini çeker.²⁰⁷³ Yine aynı yıllarda İlhanlı topraklarında çıkan kargaşa sonrasında Büyük Şeyh Hasan’ın elçileri el-Mecdü’s-Sellâmî ile hediyelerle Kahire’ye sultanın huzuruna gelirler. Talepleri Şeyh Hasan ile Sultan arasında barış yapmaktır.²⁰⁷⁴

en-Nâsır Muhammed’e bağlı Anadolu nâibliğini deruhte eden Eretna Bey 738 (1338) yılından en-Nâsır Muhammed’in vefat yılı olan 741 (1341) tarihine kadar sultanın nâibi olarak bölgesini yönetmiş, her yıl hediyelerle Kahire’ye elçiler göndermiş bağlılığını her defasında bildirmiştir.²⁰⁷⁵ Uzunçarşılı’nın bu tespitinin yanında Makrizi, Eretna Bey’in 740 (1340) yılında hutbede sultanın ismini zikretmeyip Sultan adına darp edilen paralardan sultanın adının da kaldırır. Bunun üzerine Eretna topraklarına, Sivas’a sefer düzenlenmiş yağma ve talanda bulunulmuştur. Eretna Bey’i bu tedip sonrası değerli bir otağ ile beraber bolca hediyelerle elçilerini Kahire’ye göndermiştir. Otuz iğdiş atının yanı sıra dört sungur, on doğan, on çakır ve altmış ipek tefsile vardır. Hediyelerden başka Eretna Bey’inin bölgedeki Türkmenler aleyhine şikâyet mektubu da takdim edilir.²⁰⁷⁶ en-Nâsır

²⁰⁶⁹ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 26; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 445.

²⁰⁷⁰ Faruk Sümer bu ünvanın ilk kez kullanıldığını vurgular. Faruk Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s. 101. Ancak Ömeri, Gazan’a karşı isyan eden Süleymiş’e Memlûk sultanı tarafından Anadolu nâibliği ünvanı verildiğinden bahsederek şeyhimiz diye bahsettiği katip Ebi’s-Senâî Mahmud b. Selman b. Fehdü'l-Halebî eliyle yazılmış taklîdi eserinde verir. Taklîd için bkz. Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 235-237.

²⁰⁷¹ Ömeri, *Mesâlik*, c. III, s. 238-239.

²⁰⁷² Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 26.

²⁰⁷³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 446.

²⁰⁷⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 446.

²⁰⁷⁵ Uzunçarşılı, “Eretna Devleti”, s. 166.

²⁰⁷⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 490; Uzunçarşılı, “Eretna Devleti”, s. 167; Faruk Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s. 103-104.

Muhammed cevaben, söz konusu şikâyetlerin hutbede isminin zikredilmeyip adına sikke kesilmediği için yapıldığına dair mektup yazdırır.²⁰⁷⁷ Ayrıca Sultan Dulkadiroğlu Karaca Bey ile anlaşma yapmalarını sağlayarak ele geçirdikleri yirmi bin baş koyunun bir kısmını Eretna Bey'e iade edilmesini sağlar.²⁰⁷⁸

Eretna Bey önce Timurtaş'ın daha sonra da Celayirli Şeyh Hasan'ın vekili olarak yönettiği İlhanlı Anadolu valiliğini 738 (1338) yılı itibarı ile de Memlûk Türk devleti sultanı en-Nâsır Muhammed'in Anadolu Nâibi olarak sürdürmüştür. Bölgede özellikle en-Nâsır Muhammed'in emirlik tevcih ettiği Dulkadiroğlu Karaca Bey ile kapışması söz konusu olsa da ülkesine ve Anadolu'ya tamamen hâkim olan en-Nâsır Muhammed vefatına kadar sözü geçmiştir. en-Nâsır Muhammed'in vefatına müteakip Kahire'de yaşanan taht mücadeleleri bölgeye de yansımış ve Eretna Bey tamamen bağımsız davranmaya başlamıştır.

2.1.6. 3. Dulkadiroğlu Beyliği ile İlişkiler

Dulkadır (Tulgadır, Dulgadır ya da Zülkadr) oğulları Halep bölgesinde kışlayan ve Uzun-Yayla'da yaylayan Oğuzların Bozok koluna mensup bir Türkmen grubudur. Zamanla bir beyliğe kavuşan bölgedeki Türkmen gruplarından birisidir.²⁰⁷⁹ Memlûk Türk devletinin Çukurova bölge siyasetine her zaman desteğini veren Dulkadiroğlu Karaca Bey²⁰⁸⁰ en-Nâsır Muhammed döneminde bir Türkmen emiri/beyi olarak hizmet etmiştir.²⁰⁸¹

en-Nâsır Muhammed Nil kıyısında önemli bir avlanma merkezi olan Cîze bölgesinde avlanırken 717 (1317-189) yılında emirlik tevcih ettiği Zeyneddin Karaca et-Türkmânî'nin Dulkadiroğlu Karaca Bey olduğunu düşünüyoruz.²⁰⁸² 735 (1335)

²⁰⁷⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 490.

²⁰⁷⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 469; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 103.

²⁰⁷⁹ Faruk Sümer, "Çukurova", s. 15.

²⁰⁸⁰ Dulkadiroğlu Beyliğinin kurucusu Karaca Bey (ö. 754/1353) hakkında bkz. Safedî, *A'yanü'l-Asr*, c. IV, s. 83-87; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. IX, s. 41.

²⁰⁸¹ Safedî, *A'yanü'l-Asr*, c. IV, s. 83.

²⁰⁸² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 177. Faruk Sümer sözü edilen Karaca et-Türkmânî'nin Dulkadiroğlu Karaca Bey olduğunu düşünür. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 102. Makrizi, aynı eserin 185. Sayfasında sultanın emirlik tevcih ettiği *Hartebirt Sahibi* şeklinde okuyabileceğimiz bir ibaresi söz konusu olup nâsır bunu Dulkadiroğlu Karaca Bey olduğuna işaret ediyor. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 185. Bu bilgilerin yanında Zeyneddin Karaca ismi aynı eserin farklı sayfalarında çokça geçmektedir. Özellikle Özbek Han ile yapılan elçilik teatilerinde görev almış bir emirdir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 137, 145.

yılında Çukurova bölgesine baskın yaparak yağma ve talanda bulunur.²⁰⁸³ İlhanlıların bölgedeki hâkimiyetlerinin kırılmasıyla beraber de Malatya ve Maraş bölgelerinde aktif bir faaliyet içine girer. 738 (1337) yılında bölge sakini bir başka Türkmen grubunun başı olan Halil et-Tarafî²⁰⁸⁴ ile Karaca Bey arasında bir çarpışma yaşanır. Halil et-Tarafî aynı yıl daha önce Kahire'ye gelerek sultana yedi yüz iğdiş takdim etmiş ve Elbistan nâibliğini talep etmiştir. On emir ile bin atının emrinde hazır olacağını da sözünü veren Halil et-Tarafî'nin isteği kabul edilerek menşûr verilir.²⁰⁸⁵ Ancak bölgede daha güçlü büyük bir Türkmen grubuna liderlik yapan Karaca Bey bu duruma hazmedememiş oğlu Halil'i bir grup askerle Halil et-Tarafî üzerine göndererek mağlup etmiştir. Bunun üzerine Halil et-Tarafî Karaca Bey'i Halep nâibi Altunboğa'ya şikâyet eder. Nâibin Halep'e davetine olumsuz cevap veren Karaca Bey, oğlu Halil ile bir grup adamını Suriye bölge nâibi Tengiz'e göndererek yaşanan gelişmeleri aktarır Halep nâibi Altunboğa'dan şikâyetçi olur. Bölgesinde sultanın memlûkü olarak hizmet etmek istediğini bildirip iki bin iğdişi de hediye eder. Tengiz, Halep nâibi aleyhinde sultana durumu aktardıktan sonra Dulkadiroğulları'nın bölgesinde büyük bir Türkmen grubu olduğunu Halil et-Tarafî'ye göre bölgede devletin çıkarlarına en iyi hizmet edeceğini hatırlatarak Karaca Bey lehinde tavır takınır. Bunun üzerine Sultan kendilerini çağırarak huzuruna kabul eder. Sultan, Tengiz'in isteği doğrultusunda Karaca Bey'in oğlu Halil'e istedikleri emirlik menşûru'nu verir. Böylece Elbistan bölgesinin nâibi olur.²⁰⁸⁶ Bu aynı zamanda da beyliğin kuruluşu anlamına gelir.²⁰⁸⁷ Makrizi'nin verdiği bilgiye göre, 738 (1339) yılında Çukurova bölgesinde Türkmen beyleri arasında bir kapışma söz konusu olup Dulkadiroğlu Karaca Bey Elbistan arazilerinde yer tutması üzerine gelişmelerden çekinen Eretna Bey en-Nâsır Muhammed'e şikâyetçi olur. Eretna Bey'in korkusu hâkim olduğu topraklarda bir çatışmanın çıkması ya da Dulkadiroğlu'nun Şeyh Hasan ile beraber hareket etmesiyle dengelerin

²⁰⁸³ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 102-103.

²⁰⁸⁴ Mükrimin Halil Yımaç bu ismi Taraklı Halil şeklinde okur. M. H. Yımaç, "Dulkadırlılar", *İ. A. c. III*, s. 654-655. Faruk Sümer Halil el-Tarafî okuduğu gibi Halil et-Turakî biçiminde de okunabileceğini ifade eder. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 103. Faruk Sümer'in muhtemelen görmediği dönemin müelliflerinden Şücâî, Faruk Sümer'in yorumunu teyit eden bir üslup ile yazmıştır. *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22.

²⁰⁸⁵ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 7, 22; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 415.

²⁰⁸⁶ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 430-431.

²⁰⁸⁷ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 103.

değişmesi endişesidir. Söz konusu şikâyetin ardından Karaca Bey askerini çeker.²⁰⁸⁸ Yine aynı aylarda İlhanlı topraklarında çıkan kargaşada Büyük Şeyh Hasan'ın elçileri hediyelerle Kahire'ye gelerek sultana barış teklifi sunmuşlardır.²⁰⁸⁹

Karaca Bey 739 (1339) yılında Darende nâibi Mercan el-Hadim'in Anadolu nâibi Eretna Bey'in hizmetinde bulunmak üzere yanına gittiğine dair haberler aldıktan sonra Darende'yi ele geçirir. Karaca Bey'in söz konusu gelişmeyi bildiren ve şehri yönetmesi için bir emir isteyen mektubu Tengiz'e ulaşmış daha sonra da sultana bildirilmiştir. Tengiz, Emir Alâeddin Ali b. Subh'u Darende'ye gönderirken Sultan yaşanan gelişmelerden memnun kalarak Karaca Bey'e teşrif gönderip medh ü sena etmiştir.²⁰⁹⁰ Makrizi'nin naklettiği bilgiye göre yine aynı yıl Karaca Bey ile Eretna Bey arasında beş yüz kişinin öldüğü bir çarpışma yaşanmış ve Karaca Bey galip gelmiştir. Pek çok ganimet ele geçiren Karaca Bey yirmi bin baş koyun, at ve deve ele geçirir.²⁰⁹¹

Eretna Bey 740 (1340) yılında hutbede sultanın ismini zikretmeyip darp edilen paralarda da sultanın adını kaldırması üzerine sultanın emri ile birlikler Eretna topraklarına, Sivas'a kadar yağma ve talanda bulunurlar. Bu seferde Dulkadiroğulları aktif bir görev icra ederler. Eretna Bey'inin bu harekât sonrası itaatini bildiren ayrıca bölgedeki Türkmenler aleyhindeki şikâyetini bildiren mektubu Kahire'ye ulaşınca²⁰⁹² Sultan söz konusu şikâyetlerin hutbede isminin zikredilmeyip adına sikke kesilmediği için yapıldığına dair cevap mektubu yazdırır.²⁰⁹³ Sultanın verdiği destekle Karaca Bey idaresinde Dulkadiroğulları bölgelerinde beylik olarak giderek güçlenmişler ve bölge tarihinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Ancak Dulkadiroğlu Karaca Bey'in sultan'ın saltanatının son günlerinde itaatten çıktığına dair haberler de söz konusudur.²⁰⁹⁴

²⁰⁸⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 446.

²⁰⁸⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 446.

²⁰⁹⁰ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nasır*, s. 40-41; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 459, 494-495. Makrizi s. 459'da kısaca değinirken s. 494-495'de olayı detaylandırıyor. Ancak sayfaların verildiği tarihler farklı olup biz olayın ilk anlatıldığı yılı baz alarak verdik.

²⁰⁹¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 469; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 103; Göde, Eretna lılar, s. 49.

²⁰⁹² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 490; Uzunçarşılı, "Eretna Devleti", 167; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 103-104.

²⁰⁹³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 490.

²⁰⁹⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 516.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in vefatı ile başkentte yaşanan taht değişiklikleri ve Emirler arasındaki mücadele en-Nâsır Muhammed'in bölgede uyguladığı politikaları haliyle sekteye uğratmıştır. Ancak şurası kesin ki İlhanlılara karşı sultanın desteğini alan beylikler sultana bağlı siyasi konumlarını bir yerde kuruluş yıllarını oluşturmuş bölgede en-Nâsır Muhammed sonrası Memlûk Türk devletinin varlığının zayıflamasıyla bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

2.2.SULTAN EN-NÂSİR MUHAMMED DÖNEMİ DİPLOMATİK İLİŞKİLER

en-Nâsır Muhammed döneminde İlhanlılar ve Çukurova Ermenileri ile devam eden komşuluktan kaynaklı aktif dış gelişmelerin yanı sıra diğer devletlerle de diplomatik ilişkiler söz konusudur. Sultanın yabancı devletlerle yaptığı yazışmalara baktığımızda kendisini Arab'ın, Acem'in ve Türk'ün sultanı olarak vasıflamakta²⁰⁹⁵ ve izlediği dış politikayı bütün Müslümanların hamisi sıfatıyla yürüttüğünü de alenen ilan etmektedir. Kısaca cihanşümul bir devletin başında olduğu vurgusu söz konusudur.

İspanya Aragon kralının 1322 yılı Aralık ayında sultana gönderdiği elçiler²⁰⁹⁶ Mısır'da yaşayan gayr-i müslimlerle ilgili talepleri kralın Hıristiyanların hamiliğine soyunduğunu çağrıştıran ifadeler içerir.²⁰⁹⁷ Sultan krala yazılan 15 Safer 723 (23 Şubat 1323) tarihli cevap mektubunda kralın ülkesinde yaşayan Müslümanlarla ilgili o günlerde yaşanan sıkıntıları hatırlatarak ibadethanelerinde rahatça ibadet yapmalarının sağlanmasını, aralarındaki dostluğa binaen talep etmektedir. Bu isteğini da yeryüzündeki bütün Müslümanların hamisi sıfatıyla talep ettiğini açıkça dile getirir. Söz konusu mektubun içeriği Sultan en-Nâsır Muhammed'in yaşadığı dönemin en güçlü devleti olmasının yanı sıra kendisini İslam âleminin mümessili olarak görmesi açısından da önemlidir.²⁰⁹⁸ Ayrıca sultan, İspanya'daki Müslümanların huzuru için kendi ülkesindeki Hıristiyanlar adına isteklerde bulunan krala olumlu cevap vererek sorumluluğunu bir yerde yerine getirmiştir.²⁰⁹⁹

Diplomatik yazışmalarda sultan adına kaleme alınan ibareler genelde aynı cümleleri içerir. Örnek olarak söz konusu ibarenin meali şöyledir:

“es-Sultânü'l-A'zam, el-Melikü'n-Nâsır'dan

²⁰⁹⁵ Ömerî, *Mesâlik*, c. I, s. 111-112; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 25.

²⁰⁹⁶ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 439.

²⁰⁹⁷ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 42-46; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 270.

²⁰⁹⁸ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 47-49, 52; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 272.

²⁰⁹⁹ Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 272, 274.

Âlim, âdil, mücahid, murâbıt, müsâğır, müeyyed, muzaffer, mansûr, şâhinşâh, dinin ve dünyanın adamı, İslam'ın ve Müslümanların sultanı, yeryüzünde adaleti ihya eden, mülkün varisi, Arab'ın, Acem'in ve Türk'ün sultanı, yeryüzünde Allah'ın gölgesi, O'nun farzı ve sünneti ile kâim olan zamanın İskenderi, minberlerin, tahtların ve tâçların sahibi, şehirlerin ve bölgeleri bağışlayan, kâfirleri, zalimleri, azgınları yok eden, îman sözcüğünü bir araya getiren haremeynin (Mekke-Medine) ve kibleteyn'in (Mekke-Kudüs) hâmîsi, adalet ve ihsan sancağının yayıcısı, zamanın sultanlarının efendisi, müttakilerin önderi, müminlerin emirinin ortağı:

Şehit Sultân el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun'un oğlu Ebû'l-feth Muhammed,

Allah, onun saltanatını ebedi kılsın, ordusuna, askerlerine ve yardımcısına yardım etsin."²¹⁰⁰ Bu giriş kısmından sonra yazılan besmelenin altına hangi devlet adamına gönderilecek ise önce iyi niyet temennilerini içeren genelde muhatabını öven dua cümleleri yer alır. Bu uzun cümlelerden sonra da söz konusu mesele dini-eğebi teamüller çerçevesince ele alınır.

Yukarıdaki metinde görüldüğü üzere saltanatın verasetle intikali açıkça ifade edilmekle beraber evrensel bir devlet başkanı, Müslümanların ve İslam'ın sultanı olarak kendisini tesmiye etmektedir. Bu bilgilere ilave olarak Memlûk tarihi araştırmacılarından Hayat Nasır, en-Nâsır Muhammed'in iç ve dış yazışmalarından hareketle kendisini önceki dünya sultanları ile kıyasladığını ileri sürer. Osmanlı sultanlarının kullandığı *İslam'ın Kılıcı, Zamanın İskenderi, Kur'an'ın Sahibi, Cihan Pehlivanı*²¹⁰¹ gibi birçok elkabı en-Nâsır Muhammed'in daha önceden kullandığını ifade etmiştir.²¹⁰² Ayrıca yabancı ülkelere gönderilen söz konusu metnin aynısını Aziz S. Atiya'nın en-Nâsır Muhammed ile Aragon kralı arasında yaptığı yazışmalarla ilgili çalışmasında da görmek mümkündür.²¹⁰³

Memlûk Türk devleti en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde iç siyasette olduğu gibi dış siyasette de gücünün zirvesinde olduğu bir devirdedir. Makrizi 716 (1316) yılı olaylarını anlatırken birçok devlet elçisinin sultanın huzuruna çıkmasını *ed-Devletü't-Türkiye'de benzerinin görülmediği* şeklinde ifade

²¹⁰⁰ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 25. Ömerî söz konusu metni hacimli eserinin ilk sayfalarında ilave ifadelerle nakleder. Ömerî, *Mesâlik*, c. I, s. 111-112.

²¹⁰¹ Dünya kahramanı anlamına gelen Farsça bir terim.

²¹⁰² Hayat Nasır, *The Internal*, s. 35-36.

²¹⁰³ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 57-59; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 274.

eder. Söz konusu elçiler İlhanlı hükümdarı, Bizans imparatoru, Gürcü kralı, Altın Orda hükümdarı, İspanya Aragon kralı ve Nûbe kralının elçileri aynı yıl Kahire'ye gelmişlerdir.²¹⁰⁴ Toplam sekiz elçi sultanın huzuruna gelerek saygılarını arz etmişlerdir. Makrizi, bugüne kadar Kahire'de bir arada olan elçi sayısının en fazla Sultan Baybars döneminde beş olduğunu belirterek bu diplomatik faaliyetlere olağanüstü bir anlam yüklemiştir.²¹⁰⁵ Yine benzer bir elçilik teatisi²¹⁰⁶ 725 (1326) yılında gerçekleşir ki, Bizans imparatoru, İlhanlı hükümdarı, Mardin sahibi, Yemen sultanı, Karamanoğlu beyi, Çukurova Ermeni kralı ve Nûbe kralının elçileri sultanın huzuruna çıkarlar. Bu bilgiler Makrizi'nin yine benzer ifadeleriyle ed-Devletü't-Türkiye'de benzerinin yaşanmadığı şeklinde nakledilir.²¹⁰⁷ Papa'nın elçisi de 727 (1327) yılında Kahire'ye gelir. Nüveyri daha önce böyle bir ziyaretin en son Eyyübî sultanı Salih Eyyüb döneminde gerçekleştirildiğini ifade eder.²¹⁰⁸ İlginç elçilik teatilerinden birisi de 731 (1331) yılında Kahire'ye sultanın huzuruna gelen Bulgar şehrinin elçisi, sultandan merhamet dileyip düşmanlarını alt etmeleri için kılıç ve sancak istemesidir.²¹⁰⁹ Elçiye değerli hediyeler ve hil'atler takdim edilir. Bulgar hakanına verilmek üzere teşrifat olarak takdim edilen hil'at²¹¹⁰ sultanın en üst düzeyde takdim ettiği hil'at²¹¹¹ cinsindedir.

²¹⁰⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 163-164. Makrizi, burada İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd ile nâibi Çoban'ın ayrı ayrı elçilerini zikrettiği gibi Altın Orda hükümdarı Tugay ile Özbek Han'ı ayrı ayrı zikretmiştir. Nâşir söz konusu krallar ve imparatorların kim olduğuna dair şunları aktarır. İspanya Aragon kralını Makrizi, Barselona sahibi olarak verir ki kral II. James (1297-1327)'dir. Bizans imparatoru II. Andronikos (1282-1328), Gürcü kralı VI. Giorgi (1310-1318), Nûbe kralı Davud'un elçileridir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 163-164.

²¹⁰⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 162-163.

²¹⁰⁶ Nüveyri 717 olayları içinde sultanın huzuruna gelen Altın Orda hükümdarı, Bizans imparatoru ve Mardin sahibinin elçilerini zikreder. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 173.

²¹⁰⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 259; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 65.

²¹⁰⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 182-183; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 286-287.

²¹⁰⁹ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 150-151; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. V, s. 418-419; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 335.

²¹¹⁰ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 151; Makrizi, c. II, s. 236.

²¹¹¹ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 52-54.

2.2.1. Aragon Krallığı ve Diğer Avrupalı Ülkeler ile Diplomatik İlişkiler

en-Nâsır Muhammed döneminde İspanya'da hüküm süren Aragon krallığı (1035-1833)²¹¹² ile aktif bir elçilik teatisi söz konusudur. Toplamda sekiz kez kral adına

Aragon elçileri Kahire'ye gelir. Aragon Kralı II. James (1267-1327) İlhanlılar'ın Suriye'yi işgal ettiği dönemin hemen ardından (23 Aralık 1299-8 Nisan 1300) Kahire'ye elçi gönderir. Gerçekleşen bu ilk ziyarette kral, iki ülke arasında dostluk kurulmasını önermekte, iki ülke arasında ticaret yapan tüccarların güvenliğinin sağlanmasını, Aragon hacılarının Kudüs'ü rahatça ziyaret etmelerini, tutuklu Hıristiyan esirlerin serbest kalmalarını ve bunun yanında Mısır ve Suriye'de yaşayan Kıptiler ile diğer Hıristiyanlar'a güzel davranılmasını istemektedir. en-Nâsır Muhammed 13 Şevval 699 (2 Temmuz 1300) Cumartesi günü kralın mektubuna cevap vererek, İlhanlılar ile içinde bulunduğu savaş durumuna işaret etmiş ve iki ülke arasında ikili ilişkilerin artırılmasını talep ederken tüccarların güvenli bir şekilde gidip gelmeleri için de gerekenin yapılacağına dair güven vermiştir.²¹¹³ Bu arada Aragon elçileri İlhanlılar ile de görüşmeler yapmakta²¹¹⁴ kral, İlhanlı hükümdarı Gazan'ı Memlûklere karşı kazandığı zaferden dolayı kutlamaktadır.²¹¹⁵

Aragon kralının gönderdiği ikinci bir elçilik heyeti 703 (1303) yılında gerçekleşir. Kahire'ye gelen kralın elçileri sultan ve emirlere sundukları çok değerli hediyelerle en-Nâsır Muhammed'in huzuruna çıkarlar.²¹¹⁶ Kral kapalı tutulan kiliselerin açılmasını, Aragon sakinlerinden ve tacirlerinden hapiste bulunanların serbest bırakılmasını talep etmekte ve bunların karşılığında da İspanya Müslümanlarına iyi muamelede bulunulacağına dair söz vermektedir.²¹¹⁷ Nüveyrî ve Makrizi'nin Barselona sahibi olarak zikrettiği Aragon kralının talebine olumlu cevap

²¹¹² İspanya'nın kuzeydoğusunda bağımsız bir bölge olan Aragon, 1035-1833 yılları arasında burada hüküm süren ve Endülüs'teki İslâm hâkimiyetine son veren bir Hıristiyan krallığıdır. Abdülkerim Özeydin, "Aragon", *DİA*, c. I, İstanbul 1991, s. 263-265.

²¹¹³ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 17-19; Süruri, *Devletü Benî Kalavun*, s. 262-263; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 287-288.

²¹¹⁴ Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 265.

²¹¹⁵ Aragon kralı II. James, 700 yılı Ramazan ayında (1301 Mayıs-Haziran) Barcelona sefiri Pedro Soliveiro ile Gazan'a bir mektup göndermiş ve bu mektubunda kendi halkının kutsal toprakların kurtuluşu için Moğollar ile omuz omuza savaşmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Özgüdenli, *Gazan Han*, s. 229.

²¹¹⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 54; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 950.

²¹¹⁷ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 20; Sürürî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 264; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 288.

verilerek Yakubîler ve Melkânîler'e ait Kahire'deki iki kilise ibadete açılır.²¹¹⁸ Daha sonra elçiler dönüş zamanı geldiğinde kralın gönderdiği bir rica mektubu ile Arvâd adasının fethi sırasında esir alınan bir kişinin de serbest bırakılmasını isterler. Çok iyi karşılanan ve kaldıkları süre içerisinde en iyi şekilde ağırlanan elçilerin istekleri karşılanmış ve birçok esirle beraber geri dönmüşlerdir.²¹¹⁹ Makrizi'nin verdiği bilgide serbest bırakılan esirin kralın ailesinden olduğu anlaşılınca İskenderiye'ye ulaşan esirin ve heyetin alıkonulması emredilir.²¹²⁰ Heyet bir gemi ile İskenderiye'den ayrıldıktan kısa bir müddet sonra sultan adına elçi olarak heyetle beraber giden emirlerden Fahreddin Osman gemiden indirilir ve bir kayıkla geri gönderilir.²¹²¹

Baybars el-Mansûrî, Nüveyri ve Makrizi'nin 703 yılı olaylarını anlatırken bahsettiği elçi Fahreddin Osman'ın yaşadığı bu talihsiz olay 703 yılında mı yoksa 705 yılında mı gerçekleşti? Açıkcası mezkur müellifler en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemine kadar Aragon krallığı ile ilgili sadece bu yıllara (703 ve 705) ait verdikleri bilgiler söz konusudur. Ancak Memlûk Türk devletinin Aragon Krallığı ile 1300 ila 1330 yılları arasında gerçekleştirilen elçilik teatilerindeki mektupları veren Aziz Suryal Atiya'nın *Egypt and Aragon*²¹²² adlı çalışması ve bu çalışmadan nakleden M. Cemaleddin Sürurî'nin *Devletü Beni Kalavun*²¹²³ adlı çalışmasında en-Nâsır Muhammed'in ikinci döneminde kral adına gelen üç elçilik heyeti söz konusudur.²¹²⁴ Yapılan elçilik teatilerindeki mektuplar dikkate alındığında üç kez Aragon kralının elçilerinin Kahire'ye geldiği görülür. Günümüz araştırmacılarından Sürurî'nin çalışmasında da değindiği bu belirsizliği,²¹²⁵ Aragon

²¹¹⁸ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 54; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 950.

²¹¹⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 54; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 950; Sürurî, *Devletü Beni Kalavun*, s. 264; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 288.

²¹²⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 950-951.

²¹²¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 54; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 950-951; Sürurî, *Devletü Beni Kalavun*, s. 264-265; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 288; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 385. Baybars el-Mansûrî bu olayla ilgili olarak elçi olarak giden emir Fahreddin Osman'ın limandan ayrıldıktan sonra Frenkler tarafından gemiden atıldığından bahseder. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 385.

²¹²² Aziz Suryal Atiya, *Egypt and Aragon : embassies and diplomatic correspondence between 1300 and 1330 A. D. 1966* (İlk baskısı 1938).

²¹²³ M. Cemaleddin Sürur, *Devletü Beni Kalavun*, Kahire 1947.

²¹²⁴ Sürurî, *Devletü Beni Kalavun*, s. 263-267; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 287-289.

²¹²⁵ Sürurî, çalışmasının s. 267'de 1 nolu dipnotta değinmiş ve Makrizi'nin Fahreddin Osman'ın geri gönderilme hadisesinin 705 (1305) yılında gerçekleştiği yönünde kanaatini belirtmiştir. Bu kanaatini de Memlûk elçisine ihanet eden elçi Dusay'ın korkudan kralın yanına gitmeyip II. Frederik'in himayesini istediğini nakleder. Sürurî, *Devletü Beni Kalavun*, s. 267.

kralının bir yıl geçmeden gönderdiği elçileri hesaba katarak Fahreddin Osman'ın 705 (1305) yılında İspanya'ya gönderildiğini söyleyebiliriz. Makrizi'nin dönüş zamanı geldiğinde sultana arz edildiğine dair söz ettiği mektup muhtemelen 705 yılında gerçekleşen ve kralın ikinci kez gönderdiği sefaret heyetidir.

Aragon kralının üçüncü kez gönderdiği elçilere gelince, kral amaçlarına ulaşmış olmalı ki²¹²⁶ bir yıl geçmeden üçüncü kez elçilik heyeti gönderir. Heyet 1305 yılının Eylül ayında en-Nâsır Muhammed'e kralın mektubunu sunar. Kral, sultanın elçisinin gelmesinden memnun olacağını ifade ettikten sonra daha önceki isteklerini tekrarlayarak dindaşlarının huzurunu ve Aragon esirlerinin serbest bırakılmasını talep etmektedir. Ayrıca sultanın ülkesinde ikamet etmekte olan Hıristiyanların himaye edilmesini, ülke içinde rahatça seyahat etmelerini ve Kudüs'ü rahatça ziyaret etmelerinin sağlanmasını rica eder.²¹²⁷ en-Nâsır Muhammed bazı değerli hediyelerle kralın elçileriyle birlikte 705 yılı Şaban ayının başlarında (1306 yılı Şubat ayı sonları) Fahreddin Osman el-Efremi ile bir mektup gönderir.²¹²⁸

Aragon kralının başlattığı bu elçilik teatilerine ve yazılan mektuplara baktığımızda esas konu Hıristiyanların korunup kollanmasına yönelik girişimlerdir. Elçilerin Hıristiyanlar ile ilgili söz konusu istekleri 700 yılının Recep ayında (Mart-Nisan 1301) Kahire'ye uğrayan Mağrib vezirinin ikazı sonrası gayr-i müslimleri ilgilendiren bir meselenin ortaya çıkışı ile ilgili olmalıdır. Şöyle ki, vezirin ikazı ile alınan kararlar gayr-i müslimlerin günlük işlerinde uyması gereken bazı uygulamaların²¹²⁹ istenildiği bir dönemde gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir. Ayrıca Memlûk elçisi Fahreddin Osman'ın 705 (1306) yılında İskenderiye açıklarında yaşadığı talihsiz olaydan sonra İskenderiye'deki Aragonlu tüccarların mallarına el konulup tutuklanırlar. Bunun yanında Aragon kralı adına Kahire'ye gelen elçi Dusay yaşanan talihsiz vakıa sonrası II. James'in kendisini cezalandırmasından korkarak kralın ölümünden sonra İspanya'ya ancak döner.²¹³⁰

²¹²⁶ Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 265.

²¹²⁷ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 26; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 265-267; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 288-289.

²¹²⁸ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 28-30; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 266; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 289.

²¹²⁹ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 251-252; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 47-51; Zehebi, *Düvelü'l-İslam*, c. II, s. 230; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 259265; İbn Habib, *Tezkire*, c. III, s. 233. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 909-913; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 132-135.

²¹³⁰ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 23, 33; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 267.

en-Nâsır Muhammed üçüncü kez tahta oturduktan sonra Memlûk elçisi Fahreddin Osman'ın yaşadığı sıkıntıdan sekiz yıl sonra 714 (1314) yılında Aragon kralının elçisi Kahire'ye gelir. Yaşanan sıkıntılardan özür dileyen kralın elçileri Guillen de cassal ile Arnaldo de Bastida kralın sultandan taleplerini içeren mektubunu sunarlar. Kral, ülkesinde yaşayan Hıristiyanlar'a hürriyetlerini bahsetmesini, alıkonulan Hıristiyan esirlerin serbest bırakılmasını ve kutsal topraklara giden hacıların güvenliklerinin sağlanmasını talep etmektedir. Sultan, izzet ve ikramda bulunduğu elçilere kendi tebaası olan Hıristiyanlar'ın hür olduklarını ve topraklarında seyahat eden Latin hacıların himaye edildiğini ifade eder. Ayrıca elçilere gösterilen ilgi ve alakadan basedilip altı arkadaşı ile birlikte esir alınan Aragonlu önde gelen iki kişi İslam düşmanlarıyla birlikte hareket etmelerine rağmen kralın hatırına serbest bırakıldıklarını anlatan mektup²¹³¹ 714 yılı Kurban bayramının ilk günü (17 Mart 1315) yazılarak krala cevap verilir.²¹³² Makrizi'nin 716 yılı olaylarını anlatırken sultanın huzuruna çıkan birçok devlet elçisi arasında Barselona sahibinin yani Aragon kralının elçisini de zikretmiştir.²¹³³

Yine 718 (1318) yılında elçiler kral adına getirdikleri mektupla Kahire'ye gelerek sultanın huzuruna çıkarlar. Daha önceki sefirlerden Arnaldo Sa Bastida'nın yanı sıra Barselona asilzadelerinden F. de Villafrancha serbest bırakılan esirlerle ilgili kralın teşekkürünü sultana bildirirler. Ayrıca geri kalan esirlerin de serbest bırakılmalarını talep ederler. Kahire'de ağırlanan elçilere bu kez Sultan tarafından olumlu ya da olumsuz bir mektupla cevap verildiği meçhuldür.²¹³⁴

Ebü'l-Fidâ 722 (1322) yılı olaylarını anlatırken piramitler bölgesinde sultanın huzuruna çıktığında sultanın kendisi ile beraber Aragon kralının elçilerini de kabul ettiğini ifade eder.²¹³⁵ Kral'ın elçileri Berenger ile Geraldus 1322 yılı Aralık ayına ait mektupta Dominikalı kardeşlerin kutsal kabir'in²¹³⁶ himaye ve idaresine tahsis edilmesi, patriğin bu idareye bağlı olarak burada ikamet etmesi ve Hıristiyanlarca

²¹³¹ Mektup için bkz. Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 35-38; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 268-269.

²¹³² Mektup için bkz. Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 35-38; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 268-269; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 290.

Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 267-268; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 289-290.

²¹³³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 163-164.

²¹³⁴ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 42-43; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 270; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 290.

²¹³⁵ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 439.

²¹³⁶ Kudüs'de İsa'nın kabrinin olduğuna inanılan *Kutsal Kilise* kastedilmektedir.

kutsal kabul edilen bazı emanetlerin İspanya'ya gönderilmesini talep etmektedir.²¹³⁷ Krala 15 Safer 723 (23 Şubat 1323) tarihli cevap mektubu yazılır. Elçilerin güzel bir şekilde ağırlandığı vurgulandıktan sonra sultan, ülkesinde yaşayan Hıristiyanların tebaası olarak onların huzurundan sorumlu olduğunu belirtmiş ve kralın ülkesinde yaşayan Müslümanlarla ilgili o günlerde yaşanan sıkıntıları hatırlatarak ibadethanelerinde rahatça ibadet yapmalarının sağlanmasını aralarındaki dostluğa binaen talep etmiştir. Sultan bu isteğini de yeryüzündeki bütün Müslümanların hamisi sıfatıyla talep ettiğini açıkça belirtir. Söz konusu mektubun içeriğine baktığımızda en-Nâsır Muhammed'in yaşadığı dönemin en güçlü devletinin sultanı olmasının yanı sıra kendisini İslam âleminin mümessili olarak görmesi açısından da önemlidir.²¹³⁸ İspanya'daki Müslümanların huzuru için kendi ülkesindeki Hıristiyanlar adına isteklerde bulunan krala olumlu cevap vererek sorumluluğunu ortaya koyar.²¹³⁹ Dolayısıyla nasıl ki, İspanya Aragon kralı kendisini Mısır ve Suriye'deki Hıristiyanların hamisi sıfatıyla sultandan talepte bulunuyorsa Sultan da tüm Müslümanların hamisi olarak benzer taleplerde bulunuyor.

Kral son defa 727 yılı Şevval ayında (Ağustos 1327) hizmetkârlarından Pero de Mijaville'yı Mısır'a gönderir.²¹⁴⁰ Söz konusu ziyaret aynı yıl Kahire'ye gelen Fransa kralı IV. Charles (1322-1328)'in²¹⁴¹ Guillaume de Bonnasmain adlı elçisi ile birlikte gerçekleşir. Fransa kralı Mısır ve Suriye'deki Hıristiyanların durumu ile alakalı sultan ile görüşmek için Papa XXII. Yuhanna (1316-1334)'nin onayını almış ve elçi göndermiştir.²¹⁴² Kahire'ye gelen Aragon kralının elçisi ile Fransa elçisi arasında bir tatsızlık yaşanır. Hıristiyanların hamiliğini üstlenme yarışı olarak değerlendirilebileceğimiz bir durum söz konusudur. Aragon elçisi Fransız elçisinin kendisine aktardığı gizli bir bilgiye göre Fransızlar üç yüz filodan müteşekkil bir kuvvet ile Mısır sahillerine saldırı hazırlığında olduğunu sultana bildirir. Sultan elçiye iyi davranmadığı gibi kutsal kabrin himaye hakkının Fransız kralına verilmesi

²¹³⁷ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 42-46; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 270; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 290-291.

²¹³⁸ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 47-49, 52; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 272.

²¹³⁹ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 52; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 272.

²¹⁴⁰ Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 272; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 291.

²¹⁴¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 182-183; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 286-287; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 276-277; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 291.

²¹⁴² Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 273.

isteğine olumlu cevap vermez.²¹⁴³ Aragon kralının bu ispiyonu aralarındaki rekabetten kaynaklı olduğunu düşünmek mümkündür. Bunun yanında 730 (1330) yılında yüz yirmi kişilik kalabalık bir heyet ile gelen Fransız elçilerinin Kudüs ve Şam sahillerini istemeleri²¹⁴⁴ Fransız elçisinin Aragon kralına aktardığı Mısır sahillerine düşünülen söz konusu saldırı hazırlığının doğru olduğunu düşündürmektedir.

Sultan en-Nâsır Muhammed 727 yılı Şevval ayında (Ağustos 1327) gelen elçilere 10 Cemaziyelevvel 728 (23 Mart 1328) günü kendisi hakkında uzun sıfatlar kullanarak yazdığı cevap mektubunda Müslümanlar için savaşa, bir yerde gizli tehdit ve tehlikeye karşı her zaman hazır olduğunu ima eden elkablar kullanır.²¹⁴⁵ Kralın son isteklerine değinmeyen sultan, Aragon kralına ülkesinde inşa edilen kiliseye nakledilmek üzere Aziz Barbara'nın naaşından kalanların gönderilmesine söz verir.²¹⁴⁶ Ancak söz konusu Aziz Barbara Kilisesi 718 (1318) yılında Hıristiyanlarla ilgili yaşanan kargaşada Makrizi'nin deyiimi ile yıkılarak dümdüz edilir.²¹⁴⁷ Dolayısıyla bu işin gerçekleşmesi şüphelidir.²¹⁴⁸

Aragon kralı II. James'in 1327 yılında vefat etmesi ile sultanın gönderdiği mektubun muhatabı kralın halefi olarak tahta oturan VI. Alfonse (1327-1336) olur. en-Nâsır Muhammed ile olan iyi ilişkileri selefi gibi devam ettirmek isteyen yeni kral 1330 yılında elçisi Francesco Marco'yu hediyelerle sultana göndererek selefi dönemindeki siyasetin sürdürülmesinden yana olduğunu açıkça belirtir. Sultan en-Nâsır Muhammed de aynı dilek ve temenniler içeren çeşitli hediyelerle 1 Cemaziyelevvel 730 (20 Şubat 1330) tarihli mektubu ile cevap verir.²¹⁴⁹

²¹⁴³ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 55-56; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 273; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 291.

²¹⁴⁴ Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 231; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 319.

²¹⁴⁵ “..... Arab'ın, Acem'in ve Türk'ün sultanı, yeryüzünde Allah'ın gölgesi, O'nun farzı ve sünneti ile kaim olan zamanın İskenderi, minberlerin, tahtların ve tâçların sahibi, şehirlere ve bölgeleri bağışlayan, kafirleri, zalimleri, azgınları yok eden, îman sözcüğünü bir araya getiren haremeynin (Mekke-Medine) ve kibleteyn'in (Mekke-Kudüs) hamisi, adalet ve ihsan sancağının yayıcısı, zamanın sultanlarının efendisi, müttakilerin önderi, müminlerin emirinin ortağı.....” Kalkaşendî, *Subhu'l- A'şâ*, c. VIII, s. 25; Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 57-59; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 274.

²¹⁴⁶ Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 57-59; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 273-274; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 291.

²¹⁴⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 183.

²¹⁴⁸ Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 274.

²¹⁴⁹ Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 291.

İspanya Aragon kralından başka Avrupalı ülkelerin kralları adına Kahire'ye elçiler gelir. Fransız kralının elçileri 727 (1327) ve 730 (1330) yılında sultanın huzuruna çıkarlar.²¹⁵⁰ Papa XXII. Yuhanna (1316-1334) ile Fransa kralı IV. Charles (1322-1328)'in elçileri 727 (1327) yılı Şaban ayının ilk günü (22 Haziran 1327) Kahire'ye gelir. Beraberinde getirdikleri hediyeleri sultana takdim eden elçiler Papa ve kralın mektubunu sunarlar. Hıristiyanlarla ilgili tavsiyeler içeren mektuplarda Suriye ve Mısır'daki uygulamalara göre ülkelerindeki Müslümanlara da aynı muamelede bulunacaklarını bildirirler. Sultan kendilerini dinleyip gönüllerini alır, daha sonra da Hıristiyanlarla ilgili kralın gönlünü alacak açıklamalar yapıldıktan sonra elçiler ülkelere dönerler.²¹⁵¹ Yukarıda değindiğimiz üzere Aragon elçisi Fransız elçisinin kendisine aktardığı, Fransızlar üç yüz filodan müteşekkil bir kuvvet ile Mısır sahillerine saldırı hazırlığında olduğu bilgisini sultana bildirince, sultan Fransız elçisine iyi davranmadığı gibi isteklerine de olumlu cevap vermez.²¹⁵² Ayrıca Papa'dan gelen ilk elçilik heyetidir.²¹⁵³

Fransız kralı VI. Philip (1328-1350)'in elçileri 15 Rabiulahir 730 (5 Nisan 1330) Perşembe günü sultanın huzuruna çıkarak küstahça bir teklif sunarlar. Yüz yirmi kişilik kalabalık elçilik heyeti Kudüs ve Şam sahillerini istemektedir.²¹⁵⁴ Sultan, bu haddi aşan sözlere öfkelenerek; “Eğer elçi olmasaydınız boynunuzu vurdururdum”,²¹⁵⁵ diyerek heyeti tehdit eder. Kahire'de kaldıkları sürece diğer elçilere gösterilen ilgiden mahrum olan elçiler bir başka oturumda tekrar huzura çıkarıldıktan sonra sultanın emri ile gönderilirler.²¹⁵⁶ Elçiler sultanın huzurunda iken oturumda bulunan Ömerî, sultanın aşırı derecede sinirlenerek kendinden geçtiğini hatta öfkesine zor hâkim olduğunu ifade ederek elçilere şöyle söylediğini nakleder. İlhanlılar'dan başka bir devlet ile savaşmadıklarını şu an onlarla barış içinde

²¹⁵⁰ Fransa ile yapılan mektuplaşmalar hakkında bkz. Ömerî *et-Ta'rif*, s. 81-84.

²¹⁵¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 182-183; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 286-287; Sürûrî, *Devleti Benî Kalavûn*, s. 276-277.

²¹⁵² Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 55-56; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 273; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 291.

²¹⁵³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 182-183; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 286-287.

²¹⁵⁴ Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 231; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 319.

²¹⁵⁵ Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451.

²¹⁵⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 231; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 319. Burada şu hususa açıklık getirelim ki Nüveyri, 732 yılı (Ekim 1331-Eylül 1332) olaylarını anlatırken konuyu ele almakta, Frenk elçisi olarak anlatan Ebû'l-Fidâ ile Makrizi 730 yılı olayları arasında zikretmektedir. Ebû'l-Fida, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 231; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 319.

bulduklarını hatırlatan Sultan, topraklarımıza göz dikmeleri halinde atlarla denizi aşmaya hazır olduklarını restini çekmiştir.²¹⁵⁷ Sultan açık bir şekilde tehdide karşı tehdit ile cevap vermiş gerekirse gemilerle sözü edilen ülke ile savaşa hazır olduklarını belirtmiştir. Şunu hatırlatmak gerekir ki, bu dönemde İngiltere ile Fransa arasında vuku bulan yüz yıl savaşları söz konusudur.

2.2.2. Bizans İmparatorluğu ve Gürcü Krallığı İle Diplomatik İlişkiler

en-Nâsır Muhammed dönemi Bizans İmparatoru²¹⁵⁸ ve Gürcü Kralı²¹⁵⁹ ile diplomatik ilişkiler söz konusudur. Her iki devket Altın Orda hükümdarları ile yapılan elçilik teatilerinin yapıldığı yol güzergâhı üzerinde bulunur. Elçiler Karadeniz üzerinden İstanbul ve Akdeniz güzergâhı ile Mısır İskenderiye limanına ulaşırlar. Devletin memlûk tedariki ve tacirlerin önemli bir güzergâhı olan bu yol aynı zamanda iki ülke arasındaki ilişkiler için de hayati önem taşır. Bizans İmparatoru ile Gürcü Kralının elçilerinin Kahire'ye birlikte gelişleri söz konusu olduğu için konuyu ayrı ayrı olarak değil de birarada vermeyi uygun gördük.

Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328) ile Gürcü Kralı III. Wakhtang'ın²¹⁶⁰ elçileri 705 yılı (1305-1306) içinde deniz yolu ile İstanbul üzerinden Kahire'ye gelirler. Beraberinde getirdikleri hediyeleri sultana takdim eden elçiler Kudüs'te bulunan el-Musallebe²¹⁶¹ adlı bir kilisenin ibadete açılmasını rica eden imparator ve kralın mektuplarını sultana takdim ederler. İlhanlılar'ın bölgeye yönelik istilâları sırasında yaşanan kargaşa dönemlerinde olsa gerek Hıristiyanlardan alınıp camiye çevrildiği anlaşılan kilise Hıristiyanlar'a tekrar iade edilir.²¹⁶² Makrizi'nin verdiği bilgede Gürcü kralı sultana itaat edeceklerini ve gerektiğinde sultana yardımcı

²¹⁵⁷ Ömerî *et-Ta'rif*, s. 83-84.

²¹⁵⁸ Bizans devleti ile yapılan mektuplaşmalar hakkında bkz. Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 68-69; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VIII, s. 43-45.

²¹⁵⁹ Gürcü kralı ile yapılan mektuplaşmalar hakkında bkz. Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 70-71; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VIII, s. 27-29.

²¹⁶⁰ D. M. Lang, "Georgia in the Reign of Giorgio the Brilliant (1314-1346)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 17, No. I(19959), pp. 74-91, s. 79. Söz konusu Gürcü kralı hakkında modern Memlûk tarihi araştırmacılarından Cemaeddin Sürûrî, Davud II olarak gösterirken bir diğer Memlûk araştırmacısı Takkûş, VI. Davud olarak zikretmektedirler. Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 260; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 286.

²¹⁶¹ Nüveyri kilisenin adını el-Müsâlebe olarak verir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 69.

²¹⁶² Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 385; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 69; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 17.

olacaklarını mektubunda bildirir.²¹⁶³ İlhanlılar'a tâbi bir devlet olan Gürcü Krallığının en-Nâsır Muhammed'e itaat edeceğine²¹⁶⁴ dair söz konusu bu bilgi Şakhap zaferinin bölgedeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminin ilk yıllarında yine benzer bir meseleden dolayı elçilerin tekrar Kahire'ye geldiklerini görüyoruz. 710 yılında (Mayıs 1310-Mayıs 1311) Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328) ile Gürcü Kralı Konstantin b. Davud'un²¹⁶⁵ elçileri getirdikleri hediyeleri sultana takdim ederek Kudüs'te bulunan el-Musallebe adlı bir kilisenin ve kapatılan diğer kiliselerin ibadete açılması ile Hıristiyanların günlük işlerini rahatça sürdürmelerini rica eden imparator ve kralın mektubunu sultana takdim ederler. Bu kilise Sultan Baybars döneminde kapatılmış ve yerine mescit inşa edilmiştir.²¹⁶⁶ Daha önce 705 yılında (1305-1306) aynı devletlerden elçiler gelerek açılmış olmasına²¹⁶⁷ rağmen tekrar elçilerin aynı konu için gelmeleri muhtemelen dönem dönem gayr-i müslimlerle ilgili yaşanan sıkıntılardan dolayı tekrar kapanmış olmasını akla getirir. Kadim bir kilise olan *el-Musallebe* kilisesinde Gürcülerin büyük bir din adamı ikamet etmektedir, diyen Baybars el-Mansûri sultanın konuyu kadımlarla istişare edeceğini söyleyerek elçilere taleple ilgili hemen cevap verilmediğini aktarır.²¹⁶⁸ Ayrıca elçilerin sunduğu mektupta Mısır'da yaşayan ehli zimme'ye yani Hıristiyanlara iyi muamelede bulunulması istenmektedir.²¹⁶⁹ Buna mukabil en-Nâsır Muhammed imparator ve krala yazdığı mektupta ülkesinde yaşayan Müslümanların can ve mal güvenliklerinin sağlanmasını, camilerde ibadetlerini özgürce yapabilmelerini, sıkıntı yaşamamalarını

²¹⁶³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 17.

²¹⁶⁴ Kalkaşendi Gürcü kralı olarak bölgede söz sahibi iki kraldan bahseder. Dolayısıyla tek bir kral olmayıp iki farklı kralın olduğunu düşündüğümüzde her iki kral arasındaki mücadeleden kaynaklı bir durum söz konusu olabilir. Dönemin Gürcü kralları hakkında bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VIII, s. 27-28.

²¹⁶⁵ Baybars el-Mansûri, Gürcistan ve Tiflis sahibi Davud oğlu Konstantin'in elçileri ifadesini kullanır. (Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 221.) Gürcü kralı ve ülkesi hakkında bilgi verip yapılan diplomatik ilişkilere değinen Ömerî ise İlhanlı nâibi emir Çoban'ın oğlu Mahmud tarafından bölgenin yönetildiğini kaydetmekle beraber Bartelemo adlı bir kraldan bahseder. Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 70-71; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VIII, s. 27-28.

²¹⁶⁶ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 220-221; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 125; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 90. Nüveyri, Zahir Baybars döneminde Şeyh Hıdır tarafından kapatılarak yerine zaviye yapılan bu kilise hakkında ulema söz konusu gasbın caiz olmadığını öne sürerek fetva verdiklerini belirtir. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 171.

²¹⁶⁷ Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 385; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 69; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 17.

²¹⁶⁸ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfe*, s. 221.

²¹⁶⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 125.

ayrıca tüccarların ticari faaliyetlerini güvenli bir şekilde yürütmelerini için yardımcı olunmasını ister. Gürcü ve Bizans elçileri sultanın inam ve ihsanından bolca yararlanmışlardır. Müellif, kendilerine hediye edilen elbiseleri eteklerini sürüye sürüye gezindiler, diyerek özetler.²¹⁷⁰ İmparator ve kralın isteklerine gelince, Kilise'nin gasbedilerek camiye çevrilmesinin dinen caiz olmayacağı şeklindeki fetvanın alınmasının ardından Sultan kilisenin iadesini emrederken²¹⁷¹ ayrıca Mısır'da Hıristiyan Melkâî ve Yakubilere ait kiliseler ile Yahudilere ait ibadethanelerin açılmasını emretmiştir. Bunun yanında gayr-i müslimlerin gündelik işlerini yaparken istedikleri hayvana binme serbestliği getirilir.²¹⁷² Böylece imparator ve kralın isteklerine olumlu cevap verilir.

Kaynaklara yansıyan kısa bilgilerle yetinilen elçilik teatilerine gelince İmparator II. Andronikos'un elçileri 712 (1312) yılında beraberinde getirdikleri hediyeleri sultana takdim ederler.²¹⁷³ Kırk iki hamalın Eyvan'a taşıdıkları hediyeler arasında çuha, atlas ve sincab derisinden mamül libaslar olup beş adet şahin ve bir sungur kuşu vardır.²¹⁷⁴ Makrizi 716 (1316) yılı olaylarını anlatırken birçok devlet elçisinin sultanın huzuruna çıktığını bildirir. Söz konusu elçiler arasında Bizans imparatoru ile Gürcü kralının elçileri de vardır.²¹⁷⁵ 717 (1317) yılında da imparatorun üst düzey adamları olan Mîkail, Kaşmanos ve Tedoros Kahire'ye sultanın huzuruna gelirler.²¹⁷⁶ Bazı modern araştırmacılar ziyaret sebebi olarak Anadolu'daki Türk beyleri tarafından Bizans topraklarına yapılan saldırılar olduğunu ileri sürerler.²¹⁷⁷ Yine 725 (1326) yılında Kahire'ye gelen birçok devlet elçisi arasında Bizans imparatoru II. Andronikos'un elçileri de vardır.²¹⁷⁸ Kaynaklarımıza yansıyan ilginç bir elçilik ziyareti de 727 yılı Cemaziyelevvel ayının ilk günlerinde (25 Mart 1327) gerçekleşir. Sultanın huzuruna çıkan Bizans elçilerinden ikisi Müslüman olur. Sultan

²¹⁷⁰ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 221.

²¹⁷¹ Nüveyri elçilerin taleplerine icabet edildi diyerek söz konusu kilisenin gasbının dinen caiz olmadığı gerekçesi ile Hıristiyanlara iadesi anlaşılrsa da Makrizi mescide çevrilen mabedin kilise'ye çevrilmesinin mümkün olmayacağı şeklinde cevap verildiğini kaydeder. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 125-126; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 90.

²¹⁷² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 125-126; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 90.

²¹⁷³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 120.

²¹⁷⁴ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 245.

²¹⁷⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 163-164.

²¹⁷⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 177.

²¹⁷⁷ Poole, *A History of Egypt*, s. 310; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 261.

²¹⁷⁸ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 259; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 65.

da bu duruma çok sevinir. Nüveyri'nin İstanbul sahibi diye zikrettiği söz konusu imparatorun elçilerinden Aksungur er-Rûmî Müslüman olup sultanın inam ve ihsanına nail olmuş daha sonra da 24 Şevval (12 Eylül 1327) Cumartesi günü emirlik tevcih edilmiştir. Ayrıca kardeşi Bahadır da daha sonra müslüman olur.²¹⁷⁹

Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328)'un ölümü sonrası halefi III. Andronikos (1328-1341) döneminde de iyi seyirde devam eden diplomatik ilişkiler söz konusudur.

2.2.3. Altın Orda Devleti ile Diplomatik İlişkiler

Moğol bakiyesi Altın Orda²¹⁸⁰ devleti ile ilişkiler Sultan Baybars dönemi ile başlar. Ortak düşmanları İlhanlılar'a²¹⁸¹ karşı müttefik güçler olarak hareket eden Altın Orda-Memlûk ilişkileri özellikle bölgeden Mısır'a getirilen memlûk ticareti açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla bu merkezde iyi ilişkiler özellikle en-Nâsır Muhammed döneminde de devam eder. Bu dönemde önce Toktay Han (1290-1312) daha sonra da Müslüman olan Özbek Han (1313-1340) zamanında yoğun elçilik teatilerinin yanı sıra çok iyi ilişkiler söz konusudur.²¹⁸² Dikkat çeken önemli bir husus elçilik teatilerinde gelen elçiler çok iyi ağırlanmakta ve her zaman karşılıklı olarak her iki tarafın elçileri gidiş gelişlerde yer almaktadırlar.

Altın Orda hükümdarı Toktay'ın²¹⁸³ elçileri İlhanlılar'a karşı kazanılan Şakhap zaferinin ardından 704 yılı Rabiulevvel ayında (Ekim 1304) Kahire'ye gelir.²¹⁸⁴ Menâzıru'l-Kebeş'te ikamet ettikten sonrası sultan tarafından çok iyi karşılanan elçiler hanın selamını iletip hediyelerini sunarlar. İbn Devâdârî'nin verdiği

²¹⁷⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 173; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 282.

²¹⁸⁰ Altın Orda devleti Cengiz Han'ın kurduğu Moğol devleti bakiyelerinden olup 1241-1502 yılları arasında Deşt-i Kıpçak'ta hüküm sürmüş bir Türk-Moğol devletidir. Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, c. II, Ankara 1989, s. 538-540.

²¹⁸¹ Altın Orda –İlhanlı mücadelesi her iki devletin kuruluş dönemi ile başlar. Cengiz'in torunları İlhanlı hükümdarı Hülâgû ile Altın Orda hükümdarı Berke Han arasında başlayan Azerbeycan bölgesi üzerindeki anlaşmazlık İlhanlılar devletinin sona ermesine değin sürer. Hülâgû'nun Berke'ye karşı kaybettiği bu mücadele için bkz. Baybars Mansûrî, *Zübde*, s. 16-18; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 103-104.

²¹⁸² Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 62-64; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 492-493. Ayrıca bu dönemde elçilik teatilerinde Moğolca bilen Aytemüş el-Muhammedî, Tayir Boğa en-Nasırî ile Arukdağ elçi olarak gidip gelmişlerdir. Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 63.

²¹⁸³ Toktay Han (ö. 712/1312) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 614-615; İbn Tağrıberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 425-426.

²¹⁸⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 381; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 61; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 128. İbn Devâdârî Toktay'ın ismini Angây olarak vermektedir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 128.

bilgiye göre dört yüz memlûk ve iki yüz cariyeden oluşan hediyelerden yüz yirmi memlûkü Sultan kendisine ayırırken diğerlerini emirlere bırakır. Mektubunda İlhanlı hükümdarı Hudâbende yani Olcaytu'ya karşı²¹⁸⁵ Horasan'dan Tebriz'e kadar olan bölgeyi ele geçirmek için yürüyeceklerini sultanın da Mısır ordusuyla kendilerine doğru hareket etmesini ister. İlhanlı topraklarının ele geçirilerek her iki tarafın ele geçirdiği yerlerin sahibi olacağını da ilave eder. Ortak düşmanları İlhanlılara karşı askeri bir ittifak öneren Altın Orda hükümdarının bu girişiminden Olcaytu haberdar olmalı ki, Memlûk sınırını emniyet altına almak için İlhanlı elçileri çok geçmeden Kahire'de görülür.²¹⁸⁶ Olcaytu, 704 Ramazan ayında (Mart-Nisan 1305) Mısır'a gönderdiği heyet ile kardeşi Gazan'ın vefatıyla tahta oturduğunu bildirmekte düşmanlığın son bulması için barış teklifi sunmaktadır.²¹⁸⁷

Altın Orda hükümdarı Toktay'ın elçilerine Gazan'ın akıbetinden bahsedilip Olcaytu'nun barış teklifinden söz edilir. Bilmukabil değerli hediyelerle birlikte Memlûk elçileri emirler Seyfeddin Balaban es-Sarhadî ve Altın Orda elçilik heyeti aynı yılın Recep ayında (Şubat 1305) İskenderiye'ye deniz yoluyla geri dönerler.²¹⁸⁸ Karşılıklı olarak elçi teatileri devam ederken 706 (1306-1307) yılında Memlûk elçileriyle beraber Toktây Han'ın mektubuyla Namun isimli elçisi Kahire'ye gelir. Mektubunda, kendi ordusuyla birleşmek üzere Mısır ordusunun Fırat boylarına gelerek İlhanlı topraklarını işgal etmeyi tavsiye etmektedir. İzzet ve ikrama boğulan Altın Orda elçisine, Olcaytu ile barış anlaşması yapıldığı, anlaşmanın bozulmasının doğru olmayacağı, anlaşmaya aykırı bir durum arz ederse ona göre yeni bir durum değerlendirmesi yapılabileceği, şeklinde durumu idare etme yönünde bir cevap verilir. Emir Bektemiş ez-Zahiri, Emir-i Ahûr Fahreddin Ayaz eş-Şemsi ile halka emirlerinden Sungur el-Aşkar, handan gelen elçilik heyetiyle beraber gönderilir.²¹⁸⁹

Toktay Han dönemi sık sık elçilik teatileri karşılıklı hediyeleşmelerle devam ederken Makrizi'nin 711 yılı olaylarını anlatırken ele aldığı bir sıkıntı söz konusudur.

²¹⁸⁵ Makrizi mektupta Altın Orda hanının Memlûklerden Gazan'a karşı savaşmak için yardım istediğini aktarsa da Gazan'ın 11 Şevval 703 (17 Mayıs 1304) tarihinde öldüğünü düşündüğümüzde olası savaşın Olcaytu ile yapılması doğru olmalıdır. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 7.

²¹⁸⁶ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 128.

²¹⁸⁷ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 176; a. mlf. , *Zübde*, s. 381; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 62; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 5.

²¹⁸⁸ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 381; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 7.

²¹⁸⁹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfe*, s. 180; a. mlf. , Baybars el-Mansûrî *Zübde*, s. 388; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 89; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 27-28

Çukurova Ermenileri Memlûk elçilerinin Sakız adasında alıkonulduğuna dair bir haber ulaştırır. Sakız adası sakinleri Franklar, Altın Orda elçileri ile beraber Mısır'dan dönmekte olan Memlûk elçilerini toplamda altmış kişilik bir heyeti esir aldıkları ortaya çıkar. Toktay Han altmış bin dinarı fidye göndermiş ise de sonuçsuz kalmıştır. Sultan en-Nâsır Muhammed bunun üzerine misilleme olarak İskenderiye ve Dimyat nâiblerine mektuplar yazarak bölgede ticari faaliyetler yürüten Franklar'ın mallarına el konulup esir edilmelerini emreder. Malları müsadere edilen tacirler hapsedilir. Bunun üzerine Cenovalı tacirlerden birisi elçileri kurtarmak için harekete geçer.²¹⁹⁰ Makrizi'nin sınırlı olarak verdiği bu bilgilerden sonra kaynakların sessizliğine bakılırsa muhtemelen alıkonulan elçilik heyeti serbest serbest bırakılmıştır. Bu arada da İlhanlı hükümdarı Olcaytu ile Altın Orda hükümdarı Toktay arasında yapılan savaşta Toktay'ın askerleri mağlup olmuştur.²¹⁹¹ Hezimetin ardından Toktay Han, Beklemiş b. Gancu Boğa'yı elçi olarak en-Nâsır Muhammed'e gönderir. Olcaytu'ya iltica eden firari Memlûk emiri Kara Sungur'dan da şikâyetçi olur. Birçoğu üst rütbede olan üç yüz asker ile Kahire'ye gelen elçiler beraberlerinde memlûkler ve cariyeler getirirler. Heyet arasında Frank taciri Sakran'ın kardeşi de vardır. Menâzırü'l-Kebeş'te üç günlük istirahatten sonra sultanın huzuruna çıkan elçiler ağırlandıkça karşılaştıkları olağanüstü göz kamaştırıcı zenginlik karşısında büyülenirler.²¹⁹² Daha sonra meydana oynanan oyunlarla eğlenen elçiler dönüş zamanı geldiğinde sandık sandık kumaşlar birbirinden değerli hil'atlerle bilmukabil hediyelerle gönderilir. Sultan elçiye hitaben amcaoğluma selam söyle, diyerek başladığı konuşmasında kendisine Kıpçak memlûkleri ile güzel cariyeler göndermesini ayrıca Olcaytu kendisine karşı harekete geçtiğinde hemen haber vermesini, biz önden gelirken kendisi de arkadan gelerek Olcaytu'yu mahvedeceklerini söyler. "Neresi olursa olsun atım her yere ulaşır", diyen Sultan amacının da halifenin kürsüsü olan Bağdat'ı geri almak şeklinde özetler. Elçiler İskenderiye üzerinden dönerler.²¹⁹³ Yaşanan bu vakianın üzerinden bir yıl geçmeden dokuz yaşında tahta oturan Toktay Han yirmi üç yıllık bir saltanattan sonra 712

²¹⁹⁰ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 101-102.

²¹⁹¹ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 272-280.

²¹⁹² İbn Devâdârî'nin bu bilgileri Kıpçak ülkesindeki tefrîşat hususundaki eksikliği gözlemlerine dayalı olarak anlatan İbn Battûta'nın bilgileri ile örtüşür. İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 474.

²¹⁹³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 279-281.

(1312) yılında vefat eder.²¹⁹⁴ Kıpçak ülkesinden gelen Mısır elçileri Zeyneddin Karaca el-Hazindâr ile Hâs Türk vefat haberini getirirler.²¹⁹⁵ Toktay Han (ö. 712/1312)'ın vefatıyla tahta oturan halefi Özbek Han²¹⁹⁶ dönemi (1313-1340)²¹⁹⁷ Özbek Han'ın Müslüman olmasıyla iyi olan ilişkiler daha da bir üst seviyeye çıkar.²¹⁹⁸ Altın Orda hükümdarı Özbek Han'ın ilk elçilik heyeti 26 Zilhicce 713 (13 Nisan 1314) Cumartesi günü Bizans elçisi ile beraber Kahire'ye gelir. Özel olarak ağırlandıkları Menâzıru'l-Kebeş'te ikamet ederler.²¹⁹⁹

Yine 715 yılı Ramazan ayı sonlarında (Aralık 1315) Özbek Han'dan gelen emirler Seyfeddin Araç ve Hüsameddin Hüseyin b. Saru ile bir müddet Kahire'de kaldıktan sonra 28 Şevval günü sultanın huzuruna çıkarlar. Daha sonra (Özbek Han'ın elçileri) Alâeddin Aydoğdu el-Huvârezmî ve Hüseyin b. Saru'nun da yer aldığı Memlûk elçileriyle beraber dönerler.²²⁰⁰ Makrizi, Özbek Han'dan gelen elçilerin isimlerini Zeyneddin Karaca el-Hazindâr ile Hâs Türk olarak vermekte ayrıca Özbek Han'ın Müslüman olduğu haberini de bu elçilerin getirdiklerinden söz eder getirdiklerini nakleder.²²⁰¹ Aydoğdu el-Huvârezmî ile Hüseyin b. Saru'nun da yer aldığı Özbek Han'ın elçileri 716 Muharrem ayında (Nisan 1316) Kahire'ye döner. Kahire'de 716 (1316) yılında sultanın huzuruna çıkan birçok devlet elçisi arasında Özbek Han'ın elçileri de vardır.²²⁰² Bir süre Kahire'de kalan elçiler aralarında Melkâî patriğinin de olduğu birbirinden değerli hediyelerle beraber Kahire'den ayrılır.²²⁰³ Heyet 717 yılı Ramazan ayında (Aralık 1317) tekrar Kahire'ye Özbek Han'ın elçileri ile dönerler.²²⁰⁴ Sultan en-Nâsır Muhammed bu sık elçilik

²¹⁹⁴ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 615; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 405.

²¹⁹⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 137.

²¹⁹⁶ Özbek Han (ö. 742/1342) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 481-482; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 343-344; Mustafa Kafalı, "Özbek Han", *DİA*, c. XXXIV, Ankara 2007, s. 107-109;

²¹⁹⁷ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 405; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 334; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 137.

²¹⁹⁸ İbn Battûta, misafiri olduğu Muhammed Özbek Han hakkında geniş bilgiler sunmakata gözlemlerine dayanarak İslam'ın burada artık günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu açıkça görülmektedir. İbn Battûta, *Rihle*, s. 474-480.

²¹⁹⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 158; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 122.

²²⁰⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 173.

²²⁰¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 145.

²²⁰² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 163-164.

²²⁰³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 164.

²²⁰⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 174.

teatilerini kardeşim dediği Özbek Han ile daha ileri bir safhaya taşımak arzusundadır. Son gelen heyetle Cengiz Han'ın ailesi ile akrabalık tesis etme arzusunda olduğunu bu vesile ile Özbek Han'ın kızlarından birisi ile evlenmek istediğini belirtir. Değerli hediyeleri de beraberinde gönderir. Heyet dönüşte mehir olarak bir milyon dinara tekabül eden yüz tuman altın ister. Bunun yanında savaş için donatılmış bir milyon at da vardır. Ayrıca kızı istemek için ümeradan, devlet adamlarından ve kadınlardan kalabalık bir topluluğun hazır bulunması şart koşulur. Nüveyri bu bilgileri verdikten sonra bunlardan başka icabeti mümkün olmayan şartlar da vardır diye özetler.²²⁰⁵ Sultan bu arada da ilk eşi Ardukîn Hatun'u boşamıştır.²²⁰⁶

Özbek Han'a 716 (1316) yılında giden heyet söz konusu evlilik talebi yetmiş kişilik tümen komutanlarının da hazır bulunduğu bir heyete iletilmiş ancak pek hoş karşılanmamıştır. İlk gün uygun görülmeyen bu teklif bir süre sonra sultanın hediyeleri ulaştınca sultanlar arasında evliliklerin yapılabileceğini ayrıca Mısır sultanının büyük bir Sultan olduğu, talebine icabet etmek gerektiği şeklinde meclis kararını bir şartla alırlar. Şartları bu evliliğin dört sene sonra olabileceğidir. Bir yıl sonra isteme, ikinci yıl hediyeleşme daha sonraki yıl da evlilik yılıdır. Mehir ve şartları hâvî talepler sultana ulaşır. Sultan değerli hediyelerle Seyfeddin Aturcu'yu gönderir. İbn Devâdârî'nin naklettiğine göre sultan elçiyi bölgedeki Türk cariyelerden satın almak üzere göndermiş idi.²²⁰⁷ Özbek Han gelen elçiye Cengiz Han'ın soyundan gelen bir kızı sultan için tayin ettiklerini belirtir. Elçi bu iş için gelmediğini hatırlatarak sultanın bu işle görevlendirmedeğini bunun daha sonraki bir zamanda yapılmasını teklif eder. Özbek Han ısrar ederek kızı göndereceğini ve bunun için elçiye mehri hazırlamasını emreder. Elçi yanında mal olmadığını hatırlatınca, biz tüccara borç vermelerini emrederiz, sen onlardan alırsın, diye cevap verir. Elçi önce yirmi bin dinarı aynı olarak daha sonra da yedi bin dinarı borç alır. Hatunlar gelin alayı için gerekli hazırlığa başlarlar. Özbek Han'ın Müslüman olmasını sağlayan Saray²²⁰⁸ şehrinin kadısının da bulunduğu alay nikâhta bulunmak üzere başkentten ayrılır. Gelin alayı 2 Ramazan 719 (17 Ekim 1319) günü deniz yolu ile İstanbul'a ulaşır.²²⁰⁹ Aralarında devletin önde gelen üst düzey emirlerinin de

²²⁰⁵ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 195

²²⁰⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 177.

²²⁰⁷ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 303-304.

²²⁰⁸ Saray şehri hakkında bkz. İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 517.

²²⁰⁹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 251; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 203-204.

bulunduğu heyet İstanbul'dan geçerken Bizans imparatoru tarafından ağırlanır. İbn Haldun, imparatorun altmış bin dinarı heyet için sarf ettiğinden söz eder.²²¹⁰ Gelin alayı daha sonra yolculuğuna devam ederek 720 yılı Rabiulevvel ayında (Mayıs 1320) İskenderiye'ye ulaşır.²²¹¹ İbn Devâdârî heyette 2400 kişinin bulunduğunu bunlardan 400'ünün denizde öldüğünü nakleder. Müellif ayrıca heyette tüccarla beraber gelen 400 memlûkten 204 memlûkü bir milyon dirheme satın aldığını diğer memlûkleri de ümeranın satın aldığından bahseder.²²¹²

Gelin alayı, görevli emirler ve hizmetçiler eşliğinde Nil nehri üzerinden 25 Rabiulevvel (5 Mayıs 1320) Pazartesi günü Kahire'de saltanat nâibi Argun tarafından karşılanır. Heyette Altın Orda elçilerinin yanı sıra Bizans ve Gürcü elçileri ile Frank tacirleri de vardır. Sultan tarafından özel olarak inşa edilen Nüveyri'nin ifadesi ile benzerinin İslam ülkelerinde olmadığı kaledeki özel evinde gelin ağırlanır. Daha sonra baş kadı Bedreddin Muhammed b. Cemaat tarafından Kadı Alâeddin b. el-Esîr'in kâtipliğinde 6 Rabiulahir (16 Mayıs 1322) Cuma günü otuz bin miskal dinar aynı olarak belirlenen mehir üzerine nikâh akdedilir. Sultan adına nikâhta vekâleten nâibi Argun bulunur. Sultan'ın ihsanından bolca istifade eden heyet Şaban ayında (Eylül 1320) dönüş için harekete geçerken Özbek Han'ın kadısı hac için kalarak 721 (1321) yılında ülkesine döner.²²¹³ Böylece Memlûk Türk devletinde Altın Orda Han'ı Berke Han'ın kızı ile evlenen Sultan Baybars'ın iki devlet arasında yaptığı bu siyasi evliliğe bir yenisi de en-Nâsır Muhammed tarafından eklenir. en-Nâsır Muhammed'in Tulunbay ya da Tûlûniye Hatun ile evliliği neticesinde iki devlet arasındaki siyasi ilişkilere yansıyan olumlu ilişkiler akrabalık tesisi ile daha bir üst seviyeye çıkar. Her yıl gerçekleşen elçilik teatileri hem memlûk akışını sağlıyor hem de dostluğu pekiştiriyordu. Türk kökenli memlûk ve cariyelerinin bölgeden Mısır'a sevki ilişkilerin merkezinde her zaman yer almıştır. Ayrıca Özbek Han'a giden ve gelen elçilik heyetlerinde her zaman her iki tarafın elçilerinin birlikte yer almışlardır. Özbek Han'ın elçileri Kahire'ye geldiğinde bu aynı zamanda

²²¹⁰ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 493. Özbek Han aynı zamanda Bizans imparatorunun kızı ile evliliği söz konusudur. (Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 260; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 486, 497, 510.) İbn Battûta seyahatnamesinde Özbek Han'ın yanından ayrılıp İstanbul'a giderken Özbek Han'ın eşi ve Bizans imparatorunun kızı olan Beyelûn Hatun ile beraber seyahat etmiştir. Seyahat tarihi 714 yılı Şevval ayının sonlarıdır (14 Haziran 1334). İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 510.

²²¹¹ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 251; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Düer*, c. IX, s. 302; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 203-204.

²²¹² İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Düer*, c. IX, s. 302-303.

²²¹³ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 251-252; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Düer*, c. IX, s. 302.

Memlûk elçilerinin de dönüşleri anlamına gelir. Yine Özbek Han'ın elçileri ile beraber Memlûk elçileri de dönerler. Söz konusu elçilik teatilerine bir yenisi 721 yılı Zilkade ayında (Kasım 1321)²²¹⁴ ve 722 yılı Rabiulahir ayında (Nisan 1322) eklenir. Hatta Özbek Han Memlûk elçisi Toksuba'dan şikâyetçi olur. Sultan bilmukabil cevap verir.²²¹⁵

Taraflar arasında memlûk ticaretine dayalı diplomatik ilişkiler sekteye uğramadan devam eder.²²¹⁶ Özbek Han'dan 735 (1335) yılında gelen elçiler Tulunbay Hatun'un sultanın memlûkleri ile evlendirildiğine dair haberler aldıklarını, kendisinin iade edilmesini talep ederler. Sultan ise öldüğü şeklinde oyalayıcı bir cevap ile elçileri gönderir. Tulunbay Hatun'a gelince Sultan kendisini boşadıktan sonra emirleri ile evlendirmiştir. Önce Emir Mengelî Boğa daha sonra da Savsun ile evlenir. Onun da vefatı ile bu kez sultan son saltanat nâibi Argun ed-Devâdâr'ın oğlu Ömer ile nikâhlar.²²¹⁷ Diğer taraftan Sarı Toktay 739 yılı 14 Cemaziyelahir (28 Aralık 1338) Pazartesi günü Özbek Han'ın elçileri ile başkente geri döner.²²¹⁸ Han'ın elçileri Kahire'ye gelişlerinin onuncu günü çıktıkları sultanın huzurunda, Özbek Han'ın sultanın kızlarından birisi ile evlenerek bununla övünmeği ve dostluklarının daha da pekişmesini arzuladığını ifade eden bir mektubunu sunarlar. Sultan, daha önce kendisinin Tulunbay Hatun'a yaptığına bir misilleme olacağı düşüncesiyle en büyükleri altı yaşında olan kızlarının yaşlarının çok küçük olduğu, büyüdükleri zaman inşaAllah göndereceğine dair söz verir.²²¹⁹ Kaynaklardaki bilgiler bu son elçilik teatisiyle sınırlıdır. İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in 736 (1336) yılında vefatıyla iki devletin ortak düşmanı parçalanma safhasına girmiş böylece diplomatik ve iyi ilişkiler bir yerde başarılı olmuştur.

Bu bilgilerden sonra kaynaklarda kısa bilgilerle öne çıkan bazı elçilik ziyaretleri hakkında bahsedelim. Ömerî'nin Sırp ve Bulgar sahibi²²²⁰ Makrizi'nin sadece Bulgar sahibi²²²¹ olarak zikrettiği devlet başkanı adına 731 yılında (Ekim

²²¹⁴ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 251; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 215.

²²¹⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 236.

²²¹⁶ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXIII, s. 197.

²²¹⁷ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'Nasır*, s. 120; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 378.

²²¹⁸ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 45; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 457-458.

²²¹⁹ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 45.

²²²⁰ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 150; a. mlf. , *et-Ta'rîf*, s. 67.

²²²¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 325.

1330-Eylül 1331) Kahire'ye gelen elçilerin talepleri son derece farklıdır. Sultandan merhamet dileyip düşmanlarını alt etmeleri için kılıç ve sancak isteyen elçiler sultanın cömertliğinden bolca istifade ederler.²²²² Elçilere sultanlarına sunulmak üzere teşrifat²²²³ kabilinden hediye olarak hil'at takdim edilir.²²²⁴ Söz konusu hil'at hediye olarak sultanın en üst düzeyde takdim ettiği hil'at cinsindedir.²²²⁵

Kaynaklara baktığımızda Ömerî, Kalkaşendî ve Makrizi'nin verdiği bilgiler ışığında söz konusu devlet Bulgar devleti mi Sırp devleti mi tam olarak belli değildir. Ortaçağ Sırp krallığının zirve noktası olan Stefan Duşan bu dönemde Sırp topraklarının yanı sıra Bulgar topraklarını da idaresine alarak Balkanlar'da büyük bir krallık kurmuş hatta Bizans'ı tehdit etmeye başlamıştır. Kahire'ye gelen elçiler hakkında bilgi veren ilk müellif Ömerî'nin eserlerindeki bilgileri ele aldığımızda hangi devlet olduğuna dair kesin bir kanaate varmak mümkün olmasa da kanaatimizce söz konusu devlet Müslüman bir Türk devleti olan İdil-Volga Bulgarlarıdır.²²²⁶ Sırp sözcüğü bizi yanıltmış gibi görünse de ravilerin verdiği bilgilere dayalı coğrafi bilgiler sunan Ömerî, hacimli eseri *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr* adlı eserinin ilk sayfalarında duyduklarını naklettiğini ifade ederek doğru ya da yanlışlığını sorgulamadığını belirtir. Bunun yanında Ömerî, *et-Ta'rif* adlı eserinde *Bulgar ve Sırp Sahibi* olarak bahsettiği ülkeyi Saray²²²⁷ sahibi'nin yakınında yani Altın Orda devletine tâbi komşu bir devlet olduğuna değinir.²²²⁸ Ayrıca diğer çalışması *Mesâlik* de ise Mesûdî'nin Mürûcû'z-Zeheb adlı

²²²² Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 150-151; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. V, s. 418-419; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 335.

²²²³ Teşrifat, sultanın inam ve ihsanı çerçevesinde üst düzey devlet adamlarına protokol gereği takdim ettiği hediyelerdir. Memlûk Türk devletinde tam teşekküllü çalışan bu kurum bir yerde devletin gücünü gösterir. Kalkaşendî, sultanların kılıç ehline takdim ettiği hilatleri, yılda iki kez ümeraya verdiği atları, Sultan memlûklerinin işesi, giyinme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasını teşrifat başlığı altında alır. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 52-57.

²²²⁴ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 151; Makrizi, c. II, s. 236.

²²²⁵ Kalkaşendî, *Subhu'l-'A'sâ*, c. IV, s. 52-54.

²²²⁶ İdil (Volga) nehrinin orta havzasında kurulmuş bir Türk devleti olarak X. -XV. Yüzyıllar arasında hüküm sürmüştür. İslamiyeti kabul eden ilk Türk devleti olma özelliğine sahip İdil Bulgar Hanlığı XIII. yüzyılın ortalarında Altın Orda Hanlığı tarafından istilâ edilmiş olsa da yarı bağımsız siyasi yapılarını Moğol istilâsından sonra kurulan Altın Orda Devleti zamanında da sürdürmüşlerdir. Söz konusu elçilik teatisinden otuz yıl sonra İdil Bulgar hanlarının yeniden kuvvetlenme arzusu Altın Orda Hanı Pulat Timur'un 1361'deki saldırısıyla son bulur. Ahmet Taşağıl, *İdil-Bulgar Hanlığı*", *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 472-474.

²²²⁷ Saray şehri hakkında bkz. İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 517.

²²²⁸ Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 67; Kalkaşendî, *Subhu'l-'A'sâ*, c. V, s. 417-418, c. VIII, s. 26.

eserinden naklen daha önce Müslüman olduklarını²²²⁹ şimdi ise kâfir bulduklarını kaydeder.²²³⁰ Yine aynı müellifin *et-Ta'rif* adlı eserinde Bulgar ve Sırp sahibine cevaben yazılan mektubunu incelediğimizde muhatabı Müslüman olan bir devlet başkanı olduğu görülür.²²³¹ Ayrıca Ömerî'nin Hasan er-Rûmî adlı bir adamdan naklen Bulgar ülkesini tarifi de İbn Battûta'nın bilgileri ile örtüşür.²²³² Sonuç olarak elçilerin Müslüman İdil Bulgar Hanı adına gelmiş olmaları yüksek ihtimaldir. Şunu da ilave etmek gerekir ki Ömerî'nin Kastamonu memleketi Süleyman Paşa ili olarak zikrettiği Süleyman Paşa'nın oğlu İbrahim ile sultanın ilişkisini buranın en-Nâsır Muhammed'in himayesi altında olduğunu, deniz yolu ile askerlerin bölgeye ulaştığını ve sultanın her zaman yardımcı olduğundan bahsetmesi²²³³ söz konusu Bulgar hakanının talebini son derece haklı gösterir.

Bu bilgilerin yanı sıra Kalkaşendî'nin naklettiği bir vesikada Sırp ve Bulgar krallarının farklı devletlerin kralları olduğunu anlamak mümkündür. Sırp kralı Stefan Duşan'a en-Nâsır Muhammed tarafından Kudüs'ü ziyareti için verilen emannâme'de²²³⁴ görüldüğü üzere Sırp ve Bulgarlar Balkan coğrafyasının Hıristiyan sakinleri olup farklı devletleri vardır. Ayrıca Ömerî'nin Bulgarları iki ayrı topluluk olarak düşünmediği tek bir millet olarak ele aldığını düşünüyoruz. Bulgarlar Tuna ve İdil-Volga Bulgarları olarak ikiye ayrılır ki Hıristiyan olanlar Tuna Bulgarları, Müslüman olanlar İdil-Volga Bulgarlarıdır. Seyyah İbn Battûta Altın Orda hanlarından Özbek Han'ı ziyaretten sonra hükümdardan kılavuz olarak on günlük mesafe uzaklıktaki Bulgar şehrine gidişini anlatır. Kutuplara yakınlığına değinerek Ramazan ayının bir gününde ulaştıklarını kaydetmiş ve iftar sonrası kılınan teravih namazının hemen ardından günün ağardığını şaşkınlık içinde anlatmıştır.²²³⁵

²²²⁹ Mesudî, *Murûc ez-Zeheb*, (Altın Bozkırlar), (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul 2011, 142-143.

²²³⁰ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 150

²²³¹ Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 67; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VIII, s. 26.

²²³² Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 152.

²²³³ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 234, 248-249.

²²³⁴ Eman, İslam hukukunda Müslüman bir ülkeye girmek ya da islam askerine teslim olmak isteyen yabancıya verilen can ve mal güvenliğidir. Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 234-235; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. XIII, s. 321; Nebi Bozkurt, "Eman", *DİA*, c. XI, Ankara 1995, s. 75-77. Sırp kralı Stefan Duşan için verilen emannâme vesikası için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. XIII, s. 327-328.

²²³⁵ İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 480-481.

Makrizi'nin Bulgar sahibi olarak naklettiği bilgileri²²³⁶ dipnotta izah etmeye çalışan nâsir'in Bulgar kralı olarak John Alexander'i gösterip Balkanlara doğru ilerleyen Osmanlı akınları karşısında böyle diplomatik bir girişiminden bahsetmesi²²³⁷ bu bilginin doğruluk payının çok zayıf bir ihtimal hatta imkânsız olduğunu düşünüyoruz.

en-Nâsir Muhammed döneminde Mısır coğrafyasına uzak bir başka İslam ülkesi olan Hindistan Delhi sultanı²²³⁸ Muhammed b. Tuğlukşah²²³⁹ ile Sultan en-Nâsir Muhammed arasında diplomatik ilişkiler söz konusudur.²²⁴⁰ Ömerî'nin bir milyona yakın askeri ve iki bin savaş filinin olduğundan bahsettiği Hind sultanı Müslüman olup Sultan en-Nâsir Muhammed'e, halifeye, Mekke ve Medine'ye gönderdiği hediyelerle dikkat çeker.²²⁴¹

Hind sultanının 730 yılında (1330-1331) yüklü hediyelerle gönderdiği elçilik heyeti Yemen'den geçerken önleri kesilir.²²⁴² Mekke, Medine ve Sultan için gönderilen bir milyon dinar para ve eşya yüklü kafilenin yolları kesilir ve ellerindekiler gasbedilir. Ebü'l-Fidâ'nın bildirdiğine göre Yemen sultanı heyettekilerin bazısını alıkoymuş bazılarını da öldürmüştür. Sultan huzuruna gelen Yemen elçisi yaşanan bu gelişmelerden dolayı hapse atılır.²²⁴³ Bu bilgilerin yanında Ömerî, yaşanan hadiselerin yol kesici eşkıyalar tarafından yapıldığına dair Yemen sultanının mazeret beyan ettiğini nakleder.²²⁴⁴ Hind sultanı Muhammed b. Tuğluk bu elçilik hadisesinden bir yıl sonra 1331 yılında Horasan bölgesine yapacağı saldırı için İlhanlılar'a karşı Sultan en-Nâsir Muhammed'den yardım ister.²²⁴⁵ Bu bilgilerden başka Muhammed b. Tuğluk'un yaptığı en ilginç diplomatik ilişkisi sultana gönderdiği hediyelerin yanı sıra halifeden istediği taklîd'dir. Bilindiği gibi halifelik

²²³⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 325-326.

²²³⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 325-326.

²²³⁸ Hindistan Delhi'de 1320-1414 yılları arasında hüküm süren bir Türk-İslam devletidir. S. Haluk Kortel, "Tuğluklular", *DİA*, c. XXXXI, Ankara 2012, s. 333-336.

²²³⁹ Muhammed Tuğlukşah hakkında bkz. İbn Battûta, *Rihle*, c. II, 652-663.

²²⁴⁰ Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 64-65.

²²⁴¹ Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 65.

²²⁴² Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451; Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 65; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 322

²²⁴³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 322; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 140-141.

²²⁴⁴ Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 65.

²²⁴⁵ Makrizi gelen elçi hakkında bilgi verirken detaylı bilgi sunmaz. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 322; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 141.

yeni tahta oturan sultana devleti yönetmesi için ahidnâme veriyor Sultan da halifeden yetki alarak ülkeyi yönetme meşruyetini elde ediyordu. Hind sultanı halife el-Müstekfî Billah ile oğlu el-Hâkim Biemrillah Ahmed ile mektuplaşmış ve söz konusu taklîd yazılmıştır.²²⁴⁶ Bu durum Memluk Türk devletinin siyasi gücünü göstermesi açısından önemlidir.

²²⁴⁶ Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 141.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN EN-NÂSİR MUHAMMED'İN SİYASİ KİŞİLİĞİ VE ŞAHSİYETİ

3.1. Sultan en-Nâsır Muhammed'in Yönetim Anlayışı

Sultan en-Nâsır Muhammed üçüncü saltanat döneminde devlete tamamen hâkim, iç ve dış politikaya yön veren bir isim olmasının yanında bölgesel ve küresel meselelerde etkili bir devlet adamıdır. el-Eşref Halil'in vefatıyla başkentte ayyuka çıkan memlûk grup mücadeleleri arasında başkentte yaşanan siyasi çekişmelerin sadece seyircisi olmuştur. Genç sultan tahtta oturarak grup mücadelelerine fırsat vermekte bir yerde üst düzey ümeraya meşruiyet kazandırmaktadır. Kader kendisini üçüncü kez tahta çıkardığında bu kez önceki yaşamından ders çıkarmış, politikayı yaşayarak öğrenmiş, devletin çıkarları ile kendi çıkarlarını hatta Mısırlılar'ın kaderi ile kendi kaderi bir yerde aynı noktaya gelmiştir. İşte tüm bu siyasi açmazlar içinde çok ince hesaplar yaparak başlattığı tasfiye girişimleri başarılı olmuş ve bu sayede konumunu güçlendirmiştir. Bunun yanında kısa dönemde hayata geçirdiği çeşitli alanlardaki birçok reformlar sayesinde de istikrarlı uzun bir saltanat dönemi devletine ve ülkesine altın bir çağ yaşatmıştır.²²⁴⁷ Kısaca en-Nâsır Muhammed siyasi olarak kendi iktidarını güçlendirecek adımları attıktan sonra siyasi istikrarın sürmesi için siyasi yapıyı güçlü kılacak amilleri devreye soktuğu görülmüştür.

en-Nâsır Muhammed üçüncü kez tekrar tahta oturmasında destekleri olan babası Kalavun'un memlûkleri yani Mansûrî emirleri bu çabalarının karşılığını fazlasıyla alırlar. Başkent Kahire ve Suriye eyaletlerinde önemli idari mevkilerde söz sahibi olmuşlardır. Emir Bektömür el-Çevkendâr saltanat nâibliğine atanırken emirlerden Kutlubek el-Mansurî Safed nâibliğine, Cemaleddin Akkuş Serhad nâibliğine, Şemseddin Kara Sungur Dimaşk nâibliğine, Seyfeddîn Kıpçak Halep nâibliğine, el-Hac Bahadır es-Silâhdâr Trablus nâibliğine ve Esendemür Gürcü Hama nâibliğine atanır. Ancak en-Nâsır Muhammed daha önceki saltanat dönemlerinde

²²⁴⁷ Önde gelen batılı Memlûk tarihi araştırmacıları en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemini gerek Memlûk tarihi açısından gerekse Mısır tarihi açısından parlak bir dönem olarak vurgulamışlardır. İngiliz şarkiyatçılardan Stanley Lane-Poole (1854-1931) *The Story Cairo* adlı eserinde Mısır kültür ve medeniyetinin doruk noktası olarak ifade ederken S. J. Glubb, devletin gücünün ulaştığı zirve noktası olarak vasıflarlar. Stanley Lane-Polo, *The Story of Cairo*, s. 215; Sir John Glubb, *Soldiers of Fortune: The Story of The Mamlukes*, Newyork, 1973, s. 226; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I-IV, (Çev. Salih Tuğ), c. IV, s. 1101-1102; Howayda al-Harithy, "The Patronage of al-Nâsır Muhammad ibn *Qalâwûn*, 1310-1341. ", *Mamlûk Studies Review* IV, 2000, s. 222.

yaşadığı tecrübelerinden hareketle kendi memlûk oligarşisini kısa sürede kurmayı başarır. Sözü ettiğimiz ümerayı kısa sürede tasfiye edip yerlerine emirlik tevcih ettiği memlûklerini önce başkentte daha sonra da eyaletlerde söz sahibi yapar. Geniş yetkilerle donattığı ihsanda sınır tanımadığı memlûk oligarşisi zenginleşerek devlete tamamen hâkim olur. Ancak üçüncü dönemin başındaki tasfiyelerini dönemi boyunca icra eden sultan bu kez de çok cömert davrandığı kendi memlûklerinin aşırı nüfuz ve güç sahibi olmaları karşısında onları ortadan kaldırma noktasında hiç tereddüt etmez. Şücâî'nin ifadesiyle, emirlerinden birisi yükseldiği zaman onu görevinden alır ve yerine kıdemce daha küçük birisini tayin eder. Bu onun âdeti ve siyasetinin özelliğidir.²²⁴⁸ Argun ed-Devâdâr, Bektemür es-Sâkî ve Tengiz en-Nâsırî devlete önemli hizmetlerde bulunmuş ancak daha sonradan gözden düşmüş onlarca memlûklerinden birkaçıdır. Emir Tengiz, Suriye bölge nâibi olarak 28 yıl 8 ay kendisine hizmet etmesine rağmen giderek değişen tutumu sebebiyle kendisinden kuşkulularak tasfiye etmiştir. Yine Nâzırî'l-Hâs Kerimüddin el-Kebîr ve Neşv gibi kendisinin mali konumunu güçlendirmelerine rağmen aynı zamanda emirler ve halk aleyhine tutumlarını sürdürürce bir yerden sonra tasfiye etmiştir.

Batılı Memlûk tarihi araştırmacılarından Sir John Glubb, en-Nâsır Muhammed'in otuz iki yıl süren üçüncü saltanat dönemini yedi madde halinde şöyle özetler. *“Dönemi boyunca tam bir otokrat olan sultanın üçüncü dönemi tam bir barış ve refah dönemidir. Kerek'ten döndüğünde tutukladığı otuz emirin çoğu otuz yıl tutuklu kalmış böylece potansiyel asilerin yüreklerine korku salmıştır. İkinci olarak, saltanatı boyunca halkının çıkarları uğruna çalışmış ve onların sevgisini kazanmıştır. Üçüncüsü, yorulmak bilmeyen enerjisini ve çalışmasını halkın işlerine harcayarak yollar yapıp köprüler inşa etmiştir. Su kanalları yaptırarak sulama işlerini yaygınlaştırdı. Farklı alanlarda yapılar inşa etti. Kısacası yoğun imar faaliyetleri ile donattığı ülkesinin birçok yerine seyahat etti. Dördüncü olarak, dindar kişiliği ile orta seviyede tuttuğu giyim kuşamında aşırı gösterişten uzak, ipek giymeyen, alkolden nefret eden, fuhuş evlerini kapatan, güzel cariye ve memlûkler ile sarayını donatmasını bilen bir sultan oldu. Beşinci olarak, sultanın tek kusuru ise her şeye inanan kuşkucu yapısı. Altıncısı, savaşlardan hoşlanmayıp barışçıl politikalarla çözüm yolunu tercih etmesidir. Genç yaşlarında yaşadığı savaşlardan olsa gerek düşmanlarına karşı askeri operasyonlardan çok suikast timlerini kullandı. Askeri*

²²⁴⁸ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 113.

*operasyonlar sadece Klikya Ermenileri ile Nûbeliler üzerine gerçekleşmiştir. Son olarak da kısa boylu, topal ve fiziki olarak normal olmasına rağmen her bakımdan tam bir kraldır”.*²²⁴⁹

Memlûk Türk devleti kuruluşundan itibaren altmış yıldır yaşadığı savaşları geride bırakarak en-Nâsır Muhammed’in üçüncü saltanat döneminde her türlü tehdit ve tehlikeden emin, devletlerarası siyasete yön veren bir güç haline gelmiştir. Sultan, Şakhap zaferi sonrası İlhanlı hükümdarı Gazan’a²²⁵⁰ ve yine İlhanlılara karşı yardım isteyen Altın Orda hükümdarına yazdığı mektuplarında amacının halifenin kürsüsü olan Bağdat’ı geri almak²²⁵¹ şeklinde özetler. Yine Kudüs ve çevresini isteyen Fransız kralı elçisine, İlhanlılardan başka bir devlet ile savaşmadıklarını şu an onlarla barış içinde olduklarını hatırlatmış ve topraklarına göz dikmeleri halinde atlarla denizi aşmaya hazır olduklarını ifade etmiştir.²²⁵² Sultan izlediği bu politikanın bir yansıması olarak da daha önce değindiğimiz gibi Anadolu’nun tekrar Türkler idaresine geçmesinde önemli bir rol oynamıştır.

en-Nâsır Muhammed, istikrarlı bir saltanat dönemi için gerekli olan iki unsuru yani siyasi gücü ve mali zenginliğini sağladıktan sonra iki noktayı da yani saltanatının istikrarlı bir şekilde sürmesi için memlûk tedarikini ve halkı ile bütünleşmeyi ihmal etmediği kaynaklara yansır. Bunlardan birincisi siyasi gücünü zirvede tutmak için memlûk tedarikine önem vererek memlûklerini her zaman taze kanlar ile beslemeyi yani tasfiye edilenlerin yerine yenilerini ikame etmeyi ihmal etmedi. Devletlerarası ilişkilere de yansıyan memlûk tedariki seleflerinden farklı birçok unsuru da beraberinde getirdi. Osmanlı devşirme sistemine de ilham kaynağı olan bazı uygulamalar söz konusudur. Değişen memlûk tedarik merkezleri ve fahiş ücretler karşılığında satın alınan memlûkler, ilk defa örneğini gördüğümüz kendi rızalarıyla yüz bin dinara çocuklarını satan aileler, Mısır’a tacir olarak gelip memlûk sınıfına dâhil olanlar. Tüm bu uygulamalar aslında tek bir şeye, o da sultanın tahtının sallanmadan idari ve askeri kadroların yenilenmesine hizmet ediyordu. Gerçekten sultan rahatsızlanmayıp ölmeseydi, tüm dengeleri şahsına göre kurduğu için

²²⁴⁹ Bu bilgileri aktaran Glubb, en-Nâsır Muhammed’i Fransız krallarından XIV. Louis’e benzetir. Glubb, *Soldiers*, s. 226-227.

²²⁵⁰ Gazan’a yazdığı mektubunda en-Nâsır Muhammed asıl hedefinin, halifenin yeri olan Bağdat ve Irak’tan İlhanlıları çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Mektup için bkz. İbn Devâdârî, *Kenzü’ d-Dürrer*, c. IX, s. 118-122.

²²⁵¹ İbn Devâdârî, *Kenzü’ d-Dürrer*, c. IX, s. 279-281.

²²⁵² Ömerî *et-Ta’rif*, s. 83-84.

muhtemelen sistem devam edecekti. Ancak vefatı yalnız kendi vefatı olmadı. Üst düzey birçok devlet adamı vefatına yakın sağlığında iken vefat etti. Bu da haleflerinin kendisinin ilk saltanat dönemlerinde olduğu gibi taht çekişmelerinin arasında yıpranmalarına yol açtı. Devlet bu çekişmelerden büyük zarar gördü.

İkinci unsur ise sahip olduğu zenginliklerini halkı ile paylaşmasıdır. en-Nâsır Muhammed tahtında gözü olan emirlere karşı acımasız davranırken Mısırlılara karşı son derece şefkatli ve onların çıkarlarını her zaman hesaba katan politikalarıyla dikkat çekti. Özellikle tahta oturur oturmaz halkın günlük ihtiyaçlarına hizmet amacıyla başlattığı inşaat faaliyetleri ²²⁵³ vefatına değin sürdü. Ağır hastalığına rağmen vefatından birkaç ay önce Birketü'l-Habeş taraflarında açılan su kanalının ve su kuyularını yerinde teftiş etmiştir. ²²⁵⁴ Barış yılları olarak adlandırabileceğimiz üçüncü saltanat dönemi Mısır'ın mimari çehresinin olağanüstü değişim dönemidir. Günümüze kadar ulaşmış bu eserler sultanın dindar kişiliğinin yanında halktan topladığını halk ile paylaşmasını bilmiş ikinci ve üçüncü kez tahta oturmasında açık desteklerini aldığı Mısırlılara karşı vefakârlığın ve bir yerde borcun ödenmesi şeklinde yorumlanabilir. Gerçekten sultan halk adına olumsuz hiçbir girişimde bulunmadığı gibi böyle bir girişime de müsaade etmediği görülür. Haksız alınan vergileri kaldırdığı gibi kuraklık dönemlerinde yaşanan kıtlık günlerinde halka yardımcı olmuş, fırsatçılar ve stokçular tehdit edilerek halkın lehine girişimlerde bulunmuştur. O, gayr-i müslimlerle ilgili durumlarda dahi meseleleri sükûnetle ele almasını bilmiş hırslı kişiliğine rağmen bu gibi durumlarda meselelere soğukkanlı yaklaşmıştır. Halkın omuzlarına yüklenen otuzu aşkın vergiyi üçüncü dönemin başlarında kaldırdıktan sonra er-Revkû'n-Nâsırî olarak bilinen Mısır'ın kadastroğunu yaptıırarak ikta' sistemini kendi çıkarlarına uygun yeniden tanzim etmiştir. Halka karşı dürüst ve saygılı davranan sultanı Mısırlılar her zaman bağrına basmışlardır. Sultan, halkı baskı altında tutarak sindiren emirler oligarşisine karşı son derece kuşkulu ve dikkatli davranmak zorundadır. Yeni ikta' sistemi emirlerin aşırı

²²⁵³Sultan başkentle sınırlı tutmadığı bu imar çalışmalarını 714 (1314) yılında köprüler ve kanallar inşa etmeleri için ümerayı emrindeki mühendislerle Mısır coğrafyasının geneline görevlendirmiştir. Sultanın görevlendirdiği emirler Makrizi'nin verdiği bilgilere göre şunlardır. Aydemir el-Hutayrî'yi Mısır'ın doğusuna, Alâeddin Aydoğdu Şükayrî'yi *Behnesâ*'ya, Şerefeddün Hüseyin b. Haydar *Asyût* ve *Menfelût*'a Seyfeddin Akûl el-Hâcib batıya, Seyfeddin Gullî emîr-i silah *Tahâve* ve *Üşmû*'a, Bedreddin Cengelî b. el-Bâbâ *Kalyûbe*'ye Alâeddin et-Telîlî *Bahîra*'ya, Bedreddin eş-Şemsî *Feyyûm*'a Seyfeddin Bahadır el-Muizzî *İhmîm*'e ve Bahâeddin Aslûm *Kûs*'a imar çalışmalarını yapmak üzere görevlendirilirler. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 137-138.

²²⁵⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 514.

zenginleşmesine ve nüfuz sahibi olmasına fırsat vermediği gibi haftada iki gün toplanan mezâlim dîvanı ile de olası adaletsiz uygulamaların önüne geçmesini bilmiştir. Sultan 726 (1326) yılında yayınladığı mersûm ile kırbaç cezasının kaldırılmasını ve bunun Mısır ve Suriye’de cami minberlerinde okunarak halka duyurulmasını emretmiştir.²²⁵⁵ Yine Kahire valisi Kadâdâr’ın halka yaptığı zulümlerin artması üzerine ülke içindeki bütün valilere mersûmlar yazılarak hiç kimsenin öldürülmemesi, kimsenin elinin kesilmemesi emri verilir.²²⁵⁶ Bunların yanında emirler ile devlet işlerini istişare eden sultan²²⁵⁷ bu istişareler sırasında saray içindeki konumları, devlet içinde emirlerin mücadelesi hakkında dolaylı olarak bilgi sahibi olurken diğer taraftan da olası kaygılarını test etmesini bilmiştir.

3.2. Sultan en-Nâsır Muhammed’in Halife ile İlişkisi

İslam toplumunda kökü Hz. Peygamber (a.s.)’e kadar dayanan, yüzlerce yıl siyasi-dini bir kurum olarak Türk-İslam devletlerinin üstünde yer alan hilafet, son ikamet yeri Bağdat’ın İlhanlı hükümdarı Hülâgû tarafından 656 (1258) yılında işgali sonrası kaldırılmıştır. Üç yıllık aradan sonra Kıpçak Türkleri idaresinde Mısır’da kurulan Memlûk Türk devleti sultanı Baybars, Abbasi hanedanına mensup el-Mustansır Billah Ebu’l-Kasım Ahmed’i²²⁵⁸ 1261’de gösterişli törenlerle Kahire’ye davet etmiş ve burada halife olarak ilan edilmiştir.²²⁵⁹ Halife de Müslümanların başı sıfatıyla Baybars’ı sultan olarak atamış ve böylece memlûk kökenli askerlerin önderliğinde kurulan yeni siyasi oluşumun siyasi ve dini meşruiyeti tamamlanmıştır.²²⁶⁰ Teorik olarak sultanın üstünde olan halife tahta oturan sultanın cülûs töreninde seremoninin en önemli parçası olarak yer alır. Şöyle ki, halife Abbasilere özgü siyah cübbeyi sultana giydiriyor, verdiği ahidnâme ile de tüm yetkilerini sultana devrederek onu bütün işlerde vekili olarak addediyordu. Kısacası hilafet kurumu memlûk kökenli askerler tarafından kurulan Memlûk Türk devletine meşruiyet

²²⁵⁵ İbn Dokmak, *et-Nüfha*, s. 129-130.

²²⁵⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 300-301.

²²⁵⁷ Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 297; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 182, 523.

²²⁵⁸ Hayatı hakkında bkz. Süyûtî, *Hulefa*, s. 345-346.

²²⁵⁹ İbn Abdüzzahir, *er-Ravzü’z-zâhir fî sîreti’l-Meliki’z-Zahir*, s. 275; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 60-61; İbn Devâdarî, *Kenzü’l-Dürer*, c. VIII, s. 73, 94; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 13-14, 47; İbn Kesir, *Bidaye*, c. XVII, s. 428, 445-446; Makrizi, *Süluk*, c. I, s. 449; Süleyman Özbek, “El-Melikü’z-Zahir Rüknu’d-Din Baybars Zamanı Dini Siyaseti”, *TİD*, Sayı: IX, (1994), s. 289-307

²²⁶⁰ P. M. Holt, “Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı”, s. 227.

kazandırmıştır. Haçlılar ve Moğollarla yapılan mücadelelerde elde edilen başarı söz konusu meşruiyeti pekiştirmiştir. Kısa sürede devlet Müslümanlar'ın hamiliğini üstlenmiş hatta işgal altındaki Müslüman toprakların yeniden İslam idaresine geçmesi yönünde bir siyaset izlenmiştir. en-Nâsır Muhammed Şakhap zaferi sonrasında Gazan'a yazdığı mektubunda asıl hedefinin İlhanlıları Bağdat ve Irak'tan çıkarıp buraların asıl sahibi halifeye iade edilmesi şeklinde açıklar.²²⁶¹ Sultanın saltanatının son günlerinde Bağdat, Diyarbakır ve Musul'da sultan için bağlılık yemini yapılmış, adına hutbe okunmuş ve Bağdat'ta adına para bastırılmıştır.²²⁶² Ancak sultanın vefatıyla gelişmeler çok farklı bir seyre bürünür.

Memlûk siyasetinde teorik olarak var olan halife'nin sultana verdiği ahidnâme ile tüm siyasi yetkilerini sultana devretmiştir. Halife dini-adli meselelerin de dört Sünni mezhep (Şafi-Maliki-Hanefi-Hanbeli) kadıları tarafından yürütülmesiyle hiçbir işlevi olmayan bir kurum olarak varlığını idame ettirmiştir. Özel günlerde, merasimlerde, devlet adamlarının tertip ettiği meclislerde seremoninin bir parçası olur. Devlet erkânının haftada bir kez bir araya geldiği mezâlim divanında dahi yer almayan²²⁶³ halife siyasete karışmayan, gözlerden uzak maaşlı bir memur gibi yaşamıştır.²²⁶⁴ Memlûk Türk devletinde teorik olarak sultanın üstünde yer alan halifelik kurumu bir yerde memlûk kökenli askerlerin sultanlığına ve onların idaresindeki devlete meşruiyet kazandırmıştır. Bu durum diğer Müslüman devletler üzerinde üstünlük sağlarken sorumluluklarını da beraberinde getirir. Kalavun, müslüman olduğunu bildiren İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküdâr'a, en-Nâsır Muhammed de Gazan'a halifeye itaat etmelerini istemeleri²²⁶⁵ hilafet kurumunun dış politikada nasıl kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Mekke şerifi Ebu Nümei hilafetin Kahire'de tesisinin hemen sonrasında Memluk Türk devletinin himayesine girerek tabiiyetini sunmuştur.²²⁶⁶ Yine Yemen sultanı

²²⁶¹ en-Nâsır Muhammed'in Gazan'a gönderdiği mektup için bkz. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 118-122.

²²⁶² Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 98-100; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 520; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 100.

²²⁶³ Mezâlim dîvânında yer alan görevliler için bkz. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 292-293; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 44; Makrizi, *el-Hitât*, c. II, s. 209; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 374.

²²⁶⁴ Samira Kortantamer, *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993, s. 70.

²²⁶⁵ Kalavun'un Teküdâr'a , en-Nâsır Muhammed'in de Gazan'a yazdığı mektuplar için bkz. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VII, s. 236-250.

²²⁶⁶ Levanoni, *The Mamlûks*, s. 240.

Müeyyed Davud, her yıl hediye adı altında gönderdiği tâbi olduğunun işareti vergileri Kahire'ye göndermeyip hutbede kendi adını en-Nâsır Muhammed'in isminden önce okutur. Yemen sultanına sultan ve halife adına mektuplar yazılarak tehdit edilip itaat etmesi emredilmiştir.²²⁶⁷ Yine Hind sultanı Muhammed b. Tuğluk Memlûk sultanlarının tahta otururken halifeden aldıkları ahidnâmenin benzeri bir belgeyi Kahire'deki halifeden taklîd yani ülkeyi yönetme meşruiyetini elde etme anlamına gelen bir belge istemiştir. Hind sultanı halife el-Müstekfî Billah ile oğlu el-Hâkim Biemrillah Ahmed ile mektuplaşmış ve söz konusu taklîd kendisine yazılmıştır.²²⁶⁸

İlk halife el-Mustansır Billah'ın kısa süren (1261-1262) hilafeti sonrasında Baybars döneminden en-Nâsır Muhammed'in ikinci dönemi başlarına değin halifelik yapan el-Hâkim Biemrillah Ebu'l-Abbas Ahmed (1262-1302)²²⁶⁹ en-Nâsır Muhammed'in birinci ve ikinci kez tahta oturduğu cülûs törenlerinde yer almıştır. en-Nâsır Muhammed tahttan uzaklaştırıldıktan sonra tahta oturan Ketboğa'yı destekleyen halife el-Hâkim Biemrillah ile Baybars el-Çaşnigîr'in sultanlığının meşru olduğunu ileri süren halife el-Müstekfî Billah²²⁷⁰ en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemi öncesi saltanatıyla ilgili hoş olmayan hatıralar bırakmışlardır. Birinci kez tahttan uzaklaştırılmasına ve Ketboğa'nın tahta oturmasına²²⁷¹ meşruiyet kazandıran kırk yıl boyunca da hilafet makamında oturan el-Hâkim Biemrillah 18 Cemaziyelevvel 701 (19 Ocak 1302) Cuma günü ikamet ettiği Menâzıru'l-Kebeş'te vefat edince 20 yaşlarında olan oğlu Ebü'r-Rebî Süleyman, *el-Müstekfî Billah* ünvanıyla 20 Cemaziyelevvel Pazar günü sultanın huzurunda halifelik vesikası okunarak halifelik makamına oturur. Tahtı yeni devralmış sultan ile yeni halife İlhanlı işgalindeki Suriye'nin kurtulması için birlikte

²²⁶⁷ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 395-396; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 32-33; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 131-133. Yemen'e bizzat halifenin adıyla kaleme alınan mektup için bkz. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 397-399; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. VI, s. 421-426.

²²⁶⁸ Sürûrî, *Devletü Benî Kalavun*, s. 141.

²²⁶⁹ Hayatı hakkında bkz. Süyûtî, *Hulefa*, s. 346-350.

²²⁷⁰ Hayatı hakkında bkz. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 141-144; Süyûtî, *Hulefa*, s. 350-353.

²²⁷¹ Ketboğa, maktül Sultan el-Eşref Halil'in memlûklerinin isyan ettiği günün sabahında emirlerin hepsini toplayarak makamında oturum düzenler. Emirlerle hitaben; "*Devletin şeref ve namusu kırıldı, saygınlığı kayboldu. Çocuk yaştaki en-Nâsır'ın sultanlığıyla bunları sağlamak imkânsız*" dedikten sonra halifenin ve kadıların huzurunda emirlerin ittifakıyla en-Nâsır Muhammed'in hal edilip Ketboğa'nın Sultan olmasına karar verdiler. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 179; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 806.

savaşa katılırlar.²²⁷² Halife Şakhap savaşı sırasında askerin moralinin yüksek olması için gayret sarf etmiş, askerlere hitaben; “Sultan için değil dininiz ve aileniz için savaşın” diyerek onları cesaretlendirmiş, ayrıca şehit olanların karşılığında cenneti kazanacaklarını hatırlatarak askerin maneviyatını yüksek tutmaya çalışmıştır.²²⁷³ Savaştan zaferle çıkan sultan ile halife arasındaki dostluk iyice pekişmiş, yaşça birbirine yakın olan her ikisi iki arkadaş gibi hareket etmişlerdir. Makrizi’nin ifadesiyle iki kardeş gibidirler. Birlikte meydanda oyunlar oynarlar, birlikte ava çıkarlar.²²⁷⁴ Ancak bu güzel günler pek uzun sürmez. Halife el-Müstekfi Billah 709 yılının Şaban ayında (Ocak 1310) en-Nâsır Muhammed’in üçüncü kez tahta oturmak için harekete geçtiği haberi gelince Baybars el-Çaşnigâr lehine yayınladığı ahidnâmesinde şunları kaleme almıştır; “...*Ben size Allah’ın kulu el-Melikü’l-Muzaffer Rukneddin’i Mısır ve Suriye ülkelerinin idaresi için dini, becerisi ve yetkinliğinden dolayı nâibim olarak seçtim. Tüm yetkilerimi ona devrettim. Müminler adına ondan razıyım. Sultanlıktan feragatini öğrendikten sonra onu (en-Nâsır Muhammed) azlettim. Bu benim kararımdır. Dört mezhep kadısı da böyle hükmetti. Biliniz ki, Allah size rahmet etsin, saltanat irsi değildir. Sultanlık seleften halefe, büyüklerden büyüklere veraset ile intikal etmez. Ben size el-Melikü’l-Muzaffer’i sultan olarak tayin ettim. Kim bana itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur. Kim bana isyan ederse Allah’a isyan etmiş olur.*”²²⁷⁵ Bu ahidnâme hem devletin orijinal saltanat yapısını özetlemekte hem de halifenin devlet içindeki konumuna işaret etmektedir.

en-Nâsır Muhammed üçüncü kez tahta oturduğunda kalede düzenlenen cülûs merasimi sırasında kendisini selamlayan²²⁷⁶ halifeye; “Demek ben asiyim, Baybars peygamberin amcasının soyundan öyle mi?” deyince cevap veremeyen halifenin

²²⁷² Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 16-17; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 931; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 157; İbn İyas, *Bedâi’ü’z-zuhür*, c. I, s. 413.

²²⁷³ Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 933; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 160.

²²⁷⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 362-363; İbn Devâdârî, *Kenzü’d-Dürer*, c. IX, s. 79; Makrizi, *es-Süluk*, c. I, s. 919; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. VIII, s. 147; İbn İyas, *Bedâi’ü’z-zuhür*, c. I, s. 410.

²²⁷⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 65-66.

²²⁷⁶ Cülûs töreni halifenin ve kadıların huzurunda ümeranın ve devlet adamlarının biat etmesiyle gerçekleşir. Biat, karşılıklı olarak verdikleri sözü teyit amacıyla ellerini üst üste koyan, tokalaşan alıcı ile satıcının durumuna benzediğinden, Sultan ya da emirin elinin üzerine ellerini koyan devlet ricali bu hareketle “biat” yani sadakat yemini ederler. Kelime anlamı “söz vermek, itaat etmek, kabul etmek” gibi anlamlara gelen yemin seremonisi Memlûkler döneminde “yer ve el öpmek veya sultanın eteğini öpmek” şeklinde değişikliğe uğramıştır. İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 528-530.

yüzü kızarır.²²⁷⁷ Bu diyalogun yeni dönemde Sultan ile halife arasındaki ilişkilerin soğuk geçeceği belirtisi olarak değerlendiren modern araştırmacılardan Hayat Nasır el-Haccî bu durumu, yeni dönemde halifenin fikrinin alınmayacağı, halife tarafından Baybars el-Çaşnigîr'e verilen ahdin geçersiz olduğu ve yeni sultana halifenin kurumsal desteğinin olmadığı şeklinde ifade eder.²²⁷⁸ Aslında halifelik, Bağdat'ta inkıza uğramasının ardından Kahire'de yeniden ihdas edilerek manevi saygınlığından öteye geçmeyen sadece törenlerde ve önemli günlerde seremoninin bir parçası olmaktan öteye geçmemiştir. Siyasette hiçbir etkisi yoktur. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü döneminde yaşanan söz konusu gelişmelerle birlikte iyice gözden düşmüştür. Lâçîn kalede sığıntı gibi yaşamakta olan halife el-Hâkim Billah'ı kaleden çıkararak rahat edeceği düşüncesiyle Menâzıru'l-Kebeş'e²²⁷⁹ nakletmiştir.²²⁸⁰ Babasının yerine geçen el-Müstekfî Biemrillah da burada ikametine devam eder. en-Nâsır Muhammed, Baybars el-Çaşnigîr lehine yayınladığı söz konusu ahidnâmesinden dolayı halifeyi kaledeki bir odaya adeta hapseder. Ancak Emir Kavsun'un şefaati ile Menâzıru'l-Kebeş'te ikametine izin verilir. İyice gözden düşen ve uzun dönem burada kalan halife sultanın emri ile 13 Zilkade 736 (23 Haziran 1336) Pazar günü kaleye taşınır. Kalede hücre hayatı yaşayan halife'nin kapısına muhafızlar dikilirken halk ile birlikte olmamasına da dikkat edilir.²²⁸¹ Yaklaşık beş ay yedi günlük göz hapsi dönemi sonrası halife sultanın emri ile Kahire dışına Mısır'ın güneyindeki Kûs'a²²⁸² 737 yılı Zilhicce ayında (Temmuz 1337) sürgün edilir. Vefat ettiği 740 yılı Şaban ayına (Şubat 1340) kadar da burada yaşar.²²⁸³ Halife el-Müstekfî Billah'ın Kûs'da vefatı ile yaklaşık dört ay boyunca

²²⁷⁷ Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 72-73; İbn Tağrıberdî, *en-Nücum*, c. IX, s. 7; İbn İyâs, *Bedâi'ü'z-zuhûr*, c. I, s. 432-433.

²²⁷⁸ Hayat Nasır, *The Internal*, s. 31.

²²⁷⁹ Tolunoğlu Caminin yanında Yeşkur dağı üzerine bina edilen Menâzıru'l-Kebeş ilk halifenin de bir müddet ikamet yeri olup Sultan Lâçîn halifeyi kaleden buraya nakletmiştir. Menâzıru'l-Kebeş hakkında bkz. Makrizî, *el-Hitât*, c. II, s. 135-136.

²²⁸⁰ Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 203-204; Makrizî, *es-Süluk*, c. I, s. 828. Tolunoğlu Caminin yanında Yeşkur dağı üzerine bina edilen Menâzıru'l-Kebeş ilk halifenin de bir müddet ikamet yeri olup Sultan Lâçîn halifeyi kaleden buraya nakletmiştir. Menâzıru'l-Kebeş hakkında bkz. Makrizî, *el-Hitât*, c. II, s. 135-136.

²²⁸¹ Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 403; İbn Tağrıberdî, *en-Nücum*, c. IX, s. 90.

²²⁸² Kus, Saîd bölgesinin yükseklerinde ve Nil nehrinin doğusunda bulunan, canlı ticarî ve sosyal hayatı ile tanınan tarihî bir şehirdir. Kahire'dan 12 günlük mesafe uzaklıktadır. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 413; Makrizî, *el-Hitât*, c. I, s. 205-206; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. III, s. 396-398.

²²⁸³ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 14. Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 416, 502; İbn Tağrıberdî, *en-Nücum*, c. IX, s. 116.

hutbede halifenin ismi zikredilmemiştir. Yeni halifenin kim olacağı hususunda da bir sıkıntı yaşanır. Halife, halefi olarak gösterdiği oğlu Ahmed'in hilafetine Sultan karşı çıkarak diğer oğlu İbrahim'in halife olmasını ister. Daha önce yaşadığı sıkıntılı bir evlilikten dolayı²²⁸⁴ kadılar günahkâr olduğu²²⁸⁵ gerekçesi ile karşı çıksalar da İbrahim, sultanın isteği doğrultusunda halife olarak 6 Zilkade 740 (4 Mayıs 1340) gününden itibaren hutbelerde ismi anılmaya başlar. Yeni halife *el-Vâsık* elkabı alırken halk *el-Müsta'tî* diye tesmiye etmiştir.²²⁸⁶ en-Nâsır Muhammed'in vefatı sonrasında ise babasının vasiyetine uygun olarak ve kadıların da bu yöndeki ısrarı sonucu Ahmed, halife olarak tayin edilir.²²⁸⁷

Halifenin gideri olarak harcamalar hakkında bilgi veren Şücâî, her ay üç bin beş yüz altmış dirhem maaş, on dokuz irdeb²²⁸⁸ buğday ve on irdeb arpa gelir tahsis edildiğinden söz eder.²²⁸⁹

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde halife ile arası soğuk olmasına rağmen halifenin manevi gücünden kurumsal olarak istifade edildiği görülür. Paralar üzerine kazınan yazılarda sultan ile birlikte halifenin adı da yazılır. Yine Cuma günleri hutbede önce halifenin ismi daha sonra da sultanın adı zikredilir.²²⁹⁰

3.3. Sultan en-Nâsır Muhammed'in Hama Nâibi Ebü'l-Fidâ ile İlişkisi

Eyyübî hanedanına mensup bir devlet adamı olarak Ebü'l-Fidâ²²⁹¹ dönemin memlûk kökenli olmayan yöneticilerinden birisidir. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü

²²⁸⁴ Yeni halife İbrahim daha önce 3 Zilhicce 725 (10 Kasım 1325) günü şarkıcı bir kadın ile evlenip hapse atılmıştır. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 268.

²²⁸⁵ Sultan, daha önce şarkıcı bir kadın ile evlenen İbrahim'in işlediği günahı hatırlattığında tevbe etmiş. Kadılar karşı çıkınca da tevbesini öne sürerek itiraz kabul etmemiştir. İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 116.

²²⁸⁶ Şücâî, *Târihu'l-Melikin'l-Nâsır*, s. 70; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 502-503; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 116.

²²⁸⁷ Şücâî, *Târihu'l-Melikin'l-Nâsır*, s. 70.

²²⁸⁸ XIV. Yüzyıl Mısır'ında yaklaşık 71 kg'a denk gelen bir ağırlık ölçü birimidir. Ayrıca 1 irdeb 100 litre su alan hacim ölçüsü olarak da kullanılır. Ayrıca döneme ve bölgeye göre de değişir. Cengiz Kallek, "İrdeb", *DİA*, c. XXII, Ankara 2000, s. 440-442.

²²⁸⁹ Şücâî, *Târihu'l-Melikin'l-Nâsır*, s. 70; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 503.

²²⁹⁰ Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 37, 39.

²²⁹¹ Tam adı İmadüddin İsmail İbnü'l-Meliki'l-Efdal Ali olan Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331)'nın hayatı hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 503-512; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 371-373; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 399-408; Brockelman, "Ebü'l-Fidâ", *İA*, İstanbul 1987, c. IV, s. 78; Abdülkerim Özaydın, *DİA*, c. X, İstanbul 1993, s. 320-321.

döneminde Hama valisi olarak vefatına kadar yöneticilik yapmıştır. 672 Cemaziyelevvel ayında (Kasım 1273) doğan Ebü'l-Fidâ küçük yaşta Kur'an-ı Kerimi hıfzetmiş, fıkıh konusunda ilerlemiş, dil, edebiyat, tarih ve coğrafya alanında eserler vermiş bilge bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar.²²⁹² Ebü'l-Fidâ, haclılara karşı yapılan savaşlara çocuk yaşlarda katılmıştır. Memlûk sultanları Kalavun, el-Eşref Halil, Hüsameddin Lâcîn ve en-Nâsır Muhammed dönemlerinde Suriye'de vuku bulan seferlere iştirak etmiş ve müşahedelerini *el-Muhtasar*²²⁹³ adlı eserinde nakletmiştir.

Sultanın Kerek günlerinde iken beraberinde yer alıp hizmetinde bulunan Ebü'l-Fidâ, sultandan Hama nâibliğine atanacağına dair söz alır. Halep nâibi Seyfeddin Kıpçak'ın vefatıyla Hama nâibi Esendemür Gürcü Halep'e atanırken Hama nâibliğine de 18 Cemaziyelevvel 710 (13 Ekim 1310) Salı günü Ebü'l-Fidâ getirilmiştir.²²⁹⁴ Babası el-Melikü'l-Efdal Ali'nin 683-698 (1284-1298) yılları arasında deruhte ettiği göreve²²⁹⁵ atanan Ebü'l-Fidâ ile sultanın diyalogu diğer nâiblerinden çok farklı olup arkadaşçadır.

Ebü'l-Fidâ 10 Rabiulahir 712 (15 Ağustos 1312) Pazartesi günü geldiği Kahire'de sultanın 25 Rabiulahir 712 (30 Ağustos 1312) Salı günü yayınladığı taklîdi²²⁹⁶ ile Hama sultanı olarak atanır. Kahire'de düzenlenen gösterişli törende kılıç kuşanıp hil'at giymiş, saltanat nâibi Argun ed-Devâdâr dâhil herkes yaya olarak yanında yürümüştür. Sultan tören sonrası kendisine *el-Melikü's-Sâlih* ünvanı vermiştir.²²⁹⁷ Ebü'l-Fidâ daha sonra Sultan ile beraber 719 yılı sonunda (Şubat 1320) gittiği hac dönüşünde Kahire'de Sultan tarafından görkemli bir törene mazhar olur. Sultanlara uygun bir şekilde el-Mansûriyye Medresesi'nde²²⁹⁸ tertip edilen merasimde Ebü'l-Fidâ saltanat şiarı ile 17 Muharrem 720 (28 Şubat 1320) Perşembe

²²⁹² Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 506; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 372; İbn Tağribirdi, *el-Menhel*, c. II, s. 401-403.

²²⁹³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer = Târîhu Ebî'l-Fidâ*, I-II, (Thk. Mahmûd Deyyub), Beyrut 1997/1417.

²²⁹⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. I, s. 401-402; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 124; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 89.

²²⁹⁵ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. I, s. 402-403.

²²⁹⁶ Söz konusu taklîd için bkz. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. I, s. 411-412.

²²⁹⁷ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 520; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 371;

²²⁹⁸ Kalavun tarafından inşa edilen el-Mansûriyye Medresesi hakkında bkz. Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXI, s. 70-75; Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 379-380, 406-408.

günü kılıç kuşanmış, hil'at giyip ümeraya hilatler giydirmiş *el-Melikü'l-Müeyyed* ünvanı ile taltif edilmiştir.²²⁹⁹

Sultan, ilmine ve edebine hayran olduğu Ebü'l-Fidâ ile yazışmalarında kardeşi olarak taltif etmiş ayrıca Suriye bölgesindeki nâiblerine Ebü'l-Fidâ ile yazışırken tevazu işareti olarak yeri öper anlamında *yükabbilü'l-erza* ibaresini kullanmalarını emretmiştir. Suriye bölge valisi Tengiz de geniş yetkilerine rağmen kendisi ile mektuplaşırken bu ifadeyi aynen kullanır. Hama sahibi anlamında *Sâhibü'l-Hama* ünvanı ile muhatap alınan²³⁰⁰ Ebü'l-Fidâ yabancı devlet başkanı sıfatındaki kimselere kullanılan bir inşa divanı anlayışı ile muhatap alınmış adeta devlet içinde Sultan mesabesinde taltif edilmiştir.

Hama'da sırasıyla nâib (710/1310), melik(=emir) (712/1312) ve Sultan (720/1320) ünvanlarıyla yöneticilik yapan Ebü'l-Fidâ'nın sultanla ilişkisi sultan-nâib ilişkisinden çok dostane ve arkadaşçadır. Ebü'l-Fidâ'nın yılda iki üç defa Kahire'ye bolca hediyelerle geldiğini hatta birlikte hac ibadeti için kutsal topraklara gittiklerini daha önce çeşitli başlıklar altında ele almış idik. Ebü'l-Fidâ, geniş kültürlü bilge bir yönetici olarak karşımıza çıkar. 23 Muharrem 732'de (26 Ekim 1331) Hama'da vefat ettikten sonra kendisi için yaptırdığı türbesine defnedilir.²³⁰¹

Ebü'l-Fidâ'nın ölümü sonrasında hanımı değerli hediyeleri kendisine takdim ettiği Suriye bölge nâibi Tengiz ile Dımaşk'ta 10 Rabiulahir 732 (10 Ocak 1332) günü görüşme yapar. Oğlu el-Efdal'in babasının yerine geçmesini ister. Tengiz de durumu Sultan ile müzakere ettikten sonra sultanın onayı ile bu isteğine olumlu karşılır.²³⁰²

Sultan, oğlu Anuk'u yüzler emiri rütbesine tevcih ettikten sonra 732 (1332) yılında gözde emirlerinden Bektemür es-Sâkî'nin kızı ile nikâhlanmış²³⁰³ ve düğün törenine Hama nâibliğine atanan el-Efdal Nasıruddin Muhammed'i de davet etmiştir.²³⁰⁴ Sultan, Hama nâibi için 10 Rabiulahir 732 (10 Ocak 1332) Cuma günü saltanat

²²⁹⁹ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. I, s. 431-432; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 245; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 297-298; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 505; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 202; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 371.

²³⁰⁰ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 504-505.

²³⁰¹ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. I, s. 456; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 506; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 527; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. II, s. 403.

²³⁰² İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 79.

²³⁰³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 360; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 343; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 78.

²³⁰⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 344.

şiarı ile süslü gaşiyeye altında Kahire’de geçit merasimi düzenleterek kendisini taltif etmiştir. Hama nâibi tören sırasında başında üç bayrak olduğu halde yürüyüş yapar. Üç bayraktan birisi siyah renkte olup halifeyi temsil etmekte diğer ikisi ise sarı renkte olup sultanı temsil etmektedir. Nâib tören sonrası kalede sultanın huzuruna çıkar ve yer öperek sultanı selamlar.²³⁰⁵ Ümeranın huzurunda hil’at giyen Hama nâibi, böylece bizzat Sultan tarafından taltif edilerek bir yerde yeni görevine atanır. Ayrıca aynı yıl sultanın üçüncü kez gittiği hac kfilesinde yer alır.²³⁰⁶ Özetle babasına gösterilen ilgi ve alaka oğlu Muhammed’e de gösterilir.

3.4. Sultan en-Nâsır Muhammed’in Memlûkleri ile İlişkisi

en-Nâsır Muhammed’in memlûkleri ile diyalogu önceki sultanlardan çok farklı bir anlayış ve uygulamalarla dikkat çeker. Memlûklerin tedarik merkezleri başta olmak üzere memlûkler için ödenen ücretler, hür insanların çocuklarını memlûk tacirlerine satmaları, memlûklerin Kahire’de gördükleri muamele ve önceki dönemlerden çok farklı memlûk kimliği çalışma dönemimizde öne çıkan özelliklerdir.

Sultan er-Revkû’-Nâsırî adlı tahrir çalışmasını yaptırdıktan²³⁰⁷ sonra ikta’ların emirlere dağıtımını yeniden düzenler. Bu yeni düzenleme ile kimin nerede ikta’ı olduğu anlaşılmıştır. Sultan dağıtım sırasında bütün emirleri tek tek teftiş ederek kim olduğu, kimin memlûkü olduğu şeklindeki suallerle emirlerin gruplaşma hareketlerini de hesaba katarak bilgi sahibi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zaten ikta’ların dağıtımını ile de amacı daha önce aşırı gelirleriyle devlette nüfuz sahibi olmuş ve kendisini baskı altında tutmuş Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr tecrübesinden hareketle emirlerin gelirlerini kısararak nüfuz alanlarını daraltmış ve siyasi arenadaki etki alanlarını kırmayı hedeflemiştir. Sultanın bu konuda başarılı olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz.

en-Nâsır Muhammed uzak diyarlardan pek çok memlûk ve cariyeye getirterek uzun süreli saltanatı boyunca idari ve askeri kadrolar için ihtiyacı olan insan gücünü seleflerinin yolunda giderek temin etmiştir. Mısır’da *er-Revkû’n-Nâsırî* adlı tahrir

²³⁰⁵ İbn Habib, *Tezkire*, c. II, s. 225; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 344-345.

²³⁰⁶ İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 81.

²³⁰⁷ İbn Devâdârî, *Kenzü’-d-Dürrer*, IX, 286-287; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 174; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 149-150; a. mlf. , *el-Hitat*, s. 88-91; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 36; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 424.

çalışmaları sonrasında iki bin kayıtlı sultan memlûklerinin²³⁰⁸ sayılarının zamanla on iki bine ulaşması²³⁰⁹ memlûk temini noktasında ne derece önemli bir noktaya geldiğini de göstermektedir. Devletin başından beri en önemli memlûk temin merkezi Kıpçak bozkırları olmuştur. Altın Orda hükümdarı Özbek Han (1313-1340)²³¹⁰ ile çok iyi siyasi ilişkiler geliştirmesinin temelinde de memlûk temini yatmaktadır. Bu dönemde Kıpçak bozkırından başka Tebriz, Anadolu ve Bağdat memlûklerin tedarik edildiği önemli merkezlerdir.²³¹¹ Kıpçak ülkesinden Kahire'ye taşınan memlûkler Gürcü ve Bizans bölgesinden geçerek Karadeniz yoluyla Akdeniz'e ulaşarak önce İskenderiye'ye daha sonra da Kahire'ye ulaşıyorlardı. Dolayısıyla üç ülkenin elçilerinin birlikte sık sık Kahire'yi ziyaretleri karşılıklı olarak elçi teatilerini de beraberinde getirmiştir.²³¹² Sultan; "Amcaoğluma selam söyle, Kıpçak memlûkleri ile güzel cariyeler göndersin", dediği Altın Orda elçisini ihsanlara boğar ve değerli hediyeleri kendi elçileri ile beraber gönderirdi.²³¹³ en-Nâsır Muhammed her şeyin en güzelinin olmasını istediği gibi en güzel memlûklerin ve cariyelerin gelmesini ister. Kendisi adına özel olarak memlûk tedarikini sağlayan tacirler kişi başı maliyeti yirmi bin, otuz bin, kırk bin dirhem ödedikleri her bir memlûk için sultandan yüz bin dirhem alırlar.²³¹⁴ Ülkesinden yeni gelen bir memlûküne inam ve ihsanda sınır tanımayan Sultan gösterişli, en güzel elbiseler giydirir, altın kemerler ve iyi cins atlar hediye ederek adeta memlûkünü kendisine bağlar. Makrizi sultanın bu tavrıyla memlûkünü kendisine bağladığını ve karşılıklı olarak amacın hâsıl olduğunu vurgular.²³¹⁵ Sonra gelen memlûklere derecelerine göre üç ila on dinar arasında maaşlar bağlanır.²³¹⁶ Sultan memlûklerine Ba'lebekki pamuğundan ve ham ketenden mamûl bölgenin en güzel elbiselerini giydirirdi.²³¹⁷

²³⁰⁸ Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 217.

²³⁰⁹ İbn İyas, *Bedâi'ü'z-zuhûr*, c. I, s. 481.

²³¹⁰ Özbek Han hakkında bkz. Mustafa Kafalı, "Özbek Han", *DİA*, Ankara 2007c. XXXIV, s. 107-109.

²³¹¹ Makrizi, *el-Hıtat*, c. II, s. 314; a. mlf. , *es-Süluk*, c. II, s. 524-525.

²³¹² Ömerî, *et-Ta'rif*, s. 62-64; Nüveyri, *Nihaye*, c. XXXII, s. 158, 173, 195, 251, 252, ; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 279-281, 382; Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 45; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 492-493; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 122, 145, 164, 203, 204, 215,

²³¹³ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. IX, s. 279-281.

²³¹⁴ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 524-525; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 127-128.

²³¹⁵ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 524-525; İbn Tağrıberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 127-128.

²³¹⁶ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 524.

²³¹⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 524.

Esaret müessesesine dayalı İslami kaideler çerçevesince tanzim edilmiş idari, askeri, iktisadi ve hukuki bir terim olan *memlûk* kimliğinin en önemli vasfı savaşlarda esir olmaktır. Yani Sultan Kutuz²³¹⁸ ve Moğol asıllı Sultan Ketboğa²³¹⁹ gibi hür bir insan iken savaşta esir alınıp memlûk sınıfına dâhil olduktan sonra eğitilerek zamanla sultanlığa kadar yükselebilmektir. Bu çerçevede Moğollar'ın 1239-40 yılında Deşt-i Kıpçak²³²⁰ bölgesine yaptıkları istilalar neticesinde²³²¹ esir pazarlarında bolca bulunan Kıpçaklar esir tacirleri tarafından Mısır'a getirilmişlerdir. Dolayısıyla Kıpçak Türkleri ilk dönem memlûkler içinde yoğun olarak mevcuttur.²³²² Yine esaretten başka kıtlık, açlık, kuraklık ve hastalık gibi zorunlu ya da ailelerin çocuklarını satmasının adet olduğu durumlar memlûk sisteminin önemli insan kaynaklarıdır.²³²³ Bunların dışında özellikle en-Nâsır Muhammed döneminde olduğu gibi aileler çocuklarını fahiş ücretler karşılığında ileride çocuklarının yaşayacağı şaşalı günlerin hayali ve kendilerinin de fakirlikten kurtulacakları ümidiyle gönüllü olarak çocuklarını satmışlardır.²³²⁴ Nadir de olsa tamamen hür olan kimseler memlûk sınıfına katılmıştır. Örneğin en-Nâsır Muhammed için Özbek Han'dan gelen gelin

²³¹⁸ Kutuz'un annesi Sultan Celeddin Harezmsah'ın kızkardeşi olup babası da Celeddin Harezmsah'ın amcasının oğludur. (Nüveyri, *Nihaye*, c. XXIX, s. 480; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 40; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 458). Bir savaş sırasında Moğollar'a esir düşen Kutuz Türk ve Müslüman olup esaretten sultanlığa yükselmiştir. Kutuz hakkında bkz. Safedî, *el-Vâfi*, c. XXIV, s. 251-254; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 74-77; Şehabeddin Tekindağ, "Kutuz", *İA*, c. VI, İstanbul 1977, s. 1057-1060; İsmail Yiğit, "Kutuz", *DİA*, c. XXVI, Ankara 2002, s. 500-501.

²³¹⁹ Ketboğa, İlhanlı hükümdarı Hülâgû (654-663/1256-1265)'nun ordusunda genç bir asker iken Nüveyrî'ye göre Ayn-ı Calut Savaşı (Eylül 1260)'nda, Zehebi, İbn İyas, ve İbn Tağriberdî'ye göre Birinci Humus Vakası (10 Aralık 1260)'nda Memlûkler tarafından esir alınır. Memlûkü olarak girdiği Kalavun'un hizmetinde terakki ederek onlar emirliği, tablhanem emirliği ve binler emirliğine kadar yükselmiştir. Zehebi, *Tarihü'l-İslâm, H. 701-750*, s. 30-31; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. VIII, s. 55; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zuhür*, c. I, s. 386. Memlûklerin Moğollarla yaptığı II. Humus Savaşı (679-1281) sırasında Sultan Kalavun memlûkü Zeyneddin Ketboğa'yı Mısır'da nâib olarak atamıştır. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 203.

²³²⁰ Kıpçak çölü veya Kıpçak bozkırı anlamına gelen Deşt-i Kıpçak, Kafkas Dağları'nın kuzeyinde, [Dinyester](#) ile [İrtis](#) ırmakları arasındaki bölgenin tarihsel adıdır. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2006, s. 180. İslam kaynaklarında Doğu Avrupa- Batı Sibiryaya bozkır bölgeleri yani Kuman-Kıpçak sahası Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) olarak zikredilmiştir. Kuman-Kıpçak ülkesi beş kısma ayrılır ki, Orta Asya, Yayık-Volga, Don-Donetz, Aşağı Dnyeper ve Tuna'dır. XIII. Yüzyıl Moğol istilası ile dağılmalar, zorlaşan hayat şartları, hastalıklar ve kıtlıklar ile mücadeleler; bölge insanını, yöreye özgü bir gelenek olan sıhhatli gürbüz çocukların para karşılığı satımını zorunlu kılmıştır. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2005, s. 188-193.

²³²¹ İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. XII, s. 312-315.

²³²² Altan Çetin, *Askeri Teşkilat*, s. 69-70.

²³²³ Kalkaşendî, Maişet darlığından dolayı evlatlarını sattıklarından söz ederek gayri müslim olan özellikle Türk cinsinin cesareti, şecaati, vefakârlığının yanında çehresi güzel ve zarif insanlar olduklarından bahseder. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 150; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, c. IV, s. 458.

²³²⁴ Makrizi bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır; "Memlûk sultanı adına kişi başına 100 bin dirhem (5 000 dinar) ödeyen tacire bir baba karşı koyamaz, oğlunu satardı." Makrizi, *Hıtat*, c. II, s. 214.

alayında görevli Kavsûn, hür bir insan iken resmi işlemler sonrası tacirlikten en-Nâsır Muhammed'in memlûkleri arasına katılmıştır.²³²⁵

Sultan her zaman memlûkleri için inam ve ihsanda sınır tanımamış, saltanatının ilk yıllarında aldığı bu tavrını son yıllarına değin sürdürmüştür. Örneğin, 738 (1338) yılında memlûkleri olan emirler Kavsun, Altunboğa el-Mardâni, Beştâk ve Meliktemür el-Hicâzî'ye iki yüz bin Mısır dinarı bağışta bulunur.²³²⁶ Yine aynı yıl memlûklerinden Yelboğa el-Yahyâvî ile Altunboğa el-Mardânî için birer kasır inşa ettirir.²³²⁷

Kıpçak ülkesinden getirdiği Türk kökenli memlûklerini yine aynı bölgeden getirttiği Türk cariyeler ile evlendirir. Emirlik tevcih ettiği memlûklerini önemli idari görevlere atar. Kendi memlûkleri olan emirlerinden birisi yükseldiği zaman onu görevinden alır ve hilesinden emin olmak ve şerrinden korunmak için yerine daha küçük birisini tayin etmek onun en belirgin idari yapısıdır.²³²⁸ Sultan memlûklerini ihya etmek için gerekeni yaptığı gibi onları kontrol altında tutmasını da bilmiştir. Özetle, sultanın memlûkleri ile ilişkisi baba oğul ilişkisine benzemektedir.

3.5. Sultan en-Nâsır Muhammed'in Vefatı ve Şahsiyeti

Sultan en-Nâsır Muhammed'in 741 yılı Şevval ayında (Mart 1341) baş gösteren rahatsızlığı Zilkade ayına (Nisan 1341) geldiğinde giderek ağırlaşır. Günde yirmi otuz kez gittiği def-i hacetinde çıkardığı kanlı ishal 14 Zilhicce (1 Mayıs 1341) Perşembe gününe gelindiğinde artık dayanılmaz bir hâl alır.²³²⁹ Hasta yatağında iken aralarında tartışan emirler Kavsun ile Beştâk'ı yanına çağırarak; "Ben ölüyorum siz ise tartışıyorsunuz" diyerek ikaz eder. Barıştırdığı emirleri birlikte hareket etmeleri ayrılığa düşmemeleri yönünde uyarır.²³³⁰ Bu arada gittikçe de durumu ağırlaşır.

²³²⁵ Hür bir insan olan Kavsun en-Nâsır Muhammed'in dikkatini çekmiş ve sekiz bin dirhem ödeyerek memlûkleri arasına girmiştir. Yine tıbak'a göndermeden emirlik tevcih ettiği Kavsun sultanın damadı olarak gözde emirlerinden olmuştur. Makrizi, *el-Hitat*, c. II, s. 307-308. Kavsun hakkında bkz. Safedî, *A'yanü'l-Asr*, c. IV, s. 136-140; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. VI, s. 106-110; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. III, s. 257-258.

²³²⁶ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 93.

²³²⁷ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 95.

²³²⁸ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 113; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 534.

²³²⁹ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 101.

²³³⁰ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 104; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 522-523; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 125.

Yakalandığı dizanteri hastalığından kurtulamayarak 21 Zilhicce 741 (7 Haziran 1341) Perşembe sabahı vefat eder.²³³¹

Sultan ölmeden birkaç gün önce hastalığının iyice ağırlaşması üzerine 18 Zilhicce (4 Haziran 1341) Pazartesi günü son kez meşveret meclisini toplar. Emirler Cengelî, Almelik, Sencer el-Câvelî ve Baybars el-Ahmedî'nin katıldığı toplantı sonrası Almelik ile Sencer el-Câvelî sultandan bir veliaht tayin etmesini isterler.²³³² Türk bir cariyeden dünyaya gelen ve şeklen güzelliği kaynaklara yansımış oğlu Anuk'u veliaht olarak tayin etmiş ancak kendisi kısa bir süre önce 7 Rabiulevvel 741 (31 Ağustos 1340) günü vefat etmiş idi.²³³³ Sultanın hastalığının ağırlaşmasına da sebep olan bu ölüm sultanı çok üzmüştür. Kendisinden sonra halefi olarak düşündüğü özel olarak ilgilendiği oğlu Anuk'u veliaht olarak tayin etmiş idi. en-Nâsır Muhammed oğlu Anuk'u²³³⁴ veliaht tayin etmek için 23 Safer 732 (25 Kasım 1331) Pazartesi günü halife başta olmak üzere kadıları ve ümerayı kalede toplar. Anuk'un saltanat şiarı ile veliaht tayin etmesini düşünmüş olsa da bundan vaz geçerek sadece emirlik tevcih edilerek veliaht olmasına karar verir. Hil'at giydirme merasimleri ile yüzler emiri rütbesi tevcih edilen Anuk, merasim için süslenmiş at üzerinde emirler ise hizmetinde olarak Kahire sokaklarında halkı selamlar. Kalenin altına geldiğinde ise üzerine para saçılır. Tertip edilen merasim sonrası Sultan birçok ümeraya hil'at giydirip saltanat yemeği vermiştir.²³³⁵

Anuk, sultanın diğer oğulları Ahmed, Ebu Bekir ve İbrahim'in küçüğüdür. Diğerleri kırklar emirliği rütbesine haiz iken Anuk yüzler mirliği rütbesi tevcih ettiği tek oğludur.²³³⁶ Tengiz'in sultana hediye olarak gönderdiği Türk asıllı eşi Hond Tugay'dan 15 Cemaziyelahir 721 (12 Temmuz 1321) Pazar günü dünyaya gelir.²³³⁷ Anuk, emirlik tevcih edildiği yıl Şaban ayının on birinci (8 Mayıs 1332) Cuma günü

²³³¹ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 106-110; Ömrî, *Meâlik*, c. XXVII, s. 359; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 523; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 126.

²³³² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 523; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s.126.

²³³³ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 120; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 513.

²³³⁴ Anuk (ö. 740/1340) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 634; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. III, s. 108-112.

²³³⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 360; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 343; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 78.

²³³⁶ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 630.

²³³⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 231-232. Hond Tugay hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 559-601.

sultanın gözde emirlerinden Bektemür es-Sakî'nin²³³⁸ kızı ile nikâhlanır.²³³⁹ Tüm bunlar Hama nâibi Ebü'l-Fidâ'nın oğlu el-Efdal Muhammed ile Suriye bölge nâibi Tengiz'in de katıldığı nikâh merasimi sonrası ümeranın ve devlet erkânının katıldığı görkemli kutlamalar eşliğinde gerçekleşir.²³⁴⁰ Ayrıca düğünde bir milyon Mısır dinarı harcanmış, gece eğlencelerinde her taraf en büyüğünden üç bin mum ile aydınlatılmış yemek olarak at, deve ve diğer hayvanlardan toplam yirmi bin baş hayvan kesilmiş, on sekiz bin kantar²³⁴¹ helva tüketilmiştir.²³⁴² Sultan, oğlu Anuk'un divanında görev yapacak emirler tayin eder. Öncelikle Akabe'de vefat eden Emir Moğoltay'ın iktâ'sı Anuk'a tahsis edilir. Daha sonra mali işlerinden Hilâlü'd-Devle sorumlu tutulurken Emir Altunkaş²³⁴³ Anuk'un üstâdâr'ı tayin edilir²³⁴⁴ ve bu görevi Anuk ölünceye kadar sürdürür.²³⁴⁵ Anuk babasının gözdesi olarak yaşamı boyunca dikkatleri üzerinde toplar. Ancak erken yaşta ölümü sulatanın hastalığını daha da hızlandırır.

Sultan ölümünden üç gün önce son kez topladığı meşveret meclisinde oğlu Ebu Bekir'i vâliht tayin edip vasiyette bulunarak oğlu Ahmed'i Kerek'ten kesinlikle çıkarmamalarını emreder. Ebu Bekir'e babasının lakabı olan *el-Melikü'l-Mansûr* ünvanını verirken amcası el-Eşref Halil'in kılıcını hediye eder.²³⁴⁶ Ayrıca Kavsun ile Beştak'ı vasîsi olarak tayin etmiş huzurda bulan bütün emirler yemin ederek sözlerinde duracaklarına dair söz vermişlerdir.²³⁴⁷ Bu arada da vefatına yakın hapiste bulunan bütün ümerayı hapisten çıkarmıştır.²³⁴⁸

²³³⁸ Emir Bektemür es-Sâkî hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 709-715.

²³³⁹ İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis, Havâdisü'z-zaman*, c. II, s. 524; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 360; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 343; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. IX, s. 78.

²³⁴⁰ Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 344; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. IX, s. 79-80.

²³⁴¹ Eski bir ağırlık ölçüsü birimi olan kantar bölgeye ve döneme göre değişkenlik gösterir. XIII-XVI. yüzyıllarda hazırlanmış tüccar rehberlerinin verdiği bilgilere göre kantar 41, 3 kg. ile 44, 464 kg. arasında bir değere sahiptir. Cengiz Kallek, "Kantar", *DİA*, c. XXIV, Ankara, s. 317-320.

²³⁴² İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. II, s. 525; İbn Habib, *Tezkire*, c. II, s. 221.

²³⁴³ Emir Altunkaş (ö. 745/1345) hakkında bkz. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 615.

²³⁴⁴ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 631; Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 343-344; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. IX, s. 78.

²³⁴⁵ Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 615.

²³⁴⁶ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 105.

²³⁴⁷ Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 523; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. IX, s. 126.

²³⁴⁸ Bu emirler Tayboğa, Hacı, Saruca ve Olcayboğa el-Adili'dir. Makrizî, *es-Süluk*, c. II, s. 523; İbn Tağriberdî, *en-Nücum*, c. IX, s. 126.

Sultan en-Nâsır Muhammed vefat ettiği 21 Zilhicce 741 (7 Haziran 1341) Perşembe sabahı 57 yıl 11 ay ve 5 gün süren bir hayatı geride bırakmıştır. Önce gasledilen daha sonra tahnit edilen sultanın naaşı kefenlendikten sonra babası Kalavun'un inşa ettirdiği el-Mansûriyye Medresesi'nde medfun bulunan babasının yanına defnedilir. Cenaze merasimi gününde her taraf kapatılmış sokaklar boşalmış bütün ümeranın hazır bulunduğu dört mezhep baş kadılarının nezaretinde 23 Zilhicce (9 Haziran 1341) Cumartesi gecesi defin işlemi tamamlanmıştır.²³⁴⁹

Vefat ettiğinde sağlığında iken vefat edenler hariç geride on iki erkek evlat bırakır. Bunlar büyükten küçüğe Ahmed, Ebû Bekir, Ramazan, Yusuf, İsmail, Şaban, Hüseyin, Küçük, Hacı, Hasan, Muhammed en-Nedîm ve Ali'dir.²³⁵⁰ Bunlardan sekiz tanesi sırayla Ebu Bekir, Küçük, Ahmed, İsmail, Şaban, Hacı, Salih ve Hasan tahta oturur.²³⁵¹ Özetle sekiz erkek evladı ve dört torunu kendisinden sonra tahta oturmuştur. Dolayısıyla en-Nâsır Muhammed Memlûk Türk devletinde Sultan çocuğu ve Sultan kardeşi olduğu gibi oğulları ve torunları Sultan olmuş müstesna bir kimsedir. Ancak şunu da kaydedelim ki, en-Nâsır Muhammed sonrası (1341-1382) emirler mücadelesi çerçevesinde tahta oturtulan sultanların kukla olarak kullanıldığı Memlûk Türk devletinin istikrarsız bir dönemi olarak tarihe geçer. Kendisinin haşmetli yıllarının aksine oğulları ve torunları dönemi silik bir devir olarak devletin duraklama dönemi diyebileceğimiz bir evre oluşturur.

Babası ve kardeşi sultan olan en-Nâsır Muhammed beş yaşında babasını, sekiz yaşında abisini kaybederek dokuz yaşlarında oturduğu saltanat makamının ne olduğunu daha çocuk iken dokuz yaşlarında tahta çıkararak yaşayarak öğrenmiş ve kader elde ettiği tecrübelerini yaşamı boyunca kullanmasına fırsat vermiştir. Dolayısıyla yaşadığı tecrübeler otoritesini kimse ile paylaşmaya yanaşmayan otokrat ve müstebit bir kişiliğe sahip olmasını zorunlu kılmıştır.²³⁵² Ümera huzuruna girdiği zaman kendi aralarında konuşmaya bile cesaret edemeyecek kadar²³⁵³ ödün vermediği otoritesine gölge düşürecek en ufak bir teşebbüse dahi tahammül etmediği görülmüştür. Üçüncü hac ziyareti dönüşünde kendisini devirme planı yaptığı

²³⁴⁹ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 106-110; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 523; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 126.

²³⁵⁰ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 110; Safedî, *el-Vâfi*, c. IX, s. 371; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 546; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 148.

²³⁵¹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 546; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 147.

²³⁵² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 534; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 134.

²³⁵³ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 112.

gerekçesiyle zehirlediği düşünülen üst düzey emirlerinden Bektemür es-Sâkî'nin vefatını²³⁵⁴ veren İbn Devâdârî sultanın bu teşebbüsünü feraset sahibi olduğuna bağlar. İbn Devâdârî, sultanın iman feraseti, saltanat feraseti ve doğal feraset sahibi olduğunu ileri sürerek yaptıklarına bir meşruiyet addeder.²³⁵⁵ Vefat ettiğinde ne veziri, ne nâibi ne de hâcibi vardır. Hâciplik görevini deruhte eden Barsboğa el-Hâcib bu görevini Şücâî'nin ifadesi ile hâciblik esasını taşımadan yürütmüştür.²³⁵⁶ Kısacası her şey bizzat sultan tarafından idare ediliyor idi.

Yaşadığı dönemin en kudretli sultanı olan en-Nâsır Muhammed en uzun ömürlü saltanat dönemi ile Memlûk sultanları arasında öne çıkar. Müelliflerin ortak ifadesi ile Türk sultanlarının en büyüğüdür. Yine akıcı Arapça konuşan ilk sultan olarak halk ile iyi bir diyalog kurduğuna şüphe yoktur. İyi bir siyasetçi olmasında olağanüstü zekâsının katkısında da şüphe yoktur. Babasının memlûklerini hûşdâşlarıyla birlikte bilen sultan kendi memlûklerini isim isim bildiği gibi öne çıkan özelliklerini güzel yönlerini çok iyi bilir, onları çağırırken güzel isimleri ve sıfatları ile çağırır.²³⁵⁷ Sultanın zekâsı bunlarla da sınırlı değildir. Sultan ahırlarına alınan atlar için tutulan şecerelere varıncaya kadar takip eder ve onları ödenen ücretlerine kadar bilen bir hafızaya sahiptir. Filan zaman filanın getirdiği şu kadar ödediğim atı getirin, dediği nakledilir.²³⁵⁸ Atlara olan aşkına daha önce değindiğimiz için burada fazla değinmeyeceğiz. Sultanın av merakı ve avcılık da çok ayrı bir yere sahiptir. Uzun süreli barış dönemlerinde askerine eğitim imkânı sunmuştur. Yılın belirli mevsimlerinde düzenlenen av partileri döneme damga vuran önemli faaliyetlerdir. Ümeranın askerleri ile kaynaşmasını sağlayan bu etkinlikler aynı zamanda başkent dışındaki bölgelerin teftişine imkân sunmaktadır. Yırtıcı hayvanlara merakı sultanın öldüğünde bıraktığı hayvanlardan anlaşılır. Babası Kalavun sadece bir sungur kuşu bırakırken en-Nâsır Muhammed'in emirlerinin on'u aşkın sungur kuşu bulundurduğu kaydedilir. Sultan vefat ettiğinde sungur, şahin ve çakır cinsi yırtıcı kuşlardan sayısız avcı kuşları bırakmıştır.²³⁵⁹

²³⁵⁴ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 366; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 83.

²³⁵⁵ İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 322.

²³⁵⁶ Şücâî, *Târihu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 111.

²³⁵⁷ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 532-534; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 133;

²³⁵⁸ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 127.

²³⁵⁹ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 530.

Sultan tam bir imaret aşığıdır. Görüntüsünü beğenmediği binaları yıktırır yerine en güzel surette ortaya çıkacak yapıların inşa edilmesini emreder. Başlı başına çalışma konusu olan bu çalışmalarla sultan Mısır'ın çehresini değiştirmiştir. Cami, medrese, hânkâh gibi dini ve ilmi mekânların yanı sıra köprüler, yollar, su kanalları, haliçler, su kuyuları, meydanlar, evler, kasırlar gibi halkın ihtiyacına yönelik hizmet amaçlı yapılar ülkenin dört bir tarafını süsler.²³⁶⁰ Özellikle tahta oturur oturmaz halkın günlük ihtiyaçlarına hizmet amacıyla başlattığı inşaat faaliyetleri²³⁶¹ vefatına değin sürer. Ağır hastalığına rağmen vefatından birkaç ay önce Birketü'l-Habeş taraflarında açılan su kanalını ve su kuyularını yerinde teftiş etmiştir.²³⁶² İnşaat çalışmaları için günlük sekiz bin dirhem harcadığı nakledilir.²³⁶³

Sultan en-Nâsır Muhammed'in şahsiyeti hakkında²³⁶⁴ çağdaşı ve müahhar kaynaklarda çok geniş malumatlar vardır. Kendi iktidar dönemi olan üçüncü saltanat dönemi boyunca Dâru'l-Adl'de mezâlim dîvânları addederek halkın ve yöneticilerinin taleplerini dinlemiştir. Seleflerinden farklı olarak üç kez hacca gidip sıradan bir Müslüman gibi ibadetini yerine getirmiştir. Sultan emirlerin ve devlet memurlarının ahlâklı olmasına dikkat eder. Kendisi içki içmediği gibi içenlerden hoşlanmaz ve bu konuda çok hassas davrandığı görülür. İbn Tağriberdi ne bir valinin ne kadıların ne de muhtesiblerin hülâsa memurlarının rüşvet almaları ile meşhur olmadıklarına değinerek sultanın şerî şerife tazimde kusur göstermediğini belirtir. Bu bilgileri verdikten sonra da en-Nâsır Muhammed sonrası bozulan sisteme değinerek kaygısını dile getirir.²³⁶⁵ Özetle; en-Nâsır Muhammed Mısır tarihine damgasını vurmuş sıra dışı bir sultandır.

²³⁶⁰ Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 113-114, 117-118; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 537-546; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 136-141.

²³⁶¹ Sultan başkentle sınırlı tutmadığı bu imar çalışmalarını 714 (1314) yılında köprüler ve kanallar inşa etmeleri için ümerayı emrindeki mühendislerle Mısır coğrafyasının geneline görevlendirmiştir. Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 137-138.

²³⁶² Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 514.

²³⁶³ Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 537; İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 136.

²³⁶⁴ Sultan en-Nâsır Muhammed'in şahsiyeti hakkında bahseden memlûk kaynakları şunlardır: Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'Nasır*, s. 111-119; Safedî, *el-Vâfi*, c. IV, s. 353-374; a. mlf., *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 73-103; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. IV, s. 35-36; Makrizi, *es-Süluk*, c. II, s. 523-548; İbn Tağriberdi, *el-Menhel*, c. X, s. 267-286; a. mlf., *en-Nücum*, c. IX, s. 126-150; İbn Hacer, *ed-Dürrer*, c. IV, s. 144-147.

²³⁶⁵ İbn Tağriberdi, *en-Nücum*, c. IX, s. 134

SONUÇ

Memlûk Türk Devleti'nin Baybars ve Kalavun'dan sonra en kudretli sultanlarından birisi en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'dur. En uzun süre saltanatta kalma başarısını gösteren en-Nâsır Muhammed Memlûk tarihinde kendisine özgü saltanat dönemleriyle öne çıkar. Yaklaşık altmış yıllık yaşamının elli yıla yakın saltanat hayatı üç farklı dönemden oluşmakta ve Memlûk devletinin siyasi, askeri, içtimai ve iktisadi tarihine damgasını vurmuş bir sultan olarak öne çıkmaktadır. Tarihi kaynaklar yönünden kıyas kabul etmeyecek bir zenginliğe sahip bu dönem Mısır tarihinin her açıdan haşmetli bir devrini oluşturur. Çalışmamızda bu haşmetli dönemin siyasi olaylarını ele alıp haşmetli bir çağın oluşumunu sağlayan döneme özgü siyasi yapıları inceledik.

Çalışmamız, Haçlılar ve Moğol istilâlarının ardından uzun bir dönem sonrası ilk kez Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesinde istikrarlı bir dönemi konu alır. Dolayısıyla istilâları def eden hatta bu bölgelerde kalıcı idari bir yapıyı tesis eden böyle bir devletin oluşum şekli ve yapısı şüphesiz orijinaldir. Bu idari yapıyı anlamak devleti yöneten emirlerin ve sultanların yetiştirdiği memlûk sistemini anlamaktan geçmektedir. Memlûk'ü sözcük anlamından hareket ederek köle diye isimlendirmek, devlete de kölemenler adını yakıştırmak elbette büyük bir gaftır. Bununla ilgili giriş kısmında detaylı bilgiler verdik. Özellikle bu kavramın savaşların durduğu siyasi istikrarın tesis edildiği çalışma dönemimizin kaynaklarında detaylı olarak irdelemeye çalıştık. Çünkü bu sistem sözcük anlamıyla anlaşılabilir basit bir mesele olmadığı kadar ülkemizdeki çalışmalarda görüldüğü üzere memlûk'ün sadece toplumsal yapısı yani hadiseleri anlatan kronikler çerçevesinde ele alınarak da anlaşılabilir bir kavram ya da terim olmadığını gördük. Elbette bu sistemi anlamak için başta kroniklerdeki bilgilerden de yararlanacağız. Biz bu konuda dönemin cari hukukunun bu denli geniş çaplı idari ve mali bir sistem gerektiren böyle bir oluşumun elbette çok iyi işlenmesi için iyi çalışan bir hukuk sistemine ve hiyerarşik bir düzene göre tesis edildiğinin farkındayız. Dolayısıyla çalışmamızın girişinde kısmen bu sorulara cevap bulmaya çalıştık. Karşılaştığımız en önemli meselenin ağız birliği yapmış batılı Memlûk tarihi araştırmacıları gibi ülkemizde de memlûk'ün *paralı asker köle* şeklinde izah edilmeye çalışılmasından yakınmamak elde değil. Köle doğmadıkları gibi asla köle olmadıklarını giriş kısmında detaylı olarak verdik. Bu konuda daha geniş araştırmalar yapılması gerektiği kanaati oluştuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle *fürûsiyye*

dediğimiz bir memlûk'ün yani bir süvarinin eğitimini konu alan İstanbul kütüphanelerindeki onlarca muhtemelen daha da fazla elyazma eserler matbu hale gelmeyi beklemektedir. Bu çalışmalar iyice irdelendiğinde ve Memlûkler için uygulanan hukuk sistemi çok iyi analiz edildiğinde ancak bu sistem tam olarak anlaşılabilir olacaktır. Bunun yanında Osmanlı'ya ilham kaynağı olarak devşirme sisteminin temeli daha da iyi anlaşılacaktır. Şu hususu çok iyi bilmeliyiz ki, haclı seferleri ve Moğol istilâlarıyla inkıraza uğramış Türk-İslam dünyası memlûk sistemi üzerine kurulan bir devlet ile ayağa kalkarken bu sisteme ilham kaynağı olmuş devşirme sistemi ile de yüzlerce yıl batıya askeri sahada üstünlük sağlamıştır. Bu durum sadece askeri eğitim ve beceri ile anlatılabilecek ve anlaşılacak bir durum olmadığı çalışma dönemimizin kaynaklarından çıkarmak mümkündür.

Çalışma dönemimizin kaynaklarında gördüğümüz ve çalışmamızda da tespit ettiğimiz bir husus daha var ki devletin isim meselesidir. Dönemin kaynakları ağız birliği yapmışcasına Türk devleti diye isimlendirirken bizler ısrarla Türk olmadığını yukarıda da değindiğimiz memlûk kelimesinin anlamını öne sürerek kullanmak istemiyoruz. Bir vakıa ki tarihteki devletlerin isimleri devlet kadim bir devlet değil ise ya hanedanın ismini alır ya da sultanın adı ile anılır. Günümüzde geçmişteki devletler için kullandığımız devlet isimlerinin çoğu o devlet hayatta iken kullanılmamıştır. Oysa Memlûk Türk devleti açıkça bu isim ile daha ilk yıllarında anılmaya başlamıştır. Devleti yöneten Türkler'in dilini Mısırlı Türk olmayan devlet adamlarına öğretmek amacıyla kitaplar yazılmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere asla köle olmayan bu insanlar Mısır'da yaşamları boyunca da seçkin bir sınıf olarak yaşamlarını idame ettirmişlerdir. en-Nâsır Muhammed üçüncü saltanatı dönemini kendi otoritesine uygun tesis ederken üst düzey emirlerin sadece Türk olmasına azami dikkat etmiştir. Salahaddin Eyyûbi'nin şahsında Eyyûbiler'i Kürt olarak takdim eden Makrizi'nin yaptığı tasniften hareketle Bahri ve Çerkes ya da Burci diye isimlendirmek de yanlıştır. Zira Bahri yakıştırması bir yere kadar uysa da Burci isimlendirmesi yanlış ve eksik hatta Türk devleti adını kamufle etmek için söz konusu bu tasnif bir fırsattır. Dolayısıyla batılılam yaptığı isimlendirmeleri üstünkörü kabul etmek maalesef hatalıdır. Çünkü bu durum çalışma dönemimizde görüldüğü üzere en-Nâsır Muhammed tahtını terk etmek zorunda kaldığı ikinci döneminin sonunda tahta oturan Baybars el-Çaşnigîr Kalavun'un kale burçlarına yerleştirdiği memlûkleri arasından çıkan tek sultandır. Elbette devletin nihayetine kadar tahta

oturanlar burçlarda ikamet eden memlûklerdir. Ancak burada Burcî Memlûkler diyerek kastedilenler Çerkes Memlûkleri adıyla Kalavun'un kale burçlarına yerleştirdiği memlûklerdir. Oysa bunlardan sadece birisi on aylığına sultan olabilmıştır. Çerkes diye isimlendirilirler ki, çok azı Çerkes olan bu sultanlar için ortak dil Türkçe'dir. Çerkes Memlûkler'i denilen dönemde Afrika'nın batısında yaşayan İbn Haldun Memlûk Türk devleti için Mısır'a gelmeden önce yazdığı Mukaddimesi'nde *Mısır ve Suriye Türk Devleti* ifadesini kullanıyor. Keza çağdaşı münşî Kalkaşendi de *Türk Devleti* ifadesini kullanıyor. Yukarıda sözünü ettiğimiz Makrizi de defaatle çalışma dönemimizden *Türkiye Devleti* diye bahsediyor. Yine devletin ismiyle alakalı çalışma dönemimizdeki müellifler eserlerinin adlarını *Türkiye Devleti Tarihi* diye isimlendirmiştir. Kısaca en-Nâsır Muhammed döneminde kaleme alınan eserler ilk defa bu ismi zikretmişler ve bu tesmiye devletin sukutuna kadar geçerli olmuştur.

Memlûk Türk devletinde Sultan Kutuz'un kazandığı Ayn Câlût zaferine kadar devletin kaderi meçhul iken bu zafer ile adından söz ettirmiş daha sonra da giderek yerleşmiştir. Sultan Baybars ve Sultan Kalavun sonrası en-Nâsır Muhammed kendi siyasi mücadelesi ile tahta tam bağımsız olarak oturduğu son saltanat döneminde de tekâmül evresi diyebileceğimiz bir döneme girilmiştir. Sultan ilk tahta oturduğunda Haçlılar ve Moğollar'ın kulağa hoş gelmeyen varlıkları halen devam ederken en-Nâsır Muhammed son 32 yıllık saltanat döneminde bölge her ikisinden tamamen emin olmuştur. Sultan Mısır, Suriye ve Hicaz'a hakim, Anadolu'da sözü geçen, dış politikada etkili, bölgesel ve küresel meselelerde söz geçiren bir sultan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızı oluştururken yukarıda da izah etmeye çalıştığımız üzere şüphesiz zengin tarihi mirastan bolca yararlandık. Çalışmamızın giriş kısmında kaynaklar başlığı altında da değindiğimiz çok farklı alanlardaki müellifler çalışma dönemimizle ilgili bolca bilgi ve belge aktarmaktadırlar. Mısırlı ve Suriyeli müelliflerin Arapça kroniklerinin yanında dönemin zengin biyografi çalışmaları çalışmamızda yararlandığımız en önemli kaynaklar olmuştur. Öne çıkan kimseleri anlatırken kroniklerde geçmeyen nadir bilgileri kaydeden biyografi müellifleri, örneğin bir emirin şahsında gerek görevli bulunduğu kurumu anlatması gerekse emir ile sultan arasındaki ilişkilere değinmesi önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. en-

Nâsır Muhammed'in siyasi otoritesini pekiştirmek için ihdas ettiği kurumları anlatırken özellikle biyografilerdeki bilgilerden bolca yararlandık. Bu konuda şüphesiz en çok istifade ettiğimiz müellif Safedi'dir.

Çalışma dönemimizin çağdaşı Ömeri'nin ansiklopedik eserinde en-Nâsır Muhammed hakkında verdiği doyurucu ve önemli bilgiler çalışmamız açısından önemli olmuştur. Sultanın sır katibliğini yapan hatta sultan adına sahte imza atma suçundan dolayı kolu kesilmekten son anda kurtulan Ömeri, yaşamının kalan kısmını geçirdiği Dımaşk'ta iken kaleme aldığı kısaca *et-Ta'rîf* ve *Mesâlik* adlı eserleri yaşadığı çağı anlatması itibariyle sıra dışı çalışmalardır. Bu çalışmalardan ülkemizde halen hakkıyla istifade edildiğini söylemek mümkün değildir. Batılı çevirilerinden istifade edenler olsa da özellikle diplomatik ilişkileri anlamak için metnin aslını görmek gerekmektedir. Ömeri'nin ve Kalkaşendi'nin inşa dîvanı üzerine kaleme aldığı eserleri üzerinde yapılacak ince ve detaylı çalışmalar ülkemizin tarihçilik açısından geldiği seviyeyi göstermesi bakımından önemli olacaktır. Dolayısıyla tarihi kuru bir bilgi aktarımı dışında son derece ince mesajlar yüklü dönemin teamülleri çerçevesinde iç ve dış diplomasiyi konu alan bu derin çalışmalar bilinen birçok bilgileri de ters yüz edecektir. Aynen İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküdâr'ın Kalavun'a yazdığı mektubunu söz konusu inşa sanat bilgileri ışığında ele alan Adel Allouche'nin bunun 150 yıldır barış içeren bir mektup olduğu iddiasını ters yüz ederek bunun bir ultimatoma içerdiğini ortaya koyması gibi. Aslında bu durum yukarıda da değindiğimiz üzere memlûk sözcüğü ile de örtüşen bir gerçektir. Yani kavramları sadece sözcük anlamıyla ele almayı sahaya özgü terim anlamını göz ardı etmeden ele almak gerekir. Dolayısıyla çalışma dönemimizin zengin vesika örnekleri günümüze ulaşarak meseleleri diplomatik açılardan da ele almamıza imkan sunmuştur.

Çalışmamızda Ömeri ve Safedi gibi dönemin farklı tarih çalışması yapan çağdaş müelliflerinin yanında Makrizi ve İbn Tağrıberdi gibi müahhar müelliflerin bilgi devşirdiği kaynakları görmeye çalıştık. Özellikle Makrizi'nin kaynak belirtmeden verdiği bilgileri bilgi kaymasına dikkat ederek daha doğru bilgiyi aktarmaya çalıştık. Müahhar müelliflerin çağdaş tarihçilerden farklı olarak öne sürdükleri tespitleri ve tahlillerini de elbette değerlendirdik. Yine ülkemizde ortaçağ tarihi üzerine araştırmalar yapan duayen isimlerin Anadolu tarihi ile ilgili çalışmalarında sadece eser adı vererek istifade ettiği yazma eserlerin günümüzde

matbu hale gelmiş çalışmalar olmasından hareketle söz konusu matbu çalışmalardan yararlanarak hem daha geniş bilgi toplamaya çalıştık hem de araştırmacılara yol göstermesi açısından dipnotlarda açık künyelerini verdik.

Bu kaynakları irdelediğimizde Karamanoğulları'nın en-Nâsır Muhammed'in desteğini alarak mücadelelere giriştiklerini hatta en-Nâsır Muhammed'in nâibi sıfatıyla bölgelerinde hareket ettiklerini gördük. Diğer taraftan Eretna Bey'ine en-Nâsır Muhammed'in Anadolu Nâibi unvanıyla nâiblik vermesi ki, Şücâî söz konusu taklîd'i eserinde vermektedir. Hem Karamanoğulları hem de Eretna Beyliği topraklarında en-Nâsır Muhammed adına darp edilen paraları dikkate aldığımızda en-Nâsır Muhammed'in sadece Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesi için değil Türkiye tarihi içinde de yeri ve önemi olan bir sultan olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ömeri'nin mufassal bir tarzda verdiği bu bilgileri çalışmamızda anlattığımızdan burada sözü uzatmak istemiyoruz.

Baybars el-Mansûrî, Nüveyri ve İbn Devâdârî gibi çalışma dönemimizin çağdaşı tarihçiler olmasaydı elbette çalışmamızda iddialı bilgiler veremez ve açık fikirler beyan edemez hatta çalışmamız kesin sonuca dayalı bilgilerden çok yorumlara dayalı bir çalışma olurdu. Duyduklarının yanında tanık oldukları olayları açıkça anlatan müellifler siyasi bir çalışma olan bu tezin oluşumunda haklı paya sahiptirler. Kaynaklarla ilgili son olarak şunları da ilave etmek istiyorum ki, İlhanlılar ile ilişkiler kısmında İlhanlı müellifleri Reşidüddin, Vassaf, Aksarayî gibi çağdaş müelliflerin eserlerinden Memlûk-İlhanlı ilişkilerini ele alırken yararlandık. Yine Çukurova Ermenileri ile ilişkilerde Ermeni vekayinâmelerinden yararlanmaya çalıştık. Karşılaştığımızda birbirini tamamlayan hatta kapalı kısımları açan bilgiler söz konusudur. Örneğin Gazan'ın birinci mektubunu eksiksiz veren Memlûk kaynakları ikinci mektubun içeriğinden söz etmez iken İlhanlı müellifi Vassaf bu konuyu açıklığa kavuşturur. Karşılaştığımızda birbirini tamamlayan kaynaklar meselelerin açıklığa kavuşmasını da sağlamaktadır.

Çalışmamız, Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un üç saltanat döneminde yaşanan siyasi hadiseleri ve bu hadiselerle birebir bağlantısı olan gelişmeleri konu alır. Ayrıca çalışmamızda öne çıkan en önemli husus yerli ve yabancı araştırmacılar en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanat dönemini haşmetli bir çağ olarak Mısır tarihinde özel bir yere koymuşlardır. Çalışmamızda bu dönemin oluşmasını sağlayan siyasi yapıyı kısaca sultanın tesis ettiği siyasi kurumları

derinlemesine ele alarak haşmetli bir çağın ortaya çıkmasını sağlayan kurumları ortaya koymaya çalıştık. Sultan, birinci ve ikinci saltanat dönemlerindeki kukla sultan durumunun aksine üçüncü saltanat döneminde devlete memlûk oligarşisi ile hâkim otoriter bir sultandır. Bu duruma nasıl gelindiğini ve sonrasında uzun süreli istikrarın nasıl tesis edildiğini siyasi yapıları analiz ederek ortaya koymaya çalıştık.

Yaptığımız çalışmada öne çıkan en önemli husus sultanın siyaseti yaşayarak öğrenmiş olmasıdır. İlk kez dokuz yaşında iken tahta oturan sultanın birinci ve ikinci saltanat dönemleri üst düzey emirlere meşruiyet kazandırmaktan öteye geçmeyen kukla konumundaki yıllarıdır. İç ve dış siyasette yaşanan hareketlilik sultanın yaşamında derin izler bıraktığı gibi politika yapmayı yaşayarak öğrenmesini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla sultan bu dönemlerde siyasette elde ettiği tecrübesini üçüncü saltanat döneminde kullanmasını bilmiştir. Öncelikle iktidarını kimse ile paylaşmamış kendisini tahta çıkaran üst düzey emirleri dahi başarılı bir şekilde tasfiye etmiştir. Zamanla otoriter kişiliği ile devlete mutlak hakim olmasını bilmiştir. Gölge sultan mesabesindeki saltanat nâibliğini kaldırarak iktidarını kimse ile paylaşmamıştır. Vezirliği kaldırıp hâs nâzırlığı inşa ederek sadece kendi gider gelir kalemlerine bakan bir kurum ihdas etmiş zaman içerisinde de Mısır ve Suriye'nin kadastro çalışmasını yaptırarak iktalı arazinin neredeyse yarıya yakın gelirini kendisine tahsis etmiştir. Sultan kısaca bir taraftan siyasi konumunu güçlendirdiği gibi diğer taraftan bu konumuna mali kaynak sağlamayı ihmal etmemiştir. Aynı zamanda da Ramazan ayı haricinde her hafta aralıksız olarak kurulan mezâlîm divanlarıyla halkın şikayetlerini dinlemiş merkez ve taşra memurlarının taleplerini yetkili devlet adamlarıyla karar bağlamıştır. Ramazan ayı hariç her Pazartesi şikayetleri dinlerken her Perşembe de nâiblerle ilgili meselelere bakmıştır.

Sultan'ın saltanat dönemleri içerisinde geldiği noktayı göstermesi açısından şu anekdotu paylaşmak isterim. Sultan'ın ikinci saltanat döneminde yaşadığı Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigâr'in dayanılmaz baskısını Makrizi şöyle anlatır; “Babası Kalavun'un kendisi için tahsis ettiği vakıfları olmamış olsa muhtaç duruma düşecek, her türlü tasarruftan yoksun, istediğini yiyip içemeyen zavallı bir sultan”. Oysa üçüncü saltanat döneminde tesis ettiği idari ve mali yapılarıyla o, sadece döneminin değil selefleri ve halefleri arasında kıskanılacak bir konuma ulaşmış, Mısır tarihine

damgasını vurmuş bir sultan olarak tarihe geçmiştir. Ganimetlerin olmadığı savaşların sona erip barışın tesis edildiği bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır.

en-Nâsır Muhammed'in dış politikasına gelince; Mısır ve Suriye'de tesis edilen istikrar ülke genelinde huzur ve refahı getirdiği gibi dış politikada da sultanın elini güçlendirmiştir. Bu durum hârici meselelerin çözümünü kolaylaştırmıştır. Sultan dış politikada bölgesel hatta küresel bir güç olan bir devletin sultanıdır. Hülâgû döneminden beri ısrarla Suriye'yi istilâ etme siyaseti güden İlhanlılar, sultanın ikinci döneminde elde edilen Şakhap zaferi ile bölgeden tamamen uzaklaştırılmışlar üçüncü saltanat döneminde ise karşılıklı barış yapılarak İlhanlılar dize getirilmiştir. Ortak düşman İlhanlılar'a karşı Altın Orda Hanlığı ile geliştirilen dostluk ilişkileri ve diğer devletlerle yoğun diplomatik ilişkiler söz konusudur. Çukurova Ermeniler'i ve İlhanlılar üzerinde uygulanan baskı siyaseti her ikisinin giderek çözümlerine yol açtığı gibi en-Nâsır Muhammed'in izlediği genel dış siyasetin bir sonucu olarak da Anadolu'nun tekrar Türkler idaresine geçmesini sağladığını söylemek mümkündür. Saltanatının son yıllarında Eretna beyinin *Anadolu Nâibliği* ünvanıyla sultana bağlı idari bir yapıda varlığını sürdürdüğünü unutmamak gerekir.

Sonuçta, en-Nâsır Muhammed üç kez saltanat tahtına oturmak ve en uzun hükümranlık yapma gibi seleflerinin ve haleflerinin ulaşamadığı bir siyasi başarısının yanında üçüncü dönemi özelde Memlûk Türk devletinin genelde Mısır tarihinin en haşmetli yılları olarak tarihe geçmiştir.

EKLER

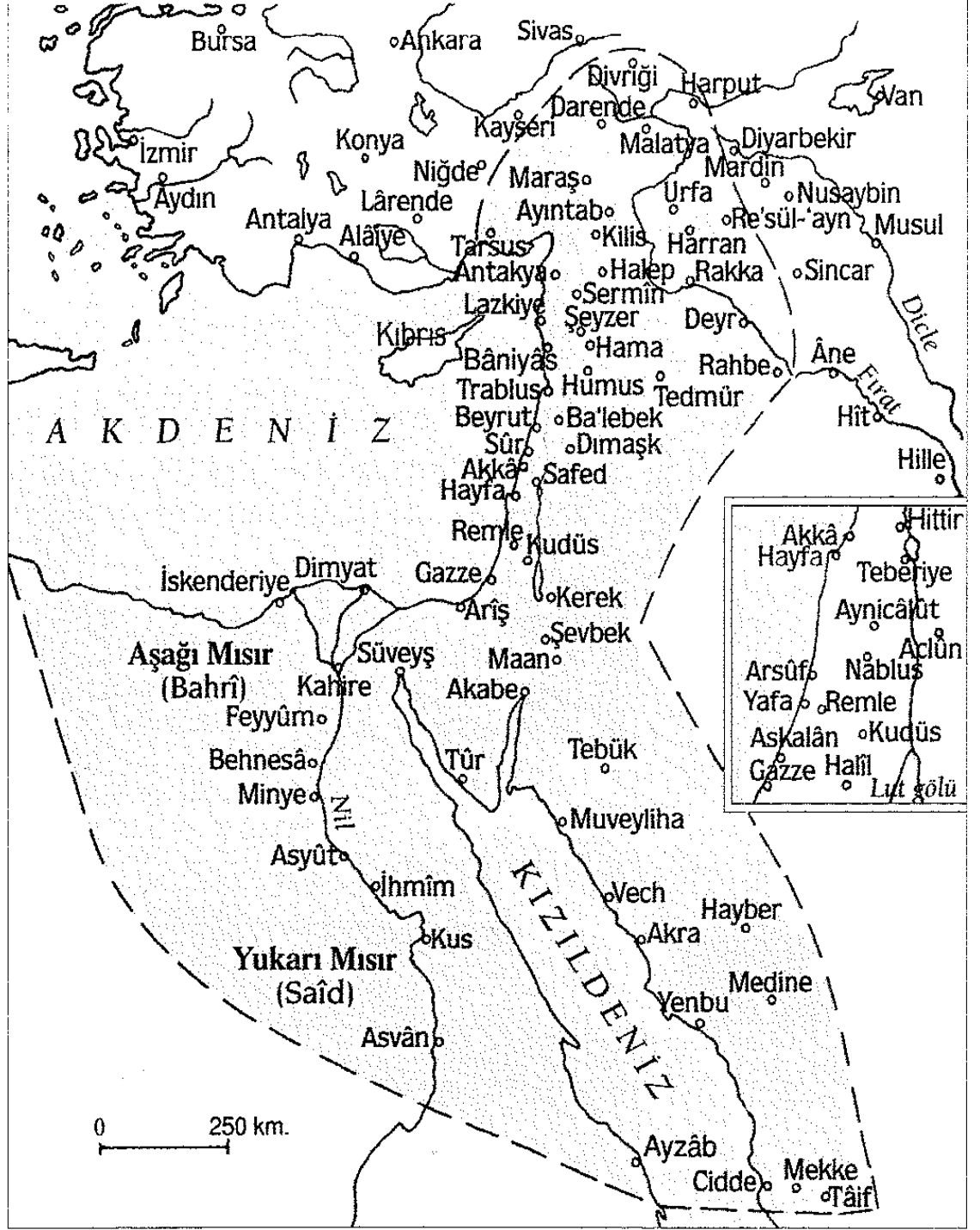
HARİTA:

Harita 1.

Memlûk Türk Devleti (1250–1517)

Kaynak: ([http://commons.wikimedia.org/wiki/Main_Page.](http://commons.wikimedia.org/wiki/Main_Page))

Harita 2:

Memlük Türk Devletinin en geniş sınırları.
 Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. XXIX, s. 92.

RESİMLER:

[العلامة السلطانية]

ومن عادة هذا السلطان أن يكتب خطه على كل ما يأمر به. أما مناشير^(١)
الأمراء والجنود وكل من له إقطاع فإنه يكتب عليه علامته^(٢). وعلامة السلطان القائم
الآن:

السلطان الملك الناصر ناصر الدنيا والدين أبي المعالي محمد ابن الملك
المنصور قلاوون خلد الله دولته الله أملي

Resim: 1

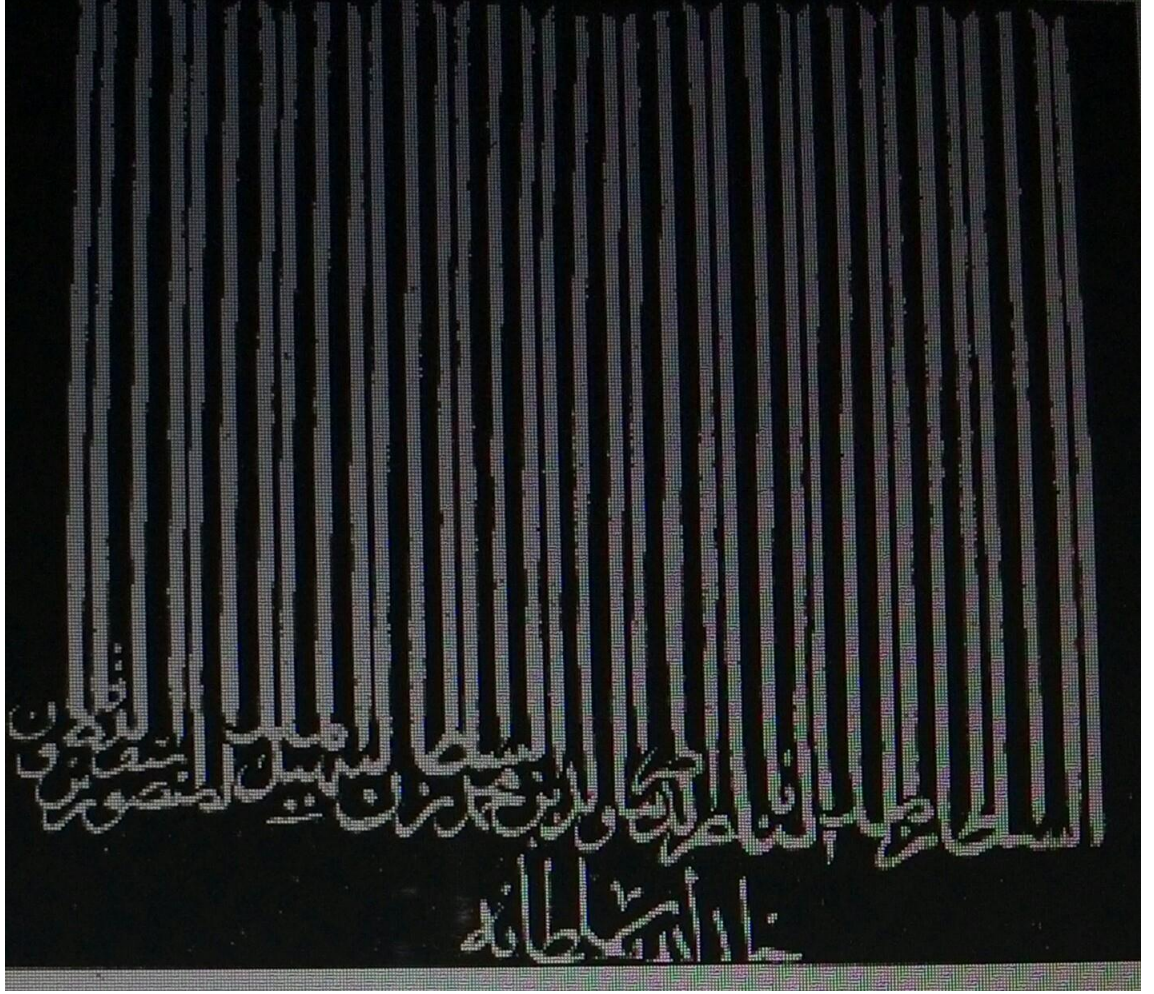
Ömerî'nin en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un vesikalarda kullandığı tuğrası ve
imzası hakkında eserinde verdiği bilgiler.

Tuğrası:

*Es-Sultânü 'l-Melikü 'n-Nâsır Nâsıru 'd-Dünyâve 'd-Dîn Ebî 'l-Me 'âlî Muhammed
ibnü 'l-Melikü 'l-Mansûr Kalavun Haalledellâhü Devletehü Allahü emelî*

Kaynak:

Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî (ö.
749/1349), *Mesâlikü 'l-Ebsâr fî Memâliki 'l-Emsâr*, I-XXVII, (Thk. Kamil Selman el-
Cebûrî,) Beyrut 2010, c. III, s. 298-300.

Resim:2

en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Dîvânü'l-Înşâ müellifi Kalkaşendi tarafından verilen tuğrası.

es-Sultânü'l-Melikü'n-Nâsıru Nâsıru'd-Dünyâ ve'd-Dîn Muhammed İbn es-Sultanü's-Şehîdü'l-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun Haalledellâhü Sultânehû

Kaynak:

Kalkaşendi, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşendî (ö. 821/1418), *es-Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-Înşâ*, I-XIV, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin) Beyrut 1987, c. XIII, s. 165.

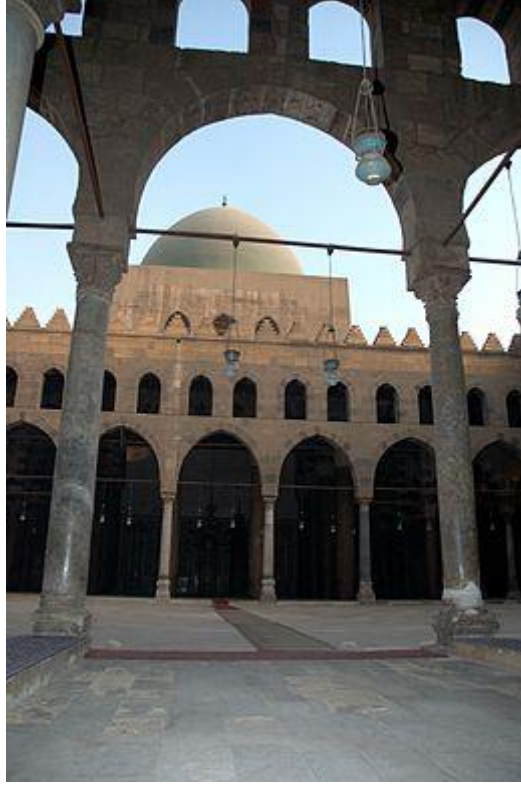

Resim:3

en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un adı yazılı piriç bir tepsi:

Kaynak:

http://library.kiwix.org/wikipedia_tr_all_01_2013/A/Nas%C4%B1r%20Muhammed%20bin%20Kalavun.html

Resim 4:

Kahire en-Nâsir Muhammed b. Kalavun Camii'nin iç avlusundan görünüşü.

Kaynak:

http://library.kiwix.org/wikipedia_tr_all_01_2013/A/Nas%C4%B1r%20Muhammed%20bin%20Kalavun.html

Resim 5:

Kahire en-Nâsir Muhammed b. Kalavun Camii

Kaynak:

http://library.kiwix.org/wikipedia_tr_all_01_2013/A/Nas%C4%B1r%20Muhammed%20bin%20Kalavun.html

Resim 6:

en-Nâsır Muhammed b. Kalavun döneminde darp edilen bakır bir sikke.

Kaynak

http://library.kiwix.org/wikipedia_tr/all/01_2013/A/Nas%C4%B1r%20Muhammed%20bin%20Kalavun.html

Resim 7:

en-Nâsır Muhammed b. Kalavun adına darp edilen 5.97 gr. ağırlığındaki altın bir dinar örneği.

Kaynak:

<http://www.coinarchives.com/w/results.php?results=1000&search=Islamic+coins>

KAYNAKÇA

- Abdülaziz el-Alevî, “İbn Fazlullah el-Ömerî” *DİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 483-484.
- Abderi, Ebu Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Abderî el-Hâhî (ö. 737/1336), *er-Risaletü'l-Abderî* (Thk. Ali İbrâhim Kürdi, Tkd. Şakir el-Fehham), Dımaşk 1999.
- Ağır, A. Mesut, “Memlûklarda Bir Kadın Sultan: Şecere d-Durr İsmet ed-Din Umm-i Halil (1250)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol: 3, Issue: 13, 2010, s. 9-15.
- _____ ; “Sultan Kalavun Devri Memlûk-İlhanlı Münasebetleri II. Humus Savaşı H. 679/M. 1281”, *Akademik Bakış*, Sayı: 15, Ekim 2008, s. 1-10.
- _____ ; “Memlûk Sultanlarının Gölgesi Altında Hilafet Kurumu”, *GÜSBD*, X-2, 2011, 637-651.
- Aigle, Denise, “The Mongol Invasions of Bilâd al-Sham by Ghâzân Khân and Ibn Taymiyah’s Three “Anti-Mongol” Fatwas”, *Mamlûk Studies Review*, XI-2 2007, s. 89-120.
- Aka, İsmail, “Aksarâyî”, *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 293.
- Akkuş, Fatma, “Memlûkler Döneminde Çukurova”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2011.
- _____ ; “Emir ve Devlet: Dımaşk Nâibi Emir Tengiz’in Hayatı”, *Gazi Türkiyat*, Bahar 2014/14; s. 127-144.
- Akkuş, Mustafa, “Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 31, Bahar 2012, s. 205-221.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmudî Aksarayî (ö. 733/1332-3), *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev: Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000.
- Aktan, Ali, “Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9, Erzurum 1990, s. 270-279.
- _____ ; “Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı”, *Belleten*, Cilt: LIX- Sayı: 226, 1995 Aralık, s. 605-620.
- Alptekin, Coşkun, “Atabeg” *DİA*, c. IV, Ankara 1991, s. 38-40.
- Altıkulaç, Tayyar, “Zehebi”, *DİA*, c. XLIV, Ankara 2013, s. 180-188.
- Amitai, Reuven, “The Rise and Fall of the Mamluk Institution: A summary of David Ayalon’s Works”, *In Studies in Islamic History and Civilisation in honour of Professor David Ayalon*, ed. M. Sharon, Leiden 1986: E. J. Brill: 19-32.

_____ ; “The Remaking of the Military Elite of Mamluk Egypt by al-Nâsir Muhammad b. Qalâwûn”, *Studia Islamica*, 72 1990: 145-63.

_____ ; *Mongol and Mamluks, The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge 1996.

_____ ; “Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life”, *Mamluk Studies Review*, XII-I, 2008, 119-131.

_____ ; “Mongol Raids into Palestine (A. D. 1260-1281)”, *JRAS*, 1987/2, (1987), s. 236-255; “Whither the Ilkhanid Army? Ghazan’s First Campaign into Syria (1299-1300)”, *Warfare in Inner Asian History (500-1800)*, ed. Nicola Di Cosmo, Leiden 2002, s. 221-264.

_____ ; “The Mongol Occupation of Damascus in 1300: A study of Mamluk Loyalties”, *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. Michael Winter-Amalia Levanoni, Leiden, Boston 2004, s. 21-41.

_____ ; “The Resolution of the Mongol-Mamluk War”, *Mongols, Turks, and Others. Eurasian Nomads and the Sedentary World*, ed. Reuven Amitai-Michal Biran, Leiden-Boston 2005, s. 359-390.

Ansari, A. S. Bazmee, “Cezerî”, *DİA*, c. VII, İstanbul 1993, s. 506-507.

Âşûr, Said Abdülfettah, *ez-Zahir Baybars*, Kahire 1963.

_____ ; *el-Asru’l-Memâliki fî Mısr ve’ş-Şam*, Kahire 1976;

_____ ; *el-Müçtemeu’l-Mısrıyyi fî Asri Selâtini’l-Memâlik*, Kahire 1996.

_____ ; *Mısr ve’ş-Şam fî Asri’l-Eyyûbiyyîn ve’l-Memâlik*, Kahire 1992.

Atiya, Aziz Suryal, *Egypt and Aragon: embassies and diplomatic correspondence between 1300 and 1330 A. D.* 1966 (İlk baskısı 1938).

_____ ; “Ravza”, *İA*, c. IX, İstanbul 1964, s. 639.

_____ ; *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, (Çev. Nurettin Hiçyılmaz), İstanbul 2005.

Avcı, Casim, “Mufaddal b. Ebi’l-Fedâil”, *DİA*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 364-365.

_____ ; “Yâkut el-Hamevî”, *DİA*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 288-291.

Ayalon, David, "Studies on the Structure of the Mamluk Army," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 16 (1953), s. 457-458.

_____ ; “The Wafidiya in the Mamluk Kingdom,” *Islamic Culture* (1951): s. 89-104.

_____ ; “Studies on the Structure of the Mamluk Army”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 15, 1953/4, s. 448-476.

_____ ; “Notes on the Furusiyya exercises and games in the Mamluk sultanate”, *Scripta Hierosolymitana*, 9 (Jerusalem, 1961), s. 31–62.

_____ ; “Aspects of the Mamluk Phenomenon: The importance of the Mamluk institution”, *Der Islam*, 53, 2 (1976), s. 196-225.

_____ ; “Aspects of the Mamluk Phenomenon: Ayyubids, Kurds and Turks”, *Der Islam*, 54, I (1977), s. 1-32.

_____ ; "Mamluk Military Aristocracy, a Non-Hereditary Nobility," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 10 (1987), s. 209-210.

_____ ; “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, (Çev. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV (1989), s. 238-247.

_____ ; "Bahri Mamluks, Burji Mamluks—Inadequate Names for the Two Reigns of the Mamluk Sultanate. " *Tarih I* (1990): 3-53.

_____ ; *Islam and the Abode War: military slaves and Islamic adversaries*, Aldershot: Variorum, 1994.

Ayaz, Fatih Yahya, “Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü’s-Selus (ö. 693/1294), *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fak. Der.*, V/1 (Adana 2005), s. 91-122.

_____ ; “Memlûkler Döneminde Vezir-Ümera İlişkileri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fak. Der.*, V/1 (Adana 2005), s. 123-156.

_____ ; “Memlûkler Döneminde Vezirlerin Görevleri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fak. Der.* VI/1 (Adana 2006), s. 143-183.

_____ ; “Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhap Savaşı (702/1303)” *SÜİFD*, XV, (Sakarya 2007), s. 1-32.

_____ ; “Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu”, *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/1, (Adana 2007), s. 45-94.

_____ ; *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı: Üstâdârlık (1250-1382)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yay., İstanbul 2008.

_____ ; *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, İsam Yay., İstanbul 2009.

_____ ; “Sır Kâtipliği”, *DİA*, c. XXXVII, Ankara 2009, s. 116-117.

Aycan, İrfan “Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4; S:2, Nisan 1990, s. 130-145.

Aydın, Mehmet, “Hıristiyanlık”, *DİA*, c. XVII, İstanbul 1998, s. 353-357.

Aydın, Mehmet Akif, “Mehir”, *DİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s. 389-391.

Aykut, A. Sait, “İbn Battûta”, *DİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 361-368.

- Ayni, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî Aynî (ö. 855/1451), *İkdü'l-Cümân fî Târihi Ehli'z-Zemân: Asru Selâtîni'l-Memâlik* (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire 1982.
- Baltacı, Cahit, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 2010, s. 72.
- Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, (Ter. Hrand D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946.
- Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325), *Zübdetü'l-Fikre fî Târihi'l-Hicre*. (Thk. D. S. Richards), Beyrut Das Arabische Buch Berlin, 1998/1419.
- _____ ; *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye* (Thk. Abdülhamid Salih Hamdân), Kahire 1987.
- Bayhan, Ahmet Ali, “Mısır’daki Türk Kültür Varlığından Örnekler: Kahire/Nasır Muhammet B. Kalavun Camii”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7, Erzurum 2001, s. 23-26.
- _____ ; “Kahire Kalesi”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Erzurum 2003, s. 7-41.
- Beaumont, Daniel, “Political Violence and Ideology in Mamluk Society”, *Mamlūk Studies Review*, VIII-1-2004, s. 202-225.
- Berkey, Jonathan P. , “Mamluk Religious Policy”, *Mamlūk Studies Review*, XIII- 2, 2009, s. 7-22.
- _____ ; “The Muhtesibs of Cairo Under The Mamluks: Toward an Understanding of an Islamic Institution”, *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. Michael Winter-Amalia Levanoni, Leiden, Boston 2004, s. 245-277.
- Bilge, Mustafa L. , “Himyeri”, *DİA*, c. XVIII, İstanbul 1998, s. 60-61.
- _____ ; “İbnü'l-Verdi”, *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 238-239.
- _____ ; “Kerek”, *DİA*, c. XXV, Ankara 2002, s. 278-279.
- Bilgin, Mehmet, *Doğu Karadeniz*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fikhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1967.
- Birzalî, Ebû Muhammed Alemüddin Kâsım b. Muhammed b. Yusuf Birzali (ö. 739/1339), *Târih*, Topkapı Sarayı Ktp. , III. Ahmed, Nr. : 2951-2.

_____; *el-Vefeyât li'l-Birzali*, (Thk. Ebu Yahya Abdullah Kenderi), Kuveyt 2005/1426.

Bozkurt, Nebi, "Eman", *DİA*, c. XI, Ankara 1995, s. 75-77.

_____; "Nûbe", *DİA*, c. XXXIII, Ankara 2007, s. 222-223.

Broadbridge, Anne Falby, "Mamluk Ideological and Diplomatic Relations With Mongol and Türkic Rulers of The Near East and Central Asia (658-807/1260-1405)", *The University of Chicago*, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Chicago 2011.

_____; "Sending Home for Mom and Dad: The Extended Family Impulse in Mamluk Politics", *Mamlūk Studies Review*, XV-2011, s. 1-18.

Brockelman, "Ebü'l-Fida", *İA*, İstanbul 1987, c. IV, s. 78.

Buharalı, Eşref, "Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu; Tolunoğulları, Zengiler ve Memlûklerde Sağlık Hizmetleri", *TAD*, Cilt: XXV, Sayı: 40, 2006, s. 29-39.

el-Bühey, Mahmud Adnan, *Memleketü'l-Kerek fi'l-Ahdi'l-Memlûkî*, Ürdün 1976.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994.

Ceran, İsmail, "Merîniler", *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 192-199.

Clifford, Winslow Williams, *State Formation end the Structure of Politics in Mamluk Syro-Egypt, 648-741 A. H. /1250-1340 C. E.*, Bonn 2013.

Clot, Claude Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev. Turhan Ilgaz), Epsilon Yay., İstanbul 2005.

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik (ö.681/1238), *Tarih-i Cihan Gûşâ* (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013.

Çelik, Mehmet, "Süryaniler", *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 175-178.

Çetin, Altan, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2007.

_____; "XIII-XV. yüzyıllarda Yakın Doğu'nun Sosyo-Ekonomik Hayatında Tüccarlar", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 446-462.

_____; "Memlûk Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir", *Belleten*, Cilt: LXXI - Sayı: 262, 2007 Aralık, s. 909-921.

_____; "Selçuklu Teşkilatının Memlûklere Tesiri", *Belleten*, LXVIII-Sayı: 251, 2004 Nisan, s. 1-24.

_____ ; “Memlûk Devleti’nde Cezalar ve İşkencelere Dâir”, *Bellekten*, Cilt: LXXIV-Sayı: 270 - Yıl: 2010 Ağustos, s. 351-368.

_____ ; “Memlûkler Devrinde Kullanılan Meskûkâta Bir Bakış”, *TİD*, Cilt: XIX, Sayı: I, 2004, s. 39-54.

_____ ; “Memlûk Devletinde Yemek Kültürüne Genel Bir Bakış”, *Milli Folklor*, 2006, Yıl: 18, Sayı: 72, s. 107-117.

Çetin, Şükrü, “XV. Yüzyıl Memlûk Kaynaklarından Zübdetu Keşfu’l Memâlik ve Sosyal Kültürel Açından Değerlendirmesi”, *Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

Çetin, Osman, “İsa b. Mühenna”, *DİA*, c. XXII, Ankara 2000, s. 482-483.

Çubukçu, Asri, “Baybars”, *DİA*, İstanbul 1992,c. V, s. 220/221.

_____ ; “Laçın”, *DİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 39-40.

_____ ; “İbn Dokmak”, *DİA*, c. XIX, Ankara 1999, s. 415-416.

_____ ; “Halil b. Şahin”, *DİA*, İstanbul 1997, c. XV, s. 328-329.

_____ ; “İbnü’s-Sedîd Kerimüddin”, *DİA*, c. XXI, s. 202

Çuhadar, Mustafa, “Ebu’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf bin Tağrıberdi, Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Yazmalarının Tavsifi”, *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*; (Basılmamış Doktora Tezi), 1991.

Çuhadar, Mustafa-Yiğit, İsmail, “İbn Tağrıberdi”, *DİA*, c. XX, Ankara 1999, s. 385-388.

D. Behrens-Abouseif, “Al-Nasır Muhammad and Al-Asraf Qaytbay-Patrons of Urbanism”, *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubids and Mamluk Eras*, Leuven 1995, 267-284.

D. M. Lang, “Georgia in the Reign of Giorgio the Brilliant (1314-1346)”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol, 17, No. I(19959), pp, 74-91.

Demir, Mustafa, “İlhanlı Devletinin Yıkılış Sürecindeki Siyasi Gelişmeler”, *Türkler*, Ankara 2002, c. VIII, s. 376-385.

Demirken, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.

- Durmuş, Efe, “Türkiye Selçukluları Devrinde Harezmlî Bir Türk Emiri: Hüsameddin Baycar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 19/1, s. 223-232.
- Durmuş, İsmail, “İbnü'l-Verdi”, *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 239-240.
- _____ ; “Safedî”, *DİA*, c. XXXV, İstanbul 1998, s. 447-450.
- Dühman, Muhammed Ahmed, *Mu'cemü'l-Elfâzı't-Tarihiye fî Asri'l-Memlûkî*, Beyrut 1410/1990.
- Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer = Târîhu Ebî'l-Fidâ* (Thk. Mahmûd Deyyub), I-II, Beyrut 1997/1417.
- _____ ; *Takvîmü'l-Büldân*, (Ed. Fuat Sezgin, Haz. Farid Benfeghoul, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer), Frankfurt 1992. (J. T. Reinaud ve William Mac Guckin de Slane'nin hazırladığı Paris 1840 basımından tıpkıbasımdır.
- Elçibey, Ebülfez, *Tolunoğulları (868-905)*, (Haz. Fazil Gezenferoğlu), İstanbul 1997.
- Elham, Shah Morad, “Kitbuga und Lağın: Studien zur Mamluken-Geschichte nach Baibars al-Mansûri und al-Nuwairi”, *İslamkundliche Untersuchungen 46*, Freiburg 1977.
- Eliaçık, Muhittin, “Tarihçi Atâ'nın Atçılık ile ilgili eseri: Et-Tuhfetü'l-Fârisîn fî-Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidîn”, *Turkish Studies*, Volume 8/ 7 Summer 2013, s. 149-156.
- Emin, Fevzi M., *el-Mücteme'u'l-Mısrî fî Edebi'l-Asri'l-Memlûkiyyi'l-Evvel*, Kahire 1982.
- Erdem, İlhan, “Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)”, *A. Ü. D. T. C. F.*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.
- Erkal, Mehmet, “Beytül-mâl”, *DİA*, c. VI, İstanbul 1992, s. 90-94.
- _____ ; “Cizye”, *DİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 42-45.
- Erol, Burak Gani, “Memlûkler Zamanında Kullanılan Gemiler”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2012, s. 175-195.
- Ersan, Mehmet, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yay., İstanbul 2007.
- Eymen, Fuad Seyyid, “Makrizî”, *DİA*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 448-451.
- Fayda, Mustafa, “Hz. Ömer'in Divan Teşkilâtı”, *DGBİT*, İstanbul 1993, c. II, s. 173-181.

- Galstyan, A. G. , *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kamalov), Haziran 2005.
- Gedikli, Fethi, “Yasa”, *DİA*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 336-337.
- Glubb, Sir John, *Soldiers of Fortune The Story of The Mamlukes*, Newyork, 1973.
- Göde, Kemal, “Eretnağulları”, *DİA*, c. XI, Ankara 1995, s. 295-296.
- _____; *Eretnalılar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- Gökalp, Yusuf, “Zeydiyye”, *DİA*, c. XLIV, Ankara 2013, s. 328-331.
- Gökhan, İlyas, “XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye’de Krizler, Kıtılıklar ve Vebalar”, *Fırat Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1998.
- Göksu, Erkan, “Celaleddin Es-Suyûti ve Tarihçiliği”, *NÜSHA*, Yıl: 7, Sayı: 25, 2007, s. 37-53.
- Görgün, Tahsin, “İbn Haldun” *DİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 538-555.
- Gregory Abû’l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû’l-Farac Tarihi*, I-II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.
- Gül, Muammer, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yay. , İstanbul 2005.
- _____; “Harezmlî Türkler’in Anadolu ve Yakındoğu’daki Rollerini ve Tesirleri”, *Belleten*, S. 257, Nisan 2006, s. 95-118.
- Haarmann, Ulrich, “Joseph’s Law—The Careers and Activities of Mamluk Descendants before the Ottoman Conquest of Egypt,” in *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Philipp and Haarmann, s. 61.
- _____; “Regicide and the ‘Law of the Turks,’” in *Intellectual Studies on Islam*, ed. Michel M. Mazzaoui and Vera B. Moreen (Salt Lake City, 1990), 127-135.
- _____; “The Mamluk System of Rule in the Eyes of Western Travellers”, *Mamlūk Studies Review*, V-2001, 124.
- el-Haccî, Hayat Nasır, *es-Sultânü ’n-Nasır Muhammed b. Kalavun ve Nizamü ’l-Vakfi fi Ahdihi*, Kuveyt 1983.
- _____; *The Internal Affairs in Egypt During the Third Reign of Sultan al-Nasır Muhammad b. Qalawun 709-741/1309-1341*, Kuwait University, Kuwait 2000.

_____; *Ahvâlü'l-Âmmeti fi Hukmi'l-Memâlik* H. 678-784/M. 1249-1382, Diraset fi'l-Cevânibi's-Siyaseti ve'l-İktisadiyyeti ve'l-İçtimaiyyeti, (II. Basım), Kuveyt 1994.

_____; *es-Sultatü ve'l-Müctemau fi Saltanati'l Memâlik Fetrete Hukmi's-Selâtni'l-Memâlik*'l-Bahriyye min senetin H. 661/M. 1262 ilâ senetin H. 784-M. 138, Kuveyt 2002.

el-Haddâd, M. Hamza İsmail, *es-Sultanü'l-Mansur Kalavun*, Kahire 1413/1993.

Halaçoğlu, Yusuf, "Bağras", *DİA*, c. IV, Ankara 1991, s. 450-451.

Halıcı, Feyzi, "Çevgân", *DİA*, c. VIII, Ankara 1998, s. 294-295.

Halil b. Şahin ez-Zahiri (ö. 873/1468), *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik fi Beyanii't-Turuk ve'l-Mesâlik*, (Thk. Halil Mansur), Beyrut 1997/1417.

Hamdullah Müstevfi, Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah Müstevfi (ö. 750/1350), *The Tarikh-i Guzida=Tarih-i Güzide*, Compled by Edward G. Browne), Leiden 1913/1331.

Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut el-Hamevî (ö. 626-1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1977/1397.

Hamidullah, Muhammed, "Abd", *DİA*, c. I, İstanbul 1988, s. 57.

Hammâde, Muhammed Mahir, *el-Vesâiku's-Siyâsiyyeti ve'l-İdâriyyeti li'l-Asri'l-Memlûki*, Dımaşk 1398/1978.

Hanay, Necattin, "XV. Yüzyıl Dinler Tarihçisi Olarak Makrizi", *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2013, Yıl 6, Sayı XVI, ss. 289-308, s. 292-297.

Harekât, İbrahim, "Mağrib", *DİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 314-318.

Harithy, Howayda, "The Patronage of al-Nâşir Muḥammad ibn *Qalāwūn*, 1310-1341", *Mamlūk Studies Review* IV, 2000, s. 219-244.

Haykıran, Kemal Ramazan, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)" *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 23, s. 161-177.

Helvacı Mustafa, - Unat, Yavuz "İlm-i Mîkat", *DİA*, c. XXII, Ankara 2002, s. 133-134.

Hetum, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, (Ter. H. D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946.

Himyeri, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdülmünim es-Sanhâcî el-Himyerî (ö. 727/1327), *Er-Ravdü'l-Mi'sâr fî Haberi'l-Aktâr* (Nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1975.

Hitti, Philip K. , *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I-IV, (Çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yay., İstanbul 1981.

Holt, P. M. , "The Position and Power of the Mamluk Sultan," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 38, 2 (1975).

_____ ; "The Sultanate of al-Manşûr Lachin (696-8/1296-9)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 36/3 1973, 521-32.

_____ ; "An-Nasır Muhammad B. Kalavun (684-741/1285-1341): His ancestry, Kindred and Affinity", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, Leuven 1995, s. 313-324.

_____ ; *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları 69, İstanbul 1999.

_____ ; "Succession in the Early Mamluk Sultanate," *Deutscher Orientalistentag 16*, (1985).

_____ ; "Memlük Sultanlığında Devlet Yapısı", (Ter. Samira Kontantamer), *Belleten* LII/202, 1988, s. 227-246.

_____ ; "The Position and Power of the Mamluk Sultan" *BSOSAS*, XXXVIII/2, 1975.

_____ ; *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290), Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Leiden-New York-Köln, 1995.

Irwin, Robert, *The Middle East in the Middle Age, The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Southern Illinois University Press, 1986.

_____ ; "Mamluk Literature", *Mamlûk Studies Review*, VII-I, (2003), 1-29;

İbn Abdüzzahir, Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah (ö. 692/1293), *er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zahir* (Nşr. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad 1396/1976.

_____ ; *Teşrîfü'l-Eyyâm fî Sîreti'l-Meliki'l-Mansûr*, (Tah. Murad Kamil-Muhammed Ali Behhâr), Kahire 1961.

İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah İbn Abdülhakem, *Fütuhu Mısır ve'l-Mağrib* (Thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1995.

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levatî et-Tancî (ö. 770/1368), *İbn Battûta Seyahatnâmesî*, I-II, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000.

İbn Cezerî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrahim b. Bekr el-Cezerî ed-Dimeşkî (ö. 739/1339), *Târîhu Havâdisü'z-Zemân ve Enbâihî ve Vefeyâtü'l-Ekâbîr ve'l-A'yân min Ebnâihi = Târîhu'l-Cezerî*, I-III, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmûri), Beyrut 1998/1419.

İbn Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek İbnü'd-Devadari (ö. 736/1336), *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-gurer* I-IX, *ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri'd-Devleti't-Türkiyye*, (Thk. Ulrich Haarmann), c. VIII, Kahire 1971; *ed-Dürrü'l-Fâhir fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır*, (Thk. Hans Robert Roemer) c. IX, Kahire 1960/1379.

İbn Dokmak, Sarimüddin İbrahim b. Bedreddin Muhammed b. İzzeddin Aydemir İbn Dokmak (ö. 809/1407), *el-Cevherü's-Semîn fî Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, I-II, (Thk. Muhammed Kemâleddin İzzeddin Ali), Beyrut 985/1405.

_____ ; *en-Nüfhatü'l-Miskiyye fî'd-Devleti't-Türkiyye: min Kitâbi'l-Cevheri's-Semin fî Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn (min sene 637 hatta sene 805 h.)*, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut 1999/1420.

İbn Habib el-Halebî, Ebû Muhammed Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habib el-Halebî (ö. 779/1379), *Tezkiretü'n-Nebih fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benih*, I-III, (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire 1986.

_____ ; *Dürretü'l-Eslâk fî Devleti'l-Etrâk*, Süleymaniye Ktp. Yeni Cami, Nr. : 849.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalani (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I-VI, (Thk. Muhammed Abdulmuîd Dân), Haydarabad 1392/1972.

_____ ; *İnbâü'l-Gumr bi-Enbâi'l-Umr fî't-Târih*, I-IX, (Thk. Muhammed Abdulmuîd Han), Beyrut 1986.

İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-İber ve Dîvanü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âserehüm min zevi's-Sultâni'l-Ekber*, I-VIII, (Thk. Halil Şehhâde), Beyrut 1421/2001.

_____ ; *Mukaddime*, I-III, (Ter. Zakir Kadiri Ugan) MEB Yay. İstanbul 1991.

İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekir b. Hallikan (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve ebnâü ebnâi'z-zaman*, I-VIII, (Thk. İhsan Abbas), Beyrut 1968.

İbn İyas, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas (ö. 930/1520), *Bedâ'iu'z-Zuhûr, fî Vekâi'u'd-Dühûr*, I-V, (Thk. Muhammed Mustafa), Kahire 1395/1975.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Şihabüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesir (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cîze 1998/1419.

_____ ; *Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul 1995.

İbn Muhayzil, *Zeylü'l-Müferricü'l-Kurub fî Ahbâr benî Eyyûb*, (Nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), Beyrut 2004.

İbni Şeddat, Baypars Tarihi, (Çev. M. Şerefüddin Yaltkaya), Türk Tarih Kurumu . Yay., Ankara 2000.

İbn Tağriberdi, Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağriberdi (ö. 874/1470), *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, I-XVI, Kahire t. y. ; a. g. e. , c. IX, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1992/1413.

_____ ; *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'de'l-Vâfi*, I-XIII, (Thk. M. Muhammed Emin, Said Abdülfettah Âşûr), Kahire 1984/1405.

İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Bahar Yayınları, İstanbul 1985.

İbnü'l-Furat, Nasîruddîn Muhammed b. Abdürrahîm b. Ali el-Mısırî el-Hanefî İbnü'l-Furat (ö. 807/1405), *Târîhu İbnü'l-Furat=Târîhu'd-Düvel ve'l-Mülûk*, c. VIII-IX, (Thk. Necla İzzeddîn, Konstantin Züreyk) Beyrut 1967.

İbnü'l-Verdi, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü'l-Verdi (749/1349), *Târîhu İbni'l-Verdi = Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, (Thk. Ahmed Rifad Bedravi), I-II, Beyrut 1970.

_____ ; *Harîdetü'l-acâib ve ferîdetü'l-garâib*, (Thk. Enver Mahmud Zenâtî), Kahire 1428/2008.

İpşirli, Mehmet, "Kalkaşendî", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 265-267.

_____ ; "Kazasker", *DİA*, c. XXV, Ankara 2002, s. 140-141.

İzgi, Cevat, "İbnü'd-Devâdârî", *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 11-13.

İzmirlier, Y. , "Karamanoğulları'nın Memlük Sultanı Nasır Nasreddin Muhammed Adına Darp Ettikleri Paralar", *Türk Nümismatik Derneği Bülteni* 35-36, 1999, s. 5-

22. Jackson, Peter, "The Crisis in the Holy Land in 1260", *EHR*, XLV/376, (1980), S. 481-513.

Jean De Joinville, *Bir Haçlı'nın Hatıraları* (Çev. Cüneyt Kanat), Vadi Yayınları, Ankara 2002.

Jonathan P. , Berkey, "Mamluk Religious Policy", *Mamlūk Studies Review*, XIII- 2, 2009, s. 7-22.

Kafalı, Mustafa, "Altın-Orda Hanlığı", *Türkler*, Ankara 2002, c. VIII, s. 397-411.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2006.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşendî (ö. 821/1418), *es-Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*, I-XIV, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin) Beyrut 1987.

Kallek, Cengiz, "Tabaka", *DİA*, c. XXXIX, Ankara 2010, s. 288.

_____ ; "Kantar", *DİA*, c. XXIV, Ankara, s. 317-320.

_____ ; "Meks", *DİA*, c. XXVIII, Ankara 2003, s. 583-588.

_____ ; "Miskal", *DİA*, c. XXX, 2005 Ankara, s. 182-183.

_____ ; "Kırat", *DİA*, c. XXV, 2002 Ankara, s. 437-439.

_____ ; "İrdeb", *DİA*, c. XXII, Ankara 2000, s. 440-442.

Kanat, Cüneyt, "Bahrî Memlûkler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars el-Çaşnıgîr 1309–1310", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı. XIII, (1998), 97–120.

_____ ; "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu), Bildiriler, Adana, 1999, 423-434.

_____ ; "Memlûk Devleti'nde Askerî Bir Oyun: Kabak Oyunu", *CİEPO* XIV, Çeşme 2000, 371–379.

_____ ; "Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 2000, 23–56.

_____ ; "Gazan Han Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, (2000), 105–120.

_____ ; “İlhanlı Hükümdarı Teküdar’ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti’ndeki Yankıları”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S: 12, (2002), s. 233–247.

_____ ; “Memlûk Devleti’nde İktidar Değişikliği Bahrî Memlûklar’dan Burcî Memlûklar’a”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, 541-546.

_____ ; *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, İstanbul 2010.

_____ ; Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı. XVI, (2001), 31-45.

Kandemir, M. Yaşar, “İbn Hacer el-Askalâni”, *DİA*, c. XIX, İstanbul 1993, s. 516.

Karahan, Abdülkadir, “Süyutî”, *İA*, c. 11s. 258-263.

Kasım, Abduh Kasım, *Asrı Selâtni’l-Memâlik, et-Tarihü’s-Siyasi ve’l-İçtimâî*, Kahire 1998.

_____ ; *el-Müerrihûn fi’l-Usûri’l-Vüstâ*, 1984 Kahire (II. Basım).

_____ ; “Muhammed b. Kalavun”, *DİA*, c. XXX, Ankara 2005, s. 547-548.

Kâşânî, Ebü’l-Kâsım Cemâlüddîn Abdullâh b. Alî b. Muhammed el-Kâşânî (ö. VIII. /XIV. yüzyılın ilk yarısı) “Tarih-i Olcaytu”: (İnceleme-Çeviri Derya Örs), *AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992.

Kazan, Ramazan, “El-Kalkaşandi’nin Subhu’l-a’şa Adlı Eseri ve Edebi Özellikleri”, *NÜSHA*, Yıl: III: , Sayı: 8, Kış 2003.

Keleş, Bahattin, “Memlûkler Döneminde İdarî Yapı”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 309-319.

_____ ; “Memlûkler Döneminde Sosyal Yapı”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 394-398.

Kızıltoprak, Süleyman, “Memlûk Sistemi” *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 320-338.

_____ ; “Memlûk”, *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 87-90.

Kılıç, Mustafa, “Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/1-2010, s. 133-171.

Kılıç, Mustafa, “Yusufî”, *DİA*, c. XLIV, s. 42-43.

Kırzioğlu, Fahreddin, *Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992.

Koca, Ferhat, “İbn Teymiyye”, *DİA*, c. XX, Ankara 1999, s. 391-405.

Koçi Bey Risalesi, (Sad. Zuhuri Danışman), Milli Eğitim Bak. Yay. İstanbul 1993.

Koçkuzu, Ali Osman, “Aynî”, *DİA*, c. IV, İstanbul 1991, s. 271-272.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Alanya (Alâiye)*, İstanbul 1946.

- Koprıman, K. Yaşar, “Tolunoğulları”, *DGBİT*, İstanbul 1992, c. VI, s. 55-81.
_____ ; “İhşidiler”, *DGBİT*, İstanbul 1992, c. VI, s. 194-206.
_____ ; “Mısır Memlûkleri”, *DGBİT*, İstanbul 1992, c. VI, s. 433-540.
_____ ; “Burciyye”, *DİA*, c. VI, Ankara 1992, s. 419-420.
_____ ; “Divan”, (Memlûkler), *DİA*, c. IX, İstanbul 1994, s. 383.
_____ ; “İkdu'l-Cumân'da Karamanoğullarına Dâir Kayıtlar”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağan*, İzmir 1999.
_____ ; “Memlûkler” *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 99-126.
_____ ; “Baybars I”, *DİA*, İstanbul 1992, c. V, s. 221-223.
_____ ; “Baybars II”, *DİA*, c. V, Ankara 1992, s. 224.
Kortantamer, Samira, Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış” *TİD*, 1983, s. 31-35.
_____ ; “Memlûklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi” *TİD* 1984, 27-45.
_____ ; *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üni. Edeb. Fak. Yayınları. No. 75, İzmir 1993.
_____ ; “Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslûp Unsuru: El-'Acâib ve'l-Garâib”, *TİD*, IX, 1994, s. 69-87.
_____ ; “Memlûklerde Türk Kültürü”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999 s. 173-190.
_____ ; “Şecer ud-Durr'un İntikamı”, *Acta Turcica*, Yıl III, Sayı 1 / 2, Ocak 2011, s. 212-218.
Kratchkowwsky, “Nüveyrî”, *İA*, İstanbul 1964, c. IX, s. 374-375.
Kortel, S. Haluk, “Tuğluklular”, *DİA*, c. XXXXI, Ankara 2012, s. 333-336.
Köprülü, M. Fuad, “Baybars I”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, c. II, s. 357-363.
Krenkow, “Safadî”, *İA*, İstanbul 1979, c. X, s. 50.
Kucur, Sadi S. , “İbnü'l-Furat”, *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 45-46.
_____ ; “Nâib-i Saltanat” *DİA*, c. XXXII, Ankara 2006, s. 313-314
Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Yûnînî”, *DİA*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 596-597.
Kütübî, Salâhuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârani el-Kütübî (ö. 764/1363), *Uyûnü't-Tevârih* (Thk. Afif Nayif Hatum), Beyrut 1996.
_____ ; *Fevâtü'l-Vefeyât*, I-IV, (Thk. İhsan Abbas) Beyrut, 1973-1974.
Lev, Yaacov, “Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans”, *Mamlûk Studies Review*, XIII-1, 2009, s. 1-26.

Levanoni, Amalia, *A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of Nasir Muhammad b. Qalawûn, 1310-1341*, Leiden 1995: E. J. Brill.

_____ ; “Awlâd al-nas in the Mamluk army during the Bahri period”, *In Mamluks and Ottomans: Studies in Honour of Michael Winter*, ed. A. Ayalon and D. J. Wasserstein. Abingdon and New York: Routledge: s. 96-105.

_____ ; “The Mamluk Conception of The Sultanate”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26, No. 3 (Aug. , 1994), pp. 373-394.

_____ ; “The Mamluks in Egypt and Syria: the Turkish Mamluk sultanate (648-784/1250-1382) and the Circassian Mamluk sultanate (784 923/1382 1517)” *The New Cambridge History of Islam: The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries*, Edited By Maribel Fierro, Vol. II, s. 237-285.

_____ ; “Food and Cooking during the Mamluk Era: Social and Political Implications”, *Mamlûk Studies Review*, IX, 2, 2005, s. 202-222.

Lewis, Bernard, “The Coming of the Steppe Peoples: Egypt and Syria”, *The Cambridge History of Islam*, Edited by P. M. Holt, Ann K. S. Lambton and Bernard Lewis, Vol. 1A, s. 175-231.

Little, Donald Presgrave, *An Introduction to Mamluk historiography: an Analysis of Arabic Annalistic and Biographical Sources for the Reign of al-Malik an-Nasir Muhammad ibn Qalawun*, Wiesbaden 1970.

_____ ; “Notes on the Early Nazar al-Khâs”, *The Mamluks in Egyptian Politics and Society* (ed. Th. Philips-U. Harmann), Cambridge 1998, s. 242-247.

_____ ; “Historiography of the Ayyûbid and Mamlûk epochs”, *The Cambridge History of Egypt*, Cambridge University Press, 2008, I, 412-444.

_____ ; “Memlûkler Döneminde Din”, (Çev. Efe Durmuş), *History Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı / 2012*, s. 471-482.

Mâcid, Abdülmün‘im, *Nüzûmü Devleti Selâtini'l-Memâlîk ve Rüsûmühüm fî Mısır*, I-II, Kahire 1979.

Makrizi, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizi (ö. 845/1442), *Kitâbü's-Süluk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I-IV, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr), Kahire 1934, 1958; a. g. e. , I-X, (Thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Beyrut 1417/1997.

_____ ; *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, I-II, Beyrut t. y. Dâru Sâdır; a. g. e. , I-III, (Thk. Muhammed Zeynühum-Mediha eş-Şarkâvî), Kahire 1997.

_____ ; *İğâsetü'l-Ümmeti bi Keşfi'l-Ğummeti ev Târîhu'l-Mecâât fi Mısır*, (Thk. Bedreddîn Sibâî), Kahire 1956.

Markopolo Seyahatnamesi, I-II, Tercüman 1001 Temel Eser.

Merçil, Erdoğan, “Gulâm”, *DİA*, İstanbul 1996, c. XIV, s. 181-184.

Mesudî, *Murûc ez-Zeheb*, (Altın Bozkırlar), (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul 2011, Selenge Yayınları.

Morgan, David O., “The “Great Yasa of Chinggis Khan” Revisited”, *Mongols, Turks and Others. Eurasian Nomads and the sedentary World*, ed. Reuven Amitai-Michal Biran, Leiden-Boston 2005, s. 291-308.

Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil (ö. 759/1358), *en-Nehcü's-Sedîd ve'd-Dürrü'l-Ferîd fî mâ ba'de't-Târîh İbni Amîd*, (Thk. E. Blochet 658-716; Samira Kortantamer, Agypten und Strien zwischen 1317 und 1341 in der Chronik des Mufaddal b. Abi l-Fadâil, Freiburg, 1973.

Muir, William, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt: A history of Egypt from the fall of the Ayyubite dynasties to the conquest by the Osmanlıs A. D. 1260-1571*, Amsterdam 1968.

Nevvâr, Salahaddin Muhammed, *et-Tavâifi'l-Moğoliyyeti fi Mısır ve Te'sîrâtihâ ve'l-Askeriyye ve'l-İçtimaiyyeti ve'l-Lügaviyyeti ve'l-Umraniyeti fi Asri devleti'l-Memâliki'l-Bahriyyeti (H. 658-7839/M. 1250-1381)*, İskenderiye t. y.

Nielsen, Jorgen S. , “*Secular Justice in an İslamic State: Mezâlim under the Bahri Mamluks, 662/1264-789/1389*”, *İstanbul: Nederlands Historisch-Archeologisch Institute*, İstanbul 1985.

Northrup, Linda, *From slave to sultan: The Career of al-Mansûr Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678–689 A. H. /1279–1290 A. D.)*, Stuttgart 1998.

_____ ; “The Bahri Mamlûk Sultanate, 1250-1390”, *The Cambridge History Of Egypt, Cambridge University Press*, 2008, I, s. 242-289.

Nüveyri, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fi fînûni'l-Edeb*, I-

XXXI (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvaz, Dr. Hikmet Keşlî Fevvaz), c. XXXII-XXXIII (Thk. Üstaz İbrahim Şemseddin), Beyrut 2004.

Oktay, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul 2007.

Ögel, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., 4. bsk. , Ankara 1991.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998.

Ömeri, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, I-XXVII, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî), Beyrut 2010.

_____; *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf* (Thk. Semîr Mahmûd Derubi), Kerek 1992/1413.

Örs, Derya, "Kâşânî" *DİA*, c. XXV, Ankara 2002, s. 4-5.

Öz, Mustafa, "Nüveyri", *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 304-306.

_____; "Dürzilik", *DİA*, c. X, Ankara 1994, s. 39-48.

Özaydın, Abdülkerim, "Halil b. Kalavun", *DİA*, c. XV, Ankara 1997, s. 319-320.

_____; "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, c. IV, İstanbul 1994, s. 275-276.

_____; "Ebü'l-Fidâ", *DİA*, c. X, İstanbul 1993, s. 320-321.

_____; "İbn Şâkir el-Kütübî", *DİA*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 8-9.

_____; "İbn Kesîr", *DİA*, c. XX, İstanbul 1999, s. 132-134.

_____; "Hamdullah el-Müstevfî", *DİA*, c. XV, İstanbul 1997, s. 454-455.

_____; "Aragon", *DİA*, c. I, İstanbul 1991, s. 263-265.

Özbek, Süleyman, *El-Melikü'z-Zahir Rukneddin Baybars hayatı ve faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.

_____; "Memlüklerde Meşruiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar "Sultanı Öldüren Sultan Olur", *Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt: 32, Sayı: 53, s. 155-172.

_____; "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 134-143.

_____; "El-Melikü'z-Zahir Rukneddin Baybars Zamanı Memluk Devletinin Dini Siyaseti" *TİD*, Sayı, 9 (1994), s. 289-307.

_____; "Zübdetü'l-Keşfi'l-Memâlik'de Türk Devlet Telâkkisinin Yansımaları", *GEFAD*, Cilt, 29, (Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan sayısı), s. 82-94.

- Özcan, Abdülkadir, “Devşirme”, *DİA*, c. IX, Ankara 1994, s. 254-257.
- Özdemir, M. Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993.
- Özen, Şükrü, “Kâdılkudât”, *DİA*, c. XXIV, Ankara 2001, s. 77-82.
- Özgüdenli, Osman G. , *Gâzân Han ve Reformları*, İstanbul 2009.
- _____ ; “Reşîdüddin Fazlullah-ı Hamedânî”, *DİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 19-21.
- _____ ; “Vassaf”, *DİA*, c. XLII, Ankara 2012, s. 558-559.
- _____ ; “Merâğa”, *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 162-163.
- _____ ; “Olcaytu Han”, *DİA*, c. XXXIII, Ankara 2007, s. 345.
- Özkan, Halit, “Suyûtî”, *DİA*, c. XXXVIII, Ankara 2010, s. 188-189.
- Özkan, S. Hilmi, “El-Melikü’l-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfî hayatı ve faaliyetleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1999
- Özkuyumcu, Nadir, “İbn Abdülhakem”, *DİA*, İstanbul 1999, c. XIX, s. 278-279.
- _____ ; “Tolunoğulları”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 16.
- _____ ; “İhşîdiler”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 42.
- _____ ; “Kelb”, *DİA*, c. XXV, Ankara 2002, s. 203-204.
- Perk, Halûk-Öztürk, Hüsnü, “XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’daki İslam Paraları Üzerinde Görülen Bir Kısım Damgalar”, *VII. Ortaçağ ve Tğrk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (7-8-9- Nisan 2003)*, Yay. Haz. Gülgün Köroğlu, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
- Polat, Hüseyin, “Et-Tuhfetü’l-Mülukiyye fi’l-Devleti’t-Türkiyye”, *AÜSBE Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1997.
- Rabie, Hassanein, *The Financial system of Egypt A. H. 564–741/A. D. 1169–1341*, London 1972.
- _____ ; “Memlûk Askerinin Eğitimi” , (Çev. Altan Çetin), *TSA/Cilt: 7, S: 2*, Ağustos 2003; s. 219-235.
- _____ ; “Kalawun”, *Encyclopedia of Islam*, Leiden 1978, c. IV, s. 484.
- Razûk, Muhammed, “İbn İyas”, *DİA*, c. XX, İstanbul 1999, s. 97-98.
- _____ ; “Hafsîler”, *DİA*, c. XV, Ankara 1997, s. 125-128.

Rasonyi, Laszlo, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara 1993.

Reşidüddin Fazlullah (ö. 718/1318), *Câmiu't-Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), (Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmad Hesamipour Khelejani), Türk Tarih Kurumu basımı, Ankara 2013.

Safedî, Hasan b. Ebû Muhammed Abdullah Haşimi Abbasi Safedî (ö. 1316?), *Nüzhetü'l-Malik ve'l-Memlûk fî Muhtasari Sîre min Veliyyi Mısr mine'l-Mülûk : Yüerrihu min Asri'l-Feraine ve'l-Enbiya hatta sene 717h.*, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut 2003/1424.

Safedî, Salahaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedî (ö. 762/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, (Thk. Ahmed Arnavud, Tezkî Mustafa), Beyrut, 1420/2000.

_____; *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, (Thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev'îd), I-VI, Dimaşk 1998/1418.

_____; *Tühfetü zevi'l-Elbâb fî men Hakeme bi Dimeşk minel'l-Hulefâi ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb*, (Thk. İhsan bint Said, Hulusi- Züheyr Hamidan es-Samsam), Dimaşk 1991.

Sahillioğlu, Halil, “Dirhem”, *DİA*, c. IX, Ankara 1994, s. 368-371.

_____; “Dinar”, *DİA*, c. IX, Ankara 1994, s. 352-355.

Salihoğlu, Mahmut, “Samiriler”, *DİA*, c. XXXVI, Ankara 2009, s. 79-81.

Saray, Mehmet, “Altın Orda Hanlığı”, *DİA*, c. II, Ankara 1989, s. 538-540.

Sarı, Mevlüt, *Mevârid (Arapça Türkçe Lügat)*, İstanbul 1982.

Sağlam, İ. , Ruveyda, “Kur'an-ı Kerimde Kölelik Konusu”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü- Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2010,

Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497), *ed-Dav'u'l-lâmi liehli'l-karni't-tâsi*, I-XII, (Nşr. Hüsameddin el-Kudsi), Kahire 1353-1355/1934-1936.

Schamiloglu, Uli, “Altın Ordu”, *Türkler*, Ankara 2002, c. VIII, s. 412-428.

Scott, Richard J. , “Mamlûk-Armenian Relations (1250-1375)”, *Institute of Islamic Studies*, Mc. Gill University, Montreal 1981.

Sinanoğlu, Mustafa, “Melkâiyye”, *DİA*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 84-85.

Sivrioğlu, Ulaş Töre-Yılmaz, Muzaffer Ercan, “Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen Olarak İbn Teymiyye”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı; 37, Temmuz-Ağustos 2013; s. 6-7.

Smith, Jr. John M., “ ‘Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure?’”, *HJAS*, ILIV/2 (1984), s. 307-328.

Sivrioğlu, Ulaş Töre-Yılmaz, Muzaffer Ercan, “Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen Olarak İbn Teymiyye”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı; 37, Temmuz-Ağustos 2013; s. 1-16.

Solak, Kürşat, “Memlûkler Devletinin Anadolu Beylikleriyle Münasebetleri”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2011.

_____ ; “Memlûkler ve Alâiyye”, *Tarih Okulu*, Ocak-Nisan 2012, Sayı: XII, ss. 117-128.

Speiser, Philipp, “The Sultan al-Nasır Muhammad Madrasah in Cairo: Restoration and Archaeological Investigation” *Mamlûk Studies Review*, XII/2 2008, s. 197-221.

Spuler, Berthold, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987.

Stanley Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages*, London 1901.

Steenbergen, J. Van, “The Amir Qawsun: Statesman or Courtier? (720-741 AH/1320-1341 AD)” *In Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, III, ED. U. Vermeulen and J. Van Steenbergen, 2001, 449-66.

Stewart, Angus Donald, *The Armenian Kingdom and the Mamluks War and Diplomacy during the Reigns of Het um II (1289-1307)*, Köln 2011.

Sümer, Faruk, “Çukur-Ova Tarihi”, *TAD*, Cilt. I, Sayı: I, (1963), s. 1-98.

_____ ; “Anadolu’da Moğollar”, *SAD*, I (1969), s. 1-147.

_____ ; *Yabanlu Pazarı, Selçuklular Devrinde Milletlerarası Bir Fuar*, İstanbul 1985.

_____ ; “Abaka”, *DİA*, c. I, Ankara 1988, s. 8.

_____ ; “Argun”, *DİA*, c. III, Ankara 1991, s. 355.

_____ ; *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

_____ ; “İğdiş”, *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 524-525.

Sürûrî, M. Cemaleddin *Devletü Beni Kalavun*, Kahire 1947.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celeleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudeyri es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Hüsnü'l-muhadara fi tarihi'l-Mısr ve'l-Kahire*, I-II, (Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim) Kahire 1967.

_____ ; *Târîhu'l-Hulefâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire 1964.

- Şafak, Ali, “el-Ahkâmü’s-sultâniyye”, *DİA*, c. I, Ankara 1988, s. 554-555.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu ve diğerleri), İstanbul 2011.
- Şemseddin eş-Şucâî (ö. 745/1344), *Tarîhu’-l-Meliki’n-Nâsirî Muhammed bin Kalavun es-Sâlihî ve Evlâdihî*, (Thk. Barbara Schafer), Wiesbaden 1977.
- Şeşen, Ramazan, *El-Cahiz ve Türklerin Faziletleri*, İrcıca Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2002.
- Taşagıl, Ahmet, “İdil-Bulgar Hanlığı”, *DİA*, c. XXI, Ankara 2000, s. 472-474.
- Takkûş, Muhammed Süheyl, *Tarîhu’l-Memâlik fî Mısır ve Bilâdi’ş-Şam*, (Nşr. Dârü’n-Nefâis), Beyrut 1997/1418.
- Tekindağ, Şehabeddin, Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı, İstanbul 1961.
- _____; “Memlûkler”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* c. I, Sayı A-23, Ankara 1992.
- _____; “Kutuz”, *İA*, c. VI, İstanbul 1977, s. 1057-1060
- Thorau, Peter, “The Battle of ‘Ayn Jâlût: a Re-examination”, *Crusade and Settlement*, ed. Peter W. Edbury, Cardiff 1985, s. 236-255.
- _____; *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, (Trc. P. M. Holt), London 1992.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1981
- Tomar, Cengiz, “Şecerü’-d-Dür”, *DİA*, c. XXXVIII, Ankara 2010, s. 404-405.
- _____; “İbn Haldun” *DİA*, c. XX, İstanbul 1999, s. 1-12.
- _____; “Sehâvî”, *DİA*, c. XXXVI, Ankara 2009, s. 313-316.
- _____; “Resûlîler”, *DİA*, c. XXXV, Ankara 2008, s. 1-2.
- Toparlı, Recep, “Kıpçak Dili ve Edebiyatı”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 814-821.
- _____; *İrşâdu’l-Mulûk ve’s-Selâtîn*, Ankara 1992.
- Tsugitaka, Sato, “Fiscal Administartion in Syria during tha Reign of Sultan al-Nasir Muhammad”, *Mamluk Studies Review* XI-2007, 19-37.
- _____; “The Proposers and Supervisors of al-Rawk al-Nasiri in Mamluk Egypt” *Mamlûk Studies Review*, 2, 1998, s. 73-92.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996.
- _____; *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2006.

- Tülücü, Süleyman, “İbn Habîb el-Halebî”, *DİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 508-510.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Devşirme”, *İA*, c. III, s. 563-565.
- _____; *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988.
- _____; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988, (IV. Basım).
- _____; “Emir Çoban Soldoz ve Timurtaş”, *Belleten*, S: XXXI/124, Ekim 1967, s. 601-646.
- _____; “Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretne Devleti”, *Belleten*, S: XXXII/126, s. 161-189.
- Uyar, Mustafa, “İlhanlı-Memlük mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vadi el-Hazindar Savaşı”, *ICANAS*, Ankara 2007.
- Ümran, Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ*, Dâru’l-Ma‘rifeti’l-Câmi ‘a, B. t. y. ,
- Vassaf, Şerefüddîn Abdullah b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naîm-i Yezdî Şirazi Vassaf (ö. 730/1329-30), *Tahrîr-i Târîh-i Vassaf*, (Yay. Abdü’l-Muhammed Ayetî), Tahran 1372/1994.
- Wing, Patrick, “The Decline of the Ilkhanate and the Mamluk Sultanate’s Eastern Frontier” *Mamlûk Studies Review*, XI-2 2007, s. 77-88.
- Wilfong, Terry G. ,The non-Muslim communities: Christian communities”, *The Cambridge History of Egypt*, Vol. I, (2008), s. 175-176.
- Yalçın, M. Fatih, “Bahrî Memlûklerde Saltanat Naipliği”, *MÛSBE, İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- Yardım, Ali, “Birzâlî” *DİA*, c. IV, İstanbul 1992, s. 216.
- Yazıcı, Tahsin, “Hemedan”, *DİA*, c. XVII, Ankara 1998, s. 183-185.
- Yıldız, H. Dursun, Abbasiler”, *DİA*, c. I, İstanbul 1988, s. 31-48.
- _____; “Türklerin Müslüman Olmaları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1992*, c. VI, s. 17-27.
- _____; “İlk Dönem Abbasi Halifeleri”, *DGBİT*, İstanbul 1992, c. III, s. 64-69.
- _____; “Bermekiler”, *DİA*, c.V, İstanbul 1992, s.517-520.
- _____; *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 2000.
- Yınanç, Mükrimin Halil, “Dulkadırlılar”, *İ. A*, c. III, s. 654-655.
- Yınanç, Refet, “Dulkadiroğulları Beyliği”, *Türkler*, Ankara 2002, c. VI, s. 809-815.
- Yiğit, İsmail, *Memlükler 648-923/ 1250-1517*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2008.

_____ ; “Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 748-758.

_____ ; “Kalavun”, *DİA*, c. XXIV, Ankara 2001, s. 227-228.

_____ ; “Kutuz”, *DİA*, c. XXVI, Ankara 2002, s. 500-501.

Yosef, Koby, “Mamluks and Their Relatives in the Period of the Mamluk Sultanate (1250–1517)”, *Mamluk Studies Review*, XVI-2012, s. 55-69.

_____ ; “The Term *Mamluk* and Slave Status during the Mamluk Sultanate”, *Al-Qantara* XXXIV 1, 2013, s. 7-34.

_____ ; “Dawlat al-Atrâk or Dawlat al-Memâlîk? Ethnic origin or slave origin as the defining characteristic of the ruling elite in the Mamlûk sultanate” *Jerusalem Studies in Arabic and İslam*, 39(2012), s. 387-411.

Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi, I, Kuruluş Devri*, 2. Baskı, Kayseri 1994.

_____ ; “Gazan Han”, *DİA*, c. XIII, Ankara 1996, s. 429-431.

_____ ; Abdülkadir Yuvalı, “Geyhatu”, *DİA*, c. XIV, Ankara 1996, s. 44-45.

_____ ; “Hülâgû”, *DİA*, c. XVIII, Ankara 1998, s. 473-475.

_____ ; “İlhanlılar’ın Hristiyan Dünyası ile Münasebetleri”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, II/2, (1988), s. 267-278.

_____ ; İlhanlılar”, *Türkler*, Ankara 2002, c. VIII, s. 359-363.

Yûnînî, Ebû'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah Yûnînî (ö. 726/1326), *Zeylu Mir'ati'z-Zemân*, I-IV, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1954.

Yûsufî, Musa b. Muhammed b. Yahya el-Yûsufî (ö. 759/1358), *Nüzhetü'n-Nâzır fi Sireti'l-Meliki'n-Nâsır* (Thk. Ahmet Hutayr) Beyrut 1986.

Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lâm* (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), (H. 681-690 ve H. 691-700 yıllarını konu alan 2 cildi), Beyrut 2000.

_____ ; *el-'Iber fi Haber men Ğaber*, I-IV, (Thk. Ebu Hâcir Muhammed es-Se'îd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

_____ ; *Düvelü'l-İslam (et-Târîhu's-sağîr.)* (Thk. Hasan İsmail Merve-Mahmud el-Arnaût), I-II, Beyrut 1999.

Zengin, Murat, “Memlûk Türk Sultanlığı’nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya’nın Zaptı (28 Nisan 1315)”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2014, Cilt: 33, Sayı: 55, s. 91-120.

Ziyade, Nikola, “Ayn-ı Câlût’da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı”,
(Çev: İbrahim Ethem Polat), *NÜSHA*, Yıl: III, Sayı: 11, s. 151-156.

<http://www.coinarchives.com/w/results.php?results=1000&search=Islamic+coins>

<http://library.kiwix>.

<http://www.al-mustafa.com>

<http://shamela.ws/>

http://mamluk.unchicago.edu/MamlukStudiesReview_I_1997.pdf

wagfeya.com

org/wikipedia_tr_all_01_2013/A/Nas%C4%B1r%20Muhammed%20bin%20Kalavun.html